ئیمامی غەزالی

لە حەوت پەیامدا

أيها الولد

كيمياء السعادة

حكمة في مخلوقات الله

منهاج العارفين

منقذ من الضلال

قسطاس المستقيم

فيصل التفرقة

وەرگێرانی

ماموٚستا عبدالكريم فتاح

بسم الله الرحمن الرحيم

ئیمامی غەزالی

لە حەوت پەیامدا

نووسینی

ئیمامی غەزالی

وەرگێڕانی

مامۆستا عبدالكريم فتاح

چاپی یەکەم

١٤٣٦ ك ـ ٢٠١٦ ز

ناوی کتێب: ئیمامی غەزالی لە حەوت پەیامدا.

نووسینی: ئیمامی غەزالی.

وەرگێڕانی: مامۆستا عبدالكريم فتاح.

نەخشەسازی ناوەوە: هەردی زیاد صالح.

تایپ: نووسەر.

نۆرەو ساڵی چاپ: یەکەم ٢٠١٦ زایینی.

تیراژ: (١٠٠٠) دانە.

ژمارەی سپاردن: (   )ی ساڵی ٢٠١٦ لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکانی دراوەتێ.

Nuri.haqeeqat@gmail.com
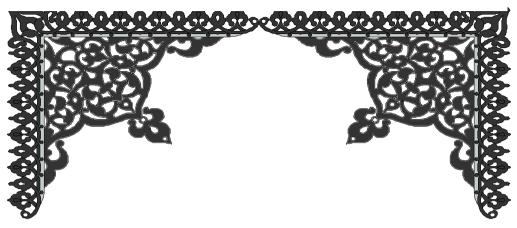
﴿ٱلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَٰلَٰتِ ٱللَّهِ وَيَخۡشَوۡنَهُۥ وَلَا يَخۡشَوۡنَ أَحَدًا إِلَّا ٱللَّهَۗ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبٗا ٣٩﴾

(الأحزاب : ٣٩)

پێشەکی وەرگێڕ

ئیمامی غەزالی

ئیمامی غەزالی(٤٥٠هـ-٥٠٥هـ) فەقیه و فەیلەسوف و عاریفی سەردەمی خۆی و دونیای ئیسلام، بەناوبانگترین زانای سەدەی پێنج و شەشی کۆچی، یەکێك لە سێکوچکەکەی قوتابخانەی ئەشعری لەدوای (باقلانی و جوەینی)، نازنازی "حجة الإسلام" پێدرابوو، لە چەندین زانستدا جێپەنجەی دیارە لەوانە زانستی فەلسەفە و فیقه و ئوسوڵی فیقه و تەصوف و زانستی کەلام و زانستی مەنتق، لە شاری "طوس"(مەشهەدی ئێستا) لەدایك بووەو دواتر ڕۆیشتووە بۆ نیساپور بۆ وەرگرتنی زانست لە ئیمامی جوەینی-کە بە ئیمامی حەرەمەین بەناوبانگ بووە- زۆربەی زانستەکانی لەو ئیمامە مەزنە وەرگرتووە، لە تەمەنی ٣٤ ساڵیدا ڕوو لە بەغداد دەکات وەك وانەبێژێك لە زانکۆی نیزامییە دادەمەزرێت لە سەردەمی عەباسی و بە داوای وەزیری سەلجوقی(نظام الملك)، لەو ماوەدا ناوبانگێکی گەورەی پەیدا کرد و لە هەموو وڵاتانەوە قوتابیان ڕوویان لێکرد، هەتا لە یەك وانەدا نزیکەی چوارسەد قوتابی دادەنیشت، زۆرینەی ئەوانەی دانیشتبوون لە زانایان و خەڵکی پایەبەرز بوون، دوای چەندین ساڵ لە وانەوتنەوە بڕیاری کەنارگیری و گۆشەنشینی دا و خۆی بۆ عیبادەت و پەروەردە و پاککردنی دەروون و گەشتی ڕۆحی یەکلاکردەوە، بە نهێنی شاری بەغدادی بەجێهێڵا و لە گەشتێکی یازدە ساڵیدا لە نێوان دیمەشق و قودس و خەلیل و مەکە و مەدینەدا کتێبە بەناوبانگەکەی خۆی بەناوی "إحياء علوم الدين" نووسی، ئەوەش وەك

پوختەیەك لە ئەزموونی رۆحی خۆی، دوای ئەو ماوەیە گەڕایەوە بۆ شاری "طوس" و بە تەنیشك ماڵەکەی خۆیەوە هەستا بە دروستکردنی قوتابخانەیەك بۆ فەقیهان و شوێن عیبادەتێك بۆ موریدانی.

دەربارەی رۆژی مردنەکەی ئەحمەد غەزالی برای ئیمامی غەزالی دەفەرموێت: کاتێك رۆژی دووشەممە هاتە بەرەوە، بەیانییەکەی دەستنوێژی گرت و نوێژی کرد، پاشان فەرمووی: کفنم بۆ بهێنن، کفنمان بۆ هێنا و وەریگرت و ماچی کرد و لەسەر چاوی داینا و فەرمووی: (گوێڕایەڵم بۆ چوونە ژوورەوە بۆ خزمەتی مەلیك) پاشان لاقەکانی راکێشا و رووی لە قیبلە کرد و بەر لەوەی دونیا رۆشن ببێتەوە کۆچی دوایی کرد) یەکێك لە هاوەڵانی کەمێك بەر لە مردنەکەی داوای لێ کرد ئامۆژگاریان بکات، فەرموودی: "ئیخلاص بەدەست بهێنە"، بەردەوام ئەو قسەی دووبارە دەکردەوە تا رۆحی سپارد.

ئەم حەوت نامیلکەیە قسە و بیروباوەڕی مرۆڤێکی مەزنی وەك ئیمامی غەزالییە، هەندێ لە نامیلکەکانی ئاسانن و خوێنەر بە ئاسانی لێیان تێدەگات بەتایبەت ئەو نامیلکانەی باس لە تەزکیە و پەروەرشی دڵ و دەروون دەکەن، هەندێکی تر لە نامیلکەکان کە بەزۆری دەربارەی فەلسەفەو مەنتقن تێگەیشتنیان ئاسان نییە، مەگەر خوێنەر پاشخانێکی باشی لەو دوو زانستەدا هەبێت.

داوامە لە خودا نامیلکەکانی بگێڕێت بە فەڕ و رەحمەت و چاکەی بەردەوام بۆ ئیمامی مەزن و ئێمەش لە بەزەیی و لوتفی خۆی بێبەش نەکات.

وەرگێڕ

پەیامی

(أيُّها الوَلَد)

بە کوردی

هۆی نووسینی ئەم نامەیە لەلایەن ئیمامی غەزالییەوە

بسم الله الرحمن الرحيم

سوپاس و ستایش بۆ پەروەردگاری هەموو جیهانانە، سەرئەنجام بۆ لەخوداترسانە، صەڵەوات و سەلام لەسەر پێغەمبەر محمد(ﷺ) و هەموو ئالی محمد بێت.

بزانە یەکێك لە قوتابییە پێشکەوتووەکانی ئیمامی غەزالی-رەحمەتی خودای لێ بێت- سەرقاڵی خوێندنەوە و بەدەستهێنانی زانست دەبێت تا وردەکارییەکانی زانست لە خۆیدا کۆدەکاتەوە و سیفەتە باشەکانی نەفس تێر و تەواو دەکات.

پاشان رۆژێك بیر لە حاڵی نەفسی خۆی دەکاتەوە و شتێك بە خەیاڵیدا دێت و دەڵێت: من چەندین زانسم خوێندووە و کرۆکی گەنجێتیم لە فێربوون و کۆکردنەوەیان بەخت کردووە، ئێستا کاتی ئەوە هاتووە بزانم کام جۆر لەم زانستانە سبەینێ سوودم پێ دەگەیەنێت و لە دوارۆژدا دەبێت بە هۆگرم؟ هەروەها بزانم کام لەم زانستانە سوود و قازانج ناگەیەنێت تاکو وازی لێ بهێنم؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((**أللهم إني أعوذ بك من علم لا ينفع**-خودایە پەنات پێ دەگرم لە زانستێت سوود و قازانجی نەبێت)).[1]

ئەو بیرکردنەوە لەگەڵی بەردەوام دەبێت تا نامەیەك بۆ ئیمامی غەزالی دەنووسێت و داوای فتوای لەو بوارەدا لێدەکات و چەند پرسیارێکی دەخاتە بەردەم و لێی

[1] جزء من حديث صحيح رواه مسلم في صحيحه.

دەپاڕێتەوە ئامۆژگاری بکات و دوعای خێری بۆ بکات، دەڵێ: هەرچەند کتێبەکانی ئیمام وەك کتێبی **"إحیاء علوم الدین"** و کتێبەکانی تری وەڵامی پرسیارەکانی منیان تێدا بوو، بەڵام مەبەستی من ئەوەبوو ئیمام پێویستییەکەی من لە چەند لاپەڕەیەکدا بنوسێت و لە ماوەی تەمەندا هەڵیان بگرم و لەگەڵم بن و لە ژیانمدا کاریان پێ بکەم، ئەگەر خودا بیەوێت.

ئیمامی غەزالی ئەم نامەیەی لە وەڵامی ئەو قوتابییەدا نووسیوە، بەم جۆرە:

کوڕی شیرینم

بسم الله الرحمن الرحيم

کوڕی شیرینی خۆشەویست و ئازیزم، داوامە لە خودا لە گوێڕایەڵی خۆیدا تەمەنت درێژ بکات و ڕێگەی خۆشەویستانی خۆی بە تۆ بگرێتە بەر، بزانە، لاپەڕەکانی ئامۆژگاری لە پەیامەکەی پێغەمبەرەوە (ﷺ) دەنوسرێتەوە، گەر ئامۆژگاری ئەوت پێگەیشتوە ئیتر چ پێویستییەکت بە ئامۆژگاری منە؟ گەر پێت نەگەیشتووە ئەو چەندین ساڵەی گوزەری کردووە چیت بەدەست هێناوە؟

کوڕی شیرینم...

لەو فەرموودانەی کە پێغەمبەر (ﷺ) ئامۆژگاری ئومەتەکەی پێکردووە، ئەو فەرموودەیە کە دەفەرموێت: ((نیشانەی پشتهەڵکردنی خودا لە بەندەیەك سەرقاڵکردنییەتی بە شتێکەوە کە کاری ئەونییە، گەر کەسێك ساتێك لە تەمەنی سەرقاڵ بکات بە شتێکەوە کە بۆی دروستنەکراوە ئەوە شایستەیە بەوەی پەشیمانی و حەسرەتی درێژ بکێشێت، هەر کەس تەمەنی چلی بەجێهێلاً و خێری بەسەر شەڕیدا زاڵ نەبوو با خۆی بۆ ئاگر ئامادە بکات))[1]، مانای ئەم فەرموودەیە بەسە بۆ ئەهلی زانست.

---

[1] - (الجزء الأول من الحديث رواه الأئمة، مالك وأحمد والترمذي وابن ماجة، وقال النووي حديث حسن).

کوڕی شیرینم...

ئامۆژگاری ئاسانە، گرفت لە قبووڵ کردنیدایە، چونکە لەبەر تام و چێژی شوێنکەوتووانی ئارەزوو ئامۆژگاری تاڵە، نەهیلێکراوەکان لەبەر دڵیان خۆشەویستن، بەتایبەت بۆ ئەوانەیان شاگردی رەسمی زانستن و سەرقاڵن بە گەورەیی نەفس و سەروەرییەکانی دونیاوە، ئەو وا دادەنێت زانستی رووت رزگاربوونی ئەوی تێدایە و بەهۆی ئەو زانستەوە سەرفەرازی بەدەست دەهێنێت و بێنیازە لە کارکردن، ئەمەش بیروباوەڕی فەیلەسوفەکانە، **سبحان الله العظیم!!** ئەوەندە تێنەگەیشتووە کاتێك زانست بەدەست دەهێنێت و کاری پێ ناکات دەبێتە بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوە لەسەری نەك بەڵگە لە بۆ ئەو، وەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((خراپترین سزا لە رۆژی دواییدا بۆ زانایەکە زانستەکەی سوود و قازانجی پێنەگەیاندووە))(رواه الطبراني في الأوسط).

دەگێڕنەوە جونەید -**قدس الله روحه**- لە دوای مردنی لە خەوندا بینرا، پێیوترا: باوکی قاسم هەواڵ چییە؟ وتی: گوزارشتەکان داڕمان و ئاماژەکان تیاچوون، تەنها چەند رکات نوێژێك کەڵکی پێگەیاندین کە لە تاریکی شەودا ئەنجامان دەدا.

کوڕی شیرینم...

لە کار و کردەوەی باش خۆت بێ بەش مەکە، لە حاڵی چاك و باش خاڵی مەبەرەوە، یەقینت هەبێت زانستی رووت دەستی مرۆڤ بۆ رزگاربوون ناگرێت.

نموونەکەی: گەر پیاوێك لە دەشت و سارادا دە شمشێری هندی پێ بێت لەگەڵ چەك و شتی تردا، پیاوەکە کەسێکی ئازا و ئەهلی جەنگ بێت، لە ناکاو شێرێکی گەورەی ترسناك پەلاماری دا، دەبێ گومانت چی بێت؟ ئایا چەکەکان -بۆخۆیان و بەبێ

بەکارهێنان و وەشاندنیان لەلایەن خاوەنەکەیانەوە- دەتوانن شەڕی ئەو شێرە لە خاوەنەکەیان دووربخەنەوە؟!

ئەوەی ئاشکرایە چەکەکان تەنها لە ڕێگەی جولاَندن و لێدانەوە دەتوانن بەرگری بکەن، هەر بەو جۆرە گەر کەسێك سەد هەزار بابەتی زانستی بخوێنێتەوە و فێری ببێت و کاری پێ نەکات، هیچ سوود وقازانجێکی پێ ناگەیەنن بە کارکردن نەبێت.

نموونەیەکی تر: ئەگەر پیاوێك تای هەبێت و تووشی نەخۆشی زەردوویی بوو بێت چارەسەرەکەی تەنها بە "سەکنجین" و "کەشکاش"ە، چارەسەری کەسەکە بە بەکارهێنانی ئەو دوو دەرمانە دەبێت.

گر می دو هزار بار بیمایی

تا می نخوری نباشدت شیدایی

(گەر دوو هەزار جار مەی بپێویت تا مەی نەنۆشی مەست و شەیدا نابیت)[١]

کوڕی شیرینم...

گەر سەد ساڵ زانست بخوێنیتەوە و هەزار کتێب لە خۆت کۆبکەیەوە، تەنها بە کارکردن ئامادەیی بەزەیی خودا دەبیت، خودا -**سبحانه وتعالى**- دەفەرموێت: ﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ ﴾ النجم: ٣٩-تەنها کۆشان بۆ مرۆڤ دەمێنێتەوە، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ فَمَن كَانَ يَرْجُواْ لِقَآءَ رَبِّهِۦ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَٰلِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدًۢا ﴿١١٠﴾ ﴾ الكهف: ١١٠-هەر کەس ڕجای لیقای پەروەردگاری دەکات با کاری چاکە ئەنجام بدات و لە عیبادەتی پەروەردگاریدا

---

[١] شێخی مورشید محمد ئەمین ئەربیلی لە کتێبی "**تنوير القلوب**"دا وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی و دەڵێت: "**إنك لا تشعر بلذة الشيء إلا إذا عالجته وجربته**".

کەسێك نەکات بە هاوەڵ، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾ التوبة: ٨٢-پاداشت بەوەی ئەنجامیاندا، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَانَتۡ لَهُمۡ جَنَّٰتُ ٱلۡفِرۡدَوۡسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا ﴿١٠٨﴾ ﴾ الكهف: ١٠٧ – ١٠٨-ئەوانەی باوەڕیان هێنا و کار و کردەوەی چاکەیان ئەنجامدا ماڵ و نیشتەجێی بەهەشتی فیردەوسیان بۆ هەیە، بە هەتاهەتایی تیایدا دەمێننەوە و نایانەوێت شوێنەکەیان بۆ بگۆڕن، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلٗا صَٰلِحٗا ﴾ الفرقان: ٧٠-مەگەر تەنها ئەوانەی تەوبە دەکەن و کار و کردەوەی چاکە ئەنجام دەدەن.

لەسەر ئەم فەرموودانە چی دەڵێیت؟ ((ئیسلام لەسەر پێنج پایە بیناکراوە: شایەتیدانی: "لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله"، نوێژکردن و زەکاتدان و ڕۆژی مانگی ڕەمەزان و حەجکردنی ماڵی خودا بۆ کەسێك توانای گرتنەبەری ئەو ڕێگەیەی هەبێت))(متفق علیه).

ئیمانیش: بە زمان ڕاگەیاندن و بەڕاستزانین بە ناخو دڵ و کارکردن بە پایەکانی ئیسلام، بەڵگە لەسەر کار و کردەوەکان زۆرترن لەوەی ئاماربکرێن، هەرچەند بەندە بە فەزڵ و بەخشندەیی خودا دەگاتە بەهەشت، بەڵام دوای ئەوەی خۆی بۆ گوێڕایەڵی و بەندایەتی خودا ئامادە دەکات، چونکە ڕەحمەتی خودا لە چاکەکارانەوە نزیکە.

گەر بوترێت مرۆڤ بە تەنها ئیمان دەگاتە بەهەشت؟

دەڵێین: بەڵێ، بەڵام کەی دەگاتە بەهەشت؟ چەند کۆسپ و لەمپەری مەزن دەبڕێت تا دەگاتە بەهەشت؟

یەکەمین کۆسپ بریتییە لە کۆسپی ئیمان: ئایا لە لێوەرگرتنەوەی ئیمان(سلب الإيمان) سەلامەت دەبێت یان نە؟ گەر گەیشتە بەرەوە دەبێت بە بەهەشتییەکی موفلیس.

حەسەنی بەصری-رەحمەتی خودای لیّ بیّت- دەفەرمویّت: (خودای موتەعال لە رۆژی دواییدا بە بەندەکانی دەفەرمویّت: ئەی بەندەکانم بە رەحمەتی من بچنە بەهەشتەوە و بە ئەندازەی کار و کردەوەکانتان لە نیّوان خۆتاندا دابەشی بکەن)

کوڕی شیرینم...

دەگیّڕنەوە پیاویّك لە بەنی ئیسرائیل حەفتا سالّ خودای پەرست، خودا ویستی پلە و پایەی ئەو کەسە بۆ فریشتەکان جیلوە پیّ بکات(دەرجات)، فریشتەیەکی نارد بۆ لای، تاکو پیّی بلّیّت لەگەلّ ئەو عیبادەت و خواپەرستییە شایستەی چوونە بەهەشت نییە، کاتیّك ئەو هەوالّەی پیّدرا عابیدەکە وتی: ئیّمە بۆ بەندایەتی دروستکراوین، پیّویستە خودا بپەرستین، کاتیّك فریشتەکە گەڕایەوە، خودای موتەعال پیّی فەرموو: بەندەکەم چی وت؟ وتی: خودای من.. تۆ زاناتری بەوەی ئەو وتی، خودای موتەعال فەرمووی: گەر ئەو پشت لە عیبادەتی ئیّمە نەکات، ئەوا ئەی فریشتەکانی من بزانن کە من لە ئەو خۆشبووم.

پیّغەمبەر(ﷺ) دەفەرمویّت: ((دادگایی خۆتان بکەن بەر لەوەی دادگایی بکریّن، کردەوەکانتان هەلّبسەنگیّنن بەر لەوەی بۆتان هەلّبسەنگیّنن))[1].

عەلی -خودا لیّی رازی بیّت- دەفەرمویّت: (هەر کەس وابزانیّت بەبیّ کۆشان دەگاتە بەرەوە ئەو کەسە خۆزگەخوازە، هەر کەس وا گومان ببات بە هەولّ و کۆشش دەگاتە بەرەوە ئەو کەسە کەسیّکی بیّنیازە) حەسەن-رەحمەتی خودای لیّ بیّت- دەفەرمویّت: (داوای بەهەشت بەبیّ کردار گوناهیّکە لە گوناهەکان)، هەروەها دەفەرمویّت:

---

[1] ذكر الترمذي هذا الحديث موقوفا على عمر.

(نیشانەی گەیشتنە حەقیقەت بریتییە لە وازهێنان لە سەرنجدانی کردار نەك وازهێنان لە کردار).

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((کەسی ژیر ئەو کەسەیە نەفسی خۆی تاوانبار بکات و بۆ دوای مردن کار بکات، کەسی گەمژەش ئەو کەسەیە نەفسی شوێنی ئارەزوو خستووە و ئاواتیش لەسەر خودا دەخوازێت))[١].

کوڕی شیرینم..

چەند شەوت زیندوو کردەوە بە دووبارە کردنەوەی زانست و خوێندنەوەی کتێب و خەوت لەسەر خۆت حەرام کرد، نازانم پاڵنەری ئەو کارەت چی بوو؟ گەر نییەتت گەیشتن بە شتێك لە دونیا و ڕاکێشانی شتێك لە دونیا و بەدەستهێنانی پلە و پایەی دونیایی و خۆبادان بەسەر هاودەمان و هاوشێواندا بوو، ئەوا هاوار بە حاڵت، پاشان هاوار بە حاڵت، گەر مەرامت لەو کارە زیندووکردنەوەی شەریعەتی پێغەمبەر(ﷺ) پاڵفتەکردنی ئەخلاق و تێکشکاندنی نەفسی فەرمانکەر بێت بە خراپە، ئەوا پیرۆزت بێت و پاشان پیرۆزت بێت، ئەو کەسە ڕاستی وت کە لەم دێڕە هۆنراوەدا دەڵێت:

سهر العيون لغير وجهك ضائع

وبكاؤهن بغير فقدك باطل

(شەونخونی چاوان بێ ئەوەی بۆ ڕووی تۆ بێت کات بەفیڕۆدانە، گریانی چاوان بەبێ گەڕان بەدوای تۆدا پووچ و ناگریانە)

---

[١] رواه أحمد والترمذي وابن ماجة، قال الترمذي حديث حسن.

کوڕی شیرینم...

دەتەوێ چەند بژیت تۆ دواجار هەر دەبێ بمری، کێت خۆشدەوێت خۆشتبوێت لە کۆتاییدا لێی جیادەبیەوە، چ کارێك ئەنجام دەدەی ئەنجامی بدە بەو کارە پاداشت یان سزا وەردەگریت.

کوڕی شیرینم...

چیت بەدەستهێناوە لە بەدەستهێنانی زانستی کەلام و زانستی جیاوازییەکان و زانستی پزیشکی و دیوانی هۆنراوە و ئەستێرەناسی و زانستی عەروز و نەحو و سەرف جگە لە بەفیڕۆدانی تەمەن، بە پێچەوانەی ئەوەی بۆ خودای موتەعال ئەنجامت داوە، من لە ئینجیلدا بینیم عیسا سەلامی خودای لێ بێت دەفەرموێت: (لەو ساتەوەی مردوو دەخرێتە سەر جەنازەکەی تا ئەو کاتەی دادەهێلرێتە دەمی گۆڕ، خودا بە مەزنی خۆی چل پرسیاری لێ دەکات، یەکەمین پرسیار دەفەرموێ: بەندەکەم، چەندین ساڵ دیمەنی خەڵکت پاك دەکردەوە و ساتێك دیمەنی منت پاك نەکردەوە، هەر رۆژێك تەماشای دڵی تۆی دەکرد خودای موتەعال دەیفەرموو: تۆ چی دەکەی بۆ غەیری من، لە کاتێکدا تۆ بە خێری من دەورەدراوی، باشە تۆ کەڕی نابیستی؟!)

کوڕی شیرینم..

زانست بەبێ کردار شێتێتییە، کرداریش بەبێ زانست پێکنایەت.

بزانە زانستێك ئەمڕۆ لە گوناه و یاخیبوون دوورت نەخاتەوە و هەڵت نەنێت بۆ گوێڕایەڵی کردنی خودا سبەینێ لە ئاگری دۆزەخ دوورت ناخاتەوە، گەر ئەمڕۆ کار نەکەیت و رۆژەکانی رابردووت باربوو نەکەیەوە، سبەینێ کە رۆژیی دواییە دەڵێت:

﴿فَأَرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا﴾ السجدة: ١٢–بمانگێڕنەوە بۆ ئەوەی کار و کردەوەی چاکە ئەنجام بدەین، دەوترێت: ئەی گەمژە خۆ تۆ لەوێوە هاتی!

کوڕی شیرینم..

هەوڵ و لێبڕان بکە بە بەر ڕۆحدا و شکست بە نەفست بهێنە و مردن بخەنە ناو جەستەوە، چونکە شوێنی تۆ گۆڕە و ئەهلی گۆڕستانیش لە هەموو ساتێکدا چاوەڕوانت دەکەن کەی بگەیە لای ئەوان، ئاگادار بە بەبێ توێشوو مەچۆ بۆ لای ئەوان، ئەبوبەکری صدیق–خوا لێی ڕازی بێت– دەڵێت: (ئەم جەستانە قەفەسی باڵندە و تەویلەی چوارپێکانن)، بیر لە خۆت بکەرەوە بزانە تۆ لە کامیانی؟ گەر لە باڵندە بەرزەفڕەکان بیت کاتێك گوێت لە لێدانی دەنگی تەپڵەکە دەبێت ﴿ٱرۡجِعِيٓ إِلَىٰ رَبِّكِ﴾ الفجر: ٢٨–بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت، دەفڕێت بۆ ئاسمان تا لە بەرزترین ترۆپکی بەهەشتدا لێی دەنیشێت، وەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (عەرشی خودا بۆ مردنی سەعدی کوڕی مەعاز هاتە هەژان)(رواه البخاري ومسلم والترمذي وابن اجة).

پەنا دەگرین بە خودا گەر لە چوارپێکان بیت، هەروەك چۆن خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ كَٱلۡأَنۡعَٰمِ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّ﴾ الأعراف: ١٧٩–ئەوانە چوارپێن، بەڵکو پەستتر و نزمتر، بۆیە لە گواستنەوەت دڵنیا مەبە، لە سوچی ماڵەکەتەوە بۆ هەڵدێرەکانی ناو ئاگر.

دەگێڕنەوە حەسەنی بەصری ئاوێکی خواردنەوەی ساردیان پێدا، کە جامەکەی گرت بە دەستەوە بوورایەوە و جامەکە لە دەستی بەربوویەوە، کاتێك هۆشی کردەوە پێیوترا: چیت بوو ئەی باوکی سەعید؟ فەرمووی: بیرم لە ئاواتی ئەهلی ئاگر کردەوە کاتێك

دەڵێن بە ئەهلی بەهەشت: ﴿أَنۡ أَفِيضُواْ عَلَيۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ أَوۡ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُۚ﴾ الأعراف: ٥٠- لەو ئاوەمان بۆ بەربدەنەوە یان لەو ڕۆزییەی خودا پێیداون.

کوڕی شیرینم...

گەر زانستی ڕووت بەسبوایە بۆت و پێویستت بە کاری تر نەبوایە، ئەوا بانگکردنی خودا: (ئایا هیچ داواکەرێك هەیە؟ ئایا هیچ کەسێك هەیە داوای لێخۆشبوون بکات؟ ئایا هیچ کەسێك هەیە تەوبە بکات؟)[1]، مانا و سوودێکی نەدەبوو.

دەگێڕنەوە دەستەیەك لە هاوەڵان-خوایان لێ ڕازی بێت- ناوی عەبدوڵای کوڕی عومەریان لای پێغەمبەر(ﷺ) باس کرد، ئەویش فەرمووی: ((ئەو پیاوێکی زۆر باشە گەر بە شەو نوێژی بکردبایە))(رواه البخاري ومسلم).

پێغەمبەر(ﷺ) بە یەکێك لە هاوەڵانی فەرموو: ((ئەی فلان... شەوان زۆر مەخەوە، چونکە زۆر خەوتن لە شەودا خاوەنەکەی لە ڕۆژی دواییدا هەژار دەکات))(رواه بن ماجة والبيهقي).

کوڕی شیرینم...

﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ﴾ الإسراء: ٧٩، فەرمانە، ﴿وَبِٱلۡأَسۡحَارِ هُمۡ يَسۡتَغۡفِرُونَ ١٨﴾ الذاريات: ١٨، شوکرە، ﴿وَٱلۡمُسۡتَغۡفِرِينَ بِٱلۡأَسۡحَارِ ١٧﴾ آل عمران: ١٧، زیکرە.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((خودا سێ دەنگی خۆشدەوێت: دەنگی کەڵەشێر، دەنگی ئەو کەسەی قورئان دەخوێنێت، لەگەڵ دەنگی ئەو کەسانەی لەبەربەیاندا داوای لێخۆشبوون لە خودا دەکەن))(رواه الديلمي).

---

[1] جزء من حديث قدسي رواه الشيخان في صحيحهما.

"سفيان الثوري"-رەحمەتی خودای لێ بێت- دەفەرموێت: (بایەك بۆ خودا هەیە كە لە بەرەبەیاندا هەڵدەكات، زیكرەكان و داوای لێخۆشبوونەكان هەڵدەگرێت بۆ لای مەلیكی جەببار)

هەروەها دەفەرموێت: (لەسەرەتای شەوەوە بانگكەرێك لەژێر عەرشەوە بانگ دەكات: با عابیدان هەستن، ئەوانیش هەڵدەستن و چەندێ خودا بیەوێت نوێژ دەكەن، پاشان لە نیوەی شەودا بانگكەرێك بانگ دەكات: با گەردنكەچان بۆ خودا هەستن، ئەوانیش هەڵدەستن و چەندێ خودا بیەوێت تا بەرەبەیان نوێژ دەكەن، كاتی بەرەبەیان بانگكەرێك بانگ دەكات: با ئەوانەی داوای لێخۆشبوون دەكەن هەڵبستن، ئەوانیش هەڵدەستن و داوای لێخۆشبوون لە خودا دەكەن، كە دونیا رۆشن بوویەوە بانگ دەكرێت: با بێئاگایان هەستن لە خەو، ئەوانیش لەناو جێگەكانیان لە خەو هەڵدەستن وەك مردووان چۆن لە گۆڕەكانیان دێنە دەرەوە)

کوڕی شیرینم...

لە هەندێ لە وەسێتەكانی لوقمانی حەكیم بۆ كوڕەكەی دەگێڕنەوە كە فەرموویەتی: ئەی كوڕی خۆم.. با كەڵەشێر لە تۆ ژیرتر نەبێت، بەرەبەیان بانگ لێدەدات و تۆ خەوتووی.

ئەو كەسەی ئەم هۆنراوەی وتووە جوانی فەرمووە:

لقد هتفت في جنح الليل حمامة

على فنن وهنا وإني لنائم

كذبت وبيت الله لو كنت عاشقا

لما سبقتني بالبكاء الحمائم

وأزعم أني هائم ذو صبابة

لربي فلا أبكي وتبكي البهائم

(لە کاتی داهاتنی شەودا کۆترێك لەسەر لقیٚ دار تا نیوەشەو بانگی دەکرد، من هەر خەوتبووم، سوێند بە پەروەردگاری کەعبە من درۆم کرد، چونکە گەر عاشقم بوومایە کۆتر بەگریان پێشم نەدەکەوت، وا بانگەشە دەکەم من لە عیشقدا مەست و سەرگەردان بووم و گەیشتووم بە خۆشەویستی راستەقینەی پەروەردگارم، کەچی من ناگریم و ئاژەلاٚن دەگرین)

کوڕی شیرینم...

پالٚفتەی زانست ئەوەیە بزانیت: گوێڕایەلٚی و عیبادەت چییە؟

بزانە، گوێڕایەلٚی و عیبادەت بریتییە لە شوێنکەوتنی خاوەن شەرع لە فەرمانەکان و رێگرییەکانیدا بە قسە و بە کردار، واتە: هەموو ئەوەی دەیلێیت و ئەنجامی دەدەیت، هەروەها هەموو ئەوەی نایلێیت و ئەنجامی نادەی پێویستە لەسەر شوێنکەوتنی خاوەن شەرع بێت، گە لە رۆژانی جەژندا یان لە رۆژەکانی تەشریقدا بەڕۆژوو بیت بە یاخیبوو سەرژمێر دەکرێیت، بە جل و پۆشاکێکەوە نوێژ بکەیت لە خەلٚکیت داگیر کردبێت، با رووالٚەتەکەشی عیبادەت کردن بێت بە گوناه بۆت دەژمێررێت.

کوڕی شیرینم...

پێویستە گوفتار و کردارت لەگەلٚ شەرعدا تەبا بن، چونکە زانست و کردار بەبیٚ شوێنکەوتنی شەرع گومڕاییە، پێویستە بە وڕێنەی سۆفییەکان و کارەساتەکانیان فریو

نەخۆی، چونكە گرتنەبەری ئەم ڕێگەیە بە تێكۆشان و ڕێگە بڕینەوە لە حەزی نەفس و كوشتنی ئارەزووەكان بە شمشێری وەرزشی دەروونی دەبێت، نەك بە وڕێنە و قسەی پڕوپووچ.

بزانە، زمانی بەرەڵا و دڵی پڕ بوو لە بێئاگایی و ئارەزوو نیشانەی بەدبەختییە، هەتا نەفست بە ڕاستگۆیی لە تێكۆشاندا نەكوژیت دڵت بە نووری مەعریفە زیندوو نابێتەوە.

بزانە كۆمەڵێك لەو شتانەی پرسیارت لێكردووم دەربارەیان وەڵامەكەیان بە نووسین و قسە نییە، گەر بگەیە ئەو حاڵەتە دەزانی ئەوە چییە، ئەگەر نە، زانستەكەیان هەرگیز بەدەست نایەت، چونكە پەیوەندی بە چێژەوە هەیە، هەر شتێكیش چێژئامێز بوو بە زمان وەسف ناكرێت.

دەڵێن پیاوێك كە پیاوەتی نێرینەیی لەدەستدابوو بۆ هاوەڵێكی خۆی نووسی: باسی تام و چێژی هاوسەریكردنم بۆ بكە، چۆنە؟

ئەویش لە وەڵامدا بۆی نووسی بوو: ئەی فلان.. من وامزانی تەنها پیاوەتی نێرینەت لەدەستداوە، ئێستا تێگەیشتم تۆ پیاوەتیت لەدەستداوە و لەگەڵ ئەوەشدا كەسێكی گەمژەی، چونكە ئەو تامە چێژئامێزە، گەر پێی بگەیت دەیزانیت، ئەگەر نە، وەسف كردنی بە قسە و نووسین نایەتە جێ.

كوڕی شیرینم...

هەندێ لە پرسیارەكانت لەو جۆرانەیە، بەڵام ئەوانەی وەڵامیان بۆ شیاوە لە كتێبی **"إحياء علوم الدين"** و كتێبەكانی تردا باسمان لەبارەوە كردووە، لێرەدا كەمێكی ئاماژە پێ دەدەین و دەڵێین: لەسەر كەسی سالیك چوار شت پێویست بووە:

یەکەمیان: باوەڕێکی دروست کە بیدعەی تێدا نەبێت.

دووەم: تەوبەیەکی یەکلایی و یەکجاریی جارێکی تر نەگەڕێتەوە بۆ زەلیلی.

سێیەم: رازیکردنی نەیارانت(ئەوانەی مافت خواردوون) تاکو هیچ کەس مافی لەسەر تۆ نەمێنێت.

چوارەم: بەدەستهێنانی زانستی شەریعەت بە ئەندازەی جێبەجێ کردنی فەرمانەکانی خودای موتەعال، پاشان لە زانستی دواڕۆژ کە رزگارییبوونی لێوە بەدەست دێت.

دەگێڕنەوە ئەبوبەکری شیبلی-رەحمەتی خودای لەسەر بێت- لە خزمەتی چوارسەد مامۆستادا بووە، دەڵێت: چوار هەزار فەرموودەم خوێندەوە، پاشان تەنها یەك فەرموودەم لێ هەڵبژارد و ئەوانیترم واز لێ هێنا، چونکە لێی ڕامام و رزگاربوون و سەرفەرازی خۆمم تێدا بینییەوە، زانستی پێشینەکان و پاشینەکانی لەناودا جێبووەتەوە، بۆیە منیش ئەوەم بەس بوو، ئەوەش ئەو فەرموودەیە کە پێغەمبەر بە هەندێ لە هاوەڵانی فەرمووە: ((کار بۆ دونیات بکە بە ئەندازەی مانەوەت لە دونیادا، هەروەها کار بۆ دواڕۆژت بکە بە ئەندازەی مانەوەت تیایدا، کار بۆ خودا بکە بە ئەندازەی پێویستیت بۆ لای خودا، کار بۆ ئاگر بکە بە ئەندازەی ئارامگرتنت لەسەر ئاگر))[1].

کوڕی شیرینم...

گەر ئەم فەرموودەیەت زانی پێویستت بە زانستی زۆر نابێت، لە بەسەرهاتێکی تر رابمێنە، ئەوەش ئەم بەسەرهاتەیە: **"حاتم الأصم"** لە هاوەڵانی **"شقيق البلخي"** بوو-رەحمەتی خودا لەسەر هەردووکیان بێت- رۆژێك پرسیاری لێ کرد و وتی: ئەوە سی ساڵە تۆ هاوەڵی

---

[1] - (لم أجده بهذا اللفظ لكن روى البيهقي بلفظ آخر).

من دەکەی لەم ماوەیەدا چیت بەدەستهێناوە؟ وتی: هەشت سوودم لە زانست بینیوە، ئەو هەشتەش بەسە بۆ من، چونکە من هیوای رزگاری و سەرفرازییان لێوە دەکەم.

شەقیق وتی: کامانەن؟ حاتەم وتی:

سوودی یەکەم:

من تەماشای خەڵکم کرد و بینیم بۆ هەر یەکێکیان خۆشەویست و مەعشوقێك بوونی هەیە کە خۆشیدەوێت و عاشقی دەبێت، هەندێ لەو خۆشەویستانە تا نەخۆشی مردنەکەی لەگەڵیدا دەبن، هەندێکیان تا لێواری قەبر، پاشان هەموویان دەگەڕێنەوە و بەتاق و تەنها بەجێی دەهێڵن و هیچ کام لەوانە لەگەڵی ناچنە ناو گۆڕەکەوە، بۆیە منیش بیرم کردەوە و بە خۆمم وت: باشترین خۆشەویستی مرۆڤ ئەو شتەیە کە لەگەڵی دەچێتە ناو گۆڕەوە و تیایدا هۆگری لەگەڵ پەیدا دەکات، ئەوەشم تەنها لە کار وکردەوەی چاکەدا بینییەوە، بۆیە کردم بە خۆشەویستی خۆم بۆ ئەوەی ببێتە چرایەك لە گۆڕەکەمدا و هۆگریم لەگەڵ پەیدا بکات و بە تەنها بەجێم نەهێڵێت.

سوودی دووەم:

من خەڵکیم بینی شوێنی ئارەزووەکانی خۆیان دەکەوتن و پەلاماری مەرامەکانی دەروونی خۆیان دەدا، منیش لەم ئایەتە پیرۆزە تێڕامانم کرد: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ وَنَهَى ٱلنَّفْسَ عَنِ ٱلْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ ٱلْجَنَّةَ هِىَ ٱلْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾﴾ النازعات: ٣٩–٤١، هەر کەس لە مەقامی پەروەردگاری بترسێت و نەفسی خۆی لە ئارەزوو بگرێتەوە، ئەوا بەهەشت شوێن و ماوایەتی، یەقینم پەیدا کرد قورئان حەق و راستە، بۆیە دەستمدایە سەرپێچی کردن لە نەفسم و خۆم یەکلاکردەوە بۆ کۆشان دژ بەنەفس و رێگەم نەدا چێژ لە حەزوئارەزووەکانی وەربگرێت تا چووە ژێرباری گوێڕایەڵی خوداوەو بۆ فەمانەکانی گەردنکەچ بوو.

سوودی سێیەم: من خەڵکیم بینی هەوڵی کۆکردنەوەی دونیایان دەدا و پاشان بە توندی دەستیان بەسەردا دەگرت، منیش تێڕامانم لەم ئایەتە کرد ﴿ مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٍ ﴾ النحل: ٩٦-ئەوەی لای ئێوەیە تیادەچێت و ئەوەی لەلای خودایە دەمێنێتەوە، بۆیە ئەوەی لە دونیا بەدەستم هێنابوو لەپێناوی خودادا بەسەر گەدا و هەژاراندا دابەشم کرد بۆ ئەوەی لەلای خودا ببێت بە توێشوویەك بۆم.

سوودی چوارەم:

من هەندێ خەڵکم بینی وایان گومان دەبرد شەرەف و گەورەیی و سەربەرزییان بە زۆری شوێنکەوتوو و عەشرەتەوەیە، بۆیە ئەوانەیان کرد بە پشتیوانی خۆیان، خەڵکانێکی تر وای بۆچوون شەرەف و گەورەییان لە زۆری ماڵ و سامان و منداڵ و نەوەدایە، بۆیە بەوانەوە فەخریان دەکرد، کەسانێکی تر هەبوون پێیان وابوو شەرەف و گەورەیی لە داگیرکردنی ماڵ و موڵکی خەڵك و ستەم لێکردنیان و خوێن رشتنیاندایە، دەستەیەکی تر باوەڕیان وابوو شەرەف و گەورەیی لە خەرج کردنی ماڵ و سامان و دەستبلاویی و زیادەڕەوییدایە، منیش لەم ئایەتە پیرۆزە تێڕامانم کرد ﴿ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ﴾ الحجرات: ١٣، بەڕێزترینتان لەلای خودا خۆپارێزترینتانە، بۆیە تەقوام هەڵبژارد و باوەڕم وابوو قورئان راست و دروستە و گومان و بۆچوونەکانی ئەوان پووچ و بێبنەمایە.

سوودی پێنجەم:

من خەڵکیم بینی هەندێکیان زەمی هەندێکیان دەکرد و لە پشتەملە ناوی یەکتریان بە خراپ دەهێنا، بینیم رەگ و ریشەی ئەو کارەیان بۆ حەسوودی دەگەڕێتەوە لە ماڵ و پلە و پایە و زانستدا، منیش تێڕامانم لەم ئایەتە پیرۆزە کرد ﴿ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾ الزخرف: ٣٢-ئێمە لە ژیانی دونیادا زیندەگیمان لە نێوانیاندا دابەش

کردووە، ئەوەم زانی بەشی مرۆڤ لە ئەزەلەوە خودا بڕیاری لەسەر داوە، بۆیە حەسوودیم بە کەس نەبرد و ڕازی بووم بەو بەشەی خودا بۆ منی دانابوو.

سوودی شەشەم:

من خەڵکیم بینی هەندێکیان دەستدرێژییان دەکردە سەر هەندێکی تریان بۆ مەرام و هۆیەك، منیش لەم ئایەتە پیرۆزە تێڕامام ﴿ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَٱتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ﴾ فاطر: ٦–شەیتان بۆ ئێوە دوژمنە و بیکەن بە دوژمنی خۆتان، بۆیە زانیم نابێت دوژمنایەتی هیچ کەسێك بکرێت جگە لە شەیتان.

سوودی حەوتەم:

هەموونم بینی بە سەرومڕی تێدەکۆشین و ئەوپەڕی هەوڵی خۆیان بۆ نان و زیندەگی بەخت دەکرد، بە جۆرێك کە دەیخستنە ناو شوبهە و حەرامەوە و نەفسی خۆیان زەلیل دەکرد و حورمەتی خۆیان کەم دەکردەوە، منیش تێڕامانم لەم ئایەتە پیرۆزە ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَاۚ كُلٌّ فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ۝٦﴾ هود:٦، هەموو ئەوانەی بەسەر زەویدا هاتووچۆ دەکەن ڕۆزییەکەیان لەسەر خودایە و بەئاگایە لە شوێنی مانەوەو دەرچوون و گواستنەوەیان، هەموو ئەوانە لە کتێبێکی ڕۆشنکەرەوەدایە، زانیم ڕۆزیم لەسەر خودایە و بۆمی دەستەبەر کردووە، بۆیە بە عیبادەتی خوداوە خەریك بووم و تەماعم لە غەیری خودا بڕی.

سوودی هەشتەم:

من هەموو خەڵکیم بینی هەر یەکەیان شانی لەسەر شتێکی دروستکراو دادابوو، هەندێکیان لەسەر دینار و درهەم، هەندێکیان لەسەر ماڵ و موڵك، هەندێکیان لەسەر پیشە و پیشەسازی، هەندێکیان لەسەر دروستکراوێکی وەك خۆیان، منیش لەم ئایەتە

پیرۆزە تێڕامانم کرد ﴿**وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بَٰلِغُ أَمْرِهِۦ ۚ قَدْ جَعَلَ ٱللَّهُ لِكُلِّ شَىْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾**﴾ الطلاق: ٣، هەر کەس پشت بە خودا ببەستێت خودا بەسە بۆ ئەو، خودا ئەمری خۆی دەگەیەنێتە جێ، بۆ هەموو شتێك خودا رادەیەکی داناوە، بۆیە پشتم بە خودا بەست و هەر ئەویش بەسە بۆ مرۆڤ و باشترین کەسێکە پشتی پێ ببەسترێت.

شەقیقی بەڵخی وتی: خودا راوەستاو و سەرکەوتووت بکات، من سەیری تەورات و ئینجیل و زەبوور و فورقانم کرد بینیم ئەو چوار کتێبە بە دەوری ئەو هەشت سوودەدا دەسورێنەوە، هەر کەس بەو هەشت سوودە کار بکات کاری بەو چوار کتێبە کردووە

کوڕی شیرینم..

لەم دوو بەسەرهاتەوە ئەوەت زانی تۆ پێویستت بە زۆرکردنی زانست نییە، ئێستا ئەوەی لەسەر سالیکی ڕێگەی حەق پێویستە بۆت رۆشن دەکەمەوە:

بزانە: پێویستە بۆ کەسی سالیك شێخێکی مورشیدی پەروەردەکەر بوونی هەبێت، تاکو بە پەروەردەی دروستی خۆی ئەخلاقی خراپ و ناباشی لێ بەدەربنێت و لە جێگەی ئەوە ئەخلاقی چاك و پاك دابنێت.

مانای پەروەردە لە کاری جوتیار دەچێت کە دڕك و داڵ دروێنە دەکات و رووەکە نامۆکان لەناو کشتوکاڵەکەیدا لە رەگوریشك هەڵدەکەنێت تاکو بە جوانی گەشە بکات و بگاتە کەماڵ و بەری خۆی، بۆیە پێویستە شێخێك بۆ کەسی سالیك بوونی هەبێت تاکو پەروەردەی بکات و ئیرشادی بکات بۆ سەر رێگەی خودای موتەعال، چونکە خودا پێغەمبەری(ﷺ) بۆ لای بەندەکانی خۆی رەوانە کردووە تاکو بۆ سەر شارێگەکەی

ڕێنموونییان بکات، گەر پێغەمبەر(ﷺ) کۆچی دوایی کردووە ئەوا لە جێگەی ئەو جێنشینان دانیشتوون بۆ ئەوەی ڕێنموونی خەڵك بکەن بۆ لای پەروەردگاریان.

مەرجی ئەو شێخە کە بەکاری ئەوە دێت جێگرەوەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) بێت ئەوەیە کە زانا بێت، بەڵام هەموو زانایەك بە کاری جێنشینی نایەت، من هەندێ لە نیشانەکانی بە کورتی دەخەمە بەردەمی تۆ تاکو هەموو کەسێك بانگەشەی ئەوە نەکات کە مورشیدە، بۆیە دەڵێین:

شێخی کامڵ بریتییە لە هەر کەس لە خۆشەویستی دونیا و خۆشەویستی پلە و پایە پشتهەڵبکات و شوێنی شێخێکی خاوەن بەصیرەت کەوتبێت کە زنجیرەکەی ئەویش بچێتەوە سەر سەروەری هەموو پێغەمبەران محمد(ﷺ) کەسێك بێت بە باشی نەفسی خۆی رامهێنابێت لە کەمی خواردن و قسە و خەو، و زۆری نوێژ و سەدەقە و ڕۆژوو، بە شوێنکەوتنی شێخێکی خاوەن بەصیرەت ڕەوشتە جوانەکانی کردبێت بە ڕێگە و رەوگەی خۆی، لەوانە ئارامگرتن و نوێژ و شوکردن و تەوەکول و یەقین و بەخشندەیی قەناعەت و ئارامی دەروون و حیلم و تەوازوع و عیلم و صدق و حەیا و وەفا و ویقار و سوکنایی و لەسەرخۆیی و نموونەکانیان، بۆیە ئەو دەبێت بە نوورێك لە نوورەکانی پێغەمبەر(ﷺ) و شایستەی ئەوەیە بکرێتە پێشەوا و شوێنی بکەون.

بەڵام نموونەی ئەو جۆرە کەسە لە کبریتی سوور دەگمەنترە، هەر کەس خۆشبەخت بێت و شێخێکی لەو جۆرەی دۆزییەوە -وەك باسمان کرد- و شێخەکە ئەوی قبووڵ کرد، ئەوا پێویستە لە ناوەوە و لە دەرەوە ڕێزی بگرێت.

ڕێزگرتن لە دەرەوە: ئەوەیە کە موجادەلەی لەگەڵ نەکات، لە هەموو پرس و بابەتێکدا خۆی سەرقاڵی بەڵگەهێنانەوە نەکات لەگەڵی با بشزانێت تیایدا بە هەڵەداچووە، بەرماڵەکەی لەبەردەم ئەودا دانەخات، مەگەر کاتی جێبەجێ کردنی نوێژ، کاتێك لە

نوێژەکەی بوویەوە بەرماڵەکەی هەڵبگرێتەوە، بە ئامادەبوونی ئەو نوێژی سوننەت زۆر نەکات، ئەو کارە بکات شێخەکەی فەرمانی پێ دەکات ئەوەش بەپێی توانای خۆی.

ڕێز لە ناوەوە: هەر شتێك لە زاهیردا لێی دەبیستێ و لێی وەردەگرێت لە ناوەوە ڕەدی نەکاتەوە نە لە کرداردا نە لە گوفتاردا تاکو ناوەوەی بە نیفاق ڕەنگ نەگرێت، گەر ئەوەی نەتوانی هاوەڵی کردنی شێخەکەی واز لێ دەهێنێت تا ناوەوەی لەگەڵ دەرەوەی تەبا دەبێتەوە.

خۆی لە دانیشتن لەگەڵ هاوەڵی خراپ بەدوور بگرێت تاکو دەسەڵاتی شەیتانەکانی ئینس و جین لەسەر سینەی دڵ دووربخاتەوە لەوێشەوە لە پیسی سیفەتی شەیتانی خۆی پاك بکاتەوە، لە هەموو بارێکدا هەژاری بەسەر دەوڵەمەندیدا هەڵبژێرێت.

پاشان بزانە تەسەوف دوو خەسڵەتی هەیە:

ڕاوەستان (الإستقامة) و بوونی ئارامی و سوکنایی لە مامەڵەی خەڵکیدا، هەر کەس ڕاوەستاویی بەدەستهێنا و ئەخلاقی خۆی لەگەڵ خەڵکی جوان کرد و بە حەلیمانە مامەڵەی کردن ئەو کەسە سۆفییە.

ڕاوەستاویی: ئەوەیە بەشی نەفسی خۆی بە فیدا بکات بۆ ڕازی کردنی خودا و قوتار کردنی نەفسی لە ئاگر.

ئەخلاق جوانیش لەگەڵ خەڵکی: ئەوەیە خەڵکی هەڵنەنێیت بۆ مەبەستی نەفسی خۆت، بەڵکو نەفسی خۆت هەڵبنێیت بۆ مەبەستی ئەوان گەر پێچەوانە نەبێت بە شەرعی خودا.

پاشان تۆ پرسیاری بەندایەتیت لێکردووم، ئەوەش بریتییە لە سێ شت:

یەکەمیان: پارێزگاری لە فەرمانەکانی شەرع.

دووەمیان: رازیبوون بە قەزا و قەدەر و بەشی خودا بۆ تۆ.

سێیەمیان: وازهێنان لە رازی کردنی نەفسی خۆت لەپێناو رازیکردنی خودای موتەعالدا.

هەروەها پرسیاری تەوەکولت لێکردووم:

ئەوەش ئەوەیە بیروباوەڕت بە خودا -**سبحانه وتعالی**- قایم بکەیت لەو شتانەی بەڵێنی داوە، واتە باوەڕت وابێت ئەو شتەی بۆ تۆ بڕاوەتەوە بەبێ هیچ چەندوچوونێك دەگاتە دەستت، با هەموو خەڵکی دونیاش تێبکۆشن بۆ ئەوەی ئەو شتە نەگاتە دەستی تۆ، ئەوەش کە بۆت نەنوسراوە ناگات بە دەستت با هەموو دونیا بۆ ئەو کارە کۆمەکیت بکات.

پرسیاری ئیخلاصت لێ کردووم:

ئەوەش ئەوەیە هەموو کار و کردەوەکانت بۆ خودا بێت، دڵت بە حەمد و سەنای خەڵکی ئارامی بۆ نەیەت و گوێ نەدەیت بە زەمکردنی ئەوان.

بزانە ریا لە بە مەزنزانینی خەڵکییەوە سەرهەڵدەدات.

چارەسەرەکەی ئەوەیە وا تەماشایان بکەیت کە ئەوان لەژێر هێز و دەسەڵاتی خودا رامهێنراون و وەك بێگیانەکان تەماشایان بکەیت لە نەبوونی توانای گەیاندنی ئاسوودەیی یان بەدبەختی بە تۆ، تاکو لە ریا بۆ کردنیان رزگارت ببێت، هەتا تۆ ئەوان بە خاوەن و ویست و توانا تەماشا بکەیت ریات لێ دوورناکەوێتەوە.

کوڕی شیرینم...

پرسیارەکانی ترت هەندێکیان لە نووسینەکانمدا وەلاَم داونەتەوە لەو کتێبانەدا بەدوایاندا بگەڕێ، کار بەوە بکە کە دەیزانیت تاکو ئەوەی نایزانیت بۆت دەربکەوێت،

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((هەر کەس کار بکات بەوەی دەیزانێت خودا زانستێکی پێ دەبەخشێت کە نەیزانیوە))(رواه أبو نعيم في مسنده).

کوڕی شیرینم...

لە ئەمڕۆ بەدواوە پرسیاری ئەو شتانەم لێ مەکە لێت ئاڵۆز دەبێت مەگەر بە زمانی دڵ، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾﴾ الحجرات: ٥، گەر ئارام بگرن تا دەچییە دەرەوە بۆ لایان بۆ ئەوان باشتر و چاکترە، خودا لێخۆش بوو و بەبەزەییە.

ئامۆژگارییەکەی "خضر"(عليه السلام) وەربگرە کاتێك بە موسای فەرموو: ﴿فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾﴾ الكهف: ٧٠، پرسیارم لێ مەکە لەمەڕ شتێك تا خۆم دەربارەی باست بۆ دەکەم، پەلە مەکە تا سەرئەنجامەکەت بۆ دەردەکەوێت و دەیبینیت: ﴿سَأُورِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾﴾ الأنبياء: ٣٧، ئایەتەکانی خۆمتان لە داهاتوودا نیشان دەدەم بۆیە پەلە مەکەن، پێش کاتی خۆی پرسیارم لێ مەکە، یەقینت هەبێت تەنها بە گەڕان و ڕۆیشتن دەگەیە بەرەوە بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزە: ﴿أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا﴾ الروم: ٩، ئایا ئەوانە بەناو زەویدا نەگەڕاون تا ببینن و وردببنەوە و تێڕامێنن.

کوڕی شیرینم...

بە خوداوە بەگەڕ بکەوە و گەشتەکەت دەست پێ بکە، لە هەر قۆناغ و مەنزڵێکدا شتی سەیر و سەمەرە دەبینیت، ڕۆحت ببەخشە، چونکە لوتکەی ئەم کارە بەخشینی

ڕۆحە، وەك "**ذو النون المصري**" دەڵێت: (گەر دەتوانی ڕۆح ببەخشیت وەرە، ئەگەر نە خۆت بە تورڕەهاتی سۆفییەکانەوە خەریك مەکە)

کوڕی شیرینم...

من بە هەشت شت ئامۆژگاریت دەکەم، لێم وەربگرە بۆ ئەوەی زانستەکەت لە ڕۆژی دواییدا نەبێت بە نەیارت، بە چواریان کار بکە و چوارەکەی تریان واز لیێ بهێنە.

ئەو چوارەی وازیان لیێ دەهێنیت:

یەکەمیان: هەتا دەتوانی موجادەلە لەگەڵ کەسدا مەکە لەسەر هیچ بابەتێك، موجادەلە ئافەتی زۆری تێدایە، گوناھ و خراپەکەی گەورەترە لە سوود و قازانجەکەی، چونکە سەرچاوەی هەموو ئەخلاقێکی ناباش و دزێوە، وەك ریا و حەسەد و رق و کینە و دوژمنایەتی و خۆبادان و شتانی تریش.

بەڵێ گەر پرسێك لە نێوان تۆ و کەسێکدا یان لە نێوان تۆ و دەستەیەکدا ڕوویدا و مەبەست و ویستی تۆ ئەوە بوو حەقی تێدا دەربخەی و حەق تیانەچێت، ئەوا باس و گفتوگۆ لەگەڵیان دروستە، بەڵام بۆ ئەو ویست و مەرامە دوو نیشانە هەیە:

یەکەمیان: لەلات جیاوازی نەبێت حەق لەسەر زمانی تۆ دەربکەوێت یان لەسەر زمانی کەسانی تر.

دووەم: باس و گفتوگۆکە لە تەنهایدا لات خۆشتر بێت تا لە بەرچاوی خەڵکی.

گوێبگرە، من لێرەدا سوودێکت بۆ باس دەکەم، بزانە پرسیار کردن لەمەڕ گرفت و تەنگوچەڵەمەکان بریتییە لە خستنەڕووی نەخۆشی دڵ لەلای پزیشك، وەڵامەکەش بۆی هەوڵێکە بۆ چاککردنەوەی نەخۆشییەکەی.

هەروەها بزانە **نەزانان:** ئەوانەن کە دڵیان نەخۆشە و **زانایانیش:** بریتین لە پزیشکان بۆ دەردو نەخۆشییەکان.

زانای ناتەواو چارەسەر نازانێت، زانای کامڵیش هەموو نەخۆشییەك چارەسەر ناکات، بەڵکو تەنها ئەوانە چارەسەر دەکات کە هیوای چاکبوونەوە و چاکسازییان لێ دەکرێت، گەر نەخۆشییەکەی درێژخایەن بوو یان نەزۆك و بێ چارەسەر بوو دانایی و لێزانی پزیشك ئەوەیە بڵێت: ئەمە چارەسەر قبووڵ ناکات، بۆیە خۆت بە چارەسەرەوە لەگەڵی خەریك مەکە، چونکە تەمەن بەفیڕۆدانە.

پاشان بزانە نەخۆشی نەزانی چوار جۆرە:

یەکێکیان چارەسەر قبووڵ دەکات و ئەوانیتر وەریناگرن.

ئەوانەی چارەسەر وەرناگرن: هەر کەس پرسیار و بەرهەڵستکارییەکەی لە حەسوودی و بوغز و کینەوە بێت.

هەر کات تۆ بە باشترین و ڕەوانترین و ڕۆشنترین وەڵام وەڵامی دەدەیەوە ئەوە دەبێتە هۆی زیادبوونی بوغز و دوژمنایەتی و حەسوودی ئەو، ڕێگە ئەوەیە بە وەڵامەکەیەوە خەریك نەبیت، وتراوە:

کل العداوة قد ترجی إزالتها

إلا عداوة من عاداك عن حسد

(هەموو دوژمنکارییەك رجای کۆتاهاتنی هەیە، جگە لە دوژمنکارییەك لە حەسەدەوە سەرهەڵبدات)

بۆیە پێویستە پشتی لێ بکەی و لەگەڵ نەخۆشییەکەی بەجێی بهێڵێت، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ﴾ النجم: ٢٩، پشت لەوانە بکە پشت لە یادی ئێمە هەڵدەکەن و تەنها ژیانی دونیایان گەرەکە.

کەسی حەسوود بە هەر شتێك دەیلێت و ئەنجامی دەدات ئاگر لە باخی زانستی بەردەدات، ((حەسەد چاکەکان هەڵدەلوشێت وەك چۆن ئاگر پلۆپووش هەڵدەلوشێت))[1].

دووەم: هۆی نەخۆشییەکەی گەمژەیی بێت، ئەمەش دیسان چارەسەر وەرناگرێت، وەك عیسا(**علیه السلام**) دەفەرموێت: (من لە زیندووکردنەوەی مردوو دەستەوسان نەبووم، بەڵام لە چارەسەری کەسی گەمژە دەستەوسان بووم)

ئەوەش ئەو کەسەیە بۆ ماوەیەکی کەم خەریکی داوای زانست دەبێت و شتێکی کەم لە زانست فێردەبێت، لە زانستە ئەقڵی و شەرعییەکان، پرسیار دەکات و پاشان بەهۆی گەمژەییەوە پشت لە زانای مەزن دەکات، ئەو زانایەی تەمەنی لە بەدەستهێنانی زانستە ئەقڵی و شەرعییەکاندا بەخت کردووە، بەڵام ئەم کەسە گەمژەیە نازانێت و وا دەزانێ ئەوەی لەلای ئەو جێگەی پرسیارە و نایزانێت لەلای زانا مەزنەکەش هەر بەو جۆرەیە، گەر ئەو کەسە قەدرزانی ئەو زانایە نەزانێت پرسیارەکەی لە گەمژەییەوەیە و پێویستە زانای مەزن بە وەڵامەکەیەوە خۆی خەریك نەکات.

سێیەم: کەسەکە نەگەیشتبێتە پلەی روشد و پێگەیشتن و تێگەیشتن، هەموو ئەوەی کە لە قسەی گەورەکان حاڵی نابێت بۆ ناتەواوی و کەموکورتی تێگەیشتنی ئەو دەگەڕێتەوە، پرسیارەکەی ئەو بۆ سوودبینینە، بەڵام لەبەر ئەوەی هێشتا پەی بە

---

[1] جزء من حديث أبي داود وابن ماجة.

راستییەکان نابات دیسان نابێت بەو جۆرە کەسانەشەوە خۆی خەریك بکات، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((ئێمەی دەستەی پێغەمبەران فەرمانمان پێکراوە بەپێی رادەی ئەقڵی خەڵکی قسەیان لەگەڵ بکەین))[١].

ئەو نەخۆشییەش کە چارەسەر وەردەگرێت ئەوەیە ئاقڵ و پێگەیو و تێگەیشتوو بێت، حەسەد و تووڕەبوون و شەهوەت و خۆشەویستی ماڵ و پلە و پایە زاڵ نەبووبێت بەسەریدا، کەسێك بێت بە دوای رێگەی راست و رەواندا عەوداڵ بێت، پرسیارەکانی لە حەسوودی و ملنەدان و تاقیکردنەوەی بەرانبەرەوە نەبێت، ئەم جۆرەیان چارەسەر وەردەگرێت، دروستە خۆت بە وەڵامی پرسیارەکەیەوە سەرقاڵ بکەیت، بەڵکو پێویستە لەسەرت وەڵامی بدەیەوە.

دووەم شت کە دەبێت وازی لێ بهێنیت: خۆمان بەدوور بگرین لەوەی ببین بە واعیز و یادخەرەوە، چونکە ئافەتەکەی گەورەیە، مەگەر خۆت یەکەمجار پێی هەستابیت و پاشان ئامۆژگاری خەڵکی پێ بکەیت، بیر لەوە بکەرەوە بە عیسا(**علیه السلام**) وترا: (ئەی کوڕی مەریەم، ئامۆژگاری نەفسی خۆت بکە، گەر لەو ئامۆژگارییە سوودت بینی ئەوجا ئامۆژگاری خەڵکی پێ بکە، ئەگەر نە لە پەروەردگارت شەرم بکە)

گەر بەم کارە(کاری واعیز) تاقیکرایتەوە ئەوا خۆت لە دوو خەسڵەت بپارێزە:

خەسڵەتی یەکەم: خۆت بەدوور بگرەلە زۆرلەخۆکردن لە قسەکردندا بە گوزارە و ئاماژە و شت گەورەکردن و هۆنراوە، چونکە خودا ئەوانەی خۆشناوێت لە قسەکردندا زۆرلەخۆیان دەکەن، زۆرلەخۆکردنی کەسی زۆرلەخۆکەری لە سنوور دەرچوو نیشانەی وێرانی ناوەوە و بێئاگایی دڵیەتی.

---

[١]- (قال الحافظ السخاوي: رواه الحسن التيمي من الحنابلة بسنده عن ابن عباس).

مانای یادخستنەوە: ئەوەیە کە ئاگری دۆزەخ و دوارۆژ بیری خەڵکی بخاتەوە و ناتەواوی نەفسی خۆی لە خزمەتی خالقدا بەبیر بهێنێتەوە، بیر لەو تەمەنە گوزەرکردە بکاتەوە کە لە شتی پڕ و پووچدا بەسەری بردووە، هەروەها بیربکاتەوە لەوەی لەبەردەمیدایە لە کۆسپ و تەگەرەی ناسەلامەتی ئیمان لە کۆتایی تەمەندا، هەروەها حاڵی خۆی لە کاتی سەرەمەرگیدا لەلایەن فریشتەی مەرگەوە بهێنێتە پێش چاو، ئایا دەتوانێ وەڵامی دوو فریشتەی مونکیر و نەکیر بداتەوە، ئایا دەتوانێ گرنگی بە حاڵی خۆی بدات لە قیامەت و راگرتنەکانیدا، ئایا دەتوانێ بەسەلامەتی لە پردی سیرات بپەڕێتەوە، یان بەردەبێتەوە بۆ قوڵاییەکانی دۆزەخ؟ بەردەوام بێت لە یادکردنەوەی ئەم شتانە لە دڵیدا تا وای لێ دێت ئارامی لێ دەبڕێت، هەڵچوونی ئەم ئاگرە و ناڵە و گریانی ئەم موسیبەتە پێی دەوترێت "بیرخستنەوە"، ئاگادارکردنەوەی خەڵکی بەم شتانە و راچڵەکانیان لەسەر کەمتەرخەمی و زیادەڕەوییان و رۆشنکردنەوەی چاویان بە نەنگی و ناتەواوییەکانیان گەرمی ئەم ئاگرەیە و ئەهلی مەجلیسی هەڵدەقرچێنێت، ئەو موسیبەتانەی بەردەمیان ترسیان بۆ دروست دەکات تاکو بەو تەمەنەدا بگەن کە لە دەستیان چوو، ئەوەش بەپێی توانای خۆیان، و خەم و پەشیمانی بۆ رۆژانی رابردوو دایان بگرێتەوە، ئەو رۆژانەی لە گوێڕایەڵی خودادا بەسەریان نەبرد، ئەم رستانە لەسەر ئەم شێوازانە پێیان دەوترێت "ئامۆژگاری"، وەك ئەوەی ببینیت لافاوێك لێشاو دەهێنێت بۆ سەر ماڵی کەسێك، خاوەن ماڵ و خانەوادەکەی لە خانوەکەدان، کەسێك هاوار دەکات: ئاگاتان لە خۆتان بێت، ئاگاتان لە خۆتان بێت، لە لافاوەکە هەڵبێن، ئایا لەو بارەدا حەز دەکەی بەزۆرلەخۆکردن و گوزارەی رەوانبێژی و نوکتە و ئاماژە بانگ لە خاوەن ماڵەکە بکەیت؟ هەرگیز لەو بارەدا مرۆڤ حەزی بەو جۆرە زۆرلەخۆکردنانە نییە، حاڵی کەسی ئامۆژگاریکەریش هەر بەو جۆرەیە و پێویستە خۆی لێ بەدوور بگرێت.

خەسڵەتی دووەم: هەوڵ و مەبەستت لە ئامۆژگاری بۆ ئەوە نەبێت خەڵکی لە مەجلیسی تۆدا بە قسەکانت کاریگەر بن و بکەونە ناو وەجدەوە و جلەکانیان لەبەر خۆیان بدڕن، بۆ ئەوەی بوترێت: مەجلیسی ئەو کەسە باشترین مەجلیسە، چونکە هەموو ئەوانە مەیلە بەلای دونیا و ریادا، ئەوانەش لە بێئاگاییەوە سەرهەڵدەدەن، بەڵکو پێویستە لێبڕان و سووربوونت بۆ بانگ کردنی خەڵکی بێت لە دونیاوە بۆ دوارِۆژ و لە یاخیبوونەوە بۆ گوێڕایەڵی، لە هەڵپەکردنەوە بۆ زوهد و دونیانەویستی، لە دەستنوقاوییەوە بۆ بەخشندەیی، لە غرور و لەخۆدەرچوونەوە بۆ تەقوا و خۆپارێزی، دوارِۆژ لەبەر دڵیان خۆشەویست بکەیت، و دونیا لەبەرچاویان قێزەون بکەی، زانستی عیبادەت و زوهدیان فێر بکەیت، چونکە ئەوەی زاڵە بەسەر سروشتی خەڵکیدا لادانە لە مەنهەجی شەرعی خودا، و کۆشان لە شتێکدا کە خودا رازی ناکات و سەرقاڵ بوون بە ئەخلاق و ئاکاری خراپ و نزمەوە، بۆیە ترس بخەرە ناو دڵیانەوە و ئاگاداریان بکەرەوە لەو ترسانەی لە داهاتوودا رووبەڕوویان دەبنەوە، بەڵکو سیفەتەکانی ناوەوە و مامەڵەی دەرەوەیان گۆڕانیان بەسەردا بێت، لەوێشەوە هەوڵ و کۆشان و لێبڕانیان بۆ گوێڕایەڵی خودا و گەڕانەوە بێت لە یاخیبوون، ئەمە بریتییە لە رێگەی ئامۆژگاری و نەصیحەت، هەر ئامۆژگارییەك بەم جۆرە نەبێت بریتییە لە نەگبەتی بۆ ئەو کەسەی دەیڵێت و ئەو کەسەش کە دەیبیستێت، وتراوە: ئەوە(ئەو جۆرە ئامۆژگارییە) بریتییە لە دێو و شەیتان، خەڵکی لە رێگە لادەدات و تیایان دەبات، بۆیە پێویستە لەسەریان لێی هەڵبێن، چونکە ئەوەی ئەو ئامۆژگەریکەرە لە ئاینەکەیان تێکیدەدات شەیتان لێی دەستەوسانە، هەر کەس دەست و دەسەڵاتی هەیە پێویستە لەسەری لە مینبەری موسڵمانان ئەو ئامۆژگاریکەرە دابگرێت و رێگری لێ بکات لەوەی پێیەوە خەریکە، ئەو کارەش لە کارەکانی فەرمان بە چاکە و رێگری کردنە لە خراپە.

سێیەم شت کە وازی لێ دەهێنیت: تێکەڵ بەکاربەدەستان و دەسەلآتداران و سوڵتانەکان مەبە و مەیان بینە، چونکە بینین و دانیشتن لەگەڵیان ئافەتێکی گەورەیە، گەر جارێك تووشبوویت لە مەدح و سەنایان خۆت بەدوور بگرە، چونکە کاتێك ستەمکارێك یان فاسقێك مەدح بکرێت خودا تووڕە دەبێت، هەر کەس دوعایان بکات بۆ مانەوەیان ئەوە پێیخۆشبووە لە زەوی خودادا یاخیبوون لە خودا سەرهەڵبدات.

چوارەم شت کە وازی لێ دەهێنت: هیچ شتێك لە کاربەدەستان و دەسەلآتداران لە هەدیە و بەخشش وەرمەگرە با بیشزانیت سەرچاوەکەی لە حەلاڵەوەیە، تەماع لەوانەدا ئایینی مرۆڤ تێکدەدات، چونکە لەو وەرگرتنی خەلآت و بەخششەوە چاوپۆشی لەو کاربەدەستانە و چەمانەوە بۆیان و رازیبوون بە ستەمەکانیان سەرهەڵدەدەن، هەموو ئەمانەش تێکچوونە لە ئاییندا، گەر بەخششەکانی ئەوانەت قبووڵ کرد و سوودت لە دونیای ئەوانە بینی کەمترین زیان ئەوەیە خۆشتدەون، هەر کەس کەسێکی خۆشبوێت پێیخۆشە تەمەنی درێژ بێت و بمێنێتەوە، خۆشەویستی مانەوەی ستەمکاریش ویستی مانەوەی ستەمە لەسەر بەندەکانی خودا و تێکچوونی جیهانە، چ شتێك لەمە زیانبەخشترە بەئایین و سەرئەنجامی مرۆڤ؟ زۆر ئاگاداربە بەحەزوئارەزووە شەیتانییەکان و قسەی هەندێ خەڵکی بۆت، لەو جۆرە قسانە: باشترە بۆت درهەم و دینار لە دەسەلآتداران وەربگریت و بەسەر هەژاران و گەدایاندا دابەشی بکەیت، چونکە ئەوان ئەو پارەیە لە فیسق و ستەمدا خەرج دەکەن و خەرج کردنت بۆ هەژاران و خەڵکانی لاواز باشترە لە خەرجکردنی ئەوان، شەیتانی لەعین سەری زۆرێك لە خەڵکی بەم وەسوەسەیە بڕیوە و ئافەتەکەشی زۆر و گەورەیە و لە کتێبی **"إحياء العلوم"**دا باسمان کردووە و لەوێ بۆی بگەڕێ.

ئەو چوار شتەش پێویستە ئە نجامی بدەین:

یەکەم: با مامەڵەت لەگەڵ خودادا بەو جۆرە بێت گەر بەندەکەت بەوە مامەڵەی لەگەڵ کردی لێی رازی ببیت و سنگت بەرانبەری تەسك نەبێتەوە و توورەنەبیت، ئەو شتانەش رازی نیت بەندە مەجازییەکەت مامەڵەی تۆی پێ بکات ئەوا رازی مەبە مامەڵەی خودای پێ بکەیت، چونکە ئەو سەرداری راستەقینەی تۆیە.

دووەم: چۆن بۆ خۆت پێتخۆشە مامەڵە بکرێیت بەو جۆرە مامەڵەی خەڵکی بکە، چونکە ئیمانی بەندەیەك کامڵ نابێت تا ئەوەی بۆ خۆی پێیخشە بۆ خەڵکانی تر پێیخۆش بێت.

سێیەم: گەر زانستت خوێندەوە و پێداچوونەوەت بۆ کرد ئەوا پێویستە زانستەکەت ئەو زانستە بێت دڵت چاك و ساز دەکات و نەفست تەزکیە دەکات، هەروەك ئەوەی وابزانیت تەمەنت لە دونیادا تەنها هەفتەیەکی ماوە، بەناچاری لەو ماوەیەدا سەرقاڵی زانستی فیقهـ و جیاوازییەکان و ئوسوڵ و زانستی کەلام و هاوشێوەکانی ئەمانە نابیت، چونکە دەزانیت ئەم زانستانە بێنیازت ناکەن، بەڵکو لەو ماوەیەدا چاودێری دڵ و دەروونی خۆت دەکەی و خەریکی ناسینی سیفەتەکانی نەفست دەبیت، پشت لە هەموو پەیوەستبوونە دونیاییەکان دەکەی و نەفست لە ئەخلاقی ناباش پاك دەکەیەوە و خۆت سەرقاڵی خۆشەویستی خودا و عیبادەت کردنی دەکەی و بە سیفەتە جوان و باشەکان خۆت دەرازێنیتەوە، ئەگەری مردن لە هەر شەو و رۆژێکدا کە بەسەر بەندەدا تێدەپەڕێت بوونی هەیە.

كوڕی شیرینم...

قسەیەكی تریش لە منەوە وەربگرە و بیری لێ بكەرەوە تا رزگاری خۆتی لێوە بەدەست بهێنیت، گەر هەواڵت پێدرا دوای هەفتەیەكی تر دەسەڵاتداری وڵات(سوڵتان) دێت بە سەردانت، دەزانم لەو ماوەیەدا تەنها بە چاككردن و جوان كردنی ئەوانەوە خۆت سەرقاڵ دەكەیت كە چاوی سوڵتانی دەكەوێتە سەر لە جلوبەرگ و پۆشاك و جەستە و ماڵ و خانوو و راخەری ناو ماڵ و شتانی تریش.

ئێستا بیر لەوە بكەرەوە ئاماژەم پێدا، تۆ كەسێكی تێگەیشتووی، تەنها قسەیەك بەسە بۆ مرۆڤی ژیر و دانا، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((خودا تەماشای وێنە و رووالەت و كردەوەكانی ئێوە ناكات بەڵكو تەماشای دڵ و نییەتتان دەكات))(رواه مسلم في صحيحه).

گەر زانستی حاڵ و باری دڵت گەرەكە برۆ بۆ كتێبی **"الأحياء"** و دانراوەكانی تر و لێیان ورد ببەرەوە، ئەم جۆرە زانستە فەرزی عەینە و زانستەكانی تر فەرزی كیفایەن، ئەوەش(زانستی فەرزی كیفایە) بە ئەندازەی ئەوەی فەرزەكانی پێ جێبەجێ دەكەیت، خودا كۆمەكیت دەكات تا بەدەستی دەهێنیت.

چوارەم: بۆ بەشی ساڵێك دونیا لە خۆت كۆبكەرەوە، وەك چۆن پێغەمبەر(ﷺ) بۆ هاوسەرەكانی ئامادەی دەكرد، بەڵكو بۆ ئەوانەی ئامادە دەكرد كە دەیزانی لاوازییەك لە دڵیاندایە، و دەیفەرموو: ((خودایە رۆزی ئالی محمد ئەوەندە بێت بەشیان بكات)) بۆیە ئەو ئامادەكردنەی بۆ هەموو هاوسەرەكانی نەدەكرد، بەڵكو تەنها بۆ ئەوانەیان كە دەیزانی لاوازییەك لە دڵیدا بوونی هەیە، بەڵام ئەوەیان كە خاوەنی یەقین بوو تەنها رۆزی رۆژ و نیوێكی بۆ ئامادە دەكرد.(رواه البخاري ومسلم في صحيحيهما)

کوڕی شیرینم...

من لەم بەشەدا داواکارییەکانی تۆم نووسیوە، بۆیە پێویستە کاریان پێ بکەیت و لە ناویاندا و لە کاروکردەوە چاکەکانتدا بە دوعای خێر یادم بکەی و بێبەشم نەکەیت.
جۆرەکانی دوعاش کە داوات لە من کردووە بۆت بنووسم لە کتێبە سەحیحەکاندا وەریان بگرە و ئەم دوعایەش لە کاتەکانتدا بخوێنە بەتایبەت لە دوای نوێژەکانت:

((**أللهم** إني أسألك من النعمة تمامها، ومن العصمة دوامها، ومن الرحمة شمولها، ومن العافية حصولها، ومن العيش أرغده ومن العمر أسعده، ومن الإحسان أتمه، ومن الأنعام أعمه، ومن الفضل أعذبه ومن اللطف أقربه، **أللهم** كن لنا ولا تكن علينا، **أللهم** اختم بالسعادة آجالنا، وحقق بالزيادة آمالنا، واقرن بالعافية غدونا وآصالنا، واجعل إلى رحمتك مصيرنا ومآلنا، واصبب سجال عفوك على ذنوبنا، ومن علينا بإصلاح عيوبنا، واجعل التقوى زادنا، وفي دينك إجتهادنا، وعليك توكلنا واعتمادنا، **أللهم** ثبتنا على نهج الإستقامة، وأعذنا في الدنيا من موجبات الندامة يوم القيامة، وخفف عنا ثقل الأوزار، وارزقنا عيشة الأبرار، واكفنا واصرف عنا شر الأشرار، واعتق رقابنا ورقاب آبائنا وأمهاتنا ومشايخنا من النار، برحمتك يا عزيز يا غفار يا كريم يا ستار، يا حليم يا جبار يا ألله... يا ألله... يا رحيم... يا رحيم، يا أرحم الراحمين، يا أول الأولين، ويا آخر الآخرين، ويا ذا القوة المتين، ويا راحم المساكين، ويا أرحم الراحمين، لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين.

وصل الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين، والحمد لله رب العالمين)).

الحمد لله على فضله ونعمته

شەوی هەینی لەسەر شەممە / بەروار ١٤لەسەر ٢٠١٥/٨/١٥ لە وەرگێڕان و پێداچوونەوەی ئەم نامەیەی ئیمامی غەزالی تەواو بووم.

وەرگێڕ/ سلێمانی

پەیامی

(کیمیاء السعادة)

بەکوردی

کیمیای بەختەوەری

بسم الله الرحمن الرحیم

سەرەتا

حەمد و سەنا بۆ ئەو خودایەی قالّب (جەستە)ی هەڵبژاردەکانی خۆی بە تێکۆشان بەرز و بالاّ کردووە و دڵی دۆستەکانی خۆی بە موشاهەدە ئاسوودە و بەختەوەر کردووە و زمانی باوەڕدارانی بە یادی خۆی شیرین کردووە و خەیاڵ و ختوورەی عاریفانی بە بیرکردنەوە پاك کردۆتەوە و بەندەکانی خۆی لە تێکچوون پارێزگاری لێ کردووە و مەبەست و مەرامی زاهیدانی لەسەر راستڕەوی دامەزراو کردووە، ناخی تەقوادارانی لە تاریکی حەزەکان پاڵفتە کردووە و رۆحی یەقینندارانی لە تاریکی گومان و شوبهە خاوێن کردۆتەوە، کار و کردەوەی چاکەخوازانی بە جێبەجێ کردنی نوێژەکان قبووڵ کردووە، خەسڵەتی ئازادانی بە پەیوەندی جوانیان کۆمەك کردووە.

حەمد و سەنای ئەو خودا دەکەم بە حەمد و سەنای کەسێك ئایەتی دەسەڵات و هێزی خودای بینیبێت و چەندین بەڵگەی لەسەر تاك و تەنهایی خودا موشاهەدە کردبێت و لە دەرگای نهێنی و چاکەکانی دابێت و بەروبوومی مەعریفەی لە درەختی شکۆمەندی و بەخشندەیی خودا کردبێتەوە، شوکردی ئەو خودایە دەکەم هەر وەك شوکری ئەو کەسەی لە رووباری فەزڵ و چاکەی خودا لاگولێك هەڵدەگۆزێت، باوەڕ دەهێنم بە خودا وەك باوەڕی ئەو کەسەی باوەڕی بە کتێب و کەلامی خودا هێناوە، هەروەها باوەڕ دەهێنم بە پێغەمبەران و هەڵبژێرراوەکانی خودا و بەڵێن و هەڕەشەکانی و پاداشت و سزای نەبڕاوەی، شایەتی دەدەم خودا تاکوتەنهایە و هیچ هاوتا و هاوەڵێکی

بۆ نییە، شایەتی دەدەم **محەمەد**(ﷺ) بەندە و پێغەمبەری خودایە، خودا رەوانـەی کـرد بۆ پشت شکاندنی فاسیقان و فاجیران و کردنەوەی گرێی سەرپێچیکەران و دەرچووان لە حەق و راستی، و ژێردەستە کردنی ئەوانەی شك و شیرکیان پەرە پێ دەدا، و سەرخەری ئەوانەی بووبوون بە شوێنکەوتەی حەق و چاکە، صەڵەوات و سـەلامی خـودای لەسـەر بێت، هەروەها لەسەر ئالوبەیت و هاوەڵانی.

ناونیشانی ناسینی نەفس

بزانە کیمیای ئاشکرا لە خەزێنەی خەڵکی رەشۆکیدا هەڵناگیرێت، بەڵکو لە خەزێنەی مەلیکەکاندا هەڵدەگیرێت، هەر بەو جۆرە کیمیای بەختەوەری تەنها لە خەزێنەی خودادا— **سبحانە وتعالی**— پارێزگاری لێ دەکرێت، لە ئاسماندا جەواهیری فریشتەکان و لە زەویدا دڵی ئەولیا عاریفەکان، هەر کەس بەدوای ئەم جۆرە کیمیادا بگەڕێت بەبێ رەوگەی پێغەمبەرایەتی رێگەکەی بزر کردووە، کارەکەی وەك دیناری تەزویر وایە، لە نەفسی خۆیدا وا گومان دەبات دەوڵەمەند بێت لەگەڵ ئەوەش لە رۆژی دوایدا موفلیس و بێ سەرمایەیە، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ **فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ** ﴿٢٢﴾ ﴾ ق: ٢٢، لە رەحمەتی خودا—**سبحانە وتعالی**— بە بەندەکانی ناردنی سەد و بیست و چوار هەزار پێغەمبەرە، ئەوان خەڵکیان فێری کیمیای بەختەوەری دەکرد، فێریان دەکردن چۆن دڵ بخەنە ناو کورەی تێکۆشانەوە و لە ئەخلاقی ناباش پاکی بکەنەوەو چۆن رێگەی پاکی و پاڵفتەبوون بگرنەبەر، خودا -**سبحانەوتعالی**- دەفەرموێت: ﴿ **هُوَ ٱلَّذِى بَعَثَ فِى ٱلْأُمِّيِّـۧنَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ** ﴾ الجمعة: ٢، واتە لە ئەخلاقی ناپەسەند و سیفەتی ئاژەڵی پاکیان دەکاتەوە و سیفەتی فریشتەیی دەکات بە کاڵای باڵایان.

مەبەستی ئەم کیمیایە ئەوەیە هەرچی لە سیفەتی ناتەواوی مرۆڤە پاکی بکاتەوە و لێی دابڕنێت و هەرچی سیفەتی کەماڵیش بێت بیکات بە بەریدا، نهێنی ئەم کیمیایە ئەوەیە کە لە دونیا بگەڕێتەوە بۆ لای **خودا** -**سبحانه وتعالی**- وەك دەفەرموێت: ﴿**وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا** ۝٨﴾ المزمل: ٨.

بەشی یەکەم: ناسینی نەفس

باسی یەکەم

بزانە کلیلی مەعریفەی خودا بریتییە لە ناسینی نەفس، وەك خودای موتەعال دەفەرمویت: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴾فصلت: ٥٣، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمویت: ((هەر کەس نەفسی خۆی بناسێت پەروەردگاری دەناسێت))، هیچ شتێك لە نەفسی خۆت لە تۆ نزیکتر نییە، گەر نەفسی خۆت نەناسی ئیتر چۆن دەتوانی پەروەردگارت بناسی؟

گەر وتت من نەفسی خۆم دەناسم، ئەوا تۆ جەستەی رووالّەتی دەناسی لە دەست و قاچ و سەر و لاشە، نازانی چی لە ناوەوەی تۆدایە لە جیهانی ئەمر کە بە هۆیەوە کاتێك توورە دەبیت بە دوای نەیاریدا دەگەڕێیت، کاتێ حەزت بۆ دروست دەبێ بەدوای هاوسەریکردندا دەگەڕێی، گەر برسیت بوو خواردن داوا دەکەی، گەر تینوت بوو ئاو داوا دەکەی، ئاژەلاّن لەم شتانەدا بەشداری تۆ دەکەن، ئەوەی پێویستە لەسەرت ئەوەیە حەقیقەتی نەفسی خۆت بناسی تاکو بزانیت تۆ چیت و لە چ شوێنێکەوە هاتووی بۆ ئەم ئێرە و بۆ چ مەبەست و مەرامێك دروست کراویت و بەختەوەری تۆ بە چ شتێکەوەیە و بەدبەختی و ناخۆشییەکانت بە چییەوەیە.

لە ناوەوەی خۆتدا کۆمەڵێك سیفەتت کۆ کردۆتەوە، لەوانە هەندێکیان سیفەتی ئاژەڵن، و هەیانە سیفەتی دڕندەن، و هەیانە سیفەتی فریشتەن، و{هەشیانە سیفەتی شەیتانن} رۆحت بریتییە لە حەقیقەتی جەوهەری تۆ، ئەوانیتر لە تۆ نامۆن و لەلات

خـوازراون، پێویسـتە لەسـەرت ئەمـە بناسـی و بزانیـت هـەر یـەك لەوانـە خـۆراك و خۆشبەختی تایبەت بە خۆی هەیە، خۆشبەختی ئاژەڵان لە خواردن و خواردنەوە و خەو و جووتبووندایە، گەر تـۆ لەوانـەیت ئـەوا بـە کـار وکـردەوەی سـك و داوێنـەوە خـۆت سـەرقاڵ بکـە، خۆشـبەختی دڕنـدە لـە لێـدان و تێکوپێکشـکاندنی نێچـیرەکانیدایە، بەختەوەری شەیتانیش لە فێڵ و شەڕ و پیلانگێڕیدایە، گەر لەم جۆرانەی خەریکی کار و کـردەوەی ئەمانـە بـە، بەختـەوەری فریشـتە لـە موشـاهەدەی جـوانی ئامـادەبوونی پەروەردگارییەوەیە و تووڕەبوون و حـەز ڕێگەیـەکیان نییـە بـۆ لای فریشـتە، گـەر لـە جەوهەری فریشتەکانی ئەوا بۆ ناسینی ئەسڵی خۆت تێبکۆشە تـاکو ڕێگەکـە بـۆ لای خودای موتەعال بدۆزیتەوە، و بگەیە موشاهەدەی جەلال و جەمال و نەفسی خۆت لـە کۆتوبەندی ئارەزوو و تووڕەبوون ڕزگار بکەیت و بزانیت ئەم سیفەتانە بۆ چ شـتێك لـە تۆدا دانراون، خودا بۆ ئەوەی دروست نەکردوون تۆ ببیت بە دیل و کۆیلەیان، بەڵکو بۆ ئەوە دروستی کردوون ببن بە دیل و بەندیی تۆ و بۆ ئەو سـەفەرە بـەکاریان بهـێنی لـە پێشتەوەیە، یەکێکیان بکەی بە وڵاخی سواری و یـەکێکیان بـە چـەك و شمشـێر تـاکو بەختـەوەری پـێ ڕاو بکـەیت، گـەر گەیشـتییە مـەرامی خـۆت لـەژێر پێیەکانتـەوە بەرگرییان پێ بکە، و بگەڕێرەوە بۆ شوێنی بەختەوەری خۆت، ئەو شوێنەش بریتییە لە ئارامگـەی تایبـەتانی خزمـەتی خـودای موتـەعال، ئارامگـەی خـەڵکانی ڕەشـۆکیش پلەکانی بەهەشتە، تۆ ئاتاجی بە ناسینی ئەم مانایانە تاکو شـتێکی کـەم لـە نەفسـی خۆت بزانیت، هەر کەس ئەم مانایانە نەزانێت ئەوا بەشەکەی لـە توێکڵدایـە، چـونکە حەق بۆ ئەو پەردەی بەسەردا دراوە.

باسی دووەم

گەر دەتـەوێ نەفسـی خـۆت بناسـی ئـەوا بزانـە لـە دوو شـت پێكهـاتووە: یەكـەمیان بریتییە لەم دڵە، و دووەمیان پێی دەوترێت نـەفس و ڕۆح، نـەفس بریتییـە لـەو دڵـەی كە بە چاوی ناوەوە دەبینرێت و حەقیقەتی ناوەوەی تۆیە، چونكە جەستە یەكەمینـە و دڵ لەدوای ئەوە، نـەفس دواهەمینـە و دڵ یەكەمینـە، پێـی دەوترێـت دڵ، دڵ بـریتی نییە لەو پارچە گۆشتینە كە لەلای چەپی سینەدایە، چـونكە ئـاژەڵان و مـردووانیش ئـەو پارچـە گۆشـتەیان هەیـە، هـەر شـتێك بـە چـاوی سـەر دەیبینیـت لـەم جیهانـە بینراوەیە، كە پێی دەوترێت جیهانی شەهادە (بینراو)، بەڵام حەقیقـەتی دڵ سـەر بـەم جیهانە بینراوە نییە، بەڵكو سەر بە جیهانی پەنهانە، ئەم دڵە لـەم جیهانـەدا غـەریب و نامۆیە، ئەو پارچە گۆشتە پێكهێنـراوە و هـەموو ئەندامـەكانی جەسـتە بـریتین لـە سـەربازەكانی، و ئـەویش بۆخـۆی مەلیكـە، ناسـینی خـودا و موشـاهەدەی جـوانی ئامادەبوون لە خزمەتیـدا بریتییـە لـە سـیفەتەكانی و تـەكلیف لەسـەری و قسـەكردن لەگەڵی، ئەو دڵە پاداشتی بۆ هەیە و سزای لەسەرە، بەختەوەری و بەدبـەختی شـوێنی دەكەون، ڕۆحی ئاژەڵی لە هەموو شـتێكدا شـوێنی دەكـەوێت و لەگەڵیـەتی، ناسـینی حەقیقـەتی و ناسـینی سـیفەتەكانی كلیلـی ناسـینی خودایـە -**سـبحانه وتعـالی**- بۆیـە تێكۆشـانت لەسـەرە تـاكو بیناسـیت، چـونكە جەوهـەرێكی دەگمـەن و بەبەهایـە لـە ڕەگەزی جەوهەری فریشتەكان، ئەسڵی كانزاكەی لە خزمـەتی خـودای موتەعالەوەیـە، لەو شوێنەوە هاتووە و بۆ ئەو شوێنە دەگەڕێتەوە.

باسی سێیەم

ئەو پرسیارەت کە دەڵێیت: حەقیقەتی دڵ بریتییە لە چی؟ لە شەریعەتدا جگە لەم ئایەتە پیرۆزە شتێکی تر نەهاتووە: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي ﴾ **الإسراء: ٨٥**، چونکە ڕۆح بەشێکە لە هێز و دەسەڵاتی خودایی و لە جیهانی ئەمرە، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ أَلَا لَهُ ٱلۡخَلۡقُ وَٱلۡأَمۡرُ ﴾ الأعراف: ٥٤، مرۆڤ لایەکی سەر بە جیهانی خەلقە و لایەکەی تری سەر بە جیهانی ئەمرە، هەر شتێك پانتایی و بڕ و ئەندازە و چۆنێتی هەبێت سەر بە جیهانی خەلقە، دڵ پانتایی و بڕ و ئەندازەی نییە، بۆیە دابەشبوون قبووڵ ناکات، گەر دابەشبوونی قبووڵ بکردبایە سەر بە جیهانی خەلق دەبوو، ئەو کات لەلای نەزانییەوە نەزان دەبوو، و لەلای زانابییەوە زانا دەبوو، هەر شتێکیش زانست و نەزانی تێدا بێت شتێکی **محاڵە**، لە مانایەکی تریدا ئەو سەر بە جیهانی ئەمرە، چونکە جیهانی ئەمر جیهانێکە پانتایی و خەملاندنی بۆ ناکرێت، هەندێ وا گومانیان بردووە ڕۆح دێرینە، بۆیە تووشی هەڵە بوون، هەندێکیش دەڵێن لابەلایە (**عرض**) و دیسان تووشی هەڵە بوون، چونکە لابەلا لەسەر لاقی خۆی ڕاناوەستێت و هەمیشە شوێنکەوتەی شتێکی ترە، ڕۆح ئەسڵی مرۆڤە، و قاڵبی مرۆڤ شوێنکەوتەی ئەو ڕۆحەیە، ئیتر چۆن دەبێت ڕۆح لابەلا بێت! هەندێ دەڵێن ڕۆح جەستەیە و دیسان بە هەڵەداچوون، چونکە جەستە دابەشبوون قبووڵ دەکات، ئەو ڕۆحەی کە ناوی دڵمان لێنا و شوێنی ناسینی خودای موتەعالە نە جەستەیە و نە لابەلا بەڵکو لە ڕەگەزی فریشتەکانە.

ناسینی ڕۆح زۆر گرانە، چونکە لە ئاییندا ڕێگەیەك نەهاتووە بۆ ناسینی، لە ئاییندا پێویستییەك بە ناسینی نییە، چونکە ئایین بریتییە لە تێکۆشان و مەعریفە نیشانەی هیدایەتە، وەك خودا -**سبحانه وتعالی**- دەفەرموێت: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ

سُبُلَنَا ﴾ العنكبوت: ٦٩، هەر كەس تا ئەوپەڕی كۆشان تێنەكۆشێت دروست نییە قسە لە ناسینی حەقیقەتی رۆح بكات، یەكەمین بناغەی موجاهەدە ئەوەیە سەربازەكانی دڵ بناسیت، چونكە گەر كەسێك سەربازەكانی نەناسێت جیهادەكەی دروست و سەركەوتوو نابێت.

باسی چوارەم

بزانە نەفس وڵاخی سواری دڵە، بۆ دڵ كۆمەڵێك سەرباز بوونی هەیە، وەك خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ **وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ** ﴾ المدثر: ٣١، دڵ بۆ كاری دوارۆژ دروستكراوە تاكو بەختەوەری بەدەست بهێنێت، بەختەوەری دڵیش بریتییە لە ناسینی پەروەردگاری -**عز وجل**- ناسینی پەروەردگاری لە دروستكراوەكانی خوداوە و لە جیهانی خەلقەوە بەدەست دەهێنرێت، سەیروسەمەرەكانی ئەم جیهانەش لە رێگەی هەستەكانەوە بەدەست دێن، هەستەكانیش لە دڵەوەن و قاڵبی هەستەكانیش وڵاخی سوارییی دڵە، پاشان ناسینی نێچیرەكە و ناسینی شەبەكەی راوكردنەكە، قاڵبی جەستەی مرۆڤیش لە رێگەی خواردن و خواردنەوە و گەرمی و ساردییەوە راوەستاو دەبێت، ئەو لەناوەوە لە بەردەم هەڕەشەكانی برسێتی و تینوێتیدا لاوازە، هەروەها لەبەردەم هەڕەشەكانی ئاو و ئاگردا لە دەرەوە لاوازە، جەستە رووبەڕووی دوژمنێكی زۆر دەبێتەوە.

باسی پێنجەم

پێویستە دوو جۆر سەرباز بناسیت: ئەوەش سەربازی دەرەوە بریتییە لە حەز و تووڕەبوون و شوێنەكانیان لەناو دوو دەست و دوو قاچ و دوو چاو و دوو گوێ و هەموو ئەندامەكانی جەستەدایە، سەربازەكانی ناوەوەش شوێنەكەیان لە دەماغدایە، ئەوەش بریتییە لە هێزی

خەیاڵ و بیركردنەوە و لەبەركردن و بیركەوتنەوە و وەهم و ئەندێشە، بۆ هەر یەكێك لەم هێزانە كارێكی تایبەت هەیە، لاوازی یەكێك لەوانە لاوازی مرۆڤە لە خانەی دونیا و دوارِۆژدا، كۆی ئەم دوو جۆرە سەربازە لە ناو دڵدایە و ئەو ئەمیریانە، گەر فەرمان بە زمان بكات یادی خودا بكات ئەوا یادی خودا دەكات، گەر فەرمان بە دەست بكات بوەشێنێت دەوەشێنێت، گەر فەرمان بە لاقەكان بكات بە رۆیشتن ئەوا دەكەونە گەڕ، هەر بەو جۆرە پێنج هەستەكەی مرۆڤ، تا لەو رێگەیەوە نەفسی خۆی بپارێزێت لەگەڵ پاشەكەوتی توێشوو بۆ خانەی دوارِۆژ و نێچیرەكەی بەدەست بهێنێت، و بازرگانییەكەی تەواو ببێت و تۆوی بەختەوەری دروێنە بكات، ئەوانە گوێڕایەڵی دڵن، وەك چۆن فریشتەكان گوێڕایەڵی خودا دەكەن و لە فەرمانەكانی دەرناچن.

بەشی دووەم: ناسینی دڵ و سەربازەكانی

باسی یەكەم

بزانە لە نموونەیەكی بەناوبانگدا وتراوە: نەفس وەك شارێك وایە، دوو دەست و دوو قاچ و هەموو ئەندامەكان دانیشتوانی ئەو شارەن، هێزی حەز والی شارەكەیە، هێزی تووڕەیی رێكخەرەكەیەتی، دڵ مەلیكی شارەكەیە و ئەقڵیش وەزیرەكەیەتی، مەلیك هەموویان بەڕێوە دەبات تاكو مەملەكەتەكەی و كاروبارەكانی جێگیر و ئارام بن، چونكە والی كەسێكی درۆزن و زیادەڕەو و داگیركارە، تووڕەبوونیش دزێو و شەڕەنگێز و تێكدەرە، گەر مەلیك واز لەو دوانە بهێنێ بەوەی كە لەسەرینی شارەكە تیادەچێت و وێران دەبێت، بۆیە پێویستە مەلیك مەشۆرەت بە وەزیرەكەی بكات و والی(حەز) رێكخەری شارەكە(تووڕەیی) بهێنێتە ژێر دەسەڵاتی وەزیرەكەوە، گەر مەلیك ئەو كارەی ئەنجامدا كار و باری مەملەكەت ئارامی و جێگیری رووی لێ دەكات و شارەكە ئاوەدانی بەخۆوە دەبینێت، هەر بەو جۆرە دڵ مەشوورەت بە ئەقڵ دەكات و ئارەزوو و تووڕەبوون دەهێنێتە ژێر دەسەڵاتی ئەوەوە تاكو حاڵ و باری نەفس جێگیر ببێت و ئارامی بەخۆوە ببینێت و بگاتە هۆی بەختەوەری لە مەعریفەی گەیشتن بە خودا، گەر ئەقڵ بخاتە ژێر دەسەڵاتی تووڕەبوون و حەزەوە خۆی تیادەبات و دڵیش لە رۆژی دواییدا رووبەڕووی بەدبەختی دەبێتەوە.

باسی دووەم

بزانە حەز و تووڕەبوون خزمەتكاری نەفسن و هێزی راكێشانیان زۆرە، كاروباری خواردن و خواردنەوە و هاوسەری كردن بۆ هەڵگرتنی هەستەكان دەگێڕنەوە، پاشان نەفسی خزمەتكاری هەستەكان تۆڕی ژیری و جاسوسیەتی كە دروستكراوەكانی خودای خاوەن دەسەڵاتی پێ دەبینێت، پاشان هەستەكان خزمەتكاری ژیرین، ئەوەش دڵە كە بریتییە لە چرا و مۆمێك و بە نوورەكەی دەگاتە خزمەتی خودای موتەعال، چونكە بەهەشت كە بەشی سك و دامێنە لە پاڵ ئەو بەهەشتەدا كەم و نزمە، پاشان ژیری خزمەتكاری دڵە، دڵیش بۆ ئەوە دروستكراوە تەماشای نووری سیفەتەكانی خودای موتەعال بكات، هەر كەس لەم مەیدانە بكۆشێت ئەو كەسە بەندەیەكی راستەقینەیە لە تازە لاوانی دیوانی خودای موتەعال، وەك خودا -**سبحانە وتعالی**- دەفەرموێت: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ ﴾ الذاریات: ٥٦، ماناكەی ئێمە دڵمان دروست كرد و موڵك و سەربازمان خستە خزمەتی، نەفسمان كرد بە وڵاخی سواری بۆی تاكو بەو هۆكارە لە جیهانی خۆڵ و خاكەوە بۆ باڵاترین پلە و پایە بەرز ببێتەوە، گەر بیەوێت حەقی ئەو نیعمەتە بدات وەك سوڵتانێك لەسەر مەملەكەتەكەی دادەنیشێت، "خزمەتی خودای موتەعال" دەكات بە مەرام و رووگەی خۆی، "دوارۆژ" دەكات بە نیشتمان و شوێنی جێگیربوونی هەتاهەتایی خۆی، "نەفس" دەكات بە وڵاخی سواری سەفەرەكەی، "دونیا" قۆناغەكانی سەفەرەو "دوو دەست و دوو لاق" خزمەتكارەكانی و "ئەقڵ وەزیرەكەی و "حەز" كارەكەرەكەی و "تووڕەبوون" رێكخەری كارەكانی و "هەستەكان" هەواڵگەیەنەرەكانی، هەر یەكێك لەمانە بە جیهانێك لە جیهانەكان تایبەت كراوە كە حاڵ و باری ئەو جیهانەی بۆ كۆدەكاتەوە، "هێزی خەیاڵ" لە پێشەوەی دەماغ وەك ئەو سەركردە وایە كە هەواڵی هەواڵدەرەكانی دەگاتە دەست و

کۆیان دەکاتەوە، "هێزی تۆمارکردن" لە ناوەندی دەماغدایە وەك خاوەن نەخشە وایە تۆمارەکانی دەستی سەرکردە وەردەگرێت و تۆماریان دەکات تا ئەو کاتەی بۆ ژێری دەیانخاتە روو، کاتێك ئەو هەوالأنە گەیشتنە دەستی وەزیر حالْ و بار و کارەکانی مەملەکەت لە رووی ئەو هەوالْەنەوە دەبینێت.

گەر یەکێك لەوانەت بینی لێت یاخی بوو وەك هێزی ئارەزوو و تووڕەبوون، ئەوا تێکۆشانت لەسەرە و مەبەستت ئەوە نەبێت ئەو دوانە بکوژیت، چونکە جێگیربوون و دامەزراوی مەملەکەت بەو دوانەوەیە، گەر ئەو کارەت ئەنجام دا ئەوا تۆ کەسێکی بەختەوەری، و مافی نیعمەتەکەت داوە، و پۆشاکی مەلیکیت لە کاتی خۆیدا بۆ واجب بووە، ئەگەر نە، تۆ کەسێکی بەدبەختی و سزا و ئازاردانت بۆ واجب بووە.

باسی سێیەم

تەواوی بەختەوەری لەسەر سێ شت بیناکراوە: "هێزی حەز و هێزی تووڕەبوون و هێزی زانست"، پێویستە کار وباری ئەم سیانە لە ناوەندا بێت (واتە: لەو سیانەدا میانەگیری بوونی هەبێت)، بۆ ئەوەی هێزی حەز زیاد نەکات و سەربکێشێت بۆ روخسەت و لەوێوە تیابچێت، یان هێزی تووڕەبوون زیاد بکات وسەربکێشێت بۆ نەفامی و تیابچێت، گەر ئەو دوو هێزە باری میانەگیرییان گرت بە ئاماژەی هێزی داد(العدل) رێگەی هیدایەت دەدۆزێتەوە، هەر بەو جۆرە هێزی تووڕەبوون گەر زیاد بکات لێدان و کوشتن لای ئاسان دەبێت، گەر کەمیش بکات غیرەت و جوامێری لە دین و دونیادا نامێنێت، گەر میانەگیر بێت ئارامگرتن و ئازایەتی بۆ دروست دەبێت، کاتێك "حەز" زیاد دەکات دەبێتە فیسق و فجور(لادان وبەدرەفتاری) و کاتێکیش کەم بکات دەبێتە دەستەوسانی و سارد و سڕی، گەر بێتە باری میانەگیری عیففەت(پاکێتی لەزمان و رەوشت ودامێن و سکدا) و قەناعەت و هاوشێوەکانیان

سەرهەڵدەدەن، {هەر بەو جۆرە کاتێك زیادەڕەوی لە زانستدا دەکرێت فێڵ و مەکر و پیلان سەرهەڵدەدەن، و کاتێك کەمڕەوی تێدا دەکرێت گەمژەیی و نەزانی سەرهەڵدەدەن و کاتێکیش دێتە باری میانەگیرییەوە حیکمەت سەرهەڵدەدات}.

باسی چوارەم

بزانە بۆ دڵ لەگەڵ سەربازەکانی حاڵ و سیفەتگەلێك بوونیان هەیە کە بە هەندێکیان دەوترێت ئەخلاقی ناپەسەند، و بە هەندێکی تریان دەوترێت ئەخلاقی پەسەند، بە ئەخلاقی پەسەند دەگاتە پلەی بەختەوەری، ئەخلاقی ناپەسەندیش تیاچوون و رووکردنە بەدبەختییە، هەموو ئەمانەش چوار جۆرن: "ئەخلاقی شەیتان، و ئەخلاقی ئاژەڵان و ئەخلاقی دڕندە و ئەخلاقی فریشتە"، کارە ناپەسەندەکان لە خواردن و خواردنەوە و جووتبوون بریتیین لە ئەخلاقی ئاژەڵان، کاری تووڕەبوون لە لێدان و کوشتن و نەیاری ئەخلاقی دڕندەیە، هەر بەو جۆرە کار و کردەوەی فێڵ و پیلان و غەش و هاوشێوەکانیان ئەخلاقی شەیتانە، هەر بەو جۆرە کارەکانی ئەقڵ کە بریتین لە بەزەیی و زانست و خێر بریتین لە ئەخلاقی فریشتە.

باسی پێنجەم

بزانە لە پێکهاتەی نەفسی مرۆڤدا چوار شت بوونیان هەیە: سیفەتی سەگ و بەراز و شەیتان و فریشتە، سەگ لە سیفەتیدا ناپەسەندە، بەڵام لە خەلق و شێوەیدا ناپەسەند نییە، هەر بەو جۆرە شەیتان و فریشتە ناپەسەندی و پەسەندی لە سیفەتیاندایە، نەك لە وێنە و دروستکردنیاندا، هەر بەو جۆرە بەراز لە سیفەتیدا ناپەسەندە، نەك لە خەلق و شێوەیدا.

فەرمان بە مرۆڤ کراوە تاریکایی نەزانی بە نووری ئەقڵ بڕەوێنێتەوە ئەوەش وەك خۆلادان لە فیتنە، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((هەر یەکێك لە ئێوە

شەیتانێکی هەیە، منیش شەیتانێکم هەیە، خودا یارمەتیدام لەسەر شەیتانەکەم تا دەستم بەسەریدا گرت))، هەر بەو جۆرە حەز و تووڕەبوون، پێویستە لەژێر دەستی ئەقڵدا بن، هیچ کارێك نەکەن بە فەرمانی ئەو نەبێت، گەر ئەو کارەی ئەنجامدا ئەخلاقی جوانی بۆ ڕاست دەبێتەوە، ئەوانەش سیفەتی فریشتەن و تۆوی بەختەوەرین، گەر بە پێچەوانەی ئەوە کاری کرد و ئەقڵ خزمەتی حەز و تووڕەبوونی کرد ئەخلاقی ناشیرین سەرهەڵدەدات، ئەوەش سیفەتی شەیتانەکانە و تۆوی بەدبەختییە، لە خەوندا وادەبینێت بەپێوە وەستاوە و ناوقەدی بەستراوەتەوە و خزمەتی سەگ و بەراز دەکات، نموونەی ئەو کەسە وەك ئەو پیاوە موسڵمانە وایە کەسانی موسڵمان دەبات و لەلای بێباوەڕان بەندیان دەکات، دەبێ حاڵت چۆن بێت لە ڕۆژی دواییدا گەر مەلیکت بەند کردبێت، بەندکردنی مەلیك بریتییە لە بەندکردنی دڵ وئەقڵ لەژێر دەستی حەز و تووڕەبووندا کە بریتین لە بەراز و سەگ.

باسی شەشەم

بزانە مرۆڤ ئەمڕۆ لە شێوەی بنیادەمدایە و سبەینێ بۆ مرۆڤ پەردە لەسەر ماناکان لادەدرێت، ئەو کەسەی تووڕەبوون زاڵبووە بەسەریدا لە شێوەی سەگدا ڕاست دەبێتەوە، ئەو کەسەش حەز بەسەریدا زاڵ بووە لە شێوەی بەرازدا ڕاست دەبێتەوە، چونکە وێنە و شێوەکان شوێنی ماناکان دەکەون، کەسی خەوتوو لە خەونەکەیدا ئەوە دەبینێت کە ناوەوەی لەسەریەتی، ئەوەم زانی کە مرۆڤ لە ناوەوەی چوار جۆرە، بۆیە پێویستە چاودێری جووڵە و وەستانی خۆی بکات و بزانێت ئەو کام لەو چوارەیە، دڵ سیفەتەکان بەدەست دەهێنێت و تا ڕۆژی دوایی لەگەڵیان دەمێنێتەوە، گەر شتێك لە شتە باشەکان بمێنێتەوە ئەوە بریتییە لە تۆوی بەختەوەری، گەر شتێکی تر جگە لەوە لەگەڵ دڵدا بمێنێتەوە بریتییە لە تۆوی بەدبەختی، مرۆڤ بە هەمیشەیی لە جووڵە و وەستان

دانابڕێت و دڵی وەك شووشە وایە، ئەخلاقی ناپەسەند وەك دووكەڵ و تاریكی وایە، گەر ئەوەی پێ بگات ڕێگەی بەختەوەری لێ تاریك دەكات، ئەخلاقی جوان و باشیش وەك نوور و ڕۆشنایی وایە، كاتێك دەگاتە دڵ لە تاریكی گوناە پاكی دەكاتەوە، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((بەدوای خراپەدا چاكە ئەنجام بدە دەیسڕێتەوە))، دڵ یان ڕۆشنە یان تاریك، تەنها ئەو كەسەش ڕزگاری دەبێت بە دڵێكی سەلامەتەوە بە خزمەتی خودا دەگات.

باسی حەوتەم

بزانە حەز و تووڕەبوون كە لە ئاژەڵاندان لە مرۆڤیشدا دانراون، بەڵام سەرباری ئەو دوانە شتێكی تر وەك ڕێز و كەماڵ بە مرۆڤ بەخشراوە(واتە:دڵ)، بەوەش مەعریفەی خودا و تێگەیشتن لە نهێنی دروستكراوەكانی بۆ پەیدا دەبێت، هەر بەوەش نەفسی خۆی لە دەستی حەز و تووڕەبوون قوتار دەكات و سیفەتی فریشتەیی بەدەست دەهێنێت، بۆیە مرۆڤ دەتوانێت دڕندە و ئاژەڵان رامبهێنێت و ژێرباریان بكات، وەك خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ﴾الجاثیة: ١٣

بەشی سێیەم: نهێنییەكانی دڵ

باسی یەكەم

بزانــە دڵ دوو دەروازەی هەیــە بــۆ بەدەســتهێنانی زانســت: یــەكێكیان خەونبینینــە، ئــەویتریان زانســتی ئاگاهییە(زانســت لەرێگــەی هەســتەكانەوە)، ئــەوەش دەرگایــەكی ئاشكرایە بە رووی دەرەوەدا، كاتێك دەخەوێت دەرگای هەستەكان دادەخات و دەرگــای ناوەوەی بەڕوودا دەكرێتــەوە، پــەنهان و نهێنییــەكانی جیهــانی مەلــەكوت و **"اللـوح المحفوظ"**ی بــۆ والاَ دەبــن كــە لــە شــێوەی تیشــكێكیە، لەوانەیــە پەردەلەســەرلادانی پێویستی بە شتێك لە خەوپەرژێنی هەبێت، ئەوەش كە زانستی ئاشـكرایە خـەڵكی وا گومان دەبەن بێداربوونەوەی پێوەیە و بێداربوونەوە لەپێشترە بە مەعریفە لەگەڵ ئەوەی لە بێدارییدا شتێك لە جیهانی پــەنهان نابینرێـت، ئــەوەی لــە نێـوان خــەو و بێداریـدا دەبینرێت لەپێشترە بە مەعریفە لەوەی لە رێگەی هەستەكانەوە دەبینرێت.

باسی دووەم

پێویستە لە دووتوێی ئەوەدا بزانیت كە دڵ وەك ئاوێنە وایە و **"اللوح المحفوظ"**یش دیسان وەك ئاوێنە وایە، چونكە وێنەی هەموو بوونی تێدایە، گەر ئاوێنەیەك بەرانبەر ئاوێنەیەكی تر دابنیت وێنەكانی هەریەكەیان دەچێتە سەر ئەویتریان، هەر بەو جۆرە وێنەكانی سەر **"اللوح المحفوظ"** لەسەر دڵ دەردەكەون گەر لە حەزی دونیا خاڵی بووبێتەوە، گەر سەرقاڵی دونیا بوو جیهانی مەلەكوتی لێ شاراوە دەبێت، گەر لە باری

خەوتندا لە پەیوەستبوونی هەستەکان خاڵی بوویێتەوە جەواهیرەکانی جیهانی مەلەکوت دەبینێت، هەندێ لە وێنەکانی"**اللوح المحفوظ**"ی لەسەر دەردەکەون، گەر دەروازەی هەستەکان دابخات خەیاڵ بەدوایدا دێت، بۆیە ئەوەی دەیبینێت لەژێر پۆشەری تویکڵدایە و وەك حەقیێکی روون و ئاشکرا پەردەی لەسەر لانەدراوە، گەر دڵ بمرێت بە مردنی خاوەنەکەی ئەوکات خەیاڵ و هەستەکان کۆتاییان پێ دێت، لەو کاتەدا بەبێ ئەندێشە و خەیاڵ شتەکان دەبینێت:﴿ فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ ﴾ ق: ٢٢

باسی سێیەم

بزانە هەموو کەسێك ختوورەی راستڕەوی و رۆشنکردنەوەی حەق لە شێوەی ئیلهامدا دەچێتە ناو دڵیەوە، ئەوەش لە ریگەی هەستەکانەوە ناچێتە ناو دڵەوە بەڵکو لە رێگەیەکەوە کە نازانێت لە کوێوە هاتووە، چونکە دڵ لە جیهانی مەلەکوت و هەستەکانیش بۆ ئەم جیهانە دروستکراون(جیهانی مولك)، بۆیە هەستەکان دەبن بە پەردە بۆ بینینی ئەو جیهانە(جیهانی مەلەکوت) گەر لە سەرقاڵییەکانی خۆی رزگار نەکات

باسی چوارەم

وا گومان مەبە ئەم "لەتیفە"یە تەنها بە خەو و مردن دەکرێتەوە، بەڵکو بە بێداریش دەکرێتەوە بۆ کەسانێك جیهاد و وەرزشیان پاڵفتە کردبێت، و لە دەستی حەز و تووڕەبوون و ئەخلاقی ناشیرین و کار و کردەوەی ناپەسەند رزگاریان بووبێت.
گەر لە شوێنێکی تەنها دابنیشێ و هەستەکانی لەکار بخات و چاوی ناوەوە و گوێی ناوەوە بکاتەوە و دڵی بەرانبەر جیهانی مەلەکوت دابنێ و بە بەردەوامی بەدڵ و بەبێ بەکارهێنانی زمان بڵێ: "**الله، الله، الله**" تا دەگاتە ئاستێك هیچ ئاگاهی لە خۆی و ئەم

جیهانە(جیهانی مولك) نەمێنێت و هیچ شتێك نەبینێت تەنها "الله" نەبێت، لەو بارەدا ئەو وزەیە دەکرێتەوە و ئەوەی لە خەوندا دەیبینێت لە ئاگاهیشدا دەیبینێت، رۆحی فریشتەکان و پێغەمبەران و وێنەی جوان و شکۆداری بۆ دەردەکەوێت و پەردە لەسەر مەلەکوتی ئاسمان و زەوی بۆی لادەدرێت، شتگەلێك دەبینێ کە ناکرێت باس و خواسی لەسەر بکەی و بە زمان وەسفیان بکەی، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((زەویم بۆ پێچرایەوە، خۆرهەلات و خۆرئاواییم بینی))، خودا -**عز وجل**- دەفەرموێت: ﴿ **وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ٧٥** ﴾ الأنعام: ٧٥، چونکە هەموو زانستی پێغەمبەران-ع- لەو رێگەیەوە بووە نەك لە رێگەی هەستەکانەوە، وەك خودا -**سبحانە وتعالی**- دەفەرموێت:﴿ **وَٱذْكُرِ ٱسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ٨** ﴾ المزمل: ٨، ماناکەی: واتە دابڕان لە هەموو شتێك و پاککردنەوەی دڵ لە هەرچی شتە، پاشان بە هەموو بوونتەوە خۆڕادەست کردن و گەڕانەوە بۆ لای خودا -**سبحانە وتعالی**- ئەمەش بریتییە لە ڕگەی سۆفییەکان لەم سەردەمەدا(سەردەمی ئیمامی غەزالی)، رێگەی فێرکردن بریتییە لە رێگەی زانایان، ئەم پلە مەزنە لە رێگەی پێغەمبەران هەڵگۆزراوە و یوختەکراوە، هەر بەو جۆرە زانستی دۆستانی خودا، چونکە هەڵدراوەتە ناو دڵیانەوە بەبێ هۆکار(ناوەند) لە خودای موتەعالەوە بۆ دڵی ئەوان، وەك خودا -**سبحانە وتعالی**- دەفەرموێت: ﴿ **ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ٦٥** ﴾ الکهف: ٦٥، ئەم رێگەیە تەنها بە ئەزموون لێی حاڵی دەبیت، گەر بە چێژ بەدەست نەیەت بە فێربوون بەدەست نایەت، ئەوەی واجبە ئەوەیە بەڕاستی بزانیت تاکو لە تیشکی بەختەوەری ئەوان و نهێنییەکانی دڵ مەحروم نەبیت، هەر کەس نەبینێت بەڕاستیش نازانێت، وەك خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ **بَلْ كَذَّبُوا۟ بِمَا لَمْ يُحِيطُوا۟ بِعِلْمِهِۦ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُۥ** ﴾ یونس: ٣٩، هەروەها دەفەرموێت:﴿ **وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا۟ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ ١١** ﴾ الأحقاف: ١١.

باسی پێنجەم

وا مەزانە ئەمە تايبەتە بە پێغەمبەران و ئەولیاکانی خودا، چونکە جەوهەری مرۆڤ لە بنەڕەتی دروستبوونیدا بۆ ئەوە دانراوە، وەك چۆن شووشە دانراوە بۆ ئەوەی ئاوێنەی لێ دروست بکرێت و لێیەوە جیهان ببینیت، مەگەر ئەو ئاوێنانەی کە ژەنگیان گرتووە و پێویستیان بە پاککردنەوە هەیە، یان پێویستیان بە سپی کردنەوە و داڕشتنەوەی تر هەیە، چونکە بە ژەنگوژار تیاچوون، هەر بەو جۆرە هەر دڵێك کە ئارەزوو و گوناه و یاخیبوون زاڵن بەسەریدا ناگاتە ئەو پلەیە، گەر ئەو دۆخە خراپە زاڵ نەبێت بەسەریدا ئەوا لەسەر فیترەت دەمێنێتەوە، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((هەموو کۆرپەیەك لەسەر فیترەتی ئیسلام لەدایك دەبێت))، خودای موتەعالیش دەفەرموێت: ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا۟ بَلَىٰ﴾ الأعراف: ١٧٢، هەر بەو جۆرە هەموو مرۆڤێك بە فیترەتی خۆی پەروەردگاری بەڕاست دەزانێت، وەك خودا -**سبحانە وتعالی**- دەفەرموێت: ﴿فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا﴾ الروم: ٣٠، پێغەمبەران و ئەولیاکان مرۆڤن، خودا -**سبحانە وتعالی**- دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾ فصلت: ٦، هەر کەس بچێنێ دەدورێتەوە، هەر کەس هەنگاو هەڵبگرێت دەگاتە بەرەوە، هەر کەس داوا بکات و بۆی بگەڕێت دەیبینێتەوە، داوا و گەڕانیش بە تێکۆشان دەبێت، لەگەڵ گەڕان بە دوای شێخێکی عاریفی گەیشتوو بە خودا کە بەم ڕێگەیەدا ڕۆیشت بێت، هەر کەس ئەم دوو شتەی بەدەستهێنا خودا بە حوکمێکی ئەزەلی سەرکەوتن و بەختەوەری بۆ ئەو ویستووە تا دەگاتە ئەو پلە باڵایە.

❁ ❁ ❁

بەشی چوارەم: چێژ و بەختەوەری مرۆڤ لە مەعریفەی خودادایە -سبحانە وتعالی-

باسی یەكەم

بزانە بەختەوەری هەر شتێك و چێژ و ئاسوودەیی هەر شتێك بەپێی سروشتی ئەو شتەیە، سروشتی هەر شتێك بریتییە لەوەی بۆی دروستكراوە، چێژی چاو لە وێنە و دیمەنی جواندایە، چێژی گوێ لە ئاوازی خۆشدایە، هەر بەو جۆرە هەموو ئەندامەكانی تری جەستە پەیوەستن بەو سیفەتەوە بۆی دروستكراون، چێژی دڵیش تایبەت كراوە بە ناسینی خودا -**سبحانە وتعالی**- چونكە بۆ ئەو كارە دروستكراوە، هەر شتێك كە مرۆڤ نایزانێت كاتێك دەیزانێت پێی دڵخۆش دەبێت، وەك یاری شەترەنج كاتێك فێری دەبێت پێی دڵخۆش دەبێت، گەر نەهی لێبكرێت بۆ ئەوەی لێی دووربكەوێتەوە وازی لێ ناهێنێ و لەسەری ئارام ناگرێت، هەر بەو جۆرە كاتێك دەكەوێتە ناو مەعریفەی خوداوە -**سبحانە وتعالی**- پێی دڵخۆش دەبێت و لەسەر موشاهەدا ئارام ناگرێت، چونكە چێژی دڵ بریتییە لە مەعریفە، هەتا مەعریفەكەی گەورەتر و زۆرتر بێت چێژەكەی زۆرتر و گەورەتر دەبێت، بۆیە مرۆڤ كاتێك وەزیرێك دەناسێت دڵخۆش دەبێت، گەر مەلیك بناسێت دڵخۆشبوونەكەی گەورەترە.

هیچ بوونێك لە بوونی خودای موتەعال مەزنتر و شكۆمەندتر نییە، چونكە ڕێزی هەموو دروستكراوێك بە بوونی خودای موتەعالەوەیە و لەوێوە سەرچاوەی وەرگرتووە، هەرچی نهێنییەكانی جیهانە ئاسەواری دروستكردنی خودان -**سبحانە وتعالی**- بۆیە هیچ مەعریفەیەك بە ئەندازەی مەعریفەی خودا بەرز و شكۆمەند نییە، و هیچ چێژێكیش

لە چێژی مەعریفەی خودا مەزنتر نییە، هیچ دیمەنێك مەزنتر و شکۆمەندتر نییە لە دیمەنی خودای موتەعال، هەرچی چێژی حەزەکانی دونیایە بە نەفسەوە پەیوەستن و بە مردن کۆتاییان پێ دێت، چێژی ناسینی پەروەردگاری بە دڵەوە پەیوەستە و بە مردن کۆتایی پێ نایەت، چونکە دڵ بە مردن تیاناچێت، بەڵکو چێژەکەی زۆرتر و تیشکەکەی گەورەتر، چونکە لە تاریکییەوە هاتووە بۆ ڕووناکی.

باسی دووەم

بزانە نەفسی مرۆڤ پوختەیەکە لە هەموو جیهان، هەموو وێنەیەك لە جیهاندا کاریگەرییەکی تایبەتی لەسەر مرۆڤ هەیە، ئێسکەکانی مرۆڤ(پەیکەری ئێسکی) وەك چیاکان وان و گۆشتەکەی خاکە و مووەکانی ڕووەکەکان و سەری ئاسمان و هەستەکانی ئەستێرە و هەسارەکان، درێژەی ئەمە زۆر دەخایەنێت، هەر بەو جۆرە لە ناوەوەی مرۆڤدا پوختەی دروستکردنی جیهانی تێدایە، هێزی ناو گەدەی وەك چێشتلێنەر وایە و ئەوەی لە جگەردایە وەك نانەوا و ئەوەی لە ریخۆڵەکاندا وەك جلشۆر وایە، ئەو هێزەش شیری مرۆڤ سپی دەکات و خوێن سوور دەکات وەك خومچی وایە، باسی ئەمەش درێژە دەکێشێت، مەبەستەکە ئەوەیە بزانیت چەندە جیهانی جۆراوجۆر لە ناو تۆدایە و سەرقاڵی خزمەتی تۆن، و تۆش لەوان بێئاگای، ئەوان پشوو و ئارامی بە خۆیان نادەن و تۆش نایانناسیت و نازانیت بە هۆی ئەوانەوە چ نیعمەتێکی مەزن لەسەر شانت دانراوە.

❁ ❁ ❁

بەشی پێنجەم: زانینی پێکهاتەی جەستە و سوودی ئەندامەکان کە لە زانستی توێکاریدا دەخوێنرێت

ئەوەش زانستێکی مەزنە و خەڵکی لێی بێئاگان، هەر بەو جۆرە زانستی پزیشکی، هەر کەس دەیەوێت لە خۆی رابمێنێ و سەرنجی ئەو گشتە نهێنییە بدات کە خودا لە ئەودا دایناوە پێویستی بە سێ شت هەیە لە سیفەتەکانی خودا:

یەکەم: بزانێت خودا دەسەڵاتی کەماڵی هەیە و کەسێکی دەستەوسان نییە، ئەو- **سبحانە وتعالی**- خودایە، هیچ کارێك لە جیهاندا سەیروسەمەرەتر نییە لە دروستکردنی مرۆڤ لە ئاوێکی سووك و سادە و شێوەدان پێی بەم شێوازە نایاب و ناوازەیە، خودا -**سبحانە وتعالی**- دەفەرموێت: ﴿**إِنَّا خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَٰهُ سَمِيعًۢا بَصِيرًا ۝٢**﴾ الإنسان: ٢، زیندووکردنەوەی لە دوای مردن لەسەر خودا ئاسانترە، چونکە دووبارەکردنەوە ئاسانترە لە کاری یەکەمجار.

دووەم: ناسینی زانستی خودا-سبحانە وتعالی-: زانستی خودا ئابلۆقەی هەموو شتێکی داوە، چونکە ئەم هەموو نهێنی و سەیروسەمەرە لە مرۆڤ و بوونەوەردایە تەنها بە کەماڵی زانستی خودا هاتوونەتە ئاراوە.

سێیەم: بزانیت کە لوتف و بەزەیی و چاودێری کردنی خودا بە هەموو شتەکانەوە پەیوەستە و کۆتایی بۆ نییە، ئەمەش بۆ بەرینی دەسەڵات و جوانی وێنە و رەنگ دەگەڕێتەوە کە لە رووەك و گیانداران و کانزاکاندا دەیانبینیت.

بەشی شەشەم: درێژەی دروستکردنی مرۆڤ
چونکە کلیلی مەعریفەی سیفەتی خودابیە کە زانستێکی شکۆدارە

باسی یەکەم

ئــەوەش ناســینی نهــێنی دروســتکراوەکانی خودایــە، و لەوێشــەوە ناســینی مــەزنی و دەسەڵاتی خودا -**سبحانه وتعالى**- ئەوەش بریتییە لە پوختەی ناسینی دڵ کە زانستێکی شکۆدارە، چونکە ناسینی نهێنی دروستکراوەکانی خودایە، نەفسی مـرۆڤ وەك ئەسـپ وایە و ژێری بریتییە لە سوارەکە و لغاوکردنی نەفس و ژێـری بریتییـە لـە شۆڕەسـوار، ئەو کەسەی نەفسی خۆی نەناسێت و بانگەشەی ناسینی شتەکانی تر بکـات وەك ئـەو پیاوە موفلیسە وایە کە هـیچ خـواردنێکی بـۆ خـۆی لـەلا نییـە و بانگەشـەی پێـدانی خۆراك بە هەژارانی شار دەکات، ئەمەش کارێکی محاڵە.

باسی دووەم

گەر ئەو عیـزەت و پایـەداریی و کـەماڵ و جـوانی و شـکۆمەندییەت زانـی دوای ئـەوەی جەوهەری دڵت ناسی کـە جەوهـەرێکی دەگمـەن و بەنرخـە و خـودا بـە تـۆی بەخشـیوە و لەدوای ئەوە لێتی شاردۆتەوە، گەر بە دوایدا نەگەڕێی و لێـی بێئاگـا بیـت و لەدەسـتت دا ئەوە رۆژی دوایی دەبێتـە پەشـیمانییەکی مـەزن بـۆت، بۆیـە تێبکۆشـە بـۆ دۆزینـەوەی، هەرچی سەرقاڵی دونیایە واز لێ بهێنە، هەر شکۆمەندییەك لـە دونیـادا دەرنەکـەوێت لـە رۆژی دواییـدا بەختـەوەری و دڵخۆشـی دوور لـە خـەم و پەژارەیـە، و مانـەوەی دوور لـە

تیاچـوونە و دەسـەڵاتی بـێ دەستەوسـانییە و زانـینی دوور لـە نەزانییـە و جـوانی و شكۆمەندییەكی مەزنە، بەڵام ئەمڕۆ لەدونیادا كەسەكە لـە هـەموو كـەس بێدەسـەڵاتترە، چونكە گەدایەكی ناتەواوە، شكۆمەندی سبەینێ گەر لەم كیمیایە بەسـەر جەوهـەری دڵـدا دابارێنێت شێوەی ئاژەڵی لە دڵ دوور دەخاتەوە و دەیگەیەنێت بە پلـەی فریشـتەكان، گـەر گەڕایەوە بۆ حـەز و ئارەزووەكـانی دونیـا لـە ڕۆژی دواییـدا فـەزڵی ئـاژەڵان بەسـەر ئـەودا دەدرێت، چونكە ئەوان دەبنەوە بە خاك و مرۆڤ لەناو سزادا دەمێنێتەوە.

والحمد لله رب العالمين، وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

الحمد لله على فضله ونعمته

ڕۆژی هەینی لە بەرواری ٢٠١٥/٨/٢١ لە وەرگێڕان و پێداچوونەوەی ئەم نامەیەی ئیمامی غەزالی تەواو بووم.

وەرگێڕ/ سلێمانی

پەیامی

(الحكمة في مخلوقات اللّه)

بە کوردی

حیکمەت لە دروستکراوەکانی خودادا

بسم الله الرحمن الرحیم

پێشەکی دانەر

الحمد لله، شوکر و حەمدی بەرفراوان بۆ ئەو خودایەی نیعمەتی خۆی لە باخچەی بەهەشتی نزیکاندا داناوە، بەندە بیرمەندەکانی بەو بەهرەی نزیکبوونەوە لە خۆی تایبەتمەند کردووە، بیرکردنەوە لە دروستکراوەکانی کردووە بە هۆکارێك بۆ قووڵبوونەوەی یەقین لە دڵی بەندەی خاوەن بینینی ڕۆشندا، ئەوان بە سیفەتەکانی بەڵگەیان لەسەر خودا هێنایە و ناسییان، گەیشتنە پلەی"**لا إله إلا هو**" بۆیە تاکوتەنهاییان دایە پاڵ خودا، مەزنی و شکۆمەندی خودایان بینی، بۆیە بە پاك ڕایانگرت، تەنها خودای موتەعالە لە هەموو بارێکدا بە داد و حەق ڕاوەستاوە، بۆیە زانییان کە ئەو دانا و زانا و بەدەسەڵاتە، وەك دەفەرموێت: ﴿ **شَهِدَ ٱللَّهُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَأُوْلُواْ ٱلۡعِلۡمِ قَآئِمَۢا بِٱلۡقِسۡطِۚ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ١٨** ﴾ آل عمران: ١٨

صەلات و سەلام لەسەر سەروەری هەموو پێغەمبەران و ئیمامی تەقواکاران و شفاعەتکاری گوناهکاران **محمد** (ﷺ) خاتەمی هەموو پێغەمبەران بێت، هەروەها لەسەر ئالوبەیت و یار و یاوەرانی، شەرەفمەند و خاوەن ڕێز و پایە بێت ئەو پێغەمبەرە مەزنە هەتا ڕۆژی دوایی.

پاشان:

بزانە، ئەی برام -خودا کۆمەکیت بکات بە کۆمەکی عاریفان، و خێری دونیا و دوارۆژت بۆ کۆبکاتەوە، لەبەر ئەوەی ڕێگە بۆ ناسینی خودا -**سبحانە**- بریتییە لە بە مەزنڕاگرتن و شکۆمەندزانینی لەناو دروستکراوەکانیدا و بیرکردنەوە لە دروستکراوە سەرسوڕهێنەکانی و تێگەیشتن لە حیکمەتی داهێنراوەکان، ئەوەش ڕێگەیەکە بۆ قووڵبوونەوەی یەقین، لەم

مەیدانەشدا خوداناسان و تەقواداران پلەی جۆراوجۆریان بەدەستهێناوە، بۆیە ئەم کتێبەم دانا بۆ فام و هۆشی خاوەن ژیرییەکان، ئەوەش بە ناساندنی رووی حیکمەت و نیعمەت کە زۆربەی ئایەتە قورئانییەکان ئاماژەی پیٚ دەکەن، خودای موتەعال ژیرییەکانی دروست کرد و هیدایەتی ئەو ژیرییانەی بە وەحی کاملٚ کرد و فەرمانی کرد بە خاوەن ژیرییەکان لە دروستکراوەکانی خودا رابمێنن، هەر بەو جۆرە بیرکردنەوە و پەند وەرگرتن لەو گشتە نهێنی و حیکمەتانەی لە دروستکراوەکانی خودادا بوونیان هەیە، ئەو فەرمانەش بە ئایەتی﴿ قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ ﴿١٠١﴾ ﴾ یونس: ١٠١، هەروەها ئایەتی﴿ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾ الأنبياء: ٣٠، ئەمانە و چەندین ئایەتی رۆشن و ئاماژەی روونتر کە هەموو خاوەن ژیرییەکی تەندروست تێیان دەگات، بەرزبوونەوە لە مانای ئەم ئایەتانەدا مەعریفەی مرۆڤ بە خودا مەزن دەکات، ئەوەش هۆیەکە بۆ بەختەوەری و بەدەستهێنانی ئەوەی خودا بەلێنی باشی بە بەندەکانی داوە و زیاتریش لەوە.

ئەم کتێبەم کردووە بۆ چەند دەروازەیەك دابەش کردووە، هەر دەروازەیەك رووی حیکمەتی جۆری باسکراو لە دروستکراوەکان لە ئامێز دەگرێت، ئەوەش بەپێی ئەو ئاگاهییە ژیری پەی پێبردووە لە ئاماژەبۆکراوەکان، سەرباری ئەوەی گەر هەموو دروستکراوەکانی خودا کۆببنەوە تاکو باس لەوانە بکەن خودا دروستیکردوون و ئاماژە بدەن بەو حیکمەتانەی یەك دروستکراو لە دروستکراوەکان لە ئامێزی دەگرێت هەموو لەو کارەیاندا دەستەوسان دەبن، ئەو بڕەش لە حیکمەت کە دروستکراوەکان تێیگەیشتوون بریتییە لە بەخششێکی خودایی بۆ هەریەکەیان و بەلێنی خێری پێشینەیە و پێی رەوا بینیون، تەنها لە خودا داوا دەکەین بە بە بەزەیی و بەخششی خۆی لەم کارەماندا سوودێکمان پێبگەیەنێت.

ئیمامی غەزالی

دەروازەی یەکەم: بیرکردنەوە لە دروستکردنی ئاسمان و ئەم جیهانە

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَـٰهَا وَزَيَّنَّـٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ۝٦﴾ ق: ٦، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَـٰوَٰتٍ وَمِنَ ٱلْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ ٱلْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًۢا ۝١٢﴾ الطلاق: ١٢

بزانە، خودا رەحمت پێ بکات: گەر بە بیرێکی قوولْ تێڕامانێك لەم جیهانە بکەیت وەك خانوویەکی دروستکراو دێتە پێش چاوان، هەموو ئەو شتانەی خانوو پێویستییەتی تیایدا دانراوە، ئاسمان وەکو سەقفی خانوو بەرزکراوەتەوە، زەوی وەکو فەرش بۆمان راخراوە، ئەستێرەکان وەکو چران، کانزاکانی سەر زەوی وەك زەخیرەی خۆراك وان، هەموو شتێك لەم جیهانەدا ئامادەکراوە بۆ کارێکی تایبەت، مرۆڤ لەم ماڵەدا وەك خاوەن ماڵ وایە، سەرپشك کراوە لە هەموو ئەو شتانەی تیایدا دانراوە، رووەك و جۆرەکانی گژوگیا بۆ مەبەستی تایبەت، جۆرەکانی گیانداران بۆ بەرژەوەندی مرۆڤ، خودای موتەعال ئاسمانی دروستکردووە و رەنگەکەی جوانترین و باشترین رەنگێکە بۆ چاو و بەهێزبوونی، گەر رەنگەکەی تیشك و نوور بوایە کەسی تەماشاکەر زیانی پێدەگەیشت، تەماشاکردنی سەوز و شین لەگەڵ چاودا تەبایە، مرۆڤ لە بینینی ئاسمانی بەرین و ئاوەڵا خۆشی و ئاسوودەیی و ئارامی رووی تێدەکات، بەتایبەت کاتێك ئەستێرەکان دەدرەوشێنەوە و نووری رووی مانگ دەردەکەوێت.

مەلیکەکانی سەر زەوی سەقفی ژووری دانیشتنیان بە نەقش و رازاندنەوە دەڕازێننەوە تاکو سەیرکەر ئاسوودەیی و ئارامی رووی تێبکات، بەڵام گەر بەردەوام تەماشای بکەن بەرهەمی دووبارەبوونەوە شەکەتی و بێزاری روویان تێدەکات و خۆشی و دڵاوابییەکەیان نامێنێت، بە پێچەوانەی تەماشا کردنی ئاسمان و جوانییەکانییەوە، مەلیکەکان و خەڵکانی تریش کاتێك بێزاری و وەڕسی روویان تێدەکات پەنا دەبەن بۆ سەیرکردنی ئاسمان و بەرینی فەزاکەی تاکو ئارامی و سینەوالایی روویان تێبکات، حەکیمەکان دەڵێن: بە ئەندازەی ئاسوودەیی و دڵاوابییت لە تەماشاکردنی ئاسمانەکان ئاسوودەیی و ئارامی لە ماڵەکەت رووت تێدەکات.

ئاسمان هەڵگری ئەستێرەی پرشنگدار و مانگی درەوشاوەیە، بە جووڵەی هەسارەکان زانایانی ئاسۆناسی(**أهل الآفاق**) رێگەی پێ دەبیننەوە، ئاسمان رێگەی تێدایە و ئاسەوارەکەی دەبینرێت لە خۆرهەڵاتەوە بۆ خۆرئاوا، ئەو هەسارانە تەنها هەسارەنین و نوورێك پەخش بکەنەوە، بەڵکو وتراوە بریتین لە ئەستێرەی بچووك کە یەکدەگرن و رێگەیەك دروست دەکەن و کەسانی وێڵ و رێگە لێ ون بوو رێنموونییان لێ وەردەگرن، تەماشا دەکەن و ورد دەبنەوە، ئەستێرەکان بۆ هەر ئاراستەیەك بڕۆن ئەوانیش رووی تێدەکەن و ئاراستەی پێ وەردەگرن، ئەو رێگانە لەم ئایەتە پیرۆزەدا ئاماژەیان پێکراوە﴿وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلۡحُبُكِ ۝٧﴾ الذاریات: ٧، وتراوە مانای "الحبك" واتە رێگاکان، هەروەها وتراوە مانای "خاوەن جوانی" دەگەیەنێت، ئەم رێگانە لە ئاسماندا کۆمەڵێك نیشانەی رۆشنن بەڵگەن لەسەر بکەری ئەو رێگانە، ئەو بکەرە(خودای موتەعال) بە شێوەیەکی مەحکەم و توندوتۆڵ دایڕشتوون و کردوونی بە بەڵگە لەسەر بەرینی زانستی خولقێنەرەکەیان، کاروباری رێکخستنیان بەو شێوەیە بەڵگەیە لەسەر ویستی بەدیهێنەرەکە، پاکێتی بۆ خودایەکی بەدەسەڵاتی زانای خاوەن ویست.

وتـراوە: لـە سـەیرکردنی ئاسمانـدا دە سـوودی مـەزن بـوونی هەیـە: خـەمی مـرۆڤ دادەبەزێنێت، و وەسوەسە و دڵەڕاوکێ کەم دەکاتەوە، و وەهمی ترس دەڕەوێنێتەوە، و خودا بیری مرۆڤ دەخاتەوە، و مەزنی خودا لە دڵـدا بـڵاو دەکاتـەوە، و بـیری نارەسـەن دەسڕێتەوە، و نەخۆشی جینسی چارەسەر دەکات، و کەسی تامەزرۆ دڵنەوایی دەکات، و دەبێتە هۆگری خۆشەویستان، و قیبلەی دوعای دوعـاکاران.

دەروازەی دووەم: حیکمەتی دروستکردنی خۆر

خودای موتەعال دەفەرموێت:﴿ وَجَعَلَ ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ ﴾ نوح: ١٦، هەروەها ﴿ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ ﴾ النبأ: ١٣.

بزانە، خودا بۆ کۆمەڵێك حیکمەت خۆری دروست کردووە مەگەر تەنها خۆی بتوانێت بیانزانێت و ئاماریان بکات، لەو برە حیکمەتەی دەرکەوتووە: جموڵی خۆر لە بەشەکانی سەر زەویدا شەو و رۆژ دروست دەکات[1]، گەر شەو و رۆژ نەبوایە کاری دین و دونیا بەسەر یەکتردا تێکدەچوو، گەر رۆژ نەبوایە بە چ رێگەیەك خەڵکی ژیان و بژێوییان دابین بکردبایە؟ چۆن دەیانتوانی خەریکی کاروبار بن لە کاتێکدا دونیا لەسەریان شەوەزەنگ بێت؟ چۆن تام و چێژی ژیانیان دەکرد لە کاتێکدا چێژی رووناکی و سوودی رۆشناییان لەدەستداوە؟ گەر رۆشنایی خۆر نەبوایە چاوی مرۆڤ دەپووکایەوە و رەنگەکانیش دەرنەدەکەوتن.

لە ئاوابوون و بزربوونی خۆر رابمێنە، بیر لە حیکمەتەکەی بکەرەوە، گەر ئاوابوون نەبوایە خەڵکی ئارامی و سوکناییان نەدەبوو بەهۆی ئەو پێویستییە زۆرەیان بە ئارامی و پشوودانی جەستەیان لە شەودا، و خامۆشبوونی هەستەکانیان، و گەشەسەندنی هێزی هەرسکەر بۆ هەرسی خواردن و توانەوەی خۆراك، پاشان بەو هەرس بوونە توانای بەردەوامی کار و درێژەپێدانیان پێ دەبەخشێت، گەر شەو نەبوایە زۆربەی گیانداران ئارام نەدەبوونەوە و سوکناییان وەرنەدەگرت، بەهۆی سووربوونیان

---

[1]— لە راستیدا جووڵەی زەوی بە دەوری خۆیدا شەو و رۆژ دروست دەکات.

لەسەر کارگەلێك لە رۆژدا کە سوودیان پێ دەگەیەنن، پاشان زەوی بەهۆی بەردەوامی خۆرەوە گڕی دەگرت و هەموو زیندەوەرانی لەگەڵ خۆی تیادەبرد، بە هەڵهاتن لە کاتی دیاریکراو و ئاوابوون لە کاتێکی دیاریکراودا وەك چرای ماڵێك وایە سوودی لێ دەبینن و رێگەی پێ دەدۆزنەوە و خۆشی لێ وەردەگرن.

گەرمییەکەی وەك ئەو ئاگرە وایە خانەوادە خواردنی پێ ساز دەکات، کە خواردنەکەیان پێ لێنا و لێی بێنیاز بوون، جیرانەکەیان لێیان وەردەگرێت و پێویستییەکانی خۆی پێ جێبەجێ دەکات و سوودی لێ دەبینێت، کە ئەویش پێویستی خۆی پێ جێبەجێ کرد کەسێکی تر لێی وەردەگرێت، خۆریش بە هەمیشەیی لە خزمەت و سوودی مرۆڤەکاندا هەڵدێت و ئاوا دەبێت و رۆشنایی و تاریکی لەگەڵ یەکتر کێبەرکێ دەکەن، تاریکی و رووناکی لەگەڵ ئەوەی کێبەرکێی یەکتر دەکەن و یەکتری دەسڕنەوە هاوکاری یەکترن بۆ باشکردنی جیهان و راوەستانی، بۆ ئەم راستییە قورئان دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾﴾ القصص: ٧١ – ٧٢

پاشان بە پێشکەوتن و دواکەوتنی هەڵهاتن و ئاوابوونی خۆر وەرزەکان دەڕەخسێن[١]، لەوێشەوە وەرزی رووەك و گیانداران دەڕەخسێت، پاشان سەرنجی سووڕانەوەی خۆر بدە لە درێژایی ساڵێکدا، هەموو رۆژێك هەڵدێت و ئاوا دەبێت بە جیاوازی لە شوێنی هەڵهاتن و ئاوابووندا کە دروستکەرەکەی ئەندازەگیری بۆ کردووە، گەر جیاوازی لە هەڵهاتن و ئاوابووندا نەبوایە شەو و رۆژ جیاوازیان تێنەدەکەوت، و کاتەکان دیاری نەدەکران، گەر بە هەمیشەیی شەو و تاریکی بوایە ئەوا هەموو دروستکراوەکان لە

١– مەبەستی ئەوەیە وەرزەکان بە دوورکەوتنەوە و نزیکبوونەوەی خۆر لە زەوی یاخود زەوی خۆر دروست دەبن.

زیندەوەران تیادەچوون، سەرنج بدە چۆن خودا شەوی کردووە بە جێگەی ئارامی و سوکنایی و پۆشاك بۆ مرۆڤ و رۆژیشی کردووە بە جێگەی بەدەستهێنانی بژێوی و ژیان، سەرنج بدە چۆن لە دوو جەمسەرەوە رۆژ دەچێتە ناو شەو و شەو دەچێتە ناو رۆژ، سەرنج بدە چۆن کەم و زۆری بە رێکخستنێکی تایبەت روو لە شەو و رۆژ دەکات، سەرنجی لادان و دوورکەوتنەوەی خۆر بدە و چۆن بە هۆیەوە هاوین و زستان دەرەخسێن، کە دووردەکەوێتەوە هەوا سارد دەبێت و زستان سەرهەڵدەدات، کە نزیك دەکەوێتەوە لە زەوی هەوا گەرم دادێت و هاوین پەیدا دەبێت، لەگەڵ وەستانی خۆر بە ئەندازەیەکی مام ناوەند وەرزی پایز و بەهار سەرهەڵدەدەن، لە سەرهەڵدانی چوار وەرزەکەشەوە زیندەگی رووەك و گیانداران دێتە راستە و ژیانیان بۆ دابین دەبێت.

ئەو بەرژەوەندییەی لەو چوار وەرزەدایە: لە زستاندا گەرمی دێتەوە ناو دار و درەخت و گژوگیا، لەوێوە ئامادەیی بەردانیان تیادا گەشە دەکات، هەوا پێچدەدات و هەور و بارانی لێوە پەیدا دەبێت، جەستەی گیانداران توندوتۆڵ و دامەزراو دەبن، و کردارەکانی سروشت بەهێز دەبن.

لە بەهاردا: سروشتی ئەو زیندەوەرانەی لە زستاندا ئامادەکراوە و سەریهەڵداوە دەست بە جووڵە دەکات، لەو سروشتەوە رووەك -بە فەرمانی خودا- سەردەردەهێنێت، زۆربەی گیانداران بۆ جووتبوون دەهروژێن.

لە هاویندا هەوا مەست دەبێت و بەروبووم پێدەگات، دەفر و دەست پڕ دەبێت، و رووی زەوی وشك هەڵدەگەڕێت و خۆی بۆ جۆرێك لە کردار ئامادە دەکات.

لە پایزدا: هەوا پاك دەبێتەوە، نەخۆشییەکان بەرز دەبنەوە، شەو درێژ دەبێت و جۆرێك لە کرداری تیادا ئەنجام دەدرێت، کشوکاڵ و چاندن دەست پێدەکات، هەموو ئەمانە بە پلە بەندی و قۆناغ بە قۆناغ، تاکو گواستنەوەکە بە یەکجار و تێکڕا نەبێت، و شتانی تریش کە باسکردنیان درێژە دەکێشێت.

ئەمە تەگبیری كەسێكی دانا و زانایە و نیشانەی بەرینی زانستی ئەوە، پاشان بیربكەرەوە لە گواستنەوەی خۆر لە بورجێكەوە بۆ بورجێكی تر تاكو خولێكی یەك ساڵە دەستەبەر ببێت، ئەو خولە كاتی هەر چوار وەرزەكە لەئامێز دەگرێت، زستان، هاوین، بەهار، پایز، و دواتر خولێكی تەواو دەگاتە ئەنجام، لە سوڕانەوەی خۆردا بەروبوومەكان ئامانجی خۆیان بەدەست دەهێنن، و پاشان خۆر خولێكی تر دەستپێدەكاتەوە، بەو خولانەوەش ساڵ تەواو دەبێت و رۆژمێر و ساڵژمێر بە رۆژ و بەروار دادەمەزرێت، هەموو ئەمانە بە تەقدیری كەسێكی زانا و دانا كە خودای موتەعالە.

بیربكەرەوە لە هەڵهاتنی خۆر چۆن خودای موتەعال رێكیخستووە، گەر خۆر لە یەك شوێنەوە هەڵیهاتبایە تەنها تیشكەكەی لەسەر ناوچەیەك چڕدەبوویەوە، ئاراستەكانی تر لێی بێبەش دەبوون، زۆر شوێن بەهۆی جیاكان و بەربەستەكانەوە لە تیشكی خۆر مەحرووم دەبوون، سەرەتای رۆژ بە هەڵهاتنی لە خۆرهەڵاتەوە دەدرەوشێتەوە و ئەو ناوچانە داگیر دەكات و رۆشن دەكاتەوە كە ئێواران لێیەوە ئاوادەبێت، هەر بەو جۆرە بە بەردەوامی دەسوڕێتەوەو هەموو ئاراستەكان دادەپۆشێت تا دەگاتە خۆرئاوابوون، ئەو شوێنەی كە لە خۆرهەڵهاتندا خۆر پێی نەگەیشتووە، بۆیە جێگەیەك نامێنێتەوە بەشی خۆی لەو تیشكی خۆرە وەرنەگرێت.

پاشان سەرنجی بڕی شەو و رۆژ بدە، چۆن خودای موتەعال بە كاتی تایبەت دیاری كردوون بەجۆرێك سوود و مانەوەی جیهانی لەسەر بێت، بە ئەندازەگیرییەك ئەندازەگیری كردوون گەر لەو بڕە تێپەڕێن زیان بە هەموو رووی زەوی دەگەیەنن لە گیانداران و رووەكەكان، ئەو كات گیانداران بەهۆی تیشكی خۆرەوە ئارامیان نەدەگرت و سوكناییان بۆ نەدەهات، ئاژەڵان خۆیان لە خواردن نەدەگرتەوە ئەوەش دەبووە هۆی

تیاچوونیان، رووەکەکانیش بە بەردەوامی تیشکی خۆر لێیدەدان و رۆشنی دەکردنەوە تا وشکدەبوون و گڕیان دەگرت، هەر بەو جۆرە گەر شەو لەو بڕە زیاتر درێژبووایە دەبووە کۆسپ و تەگەرەی جوولەی زۆرێك لە ئاژەڵان بۆ بەدەستهێنانی خۆراك، گەرمی سروشتی لە جەستەی رووەکەکاندا خامۆش دەبوو و لەوێوە بۆگەنیان دەکرد و تیادەچوون، هەروەك ئەو شوێنانەی زەوی کە خۆر لێیان نادات و رووەکیان لێ ناڕوێت.

دەروازەی سێیەم: حیکمەتی دروستکردنی مانگ و هەسارەکان

خودای موتەعال دەفەرمویێت: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴿٦١﴾ ﴾ الفرقان: ٦١

بزانە، کاتێك خودای موتەعال شەوی گێڕاوە بە ساردکردنەوەی هەوا و ئارامی و سوکنایی ژیان، نەیکردووە بە تاریکستان و هیچ ڕۆشناییەکی تێدا نەبێت، ئەو کات نەدەتوانرا هیچ جۆرە کارێك لەو شەوەزەنگانەدا ئەنجام بدرێت، لەوانەیە مرۆڤ پێویستی بە هەندێ کار هەبێت لە شەودا، بەهۆی پێویستییەکەوە یان بەهۆی نەبوونی کات لە ڕۆژدا، هەندێ جار بەهۆی گەرمای زۆری هاوینەوە لە ڕۆژدا خەڵکی بەشێك لە کاروبارەکانیان دەخەنە شەو، ئەمانە و چەندین هۆی تر، ڕۆشنایی مانگ لە شەودا بۆ هەموو کارەکانی شەو یارمەتیدەرن، هەڵهاتنی لە هەندێك لە شەوەکاندا و کەمی ڕۆشنایی و گەرمی تیشکی مانگ بەراورد بە خۆر بۆ ئەوەیە خەڵکی لە شەودا هەروەك ڕۆژ چالاکی تەواویان نەبێت و لەوێشەوە ئارامی و سوکنایی شەو لە خۆیان تێکبدەن، و خۆیان ڕووبەڕووی زیان بکەنەوە.

گەر نووری مانگ شارایەوە بەشێك لە تیشکی هەسارەکان کۆمەکی مرۆڤ دەکەن، هەسارە و ئەستێرەکان بوون بە جوانی بۆ ئاسمان، و هۆگری و دڵاوایی بە خەڵکی سەر زەوی دەبەخشن، چەندە ورد و ناوازەیە ئەم تەگبیرە خودابیە! تاریکی بە نۆرە و بڕێکی تایبەت دیاریکردووە بەهۆی پێویستی مرۆڤەوە، لە ناوەندی ئەو تاریکییەشدا نووری

ئەستێرەکانی بە مرۆڤ بەخشیوە، تاکو لەو رۆشناییانەوە ئەوەی پێویستییەتی بە ئەنجامی بگەیەنێت، لە مانگدا سالژمێر و مانگژمێر بوونی هەیە، ئەوەش چاکە و نیعمەتێکە لە خوداوە، لە ئەستێرەکاندا مەبەست و حیکمەتی زۆرتر و زیاتر بوونی هەیە، بەڵگە و نیشانەیان لەسەر کاتەکان تێدایە کە کاری جۆراوجۆری تێدا ئەنجام دەدرێت، وەك کشتوکاڵ و دارچاندن، هەروەها رێنموونی وەرگرتن لە ئەستێرەکان لە سەفەری وشکانی و دەریادا، هەروەها بەڵگە و نیشانە لەسەر کەشوهەوا و گەرمی و ساردی، بە ئەستێرەکاندا قافڵە و کاروانییەکان لە تاریکایی شەودا رێگەی خۆیان دەدۆزنەوە و دەشت و شیوی پڕ لە نامۆیی و شەپۆلی هەڵچووی دەریا دەبڕن ﴿**وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهۡتَدُواْ بِهَا فِي ظُلُمَٰتِ ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ**﴾ الأنعام: ٩٧، لەگەڵ هاتوچۆی ئەستێرەکان بە هاتن و رۆیشتن و هەڵهاتن و ئاوابوون و گەشی و جوانیان مرۆڤ رێنموونی وەردەگرێت.

لە پێناسەی مانگدا: بە تایبەت مانگی هیلال و زۆربوون و کەمبوونی شەوقی مانگ و گیرانی مانگ، هەموو ئەمانە بەڵگەن لەسەر دەسەڵاتی دروستکەری کارهەڵسوڕێن، هەموو ئەو تەگبیرانەش بۆ مانەوە و بەردەوامی جیهانە.

پاشان سەرنج بدە سوڕانەوەی گەردوون بە هەموو هەسارە و ئەستێرەکانییەوە بە سوڕانەوەیەکی خێرا، و رۆیشتنێکی زانراوی بینراو، ئێمە دەیانبینین کە هەڵدێن و ئاوادەبن، گەر خێرایی رۆیشتنیان نەبوایە لە ماوەی بیست و چوار کاتژمێردا ئەو گشتە دوورییەیان نەدەبڕی، گەر تەگبیری بەدیهێنەر نەبوایە و ئەستێرەکانی بەرز و دوور نەخستبایەتەوە تا ئەو ئەندازەیەی خێرایی رۆیشتنیان لە خولگەکانیاندا لەبەرچاوی ئێمە بزر دەبێت هەروەك ئەو هەورە تریشقانەی لە کەشوهەوادا هەندێك کات سەرهەڵدەدەن و بە بەزەیی خودا دووردەخرێنەوە، سەرنجی لوتفی پەروەردگار بدە

چۆن ئەندازەگیری بۆ رۆیشتنی ئەستێرەکان لە دوورترین دوورییەوە دیاری کردووە، تاکو لە رۆیشتنیاندا رووداوی نەخوازراو سەرهەڵنەدات، لە هەموو بارەکاندا بەپێی پێویستی جیهان ئەستێرەکان ئەندازەگیری کراون.

سەرنجی هەندێ ئەستێرە بدە کە لە هەندێك ساڵدا دەبینرێن و لە هەندێکی تردا دیارنامێنن وەك ئەستێرەی "سورەییا و جەوزا و شەعرا"، ئەم ئەستێرانە گەر لە یەك کاتدا پەیدابوونایە هیچ کامیان نەدەکرانە بەڵگە بۆ وێڵبوان و نەشارەزایان و وەرگرتنی رێنموونیی لێیانەوە، هەڵهاتنی هەندێك لە ئەستێرەکان پێکەوە و لە یەك کاتدا نیشانەیە بۆ ئەوەی خەڵکی لە هەڵهاتنیان سوود ببینن بە جۆرێك بە خێر و چاکە بۆیان بگەڕێتەوە، بۆیە حەوتەوانان کراوە بە دیاردەیەك و ئاوانابن ئەمەش بۆ بەرژەوەندییەکی باڵای مرۆڤ و ژیان، ئەو کۆمەڵە ئەستێرەیە بوون بە مەشخەڵێك کە خەڵکی لێیانەوە رێنموونی وەردەگرن و رێگە نادیارەکانی وشکانی و دەریای پێ دەبیننەوە، چونکە نە ئاوا دەبن و نە پشتمان لێ هەڵدەکەن.

پاشان سەرنج بدە، گەر ئەستێرەکان وەستاوبوونایە هەموو ئەم ئاماژانە بەتاڵ دەبوونەوە، لە گواستنەوە و دەرئەنجامیان لە هەر هەیەك لە بورجەکاندا سوود و قازانجێکی زۆر بە مرۆڤ دەگەیەنن، وەك چۆن گواستنەوەی خۆر و مانگ لە خولگەکانیان ئاماژەن بۆ شتگەلێك کە لە جیهاندا روودەدەن، گەر هەموو ئەستێرەکان بیانگواستبایەتەوە لە بورجێکەوە بۆ بورجێکی تر ئەو کات شوێنەکانیان نەدەناسران و نەخشەیەکیان بۆ دروست نەدەکرا تا پێوانەی شوێن و جووڵەیانی پێ بکرێت، چونکە ئەنجامی ئەستێرە گەڕۆکەکان تەنها لە بوورجە نزمەکاندا دەزانرێت، وەك چۆن رۆیشتنی کەسێك بەسەر زەویدا بەهۆی ئەو رێگەیەوە دەزانرێت کە بەسەریدا تێپەڕیوە و گوزەری کردووە، ئەو خولگانە بە خۆر و مانگ و ئەستێرە و بورجەکانیانەوە بە

دەوری ئەم جیهانەدا دەسوڕێنەوە بە سوڕانەوەیەكی هەمیشەیی لە چوار وەرزی ساڵدا، هەموو ئەمانەش بۆ سوود و چاكەی ئەوانەی لەسەر زەویدا دروستكراون لە گیانداران و رووەكەكان و شتانی تریش، ئەم دیاردانەش بەهۆی ئەندازەگیری كەسێكی خاوەن دەسەڵاتی دانا و زانا و باڵادەستەوەیە.

لە مەزنیی حیكمەتی خودا دروستكردنی خولگەكانە كە جێگیریی ئەم جیهانەیان پێوەیە، لە ئەوپەڕی وردەكاریدان بە مەبەستی درێژەكێشانی مانەوە و نەگۆڕان و تێكنەچوونی جیهان، ئەو خولگانە مرۆڤ و جیهانیان لە وێرانكاری پاراستووە، ئەو كارەش لە توانای مرۆڤ بەدەرە و نەیدەتوانی بەو جۆرەیان لێ بكات لە خزمەتی خۆیدا بن، هەر گۆڕانێك لەو خولگانەدا رووبدات كاریگەری ئەو گۆڕانە بەسەر زەویدا دەشكێتەوە، چونكە مانەوەی زەوی پەیوەندی بە مانەوەی ئاسمانەوەیە، هەموو كاروبارەكان بە دەسەڵاتی بەدیهێنەری بەتوانا بەڕێوە دەڕۆن، نە تێكچوون روویان تێدەكات و نە لە كاروەستان، بۆ سوود و قازانجی جیهان شتێك نییە لە كاری خۆی دوابكەوێت، پاكێتی بۆ خودای زانای بەدەسەڵات.

دەروازەی چوارەم: حیکمەت لە دروستکردنی زەوی

خودای موتەعال دەفەرمویێت: ﴿ وَٱلۡأَرۡضَ فَرَشۡنَٰهَا فَنِعۡمَ ٱلۡمَٰهِدُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾ الذاريات: ٤٨، هەروەها دەفەرمویێت: ﴿ وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾ ﴾ الأنبياء: ١٦ سەرنج بدە، چۆن خودا زەوی راخستووە، تاکو گیانداران لەسەری قەرار بگرن، گیانداران پێویستیان بە شوێنێك هەیە و ناشتوانن لە خۆراك بێنیاز بن، هەموو زەوی گژوگیایە بۆ ئەوەی ببێت بە خۆراکی گیانداران، و جێگەیەکە تیایدا خۆیان لە گەرما و سەرما دەپارێزن، لاشەی بۆگەن و پیسییەکانی مرۆڤ و گیانداران دەشارێتەوە، وەك خودای موتەعال دەفەرمویێت: ﴿ أَلَمۡ نَجۡعَلِ ٱلۡأَرۡضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحۡيَآءً وَأَمۡوَٰتًا ﴿٢٦﴾ ﴾ المرسلات: ٢٥ – ٢٦، لە تەفسیرکردنی ئەم ئایەتەدا ئەو قسە ئاماژە بۆکراوەی ئێمە ئاماژەی پێدراوە و لێکدانەوەی تریش کراوە.

پاشان رێگەی لە زەویدا کردۆتەوە و زەوی بۆ ئەو کارە رامهێناوە تاکو خەڵکی بۆ پێویستی و داواکانیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر بگوێزنەوە، زەوی دانراوە بۆ مانەوەی وەچەکانی هەموو جۆرەکانی گیانداران و هەروەها بۆ کشتوکاڵ و رووەکەکان، لەناو زەویدا ئارامگرتن و جێگیربوونی تێدایە، خودای موتەعال لەمەڕ ئەم راستییانە ئاگادارمان دەکاتەوە و دەفەرمویێت: ﴿ وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴿٣٠﴾ أَخۡرَجَ مِنۡهَا مَآءَهَا وَمَرۡعَىٰهَا ﴿٣١﴾ وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا ﴿٣٢﴾ مَتَٰعًا لَّكُمۡ وَلِأَنۡعَٰمِكُمۡ ﴿٣٣﴾ ﴾ النازعات: ٣٠ – ٣٣، بەم رێگەیە وای لە دروستکراوەکان کردووە بەدوای مەرام و مەبەستەکانی خۆیاندا سەفەر بکەن، دابنیشن بۆ پشوودان و بخەون بۆ ئارامبوونەوە و بگوێزنەوە بۆ ئەنجامدانی کارەکانیان،

گەر زەوی هەمیشە لە لەرزەدا بووایە نەیاندەتوانی کشتوکاڵ و پیشەسازی پەرە پێ بدەن، نەیاندەتوانی تام لە ژیان بکەن لە کاتێکدا زەوی لەژێر پێیاندا دەهەژێت، وانە لەو دۆخە وەربگرە کە لە کاتی بوومەلەرزەدا رووبەڕووی خەڵکی دەبێتەوە، چۆن خەڵکی دەترسێنێت، و دەیانهێنێتە لەرزە، تاکو لە خودای خۆیان بترسن، و دەست لە ستەم و یاخیبوون بکێشنەوە، ئەمەش حیکمەتی زۆر مەزن لە ئامێز دەگرێت.

پاشان بزانە کە خودا بە بڕ و ئەندازەیەکی تایبەت زەوی سارد و وشك دەکاتەوە، باشە گەر وشکبوونەوە لە سنووری خۆی زیاتربوایە تا رادەی بوون بە بەردێکی رەق ئەو کات رووەك لەسەر زەوی نەدەڕوا کە ژیانی گیاندارانی لەسەرە، ئەو کات کێڵان و چاندن و بیناکردن رادەوەستان، خودا زەوی نەرم دەکاتەوە تاکو ئەو جۆرە کارانەی تیادا ئەنجام بدرێن.

یەکێکی تر لەو حیکمەتانەی کە هەڵکردنی بای باکوور بەرزترە لە هەڵکردنی بای باشوور تاکو ئاو بەسەر رووی زەویدا جاری ببێت و ئاوی زەوی بدات و پاراوی بکات، لە کۆتایشدا بگاتە دەریا، ئەمەش وەك ئەوە وایە کەسێك دوو لای سەربانێك بەرز دەکاتەوە و دوو لاکەی تری کەمێك نزم تاکو ئاوی بارانی لێوە شۆڕببێتەوە، گەر بەو جۆرە نەبوایە ئاو لەسەر هەموو زەوی دەریای دروست دەکرد، ئەو کات رێگە و دەرچەکانی زەوی بەهۆی ئاوەوە دەگیران.

سەرنجی ئەو گشتە کانزایە بدە خودا لەسەر زەوی دایناون، هەروەها سەرنجی ئەو گشتە مجەوهەراتە بدە کە لەو کانزانە بە رەنگی جۆراوجۆر دەردەهێنرێن، وەك ئاڵتوون و زیوو و یاقووت و زومرد و مەرجان و شتانی تر لە بەردی بەنرخ و تەنك و رۆشنی جۆراوجۆر لە رەنگدا، هەروەها جۆرەکانی تری کانزا کە بۆ پیشەسازی و جوانی بەکاردەهێنرێن، وەك ئاسن و نوحاس، و قەسدیر و رەصاص و کبریت و زەرنیخ و توتیا و روخام و گەچ و نەوت، هەروەها شتانی تریش گەر بیانژمێرین درێژە دەکێشێت، هەموو ئەوانە مرۆڤ سوودیان لێ

دەبینێت و لەو جێگانەدا بەکاریان دەهێنێت کە ژیانیان چاك و باش بکات، ئەمانە کۆمەڵێك نیعمەتن خودا بۆ ئاوەدانکردنەوەی ئەم زەوییە ئاسانی کردوون.

پاشان تەماشای ویستی ئاوەدان کردنەوەی مرۆڤ و سوود بینین لە هەموو ئەمانە بکە، ببینە چۆن خودا ئەم شتانەی سوك و ئاسان کردووە، بە پێچەوانەی دروستکردنی چیاکانەوە، گەر زەوی وەك چیاکان رەق بوایە کارێکی سەخت و دژوار بوو، کێڵانی زەوی تەنها ئەو کاتە شیاوە کە زەوی نەرم بێت بۆ چاندنی دانەوێڵە و بەروبووم، گەر زەوی رەق بوایە ئاو داینەدەدا بۆ تۆوەکە، لەگەڵ ئەوەی کە تۆوەکەش نەدەتوانرا بشارێتەوە گەر زەوی نەرم و شێدار نەبوایە، تەنها کاتێك تۆو دەچێنرێ و ئاودەدرێت و سەردەردەهێنێت کە زەوییەکە نەرم و شێدار و فشەڵ بێت، پاشان خودای موتەعال لەو تۆوانە رەگ و ریشك دەردەهێنێ تاکو درەخت و رووەك لەسەری خۆیان رابگرن، پەروەردگار بۆ هاوسەنگی لق و پۆپەکانی رووەك و راگرتنیان لە هەوادا رەگ و ریشکیان بە ناخی زەویدا دەبات تاکو بتوانن لەسەر قەدی خۆیان رابوەستن.

هەروەها بەزەیی خودای موتەعال لە نەرمی زەویدا دەردەکەوێت: بەو کارە هەڵکەندنی بیری ئاوی لە شوێنی جۆراوجۆردا بۆ مرۆڤ ئاسان کردووە، چونکە مرۆڤ پێویستی پێی دەبێت، چونکە گەر زەوی وەك شاخی لێبهاتبایە هەڵکەندنی بیر سەخت و دژوار دەبوو، لە حیکمەتی نەرمی زەوی ئەو ئاسان کردنەیە بۆ بیرهەڵکەنان، چونکە گەر زەوی سەخت بوایە رۆیشتن گران دەبوو و رێگەکانیش دەرنەدەکەوتن، خودای موتەعال لەم ئایەتە پیرۆزەدا ئاماژە بەو نیعمەتە دەکات و دەفەرموێت: ﴿**هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ ذَلُولًا فَٱمْشُوا۟ فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا۟ مِن رِّزْقِهِۦ ۖ وَإِلَيْهِ ٱلنُّشُورُ ﴿١٥﴾**﴾ الملك: ١٥، هەروەها دەفەرموێت: ﴿**وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾**﴾ الأنبیاء: ٣١، هەروەها لە حیکمەتەکانی ئەوەیە کە بەهۆی نەرمیی خاکەکەیەوە مرۆڤ سوودی لێ دەبینێت بۆ

بیناکردن بۆ دروستکردنی خشت و قاپ و قاچاغی فەخاری(لە گڵ دروستکراو)، و شتانی تریش.

ئەو شوێنانەی خوێ و کبریتیان تێدا سەرهەڵدەدات زۆربەیان خاکی نەرم و فشەڵن، هەر بەو جۆرە چەندین جۆری رووەك کە تەنها لە زەوی نەرم و فشەڵ و رمڵدا دەڕوێن و لە شوێنی رەقدا سەوز نابن، ئەو شوێنە نەرم و فشەڵانە مۆڵگەی گیاندارە بچووك و وردەکانن، لە ناویدا خانوو و هێلانە و داڵدە دروست دەکەن و دەیانکەنە پەناگای خۆیان.

یەکێکی تر لە حیکمەتەکان دروستکردنی کانزاکانە تیایدا وەك پێشتر ئاماژەم پێدا، خودای موتەعال منەتی خۆی لەسەر سلیمان (علیه السلام)کرد بەوەی﴿ **وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ ۖ** ﴾ سبأ: ١٢، واتە سوودبینینمان لە نوحاس بۆ ئاسان کرد و کانزاکەمان خستە پێش چاوی، هەر بەو جۆرە خودای موتەعال منەت لەسەر بەندەکانی دەکات و دەفەرموێت: ﴿ **وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ** ﴾ الحديد: ٢٥، دابەزین بە مانای دروستکردن وەك دەفەرموێت﴿ **وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْأَنْعَٰمِ** ﴾ الزمر: ٦، واتە بۆی دروستکردوون، خودای موتەعال ئیلهامی کردوون بە دەرهێنانی زێڕ و زیو و شتانی تریش، ئەمەش بۆ سوود لێ بینین و بەکارهێنانیان لە پێناوی بژێوی خۆیاندا، هەروەها دروستکردنی قاپ و دەوری و دەفری جۆراوجۆر، هەر بەو جۆرە بەکارهێنانیان بۆ توندوتۆڵ کردن و بەهێزکردن لەو شتانەدا پێویستییان بە توندوتۆڵ کردن هەیە، بە هەمان شێوە بەکارهێنانی بەردی بەنرخ وەك شووشە لە دروستکردنی دەفردا، لە ناویدا شتی بەنرخ هەڵدەگرن بۆ ئەوەی بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ بمێنێتەوە و لە کاتی پێویستیدا بەکاری بهێنن، هەروەها لە کانزا کلە دەردەهێنن(وەك دەهبەنج و مەرفینەعنا) و هەروەها سادن و توتیا و کانزای تریش کە سوودیان لێ دەبینرێت، پاکێتی بۆ خاوەن نیعمەتی بەخشندە.

لە حیکمەتە مەزنەکان دروستکردنی چیاکانە، خودای موتەعال دەفەرمویێت: ﴿وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا ۝٣٢﴾ النازعات:٣٢، هەروەهادەفەرمویێت: ﴿وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ ۝١٥﴾ النحل: ١٥، هەروەها دەفەرمویێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ ۝١٨﴾ المؤمنون: ١٨، پەروەردگار لە زەویدا چیاکانی دروست کردووە بۆ سوودی جۆراوجۆر کە تەنها خودا دەتوانێت ئاماریان بکات، لەوانە: لە ئاسمانەوە ئاوی دابەزاندووە تاکو وڵات و بەندەکانی زیندوو بکاتەوە، گەر زەوی چیاکانی تێدا نەبوایە ئەوا هەوا و گەرمی خۆری بەسەردا زاڵ دەبوو لەگەڵ فشەڵی زەوی، ئەو کات بە هەڵکەندن و ماندووبوون مەینەتییەکی زۆر دەیانتوانی بگەن بە ئاو، خودای موتەعال چیاکانی داناوە تاکو لە هەناویاندا ئاو هەڵبگرن، و یەکەمجار ئاو لەوانەوە هەڵبقولێت و فوارە بکات، لەوێوە چاوگە و رووبار و دەریا پەیدا بن، مرۆڤ لێیانەوە بەهرەمەند ببێت تا جارێکی تر ئاسمان بارانیان بۆ دەبارێنێتەوە، هەندێ لە چیاکان کە ئاو لە ناوەوەیاندا نییە دەرەوەیان بووە بە شوێنی پارێزگاری لە بەفر تا هەتاوی خۆر دەیتوێنێتەوە و رووباری لێوە پەیدا دەبێت و سوودیان لێ دەبینن هەتا دابارینی بارانی نوێ، هەندێ لە چیاکان گۆمی ئاوی گەورەیان تێدا جێگیر دەبێت و مرۆڤ سوودیان لێ دەبینێت.

هەروەها لە سوودی چیاکان سەوزبوون و روانی هەندێك رووەك و گژوگیا کە بۆ دەرمان بەکاردەهێنرێن و تەنها لە چیاکاندا سەوز دەبن، هەروەها سەوزبوونی داری زەبەلاح لەسەر چیاکان و بەکارهێنانیان لە دروستکردنی کەشتیدا، هەر بەو جۆرە بەکارهێنانیان بۆ دروستکردنی خانووبەرە، بە هەمان شێوە داری دارستانی چڕوپڕ نیعمەتێکی ترە کە تەختەی مەزن تەنها لەو دارانەوە بەرچنگ دەکەون، هەروەها گەڵای هەندێ دار وەك داودەرمان کە تەنها لەو شوێنانە دەست دەکەون.

هەر لەو حیکمەتانە بوونی لەوەڕگای گەورەیە بۆ ئاژەڵان و گیانداران و کێڵگەی گەورەش بۆ مرۆڤ و هەروەها شوێن و داڵدە بۆ دڕندەکان و جێگەی گونجاو بۆ هەنگ، هەروەها لە سوودی چیاکان دروستکردنی خانوو لە شاخەکان کە لە سەرما و گەرما دەیانپارێزێت، هەروەها دروستکردنی گۆڕستان بۆ ناشتنی مردووەکان، خودای موتەعال لە قورئاندا ئاماژەی کردووە بەم سوودانە و دەفەرموێت ﴿ وَكَانُوا۟ يَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا ءَامِنِينَ ﴿٨٢﴾ ﴾ الحجر: ٨٢، هەر لە سوودی چیاکان ئەوەیە کە کراون بە مەشخەڵ و گەشتیاران دەیانکەنە بەڵگەو نیشانەی رێگەی خۆیان لەهەموو بەشەکانی سەر زەویدا، گەشتیارانی دەریا چیاکان دەکەنە نیشانەی بوونی بەندەر و لەنگەرگا و کەنارە ئاوییەکان، هەروەها لە سوودەکانی دەستە و تاقمی ترساو و هەڵهاتوو رووی تێدەکەن و چیاکان لەئامێزیان دەگرێت و داڵدەیان دەدات و لە دەستی دوژمنانیان قوتاریان دەبێت و ئارامییان بۆ دەستەبەر دەکات.

پاشان تەماشا بکە چۆن خودا زێڕ و زیوی لەسەر زەوی دروست کردووە و بە ئەندازەیەکی سنووردار دیاریکردوون، لەگەڵ توانای مەزنی خودا و بەرینی نیعمەتی ئەو دوو کانزایەی بەردەست و ئاسان نەکردووە وەك چۆن ئاو بوونی هەیە، ئەمەش بۆ ئەو زانستە پێشینەی خودا دەگەڕێتەوە کە دەزانێت چی بۆ بەندەکانی باشتر و چاکترە، هەروەك دەفەرموێت: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢١﴾ ﴾ الحجر: ٢١.

دەروازەی پێنجەم: حیكمەتی دروستكردنی دەریا

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُواْ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُواْ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ النحل: ١٤

بزانە خودا رەحمەت پێ بكات، خودای موتەعال دەریاكانی دروستكرد و بەرین و فراوانی كردن، ئەمەش بۆ كۆمەڵێك سوودی مەزن، دەریاكان بەشێكی زۆری رووی زەوی لەئامێز دەگرن، وشكانی پارچەیەكە لە هەموو زەوی كە بە ئاو داپۆشراوە، دەشت و چیاكان(وشكانی) بەراورد بە دەریاكان وەك گردۆڵكەیەك وایە لەناو دەریایەكی مەزندا، بزانە ژمارەی گیاندارانی وشكانی بەرانبەر بە ژمارەی گیاندارانی دەریا وەك بڕی وشكانی وایە بەرانبەر بە پانتایی دەریا، تۆ تەنها بەشێك لە گیاندارانی سەر زەویت بینیوە، بۆیە لە گیاندارە سەرسوڕهێنەكانی ناو دەریا رابمێنە، دەریا لێوانلێوە بە گیانداران و موجەوهەرات و بۆنی خۆش چەند بەرانبەری ئەوەی لەسەر زەوی دەیبینیت، وەك چۆن فراوانییەكەی دەریا چەند بەرانبەری فراوانی وشكانییە، بەهۆی فراوانی و بەرینی دەریاوە گیاندارانی گەورە و زەبەلاحی تێدایە، گەر ئەو یەكێك لەو گیاندارە زەبەلاحانە خۆی لەسەر رووی دەریا دەربخات ئەو كەسەی دەیبینێت وا گومان دەبات گرد و دورگەی ناو دەریا بێت.

هەر پۆل و جۆرێكی گیاندارانی وشكانی لە باڵندە و ئەسپ و مانگا و گیاندارانی تر نموونەیان لە دەریادا هەیە، بەڵكو زۆرتر و زیاتر لەوانەی وشكانی، كۆمەڵێك جۆر و

ڕەگەزی گیاندار لە دەریادا بوونی هەیە لەسەر وشکانی نەبینراون، هەموو ئەمانە بەدیهێنەری مەزن-سبحانە- تەگبیری کردوون و ئەوەی پێی ئاتاج بن و ببێتە هۆی مانەوەیان لە دەریادا بۆی داناون، گەر بمانەوێت بەشتێك لە نهێنییەکانی ئەو گیاندارە ئاویانە باس لێوە بکەین پێویستمان بە نووسینی چەندین بەرگ لە کتێب هەیە.

پاشان سەرنجی مرواری شێوە گۆ بدە، چۆن خودای موتەعال لەناو قاوغی گوێچکەماسیدا خولقاندوویەتی، ببینە چۆن خودا مەرجانی بە بەردی دەریاوە نوساندووە، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ يَخْرُجُ مِنْهُمَا ٱللُّؤْلُؤُ وَٱلْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ ﴾ الرحمن: ٢٢، ئەوەش وەك باسکردنی منەتێك بەسەر مرۆڤەوە، وتراوە ئەو مەرجانەی لە قورئاندا باس کراوە بریتییە لە مرواری روون، پاشان بەدوای باسی مرواری و مەرجاندا دەفەرموێت ﴿ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ ﴾ الرحمن: ٢٣ ، "آلاء"ی خودای موتەعال بریتییە لە فەزڵ و بەهرە و نیعمەتی.

پاشان سەرنجی عەنبەر و شتانی تریش بدە کە دەریا هەڵیدەداتە دەرەوە، پاشان لە کەشتییە سەرسوڕهێنەکان رابمێنە، چۆن بەسەر ئاوەوە خۆیان راگرتووە و بە ئاسانی جاری دەبن و بەندەکانی خودا بۆ مەبەست و کار و کەسابەت و بەدەستهێنانی ماڵ و سامان بەکاریان دەهێنن، خودا جاری بوونی کەشتی لە ئاودا کردووە بە ئایەت و نیعمەتی خۆی، بۆیە دەفەرموێت: ﴿ وَٱلْفُلْكِ ٱلَّتِى تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ ﴿١٦٤﴾ ﴾ البقرة: ١٦٤ ، بە رامهێنانی کەشتی و دەریا مرۆڤەکان و کۆڵ و بارەکانیان هەڵدەگرێت و لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەیانگوێزێتەوە کە لە رێگەی کەشتییەوە نەبوایە نەیاندەتوانی بگەنە ئەو جێگە دوورانە، گەر رێگە و هۆکاری تریان بۆ گەیشتن بگرتبایەتە بەر رووبەڕووی شەکەتی و ماندووبوونی زۆر دەبوونەوە، سەرباری ئەوەش دەستەوسان دەبوون لە گواستنەوەی شمەکەکانیان بۆ وڵاتە و ئاراستە دوورەکان، کاتێك خودا ویستی وابوو بەزەیی بە بەندەکانیدا بێتەوە و کاریان لەسەر سوك و ئاسان بکات

داری دروست کرد کە هەوا دەچێتە ناو پێکهاتەیەوە تاکو ئاو هەڵیبگرێت و نوقم نەبێت، ئەو کات کەشتی سەرئاوکەوتوو لە شتومەك پڕ بکرێت و لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر بگوێزێتەوە، خودای موتەعال ئیلهامی بەندەکانی کرد تاکو بتوانن کەشتی دروست بکەن، پاشان با لەسەر دەریا بە ئەندازەیەك رەوانە دەکات تاکو کەشتییەکان جووڵە پێبکەن و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر بیانگوێزێتەوە، شارەزایانی دەریای ئیلهام کردووە تاکو کاتی هەڵکردن و کاتی کپبوونەوەی بای دەریا بزانن و بەو بایانە چارۆکەکان پڕ ببن لە هەوا و کەشتییەکان بەگەڕ بکەون.

پاشان سەرنج بدە چۆن خودا ئاوی خولقاندووە و ئاسانی لە پێکهاتەیدا داناوە، کردوویەتی بە تەنێکی ورد و نەرم و جاریبوو و بەیەکەوە لکاو، وەك ئەوەی یەك شت بێت، پێکهاتەیەکی زۆر ورد و ئاسان دابەش بوو تا وادەزانیت بۆخۆی پارچە پارچە و لەیەکدابڕاوە و ئاسانە بۆ جیاکردنەوە، واتە ئاو زۆر بە ئاسانی پەیوەستبوون و جیابوونەوەی هەیە تاکو کەشتییەکان بتوانن بەناویدا جاری ببن، سەرسوڕمان لەو کەسانەی لەم هەموو نیعمەتەی خودا بێئاگان، هەندێك لەو نیعمەتانە پانتاییەکی گەورە لە بیری مرۆڤ داگیردەکەن، هەموو ئەمانە گەواهیدەری رۆشنی بینراو و بەڵگەی روونی پەیپێبراون، ئایەتگەلێکن کە بە زمانی حاڵ هاتوونەتە دەنگ، و مەزنی و شکۆمەندی بەدیهێنەرەکەیان دەردەبڕن، باس لە کەماڵی توانا و دەسەڵاتی خودا و ناوازەیی حیکمەتی دەکەن و دەڵێن: باشە ئەی مرۆڤ، تۆ وێنە و پێکهاتە و سیفەتی من نابینیت، دۆخی جۆراوجۆر و سوودەکانم نابینی؟ ئایا کەسێکی خاوەن هۆشی تەندروست و ژیری دامەزراو وا گومان دەبات خۆم خۆم رەنگاورەنگ کردبێت؟ یان کەسێك لە هاوڕەگەزەکانی خۆم داهێنانی لە مندا کردبێت؟ بەڵکو ئەو کارە کاری کەسێکی بە توانای زاڵی باڵادەستی خاوەن هێز و دەسەڵاتە.

دەروازەی شەشەم: حیکمەت لە دروستکردنی ئاودا

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ﴿٣٠﴾ ﴾ الأنبياء: ٣٠، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنبِتُوا شَجَرَهَا ۗ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾ النمل: ٦٠

سەرنج بدە خودا کۆمەك بێت و یارمەتیت بدات، خودا بە بوونی ئاوی شیرین چ منەتێکی مەزنی بەسەر بەندەکانییەوە هەیە، ئەو ئاوە سازگارەی کە ژیانی هەموو گیانداران و رووەك و زیندەوەرانی سەر زەوی(وشکانی) پێوەیە، گەر مرۆڤ تینوێکی ناچار بێت و رێگەی خواردنەوەی قومێك ئاوی لێ بگیرێت هەموو گەنجینەکانی دونیا ئەو خاوەنی بێت بۆ بەدەستهێنانی ئەو قومە ئاوە دەیبەخشێت، سەرسوڕمان لە بەندەکانی خودا کە لا بەلای ئەم نیعمەتە مەزنەدا ناکەنەوە.

تەماشا بکە چەندە مرۆڤ پێویستی بە ئاوە و بە پێی پێویستی زۆری مرۆڤیش خودا لە هەموو شوێنێکی سەر زەوی فەراهەمی کردووە، گەر خودا بە بڕێکی کەم ئاوی لەسەر زەوی دابنابایە مرۆڤ رووبەڕووی تەنگەلانی دەبوویەوە، ئەو کات هەموو خەڵکی سەر زەوی سەختی و دژواری رووی لە ژیانیان دەکرد، پاشان تەماشای نەرمی و وردی ئەو ئاوە بکە لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی دادەبارێت، تنۆکەکانی بە ناخی زەویدا شۆڕدەبنەوە و رەگ و ریشکی رووەك و دارودرەخت پاراو دەکەن، پاشان بەهۆی گەرمی خۆرەوە بەشێك لەو ئاوە بۆ پەل و پۆ و لقی درەختەکان بەرز دەبێتەوە، لە کاتێکدا سروشتی ئاو شۆڕبوونەوەیە نەك سەرکەوتن.

لەبەر ئەوەی خواردنەوەی ئاو پێویستییەکە بۆ شلکردنەوەی خۆراك لە ناو سکی گیانداراندا تاکو ئەو خۆراکە بگاتە جێگەی خۆی خودا خواردنەوەی ئاوی لە کاتی پێویستیدا خۆش و بەتام کردووە و کەسەکە لە خواردنەوەیدا هەست بە ئاسوودەیی و ئارامی دەکات، ئاو پیسی جەستە لادەبات و چڵکوچەپەڵی لە پۆشاك و جلوبەرگ دەکاتەوە، بە ئاو خۆڵ و خاك دەبێت بە قوڕ و لە دروستکردنی خانوو و پیشەسازیدا بەکاردەهێنرێت، هەموو وشکێك بە ئاو تەڕ دەکرێتەوە لە کاتێکدا بە وشکی نەتوانرێت سوودی لێ ببینرێت و بەکاربهێنرێت، خواردنەوەکانی تر بە ئاو شل دەبنەوە تاکو بتوانرێت بخورێنەوە، کڵپەی ئاگر بە ئاو دەکوژێتەوە، گەر مرۆڤێکی گڕگرتوو خۆی هەڵدایە ناو ئاو دەیکوژێنێتەوە، گەر پاروویەك لە قوڕگدا گیرا ئاو پاڵی دەنێت و کەسەکە لە مردن قوتار دەکات، بە ئاو ماندبوون لە جەستە دەردەچێت و دوای خۆشۆرین ئاسوودەیی و پشوودان رووی تێدەکات، بەشێك لە خواردن و چێشت بە ئاو لێدەنرێت، هەر بەو جۆرە هەموو ئەو شتانەی کە تەنها بە تەڕی بەکاردەهێنرێن و سوودیان لێ دەبینرێت، ئەمانە و شتگەلێکی تریش لە سوود و قازانجی مرۆڤدا کە ناتوانن لێیان بێنیاز بن.

لە کۆی ئەم نیعمەتانە رابمێنە و ئاسانیی بەردەستکەوتنیان ببینە لەگەڵ ئەوەی کە خەڵکی لێیان بێئاگان و لە ئەوپەڕی پێویستیدان بەو نیعمەتانە، گەر ئەو نیعمەتانە بەرتەسك ببنەوە ژیانی دونیای مرۆڤ سەخت و دژوار دەبێت، بەم بڕ و ئەندازەیە تێدەگەی کە خودای موتەعال بە دانان و دابەزاندن و ئاسان کردنی ئەم نیعمەتانە ویستوویەتی زەوی ئاوەدان ببێتەوە بەوەی تێیدایە لە گیانداران و رووەکەکان و کانزاکان، و شتگەلێکی تریش کە نایەنە هەژماردن، پاکێتی بۆ خاوەن فەزڵی مەزن، خودای موتەعال.

دەروازەی حەوتەم: حیکمەت لە دروستکردنی هەوا

خودای موتەعال دەفەرمویت ﴿ وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَٰزِنِينَ ﴿٢٢﴾ ﴾ الحجر: ٢٢

بزانە خودا رەحمت پیّ بکات، ئەو هەوایەی مرۆڤ هەڵیدەمژێت لە پێکهاتەیدا تێکەڵ بە هەوای تر بووە، گەر ئەو هەوایە نەبوایە هەموو گیاندارانی وشکانی تیادەچوون، بە هەڵمژینی هەوا گەرمی لە جەستەی گیاندارانـدا هاوسەنگ دەبێت، چونکە هەوا بۆ گیاندارانی وشکانی وەکو ئاو وایە بۆ گیاندارانی دەریا، گەر هەوا لە گیانداران ببڕێت ئەو گەرمییەی لە جەستەدایە روو لە دڵ دەکات، ئەوەش دەبێتە هۆی تیاچوونی گیانداران.

پاشان سەرنجی حیکمەتی گواستنەوەی هەورەکان بدە بەهۆی هەواوە، کە دەبنە هۆی بارینی باران لەو شوێنانەی بە باران ئاتاجن بۆ وەرزی کشتوکاڵ، گەر لوتفی خودای موتەعال نەبوایە لە دروستکردنی هەوادا هەورەکان قورس دەبوون و لە شوێنی خۆیان دەوەستان و زەوی هیچ سوودێکی لیّ نەدەبینین.

پاشان سەرنج بدە چۆن کەشتییەکان بەهۆی هەواوە جاری دەبن و بە هەڵکردنی با لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەگوێزنەوە و کۆڵ و بارەکانیان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگوێزنەوە کە ئەو شمەك و شتانەی تێدا نییە، ئەو کات خەڵکی سوود لەو شتانە دەبینن، گەر گواستنەوە نەبوایە بەهۆی هەواوە ئەو شمەکانە تەنها لەو شوێنانەدا بەرچنگ دەکەوتن کە تیایدا دروست کراون، ئەو کات گواستنەوەی بە کۆڵ و باری وڵاخ بۆ ئەو وڵاتانە سەخت و دژوار و پڕ لە مەینەتی دەبوو، مرۆڤیش پێویستی بەو

شتانەیە کە لە وڵاتی خۆیاندا بوونی نییە، بۆیە لە بوونی بادا سوودگەلێك بوونی هەیە کە زۆر زیاترە لە گەڕان بەدوای بازرگانی و سوود و قازانجدا.

پاشان سەرنجی ناسکی و جووڵەی هەوا بدە کە دەچێتە هەموو شوێنێکی ئەم جیهانەوە، بە جووڵەکەی بۆگەنی زەوی پاك دەکاتەوە، گەر هەوا نەبوایە خانوو و ماڵەکان بۆگەنیان دەکرد، ئەو کات گیانداران بە پەتا و نەخۆشی تیادەچوون، پاشان سەرنجی سوودەکانی بدە چۆن خۆڵ و رملْ هەڵدەگرێت و بۆ زەوییە کشتوکاڵییەکانی دەگوێزێتەوە، لەو رێگەیەوە درەخت و رووەك بەهێز دەبن بەهۆی ئەو خۆڵە بەپیتەی لە رێگەی هەواوە بۆیان گوازراوەتەوە، هەوا رووی چیاکان بە چینێك خۆڵ دادەپۆشێت و دەتوانرێت کشتوکاڵی تێدا بکرێت، ئەو لیتەش -بەهۆی کشانەوەی دەریاوە- لە کەنارە ئاوییەکاندا بەجێدەمێنێت مرۆڤ دەتوانێت سوودی لێ ببینێت، هەموو ئەوانەش بەهۆی جووڵەی دەریاوە لە رێگەی هەواوە، دەریا عەنبەر و شتانی تریش فڕێدەداتە دەرەوە کە مرۆڤ لە کاروباری ژیانیدا سوودیان لێ دەبینێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن باران بە جووڵەی با پەرش و بڵاو دەبێت، لە شێوەی دڵۆپدا بەسەر زەویدا دادەبارێت، گەر جووڵەی با نەبوایە ئاو دەچۆڕایە سەر زەوی و بەر هەر شتێك بکەوتبایە دەبووە هۆی تیاچوونی، پاشان تنۆکە ئاوەکان یەکدەگرن و جۆگەلە و رووبار و دەریا دروست دەکەن بەبێ ئەوەی زیانێك بگەیەنێت، لەو رێگەیەوە پێویستی و مەرامی مرۆڤ بە باشترین شێوە دەستەبەر دەبێت، لە هەموو ئەم کاروبارانەدا تەماشای ئاسەواری رەحمەتی خودا بکە، پاکێتی بۆ خودای خاوەن لوتف و بەزەیی لەگەڵ دروستکراوەکانی و کارهەڵسوڕێنی موڵك و مەملەکەتی خۆی.

پاشان سەرنج بدە لە کۆی ئەم رەحمەتە و مەزنی سوودەکانی و گشتگیری نیعمەتەکان و گەورەیی پلە و پایەیان، وەك چۆن خودای موتەعال لەم ئایەتە پیرۆزەدا ژێرییەکان

بەئاگا دەهێنێت و دەفەرموێت ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ١٠ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ١١ ﴾ النحل: ١٠ – ١١

له تەواوی نیعمەت و مەزنی حیکمەتی خودایە کە: سایەقەی خستۆتە نێوان داباریینی بارانەوە، سایەقە و هەوروهەڵا بەدوای یەکتردا دێن تاکو کاروباری ئەم جیهانە بە جوانترین و باشترین شێوە بەڕێوە بڕوات، گەر یەکێك لەو دوانە بە بەردەوامی بوونی هەبوایە کاولکاری لە ژیاندا روویدەدا، بۆ سەرنجی باران نادەی گەر زۆر درێژە بکێشێت پاقلە و سەوزەوات بۆگەن دەبن و ماڵ و خانووبەرەش وێران دەکات، ڕێگەکان دەبڕێت و ڕێگری دەکات لە سەفەر، هەر بەو جۆرە زۆرێك لە پیشە و پیشەسازی دەوەستن، گەر سایەقەش بەردەوام بێت جەستە و رووەك وشك دەبێتەوە و ئاوی چاوگە و شیو و دۆڵەکان بۆگەن دەکەن، ئەمەش دەبێتە هۆی زیانێکی زۆر بۆ مرۆڤ، وشکی روو لە هەوا دەکات و زاڵ دەبێت بەسەریدا و چەندین نەخۆشی زیانبەخش سەرهەڵدەدەن، ئەو کات گرانی و سیاساڵی پەیدا دەبێت و لەوڕگاکان نامێنن و هەنگیش شیلەی گوڵ و گەڵای دەستناکەوێت.

گەر سایەقە و باران بۆ جیهان بەدوای یەکتردا هاتن هەوا میانەگیر دەبێت و هەریەکەیان زیانی ئەویتریان پاڵ پێوە دەنێت، و شتەکان و ژیانی گیانداران باش دەبن و دێنە باری راستە، باشی و چاکی بۆ ژیان و گیانداران لەلای خودا بڕیاری لەسەر دراوە، گەر بوترێت لە یەکێکیانەوە هەندێ کات زیان سەرهەڵدەدات، دەڵێین لەوانەیە بۆ ئاگادارکردنەوەی مرۆڤ بێت تاکو پەی بە نیعمەتە جۆراوجۆرەکانی خودا ببات و فەزڵ و بەزەیی خودای لەبەر چاوان بێت و خودا بە خاوەن هێز و دەسەڵات بزانێت، لەو ڕێگەیەشەوە دەست لە یاخیبوون و ستەم بکێشنەوە، نابینی بەهۆی نەخۆشی

جەستەیەوە ئاتاج بە کۆمەڵێك دەرمانی بێزراو و ناخۆش دەبێت تاکو خۆی پێ چارەسەر بکات و بەشە نەخۆشەکەی جەستەی لە ڕێگەی ئەو دەرمانەوە تەندروستی بۆ بگەڕێتەوە، خودای موتەعال دەفەرموێت ﴿ **وَلَوْ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزْقَ لِعِبَادِهِۦ لَبَغَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَآءُ ۚ إِنَّهُۥ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرٌۢ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾** ﴾ الشوری: ٢٧.

دەروازەی هەشتەم: حیکمەت لە دروستکردنی ئاگر

خودای موتەعال دەفەرمویت ﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱلنَّارَ ٱلَّتِى تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَأَنتُمْ أَنشَأْتُمْ شَجَرَتَهَآ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنشِـُٔونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَـٰهَا تَذْكِرَةً وَمَتَـٰعًا لِّلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾ ﴾ **الواقعة: ٧١ — ٧٤**

بزانە خودا ئێمە و تۆش سەرکەوتوو بکات، خودا ئاگری دروستکردووە و لە نیعمەتە هەرە مەزنەکانییەتی، پەروەردگار دەزانێت زۆریی ئاگر و بڵاوەکردنی چەندە وێرانکەر و تێکدەرە، بۆیە بە حیکمەتی خۆی سنوورداری کردووە، کاتێك مرۆڤ پێویستی پێی بوو دەیبینێتەوە و لە کاروبارەکانیدا بەکاری دەهێنێت، ئاگر لە تەنەکاندا خەزن کراوە، سوودەکانیشی زۆرن و نایەنە هەژماردن، لەوانە بەکارهێنانی بۆ چێشتلێنان و ئاو گەرم کردن، گەر ئاگر نەبوایە خواردن لێنەدەنرا و پێنەدەگەیشت و کەرەستەکانی تێکەڵ نەدەبوون، هەر کەس ئاگر لە خواردن و خواردنەوەدا بەکارنەهێنێت بە تەندروستی هەرسی خواردن و خواردنەوەکانی بۆ ناکرێت، سەرنجی لوتفی خودای بەدیهێنەر بدە لەم کارە گرنگ و مەزنەدا.

پاشان تەماشای پێویستییەکانی مرۆڤ بکە لە ئاڵتوون و زیوو و نوحاس و ئاسن و قەصدیر و توخمەکانی تر، گەر ئاگر نەبوایە هیچ سوودێك لەم توخمانە نەدەبینرا، نوحاس بە ئاگر دەتوێنرێتەوە و دەفر و قاپ و قاپاغی پێ دروست دەکرێت، خودای موتەعال ئاگاداری کردووینەتەوە کە ئەو کارە نیعمەتێکە و جێگەی شوکرکردنە و دەفەرمویت﴿ يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ مِن مَّحَـٰرِيبَ وَتَمَـٰثِيلَ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَـٰتٍ ۚ ٱعْمَلُوٓا۟

ءَالَ دَاوُۥدَ شُكۡرٗاۚ وَقَلِيلٞ مِّنۡ عِبَادِيَ ٱلشَّكُورُ ﴿١٣﴾ ﴾ سبأ: ١٣، بە ئاگر ئاسن نەرم دەبێت و چەندین جۆر شتی بەسوود و ئامێرەکانی جەنگی لێ دروست دەکرێت، وەك دورع و شمشێر و شتانی تریش کە باسکردنیان درێژە دەکێشێت، خودای موتەعال لەسەر ئەوە ئاگاداری کردووینەتەوە و **دەفەرموێت** ﴿ وَأَنزَلۡنَا ٱلۡحَدِيدَ فِيهِ بَأۡسٞ شَدِيدٞ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴿٢٥﴾ ﴾ الحدید: ٢٥، هەروەها دەفەرموێت ﴿ وَعَلَّمۡنَٰهُ صَنۡعَةَ لَبُوسٖ لَّكُمۡ لِتُحۡصِنَكُم مِّنۢ بَأۡسِكُمۡۖ فَهَلۡ أَنتُمۡ شَٰكِرُونَ ﴿٨٠﴾ ﴾ الأنبیاء: ٨٠، لە ئاسن ئامێری کێڵان و دروێنە دروست دەکرێن، هەروەها دروستکردنی ئەو ئامێرانەی زۆر درەنگ بە ئاگر کاریگەر دەبن وەك چەکوش کە بۆ لێدانی ئاسنی سوور بەکاردەهێنرێت، هەروەها ئامێر بۆ بڕین و کونکردنی شاخی سەخت و رەق، هەر بەو جۆرە ئامێر بۆ بازرگانی دار و تەختە کە ژماردنیان ئاسان نییە، گەر لوتفی خودا نەبوایە و ئاگری خەلق نەکردبایە هیچ یەکێك لەو ئامێرە بە سوودانە دروست نەدەکران و مرۆڤ سوودی لێ نەدەبینین، گەر ئاگر نەبوایە پارەی زێڕ و زیو دروستنەدەکرا و نەدەتوانرا ئەو مادانە لە جوانی و سوودی تردا بەکاربهێنرێن، ئەو کات ئەو موجەوهەرات و مادە بەنرخانە بوونیان نەدەبوو و وەك کەرەستەی خاو لەناو خاك و زەویدا دەمانەوە.

پاشان سەرنج بدە خودا چ خۆشی و شادییەکی لە ئاگردا داناوە کاتێك تاریکی بەسەر دونیادا دێت، مرۆڤ لە شەودا ئاگر دەکات بە رۆشنایی و بەهۆی نوورەکەیەوە کاروباری ژیانی خۆیان لە خواردن و خواردنەوە رێکدەخەن، هەروەها بەهۆی رۆشنایی ئاگرەوە کۆئاگر(وەجاخ)ەکانیان ئامادە دەکەن و گیاندار و شتە زیانبەخشەکانی شەو دەبینن، هەر بەو جۆرە بەدەمەوەچوونی نەخۆشان لە شەودا، و کارکردن بە ئاگر لە وشکانی و دەریادا، بە بوونی ئاگر لەگەڵ یەکتر هۆگرییان بۆ دروست دەبێت، وەك ئەوەی خۆر لە ئاسۆی ئەوانەوە ئاوا نەبوو بێت، بە هەمان شێوە وەلانانی زیانەکانی بەفر و سەرما و

هەوای سارد بەهۆی ئاگرەوە، لە کاتی جەنگدا پەنا بۆ ئـاگر دەبـەن و لـەو ڕێگەیـەوە بەرگری لە قەڵاکانی خۆیان دەکەن، سەرنج لە پلە و پایەی ئەم نیعمەتە مەزنە بدە کە دەست بەسەردا گرتنی داواتە دەستی مرۆڤ، هـەر کـات ویسـتیان هەڵیدەکـەن و کـەی پێویستیان نەبوو خامۆشی دەکەن.

دەروازەی نۆیەم: حیکمەت لە دروستکردنی مرۆڤ

خودای موتەعال دەفەرمویت ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن سُلَـٰلَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَـٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَـٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَـٰمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾ ﴾ المؤمنون: ١٢ – ١٦

بزانە خودا کۆمەکت بێت و سەرکەوتووت بکات، خودای موتەعال کە لە زانستی پێشینەیدا دروستکردنی ئادەمی بڕیاردابوو، هەروەها لە زانستی خودادا بڵاوە پێکردنی مرۆڤ بەسەر زەویدا بۆ تاقیکردنەوە و هەڵبژاردن بوونی هەبوو، بۆیە بەجۆرێك دروستیکردن نەوە و وەچەیان لێوە پەیدا ببێت، هەندێکیان لە هەندێکی تریانەوە سەرهەڵبدەن، بۆ ئەو مەبەستە خودای موتەعال نێر و مێی دروست کرد، لە دڵیاندا خۆشەویستی و بانگکەر و پاڵنەری بەرانبەر یەکتر بۆ دروست کردن، تا بەجۆرێکن بەرانبەر بە یەکتر ئارام ناگرن و ناتوانن حەزیان بۆ یەکتری وەلابنێن، بۆیە حەزی خۆڕسکیان پاڵیان دەنێت بۆ نزیکبوونەوە و کۆبوونەوە لەگەڵ یەکتر، ئەو نزیکبوونەوەش ئەندامێك لە نێردا دەبزوێنێت تاکو ئاوی ژیان لە رەحمی ئافرەتدا دابنێت، ئەو شوێنەی کۆرپەلەی تێدا دروست دەبێت، ئەو ئەندامە نێرینە نوتفەی لە هەموو جەستەوە تێدا کۆدەبێتەوە و ئاوێکی قووڵپێدەر و بەزرەقەبەستوو لە نێوان ئێسکی رەق و سینەوە بە جووڵەیەکی تایبەت دەڕێژێت، بەهۆی چوونە ژوورەوە لە قووڵاییەکەوە دەچێت بۆ قووڵاییەکی تر، لەگەڵ گواستنەوەیدا پارێزگاری لە نوتفە

دەکرێت و لە دۆخی خۆیدا دەمێنێتەوە، دوورخستنەوەی لە هەموو شتێکی زیانبەخش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە نوتفە ئاوێکی سووکە و هەر شتێك بەری بکەوێت تێکی دەدات و ئەسڵ و میزاجی دەگۆڕێت، ئاوێکە بە ڕێژەیەکی تایبەت ڕەگەزەکانی بەیەکتر تێکەڵ دەبن و بەشەکانی لەگەڵ یەکتر یەکسان دەبن و جیاوازی لە نێوانیاندا نامێنێت و دواجار لەو ئاوە خودای موتەعال نێر و مێ دروست دەکات، پاش گۆڕانی نوتفە بۆ عەلەقە[١] و عەلەقە بۆ موزغە[٢] و موزغە بۆ ئێسك و پاشان داپۆشینی ئێسك بە گۆشت، و ئەوجا توندوتۆڵ کردنی جەستە بە ماسوولکە و ریشاڵی جۆراوجۆر، و چنینی جەستە بە دەمارەکان، پاشان دروستکردنی ئەندامەکانی جەستە و لێکدانیان، خودا سەری بە خڕی خولقاندووە و گوێ و چاو و لوت و دەم و زمان و تەواوی دەرچەکانی تێدا دروست کردووە:

چاوی بۆ بینین دروستکردووە، بینین لە ڕێگەی چاوەوە نهێنییەکی سەرسوڕهێنە، و کارێکە مرۆڤ لە بەیانکردن و خستنەڕووی نهێنییەکەی دەستەوسانە، چاوی بە حەوت توێژاڵ دروست کردووە، هەر توێژاڵێك سیفەت و شێوەی تایبەت بەخۆی هەیە، گەر یەکێك لەو توێژاڵانە تیابچن مرۆڤ بینین لەدەست دەدات، سەرنجی شێوەی پێڵوی چاو بدە کە دەوری چاوی داوە، سەرنجی ئەو خێراییە زۆرەی جووڵەکەیان بدە تاکو چاو لە تەپ و تۆز و هەر شتێکی تری زیانبەخش بپارێزن، پێڵووەکان وەك دەرگایەك وان لە کاتی پێویستدا دەکرێنەوە و لە کاتی ناپێویستدا دادەخرێن، جگە لە پارێزگاری چاو مەبەستی جوانی چاو و روخسار لە دروستکردنی پێڵوەکاندا هەیە، بۆیە برژانگەکان بە ئەندازەیەکن ئەوەندە زۆر و کەم نەبن زیان بە جوانی چاو بگەیەنن، لە ئاوی چاودا

١– هەڵواسراو بە ڕەحمی دایکدا.

٢– جووراو لە شێوەی بنێشتدا یان لە شێوەی پارووی جواودا.

سوێری داناوه بۆ بڕین و لەتکردنی هەموو ئەو تەنە زیانبەخشانەی دەکەونە چاوەوە، دوو کۆتاییەکەی چاو لە ناوەڕاستەکەیان نزمترن تاکو ئەو شتانەی دەکەونە چاوەوە بۆ قنچکەکانی دوو لاکەی چاو بەربنەوە، دوو برۆی پشتی چاوی کردووە بە جوانی بۆ روخساری مرۆڤ و داپۆشەرێکیش بۆ دوو چاو، مووەکانی برۆ هەروەك و مووی برژانگەکان لە زۆری و کەمی پارێزراون تاکو ناشیرینی نەدەن بە روخساری مرۆڤ.

پاشان سەرنج بدە لە دەم و زمان و ئەو نهێنییانەی تێیاندایە، دوو لێوی کردووە بە پارێزەر و داپۆشەری دەم، وەك ئەو دەرگایەی لە کاتی پێویستدا دەکرێتەوە، داپۆشەری پووك و ددانە، جوانی بە روخسار دەبەخشێت، گەر لێوەکان نەبوونایە روخساری مرۆڤ تێکدەچوو، دوو لێو بۆ قسەکردن زۆر بەسوودن، زمانیش بۆ قسە و دەربڕینی ئەوەی لە ناخی مرۆڤدایە، هەروەها بۆ تاوتوێکردنی خۆراك لەناو دەمدا و هەڵدانی خواردنەکە بۆ سەر خرێکان تاکو بهاڕرێت و قوتدانی ئاسان بێت.

پاشان ددان بە ژمارەی جۆراوجۆر، هەموویان یەك چارچە ئێسك نیین، بەڵکو گەر دانەیەکیان تیابچێت دەتوانیت سوود لەوانی تر وەربگریت، ددان بۆ سوودلێبین و بۆ جوانییە، ددانە هاڕەرەکان پتەو و بەهێزن لەگەڵ ئەوانەی ژێریاندا تاکو بتوانن بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ کاری خۆیان بکەن، ددانەکان بەگشتی رەق و بەهێزن و وەك ئێسقانەکانی تری جەستە نین، ئەمەش بەهۆی پێویستی زۆری مرۆڤ لە بەکارهێنانی ئەو ددانانە، خرێکان گەورە و پانن تاکو خواردن بەباشی بهاڕن، جاوین بریتییە لە یەکەمین هەرسکردنی خۆراك، ددانەکانی پێشەوە و کەڵبەکان بۆ بڕینی خۆردن و جوانی پێشەوەی دەمە، بۆیە خودای موتەعال خرێکانی توندوتۆڵ کردووە و کەڵبەکانی دامەزراندووە و رەنگاکانی سپی کردوون لەگەڵ رەنگی سووری پووك لە دەوروبەریان، یەکسان لە سەرەکانیاندا و گونجاو لە پێکهاتەیاندا وەك دەنکۆڵەی مرواری رێکخراو.

پاشان سەرنج بدە چۆن لە دەمدا لیکەرژێن بوونی هەیە، تەنها لە کاتی پێویستیدا دەکرێنەوە و بەسەر خواردندا دەڕژێن، گەر پێش کاتی پێویست بچۆڕانایە دەبووە هۆی تێکچوونی ددانەکان، بۆیە تەنها لە کاتی خواردندا دەڕژێن ئەویش بۆ هەرس کردنی سەرەتایی خواردن تاکو بە ئاسانی پارووەکە قوتبچێت و مرۆڤ تووشی ئازار و نارەحەتی نەبێت، کاتێك خواردن نامێنێت ئەو لیکە کە بۆ تەڕکردنەوە دروستکراوە دەوەستێتەوە، تەنها ئەوەندە لە دەمدا بوونی هەیە کە ناودەم و قوڕگ تەڕ بکاتەوە، ئەوەش بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێت قسەکانی گۆ بکات، سەرباری ئەوەی کە وشکبوونەوەی دەم دەبێتە هۆی تیاچوونی ددانەکان.

پاشان سەرنجی لوتف و بەزەیی خودا بدە: خواردنی کردووە بە چێژ بۆ کەسەکە، چێژی لە زمان و بەشەکانی ناو دەمدا داناوە، تاکو بەو چێژکردنە ئەوەی بۆی شیاو و گونجاوە لە چێژەکان جیابکاتەوە، بۆیە لە خواردندا خۆشی و تام و ئاسوودەیی بوونی هەیە کاتێك پێویستی بێت، هەروەها چێژکردن بۆ ئەوەیە لەو شتانە دووربکەوێتەوە کە بۆ مرۆڤ شیاو و گونجاو نین، هەروەها رادەی گەرمی و ساردی شتەکان بناسێتەوە.

پاشان خودای موتەعال گوێی بە مرۆڤ بەخشیوە، تەڕییەکی تاڵی تێدا داناوە، گوێ لە زیانی تەنی نامۆ و کرم و مێروو دەپارێزێت، زۆربەی ئەو گیاندارانەی روو لە گوێ دەکەن بەهۆی ئەو ماددە تاڵەوە دەکوژرێن، پارچە گۆشتێکی لە دەرەوە بۆ گوێ داناوە تاکو دەنگەکان کۆبکاتەوە و رەوانەی تەپڵی ناو گوێی بکات، پارچەیە زیادەی هەستیاری بە گوێوە لکاندووە تاکو هەست بکات بە هەر شتێکی نامۆ کە لە گوێ نزیك دەبێتەوە و بیەوێت زیانی پێبگەیەنێت، لە پارچە گوێی دەرەوەدا پێچاوپێچی داناوە تاکو شەپۆلەکانی دەنگ بۆ ژوورەوە لوول بدات و بیگوێزێتەوە، و جوولەی ئەو شەپۆلانەی دەنگ خێراتر بن و رێگەکەشیان درێژتر و ئەو کەسەی لە خەودایە پێی کاریگەر ببێت و لە خەو بەئاگا بێت.

پاشان سەرنجی پەیبردن بە بۆنكراوەكان ببە بەهۆی چوونە ژوورەوەی هەواوە بۆ ناو لوت، ئەوەش نهێنییەكە تەنها خودا بۆ خۆی دەیزانێت و كۆمەڵێك نهێنی تریش، پاشان وردبەرەوە چۆن لوت بەرزكراوەتەوە و شێوەیەكی جوانی بە روخسار بەخشیوە و دوو كونی تێدا داناوە، لەناو ئەو كونانەدا هەستی بۆنكردن بوونیان هەیە[١]، تاكو لە رێگەی بۆنكردنەوە بۆنی خواردن و خواردنەوە جیابكاتەوە، هەروەها لە بۆنی خۆش و گوڵاو چێژ وەربگرێت، هەر بەو جۆرە لە بۆنی پیس دووربكەوێتەوە، هەروەها بەهۆیەوە رۆحی ژیان(هەوای پاك) هەڵبمژێت و ببێت بە خۆراكێك بۆ دڵ و ئاسوودەییەك بە كڵپەی دەروون ببەخشێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن قورگ دروستكراوە و ئامادەكراوە بۆ هاتنە دەرەوەی دەنگ، زمان هەڵدەسورێنێت بۆ جووڵە و بەش بەش كردنی دەنگ، بۆیە دەنگ لە گوزەركردنی جۆراوجۆردا پارچە پارچە دەكات و پیتەكان سەرهەڵدەدەن[٢] و هەموو گۆكردن و قسەكردنێك لێیانەوە پەیدا دەبێت، قورگ لە شێوەی جۆراوجۆردایە: بەرتەسكی و فراوانی، و زبری و ناسكی، و رەقی و نەرمی، و درێژ و كورت، تاكو لە رێگەی ئەو جۆراوجۆرییەوە دەنگەكان هەمەچەشن بن، و دوو دەنگ لە یەكتر نەچن، وەك چۆن لە نێوان وێنەی دوو مرۆڤدا جیاوازی داناوە و دوو كەس لە رووالەتدا لەیەكتر ناچن، بەڵكو لە نێوان دوو دەنگدا بەلانی كەمەوە دوو جیاوازی بوونیان هەیە تاكو گوێگر تەنها بە بیستن كەسەكان لەیەكتر جیابكاتەوە، هەر بەو جۆرە لەنێوان دوو روخساردا دوو جیاوازی بەلانی كەمەوە بوونیان هەیە، ئەوەش بۆ ناسینەوەی كەسەكانە، خودای موتەعال كاتێك ئادەم و حەوای دروست كرد بە دوو روخساری جیا لەیەكتر خولقاندنی، منداڵی لەو دوو مرۆڤە دروست كرد كە جیاوازییان هەبوو لە دایك و

١– لەوانەیە مەبەستی دەماری بۆنكردن بێت، ئەگینا شوێنی پلە بۆنەكان لە دەماغدایە نەك لەناو لوتدا.

٢– مەبەستی پیتە دەنگییەكانە نەك پیتەكانی نووسین.

باوکیان، هەر بەو جۆرە نەوەکانی مرۆڤ بەدوای یەکدا هاتن تاکو ناسینەوەیان بۆ یەکتر ئاسان بێت.

پاشان سەرنجی دروستکردنی دوو دەستی مرۆڤ بدە، بۆ هەڵگرتن و بەرزکردنەوە و پاڵنان ڕێکخراون، ببینە چۆن دەست پانکراوەتەوە و پەنجەکان دابەشبوون، سەرنج بدە چۆن چوار پەنجە لەلایەکەوە و پەنجە گەورە لەلایەکی ترەوە وەستاوە، پەنجە گەورە بەسەر چوارەکەی تردا دەسوڕێتەوە، گەر پێشینەکان و پاشینەکان کۆببنەوە و بە بیرێکی ورد بیانەوێ شێوەیەکی تر لە چۆنێتی دروستکردنی دەست نیشان بدەن -جیاواز لەو شێوەیەی ئێستا لەسەریەتی لە چوارپەنجە و پەنجە گەورە و جیاوازی بەرز و نزمی پەنجەکان و ڕێکخستنیان لە یەك ریزدا - ناتوانن و لەو کارەیاندا دەستەوسانن، دەست بەم شێوەیەی ئێستای بۆ گرتن و پێدان ئاسان و گونجاوە، گەر بڵاوی بکاتەوە ڕوویەکە و شتی لەسەر هەڵدەگرێت، گەر کۆی بکاتەوە ئامێرێکە و بۆ پیاداکێشان بەکاردەهێنرێت، گەر بیانهێنێتەوە یەك -بەڵام بە نیوە قونجان- دەبێتە بۆشاییەك بۆ هەڵگرتنی شت، گەر بڵاوی بکاتەوە و پەنجەکانی بدات لەیەك بۆ ڕامالین بەکاردەهێنرێت.

پاشان تەماشای دروستکردنی نینۆك بکە، دەبنە جوانی بۆ سەری پەنجەکان و پارێزگاری لە پشتەوەی پەنجەکان تاکو لاواز نەبن، شتی وردیان پێ هەڵدەگیرێت کە پەنجەکان بە بێ نینۆك پێیان هەڵنەدەگیرا، هەروەها بۆ خوراندنی جەستە لە کاتی پێویستدا.

سەرنجی ئەو شتە بچووکە لە جەستەدا بدە(نینۆك) گەر نەبوایە و خوران لە لاشەدا سەرهەڵبدا مرۆڤ دەبوو بە لاوازترین دروستکراو و دەستەوسانترین لەلادانی ئازاری جەستەی، و ڕاکێشانی سوود و قازانج بۆ خۆی لەو بارەدا، هیچ شتێکی تر وەك نینۆك ڕۆڵی ئەو خورانەی بۆ نابینێت، چونکە بۆ ئەو کارە و بۆ زۆر کاری تر دروستکراوە، نینۆك وەك ئێسقان ڕەق نییە و وەك پێست نەرم و ناسك نییە، درێژ دەبێت و دروست دەبێتەوە و کورت دەکرێتەوە بە ئاسانی، لە حاڵەتی خەو و ئاگاهیدا دەتوانێت شوێنی

خوران بدۆزێتەوە، گەر بە شتی تر جەستەی بخورێنێت ماوەیەکی پێ دەچێت و دوای ماندبوون ئەوجا جێگەکەی دەبینێتەوە.

پاشان سەرنج بدە لە درێژبوونەوەی ران و دوو لاق و کرانەوەی دوو پێی مرۆڤ تاکو بەو هۆیەوە بتوانێت بەرێدا بڕوات، پێیەکانی بە پەنجە جوان کردووە و بوون بە جوانی و هێز بۆ رۆیشتن، پەنجەکانیشی بە نینۆك رازاندۆتەوە و بەهێزی کردوون.

ئەوجا سەرنج بدە چۆن خودای موتەعال هەموو ئەمانەی لە نوتفەیەکی سووکی سادە خولقاندووە و پاشان ئێسکی جەستە لێیەوە سەری هەڵداوە بۆ ئەوەی ببێتە راگر و کۆڵەکەی جەستە و لەوێشەوە جەستە بەهێز و دامەزراو ببێت، خودای موتەعال لەم نوتفەیە ئەندازەگیری تایبەت و شێوەی گونجاو لە ئێسقان بەرهەم دەهێنێت، هەیانە درێژ یان کورت، بازنەیی و ناوبۆش، رەق و توند و پان و ورد، پاشان لە بۆری ئەم ئێسقانانەدا مۆخی نەرمی داناوە تاکو ببێتە هۆی باشبوون و بەهێزبوونی ئێسکەکە، لەبەر ئەوەی مرۆڤ پێویستی بە کۆی جەستە و هەندێ لە ئەندامەکانی هەیە بۆ ئەنجامدانی پێویستییەکانی بۆیە پەروەردگار هەموو ئێسکەکانی نەکردووە بە یەك پارچە، بەڵکو گێڕاوییەتی بە چەندین پارچە ئێسك و بە جومگە پێکەوە بەستراون، تاکو بە ئاسانی جەستە جووڵە بکات، شێوەی هەر پارچەیەکی بەجۆرێك ئەندازەگیری کردووە، بەپێی ئەو جووڵە پێویستەی لێی داوا دەکرێت، پاشان جومگەکانی بەیەکتر گەیاندووە و هەندێکیان هەندێکی تریان دەبەستنەوە، ئەمەش لە رێگەی کۆمەڵێك ژێوە کە بە لاکانی ئێسکەکانەوە بەستراونەتەوە و لاکەی تر بەو لایەوە دەنوسێنن کە ئێسکەکەی پێوە دەبەسترێتەوە، پاشان لە یەکێك لە لاکانی ئێسکەکەوە زیادەی دەرچووی خولقاندووە و لە لاکەی ترەوە چاڵی بۆ دروستکردووە تاکو زیادەکەی تێدا نوقم ببێت، ئەو زیادە و چاڵەش بەیەکتر پڕاوپڕن و کەم و زیادیان نییە، بۆیە مرۆڤ گەر

بیــەوێت بەشــێك لــە جەســتەی بجووڵێنێــت ڕێگــری لــێ ناكرێــت، گــەر حیكمــەتی دروستكردنی جومگەكان نەبووایە ئەو كارەی پێ ئەنجام نەدەدرا.

دواتر سەرنج بدە و ببینە چۆن سەر لە پـەنجا و پێـنج پارچـە ئێسـكی شـێوە و وێنـەی جۆراوجـۆر پێكهـاتووە، هەنـدێكیان دراونەتـە دەم هەنـدێكی تریـان، بـە جۆرێـك بـە هەموویان-وەك دەبینی- تۆپی سەریان دروست كردووە، شەشیان تایبەتن بە سەرەوەی دەماغ، بیست و چوار دانەیان تایبەتن بە شەویلگەی سەرەوە و دوانیان بۆ شـەویلگەی خوارەوە، ئەوانیتر(بیست و سێ دانەكەی تر) بـریتین لـە ددانـەكان، هەنـدێكیان پـان و هەندێكیان تیژ كە بۆ كاری بڕین بەكاردەهێنرێن.

پاشان مل لە حەوت بڕبڕەی شێوە بازنەیی ناو بۆش پێكـدێن بـە قـەبارەی جۆراوجـۆر، تاكو هەندێكیان بچنە سەر هەندێكی تریان و لەسەری جـووت بـبن، باسـی حیكمـەتی ئەمانە درێژە دەكێشێت، ئەوجا مل بەستراوەتەوە بـە پشـتەوە كـە لـە بیسـت و چـوار بڕبڕە پێكدێت و بە ئێسكی كۆتایی پشت كۆتایی پێ دێت، ئێسكی كۆتـایی پشـتیش لە سێ بڕبڕەی جیاوازی تر پێكدێت، لە خواری خـوارەوەش پارچـە ئێسـكێكی تـر كـە دیسان لە سێ بڕبڕەی جیاواز پێكـدێت، پاشـان ئێسـكەكانی پشـت بەسـتراونەتەوە بـە ئێسكەكانی سینە و شان و دوو دەسـت و حـەوزە و ئێسـكەكانی دوو ڕان و دوولاق و پەنجەكانی پێ، بۆیە كۆی پارچە ئێسكەكانی جەستەی مرۆڤ بریتین لە دووسەد و چل و هەشت پارچە، جگە لە پارچە ئێسكی ورد لەگەڵ جومگەكاندا.

پاشان بیربكەرەوە چۆن خودای موتەعال لەم نوتفە سـادە و سـاكارە هـەموو ئەمانـەی خولقاندووە، مەبەست لە باسكردنی ژمارەی ئێسكەكان بە مەزن زانینی دروسـتكەر و بەدیهێنەری مرۆڤە، ببینە چۆن دروستی كردوون و شـێوەی جۆراوجۆریـان وەرگرتـووە، ببینە چۆن بەم بڕ و ژمارە تایبەتە ئێسكەكانی ڕێكخستووە بە جۆرێك گەر تەنها یەك

ئێسکی تر زیاد بکات دەبێتە هۆی تێکچوونی مرۆڤ و ناچاردەبێت دەریبهێنێت، گەر دانەیەکیش ناتەواو بێت مرۆڤ پێویستی بە دانانی ئێسکێکی ترە لە جێگەی، خودای موتەعال لەم دروستکراوەی خۆیدا(مرۆڤ) پەند و ئامۆژگاری بۆ خاوەن ژیرییەکان داناوە، مرۆڤی کردووە بە ئایەتێکی ڕۆشن لەسەر مەزنی و شکۆمەندی خۆی، ئەمەش بەو ئەندازەگیری و شێوە و وێنەیەی بە مرۆڤی بەخشیوە.

پاشان تەماشا بکە، چۆن خودای موتەعال ئامێرگەلێکی دروستکردووە بۆ جولاندنی ئێسکەکان، ئەوانەش بریتین لە ماسولکەکان، لە جەستەی مرۆڤدا پێنج سەد و بیست و نۆ ماسولکەی دروست کردووە، ماسولکە لە گۆشت و ریشاڵ و دەمار پێکهاتووە، بەپێی جۆراوجۆری شوێن و پێویستی، بیست و چوار دانەیان بۆ جولانی چاو و پێڵووەکانە، بەجۆرێك گەر یەك دانە کەمتر بێت کارکردنی چاو تێکدەچێت، هەر بەو جۆرە هەر ئەندامێکی جەستە ماسولکەی تایبەت بە خۆی هەیە بە ژمارە و بڕی تایبەت.

وردبوونەوە لە دەمارەکان و خوێنبەر و خوێنهێنەر و شادەمارەکان و فروانییان لەمانە سەرسوڕهێنترن، و لێرەدا باسکردنیان درێژە دەکێشێت، پاشان ئەو گشتە لە حیکمەت و مانای ورد کە زۆرینەیان بە هەستەکان پەییان پێ نابرێت.

پاشان سەرنج بدە لەو شتانەی مرۆڤی پێ شەرەفمەند و تایبەت کراوە، بالای مرۆڤ بە ڕێکی خولقێنراوە، دانیشتنی ڕێکە و بە دەست و ئەندامەکانی شتەکان وەردەگرێت، دەتوانێ چارەسەری زۆر شت بکات و کاریان بۆ ئەنجام بدات، مرۆڤ بە ڕوودا نەخولقێنراوە وەك هەندێ لە گیانداران، چونکە گەر بەو جۆرە بوایە نەیدەتوانی بەو کارانە هەڵبستێت.

پاشان بە گشتی سەرنجی دەرەوە و ناوەوەی مرۆڤ بدە، دەبینیت بە جۆرێك دروستکراوە پڕە لە حیکمەت و مرۆڤ لەو نهێنیانە سەری سوڕدەمێنێت، خودای موتەعال بە خۆراك

جەستەی مرۆڤ کاملٚ و تێر و تەواو دەکات، لە هەموو جێگەیەکیش خۆراکی بۆ دابین کردووە، بەڵام پەروەردگار هەموو ئەمانەی بە بڕ و ئەندازەی تایبەت دیاری کردووە، پێویستە لەو رادەدا بوەستێ و زیادەڕەوی نەکات، گەر لەو بڕە زیاتر مرۆڤ خواردنی بخواردبایە جەستەی زۆر گەورە دەبوو، جووڵەی کەم دەبوویەوە و لە کار و پیشەسازییە نایابەکان دوور دەکەوتەوە، ئەو کات ئەو خواردنانەی نەدەخوارد شیاو و پەسەندن بۆی، جلوبەرگ و پۆشاکی هەر وەك خواردنی، خانوو و شوێنی نیشتەجێ بوون بە هەمان شێوە، بۆیە لوتکەی حیکمەت و تەگبیری وردی خودا وا داوا دەکات لەم رادەو سنوورەدا رایبگرێت، ئەمەش وەك بەزەییەك لە خوداوەو کارئاسانییەك بۆ دروستکراوەکانی، گەر هەموو ئەمانەت بینی کە کاری خودان و لە تنۆکێك ئاو خولقاندوویەتی، دەبێ گومانت چی بێت بە دروستکراوەکانی تر لە مەلەکوتی ئاسمان و زەویدا، بە خۆر و مانگ و هەسارەکانییەوە؟ دەبێ حیکمەتی خودا چۆن بێت لە ئەندازەگیری و شێوە و رێکخستنیاندا؟ لە ژمارە و یاسا و خولگەیاندا؟ کۆبوونەوەی هەندێکیان و جیابوونەوەی هەندێکی تریان، شێوە و قەبارەی جۆراوجۆریان، جیاوازی شوێنی هەڵهاتن و ئاوابوونیان؟ وا گومان نەبەیت گەردیلەیەك لە ئاسمان و زەوی و کەشکەشانەکاندا بوونی هەبێت خاڵی بێت لە حیکمەتی خودای موتەعال، بەڵکو پڕە لە کاری سەرسوڕهێن و حیکمەتی باڵا کە تەنها خودای موتەعال دەتوانێت زانستی تەواوی پێی هەبێت، گوێت لەم چەند ئایەتە پیرۆزە بووە ﴿ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ ٱلسَّمَآءُ ۚ بَنَىٰهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّىٰهَا ﴿٢٨﴾ وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَىٰهَا ﴿٢٩﴾ وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴿٣٠﴾ أَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعَىٰهَا ﴿٣١﴾ وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا ﴿٣٢﴾ مَتَـٰعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَـٰمِكُمْ ﴿٣٣﴾﴾ النازعات: ٢٧ – ٣٣

رابمێنە گەر مرۆڤ و جنۆکە کۆببنەوە و بیانەوێت گوێ یان چاو یان ژیان بە نوتفە ببەخشن ناتوانن ئەو کارە بکەن و هەموو دەستەوسانن، سەرنج بدە چۆن خودا لە رەحمی

دایکانـدا ئـەو نوتفـە بـۆ مـرۆڤ دەگۆڕێـت، بـە جـوانترین شـێوە شـێوەی پـێ دەدات، ئەندازەگیری بە وردتـرین شـێوە بـۆ دەکـات، شـقڵ و وێنـەی بـە نایـابترین شـێوە پـێ دەبەخشێت، ئەو بەشە یەك شێوەیە چۆن بـۆ چـەندین بەشـی جیـاواز لەیـەکتر دابـەش دەکات، ئێسکەکانی لە شوێنی خۆیان دامەزراو کردووە، ئەندامەکان بە جـوانی و بـە باشی شێوەیان وەرگرتووە، دەمار و ریشاڵەکانی رێکخستووە، ناوەوە و دەرەوەی لەگەڵ یەکتر هەماهەنگ کردووە، جۆگەلەی خواردن و خواردنەوەی تێدا خولقاندووە، بۆ ئەوەی ببێتە هۆی مانەوەی زیندەگی مرۆڤ، پاشان تەماشا بکـە چـۆن ئەندامـەکانی نـاوەوەی رێکخستووە، لە دڵ و گەدە و جگەر و سـپڵ و سـی و رەحمـی ئافرەتـان و گورچـیلە و میزەڵان و ریخۆڵە، هەر ئەندامێك بە شێوەیەکی تایبەت و بۆ کارێکی تایبەت، گەدەی کردووە بە شوێنی هەرس کردنی خۆراك و ماسولکەیەکی توندوتۆڵی پێداوە تاکو لەگەڵ کارەکەی بگونجێت، بەو جۆرە گەدە دەتوانێت خواردن پارچە پارچە بکات و بیهاڕێـت، سەرەتا لە رێگەی ددانەکانەوە خواردن هەرسێکی سەرەتایی بۆ دەکرێت و پاشان گەدە بە جوانی هەرسی دەکات، لە رێگەی جگەرەوە خواردن دەگۆڕێت بـۆ خـوێن، خـواردن بـە خوێندا رەوانەی هەموو بەشەکانی تری جەستە دەکرێت بە ئەندازەی پێویستی خۆیـان، خۆراکی ئێسکەکان جیاوازە لە خۆراکی ماسولکەکان، خۆراکی لولەکانی خوێن جیاوازە لە خۆراکی دەمارەکان، خۆراکی مووەکان جیاوازە لە خۆراکی ئەندامەکانی تر، سپڵ و زراو و گورچیلە لە خزمەتی جگەردان، سپڵ بۆ راکێشانی رەشاویی، زراو بۆ راکێشانی زەرداویی، و گورچیلەش بۆ راکێشانی ئاو لێیەوە[١]، میزەڵانیش بۆ وەرگرتنی پاشەڕۆی ئاو لە گورچیلەوە، پاشان لە جۆگەلەی دەرچـەی مرۆڤـەوە دەکرێتـە دەرەوە، لولـەکانی خوێن بۆ گواستنەوەی خوێن بۆ هەموو بەشەکانی جەستە، پێکهاتەکەیان لە پێکهاتەی

---

[١]— ئەم قسانە لەسەر سپڵ و زراو و گورچیلە زانستی پزیشکی و حیکمەت لەدێر زەمانەوە ئاماژەیان پێداوە.

ماسولکەکان وردترە، تاکو خوێن بپارێزێ و قەتیسی بکات، لولەکانی خوێن بۆ هەڵگرتن و گواستنەوەی خوێن وەك زەرف و دەفر وان.

پاشان سەرنج بدە چۆن پەروەردگار لە رەحمدا ئەم نوتفەیە چاودێری دەکات، لوتفی خودا بەو نوتفەیە بێپایانە و باسکردنی درێژە دەکێشێت، تەنها خودای موتەعال دەتوانێت زانستی تەواوی بەو گشتە وردەکارییانە هەبێت، هیچ کەسێك ناتوانێت وەسفی ئەو بڕ و رادەیە بکات لە نهێنی مرۆڤ کاتێك لێی رادەمێنێت، خودای موتەعال ئەو کۆرپەیەی لە رەحمی دایکدا بەجۆرێك چاودێری کردووە ئاتاجی داوا و هاوارکردن نەبێت، هەروەها ئاتاج بەوە نەبێت ئەو نهێنیانەی بۆ بەیان بکەی و بیانژنەوێت، نە ئامۆژگاری و نە ئاگادارکردنەوە، بەڵکو هەموو ئەوانە لە سروشتی مرۆڤدایە و خۆڕسکانە -لەناو سکی دایکدا- کارەکانی ئەنجام دەدات، تا ئەو کاتەی مرۆڤ ئاتاج دەبێت بە داوا و گەڕان بەدوای خواردندا، گەر وانەبوایە دایکان بێزار دەبوون بەهۆی ماندبوونی زۆر و زەحمەت و ئەرکی هەڵگرتن و پەروەردەکردنەوە، تا جەستەی کۆرپەلەکە توند و مەحکەم دەبێت و ئەندامەکانی دەرەوە و ناوەوەی بۆ هەرسی خۆراك بەهێز دەبن، لەو کاتەوە و دوای لەدایکبوون بەپێی پێویستی ددانەکانی بۆ دەڕوێن نە پێش ئەو کاتە و نە دوای ئەو کاتە.

پاشان تەماشا بکە چۆن خودای موتەعال پلە بە پلە ژیری و هەستی جیاکردنەوە لەم مرۆڤەدا دروست دەکات تا رادەی کەماڵ و پێگەیشتن، سەرنج بدە و تێبگە لە نهێنی لەدایکبوونی ئەم منداڵە بە نەزانی و نەبوونی ژیری و تێگەیشتن[١]، گەر ژیری و

---

[١]– مرۆڤ بە کردار نەزانە، بەڵام بە ئامادەیی کۆمایەکە لە زانست، خودای موتەعال کە باسی زانستی مرۆڤ دەکات لە کاتی لەدایکبوون نەرێی کرداری زانستی لێ دەکات، بۆیە نەرێکردنەکە بە کردار(فعل) هاتووە، لە دوای نەرێکردنەکە باس لەو ئامێرانە دەکات لە گوێ و چاو و دڵ کە بە هۆیانەوە ئامادەیی زانست بەگەڕ دەخات ﴿ وَٱللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَـٰتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًۭٔا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ ﴾ النحل: ٧٨.

تێگەیشتنی هەبوایە لە کاتی هاتن بۆ دونیا ئینکاری بوونی دەکرد و بە سەرگەردانی و وێڵی لەسەر زەوی دەمایەوە، چونکە شتێك دەبینێت و رووبەڕووی شتێك دەبێتەوە پێشتر نەیناسیوە و نەیبینیوە[١]، پاشان بێزاری و نیگەرانی رووی تێدەکرد لەوەی لە سکی دایکدا بووە و لەناو پەردەدا ژیاوە و لێرەش دەینێنە ناو لانکە و دایدەپۆشن، لە کاتێکدا بە هەموو ئەوانە ئاتاجە و ناتوانێت لێیان بێنیاز ببێت، منداڵ لە لایەن دایکەوە میهرەبانانە لە سکدا هەڵدەگیرێت، ئەمەش بەهۆی نەرمی و تەڕی جەستەیەوە تا لەدایك دەبێت، ئەوجا دایك میهرەبانانە دەست بە بەخێوکردنی دەکات، پاشان گەورە دەبێت و نەرمی و ناسکی و شیرینی و خۆشەویستی جارانی لە دڵدا نامێنێت وەك چۆن هەموو ئەوانە بەرانبەر بە منداڵ بوونیان هەیە، ئەمەش بەهۆی زۆری بەرهەڵستکاری ژیرییەوە و هەڵبژاردنی شتەکان بە ویست و بیری خۆی(منداڵەکە)، لێرەوە دەردەکەوێت زیادبوونی ژیری و تێگەیشتنی قۆناغ بە قۆناغ باشتر و بەسوودترە بۆ مرۆڤ، نابینی چۆن خودای موتەعال هەموو شتێکی لە ئەوپەڕی حیکمەت و ڕێگەی دروستەوە لە مرۆڤدا داناوە؟ نابینی چۆن ئەم مرۆڤە هەڵەکان لە گەورە و بچووکدا تاوتوێ دەکات؟

پاشان سەرنج بدە کاتێك مرۆڤ پێدەگات ڕێگەیەکی بۆ وەچە خستنەوە تێدا دروست دەکات، لە روخساریدا موو دەڕوێنێت تاکو لە منداڵ و لە ئافرەت جیاببێتەوە، بەو موانە جوانی دەکات و لە کاتی پیریشدا چرچ و لۆچی روخساری بۆ دەشارێتەوە، گەر ئافرەت بێت روخساری پاك رادەگرێت لە موو، تاکو جوانی و گەشاوەیی بە روخساریان بدات و پیاوان ببزوێنن، ئەوەش بۆ مانەوەی مرۆڤ و بەردەوامی نەوەکانی.

---

[١]- مەبەستی ئەوەیە گەر مرۆڤ بە ئەقڵەوە لەدایك بوایە کاتێك چاوی بەم دونیا هەڵدەهێنا هەژان و لەرزەیەك رووی لە ژیری دەکرد و بە هۆیەوە تێکچوون رووی لە ئەقڵی دەکرد.

ئێستا بیر لەوانە بکەرەوە کە باسمان کرد، ببینە چۆن خودا لە بارودۆخە جیاوازەکاندا کاری هەڵدەسوڕێنێت، ئایا دروستکراوێکی بەم جۆرە دەگونجێ وێڵ کرابێت و خاوەنی نەبێت و لێی نەپرسێتەوە؟ باشە گەر لەناو رەحمی دایکدا خوێن خواردنی بۆ نەگواستبایەتەوە چی روویدەدا؟ ئایا درەختەکان سیس و وشك نابن کاتێك ئاو و خۆراکیان لێ دەبڕن؟ گەر ئازاری ژان بۆ لەدایکبوون پاڵی نەنایە ئایا مانەوەی لە رەحمدا نەدەبووە هۆی تیاچوونی خۆی و دایکی؟ گەر لە کاتی لەدایکبووندا شیری بۆ پەیدانەبوایە ئایا بەهۆی تینوێتی و برسێتییەوە نەدەمرد؟ ئایا ناچارنەدەبوون خۆراکێکی پێ بدەن کە تەبا و شیاو نییە لەگەڵ جەستە و بۆ جەستەی؟ گەر لە کاتی خۆیدا ددانی بۆ دروستنەبوایە ئایا خواردنی بۆ دەجوورا؟ ئەو کات بەردەوام دەبوو لە شیرخواردن و جەستەی بە ئەندازەی پێویست گەشەی نەدەکرد؟ گەر مووی روخساری بۆ دروستنەبوایە لە شێوەی منداڵان و ئافرەتاندا دەمایەوە، ئەو کات هەیبەت و شکۆمەندی و ویقاری نەدەبوو، ئەوە کێیە چاودێری دەکات و هەموو شتەکانی لە کاتی خۆیدا پێدەدات و بۆ رەوانە دەکات جگە لەو کەسەی کە یەکەمجار ئەوی لە نوتفەیەك دروست کرد، بوونی بەو بەخشی دوای ئەوەی شتێك نەبوو تاکو باس بکرێت و ناوی بهێنن، ئەوە خودایە فەزڵی خۆی پێ بەخشیوە و بەم گشتە نیعمەتانە منەتی خۆی بەسەردا کردووە.

بیر لە ئارەزووی جووتبوونی مرۆڤ بکەرەوە کە بووەتە هۆی درێژەدان بە زیندەگی مرۆڤ، بیر لەو ئامێرە بکەرەوە نوتفە دەگەیەنێتە ناو رەحم، بیر لەو جووڵەیە بکەرەوە دەبێتە هۆی رژان و دەرکردنی نوتفە، بیر لەو تەگبیرە پڕ لە حیکمەتە بکەرەوە لە هەموو ئەمانەدا بوونی هەیە، پاشان لە کۆی ئەندامانی هەموو جەستە رابمێنە، ئامادەبوونی هەر ئەندامێك بۆ پێویستی و مەرامێکی تایبەت کە داوای لێدەکرێت، چاو بۆ بینین، دەست بۆ گرتن و پاڵنان و لێدان، لاقەکان و پێیەکان بۆ رۆیشتن، گەدە

بـۆ هەرسـی خـۆراك، جگـەر بـۆ پاککردنـەوە و جیاکردنـەوە، دەم بـۆ قسـە و چـوونە ژوورەوەی خۆراك، دەرچەکان بۆ چوونە دەرەوەی پاشەڕۆ، گەر لە بەشەکانی تری مـرۆڤ بڕوانیت دەبینیت لە ئەوپەڕی حیکمەت و دروستیدا دروستکراون و دانراون.

بیر لە ڕۆیشتنی خۆراك بکەوە بۆ ناو گەدە تا هەرسی دەکات، پاڵفتەکەی بە مولوولەی خوێندا کە وەك پاڵێوەر وان ڕەوانە دەکرێت بۆ بەشەکانی جەستە لەوانە جگەر، بۆ ئەوەی شتێکی ڕەق نەگاتە جگەر و گرێی بۆ دروست بکات ملوولەکانی خوێن زۆر بە وردی دروست کراون و شتی گەورە پیایاندا گوزەر ناکات، خواردن دەچێتە ناو خوێن و بە جۆگەلەی خوێندا بۆ هەموو بەشەکانی جەستە دابەش دەبێت، هەر بەشێك ئەوەی کە گونجاوە بۆی لە خۆراك پێی دەگات، هەر ئەندامێك بەپێی پێکهاتەکەی خۆی﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٦٤﴾ ﴾ غافر: ٦٤، پاشان پیسی و پاشەڕۆی ڕیخۆڵەکان دەکرێنە دەرەوە، چەندین ئەندام بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە دروست کراوە وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، ڕیخۆڵەکان لولەی داخراون و بۆ هەڵگرتنی پاشەڕۆکان، تاکو پیسی بە جەستەدا بڵاو نەبێتەوە و تووشی نەخۆشی بکات.

پاشان سەرنج بدە بزانە شتێك لە جەستەدا دەبینییەوە مانا و حیکمەتێك لە پشتییەوە نەبێت، چاو بۆ بینـینی ڕەنگـەکان و تەنـەکان دروسـتکراوە، گـەر ڕەنگـەکان بوونیـان هەبوایە و چاوێك بوونی نەبوایە ڕەنگەکان ببینێت چ مانایەك لە بوونی ڕەنگدا دەبوو؟ گەر تیشك و ڕۆشنایی لە دەرەوە بوونی نەبوایە تاکو تەنـەکان ڕۆشـن بکاتـەوە و چـاو بیانبینێت هیچ سوودێك لە چاو نەدەبینرا، گوێ بۆ بیسـتنی دەنگـەکان، گـەر دەنـگ ببوایە و گوێ نەیبیستبایە چ سوودێکی دەبوو؟ هەر بەو جۆرە تەواوی هەستەکانی تر.

بیر لە کۆمەڵێك شت بکەرەوە لە نێوان هەسـتەکان و هەسـتپێکراوەکاندا دانـراون کـە هەستەکان بەوانەوە کارەکانی خۆیـان ئـەنجام دەدەن، لەوانـە: ڕۆشـنایی و هـەوا، گـەر

ڕۆشنایی نەبوایە كە بینراوەكانی تێدا ڕۆشن ببێتەوە چاو نەیدەبینین، گەر هەوا نەبوایە دەنگ بگوێزێتەوە دەنگ بە گوێی مرۆڤ نەدەگەیشت.

بیر لەوانە بكەرەوە چاو و گوێیان نییە و چ ناتەواوییەك روویان تێدەكات، ئەو نازانێت پێیەكانی لە كوێ دابنێ، نازانێ چی لە بەردەمیدایە، ڕەنگەكانی پێ جیاناكرێتەوە، نازانێ كەی دڕندە و دوژمن هێرشی دەكەنە سەر، ناتوانێت زۆربەی هەرە زۆری پیشەسازییەكان فێرببێت، هەر كەس گوێ لەدەست بدات گیانی ئاخافتن و گفتوگۆ لەدەست دەدات، دەنگی خۆش و ئاوازی نایابی لەدەست دەچێت، ئەو كەسەی گوێی بۆ دەگرێت و قسەی لەگەڵ دەكات وەڕس و بێزار دەبێت تا بەجێی دەهێڵێت، هیچ شتێك لە هەواڵ و قسە و باسی خەڵكی پێ ناگات، تا وەك كەسێكی بزر و نادیاری لێ دێت لە كاتێكدا ئەو ئامادەیە، وەك مردوویەكی لێ دێت و ئەو زیندووە، خۆ گەر كەسێك ژیری لەدەست بدات حاڵی لە ئاژەڵان خراپتر دەبێت.

سەرنج بدە چۆن ئەم ئەندامانە و ئەم گشتە خەسڵەت و تایبەتمەندییانە كە ژیانی مرۆڤیان پێوە گرێدراوە هەموو كار و پێویستییەكانی مرۆڤیان پێ دەستەبەر دەبێت، ببینە چۆن مەرام و مەبەستەكانی مرۆڤ بەهۆیانەوە دەگەنە ئەنجام، گەر شتێك لەوانە لەدەست بدات ژیانی تێكدەچێت و موسیبەتی گەورەتر، هەر كەس بە لەدەستدانی یەكێك لەو ئەندامانە تاقیبكرێتەوە ئەوە بۆ ئەو ئەدەبدادان و تەمبێ كردنە، ڕێز و گەورەیی نیعمەتی خودا بە ئەو و هاوشێوەكانی ئەو دەناسێنێت، بە ئارامگرتنیش لەسەر موسیبەتەكە پاداشتێكی دواڕۆژی بەدەست دەهێنێت، سەرنجی بەزەیی خودا بدە لە بەخشین و لە گرتنەوەی نیعمەتەكاندا.

پاشان سەرنجی ئەو ئەندامانە بدە كە هەندێكیان بە جووت و هەندێكیان بە تاك دروستكراون، لەو حیكمەتە مەزنە رابمێنە لەو جووتی و تاكییەدا دانراوە، سەری مرۆڤ

بە تاك دروستکراوە، زۆربەی هەستەکان لە تەنها سەرێکدا کۆکراونەتەوە، گەر شتی تر بە سەرەوە ببەسترایە سەری مرۆڤ قورس و شتەکەش ناپێویست دەبوو، گەر مرۆڤ خاوەنی دوو سەر بوایە گەر یەکێکیان قسەی بکردبایە ئەویتریان بێکار دەمایە و بێدەنگ دەبوو، ئەمەش دیسان ناپێویست و زیاد دەردەچوو، گەر هەردووکیان لە یەك کاتدا یەك قسەیان بکردبایە دیسان دانەیەکیان زیاد دەردەچوو، خۆ گەر یەکێکیان قسەیەکی بکردبایە و ئەویتریان قسەیەکی تر گوێگر لە قسەکانیان حاڵی نەدەبوو، ئەوەی گوێگر دەتوانێ تێبیگات دەبێت رۆشن و ئاشکرا بێت.

دەست بە پێچەوانەی سەرەوە بە جووت دروستکراوە، بۆ مرۆڤ گونجاو نەبوو تەنها یەك دەستی هەبوایە، چونکە بەکارهێنانەکەی نەنگ و ناتەواو دەبوو، تۆ ئەو کەسانە دەبینی یەکێك لە دەستەکانیان لەدەستداوە چ ناتەواوییەك روویان تێدەکات، کە دەیەوێت دەست بۆ شتێك ببات بە باشی بۆی ناگیرێت، ئەوەی کەسێکی خاوەن دوو دەست بە دەستەکانی ئەنجامی دەدات ئەو پێی ئەنجام نادرێت، حیکمەتی دوو لاقیش روون و ئاشکرایە.

بیر لە ئامادەکردنی ئامێرەکانی دەنگ بکەرەوە، قورگ وەك بۆرییەك وایە بۆ دەرکردنی دەنگ، زمان و دوو لێو و ددانەکان بۆ دروستکردنی پیتە دەنگییەکان، سەرنجی دەم بدە، نابینی کەسێك کە دانەکانی لەدەست دەدات چۆن ناتەواوی دەکەوێتە ناو قسەکردنییەوە، پاشان بیر لە سوودی قورگ بکەرەوە لە گواستنەوەی هەوا بۆ سییەکان، بەم هەناسەدانە یەك لەدوای یەکە ئارامی و ئاسوودەیی بە دڵ و سینەی مرۆڤ دەبەخشێت، بیر لە حیکمەتی زمان بکەرەوە لە تاوتوێ کردنی خواردن لەناو دەمدا و یارمەتیدانی دەم بۆ هەرسکردنی خواردن و پاشان قوتدانی خواردن و خواردنەوە، هەروەها سوودەکانی ددان لەو مەیدانەدا و پاشان ددان وەك پاڵپشتێك بۆ

دوو لێوی مرۆڤ، لێوەکان رادەگرن و لە ناوەوە پاڵپشتیان دەکەن، دوو لێوی مرۆڤ بە ئەندازەی پێویست و بەو بڕەی هەناو داوای دەکات ئاو بۆ ناو دەم رەوانە دەکەن، دوو لێوەکە وەك دەرگایەك وان بۆ دەمی مرۆڤ.

لێرەوە بۆت روون بوویەوە هەر ئەندامێك لەو ئەندامانە بۆ مەرامی تایبەت و بەرژەوەندی زۆر دروستکراوە و روو لەو مەرامە تایبەتە دەکات، گەر زیاد لەوە کار بکات تێکی دەدات و گەر کەمتر لەوە کاربکات دیسان تێکی دەدات، ئەمە بریتییە لە ئەندازەگیری خودایەکی خاوەن دەسەڵات و زانست.

بیر لە دەماغ بکەرەوە، گەر دەماغ تەماشا بکەی دەبینی هەندێکی لەسەر هەندێکی تری لوولی خواردووە تاکو لە شتی لابەلا بیپارێزێت، لەسەرەوە جوجمومەکانی بە دەوری دەماغدا داناوە، پاشان قژ کە بووە بە داپۆشەر و جوانی سەر، گەرما و سەرمای زیانبەخش لەسەر دوور دەخاتەوە، خودای موتەعال هەموو ئەم پارێزەرانەی بۆ سەر داناوە دەزانیٚ گرنگە و شایستەی ئەوەیە، چونکە دەماغ سەرچاوەی هەستەکانە.

پاشان بیربکەرەوە چۆن خودای موتەعال دڵی لە سینەدا نوقم کردووە، بە دورعێك دەورەی دڵی داوە، پاشان بە شان و قۆڵ و هەموو ئەو ماسولکە و دەمارانەی لەگەڵیدان پاراستوویەتی، ئەمەش بۆ شکۆمەندی دڵ دەگەڕێتەوە، هەرئەوەش شایستەیە بە ئەو دڵە مەزنە، پاشان بیربکەرەوە چۆن لە قوڕگدا دوو دەرچەی دروست کردووە، یەکێکیان بۆ هەوا و دەنگ کە بە سییەکانەوە گرێدراوە، ئەویتریان بۆ خواردن و خواردنەوە کە بریتییە لە سورێنچك و بە گەدەوە بەستراوەتەوە، زمانە بچکۆلەیەکی لەسەر بۆری هەوا داناوە تاکو خواردن و خواردنەوە نەپەڕێتە ناو بۆری هەواوە، پاشان سییەکانی کردووە بە باوەشێنی دڵ گۆڕانیان بەسەردا نایە و ناتەواوی روویان تێناکات، وەردەگرێت و دەبەخشێت بەبیٚ هیچ زۆر لەخۆ کردنێك، بۆ ئەوەی گەرمی لە دڵدا

کۆنەبێتەوە و ببێتە هۆی تیابردنی، ئەوجا دەوروبەری مرۆڤی پڕکردووە لە هەوا بۆ ئەو مەبەست و بەرژەوندییە تایبەتە.

بیربکەرەوە لە دەرچەی میز و پاشەڕۆ و ببینە چۆن لە کۆتایی دەرچەکەدا ماسولکەی بەهێزی بۆ داناون تاکو دەست بەسەر پاشەڕۆکاندا بگرن، بۆ ئەوەی بە هەمیشەیی پاشەڕۆ تێنەپەڕێت و ژیان لە مرۆڤ تێکبدات، ببینە چۆن گۆشتی دوو ران ئەستوور و چڕە، بۆ ئەوەی ئازاری دانیشتن لەسەر زەوی لە کۆڵی مرۆڤ بکاتەوە، ئەو کەسانەی لاشەیان لاواز و بێ گۆشتە بە دانیشتن لەسەر زەوی ئازار دەخۆن گەر ژێرەخەرێك رانەخەن.

بیربکەرەوە گەر ئەندامی نێرینەی مرۆڤ بە هەمیشەیی شل و نەرم بوایە چۆن ئاو دەگەیشتە دەمی رەحمی ئافرەتان، گەر بە هەمیشەیی هەستاو بوایە چۆن لە کاروبارەکانیدا هەڵسوکەوتی دەکرد؟ خودا داپۆشراوی کردووە وەك ئەوەی هیچ حەز و ئارەزوویەك لەم مرۆڤەدا بوونی نەبێت، پاشان سەرنج بدە باشتر نییە بۆ مرۆڤ شوێنی سەرئاو لە داپۆشراوترین و کەنارترین جێگەی ماڵدا بێت؟ بۆ ئەو مەبەستەیە خودای موتەعال دەرچەی پاشەڕۆیی مرۆڤی لە داپۆشراوترین شوێنی جەستەیدا دروست کردووە، تیایدا بزر بووە، هەردوو رانی تیایدا بە یەکتر دەگەن و دایدەپۆشن و ناوهێنانی دەشارنەوە، ئەمەش تایبەتمەندە بە مرۆڤ بە هۆی ئەو رێزەی لەلای خودا هەیەتی.

سەرنجی دروستکردنی قژ(پرچ) و نینۆك و درێژبوونیان بدە، لە کورتکردنەوەیاندا بەرژەوەندی مرۆڤ بوونی هەیە، خودا وای داناوە هەستیان تێدا نەبێت و لە بڕینیاندا -بە مەبەستی خۆ جوان کردن- هیچ ئازارێك بوونی نەبێت، گەر ئەو حیکمەتە نەبوایە مرۆڤ دەکەوتە نێوان دوو کارەوە: یان وازیان لێ بهێنێت و شێوە و خەلقی خۆی بەو وازلێهێنانە بشێوێنێت، یان لایان ببات و کورتیان بکاتەوە و بەو کارەش ئازار بچێژێت، پاشان بیر لە موو بکەرەوە، گەر لەناو چاودا موو دەربهاتبایە چاوی کوێر دەکرد، یان لەناو دەمدا دەربهاتبایە خواردن و خواردنەوەی ناخۆش و بێزراو دەکرد،

یان لەناو لەپی دەستدا دەربهاتبایە ئەو کات ڕێگر دەبوو لەبەردەم چێژی دەست لێدان و ئەنجامدانی هەندێ کار، یان لەناو فەرجدا کە چێژی هاوسەری کردنی نەدەهێلا، لەگەلّ ئەوەی هەموو ئەم شوێنانە ئامادەیی ڕووانی موویان تێدایە، پاکێتی بۆ خودای خاوەن تەگبیر و خاوەن نیعمەت و بەخشندە بە گشت ئەم بەهرانە.

سەرنج بدە چۆن مەبەست لەم دروستکراوە(مرۆڤ) گرتنەبەری ڕێگەی دروست و دروکەوتنەوەیە لە هەلّە و زیان، پاشان ئەو پێویستیانەی لە مرۆڤدا بە خۆڕسك لەسەری بارهاتووە لە خواردن و خواردنەوە و هاوسەری کردن، بوونی تەگبیری توندوتۆلّ بۆ هەموو ئەوانە و لەناو ئەوانەدا، لە سروشتی مرۆڤدا بزوێنەر و پالّنەر بەرەو ئەو شتانە بوونی هەیە و دانراوە، داوای دەکات و پالّ بە خاوەنەکەیەوە دەنێت، برسێتی و تینوێتی داوای خواردن و خواردنەوە دەکەن و بەو دوانەشەوە ژیان و مانەوە دەستەبەر دەبن، حەزی جووتبوون پالّیدەنێت و بە هۆیەوە بەردەوامی و مانەوە بە ژیانی مرۆڤ دەدرێت، گەر مرۆڤ خواردن و خواردنەوەی بە هۆی زانینەوە بخواردبایە و لەو ڕێگەیەوە بیزانیبایە ئەو دوانە پێویستن بۆ مرۆڤ و لە سروشتیدا برسێتی و تینوێتی نەبوایە ئەو کات سەرقالّی کارە پێویستەکانی ژیانی خۆی دەبوو و دەرئەنجام هێزی لەبەردەبڕا و تیادەچوو[١]، وەك چۆن ئاتاجی دەوایە و ڕقی لە خواردنییەتی خواردن و خواردنەوەش بەو جۆرە بووایە و لە سروشتیدا بانگکەری دەستبردن بۆ ئەو سیانە نەبوایە(خواردن، خواردنەوە، جووتبوون) نەخۆش دەکەوت و دەمرد، هەر بەو جۆرە گەر بە ویستی خۆی خەوی بکردبایەتە جەستەیەوە، بەهۆی هەندێ سەرقالّییەوە ئاگای لە خەو نەدەما و ئەو کات جەستەی بە ماندووبوون و شەکەتی تیادەبرد، هەر بەو جۆرە

١- لێرەدا ئیمامی غەزالی باسی گرنگی هەستی برسێتی و تینوێتی دەکات بۆ مرۆڤ، دەلّێت گەر ئەم دوو هەستە پالّی بە مرۆڤەوە نەنابایە بۆ خواردن و خواردنەوە، بەلّکو زانستی بە زەروورەتی خواردن و خواردنەوە ببوایە ئەوا مرۆڤ بەهۆی سەرقالّییەوە لەبیری دەچوو بخوات و بخواتەوە و سەرئەنجام تیادەچوو.

گەر ویستی جووتبوون تەنها لەدایکبوونی منداڵ بوایە و چێژی تێدا نەبوایە کۆتایی بە خستنەوەی وەچە دەهات و ژیانی مرۆڤ بەردەوام نەدەبوو، ئەمەش بەهۆی سەرقاڵبوونی بە هۆگەلێکی خەریککەرەوە، سەرنج بدە چۆن لە سروشتی مرۆڤدا ناچاری بۆ رووکردنە ئەو شتانە دروستکراوە تاکو ئەو سوودانە بەدەست بهێنێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن بەم رێکخستنە مەحکەم و سەرسوڕهێنە ئەم هێزانە رێکحراون، جەستە -بەو شتانەی تێیدایە- وەك ماڵی مەلیکێك وایە کە شوێنکەوتووانی مەلیك و خزمەتکاری زۆری تێدایە، دەستەیەك تایبەتکراون بە خانووەکە، یەکێك بۆ ناردنی پێویستییەکان و ناردنی ئاو بۆیان، یەکێك بۆ پاککردنەوەی ناو خانووەکە و فڕێدان و کردنە دەرەوەی شتە پیسەکانی ناوی، مەلیك لەم نموونەدا بریتییە لە دروستکەری زانا و دانا (خودای موتەعال)، خانووەکە بریتییە لە جەستە، خەڵکەکەی ناو خانووەکە بریتین لە ئەندامەکان، خەڵکەکە لەناو چوار هێزەکەی مرۆڤدا بریتییە لە نەفس[١]، شوێنگەی لە مرۆڤدا بە مانای بیر و وەهم، و ژیری و لەبەرکردن و تووڕەبوون و شتانی تریش دێت، باشە گەر مرۆڤ لەم سیفەتانەدا تەنها یادەوەری لەدەست بدات چی روو دەدات؟ حاڵی ئەو کەسە چی بەسەر دێت؟ ئەو کات ماڵ و دارایی و ئەوەی لەسەریەتی لە قەرز بۆ لەبەر ناکرێت، چی هێناوە و چی بەخشیوە، چەندی داوە و چەندی وەرگرتووە، چی بینیوە و چی بیستووە، چی وتووە و چی پێ وتراوە، بیری ئەو کەسانەی پێوە نییە چاکەیان لەگەڵ کردووە، هەر بەو جۆرە ئەوانەش خراپەیان لەگەڵ کردووە، ئەو کەسانەی سوود یان زەرەریان پێگەیاندووە، گەر رێگەیەك بگرێتە بەر نایناسێتەوە، هیچ زانستێکی لەبیر نامێنێت، با زانستەکەشی خوێندبێت و لەبەری کردبێت، ناتوانێ پەند وەربگرێت لەوانەی گوزەریان کردووە و رۆیشتوون.

---

[١]- مەبەستی بە چوار هێزەکەی مرۆڤ بریتییە لە: هێزی زانست و هێزی شەهوەت و هێزی تووڕەبوون و هێزی میانەگیرییە.

سەرنجی ئەم نیعمەتانە بدە، کاریگەری و گرنگی یەك دانەیان ببینە، ئەدی دەبێت هەموویان بەسەرجەم چەندە پێویست و گرنگ بن بۆ مرۆڤ؟ سەرسوڕهێنتر لە نیعمەتی یادەوەری نیعمەتی لەبیرچوونەوەیە، گەر لەبیرچوونەوە نەبوایە هەرگیز مرۆڤ لە موسیبەتەکاندا سەبووری بۆ نەدەهات، بە هەمیشەیی لە حەسرەت و ئێش و ئۆفدا دەبوو، رق و کینە لە سینەیدا نەدەڕەوایەوە، تام و چێژی ئارەزوویەکی دونیایی نەدەکرد بەهۆی وەبیرهێنانەوەی ئازار و مەینەتییەکانەوە، هەرگیز پێشبینی بێئاگایی لە ستەمکار نەدەکرد و پێشبینی ساردبوونەوە و بێباکی لە کەسی حەسود و مەبەست خراپ نەدەکرد، سەرنج بدە چۆن خودای موتەعال یادەوەری و لەبیرچوونی وەك دوو دژ لە مرۆڤدا داناوە، لە هەر یەکێك لەو دوانەدا کۆمەڵێك بەرژەوەندی مرۆڤ دەستەبەر دەبێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن خودا حەیای کردووە بە تایبەتمەندی مرۆڤ جیا لە گیاندارانی تر، گەر حەیا نەبوایە کەس لە هەڵە نەدەبوورا و داوا و پێویستی مرۆڤ دەستەبەر نەدەکرا، و رێز لە میوان نەدەگیرا، و چاکە بەری نەدەبوو تاکو خەڵکی بیانەوێت ئەنجامی بدەن، مرۆڤ پشتی لە خراپە هەڵنەدەکرد و دەستبەرداری نەدەبوو، هەندێ کاری پێویست بوونی هەیە مرۆڤ بەهۆی حەیاوە لە خەڵکی ئەنجامی دەدات، ئەمانەت دەگەڕێنرێتەوە بۆ خاوەنەکەی و مافی دایك و باوك دەپارێزرێت، و شتانی تریش، لە کاری خراپە خۆش دەبێت، و چەندین لێخۆشبوونی تریش بەهۆی حەیاوە، سەرنج بدە لەم سیفەتەدا چ نیعمەتگەلێکی مەزن بوونیان هەیە.

وردبەرەوە لە نیعمەتی قسەکردن و ببینە چ نیعمەتێکی مەزنە، بەهۆی ئەو نیعمەتەوە لە ئاژەڵان جیادەبێتەوە، تەعبیر دەدات لەوەی لە ناخیدایە و لە کەسانی تریش لەوەی لە ناخیاندایە تێدەگات، هەر بەو جۆرە نیعمەتی نووسین کە هەواڵەکانی رابردوومان بۆ تۆمار دەکات و ئەوانەی ئێستاش بە نەوەکانی داهاتوو دەگەیەنێت، بەهۆی نووسینەوە زانست و ئاداب لەناو کتێبەکاندا دەمێننەوە، خەڵکی بەهۆی نووسینەوە ئەوەی بە

نێوانیاندا گوزەر دەکات لە حساب و مامەڵە تۆماریان دەکەن، گەر نووسین نەبوایە هەواڵەکانی پێشوو بۆ سەردەمەکان لەیەکتر دەچڕا و زانستەکان تیادەچوون، فەزیلەت و ئەدەب بزر دەبوون، بەهۆی نەبوونی نووسینەوە گەورەترین ناتەواوی رووی لە کاروباری ژیانی مرۆڤ دەکرد، گەر بڵێی: قسە و نووسین بەرهەمی دەستی مرۆڤن و کارێکی سروشتی نین، بۆیە نووسینی عەرەبی و هندی و رۆمی لەیەکتر جیاوازن، هەر بەو جۆرە زمان کارێکی زاراوەتاشییە بۆیە زمانەکان لەیەکتر جیاوازن؟ ئەوا ئێمەش دەڵێین: ئەوەی نووسین دەنوسێت لە ئامادەیی دەست و پەنجەکان و لەپی دەست کە بۆ ئەو مەبەستە ئامادەکراون، هەروەها ئامادەیی زەین و بیر بۆ کاری نووسین زادەی دەستی مرۆڤ نین و بەهرەی خودایین، گەر ئەوانە نەبوایە هەرگیز نووسین نەدەهاتە ئاراوە، پاکێتی بۆ ئەو خودایەی بەو شتانە نیعمەتێکی مەزنی بە مرۆڤ بەخشیوە، هەر بەو جۆرە گەر زمان و گۆکردنی زمان و ئامادەکردنی زەین و بیر نەبوایە مرۆڤ نەیدەتوانی قسە بکات، پاکێتی بۆ ئەو خودایەی بەو شتانە نیعمەتی گەورەی بە مرۆڤ بەخشیوە.

پاشان سەرنجی حیکمەتی تووڕەبوونی مرۆڤ بدە، ئەو شتەی دەبێتە هۆی زیان و زەرەر — بە هێزی تووڕبوون- لە خۆی لادەدات، هەروەها گرنگی بوونی حەسەد لە مرۆڤدا کە هانی دەدات بۆ بەدەستهێنانی ئەوەی قازانجی پێ دەگەیەنێت، بەڵام لەم دوو هێزەدا(هێزی تووڕبوون و هێزی حەسەد) مرۆڤ بە"میانەگیری" فەرمانی پێکراوە، گەر لە سنووری خۆیان تێیان بپەڕێنێت دەچێتە ناو سیفەتە شەیتانییەکانەوە، بەڵکو پێویستە لە حاڵەتی تووڕەبووندا تەنها لادانی زەرەر بێت[1]، لە حەسەدیشدا لە خۆزگە

---

[1]— لە لای غەزالی و فەلاسیفەی یۆنان مرۆڤ خاوەنی سێ هێزە: هێزی زانست و تووڕەبوون و شەهوەت، تەزکیە لەم سێ هێزەدا دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی میانەگیری لەم هێزانەدا، واتە هێزی چوارەم کە هێزی میانەگیرییە سەرهەڵدەدات، کاتێك ئەو سێ هێزە باری میانەگیری بەجێدەهێڵن دەکەونە باری زیادەڕەوی و کەمڕەوییەوە، زیادەڕەوی لە هێزی تووڕەبووندا بریتییە لە تیانەوەستاوی(التهور) و کەمڕەی لەم هێزەدا بریتییە لە ترسنۆکی، هەر بەو جۆرە دوو سیفەتەکەی تر باری زیادەڕەوی و کەمڕەوییان هەیە.

پێخواستن تێنەڕێت، ئەوەش بریتییە لە ویستی ئەو شتەی قازانجی پێبگەیەنێت و زیان بە کەسانی تر نەگەیەنێت.

پاشان سەرنج بدە لەو شتانەی بەخشیویەتی و لەو شتانەی بە مرۆڤی نەبەخشیوە، لەوانە هیوا و ئاوات، بەهۆیەوە دونیا ئاوەدان دەبێتەوە و نەوەی مرۆڤ بەردەوام دەبێت، بۆ ئەوەی لاوازەکان لە بەهێزەکانەوە سوودەکانی ئاوەدان کردنەوەیان بە میرات پێ بگات، مرۆڤ یەکەجار بە لاوازی دروست دەکرێت گەر شوێنەواری خەڵکانی تر نەبێت کە پێش ئەو نیشتەجێ بوون و ئاوەدانیان کردۆتەوە شوێنێکی نەدەبوو تیایدا بمێنێتەوە و بیکات بە پەناگا، ئامێرێکی دەست نەدەکەوت کاری پێ بکات، بۆیە هیوا و ئاوات هۆیەکە بۆ کارکردنی ئەوانەی لە ژیاندان لە پێناوی سوود و قازاجی ئەوانەی لەدوای ئەوان دێن، هەر بەو جۆرە مرۆڤ لە یەکترەوە میرات دەگرن هەتا رۆژی دوایی.

خودای موتەعال رێگری کردووە لەوەی مرۆڤ رۆژی مردنی خۆی بزانێت ئەوەش لەپێناوی بەرژەوەندی مرۆڤدا، گەر مرۆڤ رۆژی مردنی خۆی بزانیبایە و بۆی دەربکەوتبایە کەموکورتە تامی ژیانی نەدەکرد و بە بوونی نەوەی خۆی دڵخۆش و دڵئاوا نەدەبوو، بە ئاوەدانکردنەوەی زەوی ئاسوودە نەدەبوو، هەر بەو جۆرە لە هەموو شتەکانی تر، گەر بیزانیبایە تەمەنی درێژە لە حەز و ئارەزوو خراپەکاری و سنووربەزێنیدا رۆدەچوو، رووی دەکردە هەموو تیابەرێك، ئامۆژگاریکەران نەیاندەتوانی لەو کارە خراپانە رایبگرن کە دەبنە هۆی تیاچوونی، نەزانینی ماوەی تەمەن ترس لای مرۆڤ دروست دەکات لە هێرشی مردن لە هەر کاتێکدا، ئەوەش وای لێدەکات دەست بە ئەنجامدانی کاری چاکە بکات بەر لە هاتنی مەرگ.

پاشان سەرنج بدە لە جۆرەکانی خۆراك بە جیاوازی تام و بۆنیان، هەموو ئەوانە بۆ سوود و قازانجی مرۆڤن، هەروەها سەرنجی جۆرەکانی میوە بدە بە جیاوازی چەشن و شێوە و جوانییان، سەرنجی ئەو گیاندارانە بدە بۆ سواری و سوودی مرۆڤ دروستکراون،

ئەو باڵندانەی چێژ لە ئاوازیان وەردەگرێت، پارە و موجەوهەرات و زێڕ و زیو کە دەیکات بە خۆیدا و بەهۆیەوە دەگات بە مەبەست و مەرامەکانی، و لە کارەکانیدا بەکاریان دەهێنێت، هەروەها ئەو دەرمانانەی بۆ تەندروستی خۆی بەکاریان دەهێنێت، گیانداران و ئاژەڵان بۆ خواردن و کێڵان و گواستنەوەی کۆڵ و بار و شتی تریش، گوڵ و گوڵزار خۆشی لە بۆنەکانیان وەردەگرێت و سوودیان لێ دەبینێت، جۆرەکانی جلوبەرگ و پۆشاك و شێوەی جۆراوجۆریان، هەموو ئەوانە بەری ئەو ئەقڵ و ژیرییەیە خودا لە مرۆڤدا دایناوە، سەرنجی ئەم هەموو شتە سەیر و پڕ حیکمەتەی خودا بدە کە لە مرۆڤدا دایناوە.

هەروەها لە حیکمەتی مەزنی خودا جیاوازی مرۆڤە لە بەدەستهێنانی ئەوەی دەبنە خاوەنی لە موڵك و ماڵ و دارایی، تاکو هەژار لە دەوڵەمەند جیاببێتەوە، ئەوەش دەبێتە هۆیەك بۆ ئاوەدان کردنەوەی ئەم خانەی دونیایە، ئەگەر خەڵکی سەرگەرمی ژیان نەبن زۆر جار سەرقاڵی شتێك دەبن کە زیانیان پێ بگەیەنێت، نموونەی ئەوان لەوەی تیایدا سەرقاڵن وەك نموونەی منداڵێك وایە، ئەو منداڵە -بەهۆی کەمی ئەقڵییەوە- هەمیشە لە دەست بەتاڵیدا بە شتێکەوە خەریك دەبێت زیان بەخۆی بگەیەنێت، بۆیە دەست بەتاڵییەکەی دەبێتە نەگبەتی بۆ ئەو.

دەبێت تا ڕۆژی دوایی ئامارکەران چەند حیکمەت و وردەکاری تۆمار بکەن کە مەبەست تیایاندا ڕاوەستاوی جیهان و ئاوەدان کرنەوەی زەوی بێت! ئەو حیکمەتانەی کە هەژمار ناکرێن و بە ژمارە تەعبیر ناکرێن، هیچ کەس کۆتایی حەقیقەتی حیکمەتەکان و ئاماری گشتییان نازانێت جگە لە خودای دانا و زانا، ئەو خودایەی ڕەحمەت و زانستی هەموو شتێکی گرتۆتەوە، و هەموو شتێك بە ژمارە و ئامار لەلای خۆیەتی.

کۆتایی ئەم دەروازەیە : ڕێزی مرۆڤ لەلای خودا

بزانە، خودای موتەعال ڕێزی لەم مرۆڤە ناوە و شەرەفمەندی کردووە، دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ۝٧٠﴾ الإسراء: ٧٠، مەزنترین ڕێز و شەرەفێك لە مرۆڤی نابێت بریتییە لە بەخششی ئەقڵ کە بەهۆیەوە جوانی و خۆشی و ماناکان پەی پێ دەبات و هەر بەو ئەقڵەش دەتوانێت بۆ خانەی فریشتەکان بەرز ببێتەوە، بەو ژیرییە تێڕامان و سەرنجدان لەدروستکراوەکانی خودا دەکات و لێیانەوە دەگاتە ناسینی بەدیهێنەرەکەی، دروستکراوەکان دەکاتە بەڵگە و نیشانە لەسەر دروستکەر و ناسینی سیفەتەکانی، ئەمەش بەو حیکمەت و ئەمانەتەی خودا لە دەروونی مرۆڤدا دایناون، وەك دەفەرموێت ﴿وَفِيٓ أَنفُسِكُمْۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ۝٢١﴾ الذاريات: ٢١، تێڕامانی مرۆڤ لە ناخی خۆی و سەرنجدانی لە ئەو ژیرییەی خودا بە مرۆڤی بەخشیوە -ئەو ژیرییەی گومانی لە بوونی نییە و دەستەوسانە لە وەسف کردنی- لە مەزنترین بەڵگەکانە لەسەر خودای بەدیهێنەر و کارهەڵسوڕێنەر و دروستکەر و وێنەدەر بە بوونەکان، ئەو سەرنجی ژیری دەدات، دەپرسێت: چۆن ئەم گشتە بەرنامەی تێدایە، هونەرەکانی زانست، کۆکەرەوەی مەعریفە، پەیبردن بە حیکمەت، جیاکردنەوەی قازانج و زیان، ئەو لەگەڵ ئەوەی لە بوونی ژیری یەکلابوەتەوە کەچی کەسێك نابینێت، بە هەستەکان هەستی پێ ناکات، ناتوانێت دەستی لێ بدات، و بۆنی ناکرێت، وێنەیەکی نییە لە ڕێگەیەوە پەیی پێ ببرێت، تامی نییە تاکو تام بکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا فەرمان دەردەکات و گوێی بۆ دەگیرێت، زۆرتر و زیاتری دەوێت، بیردەکاتەوە و پەی بە پەنهانەکان دەبات، ئەندێشەی

کاروبارەکان دەکات، ئەوەی بە چاو نابینرێت بۆ ژیری بەرین بووە، ئەوەی دەفرەکان نایگرن ئەو لە ئامێزی دەگرێت، باوەڕ دەهێنێت بەوەی خودا پەردەی بەسەردا داوە لە نێوان ئاسمانەکانی و سەرو ئاسمانەکان، هەروەها زەوی و ئەوەی لە ژێریدایە، تەنانەت ڕۆشنتر لە چاو هەموو ئەوانە دەبینێت، ژیری شوێنی حیکمەتە، و کانزانی زانستە، هەتا ژیری زانستی زۆرتر بەدەست بهێنێت فراوانی و هێزی زۆرتر دەبێت، فەرمان بە ئەندامەکانی جەستە دەکات بۆ جووڵە و بزوان، لە نێوان ویستی جووڵە و کاری جووڵەدا زۆر کەم دەتوانی جیاوازی ببینیت، جیای ناکەیەوە کامیان پێش کامیانە هەرچەند ویستی جووڵە لە کاری جووڵە لەپێشترە[1]، ژیری لەگەڵ بوونی تەگبیر و زانست و حیکمەت تیایدا دەستەوسانە لە ناسینی خۆی، ژیری ناتوانێت خۆی بە سیفەت و خەسڵەتێك وەسف بکات جگە لە داننان بەوەی خۆی رادەستی ئەو کەسە کردووە کە وەسفی کردووە(خودای موتەعال)، واتە ئەو کەسەی کە ژیری زانستی لەلایە دەربارەی، هەروەها جگە لە داننان بە نەزانی خۆیدا بە خۆی، ژیری لەگەڵ ئەوەی نەزانە بە خۆی زانا و دانایە بە دەرەوەی خۆی، جیاوازی دەکات لە نێوان وردەکارییەکانی تەگبیرو کارهەڵسوڕاندن، وردەکارییەکانی دروستکردن پەی پێ دەبات، کاروبارەکان جاری دەبن و ژیری بەرنامەڕێژییان بۆ دەکات، ئەندێشەی سەرئەنجامەکان دەکات و لە ڕێگەی نموونەوە لێیان تێدەگات، بەڵگە لەسەر شتەکان دەهێنێتەوە لەگەڵ بوونی جیاوازی و فرە شێوەیی، نەزانینی بە خودی خۆی و زانستی بە دەرەوەی خۆی و بە تەگبیر و جیاکردنەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ژیری دروستکراوێکی دوو جەمسەر و لێکدراوە، وێناکەرێکی ژێردەستەیە، چونکە لەگەڵ بوونی حیکمەت و بیر و بینینی

---

[1]– مرۆڤ بەر لەوەی جووڵە بە دەستی بکات ویستی جووڵە سەرهەڵدەدات، واتە دەیەوێت دەستی بجووڵێنێت ئەوجا دەست دەکەوێتە جووڵە و بزووان، بەڵام لەبەر ئەوەی لەنێوان ویستی جووڵە و کاری جووڵاندنی دەستدا ماوەیەکی زۆر کەم بوونی هەیە تەنانەت خودی کەسەکە هەستی پێ ناکات.

تیژی مرۆڤ کەچی دەستەوسان و گەردنکەچە، دەیەوێ شتێك بهێنێتەوە یادی خۆی کەچی لەبیری دەچێت، دەیەوێ لەبیری بکات دێتەوە بەر یادی، دەیەوێ دڵخۆش بێت دڵتەنگی رووی تێدەکات، دەیەوێت بێئاگا بێت ئاگاهی رووی لێ دەکات، دەیەوێ هۆشیار و بەئاگا بێت هەڵە و نەزانی رووی لێ دەکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ژیری ژێردەستەیە، نەزانە بەو حەقیقەتانەی دەیزانێت، ئەو لەگەڵ ئەو گشتە پەیبردنەدا نازانێت ماوەی دەنگی تا کوێیە و چۆن لە دەمی دەردەچێت، نازانێت چۆن پیتە دەنگییەکانی قسە رەنگ دەگرن و سەرهەڵدەدەن، هەر بەو جۆرە نازانێت ماوەی دووری بینینی چەندە و تا کوێیە، نازانێت چۆن ئەو نوورە لەگەڵ بینین رێکخراوە، نازانێت چۆن پەی بە بینینی کەسەکان دەبات، هێزەکەی تا چ رادەیەکە، ژیری نازانێت چۆن ویست و خواستی سەرهەڵدەدات، بە زانستەکەی-واتە حەقیقەتی ئەوەی زانیویەتی- بەڵگە دەهێنێتەوە لەسەر ئەوەی ئەو بە دروستکردنێکی ورد و حیکمەتێکی مەزن دروستکراوە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر کەسێکی بەدیهێنەر و دروستکەر و خاوەن ویست و زانا -**سبحانه**-

پاشان خودای موتەعال ئارەزووی لە مرۆڤدا دروستکردووە کە تەبایە لەگەڵ سروشتیدا، گەر ئارەزوو نووری ژیری -لەو شتانەی فەرمانی پێکراوە- بەکاربهێنێت ئەوا رووی لە سەلامەتی کردووە و سبەینێش خانەی رێز و سەرکەوتنی بەدەستهێناوە، بەڵام گەر نووری ژیری لە پێناوی حەزەکانی نەفس و ئارەزوودا بەکاربهێنێت پەردە دەکەوێتە نێوان ئەو و مەعریفەی کۆمەڵێك شت کە تەنها ژیری دەتوانێت پەییان پێ ببات، لەگەڵ ئەوەی کە لە خانەی دوارۆژدا پێشبینی دەکرێت روبەڕووی ببێتەوە لە سزادان و دوورکەوتنەوە لە خودا.

ژیری بریتییە لە ئامێر لە کاری پیشەسازیدا، ئەندازەگیریی ئامێرەکە بەپێی ئەو بڕ و شێوە و تەگبیرەیە لە زەین و خەیاڵیدایە، هەروەها ژیری دەتوانێت بە وردەکارییەکانی

بیركردنەوە هەڵهێنجان بكات(دەرئەنجام بەدەست بهێنێت)، مەعریفەی هەبێت بە ئەخلاقی بەرز و جوانی ئاكاری ناو گەلان لە هەموو سەردەمێكدا، دەتوانێت كاری هۆشمەندان و پایەبەرزان بە باش تەماشا بكات، ئەوەی ئەوان بە ناشیرین تەماشایان كردووە بە ناشیرین تەماشای بكات.

سەرنج بدە خودا بە ژیری چ رێزێكی لە مرۆڤ ناوە، شتێكی لە مرۆڤدا دروستكردووە هەموو ئەو زانیارییانەی پێ بەدەست هێناوە، دەفر شەرەفمەند دەبێت بە بەها و نرخی ئەو شتەی تێی دەكرێت، لەبەر ئەوەی دڵی بەندەكان جێگەیەكە بۆ ناسینی خودا بەو هۆیەوە دڵ شەرەفمەند بووە، لەبەر ئەوەی بە زانستی پێشینەی خودا و ویست و حیكمەتی بڕیاردراوە مرۆڤ روو لە خانەیەكی تر بكات جگە لەم خانەی دونیایە و لەناو ژیرییاندا هێزی پەیبردن بوونی نییە بە یاسا و رێساكانی ئەو خانەی ترە، بۆیە خودا ئەم نووری ژیرییەی بە نوورێكی تر كامڵ كردووە ئەویش بریتییە لە نووری پەیامە ئاسمانییەكان بۆ مرۆڤ، پێغەمبەرانی(علیهم السلام) ناردووە مژدە بەوانە بدەن گوێڕایەڵی خودا دەبن و ئەوانەش بترسێنن لە خودا یاخی دەبن، بۆیە وەحی بۆ ناردن و ئامادەیی قبووڵ و وەرگرتنی وەحی پێ بەخشین، ئەو نوورەی خودا ناردوویەتی بە پێغەمبەراندا بەراورد بە نووری ژیری وەك رۆشنایی خۆر وایە بەراورد بە رۆشنایی ئەستێرەیەك، پێغەمبەران رێنموونی مەردوومانیان كردووە بۆ پەیبردن بە بەرژەوەندییەكانی دونیایان كە بە ژیری پەییان پێ نابرێت، هەر بەو جۆرە رێنموونییان كردوون بۆ بەرژەوەندی دوارۆژییان كە تەنها لە رێگەی پێغەمبەرانەوە(علیهم السلام) ئەو راستییانە دەزانرێن، خودای موتەعال بەڵگە و بورهانی لەسەر راستێتی پێغەمبەران(علیهم السلام) و ئەوەی هێناویانە رەوانە كردووە تاكو مرۆڤ ملكەچ و گەردنكەچ ببێت بۆ ئەو هەواڵانە كە پێغەمبەران(علیهم السلام) رایدەگەیەنن، لەم رێگەیەوە نیعمەتی خودا لەسەر بەندەكانی تێر و تەواو بوو، رێزی خودا بۆ مرۆڤ جێگیركرا و بەڵگە و حوجەتی[1] بەسەریاندا راستكردەوە.

---

[1]- حوجەت: بەڵگەیەكە هیچ جۆرە پاساو و بیانوویەك بۆ مرۆڤ نەهێڵێتەوە.

سـەرنج بـدە چـەندە مـرۆڤ و نـەوەکانی شـەرەفمەندن، ئـەو مرۆڤانـەی پێغەمبەرانی(علیهم السلام) پایەبەرزیان لێ هەڵکەوت، ئەو پێغەمبەرانەی(علیهم السلام) شایستەی ئەو زیادە بوون لە فەزڵ و گەورەیی، پاشان نووری شەریعەت کە وەك خۆر وایە و نووری ژیری کە وەك ئەستێرە وایە یەکانگیر بوون و ئاسوودەیی و بەختەوەری بۆ ئەوانە دەستەبەر کرد کە بەڵێنی باشی خودایان بەرکەوتووە، بەدبەختی و شەقاوەتیش بۆ کەسانێك کە پێغەمبەرانیان(علیهم السلام) بەدرۆ خستەوە و تەنها بە ژیانی دونیا رازی بوون.

خودای موتەعال منەتی بەسەر مرۆڤدا کردووە بەوەی تایبەتمەندی کردووە بە بینینی خەون لەم ژیانی دونیادا، یان ئەو بینینانەی لە نێوان خەو و بێداریدا دەیبینێت، لە خەوندا نموونەی بۆ دەهێنرێتەوە لەو شتە بەرچاوانەی دەیانزانێ و لەگەڵیان راهاتووە، خەونەکان مژدە و ئاگادارکردنەوەیە بۆ ئەو شتانەی لە داهاتوویەکی نزیك یان دووردا رووی تێدەکەن و پێشبینی دەکات، هەموو ئەوانە بەخشش و رێزن و لە بەخشندەیی خوداوە سەرچاوەیان گرتووە، راستگۆیی لە گەردنکەچی دڵی مرۆڤدا لە زۆربەی کاتەکاندا هۆیەکە بۆ راستێتی خەونەکان[1]، ئەمەش بۆ ئەوەیە کەسەکە ئامۆژگاری وەربگرێت، لە هەندێ کاروبار بچێتە پێش و لە هەندێکی تر دەست بکێشێتەوە، ئەوانەش کۆمەڵێك کاروبارن کە تەنها خودا زانستی سەرئەنجامەکەیانی لەلایە و هەندێ لە بەندەکانی بە کەمێك لەو زانستە ئاگادار دەکاتەوە.

---

[1]– واتە هەتا کەسەکە راستگۆتر بێت لە ناوەوە و لە دەرەوە خەونەکەی راستتر دەردەچێت، بۆیە خەونی راست پەیوەندی بە ئیمان و باوەڕەوە نییە، بەڵگە بۆ ئەمە فیرعەونی میسر راستترین خەون دەبینێت، خەون بینین لە ژیانی رۆژانەی خەڵکدا بەڵگەی ئەم راستییەیە، ئەم راستییەش پێچەوانە نییە لەگەڵ ئەوەی خەون بەشێکە لە چل و ئەوەندە بەشی پێغەمبەرایەتی.

دەروازەی دەیەم: حیکمەتی دروستکردنی باڵندەکان

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ ﴾ النحل: ٧٩، هەروەها دەفەرمویێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾ ﴾ الملك: ١٩

بزانە خودا رەحمت پێ بکات، خودای موتەعال باڵندەی دروست کرد بە جۆرێك مەحکەمی کرد بۆ فڕین کاری ئاسان بێت، شتێك لە باڵندەدا بوونی نییە جەستەی قورس بکات، هەموو ئەو شتانەی بۆ فڕین پێویستە و راوەستاوی دەکات لە باڵندەدا دایناوە، خواردنەکەی بۆ جەستەی دابەش کردووە، هەر ئەندامێك بەپێی پێویستی خۆی و بەو ئەندازەی بۆ ئەو پێویستە، ئێسك و گۆشت و تەواوی بەشەکانی تری جەستەی جۆری خۆراکی تایبەت بە خۆیان وەردەگرن، تەنها دوو قاچی بۆ باڵندە دروست کردووە بۆ پێویستی رۆیشتن و گواستنەوە، بەڵام دەستی بۆ دروست نەکردووە[1]، پێیەکانی دەبنە کۆمەك بۆ بەرزبوونەوە لە زەوی کاتێك بیەوێ بفڕێت، پێیەکانی پان دەبنەوە بۆ ئەوەی لەسەر زەوی جێگیری بکەن، پێستی قاچەکانی ئەستوور و توندوتۆڵە بۆ ئەوەی بێنیاز بێت لە پەڕ لە کاتی گەرما و سەرمادا، ئەوەش حیکمەتێکی مەزنە کە بەو شێوەیە دروستی کردووە، چونکە لە کاتی گەڕان بەدوای خۆراکدا دەچێتە ناو ئاو و لیتە و قوڕ، بۆیە گەر قاچەکانی بەپەڕ داپۆشرابایە بە تەڕبوون و پیسبوون زیانی بەردەکەوت، شوێنێك بۆ پەڕ گونجاو نەبێت خودای موتەعال

---

[1]– باڵەکانی لە جێگەی دەستەکانن.

پەڕی بۆ دانەناوە و شوێنەکەی لە پەڕ بێنیاز کردووە، تاکو بتوانێت بە باشی بفڕێت، ئەو باڵندانەی قاچەکانیان درێژن مل و گەردنیان درێژە بۆ ئەوەی بە ئاسانی دەمیان بگاتە خۆراك، چونکە گەر لاقەکانی درێژبوایە و ملی کورت ئەو کات نەیدەتوانی خۆراك لەناو ئاو و لە وشکانیدا کۆبکاتەوە مەگەر بکەوتبایەتە سەر سنگ، زۆرجار دەنوکی درێژ یارمەتیدەرە بۆ مل و گەردنی درێژ تاکو بە ئاسانی پێویستی و داواکانی بەدەست بهێنێت، گەر ملی درێژبوایە و قاچەکانی کورت ئەوا ملی بۆی دەبووە بارقورسی و رۆیشتنەکەی تێکدەچوو.

سنگی باڵندەی دروست کردووە و بە دەوری ئێسکێکی نیوە بازنەییدا لولی خواردووە تاکو بەبێ ئەرك هەوا ببڕێت، هەر بەو جۆرە سەری باڵەکانی بازنەییە تاکو لە فڕیندا یارمەتی بدات، هەر جۆرێك لە باڵندە جۆرێك دەنووکی هەیە گونجاوە لەگەڵ گەڕان بەدوای خۆراکدا، هەروەها گونجاو و شیاوە بۆ بڕین و چنینەوە و چاڵهەڵکەندن و کونکردن و شتانی تریش، هەندێك لە باڵندەکان نینۆکی درێژیان بۆ بڕین هەیە ئەمەش تایبەتمەندی ئەو باڵندانەیە کە راو دەکەن و گۆشتخۆرن، هەیانە پان و تیژە تاکو لاکانی بە باشی ئەو نێچیرە بگرن کە پەلاماری دەدەن، هەشیانە مام ناوەندە ئەمانە ئەو باڵندانەن کە سەوزە خۆرن، جۆرێك لە باڵندە دەنووکی درێژ و رەق و توندە هەروەك ئێسقان، بەڵام جیرپییەکی تێدایە کە لە ئێسقاندا نییە، چونکە زۆر بەکاری دەهێنێت، دەنووك بۆ باڵندە رۆڵی ددان دەبینێت بۆ گیاندارانی تر.

ئەسڵ و ریشەی پەڕەکان توند و بەهێزن، پەڕ شێوەی قامیشی هەیە و بە پێستێکی رەق و توندوتۆڵەوە بەستراوەتەوە تاکو گونجاو بێت بۆ فڕینی زۆری باڵندەکە، هەروەها لەبەر ئەوەی جووڵەی فڕین بەهێزە بۆیە پێویستی بە وردەکاری هەیە لە ئەسڵ و ریشەی پەڕەکەدا، پەڕی باڵندە پارێزەرە لە گەرما و سەرما، یارمەتیدەرە بۆ تاوتوێ کردنی هەوا لە پێناوی فڕیندا، باڵەکانی بە بەهێزترین پەڕ تایبەت کردووە، سەری

پەڕەکانی بە توندترین شێوە لە پێستی باڵندەکەدا جێگیر کردووە، ئەمەش بە هۆی پێویستی زۆرەوە بە باڵ، بەڵام لە بەشەکانی تری جەستەیدا جۆرێك پەڕی تری داناوە و دەبنە داپۆشەر و پارێزەر و جوانی بۆ باڵندەکە، ئەسڵ و ریشەی هەموو پەڕەکانی جێگیر کردووە، حیکمەتێکی لە پەڕدا داناوە کە تەڕبوون خراپی ناکات، و چڵکوچەپەڵی پیسی ناکات، گەر ئاو تەڕی بکات ئاسانترین خۆڕاوەشاندن تەڕییەکەی لێدەکاتەوە و دەچێتەوە سەر دۆخی لەشسووکی خۆی[1].

تەنها یەك دەرچەی بۆ بێچوو خستنەوە و دەرکردنی پاشەڕۆ پێداوە، بۆ ئەوەی ئەندامی تری لەسەر زیاد نەکات و جەستەی قورس بکات، پەڕی دواوەی(کلکی) کردووە بە یارمەتیدەر بۆ وەرگرتنی هاوسەنگی لە کاتی فڕیندا، گەر پەڕی دواوەی نەبوایە لە کاتی فڕیندا بەلای راست و چەپدا لار دەبوویەوە، پەڕی دواوە وەك پێی کەشتی وایە کە لە کاتی رۆیشتندا بەهۆیەوە هاوسەنگی وەردەگرێت، لە سروشتی باڵندەدا سڵۆکی دروستکردووە ئەمەش لە پێناوی خۆپارێزی و سەلامەتیدا، لەبەر ئەوەی باڵندە بەبێ جوین خواردنەکەی قوت دەدا هەندێکیان دەنوکێکی زۆر رەقی هەیە دەتوانێت گۆشتی پێ ببڕێت، هەروەك چەقۆ چۆن گۆشت دەبڕێت، بۆیە ئەوەی قوتی دەدات بە تەندروستی دەیخوات، بەهۆی ئەو گەرمییەی لە ناخیدایە خواردن دەهاڕێت و بێنیاز دەبێت لە جوین و قورسی ددان، لەمانە و شتانی تریش رابمێنە و پەند و ئامۆژگارییان لێوە فێرببە، "بە تەندروستی بێچووەکان لە سکی گیانداران دێنە دەرەوە و لە هەناوی باڵندەکاندا ورد و خاش دەبن"[2]، پاشان تەماشا بکە، باڵندە هێلکە دەکات و

---

[1]— هیچ گومانم نییە ئەم کتێبەی ئیمامی غەزالی گەیشتۆتە ئەوروپا و داروین و چەندین زانای تری زیندەوەرناس خوێندویانەتەوە، کتێبەکەی داروین(بنچینەی جۆرەکان) هیچی تر نییە جگە لە گەشەپێدانی ئەمەی ئیمامی غەزالی دەیخاتە روو، داروین تەنها ناوی خودای لێ جیاکردۆتەوە و کردوویەتی بە یاساکانی ژیان و سروشت و گیانداران و رووەك.

[2]— ئەم قسەیە وەك پەند وایە کە لەسەر حیکمەت و گەورەیی خودا دەهێنرێتەوە.

بێچووی نابێت تاكو بە ئاسانی بفڕێت، گەر لە سكیدا بێچووی هەڵبگرتبایە تا پێدەگەیی بەهۆیەوە لاشەی قورس دەبوو و كۆسپی لەبەردەم فڕیندا دروست دەكرد، نابینیت خودا هەموو ئەو شتانەی دروستی كردوون چەند بە جوانی ڕێكیخستوون، هەر شتێكی بە حیكمەتێك دروستكردووە كە بۆی گونجاوە و پێی شایستەیە؟

سەرنج بدە ئەو ئیلهامە تایبەتەی دەدرێت بە باڵندەی بەكڕ[1] كاتێك بەسەر هێلكەكانییەوە دەنیشێت، ببینە چۆن هەڵیان دەهێنێت و بەخێویان دەكات، كێ فێری ئەوەی كرد دانەوێڵە لە زەوی هەڵبگرێتەوە، كاتێك لە هەناوی خۆیدا خواردنەكە دەتوێنێتەوە دەیكات بە دەم بێچووەكانییەوە، ئەمە جۆرێك لە باڵندە.

پاشان سەرنج بدە لەگەڵ ئەمەدا چۆن شاندەداتە ژێر ئەو هەموو ماندووبوونە لەگەڵ ئەوەی هیچ بیر و هۆشێكی بۆ سەرئەنجام نییە، و هیچ هیوا و ئاواتێكی بۆ داهاتووی بێچووەكانی نییە، وەك چۆن مرۆڤ هیوا و ئاواتی بۆ منداڵەكانی هەیە لە عیززەت و پشتیوانی و مانەوەی ناوی باش[2]، ئەمە چیترە جگە لە ئیلهامێكی خودایی؟ سەرنج بدە چۆن ئیلهامی مێینە دەكات بە زانینی كاتی هێلكە، لەو كاتەوە خودا ئیلهامی دەكات پووش بكێشێت، دار و گژوگیا بهێنێت و ڕێكی بخات و ئامادەی بكات وەك هێلانەیەك بۆ هێلكە و دواتریش بێچووەكانی، هێنانی گژوگیا و شتی تەڕ بۆ هێلانە تاكو هێلانەكە شێدار بێت، ئەوەش دەبێتە هۆیەك بۆ پارێزگاری لە هێلكەكان، هێلكەكان لە شوێنی تەخت و نەرم كە وەك لانكەیەكی لێهاتووە پارێزراو دەبن و لە كاتی كەوتن بە سەریاندا هێلانەكە دەبێتە شوێنێكی شیاو.

---

[1]— ئەو باڵندانەی دەكەون بەسەر هێلكەدا.

[2]— مەبەستی ئەوەیە مرۆڤ كاتێك منداڵەكانی بەخێو دەكات جگە لە سۆز و بەزەیی بیر لە ئەو سەرئەنجامە دەكاتەوە كە لەسەر كارەكەی پاداشت دەدرێتەوە، بۆ نموونە پاداشتی خودا لەسەر بەخێوكردنی منداڵەكانی، یان پاداشتی دونیایی بەوەی لە داهاتوودا منداڵەكانی خزمەتی دەكەن، باڵندە و گیاندارانی تر ئەم زانستەیان بە سەرئەنجام لەلا نییە.

سەرنجی ئیلهامی کۆتر بدە چۆن دەزانێت بێچووەکەی گەیشتۆتە کەماڵ و کاتی لەئامێزگرتنی هێلکەکان بەسەرچووە و پێویستە کونێك بکاتە هێلکەکە تاکو بێچووەکەی لێ بێتە دەرەوە؟ گەر بە هۆیەکەوە هێلکەکانی خراپ بن لەسەر هێلانەکە هەڵدەستێت و بەجێیان دەهێڵێت، یاخود بە دەنووك لە هێلانەکە بەریان دەداتەوە.

پاشان سەرنجی ئەو ئیلهامە بدە کاتێك خواردن دەچۆڕێنێتە دەمی بێچووەکانیەوە، یەکەمجار هەوا دەکاتە ناو دەمی بێچووەکانی تاکو چیکڵدانۆچکەیان بۆ ئەو خواردنەی تێیدەکرێت ئامادەیی پەیدا بکات، پاشان لە لیکاوەکانی هەرسبوونی خواردنی ناو سکی خۆی دەچۆڕێنێتە دەمیانەوە، ئەوجا لەو خۆراکەی لە لای خۆی هەرسبووە هەڵدەڕێژێتە ناو دەمیانەوە، ئەمە چەندین جار دووبارە دەکاتەوە تا چیکڵدانۆچکەی پڕ دەکات، گەر دانەوێڵە ساغەکەی بکردبایە بە دەمیانەوە بەهۆی لاوازی جەستەیانەوە بۆیان هەرس نەدەکرا، سەرنج بدە ئایا ئەم هەموو حیکمەتە بە تەنها کاری باڵندەیە؟

پاشان سەرنجی بێچووەکان بدە دوای دەرچوونیان لە هێلکە، ببینە چۆن دەیانخاتە ژێر باڵی خۆیەوە بۆ ئەوەی بەجارێك گەرمی لاشەیان ون نەکەن و زیانیان پێ بگات.

هەندێ باڵندە هەیە لەسەر شێوازی جیاواز دروستکراون ئەوەش بۆ حیکمەتێکی تر دەگەڕێتەوە، بزانە دەسەڵاتی خودا لە یەك جۆردا سنووردار نابێت، بەڵکو هەر حاڵێك حوکمی خۆی هەیە کە هەڵدەستێت بە بەرژەوەندی ئەو شتە، بۆ ئەو مەبەستەیە مریشك شایستەیی تێدا نییە بۆ خواردن چۆڕانە ناو دەمی بێچووەکانی، بەڵکو بێچووەکانی هەرکە لە هێلکە هاتنە دەرەوە خۆیان خواردن دەچننەوە.

پاشان سەرنج بدە کۆتری نێر و مێ چۆن بە نۆرە بەسەر هێلکەکانەوە دەنیشن بۆ گەرم کردنیان لە ترسی تێکچوونی هێلکەکان، ئەمەیان کە لەسەر هێلکەکان هەڵدەستێت ئەویتریان لەسەریان دەنیشێت وەك ئەوەی پێیان وترابێت گەر ئەو کارە نەکەن هێلکەکانیان تێکدەچێت.

پاشان تەماشای دروستبوونی هێلکە و ئەو حیکمەتانە بکە تیایدا دانراون، زەردێنـەی زۆر زەرد و ئاوی سپی و شلی تێدایە، زەردێنەکە بۆ ئەوەی جەستەی بەچـکەکەی لـێ پەیدا ببێت، سپێنەکەش دەبێتە خۆراکی بێچووەکە تا کاتی هاتنە دەرەوە، سەیری ئەو تەگبیرە مەحکەمە سەرسوڕهێنە بکە، چۆن خواردنەکەی لەناو هێلکەیـەکی داخـراودا بۆ دانراوە و بەکاریدەهێنێت تا پێدەگات و لە هێلکەکە دێتە دەرەوە.

پاشان سەرنجی چیکڵدانۆچکەی باڵندە بدە و لەو تەگبیرە خوداییە ورد ببـەرەوە، بـۆری رۆیشتنی خواردن بۆ سیقەتۆرە تەسکە، کەم کەم نەبێت خواردنی پیادا گوزەر ناکـات، گەر باڵندەکە دەنکێکی بە دەنووك هەڵبگرتبایە و رەوانەی ناو سیقەتۆرەی بکردبایـە- کە ماوەیەکی زۆری پێ دەچێت- ئەوجا بیتوانیبایە دەنکێکـی تـر هەڵبگرێتـەوە ئـەوا کاتی زۆری دەویست، لەگەڵ ئەو سڵۆکییەی باڵندە هەیەتی و خـۆلادانی لـەو شـتانەی دەترسێت ئازاری پێ بگەیەنن، بۆیە ئەوەی لە چیکڵدانۆچکەدا کۆی دەکاتەوە پارێزەری ترسی توند و سڵەمینەوەیەتی، چیکڵدانۆچکەی کـردووە بـە توورەکەیـەکی هەڵواسـراو لەبەردەمیدا تاکو ئەو خواردنانەی دەیدۆزێتەوە بەخێرایی تێی بکات، پاشـان لـەوێوە- دوای نەرمکردنەوە- بەرەو سیقەتۆرە بە هێواشی رەوانەی بکـات، حیکمـەتێکی تـری تێدایە ئەو باڵندانەی خواردن دەچۆڕێننە ناو دەمی بێچوەکانیان گێڕانەوەی خواردن لـە چیکڵدانۆچکەوە بۆ ناو دەم ئاسانترە لە گێڕانەوەی لە سیقەتۆرە.

پاشان سەرنجی پەڕی باڵندە بدە، هەروەك چنین وایە بە ریشاڵی نەرم، وشکی تێدایە کە دەوروبەر رادەگرێت، نـەرمی تێدایـە تـاکو راگـری پـەڕەکان لـە کـاتی خواربوونـەوەدا نەشکێت، هەندێکی دراوەتە دەم هەندێکی تری وەك دانەدەمیەکی تەقەڵی درووومـان، یان دانەدەمیەکی موو لەپاڵ مـوو، گـەر بتـەوێت چـنینی پـەڕەکان بکەیـەوە کـەمێك دەکرێنەوە و بە تەواوی والاّ نـابن تـاکو هـەوا نەچـێتە ژێریانـەوە و فڕینەکـەی قـورس بکات، لە ناوەڕاستی پەڕەکەدا راگرێکی توندی وشکی جـێگیر هەیـە وەك شـێوەی قـژ

پەڕەکانی لەسەر چنراوە تاکو توندوتۆڵیی پەڕەکان رابگرێت، گەر ئەو راگرە نەبوایە و تەنها پەڕەکان بوونیان هەبوایە ئەوا هەوا هەڵیدەوەشاندنەوە، راگری پەڕەکان ناوی بۆشە تاکو ببێتە هۆی ئاسان فڕینی باڵندەکە.

سەرنجی ئەو باڵندانە بدە قاچەکانیان درێژە، حیکمەتی درێژییەکەیان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە زۆربەی کات لە زەمینەی تەخت و پان وپۆڕدا خواردن کۆدەکاتەوە وەك ئەوەی چاودێرێکی لەسەر بێت، لەو شتانە رادەمێنێت لەناو ئاودا جوولە دەکەن، کە شتێك لە پێویستیی[1] بینی هەنگاوێکی نەرمی بۆ دەنێت تا دەستی بەسەردا دەگرێت، گەر لاقەکانی کورتبوونایە کاتێك لە ئاودا هەنگاوی بۆ گرتنی نێچیرەکەی هەڵدەگرت سینەی دەیدا لە ئاوەکە و ئاوەکە دەکەوتە لەرزە و نێچیرەکەی ئاگادار دەکردەوە و نێچیرەکەی لێ دووردەکەوتەوە و لەدەستی دەچوو.

سەرنجی چۆلەکەکان و باڵندەکانی تر بدە، بەدرێژایی رۆژ سەرقاڵی پەیداکردنی خۆراك نییە، نە خواردنەکەی لێ بزر دەبێت نە بە تۆپەڵ لە جێگەیەکدا دەیبینێتەوە، ئەمەش سوننەتێکی جاری خودای موتەعالە لەسەر دروستکراوەکانی، لە بەرژەوەندی گیاندارانە بەدوای رۆزی خۆیاندا بگەڕێن، گەر باڵندە لە یەك جێگە رۆزی خۆیان دەستەبەر بکردبایە بەسەریدا دادەبارین و خۆیان نەدەگرتەوە تا پڕ دەبوون، ئەو کات لاشەیان بۆ فڕین قورس دەبوو، ناشتوانن خۆراکەکە هەڵبهێننەوە و لە سکی خۆیان دەریبکەن، وەك باڵندەی ئاویی گەورە بەو کارە هەڵدەستێت، ئەو جۆرە باڵندەیە دەست بە خواردنی ماسی دەکات کاتێك سکی پڕ دەبێت و بێزاری تەنگەتاو دەبێت دەست بە رشانەوە دەکات تاکو فڕینی ئاسان بێت، مرۆڤیش هەر بەو جۆرەیە، گەر بەبێ کۆشش رۆزییان دەستبکەوتبایە دەستیان بەتاڵ دەبوو بە جۆرێك دەکەوتنە ناو خراپترین تێکچوون و ئاشووبەوە.

---

[1] ــ خۆراکەکەی یان نێچیرەکەی.

سەرنجی هەموو ئەو جۆرە باڵندانە بدە کە تەنها لە شەودا دەردەچن، وەك كونەپەپو و شەمشەمەكوێرە، خواردنیان لە لەناو هەوادایە وەك مێش و پەپوولە و هاوشێوەكانی ئەوانە، خۆراكەكەیان لەناو هەوادا بڵاوەی كردووە، بۆیە لە شوێنیچكدا دەژی نزیكتر بێت لە زەوی، لەوانەیە رۆشنایی یارمەتیدەر نەبێت بۆ هەڵگرتنی شت لەسەر زەوی، بەو بەڵگەیەی لە كاتی رۆژدا دەرناكەوێت مەگەر زۆر بە شاراوەیی، بۆیە ئیلهامكراوە لەسەر گیانەوەرەكانی ناو هەوا بژی لە پەپوولە و مێروو و مێش و گیاندارانی تر.

سەرنجی شەمشەمەكوێرە بدە، خودا بەبێ پەڕ دروستی كردووە، بەرانبەر بەوە شتێكی تری پێ بەخشیوە دەوری پەڕی بۆ ببینێت، دەم و ددان و لەدایكبوونی بێچووی پێبەخشیوە كە لە ئاژەڵان(شیردەرەكان)دا هەن، توانای فڕینی پێ بەخشیوە، فڕینی تایبەت نەكردووە بەوانەی جەستەیان بە پەڕ داپۆشراوە، فڕین لە یەك جۆردا سنووردار نەكراوە، چونكە باڵندەی لەو جۆرەشی(شەمشەمەكوێرە) دروستكردووە، لە ماسیدا جۆرێكی دروستكردووە بۆ ماوەیەكی زۆر بەسەر دەریادا دەفڕێت و پاشان دادەبەزێتەوە بۆ ناو ئاو، پاكێتی بۆ خودای زانای بڕیاردەر.

سەرنجی نێر و مێی كۆتر بدە، ببینە چۆن كۆمەكی یەكتری دەكەن لە بەخێوكردنی هێلكە و بێچووەكانیاندا، گەر یەكێكیان پێویستی بە خواردن بوو ئەویتریان بەسەر هێلكەكاندا دەكەوێت، تا كاتی هەڵهاتنی هێلكەكان، پاشان بە ئاگاهی لە بێچووەكان ئیلهام كراون، زۆر لە هێلكەكان دوور ناكەونەوە گەر هەردووكیان بۆ خۆراك چوونە دەرەوە، تەنانەت شتی رەق دەكەنە ناو سكیانەوە بۆ ئەوەی پێویستیان بە هەستان نەبێت لەسەر هێلكەكان، كاتێك ناچار ببێت بە دەركردنی شتە رەقەكە بە یەكجار دەریدەداتە دەرەوە.

پاشان سەرنجی لێبڕانی نێرەكە بدە كاتێك مێیەكە هێلكەی تێدا پەیدا دەبێت و كاتی كردنی هێلكە دێتەبەرەوە، ببینە چۆن مێیەكە دەردەكات و دەنووكی لێ دەدات،

ناهێڵێت مێیەکە لە دەرەوەی هێلانەکە بوەستێ لە ترسی ئەوەی نەبادا هێلکەکە لە شوێنێکدا بکات جێگەی خۆی نەبێت، ببینە چۆن خواردن دەچۆڕێنێتە ناو دەمی بێچووەکانییەوە و سۆزیان پێ دەبەخشێت تا ئەو کاتەی ئاتاجن بەو خواردنە خۆراك بە رێگەی چۆڕانە ناو دەمە، ئەمەش تا گەورە دەبن و پەڕوباڵ دەردەکەن و دەتوانن بفڕن و خواردن کۆبکەنەوە و لە دایك و باوکیان بێنیاز بن، گەر بێچوەکان داوای خواردن لە دایك و باوکیان بکەن لێیان دەدەن و دەریان دەکەن و بە شتێکی ترەوە خەریك دەبێت.

پاشان سەرنج بدە خودا چی بۆ باڵندە گۆشتخۆرەکان لە خێرایی فڕین دروست کردووە، تاکو نێچیرەکە پێشی نەکەوێت، سەرنج بدە لە هێزی چڕنووکەکانی و تیژی دەنووك و نینوکەکانی، وەك ئەوەی چڕنووکەکانی چەقۆیەك بن بۆ بڕین، وەك ئەوەی قولاپ بن بۆ هەڵواسینی گۆشت تاکو ئەوەی پێویستییەتی لە بەهێزی چڕنووکەکانییەوە بەدەستی بهێنێت.

پاشان سەرنجی باڵندەی ناو ئاو بدە، لەبەر ئەوەی خۆراکەکەی لەناو ئاودایە چۆن خودای موتەعال فێری مەلە و نوقمبوونی کردووە تاکو لە ژێر ئاودا خۆراکەکەی خۆی بەدەست بهێنێت، لە هەر پۆلێك لە باڵندەکاندا بۆ بەدەستهێنانی خۆراك جۆرێك لە شیاویی پێ بەخشیوە.

دەروازەی یازدەیەم: حیکمەتی دروستکردنی وڵاخ

خودای موتەعال دەفەرمویێت: ﴿وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنفُسِ ۚ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾﴾ النحل: ٧ – ٨

بزانە خودا تۆ و ئێمەش سەرکەوتوو بکات، خودای موتەعال وڵاخی بۆ سوود و قازانجی بەندەکانی دروستکردووە و کردوونی بە منەتێك بەسەر مرۆڤەوە، بە جەستەیەکی پڕ گۆشتی جێگیر بوو لەسەر ئێسقانی پتەو -کە راگری گۆشتەکەیە- خولقاندوونی، دەمار و رەگی بەهێز، گرمۆڵەبوونی هەندێکی لەگەڵ هەندێکی تری، نە نەرم و شل دورستی کردوون، نە رەق وەکو بەرد، هەموو جەستەی بە پێستێکی ئەستووری بەهێز داپۆشیوە تاکو جەستە توندوتۆڵ و دامەزراو بکات، چونکە وڵاخ توانا و بەهێزیی پێویستە بۆ کار و هەڵگرتنی کۆڵ و بار، خودای موتەعال چاو و گوێی پێ بەخشیون تاکو بتوانن پێویستی مرۆڤ جێبەجێ بکەن، چونکە گەر کوێر و کەڕ بوونایە مرۆڤ سوودی لێ نەدەبینین و بەهۆیانەوە نەدەگەیشتە مەبەست و مەرامەکانی خۆی.

پەروەردگار وڵاخی لە ئەقڵ و زەین بێبەش کردووە تاکو مرۆڤ بتوانێت رامیان بهێنێت و ژێرباریان بکات، سەرپێچی لە فەرمانی مرۆڤ ناکەن کاتێك لە پێویستییەکانی خۆیدا ماندوویان دەکات، وەك کاری سوڕاندنەوەی بەرداش و گواستنەوەی کۆڵ و باری قورس، و شتی تریش، خودا زانیویەتی مرۆڤ پێویستی بە کاری گیانداران دەبێت، چونکە

بۆخۆیان ناتوانن بەو کاروبارانە هەڵبستن و دەسەڵاتیان نییە بەسەریاندا، گەر داوا لە مرۆڤ بکرێت بەو کارانە هەڵبستن و ئەنجامدانیان شەکەتی دەکەن و هێزیان لەبەر دەبڕن، ئەو کات مرۆڤ لە ئەنجامدانی کاری پیشەسازیدا تایبەتمەندییەکی بەسەر گیاندارانی تردا نەدەبوو، ئەو کارە نایابانەی ئەنجامدانیان داوا لە مرۆڤ کراوە و بۆ ئەو مەبەستەش ئامادەییان تێدا دانراوە و پێویستییەکی ژیانیانە و لێی بێنیاز نین، هەر وەك چۆن لە بەدەستهێنانی زانست و ئادابدا ناتوانن بێنیاز بن، گەر ئەو گیاندارانە بۆ ئاسان کردنی کاری مرۆڤ ژێربار نەبونایە لەگەڵ مانووبوونی مرۆڤ بۆ ئەو کارانە ژیان و گوزەرانی تەنگەلان دەبوو، بۆیە رامهێنانی ئەو گیاندارانە بۆ مرۆڤ نیعمەتێکی مەزنە.

سەرنجی جۆرەکانی گیانداران بدە و ببینە چۆن هەر گیاندارێك ئامادەکراوە بە جۆرێك گونجاو بێت لەگەڵ ژیان و گوزەرانیدا، لەبەرئەوەی مرۆڤ وا بڕیارە خاوەنی توانای پیشەسازی بێت و زانست و فەزیلەکانی تر بەدەست بهێنێت، و ناشتوانن دەستبەرداری دروستکردنی بینا و دروومان و بازرگانی و کاری تر بن، بۆیە خودا ژیری و زەین و بیری پێداون، دەستی خاوەن پەنجەی رەنگینی پێ بەخشیون، تاکو بتوانن بە دەستەکانیان شت بگرن و هەوڵی کار و دروستکردن بدەن، بەڵام گیاندارە گۆشتخۆرەکان(دڕندەکان) کە وادانراون ژیانیان لەسەر راوکردن بێت و بۆ کاری تر گونجاو نین چڕنووك و خێرایی هەستان و کەڵبەیان پێدراوە، رووەك خۆرەکان کە ناتوانن پیشەیان هەبێت و راویشیان پێ ناکرێت سمیان بۆ دروستکراوە تاکو لە زبری و رەقی زەوی قاچەکانی پارێزراو بێت کاتێك بۆ لەوەڕ و خۆراکی بە زەویدا دەگەڕێت، هەندێك لەو گیاندارانە سمی خڕی تەختیان هەیە تاکو لەسەر زەوی چەسپ ببێت و گیاندارەکە بۆ بار و سواری ئامادەبێت.

لە گۆشتخۆرەکانی گیانداران رامێنە و تەگبیر و وردەکاری خودا ببینە، چۆن ددانی تیژ و پارێزەر(پووك)ی توندوتۆڵ و دەمی فراوانیان بۆ دروستکراوە، بە چەك و ئامێرێك

کۆمەك کراوە تاکو بە هۆیانەوە مەرامی داواکراوی خۆی بەجێ بگەیەنێت، هەموو ئەوانە لە قازانجی راوکردندایە، گەر گیاندارانێك کە ژیانیان لەسەر رووەك و گژوگیایە کەڵبە و چڕنووکیان هەبوایە ئەوا شتێکیان پێدرابوو کە پێویستیان پێی نەبوو، چونکە راو ناکات و گۆشت ناخوات، گەر دڕندەکان خاوەنی سم بوونایە ئەوا بێبەش دەبوون لەو چەکەی پێویستیان پێیەتی و بەهۆیەوە راو دەکەن، سەرنج بدە چۆن خودای موتەعال هەر جۆرە گیاندارێك جۆرێك لە چەکی پێداوە گونجاوە لەگەڵی و شیاوە لەگەڵ ژیان و گوزەرانیدا.

سەرنجی بەچکەی چوارپێکان بدە، چۆن بە شێوەیەکی سەربەخۆ شوێنی دایکەکانیان دەکەون، ئاتاجی پەروەردە و هەڵگرتن نین وەك بێچووی مرۆڤ، چونکە ئەوەی لە دایکی مرۆڤدا لە ئەقڵ و زانست دانراوە لە دایکی چوارپێکاندا دانەنراوە، هەر بەو جۆرەی ئەو بەزەیی و سۆز و نەرمونیانییەی لە دۆخی پەروەدەی مرۆڤدا هەیە لە چوارپێکاندا بوونی نییە، مرۆڤ بەهێزی بیرکردنەوە بێچوو پەروەردە دەکات و دەست و پەنجەکانی بۆ ئەو کارە ئامادەکراون، بەڵام چوارپێکان بەو جۆرە نین، بۆیە بێچووی ئەوان هەستان و بەرزبوونەوە بە خودی خۆوە و سەربەخۆبوونی پێ بەخشراوە، بێچووی هەندێ باڵندە وەك مریشك و قەل هەرکە لە هێلکە دێتە دەرەوە دەست بە چنینەوەی خواردن دەکات، ئەوانەش کە لاوازیان تێدایە وەك بێچووی کۆتر و کوختی دایکەکانیان سۆزیان هەیە بەرانبەریان و خواردن دەکەنە چیکڵدانەی خۆیان و پاشان دەیچۆڕێننە ناو دەمی بێچووەکانیانەوە، بەردەوام بەو جۆرە خواردنیان پێدەدەن تا توانای هەستان و سەربەخۆبوونیان بۆ پەیدا دەبێت، هەر جۆرێك بەشێك لە سۆز و حیکمەتی پێ بەخشراوە، پاکێتی بۆ خودای کارهەڵسوڕێنەری دانا.

سەرنجی سمی ئاژەڵان بدە، چۆن بە جووت قاچەكانی دەگوێزێتەوە[١] تاكو ئامادە بێت بۆ ڕۆیشتن، گەر قاچەكانی تاك بوونایە[٢]، بەكاری ڕۆیشتن نەدەهاتن، چونكە گیاندارانی ئاویی هەندێك لە قاچەكانیان دەگوێزنەوە، و ئەوەی كۆمەكی ڕۆیشتنی دەكات شاندادانە لەسەر ئەو قاچانەی نەیگواستۆتەوە[٣]، ئەوانەش كە دوو لاقیان هەیە یەكێكیان دەگوێزێتەوە و لەسەر ئەویتریان خۆی ڕاگیر دەكات، چوارپێكان دووانیان دەگوێزنەوە و دووانیان جێگیر دەكەن، ئەو كارەش بە چەپ و ڕاست، چونكە گەر دەست و قاچی لایەكی بجوڵاندبایە و شانی لەسەر دەست و قاچی لاكەی تر دابدابایە نەیدەتوانی لەسەر زەوی جێگیر ببێت، گەر هەردوو دەستی پێكەوە بۆ پێشەوە هەڵبدات و بەدوایدا دوو قاچەكەی بگوێزێتەوە ڕۆیشتنەكەی تێكدەچوو، بۆیە قاچی ڕاستی پێشەوە لەگەڵ چەپی دواوەدا دەجوڵێنێ و شان لەسەر چەپ و ڕاستەكەی تر دادەدات، بەو جۆرە لەسەر زەوی خۆی دەگرێت و كاتێك دەڕوات بەرنابێتەوە، ئەوەش بەهۆی خێرایی بەیەكتر گەیشتنی چەپ و ڕاستەكان لە ڕۆیشتن و شان لەسەردادان[٤].

ناینی گوێدرێژ چۆن بۆ كوڵ و بار و سوڕانەوەی بەرداش ژێربار كراوە، ئەسپ لێی دەسڵەمێتەوە؟ ئەگەر وشتر یاخی ببێت بە چەند پیاوێك داگیرناكرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەباری ئاساییدا مل بۆ منداڵێك دەدات، گای بەهێز ملكەچی خاوەنەكەی دەبێت تا نیرەكە[٥] دەخاتە گەردنی و زەوی پێ دەكێڵێت، ئەسپ بۆ سواری و

---

[١]– واتە دەستێك و قاچێك هەڵدەدات بۆ پێشەوە و لەسەر دەست و قاچەكەی تر دەوەستێ، ئەوجا دەست و قاچە جووڵاوەكە جێگیر دەبێت و جووتە وەستاوەكە دەكەوێتە جووڵە، و بەو جۆرە.

[٢]– واتە یەك قاچ، یان سێ، یان پێنج.

[٣]– قاچی وەستاو بۆ ڕاگرتنی جەستەی گیاندارەكە و پاڵنانی لاقەكەی ترە بۆ پێشەوە.

[٤]– پێموایە ئیمامی غەزالی یەكەمین كەسێك بێت بەم وردی و تێروتەواوییە لە زانستی جووڵە كۆڵاوەتەوە، ئەو زانستەی ئەمڕۆ لە جووڵەی ڕۆبۆتەكاندا بەكاردەهێنرێت.

[٥]– نیر: ئەو پارچە دارە بوو لە هەوجاڕدا دەخرایە سەر ملی دوو "گا"كە و هەوجارەكەی بە دارێكی درێژ پێوە دەبەسترایەوە.

هەڵگرتنی شمشێر و تیر و کەوان لە کاتی جەنگدا وەك پارێزەرێك بۆ خاوەنەکەی، رانەمەڕێك بە منداڵێك دەلەوەڕێن، گەر بڵاوە بکەن و هەر مەڕێك روو لە ئاراستەیەك بکات-بەهۆی هەڵهاتنیان لە یەکتر- بەخێوکردنیان ئەستەم دەبوو، بەڵکو مرۆڤ لە گەڕان بەدوایاندا دەستەوسان دەبوو[١]، هەر بەو جۆرە تەواوی گیانداره رامهاتووەکان بۆ مرۆڤ، هەموو ئەم بەکارهێنان و ژێربارهاتنانە لەبەر ئەوەی خودا ئەقڵ و بیرکردنەوەی پێ نەداون، ئەوەش هۆیەکە بۆ رامهێنانیان، ئاژەڵان لا بەلای هیچ کەسێکدا ناکەنەوە با لە هەموو بارێکدا ماندووشیان بکەن، هەر بەو جۆرە گەر دڕندەکان خاوەنی ئەقڵ و بیرکردنەوە بوونایە، پەلاماری مرۆڤیان دەدا و گەورەترین بەڵا و مەینەتییان بەسەردا دەهێنان، ئەو کات دەمکوتکردن و دوورخستنەوەیان زۆر گران دەبوو، بە تایبەت ئەو کاتانەی کە پێویستیی زۆریان بە خواردن هەیە و هاوسەنگی خۆیان لەدەست دەدەن، نابینی چۆن لە مرۆڤ خۆیان کەنارگیر دەکەن، بە ترسەوە دەخزێنە ناو کونەکانیانەوە و لە لاوازترین مرۆڤ سڵ دەکەنەوە و خۆیان بزر دەکەن، تا وایان لێهاتووە دەرناکەون و ناچن بەدوای خۆراکیاندا لە شەودا نەبێت، خودا وای لێکردوون لەگەڵ برسێتی زۆر و پێویستییان بە خواردن لە مرۆڤ دەترسن و خۆیان لادەدەن، بەڵکو ئەو کارەیان لێ قەدەغەکراوە، گەر ئەوە نەبوایە هێرشیان دەکردە سەر ماڵەکانیان و تەنگەلانیان دەکردن[٢].

نابینی سەگ-کە جۆرێکە لە دڕندە- چۆن بۆ پاسەوانی ماڵی خاوەنەکەی رامهاتووە، تا وای لێهاتووە خۆی دەکات بە قوربانی و خەو لە چاوی خۆی دەتۆرێنێ تاکو شتێکی

١- خەڵکی لادێ بەخێوکردنی ئاژەڵی سپی لا ئاسانترە تا ئاژەڵی رەش(بزن و سابرێنگ) ئەمەش تەنها بەهۆی جووڵەی زۆری ئاژەڵی رەش کە شوانەکە رووبەڕووی شەکەتی و ماندووی دەکاتەوە.

٢ ئیمامی غەزالی باسی یاسا گشتییەکەی پەیوەندی مرۆڤ و ئاژەڵان دەکات، ئەم قسەیە مانای ئەوە ناگەیەنێت ئیمامی غەزالی بێئاگا بووبێت لەو هەواڵانەی کە چەندین مرۆڤ بە دەستی دڕندە کوژراوە و خوراوە، بە تایبەت لە سەردەمی ئەودا کە گیانداره دڕندەکان زۆر و مرۆڤ کەم و نەبوونی ئامێری پێشکەوتووش لە لایەکی ترەوە.

خراپ روو لە ماڵی خاوەنەکەی نەکات، پاشان بە دەنگی بەرزی کۆمەکی خاوەنەکەی دەکات تاکو لە خەو بەئاگابێت و ئەوەی رووی لە خۆی و ماڵەکەی کردووە بەرپەرچ بداتەوە، بە جۆرێك سەگ ماڵیی کراوە و ئالوودەی مرۆڤ بووە لەسەر برسێتی و تینوێتی و سوکایەتی پێکردن و جەفا و دڵڕەقی مرۆڤ ئارام دەگرێت، خودای موتەعال لەسەر ئەم ئاکارانە رامیکردووە بۆ بەرژەوەندی مرۆڤ لە پاسەوانی و راوکردن، لەبەر ئەوەی خودا بۆ پاسەوانی دایناوە چەکی ئەو کارەشی پێداوە، ئەوەش بریتییە لە کەڵبە و چڕنووك و وەڕەی بەهێز تاکو دز و گومان لێکراو بترسێنێت و لەو شوێنە دووری بخاتەوە کە ئەو پاسەوانی دەکات.

پاشان سەرنج بدە چۆن پشتی وڵاخ لەسەر چوار لاقی وەستاو تەخت کراوە، تاکو بۆ سواربوون و کۆڵ و بار شیاو و گونجاو بێت، ئەندامی مێیینەیان لە دواوە دیار و دەرکەوتووە تاکو نێرەکان بە ئاسانی بتوانن لەگەڵیان جووتبوون ئەنجام بدەن، گەر شوێنی ئەندامی مێیینەکان لە خوارەوەی ژێر سکدا بووایە-وەك ئەوەی مرۆڤ- نێرەکان نەیاندەتوانی لەگەڵیان جووت بن، نابینی هیچ ئەرك و ماندووبوونێك لەو کارەیاندا بوونی نییە وەك ئەوەی مرۆڤ پێویستە رێکی بخات لەگەڵ هاوسەرەکەی، لەم حیکمەت و تەگبیرە رابمێنە، لەبەر ئەوەی ئەندامی مێیینەی فیل لەژێر سکیدایە کاتێك دەیانەوێ جووتبن بەرزدەبێتەوە و بۆ نێرەکە دەردەکەوێت تاکو بتوانێت کارەکەی لەگەڵ ئەنجام بدات، لەبەر ئەوەی ئەندامی مێیینەی فیل وەك ئاژەڵانی تر لە شوێنی دیار و دەرکەوتوودا نییە خودا ئەو سیفەتەی پێ بەخشیوە، تاکو کارەکە ئەنجام بدەن و وەچە بخەنەوە و ژیان بەردەوام بێت، ئەمەش بۆ مرۆڤ پەند و ئامۆژگارییەکی مەزنە[١].

---

[١]- سەرنجی ئەم گیانە زانستییەی ئیمامی غەزالی بدە لەو سەردەمەدا کە تەنانەت تێڕامان و وردبوونەوە لە کارێك دەکات لەلای خەڵکی جێگەی شەرم و قسە لەسەرکردنە.

پاشان سەرنج بدە چۆن جەستەی ئاژەڵان بە موو و خوری و کوڵك داپۆشراوە، تاکو لە گەرما و سەرما و ئافەتی تر بیانپارێزن، قاچەکانی سمیان بۆ کراوە تاکو لە شتی رەق پارێزگارییان لێ بکرێت، ئەوانەش سمییان نییە پێیەکانیان بە شێوە خوفێك[١] داپۆشراون تاکو رۆڵی سمیان بۆ ببینن.

لەبەر ئەوەی ئاژەڵان زەین و بیر و دەست و پەنجەیەکیان پێوە نییە بەکاری ئیشکردن بێت، ئەوەندەی پێدراوە لە شتە زیانبەخشەکان خۆی بەدوور بگرێت، بەوەی پۆشەرەکەی خودا بۆی ئامادە کردووە و پێیەوە دەمێنێتەوە تا لە ژیاندا بێت و ئاتاجی گۆڕینی نابێت، کاتێکیش تازە دەبێتەوە هەمان خوری و موو و کوڵکی بۆ دەڕوێتەوە، بە پێچەوانەی مرۆڤەوە کە پۆشاکیان بەپێی زەوق و تەگبیری خۆیانە، چەندین ئەندامیشی پێبەخشراوە بۆ ئەنجامدانی کارە پێشنیازکراوەکان، خەریکبوونیشی بەو کارانەوە چاکی و باشی و حیکمەتی بۆ مرۆڤ تێدایە، مرۆڤ لەسەر ئامادەیی ئەنجامدانی کاری خێر و شەڕ دروستکراوە، ئەو هۆکارانەی بۆ فەراهەم کراوە ئاتاجییەکانی بۆ دەستەبەر دەکەن، هەروەها بەهۆیانەوە(بەهۆی ئامادەیی خێر و شەڕ لە مرۆڤدا) ئەو کارانە ئەنجام دەدات کە سەرئەنجامەکەیان تیاچوونی خۆی و دوارۆژی خۆیەتی، گەر مرۆڤ لە کاروبارەکانیدا هەموو شتێکی پێ بدرابایە ئەوا زیادەڕەوی و لەخۆدەرچوون دەبوونە هۆی تیاچوونی، مرۆڤ دەبووە خراپترین گیاندارێك بۆ نانەوەی فەساد لەسەر زەویدا، بەو ژیرییەی کە بڕیارە بەختەوەری و ئاسوودەیی لێوە دەستەبەر بکات بەدبەختی و مەینەتی بۆ خۆی دەبڕییەوە.

مرۆڤ رێزی لێگیراوە، هەر جۆرە پۆشاکێکی بوێت سەربەستە لە پۆشینی، هەرچی بوێت لەبەری دەکات، جوانی و رازاوەیی و شکۆی خۆی کامڵ دەکات لەبەر چاوی

---

[١]- قاوغێکە دەکرێت بە بەر سمی گیاندارەکەدا کە وەك پێڵاوی لاستیکی ئەم سەردەمە وایە.

ئەوانەی هاوەڵی دەکەن و حەزیان بە نزیکییە لێیەوە، بەو کارەش بۆنی خۆی خۆش دەکات و زیندەگییەك بە دەروونی دەبەخشێت، ئەمە بریتییە لە دەروازەیەك لە دەروازەکانی نیعمەت بۆ مرۆڤ، بە پێچەوانەی ئاژەڵانەوە کە بێنیازن لە هەموو ئەوانە.

سەرنجی ئەو ئیلهامە بدە خودا بە ئاژەڵان و دڕندەکانی دەشت و شاخەکانی بەخشیوە، خۆیان دەشارنەوە وەك چۆن مرۆڤ مردووەکانیان دەشارنەوە، ئەوانەیان هەست بە مردن دەکەن خۆیان دەشارنەوە لە جێگەیەکدا تا مردن روویان لێ دەکات، ئەگینا کوا جەستەی دڕندە و ئاژەڵە کێوییەکان و گیاندارانی تر؟ گەر بەدوای کەلاکێکدا بگەڕێین نایبینینەوە، ژمارەشیان کەم نییە، تاکو ببێتە هۆی دیارنەمانی جەستەکانیان، بەڵکو گەر کەسێك بڵێت: ئەوانە لە مرۆڤ زۆرترن بە هەڵەدا نەچووە، چونکە دەشت و ساراکان پڕبوون لە دڕندە و کەمتیار و مانگا و گوێدرێژ و ئاسك و وشتر و بەراز و گورگ و خشۆك و مێرووەکان و پۆلەکانی باڵندە، و گیاندارانی تر کە نایەنە هەژماردن، ئەم پۆلانە رۆژانە لێیان دەمرێت و لێیان لەدایك دەبێت، ئێسکی رزیوییان زۆر کەم دەبینرێت، خودا یاسا و سوننەتی وایە لە شوێنی خۆیاندا بن و کاتێك هەست بە مردن دەکەن روو لە شوێنی شاراوە دەکەن و تیایدا دەمرن، سەرنجی ئەم کارە بدە، ئەو ئیلهامە خوداییە ببینە بەو گیاندارانە دەبەخشرێ تاکو جەستەی خۆیان لە کاتی مردندا بشارنەوە، هەموو ئەمانە بە ژیری و بیرکردنەوە لای مرۆڤ بەرجەست بووە.

سەرنجی گیانداران بدە چۆن لە پێشەوە چاوەکانیان بۆ دروستکراوە، بۆ ئەوەی پێشەوە ببینێت و خۆی نەدا بە بەربەستێکدا و نەکەوێتە ناو چاڵێکەوە، کاتێك لەوانە نزیك دەبێتەوە خۆی لادەدات و لێیان دوور دەکەوێتەوە، لە کاتێکدا ئاژەڵان نەزانن بەو سەرئەنجامەی لەو کارەوە پەیدا دەبێت، ئایا ئەو کەسەی چاوی لەو شوێنە داناوە مەبەستی سەلامەتی و باشی نەبووە بۆ گیانداران تاکو سوودی لێ ببینن؟

پاشان سەرنجی دەمیان بدە چۆن تا پێشەوەی دەم و لووتی کراوەتەوە، ئەمەش بۆ ئەوەی بە ئاسانی ئالف و خۆراك بخوات، ئەگەر دەمیان وەك دەمی مرۆڤ بوایە هیچ شتێکیان لە زەوی بەدەست نەدەهێنا، لچێکی ئەستوور و رەقیان پێدراوە تاکو بەهۆیەوە ئەو خواردنەی دێتە بەردەمی بیچنێتەوە و لوولی بدات بۆ ناو دەمی، گیانداران ئیلهام کراون لەسەر ئەوشتانە بلەوەڕێن کە سوودی هەیە بۆیان و خۆیان لەو شتانە بەدوور بگرن زیانیان پێ دەگەیەنن.

سەرنجی ئاژەڵان بدە چۆن ئاو دەخۆنەوە، ببینە چۆن تاڵە موو بە دەوری دەمیدا دروستکراوە ئەو شتانەی دەکەونە سەر ئاو لە پووش و پەڵاش بەهۆی ئەو تاڵە موانەوە دووریان دەخاتەوە، تاڵە مووەکان بەجۆرێك دەبزوێنێت شتی سەر ئاوەکە پاڵ پێوە دەنێن تاکو ئاوێکی پاك بخواتەوە، ئەو تاڵە موانە وەك ددان وان بۆ دەمی مرۆڤ.

پاشان سەرنجی کلکی گیانداران بدە و لە حیکمەتەکەی بکۆڵەرەوە، وەك داپۆشەرێك کە موو روویەکی داپۆشیوە دروستکراوە، لە سوودەکانی: وەك داپۆشەری ئەندامی مێیینە و دەرچەی پاشەڕۆ بەکاردەهێنرێت، لە نێوان دەرچەی پاشەڕۆ و سکی ئاژەڵاندا هەمیشە چەوری و چڵك بوونی هەیە و بەهۆیەوە مێش و مەگەز لەسەری کۆدەبنەوە، هەر بەو جۆرە لە پاشاوەی ئەو مێرووانە کۆدەبنەوە، لەو بارەدا بەهۆی جووڵانی کلکییەوە ئەو گیاندارانە لە خۆی دوور دەخاتەوە، بۆیە بەکارهێنانی کلکی وەك باوەشێنێك هەموو ئەو شتانەی زیانی پێ دەگەیەنێت لەخۆ دوور دەخاتەوە، پاشان بە سەری کلکی ئەو مێش و مەگەزانەی بە پێشەوەی جەستەوە دەنووسێن دوور دەخاتەوە، گیاندارەکەش -لەگەڵ ئەوەدا- بە جووڵەیەکی تایبەت بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە یارمەتی دراوە، کاتێك مێش و مەگەز بە شوێنێکەوە دەنووسێت کلکی پێ ناگات ئەو بەشەی پێستی خۆی بە جۆرێك دەجوولێنێت مێش و مەگەز لە خۆی دوور دەخاتەوە، ئەمەش حیکمەتێکی گەورەیە بۆ ئەو گیاندارانەی دەستیان

ناگاتە شوێنی خوران و دەرکردنی مێش و مەگەز، لە حیکمەتەکانی تر ئەوەیە کە چوارپێیەکان بە جوولەی کلك بۆ لای ڕاست و بۆ لای چەپ پشوو بەخۆیان دەدەن، لەبەر ئەوەی لەسەر چوار لاق وەستاوە دەستەکانی بە ڕاگرتنی جەستەیەوە خەریك بوون، بۆیە جوولەی کلکی سوود و قازانجی ئەوەی تێدایە، بە جوولەی خێرای کلك کۆمەك کراوە تاکو بە لکانی مێش و مەگەز ئازار نەخوات و زوو بێت بە هانای خۆیەوە، لە حیکمەتەکانی تر ئەوەیە گەر ئاژەڵان بکەونە ناو گۆمە ئاو یان چاڵێکەوە یان لە قوڕ و لیتەدا چەقی بەهۆی ڕاکێشانی کلکییەوە دەتوانی کۆمەکی بکەی بۆ هاتنە دەرەوە، یان گەر ترسای لە بەربوونەوەی بارەکەی بەسەر ملیدا لە بەرەوخوارکەدا، گرتنی کلکی لەو بارەدا هاوسەنگی پێ دەدات و یارمەتی دەدا بە شێوەیەکی هاوسەنگ و سەلامەت بچێتە خوارەوە، ئەمانە و چەندین بەرژەوەندی تر کە تەنها خودای خاوەن زانست و حیکمەت دەیزانێت.

سەرنجی لووت(خەرتووم)ی فیل بدە و حیکمەت و تەگبیری خودای تێدا ببینە، دەوری دەستی بۆ دەبینێت لە لوولدانی ئالف بۆ ناو دەمی، گەر لووتی نەبوایە نەیدەتوانی شتێك لە زەوی بچنێتەوە، چونکە فیل وەك گیاندارانی تر ملی پێ نەدراوە، کاتێك مل لەم گیاندارەدا بوونی نییە خودا ئەو خەرتوومەی پێ بەخشیوە تاکو ئەو شتانەی پێویستییەتی بەو خەرتوومە بیماشێتەوە، پاکێتی بۆ خودای وردەکاری شارەزا، سەرنج بدە چۆن ئەو خەرتوومە بووە بە دەفرێك ئاو دەگەیەنێتە ناو دەمی، کونە لووتە و هەناسەی لێوە دەدات، ئامێرێکە و هەرشتێکی بوێت بەهۆیەوە دەیخاتە سەر پشتی، کۆمەکی ئەو کەسە دەکات کە سواری پشتی دەبێت.

سەرنجی دروستکردنی زەرافە بدە، لەبەر ئەوەی لە باخچە بەرز و بڵندەکاندا دروستبووە ملێکی درێژی بۆ دروستکراوە تاکو خۆراکی خۆی لە درەختە بەرزەکانەوە بەدەست بهێنێت[١].

---

[١]— ئیمامی غەزالی نزیکەی (٨٠٠) ساڵ بەر لە چارلس داروین باسی کاریگەری ژینگەی خۆراك لەسەر گیانداران دەکات.

سەرنجی دروستکردنی ڕێوی بدە، کاتێك کونێك لە زەویدا دروست دەکات دوو دەرگای بۆ دەکاتەوە، یەکێکیان لێیەوە هاتوچۆ دەکات و ئەویتریان لێیەوە هەڵدێت لە کاتی پێویستی و ترسدا، کونی تر لەناو کونەکەیدا دەکات، کاتێك لە دەرگا کراوەکانەوە هێرشی دەکەنە سەر لەناو ئەو کونانەدا سەری خۆی بزر دەکات و هەوڵدەدات لەو کونانەوە دەرچەیەك دروست بکات و لێیەوە دەرباز ببێت، سەرنج بدە خودای موتەعال چی لە سروشتی ئەم گیاندارەدا داناوە لە پێناو پاراستنی خۆیدا.

کۆی قسەمان لەسەر گیانداران: پەروەردگار بە دروستکردن و سروشتی جیاواز و جۆراوجۆر دروستی کردوون، ئەو گیاندارانەی مرۆڤ سوود لە گۆشتەکەیان دەبینێت لە ئاستی مرۆڤدا ژێربار و بێ دەسەڵاتی کردوون، خواردنی ئەو جۆرە گیاندارانە بریتییە لە رووەك و گژوگیا، ئەو گیاندارانەی بۆ کۆڵ و بارە سروشتێکی ئارام و بێ تووڕەبوون و نەفەسێکی درێژ و ملکەچی پێ بەخشیون، پشتی بە جۆرێك دروستکردوون بۆ کۆڵ و بار گونجاو بێت، ئەوانەشیان تووڕە و شەڕەنگێزن دەتوانرێ ژێربار بکرێن و رابهێنرێن گەر مرۆڤ بیەوێت ئەو ئامادەییەیان بەکاربهێنێت، ئەمەش بۆ مەبەستی راوکردن و پاسەوانی وەك تانجی و سەگ، کۆمەڵێك ئامێرییان پێدراوە کە پێشتر باسمان لەبارەوە کردوون، لەوانە گیانداری فیل، ئەم گیاندارە تێگەیشتنێکی تایبەت بە خۆی هەیە، ئامادەیی ماڵی بوون و هۆگربوونی مرۆڤ و فێربوونی هەیە، بۆ جەنگ کۆڵ و بار سوودی لێ دەبینرێت، هەندێکیان تووڕەبوون و شەڕەنگێزییان هەیە، بەڵام هۆگری مرۆڤن، وەك پشیلە، هەندێك لە باڵندەکان هۆگرییان لەگەڵ مرۆڤدا هەیە ئەمەش بۆ سوود لێ بینینیان، لەوانە کۆتر، هۆگری شوێنی نیشتەجێی مرۆڤە، بەهۆیەوە هەر کات پێویست بکات نامە بەخێرایی رەوانە دەکرێت لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، کۆتر خاوەنی بەر و وەچەی زۆرە بۆیە سوود لە گۆشتەکەی دەبینرێت، هەر بەو جۆرە

باڵندەی باز کە سروشتی کێوی بوونی دەگۆڕێت بۆ هۆگربوون بە مرۆڤەوە و ماڵیکردنی، هەر چەند جیاوازییەك لە سروشتیدا هەیە، بەڵام کاتێك خودا زانیویەتی بۆ راوکردن سوود بە مرۆڤ دەگەیەنێت ئامادەیی ماڵیبوون و هۆگربوونی بە مرۆڤەوە تیادا داناوە، تا وای لێهاتووە لە سروشت و خوخدەی خۆی هاتۆتە دەرەوە و بەو جۆرە راو دەکات مرۆڤ دەیەوێت، ئەوەی لە حیکمەت شاراوەیە لەناو دروستکراوەکانی خودادا زۆر زیاترە لەوەی مرۆڤ زانیویەتی.

دەروازەی دوازدەیەم: حیکمەت لە دروستکردنی مێرووله و هەنگ و جاڵجاڵۆکه و کرمی ئاورشم و مێش و گیاندارانی تریش

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيۡهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمۡثَالُكُمۚ مَّا فَرَّطۡنَا فِي ٱلۡكِتَٰبِ مِن شَيۡءٍۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمۡ يُحۡشَرُونَ ٣٨﴾ الأنعام: ٣٨

سەرنجی مێرووله بدە، ببینە چۆن ئیلهام کراوە بە ژیانی بەکۆمەڵ و کۆکردنەوەی خۆراکەکەی و هاوکاری یەکتری لەو کارەدا، و هەڵگرتنی خۆراك بۆ ئەو کاتانەی ناتوانن بێنە دەرەوە بەهۆی گەرما و سەرماوە، ئیلهام کراوە بە وەرگێڕانی ئەو خواردنانە بەبێ ئەوەی زانستی بە سەرئەنجامەکان هەبێت، گەر یەکێکیان بارێکی قورسی هەڵگرت و نەیتوانی بیگەیەنێتە شارەکەی ئەوانیتر کۆمەکی دەکەن، بۆیە هاوکاری یەکترن لە گواستنەوەدا هەروەك هاوکاری مرۆڤ بۆ یەکتر لە کاروبارێکدا کە تەنها بە هەرەوەز ئەنجام دەدرێت، پاشان بە هەڵکەندنی زەوی بۆ دروستکردنی شارەکەیان ئیلهام کراون، یەکەم جار بە دەرکردنی خۆڵ و گڵی ناو زەوییەکە دەست پێدەکەن، پاشان دەچن بۆ هێنانی ئەو دانەوێڵانەی دەبنە خۆراکیان، دەنکە تۆوەکان لەت دەکەن نەبادا بە شێی ژێر زەوی بڕوێن، جگە لە خودای رەحمان و رەحیم کێ ئەمەی لە سروشتیدا داناوە؟ پاشان کاتێك دانەوێڵەکان تەڕ دەبن لە رۆژی خۆرەتاودا دەریان دەهێنن و بڵاوەیان پێ دەکەن تا وشك ببنەوە، شارەکەیان بە زۆری لەسەر تەپۆڵکە دروست دەکەن، ئەمەش لە ترسی لافاو نەبادا شارەکەیان بکات بە ژێرەوە.

پاشان سەرنجی هەنگ بدە، ببینە خودا چ جۆرە ئیلهامێکی سەرسوڕهێن و پڕ حیکمەتی بۆ کردووە، خودا شایەکی بۆ داناون کە شوێنی دەکەون و رێنموونی لێ

وەردەگرن بۆ بەدەستهێنانی خواردن و رۆزییان، گەر لەگەڵ شاکەیان شایەکی تر پەیدا ببێت یەکێکیان ئەویتریان دەکوژێت، ئەمەش بۆ بەرژەوەندییەکی ئاشکرا نەبادا شارەکەیان رووبەڕووی دووبەرەکی ببێتەوە، چونکە گەر هەردووکیان شا بن کاتێك پوورە دەردەدەن گەر هەریەکەیان بە لایەکدا بڕوات پوورە هەنگەکە دابەش دەبێت و شوێنی هەردووکیان دەکەون، پاشان ئیلهامی بۆ کراوە شیلەی گوڵ و گوڵزار بمژێت و لەناو سکیدا بیگۆڕێت بۆ هەنگوین، سەرنج بدە چ بەرژەوەندییەکی گەورە بۆ مرۆڤ لەم رامهاتنەوە سەر هەڵدەدات، ئەوەش دروستکردنی هەنگوینە کە شیفای مرۆڤی نەخۆشی تێدایە وەك خودای موتەعال هەواڵیداوە﴿ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسۡلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلٗاۚ يَخۡرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٞ مُّخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٞ لِّلنَّاسِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾ ﴾ النحل: ٦٩، هەنگوین خۆراك و پەنای مرۆڤە، رۆزییەکی زۆرە و زیاد لە پێویستی خۆی دروست دەکات، زیادەی هەنگوین وەك ئەو زیادە شیرە وایە خودا بۆ بێچووی گیانداران دروستی کردووە و مرۆڤ سوودی لێ دەبینێت، ئەوەی زیادەیە فەڕ و پیتی زۆری بۆ بەرژەوەندی مرۆڤ تێدایە.

پاشان سەرنجی ئەو مێوە بدە قاچەکانی هەنگ هەڵیدەگرێت و خانە و شانەی هەنگوینەکەی پێ دروست دەکات و هەنگوینی ناوسکی تێدەچۆڕێنێت، هیچ دەفرێك بە ئەندازەی ئەو دەفرە پارێزەر نییە کە هەنگ لە مێو بۆ تێکردنی هەنگوین دروستی دەکات، سەرنجی مێش(مێشی ناو ماڵ) بدە، ئایا زانست و دەسەڵاتی هەیە -وەك مێش هەنگ- مێو لەگەڵ هەنگوین کۆبکاتەوە؟ یان زانیاری ئەوەی لەلایە وەك مێش هەنگ رێگە بگرێتە بەر بۆ پارێزگاری هەنگوین بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ، ئەوەش بە چۆڕاندنی بۆ ناو شانە مێویینەکان و هەڵگرتنیان لە چیا و لە درەختەکاندا لە شوێنێکدا پارێزگاری لێ بکرێت و هەنگوینەکەی تێکنەچێت، پاشان سەرنجی دەرچوونی هەنگ بدە لە بەیانیاندا بۆ مژینی شیلەی گوڵ و گیا و گەڕانەوەی لە

ئێواراندا، شتێکی لەگەڵ خۆی هێناوە دەبێتە خۆراکی خۆی و زیادەش لەو بڕە، هەندێکی بەکار دەهێنێت بۆ ڕێکخستنیماڵەکەی، سەرنج بدە چ حیکمەتێك لە دروست کردنی ئەو خانەدایە، پارێزەری ئەو شانە هەنگوینانەیە لەناویدا دروستی دەکەن، لە لایەکی تری خانەکەوە و دوور لە هەنگوینەکە پاشەڕۆکانیان کۆدەکەنەوە، ئەمانە حیکمەتگەلێکن کە تەنها خودا دەیانزانێت.

سەرنجی جاڵجاڵۆکە بدە، لەو حیکمەتانە وردببەرەوە خودا پێی بەخشیوە، پەروەردگار شلەیەکی تێدا دروستکردووە ماڵێکی پێ دەتەنێت کە تیایدا نیشتەجێ دەبێت و وەك داو بۆ گرتنی نێچیریش بەکاری دەهێنێت، ماڵەکەی لە جەستەی خۆی دروست دەبێت، خۆراکەکەی لەو تەونەوە بەرچنگ دەکەوێت، سەردەمێك دەچێت بە لای راستکردنەوە و ڕێکخستنی جەستەی و دروستکردنی ئەو شلە لینجەی ناو جەستەی، پاشان دەست بە تەنینی ماڵەکەی دەکات وەك نانەوەی داو، لە گۆشەیەکی داوەکەوە ژوورەکەی خۆی دروست دەکات، ژوورەکەی ئەوەندە گەورە دروست دەکات جەستەی لە ناویدا بزر ببێت، داوەکەی بریتییە لە تاڵی نەرم و لینج کە لە قاچی نێچیرەکەیەوە دەپێچرێت لەوانە مێش و مەگەز و زەردەواڵە و هاوشێوەکانیان، کاتێك هەست دەکات یەکێك لەو گیاندارانە بووە بە داوەکەیەوە بە خێرایی دێتە دەرەوە و پەلاماری دەدات و دەیگرێت، دەگەڕێتەوە بۆ ژوورەکەی و سەرقاڵی خواردنی شلەمەنی نێچیرەکەی دەبێت، کاتێك پێویستی بە راوکردن نەبێت داوەکەی کۆدەکاتەوە و وازی لێ دەهێنێت تا کاتی پێویست، سەرنجی ئەو هۆکارانە بدە بۆ بەدەستهێنانی خۆراکەکەی خودا پێی بەخشیوە، لە ڕێگەی ئەو هۆکارانەوە دەگات بەو پێویستییانەی مرۆڤ لە ڕێگەی ئەقڵ و ژیرییەوە بەدەستیان دەهێنێت، هەموو ئەمانە بۆ مانەوە و بەدەستهێنانی خۆراك، تاکو بزانیت خودا کارڕێکخەری هەموو ئەمانەیە.

پاشان سەرنج بدە کرمی ئاورشم و ئەوەی تێیدا دروستکراوە کە مرۆڤ سەرسام دەکات، کاتێك مرۆڤ ئەو نهێنییانە دەبینێت خودای بیردەکەوێتەوە، ئەم کرمە وەك ئەوە وایە تەنها بۆ بەرژەوەندی مرۆڤ و سوود و قازانجی دروستکرابێت، ئەم گیانداره ئاورشم لە جەستەی خۆی دروست دەکات، گەرا دادەنێت، کاتێك گەرم دادێت دەگۆڕێت بۆ کرمۆکەیەکی زۆر ورد، ئەو کرمۆکەیە دەخرێتە سەر داری توو و دەست بە خواردن دەکات لەسەری، بەردەوام لەو شوێنە زیندەگی دەکات تا جەستەی کاملٚ دەبێت، لە قۆناغی دواتردا خۆی دەخاتە ناو قۆزاخەی ئاورشمەوە، لەو قۆناغەدا بەردەوام دەمێنێتەوە تا قۆزاخەکە لە جەستەی جیادەبێتەوە و دەبێت بە جەستەیەکی مردووی بێ گیان.

پاشان سەرنج بدە، کاتێك خودا دەیەوێت وەچەی ئەم گیانداره بپارێزێت و بەردەوامی هەبێت لە ژیاندا، کاتێك لە چنینی ئاورشمەکە تەواو دەبێت و ئەو قۆزاخەیەی پێویست نابێت پەروەردگار کرمۆکەکە دەگۆڕێت بۆ باڵندەیەکی بچووکی شێوە هەنگ کە پەپوولەیە، پاشان قۆزاخەکان لەسەر راخەرێك یان هەر شتێکی تر کۆدەکرێنەوە، لەبەر چاودا پەپوولە تاك رەگەزە و نێر و مێی لەیەکتر جیاناکرێتەوە، کەچی هەندێکیان (نێرەکان) دەکەونە سەر پشتی هەندێکی تریان (مێیەکان)، چەند ساتێك لەسەر پشتی دەمێنێتەوە و گەراکان هەڵدەپێچێ و لە کاتی خۆیدا دایان دەنێت، هەروەك ئەو گەرایانەی کە یەکەمجار دایان ناون، پاشان دەفڕێت و دەڕوات و کاری تەواو دەبێت (دەمرێت)، چونکە ئەوەی پێویست بوو ئەنجامی دا، ئەوەش بریتی بوو لە دانانی گەراکان، سەرنج بدە کێ فێری کرد لەسەر گەڵای توو بژی و بخوات؟ کێ ئیلهامی کرد ئەو ئاورشمە دەربدات تا بچووکبوونەوەی جەستەی بە هۆی ئەو ئاورشمەی دەریداوە؟ کێ باڵی پێ بەخشی پاش هاتنە دەرەوە؟ کێ شێوەکەی لە کرمێکەوە گۆڕی بۆ پەپوولە تا وای لێ هات نێر و مێیان لێ پەیدا ببێت بۆ وەچە خستنەوە؟ گەر لەسەر شێوەکەی یەکەمجاریدا بمابایە وەچەیان نەدەخستەوە و بەیەکتر نەدەگەیشتن(جووت نەدەبوون).

پاشان سەرنج بدە، ئەوەی خودا لە ڕێگەی ئەم کرمەوە بۆ مرۆڤی فەراهەم هێناوە و ئاسان کردووە، پارەیەکی زۆری لێوە بەدەست دەهێنێت و جلوبەرگی نایابی لێ دروست دەکات و جوانی و خۆڕازاندنەوەی لێوە دەست دەخات، سەرنجی ئەم رامهاتنە سەرسوڕهێنە بدە کە لەم گیاندارە نایابەدا بوونی هەیە، سەرنج بدە چ ژیرییەکی سەرسوڕهێن و چ دروستکردنێکی جوان و چ پەند و ئامۆژگارییەکی تێدا دانراوە، ئایەتی گەورەی زیندووکردنەوە و ژیانەوەی ئێسك و پروسکی تێدایە، پاکێتی بۆ ئەو خودایەی کە تاقوتەنها و مەزنە.

پاشان سەرنجی مێشی ناوماڵ بدە، رابمێنە لەو شتانەی پێیدراوە بۆ بەدەستهێنانی هێز، باڵێکی بۆ دروستکراوە کە زۆر بەخێرایی دەگاتە ئەو شوێنانەی خۆراکی ئەوی تێدایە و هەڵدێت لە دەستی ئەو شتانەی زیان و تیاچوونی ئەوی تێدایە، خودا شەش قاچی بۆ دروستکردووە، لەسەر چواریان شان دادەدات، دوانیان زۆر تایبەتن، گەر شتێك لکا بە قاچ و باڵ و شوێنەکانی تری جەستەیەوە بەو دوو قاچە خاوێنیان دەکاتەوە، چونکە باڵەکانی زۆر تەنکن، هەروەها لەبەر ئەوەی چاوی برژانگی بۆ دروستنەکراوە، بەڵکو لەسەر سەری بەرزبوونەتەوە، ئەم گیاندارە و هاوشێوەکانی لەو گیاندارانەیە بە مرۆڤەوە دەنیشنەوە و ژیان لە مرۆڤ تاڵ دەکەن، تاکو خودای موتەعال کەمی و سوکی دونیایان پێ نیشان بدات، بۆ ئەوەی دونیایان لا بچووك ببێتەوە و جیابوونەوەیان لە دونیا لا ئاسان بێت، ئەمە ڕوویەکە لە چەندین ڕووی حیکمەت بۆ مرۆڤ.

سەرنجی زۆری گیانداری بچووك بدە[1]، کاتێك دەستی لێ دەدەی خۆی دەکات بە مردوو و جووڵە لە خۆی دەبڕێت، ماوەیەك لەو بارەدا دەمێنێتەوە پاشان دەکەوێتە جووڵە و

[1]— پێموایە مەبەستی ئەو گیاندارەیە لە هەندێ ناوچەی کوردستان پێی دەوترێت "پیرەژن" ئەم گیاندارە چاڵێکی شێوە هەرەمی -کە لوتەکەی بۆ خوارەوەیە و بنەکەی لەسەرەوە- هەڵدەکەنێت خۆی تێدا دەشارێتەوە، هەر گیانداریێك-بۆ نموونە مێروولە- بکەوێتە چاڵەکەوە پیرەژن دێتە دەرەوە و نێچیرەکەی دەگرێت و نوقمی خۆڵەکەی دەکات و دەیخوات.

دەڕوات، ئایا ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەو گیاندارانەی راودەکرێن جەستەکەیان بەڵگەن لەسەر شیاویی و ناشیاویی خواردنیان و راوکردنیان[١]، ئەم گیاندارە وەك بێگیانی لێ هات، بۆیە راوچییەکە بەجێی دەهێڵێت وەك چۆن بەردێك بەجێدەهێڵێت.

سەرنجی داڵ بدە کاتێك راوی کیسەڵ دەکات، کیسەڵەکە خۆی دەکات بە بەرد، ئەویش جێگەیەك نابینێتەوە بۆ دەرهێنانی لە قاوغەکە و خواردنی، بۆیە بە چڕنووکەکانی هەڵیدەگرێت و بەرزی دەکاتەوە بۆ ئاسمان کاتێك زانی لە زەوی دوورکەوتۆتەوە بەسەر شاخێکدا یان بەردێکدا بەریدەداتەوە، بەربوونەوەکە ورد و خاشی دەکات و ئەویش لە ئاسمانەوە بۆی دادەبارێت و دەست بە خواردنی دەکات، سەرنج بدە چۆن رێگەی دەستەبەرکردنی خۆراکی پێدراوە بەبێ ژیری و بیرکردنەوە.

سەیری قەلەڕەش بکە، لەبەر ئەوەی باڵندەیەکی بێزراوە لە سروشتیدا سڵکردنەوە بۆ پارێزگاری لە خۆی دانراوە، ئەوەندە سڵۆکە دەڵێی غەیب دەزانێ دەربارەی ئەوانەی نیشانەی لێ دەگرن، فێری فێڵ بووە لە شارینەوەی هێلانە و بەچکەکانیدا، زۆر کەم بە مێینەکەیەوە خەریك دەبیت نەبادا سەرقاڵ ببێت و زەفەری پێ ببەن، بۆیە زۆر کەم دەبینرێ لەگەڵ مێینەکەی کۆ ببێتەوە، ئەمە بە هەمیشەیی حاڵ و سروشتییەتی لەگەڵ ئەو کەسانەی کە هۆش و ژیرییان هەیە، بەڵام لەگەڵ ئاژەڵاندا بە پێچەوانەوە، دەچێتە سەر پشتیان، خوێنی وشتر و پاشەڕۆی چوارپێکان لە کاتی دەرکردندا دەخوات، کاتێك شتێك لە خۆراکی خۆی دەبینێتەوە لێی دەخوات تا رادەی تێربوون و پاشان ئەوەی ماوەتەوە دەیشارێتەوە تاکو لە کاتێکی تردا بگەڕێتەوە سەری، کێ هەموو ئەمانەی لە سروشتیدا خولقاندووە و بەم تەگبیرە سەرسوڕهێنە تەگبیری کردووە، چونکە بۆخۆی ژیری و بیرکردنەوەی نییە.

---

[١] مەبەستی ئەوەیە گیاندارەکە خۆی کرد بە مردوو، واتە پێمان دەڵێت جەستەی مردوو بەکاری خواردن نایەت.

تەماشای داڵی درندە بكە، كە دەزانێت باڵندەیەكی بێزراوە بە هێزی فڕین و زۆر بەرزبوونەوەی خۆی دەپارێزێت، خۆراكی خۆی بەهۆی بەهێزی چاوەكانییەوە بەدەست دەهێنێت، ئەو دەتوانێت لە بەرزییەكی زۆرەوە نێچیرەكەی لەسەر زەوی ببینێت و بەخێراییەكی زۆر بۆی بەرببێتەوە، زانیاری ئەوەی پێدراوە كێ رووی تێدەكات و كێ پشتی تێدەكات، لەدواوە پەلاماری ئەو كەسانە دەدات پشتیان لە ئەوە، هێرش ناكاتە سەر ئەو كەسانەی روویان لە ئەوە تاكو بە دەستەكانی بەرگری لە خۆی نەكات، بە بوونی چڕنووكی بەهێز كۆمەك كراوە كە وەك قولاپ وان، هەر شتێك هەڵبگرێت لێی بەرنابێتەوە، پاكێتی بۆ ئەو خودایەی تەگبیری هەموو ئەمانەی كردووە و خاوەنی حیكمەتی مەزنە.

تەماشای گیانداری حەربا بكە و لەو حیكمەت و تەگبیرە ورد ببەرەوە تیایدا دانراوە، حەربا بۆ خۆی لە جوڵەدا گیانداری‌كی هێواشە، پێویستیشە خۆراك بەدەست بهێنێت، بۆیە خەلقێكی زۆر تایبەتی پێ بەخشیوە، چاوەكانی بە هەموو بارێكدا دەسوڕێتەوە و هەموو ئاراستەكان دەبینێت، تاكو نێچیرەكەی بەبێ جووڵە و لاكردنەوە و روو تێكردن ببینێت، لە شوێنی خۆی بەبێ جووڵە و وەك ئەوەی گیانی تێدا نەبێت دەوەستێت، لەگەڵ رەنگی درەختەكان رەنگی خۆی دەگۆڕێت تا وای لێ دێت رەنگی خۆی بە رەنگی دەوروبەر تێكەڵ دەكات، پاشان كاتێك ئەو شتەی راوی دەكات لێی نزیك دەبێتەوە لە مێروو و گیانداران زمانی بۆ دەردەهێنێت و بەخێرایی تیشك[1] نێچیرەكەی هەڵدەگرێت و دەگەڕێتەوە بۆ ناو دەمی، پاشان دەچێتەوە سەر حاڵەكەی خۆی وەك ئەوەی بەشێك بێت لە درەختەكە، زمانی حەربا پێچەوانەی زمانی ئاساییە، لە دووری زیاتر لە سێ بست نێچیرەكەی هەڵدەگرێتەوە، خودای موتەعال ئەم زمانەی

---

[1]- مەبەستی خێرایی زۆرە.

پێ بەخشیوە تاکو لەو دوورییەوە نێچیرەکەی خۆی بگرێت، کاتێك شتێکی بینی هەڕەشە بێت بۆ سەری و ترسی لێی هەبێت خۆی بە شێوەیەك لێ دەکات ئەوەی دەیەوێت راوی بکات لێی دووربکەوێتەوە و بێزی لێ بکاتەوە، سەرنجی ئەم هەموو حیکمەتە بدە لەم گیاندارەدا دانراوە و کۆمەکی پێکراوە لە پێناوی کەمی جوولە و سستی هەستانیدا.

سەرنجی ئەو گیاندارە بدە پێی دەوترێت "دڕندەی مێش"، بیربکەرەوە لەو گشتە فێڵ و تەگبیرەی لە راوکردندا بەکاری دەهێنێت، کاتێك هەست دەکات مێشەکە لێی نزیك بووەتەوە ماوەیەك لە جوولە دەکەوێت تا وەك مردوو یان شتێکی بێ گیان و بێ جوولەی لێ دێت، کاتێك زانی مێشەکە دڵنیا و بێباك بووە لەرەیەکی زۆر ورد دەکات تاکو مێشەکە هەڵنەفڕێت، تا دەگاتە نزیکی نێچیرەکەی بە یەکجار پەلاماری دەدات و دەستی بەسەردا دەگرێت، کاتێك دەیگرێت هەموو جەستەی خۆی بە دەوردا دەئاڵێنێت نەبادا مێشەکەی لەدەست دەربچێت، بەردەوام بە خۆیدا دەنووسێنێت تا لە جوولەی دەخات، ئەوجا دەست بە خواردنی دەکات، سەرنجی ئەو فێڵە بدە لە راوکردندا بەکاری دەهێنێت، ئەوەی بۆ بەدەستهێنانی رۆزییەکەی پێیدراوە، پاکێتی بۆ بەدیهێنەری دانا و زانا.

سەرنجی مێشوولە بدە کە خودای موتەعال هێزێکی کەمی پێ بەخشیوە و جەستەیەکی بچووکی پێداوە، لە قورئاندا نموونەی لەسەر هێناوەتەوە، ئایا هیچ ناتەواوییەکی تێدا دەبینیت بۆ رێکخستنی ژیانی خۆی، لە باڵەکانی کە پێیان دەفڕێت، لە پێ و لاقەکانی کە لەسەریان دەوەستێ، لە چاوەکانی کە هەڵیدەدا بۆ ئەو شوێنانەی خواردنەکەی لێوە بەدەست دەهێنێت، لەو ئامێرەی خواردنەکەی پێ هەرس دەکات و پاشەڕۆکەی پێ دەکاتە دەرەوە، سەرنج بدە ئایا ئەم گیاندارە بەبێ خۆراك دەتوانێ بژی؟ ئایا گونجاوە خۆراکەکەی لە چەندین شوێندا بێت؟ ئایا گونجاوە پاشەڕۆکەی بکاتە دەرەوە بەبێ دەرچە؟ پاشان سەرنج بدە چۆن خودای خاوەن عیززەت

و حیکمەت تەگبیری ئەم گیاندارەی کردووە و کاری بۆ ئاسان کـردووە و ئەندامـەکانی بە ئەندازەگیرییەکی تایبەت بۆ ڕێکخستووە، زانست و زانیـاری پـێ بەخشـیوە لەمـەڕ ئەو شتانەی قازانجی پێ دەگەیەنن و ئەو شتانەی زیـانی پێدەگەیـەنن، هـەموو ئەوانـە بەڵگەی زانست و دەسەڵات و حیکمەتی مەزنی ئـەون، ئـەوە مێشـوولەیەکی بچـووکە لەبەر چاودا، لەگەڵ ئەوەش گەر ئـەهلی ئاسمانـەکان و زەوی و فریشـتەکان و ئەوانـەی خـوار ئـەوان و تـەواوی دروسـتکراوەکان بیانـەوێت بـزانن چـۆن دروسـتکەری مـەزن بەشەکانی ئەم گیاندارە بچووکەی دابەش کردووە و ڕێکخستووە، بیانەوێت بزانن چـۆن وێنەکەی لەگەڵ ئەندامەکانی هاوسەنگ و هەماهەنگ بووە ناتوانن پەی بەو حەقیقەتە ببەن و تەنها دەستەوسانییان لەو مەیدانەدا بۆ دەمێنێتـەوە[١]، گـەر هـەر هـەموویان کۆببنەوە و دەست بە بیرکردنەوە بکەن و بیانەوێت بزانن چۆن ئـەم گیانـدارە زانیـاری بەوە هەیە کە لە نێوان پێست و گۆشتی مرۆڤدا خوێن بوونی هەیە و دەبێتـە خـۆراکی ئەو، چونکە گەر زانیاری بەو شوێنە نەبوایە بەردەوام نەدەبوو لە مژینی تاکو لێی تێـر ببێت، چۆن ئیلهام کراوە کە ئەو شوێنە خواردنی ئەوی تێدایـە و ویسـتی بـۆ دروسـت دەبێت و رووی تێدەکات، چۆن دەبیستێ و چۆن هەست بەوانە دەکات رووی تێدەکـەن، هیچ یەکێك لە دروستکراوەکانی خـودا ناتوانێـت پـەی بـەو حەقیقەتانـە ببـات، گـەر گیاندارەکە پارچە پارچە بکەن جگە لە کوێرێتی و دووری لە مەعریفە شـتێکی تریـان بەرچنگ ناکەوێت، ئەمە بریتییە لە حیکمەت و دەسەڵاتی خـودا لـە مێشـوولەیەکدا، دەبێ گومانت چی بێت بە حیکمەت و قودرەتی خودا لەناو هەموو دروستکراوەکانیدا؟ پاکێتی و بەرزی و بڵندنی بۆ خودای موتەعال.

---

[١]— لە سەردەمی ئیمامی غەزالیـدا وردبـین دانـەهاتبوو، بـەڵام لـەم سـەردەمەدا زانایـان لـە خانـە و مایکرۆسـۆم و جینەکان -بەهۆی ئەو ئامێرەوە- ورد دەبنەوە، تاکو لەو دونیا نهێنی و حیکمەتە بکۆڵنەوە خـودا لـە زیندەوەرانـدا دایناوە و پەردە لەسەر نهێنییەکان لا بدەن.

دەروازەی سیازدەهەم: حیکمەتی دروستکردنی ماسی و ئەوەی دەیگرێتە خۆ لە حیکمەت

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا ﴿١٤﴾﴾ النحل: ١٤

سەرنج بدە و پەند و ئامۆژگاری وەربگرە لەو گیانـدارە هەمـە شـێوە و جۆراوجۆرانـەی لـە دەریا و رووبارەکاندا دەژین، وردببەرەوە لەو بەڵگـە و نیشـانانەی تیایانـدا دانـراوە، لەبـەر ئەوەی جێگەی ئەو گیاندارانە لە ناو ئاودایە خودای موتەعال قاچ و پێ و سـی پێنـەداون، چونکە ئاتاجی رۆیشتن نین بە قاچ لە کاتێکدا لە ئـاودا نوقمبـوون، لـە جێگـەی پـێ بـاڵی توندوتۆڵی پێ بەخشیون، لـە تەنیشـتەکانەوە باڵـەکان دەبـزوێنێ و بـۆ هـەر کـوێی بوێـت دەگوێزێتـەوە، جەسـتەی بـە پێسـتێکی رەقـی پوولەکـەداری جیـابوەوە لـە گۆشـتەکەی داپۆشراوە، وەك دورعێك لەسەر جەستەی رێکخراون، بۆ ئەوەی لەو شتانەی هێرش دەکەنە سەری و زیانی پێدەگەیەنن بیپارێزن، هەر جۆرە ماسییەك ئەو پێستە رەقـە پوولەکـەدارەی نـەبێت ئـەوا پێسـتێکی زۆر تونـدی مەحکـەمیان پـێ بەخشـراوە کـە دەوری ئـەو پێسـتە پوولەکەدارەی بۆ دەبینێت، چاو و گوێ و بۆنی بۆ دروستکراوە، تاکو بەهۆیانـەوە خـۆراکی خۆی بەدەست بهێنێت و لە دوژمنەکانی خۆی بەدوور بگرێت، پاشان بیربکـەرەوە چـۆن لـە قوڵایی دەریادا ماسی ئەو گشتە شتەی پێدراوە تاکو رۆزی خۆی پـێ بەدەسـت بهێنێـت و هەڵبێت لەو شتانەی زیانی پێ دەگەیەنن.

کاتێك خودا زانیویەتی هەندێکیان دەبنە خۆراکی هەنـدێکی تریـان ژمارەیـەکی زۆر و زەبەلاحی لێ دروستکردوون، زۆربەی پۆلـەکانی ماسـی بێچوویان دەبێـت(؟)، بێچـوو

تایبەت نییە بە مێیینەکان وەك لە گیاندارانی وشکانیدا دەبینرێت، بەڵکو نێر و مێیان یەك رەگەزن، لە ناو سکیاندا بە یەکجار و لە کاتێکی دیاریکراودا بێچووەکان دروست دەبن، کە کۆمایەك لە ماسی تۆپەڵەبووی ژمارە زۆرن، تەنها سکێك ژمارەیەکی زۆر لە ماسی تیادا دروست دەبێت، لە هەر گەرایەك حوتێك لەدایك دەبێت، جۆرێکی تر لە ماسی هەیە کە لە رووبارەکاندا گەرا دادەنێن، ژمارەیەکی زۆر ماسی لەو گەرایانەوە سەرهەڵدەدەن، جۆرێکی تر لە گیانداری دەریا هەیە پێویستی بە "نێر و مێ"یە، ئەم جۆرەیان دوو دەست و دوو لاقیان هەیە وەك کیسەڵ و تیمساح و هاوشێوەکانیان کە هێلکە دادەنێن، کاتێك بە گەرمی خۆر هێلکەکان پێدەگەن و دەتروکێن هەردانەیەکیان بێچوویەکی لێوە پەیدا دەبێت

خودای موتەعال زانیویەتی ماسی ناتوانێت گەراکانی خۆی بەخێوبکات بۆیە رۆحی لە یەك بە یەکی گەراکاندا داناوە تاکو بۆخۆیان بتروکێن، هەموو ئەندامە پێویستەکانی لە رێگەی ئەو رۆحەوە پێدەبەخشێت، بێچووەکان سەربەخۆ دەژین و پێویستیان بە کەس نییە بۆ گەورەبوون و گەیشتنە کەماڵ، تەماشای ئەو حیکمەت و لوتفە مەزنە بکە، لەبەر ئەوەی لە دەریادا بەخێوکردنیان و پەروەردەیان و کۆمەك کردنیان کارێکی ئاسان نییە بۆیە خودای موتەعال توانای سەربەخۆبوونی پێبەخشیون و لە هەموو ئەوانە بێنیازی کردوون، پاشان خودای موتەعال ژمارەی زۆر کردوون چونکە هەندێکیان دەبن بە خۆراکی هەندێکی تریان، هەر بەو جۆرە دەبنە خۆراکی مرۆڤ و باڵندەش، بۆیە بەو ئەندازەیە ژمارەیان زۆرە.

پاشان سەرنج بدە خێرایی جووڵەی ماسی با ئەو ئامێرانەشی نەبێت کە گیاندارانی تر هەیانە، سەرنجی جووڵەی کلکی و دابەشبوونی بدە، ببینە چۆن بەهۆی کلکییەوە لە رۆیشتندا هاوسەنگی وەردەگرێت هەروەك چۆن کەشتی بە لاقەکانی هاوسەنگی لە جووڵەدا وەردەگرێت، پووڵەکەکانی وەك لەوح لە هەردوو تەنیشتەکەیەوە

دروستکراون، تاکو بە هۆیانەوە لە رۆیشتندا هاوسەنگی وەربگرێت، بۆیە ماسی هەر وەك کەشتی وایە.

سەرنجی ئێسکەکانی ماسی بدە چۆن دروستکراون، وەك کۆڵەکە و راگر وان کە بینایان لەسەر دروست دەکرێت، هەر ئەندامێك جۆرێك لە ئێسکی بۆ دروستبووە شایستە و گونجاوە لەگەڵ ئەندامەکەدا، وەك ولآخی سواری وایە، ئێسقانێکی رەق درێژدەبێتەوە کە هێزی گیاندارەکەیە، لەو ئێسقانە سەرەکییەوە ئێسکی پەراسووکانی بەرەو سك و ئێسکی پشت و ئێسکی سەری لێ جیادەبێتەوە، ئەمەش چونکە راوەستان و راگرتنی جەستەی ماسی پێویستی بەو ئێسکانەیە.

سەرنجی ماسییە گۆشتخۆرەکان بدە چۆن کۆمەك کراون تاکو بتوانن بەو کارە هەڵبستن و رۆزی خۆیان دابین بکەن، سەرنج بدە لە بەهێزی و دامەزراوی جەستەیی و هێزی هەستان و جووڵە و زۆری ددانەکانی، تەنانەت بەهۆی زۆری ددانەکانییەوە تەنها یەك گەستن بەسە بۆ شەکەت کردنی نێچیرەکەی و ئەو گەستنەش بێنیازی دەکات لە جوین.

سەرنجی ئەو گیاندارە لاواز و کەم جوولآنە بدە خودا لە دەریادا دروستی کردوون، وەك جۆرەکانی گوێچکەماسی و حەلەزۆزن(هێلکە شەیتانۆکە)، ببینە چۆن پارێزگاری لێ کردوون بەوەی قاوغێکی رەقی بۆ دروستکردوون تاکو پارێزگاریان لێ بکات و لە دوژمنەکانیان بیانپارێزێت، قاوغەکەی بۆ کردووە بە ماڵ و ماوا، رووی ناوەوەی قاوغەکە کە دەکەوێتە سەر جەستەی گیاندارەکە -بەهۆی کەولێکەوە- لە ئەوپەڕی نەرمی و ناسکیدایە، هەندێ لە حەلەزۆنەکان بەجۆرێك قاوغەکەیان تەسك بووەتەوە هیچ جۆرە هەولێك بۆ هێرش و پەلاماردانی سەرکەوتوو نابێت، هەندێ جۆریان لەناو قاوغی کراوەدان ناتوانن قاوغەکە دابخەن و خۆیان لە دوژمن بپارێزن و قاوغەکەش بە جۆرێك بەرتەسك نییە دەستی دوژمنی نەگاتێ، بۆیە خودای موتەعال لە شاخ و بەرد

داپۆشەری بۆ دروست دەکات، هۆکارێکی بۆ دروستکردووە لە چیاکاندا بە بەردەوە بلکێت، ناتوانرێت حەلەزۆنەکە لە بەردەکە بکرێتەوە مەگەر بە ماندووبوونێکی زۆر، خۆراکی لەسەر تەڕی چیاکانە و ژیانی بەوەوە گرێدراوە.

ئەو حەلەزۆنانەی ماڵەکەیان وەك ئەستێرە وایە سەر دەردەهێنن و خواردن کۆدەکەنەوە، کاتێك هەست بە ترسێك دەکات سەر دەباتەوە ناو قاوغەکەی و بە دەرگایەکی رەق دەرچەی قاوغەکە دادەپۆشێت کە لە رەقیدا هەروەك قاوغەکە وایە و بە تەواوی بوونی خۆی تێدا بزر دەکات، سەرنجی ئەم لوتفە خودابیە بدە، پەروەردگار هیچ شتێکی پشتگوێ نەخستووە، بزانە خودا پارێزەری هەموو ئەو زیندەوەرانەیە کە دروستی کردوون لە دەریادا بن یان لە دەشت و چیاکان، گەورەیی و شکۆمەندی بۆ ئەو خودایەی بوونی بە هەموو شتێك بەخشیوە و پاشان رێنموونی کردوون بۆ ژیانی خۆیان.

سەرنجی ئەو جۆرە ماسییە بدە کە وردەکانیان لە نزیك وشکانییەوە و لە تەنکاوەکاندا بۆ خۆراك دەگەڕێن، بەڵام گەورەکانیان لە قوڵاییدا دەگەڕێن، خودای موتەعال لە ناخیاندا بۆیەیەکی دروستکردووە دەڵێی مەرەکەبە، ئەو بۆیاخە لە پاشەڕۆی خۆراك دروست دەکات وەك چۆن شیر لە گواندا دروست دەبێت، کاتێك ترسی هێرش و پەلاماری هەبوو ئەو بۆیاخە لە جەستەی دەردەدات و دەوروبەری خۆی لێڵ دەکات، پاشان بەو ئاوە لێڵە گۆڕاوەدا خۆی قوتار دەکات، ئەو کات نە دەزانرێ چۆن رۆیشتووە، و نە دەزانرێ بۆ کوێ رۆیشتووە ئەمەش بەهۆی لێڵی ئاوەکەوە، خودا ئەمەی بۆ دروست کردووە وەك پارێزەرێك لە دوژمنەکانی، کۆمەڵێك حیکمەت و بەرژوەندی تری تێدایە مەگەر خودا بۆ خۆی بیانزانێت.

سەرنجی جۆرێکی تر لە ماسی بدە کە باڵیان هەیە وەك باڵی شەمشەمەکوێرە، بەهۆی باڵەکانیانەوە بە هەوادا و لەسەر رووی ئاوەکە بۆ ماوەیەك لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەگوێزنەوە و پاشان دەگەڕێنەوە بۆ ناو ئاو، کەسێك شارەزایی نەبێت وادەزانێت باڵندەی وشکانین[١].

پاشان سەرنجی جۆرێکی تر لە ماسی لاواز بدە، زۆربەی کات لە رووبارەکاندایە، خودای موتەعال تایبەتمەندییەکی پێداوە بەهۆیەوە پارێزگاری لە خۆی دەکات لە هەر هێرش و پەلامارێك بکرێتە سەری، گەر دەستی بۆ درێژ بکەیت ماددەیەك دەردەدات کە دەست و جەستە سڕ دەکات، بۆیە ئەو کەسەی بیەوێت بیگرێت بەهۆی ئەو سڕبوونەوە دەستەوسان دەبێت، گەر هەموو کتێبەکان پڕ بکرێنەوە بە حیکمەتی خودا لەناو دروستکراوەکانیدا ئەوا کتێبەکان تەواو دەبن و هێشتا سەرسوڕهێنی یەك دروستکراو کۆتایی پێ نایەت، و مرۆڤ دەستەوسان دەبێت لە تەواوکردن و هەژمارکردنیان، ئەوەی لە هەر جۆرێك باسمان کرد ئاگادارکردنەوەیەکی بچووکە ئاماژە بە کارێکی زۆر مەزن دەکات.

١- یان من زانیاریم بە بوونی ئەم جۆرە ماسییانە نییە، یان هەبووە و قڕی کردووە و ئێستا لەسەر زەویدا نەماوە.

دەروازەی چواردەیەم: مەبەست لە دروستكردنی رووەك و ئەوەی تێیدایە لە حیكمەتی سەرسوڕهێنی خودا

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ أَمَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ حَدَآئِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنۢبِتُوا۟ شَجَرَهَآ ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾ النمل: ٦٠

خودا سەركەوتووت بكات و رێگەی راستت پێ نیشان بدە، سەرنج بدە لە رووەك و گژوگیای سەر زەوی و ئەو نیعمەتە مەزنەی لە دیمەنەكەیدا دەبینرێت، لە جوانی و رازاوەیی و گەشاوەیی دیمەنەكەی وردببەرەوە كە هیچ دیمەنێكی تری سەر زەوی نایگاتێ.

پاشان سەرنج بدە و لەو گشتە سوود و قازانج و خواردن و بۆن و مەبەستە جۆراوجۆرانە رابمێنە كە نایەنە هەژماردن، خودای موتەعال تۆو و ناوكی تێدا خولقاندوون بۆ پارێزگاری لە جۆر و رەگەزەكەیان، بەروبوومەكەی وەك خۆراك و میوە بەكاردەهێنرێت، "كا"یەكەی وەك ئالف بۆ خۆراكی ئاژەڵان، دارەكەی بۆ ئاگر و گەرم كردنەوە، تەختەكانی بۆ بینای خانوو و دروستكردنی كەشتی، ئەمانە و زۆرێكی تر لە سوود و قازانج كە هەژماردنی درێژە دەكێشێت، گەڵا و گوڵ و قەد و رەگ، لق و بۆیەی جۆراوجۆر، بۆ چەندین بەرژەوەندی نەژمێرراوی مرۆڤ: چی دەبوو گەر هەموو بەروبوومەكان بەگشتی لەسەر زەوی بوونایە و لەسەر ئەو لق و پۆپ و قەدانە كە هەڵیان دەگرن نەڕوابانایە؟ ئەو كات تێكچوون سەری هەڵدەدا لە نەبوونی تەختە و دار و كا و جۆرەكانی تری سوود و قازانج بۆ مرۆڤ، با خۆراك و میوەشیان لێوە بەرچنگ بكەوتبایە.

پاشان سەرنجی ئەو پیت و فەڕە بدە خودا لە رووەك و گژوگیادا دایناوە، دەنکێـك تـۆو نزیکەی سەد دەنکی لێوە پەیدا دەبێت، زۆرتر و کەمتر لـەو ژمـارەش، حیکمـەت لـە زۆربوون و بەرەکەی زیادبوونی ئەو مرۆڤ و گیاندارانەیە لەسەر زەوی کە پێویستیان بە رووەك و دانەوێڵەیە، ئەوەی لە خواردن زیاتر دەبێت پاشەکەوت دەکرێت بۆ تەنگانـە و تۆو وەشاندن لە کاتی کشتوکاڵدا، ئەوەش وەك نموونەی ئەو مەلیکەی دەیەوێت ولاّتێك ئاوەدان بکاتەوە، تۆو بە خەڵکەکەی دەدات تاکو بیچێنن، و زیادەکەشـی وەك خـۆراك بەکاری بهێنن تـا وەرزی خەلـە و خـەرمان، ئەمـە ئـەو حیکمەتەیـە هـەموو ولاّتـانی گرتۆتەوە و بەندەکانی پێ هێناوەتە راستە، هـەر بـەو جـۆرە درەختـەکان و دارخورمـا پیت و فەڕ لە بەرەکەیاندا هەیە، لە ناوکە خورمایـەك دارێکـی مـەزن بەرهـەم دێـت، تاکو بەشێکی بۆ بەنـدەکانی خـودا ببێـت بـە خـۆراك و لـە پێویسـتییەکانی خۆیانـدا بەکاری بهێنن، ئەوەش کە زیادەیـە پاشـەکەوتی بکـەن و لـە کـاتی پێویسـتی و تـۆو چاندندا سوودی لێ ببینن، لـەم رێگەشـەوە رەگـەز و جـۆری رووەکەکـە پارێزراوبێـت و دوابڕاو نەبێت، واتە کۆتایی بە جۆرەکەی نەیەت، گەر گەشـە و مانـەوە و هـەڵگرتنی تۆو نەبوایە لەوانە بوو بەهۆی کارەساتێکەوە بوونی ئەو رووەکە لەسـەر زەوی کۆتـایی پێ بهاتبایە و جارێکی تر بەرچاو نەکەوتبایە.

لەو دانەوێلاّنە رابمێنە کە لـە شـوێنی شـێوە دەفـردا لـەناو رووەکەکـەدا هەڵدەگیرێن، ئەمەش بە مەبەستی پارێزگاری لێکـردن و پاراسـتنیەتی لـە ئافـەت، تـا دانەوێڵەکـە پێدەگات و کامڵ دەبێت، وەك چۆن پەتی ناوك لەسەر کۆرپەلە دروست دەبێـت، بـەلاّم تۆوەکان و هاوشێوەیان لە دانەوێڵەکان لە بەرگی زۆر رەقدا دێنە دەرەوە، سـەرەکانیان وەك دەرزی تیژ وان تاکو رێگەنەدەن باڵندە بیانخۆن، سەرنج بدە چۆن دانەوێڵـەکان بـەم گشتە پارێزەرە پارێزگارییان لێکراوە، شاراونەتەوە تـاکو باڵنـدە نـەیانخوات، هەرچـەند رۆزی باڵندە لەسەر ئەوانەیە، بەلاّم پێویستی مرۆڤ زەروورتر و لەپێشترە.

لە حیكمەتی دروستكردنی دار و درەخت و پۆلەكانی رووەك رابمێنە، لەبەر ئەوەی رووەكەكان هەروەك گیانداران بە هەمیشەیی پێویستیان بە خۆراكە و لەگەڵ ئەوەشدا درەخت جووڵەی تێدا دروست نەكراوە تاكو بگوێزێتەوە بۆ لای خۆراكەكەی و ئامێرێكی بە دەستەوە نییە بۆ گەیشتن بەو ئامانجە، بۆیە خودا رەگ و ریشەی بەناو سكی زەویدا داكوتیوە، تاكو رەگەكانی لە زەویەوە ئاو هەڵبمژن و رەوانەی بكەن بۆ گەڵا و لق و پۆپ و بەری درەختەكە، زەوی بۆ درەخت وەك دایكێكی بەخێوكەر و پەروەردەكەری لێهاتووە، رەگ و ریشەكانی وەك دەمی منداڵ وایە بۆ خواردنی شیر لە جەستەی دایكی، وەك ئەوەی درەختەكە لە رێگەی رەگ و ریشكەكانییەوە لە دایكی زەوی خۆراكەكەی وەربگریت هەروەك چۆن بێچووی گیانداران شیر لە دایكیانەوە وەردەگرن، كۆڵەكەكانی خێمە و رەشماڵت بینیوە چۆن لە هەموو لایەكەوە بە پەت و مێخ لێواری خێمەكە رادەكێشرێت تاكو كۆڵەكەكان بەرز ببنەوە و لەگەڵ خۆیاندا خێمەكە بەرز بكەنەوە و بەو هۆیەوە خێمەكە خۆی رابگرێ و بەرنەبێتەوە، كاری درەختیش هەر بەو جۆرەیە، رەگ و ریشەی بە ناو سكی زەویدا بڵاوەی كردووە، بە هەموو لاكاندا رەگەكان بنجیان داكوتیوە و درەختەكە رادەگرن و بەرزی دەكەنەوە، گەر ئەوە نەبوایە درەختە بەرزەكان خۆیان رانەدەگرت، بە تایبەت لە كاتی بای بەهێزدا، سەرنجی حیكمەتی دروستكەر بدە چۆن پێشی حیكمەتی پیشەسازی كەوتووە، خەڵكی لە پیشەسازییەكانیاندا چاو لەو حیكمەتە خواییانە دەكەن و لاسایی كارەكانی خودا دەكەنەوە[1].

١ـ دەبوا بەر لە ئەوروپا ئەم قسە و سەرنجەی ئیمامی غەزالی -لە جیهانی ئیسلامیدا- بكرێتە مەنهەجی زانستی بۆ لێكۆڵینەوە لە زانستەكانی گەردوون و ژیان، لە دۆزینەوەی یاساكان و تێڕامان لە دروستكراوەكانی خودا داهێنانی ئامێر و گەشەی تەكنەلۆجی بهاتبایەتە ئاراوە، وەك ئەو ئامێرانەی لەم سەردەمەدا لە وردبوونەوە و لێكۆڵینەوەی گیاندارانەوە بەرهەم دەهێنرێن.

سەرنجی دروستبوونی گەڵا بدە، لە گەڵادا شێوە ڕەگی پەرشوبڵاو بوونی هەیە، هەندێکیان ئەستوور و کراوە لە درێژی و پانیدا، هەندێکیان ورد و توندوتۆڵ کە بە شێوەیەکی وردی سەرسوڕهێن تەنراوە، گەر مرۆڤ بیەوێت بە دروستکردنی یەك گەڵا هەڵبستێت تەمەنێکی دوور و درێژی دەوێت، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستی بە ئامێر و مادده و چارەسەر هەیە، سەرنج بدە چۆن لە کەمترین ماوەدا دەشت و چیا و دۆڵ و شیو بە گوڵ و گەڵا سەوز دەبێت بەبێ ئامێر و جووڵە، ئەمە چیترە جگە لە دەسەڵات و ویست و حیکمەتی خودا.

پاشان سەیری ئەو ناوکە بکە کە لە ناخی بەروبوومدا دانراوە، ناوك ئەو "هۆ"یەیە هەموو درەختەکەی تیادانراوە تاکو لە کاتی نەمانی درەختەکە و تیاچوونیدا ناوکەکە بچێنرێ و درەختەکە بەرهەم بهێنێتەوە، ناوك وەك شتێکی بەنرخ وایە کە لە شوێنی تایبەتدا هەڵدەگیرێت بەهۆی زۆریی پێویستی بە ناوك، گەر لە شوێنێکییەوە ڕووداوێك ڕوویدات و ببێتە هۆی تیاچوونی جۆرەکانی ئەو درەختە لە جێگەیەکی تر دەبینرێتەوە، بەهۆی ڕەقی ناوکەوە بەری نەرم و شلی پێوە ڕاگیر دەبێت، گەر بوونی ناوکەکە نەبوایە بەرەکە -بەر لە پێگەیشتنی- لەبەر یەك هەڵدەوەشا، هەندێك ناوك هەیە دەخورێت و هەندێك ڕۆنی لێ دەردەهێنرێ و هەندێکی تر بۆ بەرژەوەندی جۆراوجۆر بەکاردەهێنرێت.

پاشان تەماشای ئەو خورما تەڕە بکە خودا لەسەر ناوك دروستی دەکات، هەروەها ئەو ترێیەی لەسەر ناوکی ترێ سەرهەڵدەدت، ئەو هەموو تام و لەزەت وەرگرتنەی مرۆڤ لێیانەوە بەدەستی دەهێنێت، پاشان تەماشای ناوك و دانەوێڵە و ئەو هێز و کارە سەرسوڕهێنە بکە کە تێیاندایە، وەك ئەو نهێنییەی خودا لە تۆوی گیاندارەندا داینـاوە و بێچووی لێوە پەیدا دەبێت، ئەوەش نهێنییەکە کە تەنها خودا دەیزانێت، ئەو بڕەش کە ئاشکرا بووە باسکردنی درێژە دەکێشێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن لە ناوك و دانەوێڵە -بەهۆی ڕەقییەکەیانەوە- پارێزگاری دەکات، تەنانەت گەر بەرببنەوە بۆ ناو زەوی بەخێرایی تێکناچن، گەر هەڵبگیرێن تا وەرزی چاندن بە پارێزراوی دەمێننەوە، چونکە توێکڵە دەرەکییەکەیان کرۆکی تۆوەکە دەپارێزێت، هەروەك شتی نەختینە و بەنرخ کە سندووقی بۆ دروست دەکرێت تاکو بیپارێزێت، کاتێك تۆوەکان بە زەویدا دەچێنرێن و ئاو دەدرێن ڕەگ و ریشك لە ناوکەوە بۆ ناو زەوی دەردەچێت و لقوپۆپیش بۆ ناو هەوا، هەتا -لە هەوادا- لق و پۆپەکانی زیاتر بلاّو ببنەوە ڕەگ و ریشکی زۆرتر و زیاتر بە ناخی زەویدا دەچێت، تاکو قەدی درەختەکە رابگرێت و خۆراك لێیەوە بۆ قەد و لق و پۆپ و بەر و گەڵاکان بەرز ببێتەوە، لق و پۆپەکان خۆراکی خۆیان وەردەگرن و بۆ ماوەیەکی زۆر بە زیندووی دەمێننەوە، بۆیە لە کاتی گواستنەوەی درەختەکان یان هەر کارێکی تر لق و پۆپەکان لە بەربوونەوە بە هەوادا یاخود شۆڕبوونەوە پارێزراو دەبن، ئاو لە ڕەگەکانەوە بۆ پۆپی درەختەکە بەرز دەبێتەوە، پەروەردگار بە هاوسەنگی و یەکسانی بەسەر جەستەی درەختەکەدا دابەشی دەکات، خواردنی بەسوود دەچێت بۆ گەڵاکان و ئەو دەمارە چنراوانەی لەناو گەڵاکاندان، بەشەکانی تری درەختەکە و بەری درەختەکە خۆراکی گونجاو و شیاوی خۆیان پێدەگات، خۆراکی تایبەت دەگات بە گوڵ و خونچە و چرۆکان، هەر یەکێك لەمانە جۆرە خواردنێکی پێدەگات کە لەگەڵی شیاو و گونجاو بێت، درەخت لەم دۆخەدا دەمێنێتەوە تا بەرەکەی گەشە و تام و بۆن و ڕەنگ و شیرینی و خۆشییەکەی کامڵ دەبێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن دەرچوونی گەڵا پێش دەرچوونی بەروبووم دەکەوێت، چونکە بەری درەخت لە کاتی هاتنە دەرەوەیدا لاوازە، بە گەرمای خۆر و ساردی هەوا زەرەرمەند دەبێت، بۆیە گەڵاکان دەبن بە پارێزەر و داپۆشەری، لە نێوان گەڵاکاندا بۆشایی هەیە تاکو لێیانەوە تیشکی هەتاو و هەوا-کە لێیان بێنیاز

نییە- بدات لە بەری درەختەکە، ئەو کات لە شەوکە[1] و بۆگەنبوون و تێکچوون و ئافەتی تر پارێزراوبێت.

پاشان سەرنج بدە چۆن خودای موتەعال درەخت و بەروبووم و گوڵ و گوڵزاری ڕێکخستووە، ڕەنگ و شێوە و تام و بۆنی جۆراوجۆری پێ بەخشیون، شێوەکانیان لە نێوان درێژ و کورت و مەزن و بچووکدایە، پاشان ڕەنگەکانیان لە نێوان سوور و سپی و زەرد و سەوزدایە، هەر یەکێك لەو ڕەنگانەش لەنێوان تۆخ و ناوەند و کەم ڕەنگدایە، تامەکانیان لەنێوان شیرین و ترش، و مزر و تاڵدایە، بۆنەکانیان جۆراوجۆرە بە بۆنی عەتری فێنك و دڵڕفێن، ئەوەی سینەی مرۆڤ ئاوەڵا دەکات لەمەڕ ئەم ئاماژە بۆکراوانە قورئانی پیرۆز بەیانی کردووە، کەسێك تێڕامان بکات لە قورئاندا لەو شاراوە و حیکمەتانە بەهرەمەند دەبێت.

سەرنجی ئەو نهێنییە بدە کە خودا لە تەماشاکردنی دار و درەخت و گژوگیا و گوڵ و گوڵزاردا دایناوە، بە بینینی چڵك و چەپەڵی لە دڵ دەسڕێتەوە، سینە والا دەبێت و دەروونی مرۆڤ بە جوانی و گەشاوەیی گوڵ و گوڵزار زیندەگی رووی تێدەکات، خودای موتەعال سوودی زۆر و کاریگەری جۆراوجۆری تێدا داناوە، هەندێکیان دڵ بەهێز دەکەن، هەندێکیان خۆراکن و بەهۆیەوە پارێزگاری لە ژیان دەکرێت، لە کاتی خواردنیاندا بەتام و چێژی کردوون، تۆوی بۆ پارێزگاری لە جۆریان دروست کردووە، لە کاتی وشکبوونەوەیدا و وەرزی تایبەتیدا بە زەویدا دەچێنرێت.

لەم ئایەتە پیرۆزە رابمێنە ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ ۝٢٠﴾ المؤمنون: ٢٠، خودای موتەعال لەنێوان ڕەق و شلدا زەیتێکی سافی بەتام و بەسوود دەردەهێنێت، وەك چۆن شیر لەنێوان خۆراك و خوێندا دروست دەکات، هەروەها لە

[1] — شیرینییەکە بەسەر پەلوپۆ و گوڵ و بەری درەختەکاندا دادەبارێ و زیان بە درەختەکە و بەرەکەی دەگەیەنێت.

هەنگەوە خواردنەوەیەکی شیرینی رەنگاورەنگ دەردەهێنێت کە شیفای مرۆڤی تێدایە، گەر هەموو ئەم خواردنەوانە لە شوێنێکدا کۆبکرێنەوە وەك رووبارێك وان، هەموو ئەمانەش بۆ سوود و قازانجی مرۆڤن، سەرنجی ئەو حیکمەت و پەند و ئامۆژگاریانە بدە خودا لەم شتانەدا دایناون، پاشان سەرنجی ئاوی بەرزەوە بوو بدە لە رەگ و ریشکی درەختەکەوە بۆ پەل و پۆکانی، سەرنج بدە چۆن خودای موتەعال خۆراکی دارخورمای دابەش کردووە، رەگ و ریشکی درەختەکە جۆرێك لە خۆراك و پەل و پۆکان جۆرێکی شیاو و بەروبوومەکەی جۆرێك و ریشاڵی دەوروبەری قەدەکەی لەگەڵ بەرەکەی جۆرێکی تر لە خۆراك، لەبەر ئەوەی درەختەکە لە سەرەتاوە لاوازە بەربوومەکە تۆپەڵ دەبێت و هەندێکی دەکەوێت بەسەر هەندێکی تردا(گرمۆڵە دەبێت)، بەرگێکی توندوتۆڵ بەری درەختەکە لەئامێز دەگرێت تاکو تێکنەچێت و ئافەت لێی نەدات، تا گەورە دەبێت و بەکاری ئەوە دێت بۆ خۆر و هەوا دەربکەوێت، ئەو کات بەرگەکە پلە بە پلە شەق دەبات، ئەو بەرگەی کە پێشتر پارێزەری بەرەکە بوو، بەرەکە هێواش هێواش دێتە دەرەوە بەپێی توانای خۆگری لەبەر هەتا و هەوا و بەهێزبوون و گەیشتنە کەماڵ، ئیتر لەو کاتەوە هەموو بەرەکە دەکەوێتە دەرەوە و گەرما و سەرما زیانی پێ ناگەیەنن، پاشان پێدەگات و تام و چێژی خۆش دەبێت و ئەو مەرام و مەبەستەی لێی داواکراوە دەگاتە ئەنجام، مرۆڤ تام و چێژ لە خواردنی وەردەگرێت، و دەتوانرێت لێی پاشەکەوت بکرێت، و دواتر بۆ ئەو مەرامانە بەکاربهێنرێت کە بۆی ئامادەکراوە، لە جۆرەکانی درەختدا لەم حیکمەت و پەند و ئامۆژگارییانە ورد ببەرەوە، هەموو کەسێکی ژیری هۆشمەند و خاوەنی تێگەیشتن لەو وردبوونەوەدا هۆکارەکانی پارێزگاری و وردەکارییەکانی دروستکردن دەبینێتەوە، لەوانە دروستکردنی هەنار و ئەو گشتە تەگبیرە وردەی لەناویدایە، کۆمایەك لە دەنك دەبینیت، ژێرەوەی دەنکەکان ئەستوور و سەرەوەیان تەنك، دەڵێی گردۆڵکەیەکە لە رەنگاورەنگیدا، یان دەڵێی بینایەکە کە ژێرەکەی بۆ نیشتەجێبوون ئامادەکراوە، پشتەکەی(بەرگەکەی

دەرەوەی) ساف و سۆڵ کراوە وەك ئەوەی بەدەست سواقدرابێت و سافکرابێت، بەڵکو مرۆڤ دەستەوسانە لەو دەستتێوەردانە کە دەنکەکانی ڕێکخستووە و هۆنیوەتەوە لە چەندین کۆمادا، لە ناوەوە بەش بەش کراوە، هەر بەشێك بە پەردەیەکی تەنك دەورەدراوە کە بە نایابترین شێوە هۆنراوەتەوە، ئەمەش بۆ ئەوەیە دەنکەکان لە یەکتر دابڕێن تاکو نەکەون بەسەر یەکتردا و هەندێکی ببێتە هۆی خراپبوونی هەندێکی تری، لەوێوە هەنارەکە بگاتە کەماڵی دیاریکراوی خۆی، لەسەرو هەموو ئەم دەنکانەوە توێکڵێکی توندوتۆڵ لە ئامێزیان دەگرێت.

لە حیکمەتەکانی ئەم سیفەتە(سیفەتی بەش بەش بوونی ناوەوەی هەنار): گەر ناوەوە دابەش نەبوایە و هەر بەشێکی بەو پەردە تەنکە دانەپۆشرایە ئەوا خۆراك نەدەگەییە دەنکە هەنارەکان، ئەو پەردە تەنکە ڕێگەیەکە بۆ گواستنەوەی خۆراك بۆ دەنکەکان، نابینی بنکی دەنکەکان چۆن چەقیونەتە ناو پەردەکەوە، لەوێوە ڕەگ درێژبووەتەوە بۆ دەنکەکان لەپێناو گواستنەوەی خۆراکدا، بەهۆی تەنکی و لاوازی پەردەکەوە مرۆڤ لەگەڵ هەنارەکەدا دەیخوات و خواردنی هەنارەکە خراپ ناکات و زۆرجار پێی نازانێت.

پاشان سەرنج بدە ئەو شیرینییەی لە قەدێکی زۆر تاڵ و تفتەوە سەرهەڵدەدات، پاشان ئەو گشتە ریشاڵەی دەوری دەنکەکان دەدات و لە تێکچوون و تیاچوون پارێزگاری لێ دەکات، ئەوجا هەر هەمووی بە توێکڵێکی ڕەق پارێزگاری لێ کردووە کە لە ئەوپەڕی توند و تاڵیدایە تاکو لە ئافەت بیپارێزێت، ئەم جۆرە ڕووەکانە بۆ مرۆڤ سوود و قازانجێکی زۆری تێدایە، هەنار لە نێوان خۆراك و دەوادایە، هەندێ جار پێویستیی داوا دەکات بەر لە وەرزی خۆی لە درەختەکە بکرێتەوە، بۆیە لەسەر ئەو شێوە دروستکردنە هەنار خولقێنراوە.

پاشان سەرنجی ئەو چیلکەیە بدە کە هەنارەکە بە درەختەوە دەبەستێتەوە(ڕاگری هەنارەکە بە درەختەکەوە)، ببینە چۆن جێگیر و ورد و مەحکەمە تا بەرەکە دەگاتە

کەماڵی خۆی، بەهۆی ئەو راگرەوە تا پێگەیشتنی بەرەکە بۆ سەر زەوی بەرنابێتەوە، هەنار میوەیەکە تایبەت بە مرۆڤ جیا لە ئاژەڵان.

سەرنجی ئەو رووەکانە بدە لەسەر زەوی دەڕوێن و درێژ دەبنەوە، وەك کاڵەك و کولەکە و هاوشێوەکانیان[1]، و ئەو تەگبیر و وردەکارییانەی تێیاندایە، لەبەر ئەوەی سروشتی ئەو رووەکانە نەرم و پاراوە و بۆ گەورەبوونیان ئاتاجن بە ئاو بۆیە گەشە و گەورەبوونیان لەسەر رووی زەوییە، گەر لە زەوی بەرزبوونایەتەوە و باڵایان بکردبایە - وەك درەختەکانی تر- ئەوا نەیان دەتوانی ئەو بەرە قورسانە بە ئاسمانەوە رابگرن، بە تایبەت بەهۆی تەڕی و نەرمی قەدەکەیانەوە، ئەو کات بەرەکە بەر لە پێگەیشتن و گەیشتنە کەماڵی بەر دەبوویەوە، بۆیە لەسەر زەوی درێژ دەبنەوە تاکو ئەو ئامانجە دەستەبەر بکەن، راگری بەرەکە و قەدەکەی و بەرەکەش لەسەر زەوی درێژدەبنەوە و بە ئاسانی ئاو دەدرێن.

سەرنجی ئەو جۆرانە بدە کە تەنها لە کات و وەرزی گونجاودا دەڕوێن و لە کاتێکدا پێدەگەن مرۆڤ تامەزرۆیانە، ئەوەش یارمەتیدەرە بۆ ئەو کەسانەی لەو کاتانەدا ئاتاجن بەو جۆرە بەرانە، گەر میوەی هاوین لە وەرزی سەرمادا پێبگەن سروشتی مرۆڤ حەزی پێ ناکات و بێزی لێ دەکاتەوە، بەڵکو زیان بەو کەسانە دەگەیەنێت لێی دەخۆن.

پاشان سەرنجی دارخورما بدە کاتێك مێیەکانی پێویستی بە "پەڕین"ە، خودا نێرەی بۆ دروستکردووە کە پێویستیی ئەو کارەیە، تەنانەت نێرە لە دارخورمادا وەك نێرەی گیانداران وایە، ئەوەش بۆ ئەوەیە لە چاندنیاندا جۆر و رەگەزی دارخورما پارێزگاری لێ بکرێت.

---

[1] – شووتی و خەیار و ترۆزی.

پاشان سەرنجی ئەو داودەرمانانە بدە لە رووەكەكان دەردەهێنرێن، جۆرێكیان دەچنە ناو لاشەی مرۆڤەوە و هەرچی پاشەڕۆی توند و زیانبەخشە دەریدەكاتە دەرەوە، هەندێكی تریان بۆ دەركردنی سەفرای رەش(تاڵاوی رەش)، هەندێكی تریان بۆ لابردنی بەڵغەم، جۆرێكی تر بۆ زەردوویی، جۆرێك بۆ با و بژەی سك، هەندێك بۆ توندكردنەوەی سك، جۆرێكی تر بۆ سكچوون، جۆرێك بۆ رشانەوە، جۆرێك بۆ بۆنی جەستە، جۆرێكی تر بۆ نەخۆش و جەستە لاواز، هەموو ئەمانە لە ئاو دروست دەكرێت، پاكێتی بۆ خودای موتەعال لەو گشتە تەگبیرە بە جوانترین و باشترین تەگبیر.

دەروازەی پازدەیەم: ئەوەی دڵ هەستی پێدەکات لە مەزنی خودای زانا بە پەنهان

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورٗا ﴿٤٤﴾ ﴾ الإسراء: ٤٤، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِن فَوۡقِهِنَّۚ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمۡدِ رَبِّهِمۡ وَيَسۡتَغۡفِرُونَ لِمَن فِي ٱلۡأَرۡضِۗ أَلَآ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥﴾ ﴾ الشورى: ٥، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَيُسَبِّحُ ٱلرَّعۡدُ بِحَمۡدِهِۦ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ مِنۡ خِيفَتِهِۦ وَيُرۡسِلُ ٱلصَّوَٰعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَن يَشَآءُ وَهُمۡ يُجَٰدِلُونَ فِي ٱللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ ٱلۡمِحَالِ ﴿١٣﴾ ﴾ الرعد: ١٣

بزانە -خودا ئێمە و تۆش کۆمەك بکات- هەموو ئەوەی لەم کتێبەدا باسکرا لە داهێنانی دروستکراوەکان و کاری سەرسوڕهێنی بەدیهاتووەکان بریتییە لە دەرکەوتنی حیکمەت لە ئایەتی ئاشکرا و بورهانی ڕۆشن و بەڵگەی ئاماژەکەر بە مەزنی و شکۆمەندی و دەسەڵاتی خودای بەدیهێنەر و جێبەجێبوونی ویست و دەرکەوتنی مەزنی و گەورەیی ئەو، گەر تەماشای نزیکترین شت لە خۆتەوە بکەیت کە بریتییە لە خودی خۆت، ئەوا ئایەتی سەرسوڕهێنی گەورە و مەزنی تێدا دەبینیتەوە کە پێشتر لات بەلایدا نەکردۆتەوە، هەر بەو جۆرە گەر سەرنجی شوێنی نیشتەجێبوونی خۆت بدەی کە بریتییە لە زەوی و بۆ ماوەیەك بە بیری قووڵ لێی رابمێنی، هەروەها بیر و سەرنج ئاراستەی چیا مەزنەکانی ناو زەوی بکەیت، هەر بەو جۆرە دەریای پڕ لە مەخلوقات و رووباری مەزنی

جاری بوو بۆ سەر دەریاكان، ئەوەی لەسەر زەوی روواوە لە پۆلەكانی رووەك و گژوگیا، ئەو گیاندارانەی بەسەر زەویدا بڵاوبوونەتەوە، ئەمانە و زۆرێك لە ئایەتی تر كە مرۆڤی خاوەن هۆش و فام پەند و ئامۆژگارییان لیّ وەردەگرێت.

پاشان سەرنجی فراوانــی زەوی و ئاراســتەكانی بــدە، تێدەگــەی مــرۆڤ دەستەوســانە لــە ئابلۆقــەدانی هــەموو لاكــان و ئاراســتەكانی[١]، پاشــان گــەر ســەرنجی ئــەو گشــتە دروستكراوانە بدەی لە ئاسماندا كە زەوی-وەك زانایان باسی لەبارەوە دەكەن- بــەراورد بەوان وەك ئەڵقەیەك وایە لە سارایەكدا هەڵدرابێت، ئەوانەی تەماشای گەردوون دەكــەن دەڵێن زەوی بەشێكە لە سەد و شەست و ئەوەندە بەشی خۆر[٢]، هەندێك هەسارە هەن سەد ئەوەندەی زەوی گەورەترە، پاشان ئەم تەنە رۆشنانە لە خــۆر و مــانگ و ئەســتێرە ئاسمانیان پێكهێناوە و بە ناخیدا رۆیشــتوون، بــیر لــەو ئاسمانــە بكــەرەوە كــە ئــەم بــڕە مەزنەی لە خۆر و مانگ و هەسارە لەخۆگرتووە، دەبیّ فراوانییەكەی چەند بێت؟

پاشان سەرنج بدە چۆن ئەم ئاسمان و خۆر و مانگ و ئەستێرە و هەسارانە -بەم بەرینییە- لە بیلبیلەی چاوی تۆدا -بەم بچووكییە- دەبینرێن، بەوەدا دەزانیت ئەو دروستكراوانە چەندە لە تۆ دوورن، تێدەگەیت لە چ جووڵە و گەردەشێكی مەزندان و تۆ بەهۆی دووریانەوە هەستیان پیّ ناكەیت، پاشان گومانت لەوە نامێنێت كە جووڵەی

---

[١]— لە سەردەمی ئیمامی غەزالیدا كیشوەری ئەمریكا نەدۆزرابوویەوە، هەرچەند مرۆڤی لەســەر دەژیــا، بۆیــە ئــەو قسەیەی ئیمامی غەزالی بۆ ئەو كاتە دروست بوو، لەبیرمان نەچێت مرۆڤ تاكو هەنووكە كەمتر لە سەدا بیســتی نــاو دەریاكانی پشكنیوە و كەمێك لە نهێنییەكانی لا ئاشكرا بووە.

[٢]— واتە خۆر سەد و شەست و ئەوەندە جار لە زەوی گەورەترە، لە راستیدا قەبارەی خۆر سیّ سەد و سی و سیّ جــار لە قەبارەی زەوی گەورەترە، بەڵام لە سەردەمی غەزالیدا ئامێرە تەكنەلۆجییــەكان و تەلەســكۆبە مەزنــەكان بوونیــان نەبووە، بۆیە هەنگاوێكی زۆر گــەورە بــووە تــەنها بــە چــاو و حســاباتی فەلــەكی گەیشــتبنە ئــەو ســەرئەنجامەی كــە قەبارەی خۆر چەندەها ئەوەندەی قەبارەی زەوییە.

تەنێك لە ئاسماندا بە ئەندازەی بینینی هەسارەیەك لە یەك ساتدا سەد بەرانبەری ئەوەیە لەسەر زەوییەوە لەو ساتەدا دەبینرێت[١]، لەگەڵ ئەوەشدا تۆ لێی بێئاگایت.

پاشان بیر لە مەزنی و گەورەیی ئەم شتانە بکەرەوە، ئەو سوێندەی خودا ببیستە کە لە چەندین شوێنی قورئاندا سوێندی پێخواردوون، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلۡبُرُوجِ ۝١﴾ البروج: ١، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَٱلسَّمَآءِ وَٱلطَّارِقِ ۝١ وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا ٱلطَّارِقُ ۝٢ ٱلنَّجۡمُ ٱلثَّاقِبُ ۝٣﴾ الطارق: ١ – ٣، هەروەها دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ۝٧٥ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوۡ تَعۡلَمُونَ عَظِيمٌ ۝٧٦﴾ الواقعة: ٧٥ – ٧٦، ئەمانە و زۆرێکی تر لە ئایەت.

پاشان سەرنجت بەرز بکەرەوە بۆ جیهانی باڵای فریشتەکان و دروستکراوە مەزنەکان، ئەوەی جبریل (علیه السلام) هەواڵیداوە بە پێغەمبەر(ﷺ) دەربارەی ئیسرافیل (علیه السلام) دەفەرموێت ((دەبێ چۆن بێت گەر ئیسرافیل ببینیت؟ عەرشی خودا لەسەر شانییەتی، لاقەکانی لەناو سنووری زەوی نزمدایە))، مەزنتر لە هەموو ئەمانە کورسی خودای موتەعالە کە دەفەرموێت: ﴿وَسِعَ كُرۡسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ ۝٢٥٥﴾ البقرة: ٢٥٥، دەبێ ئەو دروستکراوە چۆن بێت کە هەموو ئاسمانەکان و زەوی لە ئامێز دەگرێت؟! پاشان سەرنجت بەرزبکەرەوە بۆ لای بەدیهێنەری مەزن، لەم دروستکراوە مەزنەوە(کورسی) بیر لە مەزنی ئەو دروستکەرە(خودا) بکەرەوە، بیر بکەرەوە لە مەزنی و شکۆمەندی و زانست و جێبەجێبوونی ویست و وردەکاری حیکمەتی لەناو دروستکراوەکانیدا.

پاشان سەرنج بدە چۆن ئەم هەموو دروستکراوە مەزنانە بەبێ کۆڵەکە راوەستاون، قولاپ و راگر لەسەریانەوە نییە تاکو پێیەوە جێگیر بکرێن، هەرکەس سەرنجی

١– ئەمەش هەنگاوێکی تری مەزنە لە گەیشتن بە جووڵەی هەسارە و ئەستێرەکان، ئیمامی غەزالی –بۆ تێگەیشتن- جووڵەکەیان لە زەینمان نزیك دەکاتەوە و دەڵێت: جووڵەی تەنێك چەندە لەبەر چاوی ئێمە و لەسەر زەوییەوە سەد بەرانبەری ئەوەیە لە ئاسماندا و لەناو خۆیدا.

مەلەکوتی ئاسمان و زەوی بدات، بە هۆش و ژیری خۆی لێیان رابمێنێت لەو رێگەیەوە مەعریفەی بە پەروەردگار بۆ دروست دەبێت و مەزنی دەداتە پاڵی، بۆ بیرمەندان هیچ رێگەیەکی تر بوونی نییە جگە لەم رێگەیە، هەرکات ژیری سەرکەوتوو سەرنج و بیرکردنەوەی بەلای بەدیهاتووە سەرسوڕهێنەکان و دروستکراوە پڕ لە نهێنییەکاندا بچێت مەعریفەی زۆرتر و یەقینی زیاتری بۆ دروست دەبێت و ملکەچی پەروەردگاری دەبێت و مەزنی دەداتە پاڵی، خەڵکی لەمەدا لە ئاستی جیاوازدان، هەریەکەیان نموونەی ئەو نووری ئەقڵ و رۆشنایی هیدایەتەیە خودا پێی بەخشیوە، مەزنترین شتێك مرۆڤ بەم هەموو سوودانە دەگەیەنێت بریتییە لە خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز، تێگەیشتن لەوەی تێیدایە و تێڕامان لە ئایەتەکانی، لەگەڵ دەستگرتن بە تەقواوە، ئەمە بریتییە لە دەرگای ناسینی خودا و یەقین بەوەی لە لای خودایە.

پاشان سەرنج بدە و تێڕابمێنە لەوەی ئاماژەمان پێ کرد، تۆ بە گشتی ئەوەت زانیوە کە پێغەمبەر(ﷺ) تاکو "**سدرة المنتهى**"[1] لە شەوی میعراجدا بەرزکراوەتەوە، بەشێك لە ئایەتە مەزنەکانی خودای موتەعالی بینی، چاوی کەوت بە مەلەکوتی پەروەردگاری، حەقیقەتی دوارۆژ و سەرەتا و یەکەمینجاری چاوپێکەوت، پاشان لە خودا نزیکبوویەوە تا دووری نێوان دوو کەوان یان کەمتر، دەبێ گومانت بە زانستی کەسێك چی بێت کە بەم مانانە شەرەفمەند بووە[2]، پاشان فەرمانی پێکراوە بڵێت: ﴿**وَقُل رَّبِّ زِدۡنِي عِلۡمٗا**﴾ طه: ١١٤، خودا لە مەعریفەی خۆی بەشت بدات و خۆیت پێ بناسێنێت، بە بەخشینی نووری هیدایەت منەت بەسەر تۆدا بکات، ئێمە و تۆش

---

[1]— ئەوەندەی من لە قورئان تێڕامانم کردووە "**سدرة المنتهى**" بریتییە لە کۆتایی حەوت ئاسمانەکە، ئەو شوێنەیە بەهەشتی لێیە و دەکەوێتە ژێر عەرشی خودای موتەعالەوە.

[2]— مەبەستی پێغەمبەری خودایە(ﷺ).

لە گوێڕایەڵی خۆیدا بەکاربهێنێت، بە بەخشش و منەت و بەخشندەیی و سەخاوەتی خۆی هەمووومان بکات بە ئەهلی ویلایەتی خۆی، تەنها خودای موتەعالە سەرۆکار و سەرپەرشتیاری هەموو ئەم بەخششانە.

الحمد لله على فضله ونعمته

رۆژی یەك شەمە لە بەرواری ٢٠١٥/٣/٢٢ لە کاتژمێر ١٢:٢٥ خولەك وەرگێڕان و پێداچوونەوەی ئەم نامەیەی ئیمامی غەزالی تەواو بووم.

وەرگێڕ/ سلێمانی

پەیامی

(منهاج العارفين)

بە کوردی

پەیڕەوی عاریفان

بسم الله الرحمن الرحيم

وتاری ئەم پەیامە

حەمد بۆ ئەو خودایەی دڵی عاریفانی بە یادی خۆی نوورانی کردووە، زمانی بە شوکرکردنی خۆی پڕاندوون، ئەندامەکانی جەستەیانی بە خزمەت و بەندایەتی ئاوەدان کردۆتەوە، ئەوان لە باخچەی هۆگریدا گەشتوگوزار دەکەن و بۆ هێلانەی خۆشەویستی خودا دەگەڕێنەوە، خودا ئەوانی خۆشویست و ئەوانیش خودایان خۆشویست، خودا لەوان رازی بوو و ئەوانیش لە خودا رازی بوون، سەرمایەکەیان بریتییە لە هەژاری بۆ لای خودا، و رێکخستنی کاروباریان بریتییە لە پەنابردن و هەڵهاتن بۆ لای ئەو-سبحانە- زانستەکەیان دەوای گوناهانە، و مەعریفەکەیان پزیشکی دڵانە، ئەوان چرای نووری بەڵگەی خوداین، و کلیلی خەزێنەی حیکمەتی ئەون، ئیمامەکەیان مانگی هەڵهاتووە، پێشەواکەیان نووری پەخشەوە بووە، سەییدی عەرەب و گەل و نەتەوەکانی تر محمدی کوڕی عەبدوڵای کوڕی عبدالمطلب، ئەو بەرە پاك و جوانەی لە درەختی پڕ لە فەڕەوە سەری هەڵداوە، ئەو درەختە موبارەکەی کە رەگ و ریشەکەی بریتییە لە یەکتاپەرستی و لق و پۆپەکانی بریتییە لە تەقوا ﴿لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍۗ يَهْدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَيَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَٰلَ لِلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾﴾ النور: ٣٥، ﴿وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴿٤٠﴾﴾ النور: ٤٠، سڵاوات

و سەلامی خودای لەسەر بێت، سڵاواتێك لە ئاسمانەکانەوە شوێنەواری دیار بێت، لە بەهەشتی هەتاییدا نوورەکەی بەرز ببێتەوە، هەواڵەکانی لە دیمەنی پێغەمبەراندا خۆش و بەتام بێت، هەروەها لەسەر ئالوبەیتی پاك و بێگەرد و هاوەڵان و یارانی خاوێن و پاکژکراوانی.

دەروازەی رۆشنکردنەوەی رووگەی موریدان

رووگەی موریدان لەسەر سێ ئەسڵ دەسوڕێتەوە: ترس و رجا[١] و خۆشەویستی، ترس: لقی زانستە، و رجا: لقی یەقینە، و خۆشەویستیش: لقی مەعریفەیە، بەڵگەی بوونی ترس بریتییە لە هەڵهاتن بۆ لای خودا، و بەڵگەی رجا بریتییە لە داواکردنی خودا، و بەڵگەی خۆشەویستیش بریتییە لە هەڵبژاردنی خۆشەویست (المحبوب)، نموونەی ئەم سێ مەقامی نزیکبوونەوەیە لە خودا وەك نموونەی حەرەمی مەککە و مزگەوی حەرام و کەعبەی پیرۆزن[٢]، هەر کەس رۆیشتە ناو حەرەمی ویستەوە[٣] لە دەستی خەڵکی سەلامەت دەبێت، هەر کەس بچێتە ناو مزگەوتەکەوە ئەندامەکانی جەستەی سەلامەت دەبن لەوەی لە یاخیبوونی خودادا بەکاریان بهێنێت، هەر کەسیش بچێتە کەعبەی شەریفەوە دڵی سەلامەت دەبێت لەوەی جگە لە یادی خودا شتێکی تر رووی تێبکات، کاتێك بەندە رۆژی لێ دەبێتەوە پێویستە لەسەری سەرنجێك بدات لە تاریکی شەو و رۆشنایی رۆژ، لەوە تێبگات هاتنی هەر یەك لەمانە ئەویتریان دەسڕێتەوە و لە دەسەڵات کەنارگیری دەکات، نووری مەعریفەش هەر بەو جۆرەیە، کاتێك دەردەکەوێت تاریکی گوناه لە ئەندامەکان کەنارگیر دەکات، گەر حاڵی دڵ و دەروونی لەو حاڵانە بوو خۆی بە شایستەی هاتنی مردن و گەیشتن بە لیقای خودا بزانێت ئەوا شوکردی خودا دەکات لەسەر ئەو کۆمەکی کردن و پارێزگاری لێ کردنەی لە گوناه، گەر حاڵەکەی بەو جۆرە بوو مردنی پێ ناخۆش بێت ئەوا بە لێبڕانی دروست و کەماڵی تێکۆشان لەو دۆخەوە دەگوێزێتەوە بۆ زانینی ئەو راستییەی کە هیچ پەنا و داڵدەیەك

---

[١]- هیوا و گەشبینی بە بەزەیی و لێخۆشبوونی خودایی.

[٢]- واتە شاری مەککە و سنووری مزگەوتی حەرام و کەعبەی پیرۆز.

[٣]- حەرامی خوداویستی.

جگە لە پەنا و دالّدەی خودا بوونی نییە، تێدەگات تەنها بە خوداوە و بەهۆی خوداوە مرۆڤ بە پەروەردگار دەگات، بۆیە پەشیمان دەبێتەوە لەو شتانەی-لە تەمەنیدا- بە هەڵبژاردنی خراپی خۆی تێکیداوە، داوای کۆمەکی لە خودا دەکات بۆ پاککردنەوەی دەرەوەی لە گوناهان و پاڵفتەکردنی ناوەوەی لە نەنگی و ناتەواوی، و بڕینی گڕی بێئاگایی لە دڵی و کوژاندنەوەی کڵپەی حەزەکان لە نەفسی، لەسەر ڕێگەی حەق ڕاست رادەوەستێ و سواری وڵاخی راستگۆیی و راستڕەوی(صدق) دەبێت، رۆژ بەڵگەی دوارۆژە، و شەو بەڵگەی دونیایە، و خەوتنیش بریتییە لە مردن، و بەندە روو لەو شتانە دەکات پێشی خستوە و پەشیمان دەبێتەوە لەو شتانەی دوایخستووە، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ يُنَبَّؤُا۟ ٱلْإِنسَٰنُ يَوْمَئِذٍۭ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾ ﴾ القيامة: ١٣

دەروازەی ئەحکام

راڤە و شیکاری دڵان (إعراب القلوب) چوار جۆرە: بەرزکردنەوە (رفع) و کرانەوە (فتح) و دابەزاندن (خفض) و وەستان (وقف)، بەرزکردنەوەی دڵ لە یادی خودادایە، و کرانەوەی دڵ لە رازیکردنی خودادایە، دابەزاندنی دڵ لە خەریکبووندایە بە شتێکەوە جگە لە خودا، و وەستانی دڵێش لە بێئاگاییدایە لە خودای موتەعال، نیشانەکانی بەرزکردنەوە سێ شتن: بوونی تەبایی لەگەڵ فەرمانی خودا، و دوورکەوتنەوە لە سەرپێچی، و بەردەوامی شەوق بۆ لیقای خودا، نیشانەی کرانەوە سێ شتە: تەوەکول و صدق و یەقین، نیشانەی دابەزاندن دیسان سێ شتە: خۆپەسەندی و ریا و هەڵپە بۆ دونیا، نیشانەی وەستان سێ شتە: نەمانی شیرینی عیبادەت و گوێڕایەڵی، و نەبوون و نەچەشتنی تاڵاو لە سەرپێچی و یاخیبوون لە خودا و سەرهەڵدانی تەمومژ لە حەڵاڵدا[1].

---

[1]- واتە تێکەڵبوون بە تەمومژەکانی نێوان حەلاڵ و حەرام(واتە موتەشابهات.

دەروازەی رەچاوکردن

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((گەڕان و داوای زانست لەسەر هەموو موسڵمانێك پێویستە))، ئەم زانستە ئاماژە بۆکراوە زانستێکی دەگمەنە، بۆیە پێویستە نەفسی مورید یان لە شوکردا بێت یان ئەنجامدانی کرداری چاکە تاکو بیانوویەك بداتە دەستی خودا بۆ لێخۆشبوونی، گەر بوترێت: شوکر و عوزریش[١] فەزڵی خودایە، گەر بەندەکەی نەبەخشێت تەنها عەدلی لەگەڵ ئەنجامداوە[٢]، ئەو کەسەی کاری باش دەکات تەنها بە کۆمەکی خودایە، بێدەنگبوونیش بە پارێزگاری خودا بۆ بەندەکەی، ئەمەش تەنها بە نیشاندانی هەژاری و ناچاری لە بەردەم خودای موتەعالدا.

کلیلی ئەمەش

بریتییە لە یادی مردن، چونکە ئاسوودەیی تێدایە لەم بەندیخانەی دونیایە و رزگاربوون لە دوژمن[٣]، راوەستانی ئەمەش بەوە دەبێت هەموو تەمەن لە یەك رۆژدا کۆبکەیەوە[٤]، ئەمەش پێکنایەت مەگەر بە بیرکردنەوە لە کاتەکان، و بیرکردنەوە لە دەروازەی یەکلابوونەوە بۆ خودا، هۆی یەکلابوونەوەیش بریتییە لە زوهد لە دونیا، پایەی زوهدیش بریتییە لە تەقوا و لوتکەی تەقواش بریتییە لە ترسان لە خودا و گرتنەدەستی ترسیش بریتییە لە یەقین و جۆرکردنی یەقینیش بریتییە لە خەڵوە و برسێتی و کەماڵی

١- مەبەستی ئەنجامدانی ئەو کردارانەیە دەبنە بیانوو بۆ لێخۆشبوونی خودایی.

٢- واتە لە بنچینەدا مرۆڤ بە هۆی کەمتەرخەمی و گوناه و نەدانی حەقی نیعمەتەکان شایستەی لێخۆشبوون نییە، بۆیە گەر خودا عەدلی لەگەڵ ئەنجام بدات تیادەچێت.

٣- مەبەستی شەیتانە.

٤- واتە وا هەست بکەیت تەمەنت تەنها یەك رۆژە، یان تەنها یەك رۆژی ماوە.

خەڵوەتیش بە کۆشان و ئارامگرتنەوەیە، و ڕێگەی ئەو دوانەش(کۆشان و ئارامگرتن) بریتییە لە صدق و بەڵگەی صدقیش بریتییە لە زانست.

دەروازەی نییێت

پێویستە نییێت لە هەموو جووڵە و وەستانێکی بەندەدا بوونی هەبێت ((کردار بە نییێتە و هەموو کەسێکیش نییێتی تایبەت بە خۆی هەیە و نییێتی باوەڕدار باشترە لە کردارەکەی))، نییێت گۆڕانی تێدەکەوێت بەپێی جۆراوجۆری ئافەتەکانی، نەفسی خاوەن نییێت لەدەستی ماندووە و خەڵکی لەدەستی ئاسوودەیە و هیچ شتێك لەسەر مورید بە ئەندازەی پارێزگاری لە نییێت گران نییە.

دەروازەی یاد

دڵت بکە بە رووگەی زمانت، لە کاتی یادی خودادا هەست بە حەیای بەندایەتی و ترس لە پەروەردگاریی خودا بکە، بزانە خودای موتەعال نهێنی دڵی تۆ و دەرەوەی کردارەکانت دەبینێت و گوێی لە چرپەی قسەکانتە، بۆیە دڵت بە حوزن بشۆ و ئاگری ترسی تێدا بکەرەوە، کاتێك پەردەی بێئاگایی لەسەر دڵت دەڕەوێتەوە یادت بۆ خودا لەگەڵ یادی ئەو دەبێت بۆ تۆ، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ﴾ العنكبوت: ٤٥، چونکە خودا یادی تۆ دەکات لەگەڵ ئەوەی لە تۆ بێنیازە، بەڵام تۆ یادی ئەو دەکەیت لەگەڵ ئاتاجیدا بە ئەو، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾﴾ الرعد: ٢٨، بۆیە ئارامی دڵ لەگەڵ یادی خودادایە بۆ ئەو و ترسی دڵیش هەر لە یادی خودادایە بۆ ئەو ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴿٢﴾﴾ الأنفال: ٢، یادی خودا دوو جۆرە: یادێکی پوختە بە تەبابوون و

هەماهەنگبوونی دڵ لەگەڵ یادەکەی و سڕانەوەی لاکردنەوە بە لای غەیری خودادا، لەگەڵ یادێکی پاڵفتە بە فەنابوونی ویست و لێبڕان لە یادەکە، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت((ناتوانم مەدح و سەنای تۆ هەژمار بکەم، تۆ بەو جۆرەی خۆت مەدح و سەنای خۆت کردووە)).

دەروازەی شوکر

لەگەڵ هەر هەناسەیەك لە هەناسەکانی بەندە خودا نیعمەتێکی هەیە و لەسەر بەندەکەی نوێ دەبێتەوە و پێویست دەکات بەندە بە شوکر کردنی هەڵبستێت. کەمترین شوکر ئەوەیە: نیعمەت لە خودای موتەعالەوە ببینێت و پێی رازی بێت و بەو نیعمەتەوە سەرپێچی لە خودای خۆی نەکات، تەواوی شوکر ئەوەیە بە زمانی نهێنی و پەنهان دان بەوەدا بنێت کە هەموو دروستکراوەکانی خودا دەستەوسانن لە جێبەجێ کردنی شوکری خودا لەسەر بچووکترین نیعمەتی با لەو مەیدانەشدا ئەوپەڕی کۆشش و لێبڕان بە خەرج بدەن، چونکە شوکرکردنی خودا بەهۆی کۆمەکی خوداوەیە بۆ بەندەکەی، ئەوەش لە خۆیدا نیعمەتێکی تری خودایە لەسەر بەندەکە و پێویستە شوکری بکات، بۆیە بەرانبەر هەر شوکرێك شوکرێك لەسەرت پێویست دەبێت، بەو جۆرە هەتا ناکۆتا لە شوکر، کاتێك خودا سەرپەرشتی کەسێکی گرتەدەست کۆڵی شوکری بۆ هەڵدەگرێت و بە کەمێك لەو شوکرە لێی رازی دەبێت و ئەوەی تێکۆشانی مرۆڤ نایگاتێ لەسەری هەڵدەگرێت ﴿وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُورًا ٢٠﴾ الإسراء: ٢٠

دەروازەی پۆشاك

پۆشاك نیعمەتێکە لە خوداوە بۆ بەندەکەی، جەستە و پێستی خۆی پێ دادەپۆشێت، پۆشاکی تەقواش لە هەموو پۆشاکێك باشترە، باشترین پۆشاکت ئەو پۆشاکەیە نهێنی

و پەنهات لە خودا بێئاگا ناکات، کاتێك پۆشاکەکەت لەبەر دەکەی بیر لەوە بکەرەوە خودا خۆداپۆشینی بەندەکەی چەندە پێخۆشە، بەهۆی پۆشاکەوە پەردە لەسەر ئەو نەنگییانە لانادات کە لە دروستکراوەکانیدایە و لەلای ئاشکرایە، خەریکی چارەسەر کردنی نەنگییەکانی نەفسی خۆت ببە، ئەوەش بە هانابردنی بەردەوام بۆ لای خودا تاکو پاکی بکاتەوە، کاتێك بەندە گوناهەکانی خۆی لەبیر دەچێتەوە ئەوە سزادانێکە لە خوداوە بۆ بەندەکەی، بەو کارەشی بەشێکی تر لە یاخیبوون دەخاتە سەر گوناهەکانی، گەر لە خەوی غەفلەت بەئاگا بهاتبایە گوناه و تاوانەکانی خۆی لەبەر چاوی دڵ دادەنا و بە پێڵووی چاوی پەنهانی بەسەر گوناهەکانیدا دەگریا و ترس بەسەریدا زاڵ دەبوو، بەهۆی شەرم و حەیا لە پەروەردگاری دەتوایەوە، هەتا بەندە بۆ لای هێز و هەوڵی خۆی بگەڕێتەوە لە هێز و هەوڵی خودا بێنیاز دەبێت و کۆمەکی خودای لێ دەگیرێتەوە، بۆیە هیممەت و لێبڕانت بخە بەردەستی ترس و رجا ﴿وَٱعۡبُدۡ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأۡتِيَكَ ٱلۡيَقِينُ ٩٩﴾ الحجر: ٩٩.

دەروازەی هەستان

کاتێك لەسەر جێگەی نوستن راست دەبییەوە لەگەڵ ئەوەشدا دڵت لەسەر جێگەی دەستبەتاڵی راست بکەرەوە، و نەفسیشت لە خەوی نەفامی بەئاگا بهێنە، بە هەموو بوونی خۆتەوە هەستە بۆ خزمەتی ئەو کەسەی تۆی بەئاگا هێنا و زیندووی کردییەوە، بیرت بە لای وەستان و جووڵەتەوە بێت، بەدڵ بەرز ببەرەوە بۆ مەلەکوتی باڵا، با دڵت شوێنی نەفست نەکەوێت، چونکە نەفس مەیلی بە لای زەویدایە، و دڵیش مەیلی بە لای ئاسماندایە، کار بەم ئایەتەی خودا بکە ﴿إِلَيۡهِ يَصۡعَدُ ٱلۡكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ وَٱلۡعَمَلُ ٱلصَّٰلِحُ يَرۡفَعُهُۥ﴾ فاطر: ١٠.

دەروازەی سیواك

سیواك بەکاربهێنە چونکە پاککەرەوەی ناو دەمە و رەزامەندی خودای تێدایە، ناوەوە و دەرەوەت لە پیسی خراپە خاوێن بکەرەوە، کارەکانت لە لێڵی و قوڕاوی ڕیا و خۆپەسەندی پاڵفتە بکە، تەپوتۆزی ئاوێنەی دڵت بە پاککەرەوەی یادی خودا پاك بکەرەوە، لەو شتانە خۆت بەدوور بگرە کە سوودت پێ ناگەیەنن، بەڵکو زیانت پێ دەگەیەنن.

دەروازەی سەرئاو

پەند و ئامۆژگاری لە چوونە سەر ئاو وەربگرە، ئاسوودەیی لە نەمانی پیسیدایە لە جەستەی مرۆڤدا، خۆت پاك بکەرەوە، سەری هیممەت نەوی بکە، دەرگای لوتبەرزی دابخە، و دەرگای پەشیمانی لە خۆت بکەرەوە، لەسەر راخەری پەشیمانی دابنیشە، بۆ هەڵبژاردنی فەرمانی خودا و دوورکەوتنەوە لە نەهیلێکراوەکانی تێبکۆشە، ئارامبگرە لەسەر بڕیارەکانی، دەستبەرداری تووڕەبوون و حەزوئارەزوو ببە، حەز و ترس (رەغبەت و رەهبەت) بۆ لای خودا بەکاربهێنە، خودای موتەعال مەدحی کەسانێك دەکات و دەفەرمویێت: ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾﴾ الأنبياء: ٩٠

دەروازەی خۆپاککردنەوە

کاتێك خۆت پاك دەکەیەوە بیر لە پاکێتی و ناسکی ئاو بکەرەوە، بیر لەوە بکەرەوە چۆن شت پاك و خاوێن دەکەنەوە، خودای موتەعال ئاوی بە "موبارەك" ناوبردووە و دەفەرمویێت: ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا ﴿٩﴾﴾ ق: ٩، بۆیە لەو ئەندامانەی جەستەدا بەکاری بهێنە خودا پاککردنەوەیانی لەسەرت پێویست کردووە، با پاکێتی تۆش لەگەڵ

خودا وەك پاكێتی ئاو بێت، رووی دڵت بشۆ لە هەر لاكردنەوەیەك بەلای غەیری خودادا، دەست لە درێژكردن بۆ لای غەیری خودا بشۆرە، سەرت مەسح بكە لە هەر فەخركردنێك بە غەیری خوداوە، لاقەكانت لە رۆیشتن بۆ لای غەیری خودا بشۆ، حەمدی خودا بكە لەسەر هەموو ئەو شتانەی لە ئاییندا ئیلهامی كردووی.

دەروازەی چوونەدەرەوە

كاتێك لە ماڵەوە دەردەچیت بەرەو مزگەوت بزانە خودای موتەعال كۆمەڵێك مافی لەسەر تۆ هەیە و پێویستە جێبەجێیان بكەی، لەوانە: سەكینە و ویقار و پەند وەرگرتن لە دروستكراوەكانی خودا چاك و خراپیان، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَـٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَـٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾ العنكبوت: ٤٣، چاوەكانت لە نەزەری بێئاگایی و حەز و ئارەزوو بشۆ، سەلام بەسەر دەوروبەردا پەرش بكەرەوە، لە سڵاوكردندا دەستپێشخەر بەو وەڵامی سەلام بدەرەوە، هەموو ئەو كەسانەی كۆمەكیت دەكەن لەسەر حەق و فەرمان بە چاكە و نەهی كردن لە خراپە كۆمەكی بكە و رێنموونی سەرلێشێواوان بكە گەر خۆت بە ئەهلی ئەوە دەزانیت.

دەروازەی چوونە ناو مزگەوت

كاتێك گەیشتییە دەروازەی مزگەوت بزانە تۆ رووت لە دەرگای پادشایەكی خاوەن شانوشكۆی مەزن كردووە، ئەو كەسێكە تەنها پاكانی قبووڵە و ئەوەی پوخت و پاك و پاڵفتە نەبێت بۆ لای ئەو بەرز نابێتەوە، بیر لە نەفسی خۆت بكەرەوە: تۆ كێی؟ بۆ كێی؟ لە كوێی؟ و لە كام دیوان ناوت دەردەچێت؟ گەر نەفسی خۆت بۆ خزمەت كردن و بەندایەتی بۆ خودا چاك كرد ئەوا بچۆ ژوورەوە و مۆڵەت و داڵدەت بۆ هەیە، ئەگەر

نە، بوەستە بە وەستانی کەسێکی شڵەژاو کە دەستی لە هەرچی هۆکارە بڕاوە و هەرچی دەرگایە لێی داخراوە، کاتێك خودا هانابردن و پەنابردن لەناو دڵی تۆدا دەبینێت فەرمووت لێ دەکات و مۆڵەتی هاتنە ژوورەوەت دەدات، ئەو کات تۆ بەبێ "تۆ"[١] هەنگاوت هەڵگرتووە، خودا بەزەیی بە بەندەکەیدا دێتەوە و ڕێزی میوانەکەی دەگرێت و بە داواکەران دەبەخشێ و چاکە لەگەڵ ئەوانەشدا دەکات پشتی تێدەکەن، ئەی دەبێ ئەو کەسەی رووی تێدەکات چی لەگەڵ بکات؟

دەروازەی چوونە ناو نوێژەوە

کاتێك رووت لە قیبلە کرد، ئەوا رووی خۆت ئاراستەی حەق بکە، کراوە و رووخۆش مەبە، چونکە تۆ ئەهلی کرانەوە نیت[٢]، بیر لە وەستانت بکەرەوە لەبەردەم خودای موتەعالدا رۆژی وەستانی گەورەی دوارۆژ، لەسەر دوو لاقی ترس و رجا بوەستە، دڵت بەرز رابگرە لە سەرنجدان بە خەڵك و دونیا، هیممەت و لێبڕانت بۆ لای خودا رەوانە بکە، چونکە ئەو دەست بە ڕووی کەسی هەڵهاتوودا نانێت و کەسی داواکەریش بێهیوا ناکات، کاتێك نوێژ دادەبەستی و دەڵێیت"ألله أكبر" بزانە خودا ئاتاجی بەندایەتی تۆ و یادکردنی تۆ نییە، چونکە پێویستی و ئاتاجی سروشتی هەژارانە، ئەوەش خەسڵەتی دروستکراوەکانە، دەوڵەمەندی سیفەتی خودای موتەعالە، پەروەردگار کۆمەڵێك ئەرکی لەسەر شانی بەندەکانی داناوە تاکو بەهۆیانەوە بگەنە لێبووردن و بەزەیی خودا و لە سزا و تۆڵەی خودایی بەدووریان بگرێت، دەفەرموێت: ﴿وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا﴾ الفتح: ٢٦، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي

---

[١]- واتە تۆ بەبێ نەفس.

[٢]- مەبەستی ئەوەیە هەڵوێستەکە(نوێژ کردن) هەڵوێستی رس و گەردنکەچی و بە مەزن راگرتنی خودای موتەعالە، بۆیە گرژبوون و گرمۆڵە بوونی تێدایە نەك کرانەوە و رووخۆشی.

﴿قُلُوبِكُمْ﴾ الحجرات: ٧، شوکری خودا بکە کە تۆی کردووە بە ئەهلی شوکر لەبەردەستی خۆیدا، تەنها خودایە ﴿أَهْلُ ٱلتَّقْوَىٰ وَأَهْلُ ٱلْمَغْفِرَةِ ۝٥٦﴾ المدثر: ٥٦، خودا شایستەیە بەوەی دروستکراوەکانی لێ بترسن و لەو کەسانەش ببورێت کە لێی دەترسن.

دەروازەی خوێندنەوەی قورئان

خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ۝٩٨ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۝٩٩﴾ النحل: ٩٨ – ٩٩﴿إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ﴾ النحل: ١٠٠ ﴿أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُۥ يُضِلُّهُۥ ۝٤﴾ الحج: ٤
بیر لەو عەهد و پەیمانەی خودا بکەرەوە کە لەگەڵ تۆ بەستوویەتی و لە وەحی و کتێبە دابەزێنراوەکەیدا بەیانی کردووە، سەرنج بدە و بزانە چۆن کەلام و کتێبی خودا بە تەرتیل و بە تێگەیشتنەوە دەخوێنییەوە، لەسەر وەعد و هەڕەشە و نموونە و ئامۆژگاری و ئەمر و نەهی و موحکەم و موتەشابیهی قورئان بوەستە، من لەوە دەترسم وەستانت لە سنوورەکانی خودادا بێئاگایی بێت لە تیابردنی سنوورەکانی[1]، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍۭ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ۝١٨٥﴾ الأعراف: ١٨٥

دەروازەی رکوع[2]

وەك ئەو کەسەی دڵ و ئەندامەکانی پڕ بووبن لە ترس و گەردنکەچی رکوع بۆ خودا ببە، با رکوعەکەت تێر و تەواو بێت، کاتێك بۆ خودا بە کارێك هەڵدەستی لە خۆتی

---

[1]- لێرەدا ئیمامی غەزالی ئاماژە بە خاڵێکی زۆر گرنگ دەکات و دەفەرموێت: دەترسم بە ناوی پابەندبوون بە شەرع و ئایینەوە یاخود بە ناوی پابەندبوون بە کیتاب و سوننەوە سنوورەکانی شەرع و ئایین و کیتاب و سوننە ببەزێنن، بە ناوی ئایینەوە دوژمنایەتی ئاییندارا‌ن بکەن، بە ناوی حیکمەتەوە موالاتی ئەهلی باتڵ بکەن، لێرەوە حەز و ئارەزوو و بەرژەوەندی جێگەی شەرع و ئایین دەگرنەوە، بەڵام بە ناوی شەرع و ئایین و کیتاب و سوننەوە.

[2]- بەچۆکداهاتن: یەکێکە لە پایەکانی نوێژ.

مەناسە، چونكە بەهۆی كۆمەكی خوداوە دەتوانیت فەرمانەكانی خودا جێبەجێ بكەیت، تەنها بە بەزەیی خودا دەتوانی بگەیە رەزامەندی خودا، ناتوانی خۆت لە گوناه و یاخیبوون لا بدەی بە پاراستنی خودا نەبێت، تەنها بە لێبوردنی خودایی دەتوانی لە سزای خودا رزگارت ببێت، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمویت((هیچ كەس بە كردەوەكانی خۆی ناچێتە بەهەشتەوە))، وتیان تۆش ئەی پێغەمبەری خودا؟ فەرمووی((منیش، مەگەر خودا لە بەزەیی خۆییم هەڵبژەنێت))

دەروازەی سوژدە

سوژدەیەك بۆ خودا ببە وەك سوژدەی بەندەیەكی پڕ لە تەوازوع و خۆبەكەمزانین كە دەزانێت لە خاك و خۆڵێك دروستكراوە هەموو كەس پێی لەسەر دادەنێن، دەزانێت لە نوتفەیەك دروستكراوە هەموو كەس بێزی لێ دەكەنەوە، كاتێك بیری لە ئەسڵەكەی خۆی كردەوە و لە پێكهاتەی جەوهەری خۆی راما -كە بریتییە لە ئاو و قوڕ- ئەوا تەوازوعی بۆ خودا زیاد دەكات و بە نەفسی خۆی دەڵێت: داوەشێیت بۆ سەرت لە سوژدە بەرزكردەوە، بۆ لە بەردەستی خودادا نەمردی؟ خودا سوژدەی كردووە بە هۆی نزیكبوونەوەی بەندەكەی و دەفەرمویت: ﴿وَٱسۡجُدۡ وَٱقۡتَرِب ١٩﴾ العلق: ١٩، هەر كەس لە خودا نزیك ببێتەوە لە هەرچی شتە دووردەكەوێتەوە، سیفەتی سوژدەكەت لەم ئایەتەوە پارێزگاری لێ بكە ﴿مِنۡهَا خَلَقۡنَٰكُمۡ وَفِيهَا نُعِيدُكُمۡ وَمِنۡهَا نُخۡرِجُكُمۡ تَارَةً أُخۡرَىٰ ٥٥﴾ طه: ٥٥ بە داوای كۆمەك لە خودا لە هەرچی شتە بێنیاز ببە، لە پێغەمبەری خوداوە(ﷺ) ریوایەت كراوە فەرموویەتی: خودای موتەعال دەفەرمویت: كاتێك سەرنجی دڵی بەندەیەكی خۆم دەدەم و دەبینم خۆشەویستی بۆ كاركردن بە گوێڕایەڵی خۆمی تێدایە راستكردنەوە و سەرۆكاری ئەو بەندەیە دەگرمە دەست)).

دەروازەی تەحيات

تەحيات مەدح و سەنای خودا و شوكری خودايە، داباريني فەزڵ و ڕێزی زۆرتری خودايە بەسەر بەندەكەيدا، لە بانگەشە وەرە دەرەوە و بە كردارەكانت ببە بە بەندەی خودا وەك چۆن بە قسەكانت بووی بە بەندەی خودا، خودا تۆی بە بەندە دروستكردووە و فەرمانی پێكردووی ببيت بە بەندەی وەك چۆن بە بەندە تۆی خولقاندووە ﴿**وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًا مُّبِينًا ٣٦**﴾ الأحزاب: ٣٦، هەروەها ﴿**وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ**﴾القصص: ٦٨.

بەندايەتی لە ڕازيبوون بە حيكمەتی خودا بەكاربهێنە، عيبادەتيش بەكاربهێنە بۆ دابەزين بۆ ژێر فەرمانەكانی، سڵاوات لەسەر خۆشەويستی خودا (ﷺ) بدە پاش مەدح و سەناكردنی خودای موتەعال، خودا خۆشەويستی خۆی بە خۆشەويستی پێغەمبەرەوە (ﷺ) گرێداوە، هەر بەوجۆرە گوێڕايەڵی خودا بەگوێڕايەڵی پێغەمبەرەوە (ﷺ) و شوێنی كەوتنی ڕێگەی خودا بە شوێنكەوتنی پێغەمبەرەوە (ﷺ) خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿**قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ**﴾ آل عمران: ٣١، هەروەها دەفەرموێت: ﴿**مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ ٱللَّهَ**﴾النساء: ٨٠، هەروەها دەفەرموێت: ﴿**إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ**﴾ الفتح: ١٠، فەرمانی بە پێغەمبەرەكەی كردووە داوای لێخۆشبوونت لە خودا بۆ بكات و دەفەرموێت: ﴿**فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ**﴾ محمد: ١٩، فەرمانی پێت كردووە سڵاوات لە ديداری بدەی، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿**إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِىِّ ۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ صَلُّوا۟ عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ٥٦**﴾ الأحزاب: ٥٦، پێغەمبەر (ﷺ)

دەفەرمویت((هەر کەس سلاواتێك لە دیدارم بدات خودا دە سلاواتی لەسەر دەدات و بە فەزڵ مامەڵەی لەگەڵ دەکات))، خودای موتەعال دەفەرمویت ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ۝٤﴾ الشرح: ٤، پاشان خودا فەرمانی بە پێغەمبەرەکەی کردووە مامەڵە بە عەدل بکات، و بە کەسانی تر جگە لە پێغەمبەر دەفەرمویت: ﴿فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ الجمعة: ١٠، هەروەها بە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمویت: ﴿فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ۝٧ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَب۝٨﴾ الشرح: ٧ – ٨.

دەروازەی سەلام

سەلام لە ناوە جوانەکانی خودای موتەعالە، لەلای بەندەکانی دایناوە تاکو لە مامەڵەی دروستکراوەکاندا بەکاری بهێنن، گەر سەلامەتیت دەوێت با دۆست و هاوەڵانت لە دەستت سەلامەت بن، بەزەیت بە کەسێکدا بێتەوە کە بەزەیی بە خۆیدا نایەتەوە، خەڵکی لە نێوان فیتنە و میحنەدان، یان بە نیعمەت تاقیکراونەتەوە تاکو شوکر دەربڕن، یان بە بەڵا و نارەحەتی داگیراونەتەوە تاکو ئارامگرتن نیشان بدەن، خودای موتەعال دەفەرمویت: ﴿فَأَمَّا الْإِنسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ۝١٥ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ۝١٦ كَلَّا﴾الفجر: ١٥ – ١٧ رێز و حورمەت لە گوێڕایەڵی خودادایە و سوکی و رسواییش لە یاخیبوون و گوناهدایە، هەر کەس سواری وڵاخی حەز و ئارەزوو ببێت خودا سوك و رسوای دەکات.

دەروازەی نزا و پاڕانەوە

پارێزگاری لە ئادابی نزا بکە، سەرنج بدە لە کێ داوا دەکەی و چۆن داوا دەکەی و بۆ داوا دەکەی و بۆ دەپاڕێیەوە؟ نزا بریتییە لە وەڵامدانەوەی هەموو ئەوەی حەق لە تۆی

داواکردووە، گەر مەرجی نزا جێبەجێ نەکەی چاوەڕوانی مەرجی وەڵامدانەوەی نزایەکەت مەبە، مالیکی کوڕی دینار دەفەرموێت: ئێوە دەڵێن باران دواکەوتووە، من دەڵێم بەردبارین بەسەرماندا دواکەوتووە، گەر خودای موتەعال فەرمانیشی بە نزا و پاڕانەوە نەکردبایە پێویست بوو لە سەرمان داوای لێ بکەین با وەڵامدانەوەی نزاکانیشی بە مەرج نەگرتبێت، بەڵام گەر ئیخلاصمان لە نزادا هەبێت بە فەزڵی خۆی وەڵاممان دەداتەوە، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ ﴾ الفرقان: ٧٧، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ غافر: ٦٠، پرسیار لە "ئەبو یەزیدی بوستامی" کرا دەربارەی ناوی مەزنی خودا (إسم الله الأعظم)، فەرمووی: دڵت لە غەیری خودا خاڵی بکەرەوە و بە هەر ناوێك دەتەوێت داوا لە خودا بکە، یەحیای کوڕی مەعاز دەفەرموێت: ناوەکە داوا بکە[1]، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت((خودا وەڵامی نزای کەسێك ناداتەوە دڵی بێئاگا بێت، کاتێك بووی بە خاوەنی ئیخلاص مژدەت لێ بێت بە یەکێك لەم سیانە: یان ئەوەی داوات کردووە بۆت جێبەجێ دەکات، یان مەزنتر لەوەت بۆ پاشەکەوت دەکات، یان بەڵا و موسیبەت و ناخۆشیت لەسەر لادەدات، گەر ئەو بەڵانەی داباراندبایە بەسەر تۆدا تیادەچووی، وەك نزای کەسێکی پەناگر و هەڵهاتوو بۆ لای خودا نزا بکە، نەك نزای کەسێك ئاماژەکەر بە کردار و دوعاکانی))، لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) ریوایەت کراوە کە فەرموویەتی ((خودای موتەعال فەرموویەتی: هەر کەس یادی من لە داوای من خەریك و سەرقاڵی بکات باشترینی ئەوەی بە داواکەران دەدرێت پێی دەدەم))، "ئەبو لحوسەینی وەراق" دەفەرموێت: جارێکیان داوام لە خودا کرد وەڵامی داواکەی دامەوە، منیش –لە خۆشی وەڵامدانەوەکە–پێویستییەکەی خۆمم لە یادچوو، حەقی خودا لەسەر خۆت لە دوعادا پارێزگاری لێ بکە خۆت سەرقاڵی پارێزگاری لە حەقی خۆت مەکە، چونکە خودا زاناترە بە بەرژەوەندییەکانی تۆ.

---

[1]- واتە با داواکەت گەیشتن بێت بە خاوەن ناوەکە.

دەروازەی رۆژوو

کاتێك بەرۆژوو بوویت با نیێتت گرتنەوەی نەفس بێت لە حەز و ئارەزووەکان، رۆژوو فەناکردنی ویستی دەروونە و پالْفتەبوونی دلْ و چاککردنی ئەندامەکان و هەلْنانی تێدایە بۆ چاکە لەگەلْ هەژاران و پەنابردن بۆ خودا و شوکری ئەو نیعمەتانەی بە ئێمەی بەخشیوە و هەروەها شوکری ئاسان کردنی پرسینەوەی نیعمەتەکان، منەتی خودای موتەعال بەوەی کۆمەکی کردی بۆ رۆژووگرتن مەزنترە لەوەی بتوانی شوکری بکەیت و مەزنترە لە رۆژووەکەت تاکو داوای پاداشت بکەی لەسەری.

دەروازەی زەکات

لەسەر هەر بەشێك لە بەشەکانی جەستەت زەکات بۆ خودا پێویستە، زەکاتی دلْ بریتییە لە بیرکردنەوە لە مەزنی خودای موتەعال و حیکمەت و دەسەلاْت و بەلْگە و نیعمەت و رەحمەتی، زەکاتی چاو بریتییە لە سەرنجدان بۆ پەند وەرگرتن، هەروەها پاراستنی لە تەماشاکردنی حەرام، زەکاتی گوێ بریتییە لە گوێگرتن لەو شتانەی رزگاری تۆی تێدایە، زەکاتی زمان بریتییە لە وتنی ئەو شتانەی لە خودا نزیکت دەکاتەوە، زەکاتی دەست بریتییە لە گرتنەوەی لە شەڕ و کردنەوەی بۆ خێر، زەکاتی لاقەکان بریتییە لە کۆشان لەو مەیدانەدا کە چاککردنی دلْ و سەلامەتی ئاینی تێدایە.

دەروازەی حەج

مورید کاتێك حەج دەکات نیێتی دادەمەزرێنێ و ترسی ئەوەشی خودا حەجەکەی لێ وەرنەگرێت، وەك ئەو کەسە خۆی ئامادە دەکات کە رجای گەڕانەوەی نەبێت لە سەفەری حەجەکەی، لە سەفەردا هاوەلْی باشی هامسەفەرانی خۆی دەکات، لە کاتی

بەستنی ئیحرامدا لە نەفسی خۆی دادەبڕێت و لە هەموو گوناهەکان خۆی دەشۆرێت، و پۆشاکی صدق و وەفا دەپۆشێت، دەچێت بە دەم بانگی حەقەوە، لە حەرەمدا لە هەرچی شتە خۆی قەدەغە دەکات کە لە خودا دووری دەخەنەوە، بە دڵ تەواف دەکات بە دەوری کورسی کەرامەتی خودای موتەعالدا، دەرەوە و ناوەوەی خاوێن دەکاتەوە کاتێك لەسەر گردی صەفا دەوەستێت، پاشان لە حەز و ئارەزووەکانی هەڵدێت و دەست بە راکردن دەکات، هیوا و ئاواتێکی درۆینە هەڵناکێشێت کە بۆی حەڵاڵ نییە، کە دەگاتە عەرەفە دان بە هەڵە و گوناهەکانی خۆیدا دەنێت، کە دەگاتە موزدەلیفە لە خودا نزیك دەبێتەوە و قوربانی دەکات، لە شوێنی رەجمی شەیتاندا حەزەکانی خۆی رەجم دەکات، ئارەزووەکانی سەردەبڕێت و گوناهەکانی دەتاشێت، زیارەتی بەیت دەکات و خاوەنی بەیتەکە بە مەزن رادەگرێت، دەستی خۆی دەدات لە بەردە رەشەکە وەك رازیبوون بە قەزای خودا، لە تەوافی ماڵئاواییدا ماڵئاوایی دەکات لە هەرچی شتە لە خوار خوداوە.

دەروازەی سەلامەتی

داوای سەلامەتی بکە، خۆزگە ئەوەی داوای دەکات بەدەستی دەهێنا، ئەی دەبێ ئەو کەسە چۆن بێت کەوتۆتە بەر بەڵا و ناخۆشییەکانی دونیا، سەلامەتی لەم زەمانەدا زۆر دەگمەنە، بەڵکو سەلامەتی لە کپی و خامۆشیدایە، گەر لە کپی و خامۆشیدا نەبێت ئەوا لە کەنارگیریدا، بەڵام کەنارگیری وەك کپی و خامۆشی نییە، گەر سەلامەتی لە کەنارگیریدا نەبوو ئەوا لە بێدەنگیدا، بەڵام بێدەنگی وەك کەنارگیری نییە، گەر سەلامەتی لە بێدەنگیدا نەبوو ئەوا لە قسەکردنێکدا سوودی هەبێت و زیان نەگەیەنێت، بەڵام وەك بێدەنگی نییە، گەر سەلامەتیت دەوێت کێبەرکێی دژەکان مەکە و دەستبەرداری ململانێی هەمەشێوەکان ببە، هەر کەس وتی "من" بڵێ

"تۆ"، هەر كەس وتی "بۆ من" بلّیّ "بۆ تۆ"، سەلامەتی لە سڕینەوەی عورفدایە، سڕینەوەی عورفیش لە نەمانی ئیرادەدایە، نەمانی ئیرادە لە وازهێنان لە بانگەشەی زانستدایە لەو مەیدانەی تایبەتە بە خودا لە تەگبیری كاروبارەكانت، خودای موتەعال دەفەرمویّت: ﴿ أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۥ ﴾الزمر: ٣٦
هەروەها دەفەرمویّت: ﴿ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ السجدة: ٥

دەروازەی كەنارگیری

كەسی كەنارگیر پێویستی بە دە شتە: زانستی حەق و باتڵ، و زوهد، و هەڵبـژاردنی عەزیمـەت و تونـدوتۆڵی، و بەدەسـتهێنانی تـەنهایی، و سـەلامەتی، و تێڕامـان لـە سەرئەنجامەكان، و سەرنجدان بەخەڵكی وەك ئەوەی باشترن لە ئەو، لادان و كەناركردنی شەڕی خۆی لە خەڵكی، و سارد نەبوونـەوە لـە زانسـت، چـونكە دەسـتبەتاڵی بەڵایـە، خۆپەسەندی بۆ دروست نابێـت لـە شانوشـكۆی خـۆی و ئـەوەی تێیدایـە، و ماڵەكـەی خاڵی دەكاتەوە لە شتی زیادە، شتی زیادە بریتییە لە هەر شتێك لە پێویستی ڕۆژێـك زیاتر بێت، ئەمەش بۆ ئەهلی ویست و لێبڕان، بەڵام لای ئەهلی ئیرادە زیـادە بریتییـە لە هەرشتێك لەو دەمەدا كە تێیدایە و لێی زیادە، هەروەها بریتییە لە هەر شتێك كە لە خودا دایدەبڕێت، ، پێغەمبەر (ﷺ) بە حوزەیفەی كوڕی یـەمانی فەرموو((ببـە بـە هاودەمی ماڵەكەی خۆت))، عیسای كوڕی مەریـەم فـەرمووی: ((زمانـت بگـەرە، بـا ماڵەكەت لە ئامێزت بگرێت، نەفست وەك دڕندەیەكی زیانبەخش و ئاگرێكی سوتێنەر تەماشا بكە، خەڵكانێك هەبوون تەنها گەڵا بوون بەبیّ دڕك پاشان گۆڕان بۆ دڕكی بیّ گەڵا، كەسانێك هەبوون وەك دەوا وابوون و خەڵكی بۆ شیفا پەنایان پیّ دەبردن پاشـان گۆڕان بۆ دەردێك كە دەرمانی نییە))، وترا بە داودی تائی: چیتە تێكـەڵ بـە خـەڵكی نابیت؟ فـەرمووی: چۆن تێكـەڵ بـە كەسـانێك ببم شـوێنی نـەنگی و ناتەواوییـەكانم

دەکەون، گەورەیە و ئەخلاق ناناسێت، منداڵە و رێز و حورمەت لـە گـەوران ناگرێـت، هەر کەس بە خوداوە هـۆگری هـەبێت لـە کەسـانی تـر نـامۆیی بـۆ دروسـت دەبێـت، فوزەیلی کوڕی عەیاز دەفەرموێت: گەر توانیت شوێنێ بدۆزیتەوە نە کەس بناسی و نە کەس بتناسێت ئەوا ئەو کـارە ئـەنجام بـدە، هـەروەها سـولەیمان دەفـەرموێ: ویسـت و خۆزگەم لە دونیادا ئەوەیە عەبایەکم هەبێت بیپۆشم و لە دێیەکدا بم چۆڵ بێت و کەسی تێـدا نـەما بێـت تـا بمناسـێت، نـە ژەمـی نیـوەڕۆم هـەبێت و نـە ژەمـی ئێـوارە، پێغەمبـەر(ﷺ) دەفـەرموێت ((رۆژگارێـك دێتـە بـەرەوە ئـەو کەسـەی دەسـت بـە ئایینەکەیەوە دەگرێت وەك کەسێك وایە پشکۆ لەناو دەستی نوقاویدا بێت، ئەو کەسـە پاداشتی پەنجا کەس لە ئێوەی هەیە))، لـە کەنارگیریـدا پارێزگـاری لـە ئەندامـەکانی جەستەی تێدایە [١]، و دڵ لە غەیری خودا خاڵی دەکاتـەوە، و مـافی خـەڵکیت لەسـەر نامێنێت و دەروازەکانی دونیا بەڕووی خۆتدا دادەخەیت و چەکی شەیتان تێکدەشکێنی و دەرەوە و ناوەوەی خۆت ئاوەدان دەکەیەوە.

دەروازەی عیبادەت

روو لە جێبەجێ کردنی فەرزەکان بکە، گەر فەرزەکانت جێبەجێ کرد ئـەوا تـۆ تۆیـت، بە ئەنجامدانی سوننەتەکان (نەوافلەکان) پارێگاری لە فەرزەکان بکە، هەتا عیبادەتـت زۆرتر و زیاتر بێت بـا شـوکر و ترسـت زۆرتـر و زیـاتر بێـت، یـەحیای کـوڕی مـەعاز دەفەرموێت: سەرم سوڕدەمێنێ لە کەسێك بەدوای فەزیلەکان (نەوافلەکان)دا دەگەڕێت و فەرزەکانی واز لێهێناوە، هەر کەس قەرزێکی لەسەر بێت با بە ئەندازەی قەرزەکەش هەدیە بدە بە خاوەن قـەرز بـەڵام هـەر پێویسـتە لەسـەری قەرزەکـە لـە وادەی خۆیـدا

---

[١]- بۆ دوورکەوتنەوە لە گوناهان.

بگێڕێتەوە بۆ خاوەن قەرز، ئەبوبەکری وەراق دەفەرموێ: لەم سەردەمەدا چوار شت لە پێناوی چوار شتدا پێشخراوە: فەزائیلەکان (نەوافلەکان) بەسەر فەرزەکاندا، دەرەوە بەسەر ناوەوەدا، خەریکبوون بە خەڵکییەوە بەسەر خەریکبوون بە خودی خۆتەوە، هەروەها قسەکردن بەسەر کرداردا.

دەروازەی بیرکردنەوە

بیر لەم ئایەتە بکەرەوە ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا ۝١﴾ الإنسان: ١، بزانە حاڵی خۆت چۆنە، پەند وەربگرە لەوەی گوزەری کردووە لە دونیا بۆ ئەو شتانەی ئێستا دەیانبینی، ئایا دونیا بۆ کەس دەمێنێتەوە، ئەوەی ماوەتەوە هەروەك ئەوە وایە کە تێپەڕیوە وەك لێکچوونی ئاو بە ئاو، پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەفەرموێت((هیچ لە دونیا نەماوەتەوە جگە لە بەڵا و فیتنە))، بە نوح-ع- وترا: ئەی ئەو کەسەی درێژترین تەمەنی پێغەمبەرایەتیت هەبووە، دونیات چۆن هاتە پێش چاوان؟ فەرمووی: وەك ماڵێك دوو دەرگای هەبێت، لە یەکێکیانەوە چوومە ژوورەوە و لەوی تریانەوە هاتمە دەرەوە، بیرکردنەوە باوکی هەموو خێرێکە، ئاوێنەیەکە چاکە و خراپەکانت پێ نیشان دەدات.

بە حەمدی خودا و کۆمەکی ئەو "پەیامی عاریفان" تەواو بوو، حەمد تەنها بۆ خودای موتەعالە.

شێخ محمدی کوڕی عەلی کوڕی ساکن لە کتێبی"دلیل الطالب إلى نهاية المطالب"دا دەفەرموێت: داواکەری تێکۆشەر[١] گەر ویستی کەڵپۆس {پۆشاکی خوری}لەبەر بکات، ئەوا واجبە لەسەری ئەو پۆشاکە فڕێ بدات کە لە رۆژەکانی عادەتی پێشوویدا لەبەری دەکرد، باشترین شتێك ئەم دەستەیە لەبەری بکەن بریتییە لە خوری، چونکە ناوی ئەوان(صوفی) بۆ خوری(صوف) دەگەڕێتەوە، وتراوە: یەکەمین کەسێك خوری پۆشیوە بریتی بووە لە ئادەم و حەوا -سەلامی خودایان لەسەر بێت- عیسا و موسا و یەحیا -سەلامی خودایان لەسەر بێت- خورییان دەپۆشی، پێغەمبەری ئێمە(ﷺ) شکۆمەندترین پێغەمبەرێکە و عەبایەکی دەپۆشی نرخەکەی پێنج درهەم بوو، هەر کەسێك لە لێڵی دەروون خاوێن نەبووبێتەوە نابێت خوری بپۆشێت، حەسەنی بەصری دەفەرموێت: پێمگەیشتووە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی ((خوری مەپۆشن ئەگەر دڵتان خاوێن نەبێت))، هەر کەس خوری بپۆشێت بەسەر خەوشی دەروون و غەشی ناخیدا ئەوا خودای خاوەن دەسەڵاتی ئاسمانەکان پشتی تێدەکات، هەر کەس خوری پۆشی پێویستە بە ئەرکی پیتەکانی هەڵبسێت کە بریتین لە سێ پیت: ئەرکی صاد (ص) بریتییە لە: صدق و صەفا و صەبر و صەلاح، ئەرکی واو(و) بریتییە لە (**الوصلة، الوفاء، الوجد**)-گەیشتن و وەفا و وەجد، ئەرکی فاء(ف) بریتییە لە: (**الفرح والتفجع**)- فەرەح و چەشتنی ئازار، هەر کەس پۆشاکی پیناویی(**مرقع**) لەبەر بکات پێویستە مافی پیتەکانی بدات، ئەوەش بریتییە لە چوارپیت: مافی میم(م) بریتییە لە: (**المجاهدة و المذلة**)- تێکۆشان و گەردنکەچی بۆ خودا، مافی راء(ر) بریتییە

---

[١] ئەو کەسەی رێگەی موجاهەدەی گرتۆتە بەر.

لـە: (**الرحمة و الرأفة و الرياضـة و الراحـة**)-بـەزەیی و سـۆز و وەرزشـی دەروونـی و ئاسوودەیی، مافی قاف(ق) بریتییە لە: (**القناعة، القربة، القوة، القول الصدق**)-قەناعـەت و نزیکبوونەوە لە خودا و هێز و قسەی ڕاست، مافی عین(ع) بریتییە لە: (**العلم، العمل، العشق، العبودية**)–زانسـت و کـردار و خۆشەویسـتی خـودا و پێغەمبـەر و بەندایـەتی، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی کردووە بە پۆشینی پۆشاکی پینەکراو، فەرمووی بە عائشـە-خـوا لێـی ڕازی بێـت-((گـەر پێتخۆشـە بـە مـن بگەیـەوە، ئامـان لەگـەڵ مـردووان دامەنیشە، پۆشاکێك مەگۆڕە بـە پۆشـاکێکی تـر تـا پینـەی دەکـەی))، خـودا باشـتر دەزانێت.

الحمد لله على فضله ونعمته

ڕۆژی پێنج شەممە / ٢٠١٥/٤/٢ کاتژمێر ٠٧:٠٠ ئێوارە، لە وەرگێڕان و پێداچوونەوەی ئەم نامەیەی ئیمامی غەزالی تەواوبووم.

وەرگێڕ/ سلێمانی

پەیامی

(المنقذ من الضلال)

بەکوردی

ڕێخۆشکردن

الحمد لله الذي يفتتح بحمده كل رسالة ومقالة، والصلاة على محمد المصطفى صاحب النبوة والرسالة وعلى آله وأصحابه الهادين من الضلالة.

ئەی برای ئایینیم داوات لێ کردم: ئامانجی زانست و نهێنییەکانی و عەیبوعاری مەزهەبەکان و قووڵاییەکانت بۆ واڵا بکەم، داوات لێکردم ئەو مەینەتییانەی بۆ دۆزینەوە و پاڵفتەکردنی حەق لە نێوان دەستە و مەزهەبەکاندا هاتنە سەر ڕێگەم ئاماژە پێ بدەم، لەگەڵ جیاوازی و هەمەچەشنی ڕێچکە و ڕێگاکان، هەروەها باسی ئەو بوێرییەی خۆمت بۆ بکەم کە بەهۆیەوە لە زەلکاوی چاولێکەری و شوێنکەوتنی کوێرانە ڕزگارم بوو، وای لێکردم بەرەو بەرزاییەکانی پرسیار و لێکۆڵینەوە بەڕێ بکەوم، ئەوەی **یەکەم** لە زانستی کەلام[1] سوودم لێ بینی، **دووەم:** ئەوەی لە ڕێگەی ئەهلی فێرکردنی کەموکورت (باتنییەکان)[2] بۆ گەیشتن بە حەق، بێزم لێ کردەوە و وەرم نەگرت، ئەوانەی حەق لە تەقلید و شوێنکەوتنی ئیمامەوە دەبینن، **سێیەم:** ئەوەی بە چاوی کەم لە ڕێگەی ئەهلی فەلسەفە تەماشام کرد و لە **کۆتایشدا واتە چوارەم:** ئەوەی لە ڕێگەی تەصەوف پێی ڕازیبووم، ئەوەی لە جەوهەری حەق بە هۆی پشکنینەوە بۆم ڕۆشنبوویەوە لەناو لاوازی قسە و بیروبۆچوونی زۆرێك لە خەڵکیدا، ئەوەی لایدام لە بڵاوە پێکردنی زانست لە شاری بەغدا لەگەڵ بوونی زۆرێك لە شاگرد و فێرخوازدا، ئەوەی داوای لێکردم جارێکی تر و دوای ماوەیەکی زۆر لە دابڕان دەست

---

[1] - زانستی کەلام: ئەو زانستەیە قسە لە عەقیدەی ئیسلامی دەکات بە بەڵگەی ئەقڵی و فەلسەفی.

[2] - باتنییەکان: باتنییەکان چەند دەستەیەك بوون لەوانە ئیسماعیلییە و قەرامیتە.

بە وتنەوەی زانست بكەم لە شاری نەیسابوور، بۆیە دەستمدایە وەڵامدانەوەی داواكەت دوای وەستان لەسەر راستگۆیی حەز و ئارەزووت بۆ زانین و فێربوون، بە كۆمەكی خودا و تەوەكول بە ئەو-سبحانە- و داوای متمانە لێی و هانا و پەنابردن بۆ لای دەڵێم:

بزانن، داوامە لە خودا بە باشترین رێنموونی رێنموونیتان بكات و گەردنتان بۆ حەق كەچ بكات: خەڵكی بەگشتی جیاوازییان لە ئایین و رێبازدایە و دواتر ئیمامان جیاوازییان لەناو مەزهەبدایە لەگەڵ زۆری دەستە و جیاوازی رێگە و مەزهەبیان، هەموو ئەوانە دەریایەكی قووڵە و زۆرێك لە خەڵكی تیایدا نوقم بوون، تەنها كەمێكی كەم لەو دەریا بێسنوورە رزگاریان بووە، هەر دەستەیەك بانگەشەی رزگاربوونی خۆی دەكات و ﴿ كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ ٥٣ ﴾ المؤمنون:٥٣، ئەو گشتە دەستە و جیاوازییەش لەسەر زمانی پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵمان پێدراوە، ئەو (ﷺ) صادقی تەصدیقكراوە، كە دەفەرموێت:

((ئوممەتەكەم بۆ حەفتا و سێ دەستە دابەش دەبن، دەستەی رزگاربوو لەوانە تەنها یەك دەستەیە)) (رواه أحمد وأبو دواد وابن ماجة والترمذي بلفظ أخر)، هەر بەو جۆرە دەرچوو بەپێی فەرموودەكەی پێغەمبەر(ﷺ).

هێشتا لە سەرەتای تەمەن و تافی لاویدا بووم لە كاتی هەرزەكاری و باڵغبوون و پێش تەمەنی بیستساڵی و تا ئێستا كە لە تەمەنی پەنجا ساڵی نزیك دەبمەوە: بەردەوام رووبەڕووی شەپۆلەكانی ئەو دەریا قووڵ و بێسنوورە (دەریای جیاوازی و دەستەگەرایی) دەبمەوە، وەك كەسێكی بوێر دەچمە ناو قووڵاییەكانییەوە، نەك وەك كەسێكی ترسنۆكی سڵۆك، رووەدەكەمە هەموو تاریكییەكان، هێرش دەكەمە سەر هەموو گرفتێك، لە دەرگای هەموو هەڵە و تێكەوتنێك دەدەم، بیروباوەڕی هەر دەستەیەك دەپشكنم، پەردە لەسەر نهێنییەكانی هەموو مەزهەبێك لادەدەم، تاكو ئەهلی حەق لە ئەهلی باتڵ، و ئەهلی سوننەت لە ئەهلی بیدعەت جیابكەمەوە، بیروباوەڕی باتنییەكان دەپشكنم، لە

ڕێچکە و ڕێبازی زاهیرییەکان ورد دەبمەوە، نهێنی فەلسەفەی فەیلەسوفەکان تاوتوێ دەکەم، مەبەست و مەرام و جیدالی ئەهلی کەلام لێکدەدەمەوە، سوورم لەسەر تێگەیشتن لە نهێنی صۆفی و ڕێچکە و ڕێبازیان، دەمەوێ لە حەقیقەتی عابیدان تێبگەم، لە بوێری زەندیق و پەکخەران (**المعطلة**) ورد ببمەوە.

لە سەرەتای کار و دەمی گەنجێتیمەوە تاکو ئێستا تینوێتی بۆ گەیشتن بە دەرگای حەقیقەت ڕەوگە و ڕێبازم بووە، ئەوەش وەك غەریزە و فیترەتێك کە خودا لە هەویری بوونمدا دایناوە، تا لە تاقی هێز و چالاکیمدا کۆت و بەندی تەقلیدم لە گەردن بوویەوە و بیروباوەڕی بە میراتگیراوم وەلانا، بینیم منداڵانی نەصارا لەسەر ئایینی نەصارا گەورە دەبن و پەروەردە دەکرێن، منداڵانی یەهودی لەسەر ئایینی یەهود و منداڵانی موسڵمان لەسەر ئایینی ئیسلام، فەرموودە ریوایەت کراوەکەم لە پێغەمبەری خوداوە(ﷺ) بیستبوو کە دەفەرموێت:

((**كل مولودٍ يولدُ على الفطرةِ فأبواهُ يُهودانه وينُصرانه ويُمجِّسَانه**))(رواه أحمد والبخاري ومسلم بلفظ آخر) هەموو منداڵێك لەسەر فیترەت لەدایك دەبێت باوك و دایكی دەیكەن بە یەهودی و نەصارا و مەجووسی.

ناوەوەم بەرەو داوای فیترەتی ڕەسەن کەوتە بزوان، هەروەها بزوان بەرەو حەقیقەتی بیروباوەڕی پێچەوانە بە شوێنکەوتنی دایك و باوك و مامۆستا و مورشید، زانینی جیاکاری لە نێوان ئەو گشتە تەقلیدە و سەرەتای تەلقین و دەستەمۆکردنی مرۆڤ، لە کۆتاییشدا جیاکردنەوەی حەق لە باتڵ لەناو جیاوازییە هەمەجۆرەکاندا، سەرەتا بە خۆمم وت:

یەکەمجار داوا و مەبەستی من بریتییە لە زانست بە حەقیقەتی شتەکان، بۆیە پێویستە بەدوای زانستدا بگەڕێم، "گەڕان بەدوای زانستدا" چییە؟ بۆم دەرکەوت زانستی یەقینی ئەو زانستەیە کە تیایدا زانراو (معلوم)ەکە بێ هیچ تەمومژ و گومانێك پەردە لەسەر

خۆی لادەدات، و ئەگەری هەڵە و وەهمی تێدا نییە، ئەو جۆرە تەمومژە لەناو دڵدا جێی نابێتەوە، بەڵكو سەلامەتی لە هەڵە پێویستە هاوتا بێت لەگەڵ یەقین، تەنانەت گەر ئەو شتەی بەرهەڵستكاری یەقینەكە دەكات بتوانێت بەرد بكات بە ئاڵتوون و عەسا بگۆڕێت بۆ ئەژدها نابێت شك و گومان لەلای خاوەن یەقینەكە دروست بكات، من گەر زانیم ژمارەی "دە" گەورەترە لە "سێ"، گەر كەسێك پێم بڵێ: نەخێر سێ گەورەترە لە دە بەو بەڵگەیەی كە دەتوانم ئەو عەسایە بگۆڕم بە ئەژدها، منیش بە چاوی خۆم ئەو كارەم لێ بینی، واتە بینیم عەسا دەگۆڕێت بۆ ئەژدها، لەگەڵ ئەوەشدا بەو كارەی ئەو من گومانم لە مەعریفەی خۆم بۆ دروست نابێت، تەنها سەرسوڕمانم لە توانای كارەكەی بۆ دروست دەبێت، بەڵام هەرگیز گومان بە یەقینەكەی خۆم نابەم.

پاشان ئەوەم زانی هەر شتێك بەم شێوەیە و لەم رووەوە بەدەستی نەهێنم و ئەو جۆرە یەقینە لە پشتییەوە نەبێت ئەوە زانستێكە متمانەی پێ ناكرێت و جیگەی دڵنیایی نییە، هەر زانستێكیش دڵنیایی لەگەڵ نەبێت زانستی یەقینی نییە.

ڕێگەکانی سەفسەتە[١] و ئینکارکردنی زانست

پاشان دەستم کرد بە پشکنینی ئەو زانستانەی لەلامە، بینیم نەفسم خاڵییە لە زانستی یەقینی، تەنها لە شتە بەرهەست و زەرووره‌کاندا خاوەنی یەقینم، بۆیە بە خۆم وت: ئێستا و دوای بەدەستهێنانی بێهیوایی: تەنها لە شتە ئاشکراکانەوە (کە بریتیین لە شتە بەرهەست و زەروورەکان) دەتوانم شتە گومانا‌وییەکان چارەسەر بکەم[٢]، بۆیە پێویستە یەکەمجار بناغەیەك بۆ شتە ئاشکراکان دابمەزرێنم تاکو یەقین پەیدا بکەم بەو متمانەی بەخشیومە بە شتە بەرهەستەکان و دڵنیاییم هەبێت لە تێکەوتن و هەڵە لەناو شتە زەرووره‌کاندا و تێبگەم ئایا ئەم دڵنیاییە لە جۆری ئەو دڵنیاییەیە کە پێشتر بەخشیمە شتە تەقلیدییەکان، ئەو دڵنیاییەی زۆربەی خەڵکی لە شتە نەزەرییەکاندا هەیانە، یاخود دڵنیاییەکی ڕاستەقینەیە و تەمومژ و لێڵی تێدا نییە؟ بۆیە بە سەرومڕی کەوتمە تێڕامان لە شتە بەرهەستەکان و زەروورەکان (**المحسوسات والضرورات**)، بیرمکردەوە: ئایا لە شتە بەرهەست و زەروورەکان شك و گومانم هەیە؟ لە درێژەی گوماندا گەیشتمە ئەوەی: لە خۆرادەستکردن بە شتە بەرهەستەکان دڵنیایی بوونی نییە، شکم لەو مەیدانەدا فراوان بوو تا وتم: لە کوێوە متمانە بە شتە بەرهەستەکان دروست دەبێت، بەهێزترین هەست هێزی بینین (**قوة البصر**)ە، چاو تەماشای سێبەر دەکات و وادەزانێت وەستاوە و جووڵەی تێدا نییە و نەرێی جووڵە دەکات، پاشان بە ئەزموون و بینین-دوای ماوەیەك-

---

[١]- سەفسەتە: مەزهەبێکی فیکری و فەلسەفی بوو، لە کۆتایی سەدەی شەشەم لە یۆنان سەریهەڵدا، شوێنکەوتووانی ئەم مەزهەبە لە ڕێگەی شکەوە ئینکاری واقیعییان دەکرد.

[٢]- واتە لە شتە بەرهەست و زەروورەکانەوە بنچینەیەکی دامەزراندووە تاکو چارەسەری گومانی پێ بکات.

دەبینێت سێبەر دەجووڵێت و جووڵانەکەی لەناکاو و بەیەکجار نییە، بەڵکو پلە بە پلەیە و کەم کەم دەبزوێت، تا دەتوانین بڵێین حاڵەتی وەستانی نییە، سەیری هەسارە دەکات و دەبینێت قەبارەکەی زۆر بچووکە و بە ئەندازەی دینارێکە، پاشان بەڵگە تەنئەندازەییەکان دەریدەخەن ئەو هەسارەیە گەورەترە لە زەوی، ئەمانە و نموونەکانی ئەمانە بڕیاردەری هەست بڕیاریان لەسەر دەدات، بەڵام بڕیاردەری ئەقڵ بە جۆرێک بەدرۆی دەخاتەوە کە بە هیچ جۆرێك هەستەکان ناتوانن بەرگری لێ بکەن.

بۆیە بە خۆمم وت: بەدڵنیاییەوە متمانە بە شتە بەرهەستەکان ناکرێت[١]، هیواوایە متمانە بە شتە ئەقڵییەکان بکرێت کە لە سەرەتاکانە، وەك دەڵێین: ژمارەی دە گەورەترە لە سێ، هەروەها نەرێ و ئەرێ لە یەك شتدا کۆنابنەوە، شتێك ناتوانێت سەرەتای هەبێت و دێرین و هەرهەریش بێت، بوونی هەبێت و نەبوون بێت، واجب و مەحاڵ بێت، بۆیە شتە بەرهەستەکان وتیان: بەچیدا دەزانی متمانەت بە شتە ئەقڵییەکان هەروەك شتە بەرهەستەکان نییە؟ پێشتر متمانەت بە من (واتە شتە بەرهەستەکان) هەبوو، دواتر بڕیاردەری ئەقڵ هات و بەدرۆی خستمەوە، گەر بڕیاردەری ئەقڵ نەبوایە تۆ بە هەمیشەیی باوەڕت پێدەکردم، کێ ناڵێت لەپشت پەیبردنی ئەقڵەوە بڕیاردەرێکی تر بوونی نییە، گەر ئەو بڕیاردەرە دەربکەوێت حوکمی ئەقڵ بەدرۆ دەخاتەوە، وەك چۆن ئەقڵ هات و حوکمی هەستەکانی بەدرۆخستەوە، دەرنەکەوتنی ئەو بڕیاردەرەی ئەقڵ بەدرۆ دەخاتەوە بەڵگەی نەبوونی نییە، نەفس لە وەڵامی قسەکانی "هەستەکان"دا ماوەیەك وەستا، و گومان و تەمومژەکانی بە خەوبینین پشتڕاست کردەوە، و وتی: لە خەونە باوەڕ بە کۆمەڵێك شت دەهێنی و خەیاڵی کۆمەڵێك شت دەکەی، و باوەڕ بە بوون و جێگیربوونیان دەهێنی و گومانت لەو حاڵەتانەی ناو خەونەکە نییە، پاشان لە

---

[١] - بۆ بەدەستهێنانی زانستی یەقینی لە پێنج هەستەکە بێهیوا بوو، بۆیە دەستی بۆ بالاتر لە هەستەکان برد، ئەوەش بریتییە لە ژیری.

خەونەکە بەئاگا دێ و تێدەگەی هەموو ئەو ئەندێشە و بیروباوەڕەی لەناو خەونەکەدا بوونیان هەبوو هیچ بنچینەیەکی نییە، کەوابوو چۆن متمانەت هەیە هەموو ئەوەی لە ئاگاییدا لە رێگەی بڕیاردەری ئەقڵەوە باوەڕت پێیەتی حەق و راستییە، لەوانەیە حاڵێکت بەسەردا بێت بەراورد بە ئاگاهیی ئێستات وەك ئاگاهی بێت بەرانبەر بە خەون، ئەو کاتە ئاگاهی ئێستات تەنها خەونێك بێت بەرانبەر بەو دۆخەی داهاتوو، گەر ئەو حاڵەتە رووی تێکردی یەقینت بۆ دروست دەبێت کە هەموو ئەوەی بە ئەقڵ بەڕاستی دەزانی خەیاڵە و بەرهەمێکی نییە، لەوانەیە ئەو ئاستە بالآیە ئەو حاڵەتە بێت کە سۆفییەکان بانگەشەی بۆ دەکەن، پێیان وایە لە حاڵیاندا شتگەلێك دەبینن کاتێك بە نەفسی خۆیاندا رۆدەچن و لە هەستەکان بێئاگا دەبن، حاڵگەلێك کە لەگەڵ شتە ئەقڵییەکاندا تەبانین، لەوانەیە ئەو دۆخە بریتی بێت لە مردن، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((الناسُ نيامٌ فإذا ماتوا انتبـهوا))[1]

ژیانی دونیا بەرانبەر ژیانی ئاخیرەت خەونێکە، کاتێك دەمرێت پێچەوانەی ئەوەی لە دونیا بینیویەتی بۆی دەردەکەوێت ﴿لَقَدْ كُنتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾﴾ ق: ٢٢

کاتێك ئەم بیر و خەیاڵانەم لەلا دروست بوو لە ناوەوە دەروونمی وێران کرد، هەوڵمدا چارەسەرێکی بۆ ببینمەوە، بەڵام بەدەست نەهات، چونکە تەنها بە بەڵگە دەتوانرا ئەو بیر و خەیاڵانە وەلا بنرێن، نەشدەتوانرا بنچینەی بەڵگە دابمەزرێنی بە زانستە سەرەتاییەکان نەبێت، چونکە گەر بەڵگەکە حاشاهەڵنەگر نەبێت بە بەڵگە ناژمێررێت، بۆیە ئەم دەردە لە ناخمدا بوو بە دەردی بێ دەرمان و پەرەی سەند، نزیکەی دوو مانگ درێژەی کێشا و من -بە حاڵ نەك بە قسە و گوفتار- لەسەر مەزهەبی سەفسەتە بووم،

[1] - ئەهلی زانستی فەرمووددەڵێن ئەمە فەرموودە نییە و لە وتەکانی "ئیمامی عەلی"یە.

تا خودا لە نەخۆشییەکە شیفای دام و دەروونم بەرەو تەندروستی و میانەگیری گەڕایەوە، زەرورە ئەقڵییەکان (الضروريات العقلية)م بۆ گەڕانەوە و بوون بە جێگەی متمانە بە شێوەیەکی یەقینی و ئەمانبەخش، ئەم گەڕانەوەیە بە ڕێکخستنی بەڵگە و کەلام نەبوو بەڵکو بەهۆی نوورێکەوە کە خودا هەڵیدایە ناو سینەمەوە، ئەو نوورە بریتییە لە کلیلی زۆرێك لە مەعریفە، هەرکەس وا گومان ببات پەردە لەسەر لادان (الكشف) لەسەر بەڵگەی بەدەستهاتوو ڕاوەستاوە ئەو کەسە ڕەحمەتی بەرینی خودای بەرتەسك کردۆتەوە، کاتێك پرسیار لە پێغەمبەر(ﷺ) کرا دەربارەی والآبوونی سینە (الشرح) کە لەم لە ئایەتە پیرۆزەدا هاتووە ﴿فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهۡدِيَهُۥ يَشۡرَحۡ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِۖ﴾ الأنعام: ١٢٥، فەرمووی ((ئەوە نوورێکە خودا هەڵیدەداتە ناو دڵەوە)) پێیوترا نیشانەکەی چییە؟ فەرمووی ((بێ مەیلی و وەڕسی بەخانەی غروور و گەڕانەوە بۆ خانەی هەتاهەتایی))[١]، ئەوە ئەو نوورەیە کە پێغەمبەر(ﷺ) دەربارەی دەفەرموێت: ((خودای موتەعال بوونەوەری لە تاریکی دروست کرد و پاشان لە نووری خۆی بەسەردا پژاندن)(رواه أحمد والترمذي والحاكم بلفظ آخر).

پێویستە لە نوورەوە پەردە لەسەر لادان (الكشف) داوابکرێت، ئەو نوورە لە هەندێ کاتی تایبەتدا لە بەخششی خوداوە هەڵدەقوڵێت و پێویستە بۆی بچینە شکارەوە تاکو بەدەستی بهێنین، وەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت ((لە هەندێ کاتی شەو و ڕۆژدا ڕەحمەتی پەروەردگار هەناسە دەدات، ئاگاداربن و خۆتانی بدەنەبەر و بەدەستی بهێنن))[٢]

مەبەست لەم سەرگورشتانە بۆ ئەوەیە سووربوون و لێبڕان بۆ بەدەستهێنانی داوا (زانستی یەقین) بگاتە لوتکە، تا بگاتە داوای ئەوەی داوا ناکرێت، بەراییەکان یاخود

---

[١] - إبن كثير لە تەفسیرەکەیدا هێناویەتی لە چەند ڕێگەیەکەوە کە هەندێکی هەندێکی تر بەهێز دەکات.

[٢] - رواه الطبراني والسيوطي في الفتح الكبير بلفظ أخر قريب، والبيهقي عن أبي هريرة بلفظ آخر، وأبو نعيم عن أنس.

سەرەتاکان (**الأولیات**) داواکراو نین، چونکە ئامادەن و لەبەردەستدان، ئامادەش کاتێك داوای دەکەیت لەدەست دەچێت و بزر دەبێت، هەرکەس داوای ئەوە بکات کە نابێت داوا بکرێت ئەو کەسە کەمتەرخەمی ناکات لە داوای ئەوەی پێویستە داوا بکرێت.

قسەیەك لەمەڕ پۆل و دەستەی داواكەران

کاتێك خودا بە فەزڵ و بەخشینی بەرینی لەم نەخۆشییە شفای بۆ ناردم دەستەی داواکەرانم بۆ چوار پۆل دابەش کرد:

١. **ئەهلی كەلام:** ئەوانەن بانگەشەی دەکەن گوایە ئەهلی ڕا و بۆچوون و سەرنج و تێڕامانن.
٢. **باتنییەكان:** ئەوانەن بانگەشە دەکەن گوایە خاوەنی فێرکردنی تایبەتن و ئەوان بۆ وەرگرتن لە ئیمامی مەعسوم هەڵبژێرراون.
٣. **فەیلەسوفەكان:** ئەوانەن پێیان وایە ئەهلی لۆژیك و بەڵگە و بورهانن.
٤. **سۆفییەكان:** ئەوانەن پێیان وایە ئەهلی مەجلیسی خودا و موشاهەدە و کەشفن.

بە خۆمم وت: حەق لەم چوار پۆلە دەرناچێت، ئەو چوار دەستەیە ئەوانەن بوون بە ڕێبواری ڕێگەی گەڕان بەدوای حەقدا، با حەقیش لەوان جیابووبێتەوە، هەموو چاوتێبڕینێك بۆ گەیشتنە بە حەق، دوای جیابوونەوە لە تەقلید (شوێنکەوتنی کوێرانە و بێ پرسیار) هیچ ڕێگەیەك نامێنێت بۆ گەڕانەوە بۆ سەری، چونکە یەکێك لە مەرجەکانی تەقلیدکەر ئەوەیە کە نەزانێت تەقلیدکەرە، کاتێك زانی ئەو تەقلیدکەرە ئەوا شووشەی تەقلیدەکەی وردوخاش دەبێت، ئەوەش وردبوونێکە جارێکی تر پێکەوە نانرێتەوە و دڕانێکە بە پارچە پەڕۆی تر پینە ناکرێتەوە، مەگەر جارێکی تر وردە شووشەکان لە ئاگردا بتوێنەوە و کارێکی هونەری تری لێوە بەرهەم بێت.

بۆیە دەستم کرد بە گرتنەبەری ئەم ڕێگەیە، لێکۆڵینەوە لەوەی لەلای ئەو چوار دەستەیە، سەرەتا بە ئەهلی کەلام دەستم پێکرد، و دووەم جار چوومە ناو ڕێچکە فەلسەفییەکان و سێیەم جار لە ڕێبازی باتنییەکان و چوارەم جاریش ڕێگەی سۆفییەکان.

١. زانستی کەلام: مەبەست و دەرئەنجامی

پاشان بە زانستی کەلام دەستم پێکرد، ئەو زانستەم بەدەستهێنا و باش لێی تێگەیشتم، کتێبی ناودارانی ئەو زانستەم بە وردی خوێندەوە، پاشان چەندین کتێبم لە زانستی کەلامدا دانا، وەك زانستێکی تێر و تەواو لە مەبەست و مەرامی حالّی بووم، بەلاّم مەبەست و مەرامی منی تێدا نەبوو، مەبەست و مەرام لە زانستی کەلام بریتییە لە پارێزگاری بیروباوەڕی ئەهلی سوننەت و پاسەوانی کردنی لە تەشویشی ئەهلی بیدعەت، خودای موتەعال لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی (ﷺ) عەقیدەیەکی بەیان کردووە کە حەق و راستییە، چاکە و خێری دین و دونیای ئەوانی تێدایە، هەر بەو جۆرە قورئان و فەرموودە ئەو عەقیدەیان ناساندووە، دواتر شەیتان هات و کۆمەڵێك شتی پێچەوانە بە سوننەتی هەڵدایە ناو وەسوەسەی ئەهلی بیدعەتەوە، زمانیان خستەگەڕ و خەریك بوو عەقیدەی راست و رەوان لە ئەهلی خۆی تێکبدەن، خودای موتەعال دەستەی ئەهلی کەلامی هێنا و بیر و ناخیانی بۆ سەرخستنی سوننەت هێنایە هەژان، ئەوەش بە دەربڕینی کەلامی رێك و رەوان کە پەردە لەسەر تەمومژی ئەهلی بیدعەتی پەیدابوو لادەدات، ئەوانەی لەگەڵ سوننەتی دروست و رەواندا پێچەوانە وەستانەوە، لێرەوە ئەهلی کەلام و زانستی کەلام سەریهەڵدا، دەستەیەك لە ئەهلی کەلام کە خودا رێگەی پێدابوون بە کاری مەزن هەستان و باشترین بەرگرییان لە سوننەت کرد، ئەوان تێکۆشان بۆ پارێزگاری عەقیدەی قبوولکراو لە چرای پێغەمبەرایەتییەوە (ﷺ)، دژ بەو گۆڕانکاریانەی ئەهلی بیدعەت هێنابوویانە ئاراوە راپەڕین، بەلاّم شانیان لەسەر پێشەکی و سەرەتایەك دادا کە لە نەیارەکانیانەوە وەریان گرتبوو، ناچاربوون بە تەسلیمبوون بەو پێشەکیانە: کەوتنە نێوان دوو رێگە یان

تەقلیدکردن و کۆدەنگی ئوممەت، یاخود تەنها وەرگرتن لە قورئان و فەرموودەوە، رۆچوونی زۆری ئەهلی کەلام لەناو دژبەیەك وەستانی بیروبۆچوونی نەیارەکانیاندایە، رەخنە لێگرتنیان بەو رێگانەی لەلای نەیارەکانیان بەڵگەنەویستن و خۆیان پێ رادەست کردووە، ئەمەش لای من بۆ گەیشتن بە حەق سوودی کەم بوو بە تایبەت لەگەڵ کەسێك کە تەنها باوەڕی بە زەروورات (**الضرورات**)[1] هەیە، بۆیە زانستی کەلام بۆ من بەس نەبوو، چارەسەری ئەو نەخۆشییەی نەدەکرد من سکاڵام هەبوو لەدەستی، بەڵێ، کاتێك زانستی کەلام سەریهەڵدا و رۆچوون لە ناویدا هاتە ئاراوە و سەردەمێکی زۆر بەسەریدا گوزەری کرد ئەهلی کەلام بە مەبەستی بەرگری کردن لە سوننەت شەوقیان بۆ گەیشتن بە حەقیقەتی شتەکان لا دروست بوو، بۆیە لە ماهییەت "**الجواهر**" و دەرکەوتە "**الأعراض**" و حوکمەکانیاندا رۆچوون[2]، بەڵام لەبەر ئەوەی مەرام و مەبەستی زانستەکەیان ئەوە نەبوو قسەکانیان نەگەیشتە جێگەی خۆی و ئامانجی خۆی نەپێکا، شتێك لە کارەکەیان بەرهەم نەهات تاکو تاریکی گومان و سەرسامی -کە بەهۆی جیاوازی نێوان دەستە و مەزهەبەکانەوە سەریهەڵدا بوو- بڕەوێنێتەوە، بەدووری نازانم بۆ کەسانێکی تریش جگە لە من هەمان گومان و سەرسامی لێوە بەرهەم هاتبێت، بەڵکو گومانم نییە ئەو سەرسامییە بۆ دەستەیەك دروست بووبێت، بەڵام دروست بوونێکی تێکەڵ بە تەقلید لە هەندێ مەیداندا کە لە سەرەتا و بنچینەکان (**الأولیات**) نین.

ئێستا مەبەستەکە گێڕانەوەی حاڵی خۆمە، نەك نەرێکردنی ئەو شتانەی کە دەمەوێت بە هۆیانەوە چارەسەر ببم، دەرمانی شیفا بەپێی دەردەکان جۆراوجۆرن، زۆر دەرمان هەیە نەخۆشێك سوودی لێ دەبینێ و زیان بە نەخۆشێکی تر دەگەیەنێت.

---

[1] - لێرەدا ئیمامی غەزالی مەبەستی خۆیەتی.

[2] - جەوهەر: واتە بنچینە، لە رووی زاراوەیشەوە مانای ماهییەتی هەیە، "عرض"ئەو شتەیە پێویستی بە شوێنێکە لە ئامێزی بگرێت، وەك رەنگ کە پێویستی بە تەنێکە نمایشی بکات.

٢. فەلسەفە

- دەرئەنجام و بەدەستهاتووەکانی.
- پەسەند و ناپەسەندی.
- ئەوەی بێژەرەکەی بێباوەڕ دەکات و ئەوەی بێباوەڕی ناکات.
- ئەوەی کەسەکە دەکات بە بیدعەچی و ئەوەی ناکەوێتە خانەی بیدعەتەوە.
- بەیانی ئەوەی فەیلەسووفەکان لە قسەی ئەهلی حەق دزیویانە.
- بەیانی ئەوەی تێکەڵیان کردووە بە قسەی ئەهلی حەق تاکو رەواج بدەن بە کارە پووچەکانیان لە ڕێگەی ئەو تێکەڵ کردنەوە.
- چۆنێتی قبووڵ نەکردنی لەلایەن مرۆڤەوە و سەرهەڵدانی بێزاری لە ناخدا بەرانبەر ئەو حەقەی بە بیروبۆچوونی پووچ تێکەڵ کراوە.
- چۆنێتی پاڵفتە کردن و جیاکردنەوەی حەق لە پووچی و زرق و برقی کۆی قسەکانیان.

دوای ئەوەی لە زانستی کەلام تەواو بووم دەستم کرد بە زانستی فەلسەفە، بە شێوەیەکی گومانبڕ ئەوە تێگەیشتم هەر کەس تا کۆتاییەکانی زانستی فەلسەفە تەکان بە خۆی نەدات ناپەسەندی هیچ زانستێکی بۆ دەرناکەوێت، ئەو ناتوانێت ناپەسەندی هیچ زانستێك بزانێت گەر لەو زانستەدا خۆی یەکسان نەکات بە زاناترین کەسی ئەو زانستە، پاشان لەوان باڵاتر بێ و لە پلە و پایەدا ئەوان بەجێبهێڵێت، ئاگاهی بە کۆمەڵێك شت پەیدا بکات کە خاوەن زانستەکان ئاگاهییان پێی نییە و نەچوونەتە ناو قووڵاییەکانییەوە، گەر کەسەکە گەیشتە ئەو ئاستە ئەوا قسەکانی لەسەر هەڵە و

ناپەسەندی هەر زانستێك بەڕاست دەگەڕێت، هیچ یەکێك لە زانایانی ئیسلامم نەبینیوە گرنگی بەم راستییە بدات.
قسەی ئەهلی کەلام لە کتێبەکانیاندا سەرقاڵبوونە بە بەرپەرچدانەوەی بیروبۆچوونەکانی ئەهلی فەلسەفە بە کۆمەڵێك وشەی ئاڵۆزی بێ بنەما کە دژ بەیەکی و ناڕاستییەکانیان روون و ئاشکرایە، تەنانەت ژیرێکی نەخوێندەوار فریوی پێ ناخوات چجای کەسێك بانگەشەی وردەکارییەکانی زانست بکات، بۆیە زانیم بەرپەرچدانەوەی مەزهەب (هەر مەزهەبێك) بەر لە تێگەیشتنی و چوونە ناو وردەکارییەکانییەوە تیر نانە بە تاریکییەوە، بۆیە قۆڵم لێ هەڵکرد تاکو ئەو زانستە لە کتێبەکانەوە بەدەست بهێنم، ئەمەش تەنها لە رێگەی خوێندنەوەوە و بەبێ مامۆستا، ئەو کاتانەی لە نووسین و وانە وتنەوەی شەرعی دەستم بەتاڵ دەبوو سەرقاڵی خوێندنەوەی ئەو کتێبانە دەبووم، من لەو کاتانەدا بە بوونی سێ سەد قوتابی لە شاری بەغدا گرفتار بووبووم.
تەنها لە رێگەی خوێندنەوەوە لەو کاتە کەمانەدا خودا کۆتاییەکانی ئەو زانستەی لە کەمتر لە دوو ساڵدا حاڵی کردم، پاشان بەردەوام نزیکەی ساڵێك سەرقاڵی تێڕامان و بیرکردنەوە بووم بۆ تێگەیشتن لە وردەکارییەکانی ئەو زانستە، ئەگەڕامەوە سەری و دووبارەم دەکردەوە و لە وردەکارییەکان و قووڵاییەکانی رادەمام، تا لە فێڵ و فریوەکانی و راستی و ئەندێشەکانی تێگەیشتم، تێگەیشتنێك کە گومان لە پشتییەوە نەبێت.
ئێستا سەربووردەی فەیلەسووفەکان و دەرئەنجامی زانستەکەیان ببیستە، لای من ئەوان چەند پۆلێکن و زانستەکەیان چەند بەشێکە، لەگەڵ زۆری پۆل و دەستەیان مۆری بێباوەڕی و ئیلحاد لە زۆربەیان دەدرێت، هەرچەند لە نێوان دێرین و کۆنەکانیان و پاشین و پێشینەکانیاندا جیاوازییەکی مەزن هەیە لە دوور و نزیکی لە حەقەوە.

پۆلی فەیلەسوفان و لێدانی مۆری بێباوەڕی لە زۆربەیان

بزانە، لەگەڵ زۆری دەستەیان و جیاوازی مەزهەبیان بۆ سێ دەستە دابەش دەبن: **دەهرییەکان** و **سروشتگەراکان** و **ئیلاهییەکان**.

پۆلی یەکەم: دەهرییەکان، ئەمانە دەستەیەکی کۆنن، بوونی کەسێکی دروستکەر و کارهەڵسوڕێن و زانا و بەتوانا بۆ بوونەوەر و گەردوون رەددەکەنەوە، پێیانوایە ئەم جیهانە بۆخۆی هەربووە و هەر دەبێت بەبێ دروستکەر، گیانداران لە تۆو و تۆو لە گیاندارانەوە هەربووە و هەر دەبێت بەو جۆرە هەتاهەتایە، ئەمانە بریتین لە زەندیقەکان.

پۆلی دووەم: سروشتگەراکان، ئەوانە دەستەیەکن باس و لێکۆڵینەوەکانیان لەسەر جیهانی سروشت، و جیهانی سەرسوڕهێنی رووەك و گیاندارانە، لە زانستی توێکاری جەستەی گیانداراندا رۆچوون، لە ناویدا کاری پڕ لە نهێنی و داهێنان و حیکمەتی خودایان بینیوەتەوە، تا ناچاری کردوون دان بە ئەفرێنەرێکی حەکیمدا بنێن، ئەفرێنەرێك کە بەئاگایە لە ئامانج و مەرامی کاروبارەکان، هەموو ئەوانەی توێکاری جەستە دەکەن زانستی زەرووری بە کەماڵی کاری بونیادنەرەکە لە بونیادی گیانداراندا بۆ دروست دەبێت، بە تایبەت بونیادی مرۆڤ، بەڵام ئەم دەستەیە بەهۆی زۆری باس و لێکۆڵینەوەیان لەمەڕ سروشت کاریگەرییەکی مەزنیان لا دەردەکەوێت -بەهۆی میانەگیری میزاجەوە- لە راوەستانی هێزی گیانداراندا، بۆیە وا گومانیان برد هێزی ژنەوتن (**القوة العاقلة**) لە مرۆڤدا -هەروەك گیاندارانی تر- شوێنکەوتەی میزاجییەتی، ئەو هێزی ژنەوتنە پووچ دەبێتەوە بە پووچبوونەوەی میزاج و کۆتاهاتنی، پاشان کە هێزی میزاج کۆتایی پێ هات ناتوانێت هیچ جۆرە زانستێك بژنەوێت و تێبگات، بۆیە پێیان وایە کاتێك نەفس دەمرێت جارێکی تر ناگەڕێتەوە، سەرئەنجام باوەڕیان بە زیندووبوونەوە و دوارۆژ نییە، نەرێی حەشر و نەشر و بەهەشت و

دۆزەخ و قیامەت و دادگا دەکەن، لەلای ئەوان گوێڕایەڵی هیچ پاداشتێکی نییە، و یاخیبوونیش سزا نایگرێتەوە، بۆیە لەغاویان لە دەم فڕێدا و هەروەك ئاژەڵان کەوتنە تێرکردنی حەز و ئارەزووەکانیان.

ئەمانەش هەروەك دەستەکەی پێشوو زەندیقن چونکە بنچینەی باوەڕ بریتییە لە باوەڕ بە خودا و بە ڕۆژی دوایی، ئەمانەش ئینکاری ڕۆژی دوایی دەکەن با باوەڕیشیان بە خودا و سیفەتەکانی هەبێت.

پۆلی سێیەم: ئیلاهییەکان، ئەمانەی پاشین وەك "سقرات"[١] کە مامۆستای "ئەفلاتوون"[٢] بووە، ئەفلاتوونیش مامۆستای "ئەرستۆتالیس"[٣] بووە، ئەرەستۆتالیس ئەو کەسەیە کە زانستی لۆژیکی داهێناوە و ڕێکیخستووە، و زانستەکانی تری بۆ پوختە کردوون، پاکنووسی هەموو ئەو شتانەی کردووە کە پێشتر پاکنووس نەکرابوون، ئەوەی لە زانستەکەیان کرچوکاڵ بوو ئەرستۆتالیس پێیگەیاند، ئەم پۆلە لە فەیلەسووفان بەرپەرچی دوو پۆلەکەی تریان داوەتەوە لە سوفستائییەکان و سروشتگەراکان، پەردەیان لەسەر ئابڕوچوونە فەلسەفییەکانیان لاداوە و خەڵکانی تریان لەو مەیدانەدا بێنیاز کردووە و خودا بە جەنگانی ئەوان شەڕەکەی لە کۆڵی باوەڕداران کردۆتەوە، پاشان ئەرەستۆتالیس بەرچەرچی "ئەفلاتوون و سوقرات" و ئەوانەی پێش ئەو دوانە لە ئیلاهییەکان دەداتەوە، بەرپەرچدانەوەیەك کە کەموکورتی تێدا نییە تا لە هەموو بیر و بۆچوونەکانیان خۆی دادەڕنێت، لەگەڵ ئەوەشدا پرشکێك لە پاشماوەی بێباوەڕی و بیدعەی ئەوانی تێدا ماوەتەوە و نەیتوانیوە خۆی لێیان دابڕنێت، بۆیە

---

[١] - فەیلەسوفێکی یۆنانییە (٤٦٩-٣٩٩ق.م.).

[٢] - فەیلەسوفێکی یۆنانییە (٤٢٧-٣٤٧ق.م.)قوتابی سوقرات بووە و گفتوگۆکانی مامۆستاکەی کۆکردۆتەوە.

[٣] - فەیلەسوفێکی مەقدۆنییە (٣٨٤-٣٢٢ق.م.) قوتابی ئەفلاتوون بووە، قوتابخانەیەکی فەلسەفی بونیاد ناوە و ناوی لێناوە ئەکادیمیا.

بێباوەڕکردنی ئەوانە و شوێنکەوتوانیان-وەك ئیبن سینا[١] و فارابی[٢] و کەسانی تریش- پێویستە، هیچ کەس لە فەیلەسووفانی دونیای ئیسلام بە ئەندازەی ئەو دوو کەسە زانستی ئەرەستۆتالیسی نەگواستۆتەوە، ئەو کەسانەی تر-جگە لەو دوانە- کە هەستاون بە گواستنەوەی فەلسەفەی ئەرەستۆتالیس کارەکەیان خاڵی نییە لە تێکەڵ کردنێك کە دڵ و بیری خوێنەر دەشێوێنیٚ تا رادەی تێنەگەیشتن، گەر شتێك تێینەگەی چۆن بەرپەرچ دەدرێتەوە و قبووڵ دەکرێت؟

کۆی ئەوەی لای ئێمە بە فەلسەفەی ئەرەستۆتالیس دادەنرێت-بەپێی گواستنەوەی فارابی و ئیبن سینا- لە سیٚ بەشدا کورت دەبێتەوە:

١. بەشێك پێویستە بیری لیٚ بکەیەوە.

٢. بەشێك پێویستە بە بیدعە بزانرێت.

٣. بەشێك پێویست بە ئینکار کردنی ناکات، با ئەو بەشە شیبکەینەوە.

---

[١] - ئەبو الحسین علی بن سینا (٣٧٠-٤٢٨ھ) ئەسڵی فارسییە خاوەنی کتێبی"**القانون، الطب، الشفاء، النجاة**")ە.
النجاة")ە.

[٢] - ئەبو نەصر فارابی (٢٦٠-٣٣٩ھ) ئەسڵی تورکە، کتێبی لەسەر مۆسیقا و فەلسەفە هەیە، لە چاخی خۆیدا بەناوبانگ نەبوو، بەڵام دوای ئیبن سینا ناوبانگی دەرکرد، ئیبن سینا دەڵیٚ: لە ئەرەستۆ تێنەگەیشتم تا ئەو شەرحەم خوێندەوە فارابی لەسەر ئەرەستۆ نووسیبووی.

بەشەکانی زانستی فەلسەفە

بزانە، زانستی ئەم پۆلە (فەیلەسوفان)-بەپێی ئەو مەرامەی ئێمە داوای دەکەین- شەش بەشە: بیرکاری، و مەنتق (لۆژیك)، و زانستی سروشتی، و ئیلاهی، و سیاسی، و ئەخلاقی.

١. **بیرکاری:** پەیوەستە بە زانستی ژمێریاری و تەنئەندازە و زانستی رووالّەتی جیهانەوە[١]، هیچ بەشێکی ئەم زانستە پەیوەندی بە ئایینەوە نییە، نە بە نەرێکردن و نە بە ئەرێکردن، بەڵکو شێوازێکە لە بەڵگە و دوای تێگەیشتن و ناسینی ناتوانی سەرپێچی لێ بکەیت، لەم بەشەوە دوو ئافەت لەدایك دەبێت:

یەکەمیان: هەر کەس لێی رابمێنی سەری سوڕدەمێنێ لە وردەکارییەکانی و ئاشکرایی بەڵگەکانی، لێرەوە کەسەکە باوەڕ بە فەیلەسووفان دەهێنێت، و پێیوایە هەموو بەشەکانی زانستەکەیان رۆشن و بەڵگەدارن هەروەك زانستی بیرکاری، پاشان گوێی لە بێباوەڕی و کەمتەرخەمی و دوورکەوتنەوەی فەیلەسوفان دەبێت لە شەرع لەوەی بەسەر زمانیاندا جاری دەبێت لە بێباوەڕی، لێرەوە بەو شوێنکەوتن و چاولێگەرییە کەسەکە رووبەڕووی بێباوەڕی دەبێتەوە کاتێك دەڵێت: گەر ئایین حەق و رەوا بوایە لەم فەیلەسوفانە-بەو گشتە وردەکارییەوە لە زانستدا- بزر نەدەبوو، کاتێك بە بیستن لە بێباوەڕی و سەرپێچی ئەوانە تێدەگات دەیکاتە بەڵگە لەسەر ئەوەی حەق بریتییە لە رەدکردنەوە و وەلانانی ئایین، زۆرم بینیوە لەوانەی گومڕابوون و لە حەق لایانداوە بەهۆی ئەو بیانووە بێبنەماوە، هیچ پاڵپشتێکی تر شك نابەن جگە لەو قسە پووچانە،

---

[١] - مەبەستی بەو حساباتە وردەیە لەمەڕ ئەستێرە و هەسارەکان و بورجە جۆراوجۆرەکان و شوێن و هەڵهاتن و ئاوابوونیانە، هەروەها دیاریکردنی کاتی رۆژگیران و مانگیران و بەربوونیان.

گەر پێی بوترێت: زیرەك و شارەزا لە پیشەیەکدا مەرج نییە لە هەموو پیشەکاندا زیرەك و شارەزا بێت، کەسی زیرەك لە فیقھ و کەلامدا مەرج نییە زیرەك بێت لە کاری پزیشکیدا، هەر بەو جۆرە کەسی نەزان بە زانستەکانی ژیربێژی مەرج نییە لە زانستی "نەحو"دا نەشارەزا بێت، بەڵکو لە هەر زانستێکدا دەستەیەك بوونیان هەیە کە تیایدا گەیشتوونەتە لوتکەی لێوەشاوەیی و پێشکەوتن، با نەزان و نەشارەزاش بن لە زانستەکانی تردا، قسەی پێشینەکان لە بیرکاریدا بەڵگەدار و بڕاوەیە، بەڵام قسەیان لە مەیدانی ئیلاهیاتدا ئەگەر و گریمانەیە، ئەم راستییەش تەنها ئەوانە دەیزانن کە ئەزموونیان کردووە و لەناو ئەو زانستەدا رۆچوون، ئەمە حاڵی کەسێکە بە چاولێگەری و شوێنکەوتنی کوێرانەوە گرفتار دەبێت، بۆچوونەکەی رەوا نییە و لێی وەرناگیرێت، تەنها زاڵبوونی ئارەزوو و شەهوەتی پووچ و حەزی خۆ بە زیرەکزانینە وای لێدەکات گومانی باش بە فەیلەسوفان ببات لە بەشەکانی تری زانستەکەیاندا.

ئەمە ئافەتێکی مەزنە و بۆ ئەو مەبەستە پێویستە سەرزەنشتی هەموو ئەوانە بکرێت لەو زانستەدا رۆدەچن، ئەم بەشەی فەلسەفە هەرچەند پەیوەست نییە بە ئایینەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی بنەمای زانستەکەیانە و شەڕ و بەدکارییان رووی لەم بەشەش کردووە، زۆربەی ئەوانەی رووی تێدەکەن پۆشاکی ئایین فڕێدەدەن و لەغاوی تەقوا لەسەر خۆیان دەکەنەوە.

ئافەتی دووەم: لە دۆستێکی ئیسلامی نەزانەوە سەرهەڵدەدات، وا گومان دەبات بۆ سەرخستنی ئایین پێویستە باوەڕت بە هیچ زانستێکی تر نەبێت کە دەدرێتە پاڵ فەیلەسوفان، بۆیە ئینکاری هەموو زانستەکەی کردن و بانگەشەی نەفامی و نەزانی ئەوان دەکات، تا ئینکاری قسەی فەیلەسوفان دەکات لە رۆژگیران و مانگیراندا، پێیوایە ئەوەی ئەوان دەیڵێن پێچەوانەی شەرعە، کاتێك راستێتی ئەوانە بە بەڵگە و بورهانی گومانبڕ و دەمکوتکەر دەردەکەوێت گومان لە بەڵگەکانیان ناکرێت، بۆیە ئەو باوەڕەی لا دروست دەبێت ئیسلام لەسەر نەزانی بیناکراوە نەك لەسەر بەڵگە و

بورهانی یەکلاکەرەوە، بۆیە خۆشەویستی بۆ فەلسەفە و رقی لە ئیسلام زیاد دەکات، ئەو کەسەی بانگەشەی ئەوە دەکات کە سەرخستنی ئیسلام بە ئینکارکردنی هەموو ئەو زانستانە دەکرێت ئەوا تاوانێکی گەورەی بەرانبەر بە ئیسلام ئەنجامداوە، چونکە لە شەرعدا ئەریّ و نەریّی ئەو زانستانە نەکراوە، و لەو زانستانەشدا دەستبردن بۆ ئایین بوونی نییە، قسەکەی پێغەمبەر(ﷺ) ((خۆر و مانگ دوو ئایەتن لە ئایەتەکانی خودای موتەعال، بۆ مردن و ژیانی هیچ کەسێك ناگیرێن گەر ئەوەتان بینی یادی خودا بکەن و نوێژ ئەنجام بدەن))[١]

ئینکاری زانستی حیساب لەم فەرموودەدا نییە کە رۆیشتن و سوڕانەوەی خۆر و مانگ و کۆبوونەوەیان لەسەر خولگەیەکی تایبەت دەناسێنێت، ئەو قسەی پێغەمبەریش(ﷺ) کە دەفەرموێت ((بەڵام گەر خودا بۆ شتێك جیلوەی کرد بۆی ژێربار و رام دەبێت)) ئەم زیادەیە لە کتێبە سەحیحەکانی فەرموودەدا بە هیچ شێوەیەك بوونی نییە، ئەمە بریتی بوو لە حوکمی بیرکاری و ئافەتەکانی.

٢.**زانستی مەنتق (لۆژیك):** هیچ بەشێکی ئەم زانستە بە ئەریّ و نەریّ بە ئایینەوە پەیوەست نییە، بەڵکو ئەم زانستە بریتییە لە وردبوونەوە لە رێگەی بەڵگە و پێوانە و مەرجی پێشەکی بەڵگە و بورهان و چۆنێتی رێکخستنیان، مەرجی سنوور و رادەی دروستیی و چۆنێتی هاتن بەدوای یەکتردا، زانست یان وێناکردنە و رێگەی ناسینی بریتییە لە "رادە"، یان بەڕاستزانین (تصدیق)ە و رێگەی ناسینی بریتییە لە "بەڵگە و بورهان"، شتێك لەم زانستەدا بوونی نییە پێویست بە ئینکارکردن بکات، بەڵکو لەو جۆرەیە کە ئەهلی کەلام و تێڕامان لەمەڕ بەڵگە باسیان لە بارەوە کردووە، تەنها لە دەربڕین و زاراوەکاندا ئەهلی کەلام لە فەیلەسوفان جیادەبنەوە، ئەوەش بە زیادکردنی

---

[١]– روي هذا الحديث بأسانيد وطرق مختلفة. يوجد في البخاري وأحمد والنسائي وأبن ماجة ومالك.

وردەکارییەکانی بەدوادا چوون و شوێنپێ هەڵگرتن لە پێناسەکان و لقەکانیاندا، نموونەی قسەی ئەوانە ئەوەیە: گەر سەلمێنرا هەموو ((أ)) بریتییە لە ((ب)) ئەوا پێویست دەکات هەندێ لە ((ب)) بریتی بێت لە ((أ))، گەر سەلمێنرا هەموو مرۆڤێك گیاندارە پێویست دەکات بەشێك لە گیانداران مرۆڤ بێت، فەیلەسوفان بە ڕێسایەك ئەم راستییە دەردەبڕن کە دەڵێت"گشتە پێویستبوون بەشە پێویستبون پێچەوانە دەکاتەوە"، دەبێ ئەمە چ پەیوەندییەکی بە ئایینەوە هەبێت تاکو ڕەد بکرێتەوە، کاتێك نەرێی ئەم راستییە دەکات بەری نەرێکردنەکەی-لای ئەهلی لۆژیك- بریتی دەبێت لە خراپی باوەڕ لە ژێری کەسی نەرێکەردا، بەڵکو خراپی باوەڕ لەناو ئەو ئایینەی لەسەر ئەم جۆرە لە نەرێکردن وەستاوە، بەڵێ، جۆرێك لە ستەمیان لەم زانستەدا هەیە، ئەوەش ئەوەیە مەرجگەلێك بۆ بەڵگە کۆدەکەنەوە کە دەزانرێ ئەو مەرجانە بەبێ چەندوچوون یەقین بەرهەم دەهێنن، بەڵام کاتێك دەگەنە مەرامە ئاینییەکان وەفا بەو مەرجانەوە ناکەن، بەڵکو ئەوپەڕی ئاسانکاری دەکەن، لەوانەیە کەسێك سەرنجی زانستی لۆژیك بدات و لای پەسەند بێت و بە روون و ئاشکرا بکەوێتە پێش چاوی، دواتر وا گومان ببات ئەو بێباوەڕییەی لەوانەوە دەگوێزرێتەوە هەروەکو لۆژیك خاوەنی بەڵگەی گومانبڕە، دەرئەنجام پەلە لە هەڵبژاردنی بێباوەڕی بکات بەر لەوەی زانستی ئیلاهیاتی فەیلەسوفەکان بە تەواوی تاوتوێ بکات.

٣. **سروشتگەراکان (زانستی سروشت):** ئەم زانستەش باس و لێکۆڵینەوەیە لە ئاسمان و هەسارەکانی، هەروەها ئەوەی لە ناویدایە لە تەنەکانی تر وەك ئاو و هەوا و خاك و ئاگر، هەروەها رووەك و گیانداران و کانزاکان، هەر بەو جۆرە لێکۆڵینەوە لە گۆڕانکارییەکانی ئەم تەنانە و سروشت و چارەسەریان کە دەبێتە مەیدانی زانستی پزیشکی، لە جەستەی مرۆڤ و ئەندامەکانی ناوەوە و دەرەوە چارەسەر و سروشتیان،

هەروەك چۆن ئایین بە مەرجی نەگرتووە دەرمان و چارەسەر رەد بکرێنەوە هەر بەو جۆرە بە مەرجی نەگرتووە زانستەکەیان رەدبکرێتەوە، مەگەر لە چەند پرسێکی دیاریکراودا، لە کتێبی **"تهافت الفلاسفة"**دا باسمان لەبارەوە کردووە، جگە لەو چەند پرسە هەموو پرسەکانی تر لەمەڕ ئەم زانستە کە وادەزانرێت پێویستە رەد بکرێنەوە -گوایە پێچەوانەی ئاینن- لە کاتی تێڕامان و وردبوونەوە لێیان دەردەکەوێت لەناو ئەو زانستەدان.

بە کورتی: سروشت رام و بارهاتووە **(المسخرة)** بۆ خودای موتەعال، خۆی بۆ خۆی ناتوانێت کار بکات، بەڵکو لەلایەن دروستکەر و بەدیهێنەرەکەیەوە کاری پێدەکرێت، خۆر و مانگ و ئەستێرەکان و سروشتە جۆراوجۆرەکان بە فەرمانی خودا رامکراون، هیچ کام لەوانە بۆ خۆی کار ناکاتە خۆی.

٤.**زانستی ئیلاهییات (میتۆلۆژی):** بەشێکی زۆری هەڵەی فەیلەسوفان لەم مەیدانەدایە، نەیانتوانیوە وەفا بەو بەڵگانە بکەن کە وەك مەرج لە زانستی مەنتقدا دایانڕشتووە و بە مەرجیان گرتووە، بۆیە جیاوازییەکی زۆر لە ناویاندا هەیە، لەم مەیدانەدا مەزهەبی **"ئەرەستۆتالیس"** لە مەزهەبە ئیسلامییەکانەوە[١] نزیکترە، هەڵبەت بەپێی ئەوەی فارابی و ئیبن سینا دەیگوێزنەوە و باسی لەبارەوە دەکەن[٢]، بەڵام کۆی ئەوەی تیایدا بە هەڵەداچوون بۆ بیست بنەما دەگەڕێتەوە، لە سیانیاندا بێباوەڕی بەسەریاندا دەسەپێت، لە حەڤدە بنەماشدا دەچنە ریزی بیدعەکارانەوە[٣]، بۆ پووچکردنەوەی مەزهەبەکەیان لەو بیست بنەمادا کتێبی **"تهافت الفلاسفة"**مان داناوە، ئەو سێ بنەمایەی تیایدا بێباوەڕ دەبن لەگەڵ سەرجەم مەزهەبە ئیسلامییەکاندا پێچەوانە دەوەستنەوە، ئەوەش لەو باوەڕەیانەوە کە دەڵێن:

---

[١]- مەبەستی مەزهەبە کەلامییەکانە کە قسە لە بیروباوەڕ دەکەن نەك مەزهەبە فیقهییەکان.

[٢]- چونکە ئەم دوو کەسە هەستاون بە راڤەکردنی فەلسەفەی ئەرەستۆ، بۆیە هەر کەس قسەیەك بداتە پاڵ ئەرەستۆ یان رەخنەیەکی لێ بگرێت پێویستە بلێ بەپێی ئەوەی فارابی و ئیبن سینا یان ئیبن روشد لەسەر ئەرەستۆ دەیڵێن.

[٣]- لە شەرعدا حوکمی بێباوەڕ جیایە لە حوکمی بیدعەکار.

أ- جەستە زیندوو نابێتەوە، تەنها رۆح پاداشت و سزا وەردەگرێت، واتە پاداشت و سزا رۆحانییە نەك جەستەیی.

ئەوان لە جێگیرکردنی رۆحانییەتدا راستیان کرد[1]، ئەوە جێگیر و باوەڕپێکراوە، بەڵام لە رەدکردنەوەی سزا و پاداشت بۆ جەستە درۆیان کرد و بێباوەڕبوون بەو شەریعەتەی ئەو راستییە رادەگەیەنێت.

ب- هەروەها ئەو قسەیان کە دەڵێن ((خودا تەنها گشت (الكليات) دەزانێت و زانستی بە بەش (الجزئيات) نییە))، ئەمەش بێباوەڕییەکی روون و ئاشکرایە، چونکە خودا دەفەرموێت﴿ **لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلْأَرْضِ وَلَآ أَصْغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٣﴾** ﴾ سبأ: ٣

ت- هەروەها ئەو قسەیان کە دەڵێن گەردوون دێرین و ئەزەلییە، هیچ یەکێك لە موسڵمانان شتێکی لەم بابەتەوە نەوتووە.

جگە لەم بابەتانەش نەرێکردنی سیفاتی خودا و ئەو قسەیان کە دەڵێن"خودا زانایە بە خود (**ذات**) و هیچ شتێك لەسەرو خود (**على الذات**) و هاوشێوەکانییەوە نازانێت، لەم پرسەدا مەزهەبیان لە مەزهەبی "موعتەزیلە"وە نزیکە، بێباوەڕ کردنی موعتەزیلە لەم پرسەدا پێویست نییە، لە کتێبی ((**فيصل الفرقة بين الإسلام والزندقة**)) باسمان لەبارەوە کردووە، لەو کتێبەدا ناپەسەندی پەلەکردن بۆ مۆرلێدانی بێباوەڕی لە هەر کەسێك پێچەوانەی مەزهەبی ئەو[2] بوەستێتەوە رۆشن دەبێتەوە.

٥.**زانستی سیاسەت:** تەواوی قسەو گوفتاریان دەگەڕێتەوە بۆ فەرمانڕەوایی بەرژەوەندخوازی پەیوەست بە کاروبارە دونیاییەکان و رێورەسمە سوڵتانییەکانەوە، ئەم زانستەیان لە

---

[1]- واتە کاتێك فەیلەسوفان دەڵێن رۆح بوونی هەیە قسەیەکی راستیان کردووە.

[2]- مەبەستی بەو کەسانە کەوتوونەتە بێباوەڕکردنی موعتەزیلە و دەستەکانی تر فەقیهەکان و ئەهلی فەرموودەیە.

کتێبەکانی خودا -رەوانەکراو بۆ سەر پێغەمبەران (علیهم السلام)- وەرگرتووە، هەروەها لە پەند و حیکمەتی وەرگیراو لە پێغەمبەرانی پێشوو(علیهم السلام).

٦.**زانستی ئەخلاق:** تەواوی قسەیان باس لە سیفات و ئەخلاقی نەفس دەکات، باسی رەگەز و جۆرەکان و چۆنێتی چارەسەری نەفس و کۆشان لەگەڵی، ئەم بەشەش لە قسەی سۆفییەکان وەرگیراوە، چونکە ئەوان خەڵکانێکی خواناس و سەرقاڵن بە یادی خوداوە، هەروەها سەرقاڵن بە سەرپێچی کردن لە حەز و ئارەزوو و گرتنەبەری رێگەی بەرەو خوداچوون بە پشتکردن لە خۆشییەکانی دونیا، ئەم خوداناسانە بەهۆی کۆشانی زۆریانەوە پەردە لەسەر ئەخلاقی نەفس و نەنگییەکانی لادەدرێت و دەیبینن، بەڵام فەیلەسوفان قسەیان لە ئافەتی کردەوەکانی نەفس نەکردووە، فەیلەسوفان ئەم راستیانەیان لە سۆفییەکان وەرگرتووە و تێکەڵیان کردووە بە قسەی خۆیان تاکو لەو رێگەیەوە پووچییەکانی فەلسەفەی خۆیان بڕازێننەوە، لە سەردەمی ئەوانەدا، بەڵکو لە هەموو سەردەمێکدا کۆمەڵێك زانای خواناس بوونی هەبووە کە خودا بە هەمیشەیی جیهان لەوانە خاڵی ناکاتەوە، ئەوانە کۆڵەکەی زەوین و بە فەڕ و چاکەی ئەوانەوە بەزەیی بۆ سەر ئەهلی سەر زەوی دادەبارێت، وەك لە فەرموودەیەکدا هاتووە و دەفەرموێت ((بەوانەوە بارانتان بۆ دەبارێت، بەوانەوە رۆزیتان پێدەدرێت، لەوانە دەستەی یارانی ئەشکەوتە))[1]. ئەو کەسانە لە سەردەمەکانی پێشوودا بوونیان هەبووە وەك ئەوەی قورئان قسەی لەبارەوە دەکات، فەیلەسوفان قسەی پێغەمبەران(علیهم السلام) و خواناسانیان هێناوە و تێکەڵیان کردووە بە کتێبەکانی خۆیان، لێرەوە دوو ئافەت سەریهەڵداوە: ئافەتێك بۆ ئەو کەسەی وەریدەگرێت و ئافەتێك بۆ ئەو کەسەی رەدی دەکاتەوە:

---

[1]- ئەم فەرموودەیە "تخریج" نەکراوە.

١ . ئافەتی ئەو کەسەی رەدی دەکاتەوە زۆر گەورەیە: هەندێ لە لاوازان وا گومان دەبەن ئەم قسانە (قسەی خوداناسان) گەر لە کتێبەکانی فەیلەسوفاندا تۆمار بکرێت و تێکەڵ بکرێت بە بیروبۆچوونە پووچەکانیان پێویستە کۆچیان لێ بکرێت و باس نەکرێن[١]، بەڵکو دەموکتی هەموو ئەو کەسانە بکرێت کە باسیان لەبارەوە دەکەن، چونکە بۆ یەکەمجار قسەکانیان لە دەمی ئەوانەوە (فەیلەسوفانەوە) بیستووە، بۆیە بە بیری لاوازی خۆیان وادەزانن قسەی پووچن، چونکە بێژەرەکەی کەسێکە لەسەر باتڵ دەژی، وەك ئەو کەسەی لە نەصرانییەك ئەم قسەیە ببیستێت ((خودا تاکوتەنهایە و عیسا(علیه السلام) پێغەمبەری خودایە)) قسەکە بە ناپەسەند بزانێ و بڵێت ((ئەمە قسەی کەسێکی نەصرانییە)) ئەو ناتوانێت ئەم قسەیە بە نارەوا بزانێت بەهۆی ئەوەی نەصرانییەکە باوەڕی بەو قسەیە نییە یان بەهۆی ئەوەی پێغەمبەرایەتی محمد(ﷺ) رەد دەکاتەوە، نەصرانییەکە بەهۆی رەدکردنەوەی ئەو شتەی کە رەدی دەکاتەوە لە حەق بێباوەڕ دەبێت، بۆیە نابێت قسەیەکی رەد بکرێتەوە کە لە خودی خۆیدا راست و رەوانە، با لای کەسە بێباوەڕەکەش راست و رەوان بێت، یان باوەڕی پێی نەبێت، ئەم رێگەیە لە مامەڵە کردن لەگەڵ قسەی حەقدا لەسەر زمانی بێباوەڕێك مامەڵە کردنی کەسە لاوازەکانە، ئەو کەسانەی حەق بە پیاواندا دەناسن نەك پیاوان بە حەقدا بناسن، مرۆی ئاقڵ شوێنی پێشەوای ژیرەکان عەلی کوڕی ئەبی تالب-خوا لێی رازی بێت- دەکەوێت کاتێك دەفەرموێت ((حەق بە پیاواندا مەناسە، بەڵکو حەق بناسە ئەهلی حەق دەناسییەوە))، عاریفی ژیرمەند ئەو کەسەیە کە حەق دەناسێت، پاشان سەرنجی خودی قسەکە دەدات: گەر بەپێی پێوەری حەق بوو وەریدەگرێت جا قسەکەرەکە ئەهلی

---

[١] - واتە پێیان وایە لەبەرئەوەی تێکەڵ بە فەلسەفە کراوە پێویستە ئەو قسە باش و دروستانەش نەخوێنرێنەوە و وەرنەگیرێن، ئەمەش پێچەوانە دەکەوێتەوە لەگەڵ ئایەتی رۆشنی قورئان و فەرموودەی دروست ﴿فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ﴾الزمر: ١٧ – ١٨.

باتڵ بێت یان ئەهلی حەق، بەڵکو هەوڵدەدات حەق لە قسە و گوفتاری خەڵکی گومڕادا بدۆزێتەوە، چونکە زێڕ نوقمی خەوش و خەڵتەیە، بۆیە دەیباتە لای زەڕەنگەرێك تا بیتوێنێتەوە و زێڕە پاڵفتەکە جیابکاتەوە، هەر بەو جۆرە جیاکردنەوەی زمڕووتی خاوێن لە خەڵتە و پیسییەکانی، ئەو هەرچەندە چاوی خۆی تیژ و بەهێز بێت تۆمەتباری دەکات (واتە چاوی خۆی بە کز و لاواز تەماشل دەکات) و لە جێگەی ئەوەی زێڕەکە بباتە لای زەڕەنگەرێکی گوندنشینی نەزان دەیباتە لای زەڕەنگەرێکی شارەزا و زیرەك، کەنارەکانی دەریا تەنها مەلەوانی شارەزا رووی تێدەکات و لەوانە قەدەغە دەکرێت مەلە نازانن، رێگە بە منداڵ نادرێت یاری بە مار بکات، بەڵام مارەوان بە لێهاتوویی خۆی یاری لەگەڵ دەکات.

زۆربەی خەڵکی گومانی باش بە خۆیان دەبەن و خۆیان بە زیرەك و لێوەشاوە دەزانن، بەڵام کەماڵی حەق لەو شوێنەدایە کەسەکە حەق لە باتڵ، و هیدایەت لە گومڕایی جیابکاتەوە، بۆیە پێویستە تا دەتوانرێت رێگری لە هەمووان بکرێت لە خوێندنەوەی ئەو کتێبانەی ئەهلی گومڕایی بڵاوەیان پێکردووە[1]، چونکە گەر لەم ئافەتەش رزگاریان ببێت لە ئافەتی دووەم-کە باسی لەبارەوە دەکەین- رزگاریان نابێت.

دەستەیەك رەخنەیان گرتووە لە هەندێك وشەی پەرش و بڵاوی ناو کتێبەکانمان کە دەربارەی نهێنییەکانی زانستی ئایین خستوومەتە روو، ئەو دەستەیە هێشتا زانست ناخیانی پڕ نەکردووە، و بینینیان نەکراوەتەوە بەرووی ئامانجی دووری مەزهەبەکاندا، بۆیە وا گومانیان برد ئەو قسانە قسەی فەیلەسوفە پێشینەکانە، هەرچەند هەندێك لەو قسانە هەڵقوولاویی ناخی خۆمن، بەدووریشی نازانم چاڵهەڵکەنێك بکەوێت بەسەر

---

[1] - لە چەند شوێنێك ئیمامی غەزالی دووپاتی دەکاتەوە کە پێویستە رێگری بکرێت لە خەڵکی لە خوێندنەوەی ئەو جۆرە کتێبانە، لەڕاستیدا مەبەستی تەنها خەڵکی نەزان و نەشارەزایە، ئەگینا غەزالی بۆخۆی بە قووڵی چووەتە ناو ئەو کتێبانەوە.

چاڵهەڵکەنێکی تردا[١]، هەندێکی تری ئەو قسانە لە کتێبە شەرعییەکاندا بوونیان هەیە، زۆرینەشیان لە کتێبی سۆفییەکانەوە وەرگیراون.

وادابنێ ئەو قسانە تەنها لە کتێبی ئەوانەوە وەرگیراون، گەر ئەو قسانە لە خودی خۆیاندا راست و رەوان بن و بەڵگە و بورهانیان لە پشتەوە بێت و پێچەوانەی کیتاب و سوننەت نەبن، بۆچی دەبێت کۆچیان لێ بکرێ و وازیان لێ بهێنرێت؟ گەر ئەم دەرگایە بکەینەوە و کۆچ لە هەر قسەیەکی حەق بکەین کە کەسێکی گومڕا دەیڵێت لە زۆرێك لە حەق وازدەهێنین، لەوێشەوە چەندین ئایەتی قورئان و فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) و قسەی پێشین و پەند و حیکمەتی حەکیمەکان رەد دەکەینەوە، گوایە خاوەنی کتێبی (إخوان الصفا))[٢] لە کتێبەکەیدا نووسیویەتی و کردوونی بە بەڵگە و دڵی خەڵکانێکی گەمژەی بۆ لای بیری باتڵی خۆی پێ راکێشاوە، ئەمەش سەردەکێشێت بۆ ئەوەی ئەهلی باتڵ حەق لەژێر چنگمان دەربهێنن و لە کتێبەکانی خۆیاندا تۆماری بکەن و ئێمەش پشت لەو حەقە بکەین، کەمترین پلەی زانا ئەوەیە: بە زانستەکەی لە خەڵکی رەشۆکی جیاببێتەوە، هەنگوینی لا تاڵ نەبێت با لە کەڵەشاخی[٣] خوێنگریشدا بێت (ئەو کەسەی بە کاری کەڵەشاخە هەڵدەستێت)، چونکە کەڵەشاخەکە لە حەقیقەتی هەنگوینەکە ناگۆڕێت، بێزلێکردنەوە لەسەر نەزانی کەسەکە بە کەڵەشاخەکە بیناکراوە، ئەو وابیردەکاتەوە کەڵەشاخ تەنها بۆ گرتنی خوێن دروستکراوە، بۆیە خوێنەکەش پیسە چونکە لەناو کەڵەشاخەکەدایە، ئەو نازانێت

---

[١] - مەبەستی ئەوەیە دوو زانا بەبێ ئاگاداری لە یەکتر یەك جۆر قسە و بیرورا دەربڕن و بکەون بەسەر یەك راستیدا.

[٢] - یەکێك لەو کەسانە نووسیویەتی کە باوەڕی بە فێرکردنی نهێنی هەیە لە ئیمامی مەعسومەوە، واتە سەر بە دەستەی باتنییەکانە.

[٣] - کەڵەشاخ: شاخی ئاژەڵ (بەتایبەت شاخی کەڵ) کە بۆ گرتنی خوێن لە کاری کەڵەشاخدا بەکاردەهێنرێت، ئێستا لە جێگەی ئەو شاخە پەرداخ و ئامێر بەکاردەهێنرێن.

پیسی بەهۆی سیفەتێکەوەیە لە خودی شتەکەدا نەك لە ئەو دەفرەی شتەکەی تێدەکرێت، گەر ئەو سیفەتە بوونی نەبوو لە هەنگوینەکەدا ئەوا بەهۆی بوونی لە دەفرێکدا سیفەتی پیسی وەرناگرێت، بۆیە نابێت بێزی لێ بکرێتەوە، ئەوەش وەهمێکی پووچە و بەسەر زۆربەی خەڵکیدا زاڵ بووە، بەڵام گەر قسەکە قسەی کەسێك بێت گومانی باشی پێ ببەن قبوڵی دەکەن با قسەکەش پووچ و بێبنەما بێت، هەمان ئەو قسانە گەر بدرێتە پاڵ کەسێك کە گومانی خراپی پێ دەبەن رەدی دەکەنەوە با قسەکانیش راست و رەوان بن، بۆیە هەمیشە حەق بە پیاواندا دەناسن و پیاوان بە حەقدا ناناسن، ئەمەش ئەوپەڕی گومڕاییە، تا ئێرە بریتی بوو لە ئافەتی یەکەم کە ئافەتی رەدکردنەوەی کوێرانە بوو.

٢.ئافەتی دووەم بریتییە لە ئافەتی قبووڵ کردن:

هەر کەس تەماشای کتێبەکانیان بکات وەك ((إخوان الصفا)) و کتێبانی تریش، حیکمەتی وەرگیراو لە چرای پێغەمبەرایەتی و قسەی سۆفییە خوداناسەکان دەبینێت کە تێکەڵیان کردووە بە قسەی خۆیان، لەوانەیە خوێنەرەکە ئەو قسانەی لا جوان و پەسەند بێت و باوەڕی پێ بهێنێت و لەوێشەوە بەخێرایی ئەو پووچی و باتڵە وەربگرێت تێکەڵ بەو حیکمەتانە کراوە بەهۆی گومانی باش بەوەی تێکەڵ بە پووچی کراوە، ئەمەش جۆرێکە لە هەڵنان بەرەو باتڵ.

لە پێناوی دوورکەوتنەوە لەم ئافەتە و بوونی ترس و فریودان تیایاندا پێویستە رێگری لە خەڵکی بکرێت لە خوێندنەوەی ئەو کتێبانە، وەك چۆن رێگری لە کەسێك دەکرێت لە دەریادا مەلە بکات گەر مەلەوانی نەزانێت، پێویستە رێگری بکرێت لە خەڵکی، وەك چۆن رێگری لە منداڵ دەکرێت لە دەستبردن بۆ مار، دەبێ گوێ لە بیستنی ئەو قسانە بپارێزرێ هەروەك چۆن مارەوان نایەوێت لەبەر چاوی منداڵەکەیدا یاری بە مار بکات،

ئەگەر زانی منداڵەکە چاوی لێدەکات و وادەزانێت وەك باوکی پێدەکرێت، بەڵکو پێویستە لەسەر باوکەکە هۆشداری بە منداڵەکەی بدات و بۆخۆشی ئاگادار بێت و لەبەرچاوی منداڵەکەیدا دەستی بۆ نەبات، کەسی زانای رۆچوو لە زانستدا لەگەڵ خەڵکی نەزان هەر بەو جۆرەیە، هەروەك چۆن مارەوانی لێزان کاتێك مارێك دەگرێت تریاق لە ژەهرەکەی جیادەکاتەوە و تریاقەکە دەردەهێنێ و کاریگەری ژەهرەکە ناهێڵێت، بۆیە رەوا نییە ئەگەر کەسێك ئاتاجی ئەو تریاقە بوو پێی نەبەخشێت، هەر بەو جۆرە زەرەنگەری لێزان کاتێك زێڕ پاڵفتە دەکات و خەوش و خەڵتەکەی جیادەکاتەوە و زێڕە پاڵفتەکە بەدەست دەهێنێت، رەوا نییە ئەو پاڵفتەیە نەفرۆشێ بە کەسانێك کە پێی ئاتاجن، کەسی زاناش بە هەمان شێوەیە، وەك چۆن ئەو کەسەی ئاتاجی تریاقە بێزی لێدەکاتەوە، چونکە دەزانێت لە مارەوە وەرگیراوە کە سەرچاوەی ژەهرە، هەروەها ئەو کەسەی هەژارە و ئاتاجە بە ماڵ لە قبووڵ کردنی زێڕی پاڵفتە هەڵدێت، ئاواش پێویستە تریاق بە کەسی یەکەم بناسێنرێ و هەژارەکەش ئاگاداربکرێتەوە لەمەڕ زێڕە پاڵفتەکە و نەزانینەکەی کۆتایی پێ بێت، ئەو نەزانینەی هۆکارێکە بۆ بێبەش بوون لە سوودی زێڕەکە، نزیکی و ئاوسێیەتی ناباش و ناپەسەند بە باش و پەسەند، پەسەندەکە ناگۆڕێت بە ناپەسەند، هەروەك چۆن ناپەسەندە ناگۆڕێت بە پەسەند، بە هەمان شێوە نزیکی و ئاوسێیەتی حەق و باتڵ، حەق ناگۆڕێت بە باتڵ و باتڵیش ناگۆڕێت بە حەق.

ئەمە ئەو بڕە بوو ویستمان باسی بکەین لەمەڕ ئافەتی فەلسەفە و لیتە و خاشاکی.

٣. قسە لەسەر مەزهەبی فێرکردنی و نەنگییەکانی

دوای ئەوەی لە زانستی فەلسەفە یەکلابوومەوە ئەوەش بە بەدەستهێنان و تێگەیشتن و دەرخستنی بێمانایی ئەو بەشە فریودەر و بێبنەمایە تیایدا، زانیم ئەمە بەس نییە و مەبەستی تەواو بۆ من نادات بەدەستەوە، لەوە حاڵی بووم ئەقڵ سەربەخۆ نییە لە ئابلۆقەدانی هەموو داواکارییەکان، و ناتوانێت هەموو گرێکوێرەکان بکاتەوە، لەو سەردەمەدا بەباشزانینی فێرکردن سەریهەڵدابوو، لەناو خەڵکیدا قسە لەوە دەکرا زانین و تێگەیشتن لە مانای شتەکان پێویستە لە رێگەی ئیمامی مەعسوومەوە بێت کە بە حەق راوەستاوە، بۆیە بڕیارم دا لێکۆڵینەوە لە وتارەکانیان بکەم، تاکو بزانم چی لە هەبگەکەیاندا هەیە، وا رێکەوت لەو کاتەدا بڕیارێکی بێ چەندوچوونم لە خەلافەتەوە[1] بۆ دەربچێت تاکو کتێبێك دابنێم تیایدا حەقیقەتی مەزهەبەکەیان بخەمە ڕوو، هەرچەندم کرد نەمتوانی بڕیارەکە لەسەر خۆم لابدەم، بۆیە نووسینی کتێبەکە لە دەرەوە پێویست کرا و خرایە پاڵ ئەو پاڵنەرەی کە لە ناوەوە بۆ لێکۆڵینەوە لەو مەزهەبە پاڵی دەنام، دەستم کرد بە داوای کتێبەکانیان و کۆکردنەوەی وتارەکانیان، هەندێ لە قسە و کەلیماتی هاوچەرخەکانی خۆم لە باتنییەکان پێگەیشت بوو کە هەڵقوڵاویی ناخ و ئەندێشەیان بوو، نەك لەسەر ئەو مەنهەجەی پێشینەکانیانی لەسەر بوو، هەموو ئەو قسانەم کۆکردەوە و بە رێکخستنێکی تۆکمە رێکمخستن تاکو بتوانم لە راستییەکانیان تێبگەم، وەڵامی تەواوم بۆ بینینەوە، تا هەندێ لە ئەهلی حەق رەخنەیان گرت لە

---

[1] - خەلیفەی ئەو سەردەمە بریتی بوو لە "**المقتدی بأمر الله**" ساڵی ٤٨٧ی کۆچی مردووە و بەدوایدا "**المستظهر بالله**"ی کوڕی هاتووە کە ساڵی ٥١٢ی کۆچی مردووە.

ڕۆچوونەکەی من لە هێنانی بەڵگەکانی ئەوان، پێیان وتم ((ئەم هەوڵەی تۆ بە خزمەتی ئەوان تەواو دەبێت، ئەوان دەستەوسان بوون لە سەرخستنی مەزهەبەکەیان بەم جۆرە کەلیماتە پڕ لە تەمومژانە، ئەگەر تۆ بەدواداچوونت بۆ ئەو قسەنانە نەکردبایە و ڕێکتنەخستبایە))، ئەم ڕەخنەیە لە ڕوویەکەوە ڕەخنەیەکی ڕەوایە، ئەحمەدی کوڕی حەنبەل[1] ڕەخنەی لە حاریس موحاسیبی[2] گرت لەسەر ئەو کتێبەی دەربارەی موعتەزیلە نووسی، حاریس موحاسیبی لە والآمیدا فەرمووی ((بەرپەرچدانەوەی بیدعەت فەرزە)) ئیمام ئەحمەد فەرمووی: ((بەڵێ، بەڵام یەکەمجار شوبهەکانی ئەوانت هێناوە ئەوجا بەرپەرچت داونەتەوە، لەوانەیە کەسێك شوبهەکە بخوێنێتەوە لە بیر و تێگەیشتنیدا بچەسپێت، و لا بەلای وەڵامەکەی تۆدا نەکاتەوە، یان تەماشای وەڵامەکە بکات و لە حەقیقەتی حاڵی نەبێت))[3].

ئەوەی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل باسی کردووە ڕاست و دروستە، بەڵام بۆ شوبهەیەك کە بە ناو خەڵکیدا بڵاوەی نەکردووە و ناوبانگی دەرنەکردووە، بەڵام کاتێ بڵاوە دەکات وەڵامدانەوەی "واجب"ە، ناشتوانی وەڵامی بدەیەوە تا شوبهەکە وەك خۆی نەخەیە ڕوو، بەڵێ، پێویستە شوبهەیەك دروست نەکرێ و بدرێتە پاڵیان کە ئەوان نەیانوتووە، منیش ئەو کارەم نەکردووە، بەڵکو لە یەکێك لەوان وەرمگرتووە کە لەگەڵ من جیاوازی هەیە و ناکۆکە[4]، دوای ئەوەی ئەو کەسە چووەتە ناو ئەو دەستەیەوە (واتە چووتە ناو دەستەی باتنییەکانەوە)، دواتر ئەو بەڵگانەی باس کردووە و لەوانەوە دەیگێڕێتەوە، بۆخۆ بە ڕەوام

---

[1] - ئەحمەدی کوڕی حەنبەل (١٦٤-٢٤١ھ) یەکێك بووە لە ئیمامانی ئەهلی سوننەت و خاوەنی مەزهەبە و ڕووبەڕووی ئەشکەنجە و ئازار بوتەوە بە دەستی خەلیفەی عەباسی بەهۆی فیتنەی موعتەزیلە و خەلقی قورئانەوە.

[2] - **حارث المحاسبي** (١٧٠-٢٤٣ھ)، هاوچەرخی ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلە و یەکێکە لە سۆفی و عاریفە مەزنەکان.

[3] - دیارە ئیمام ئەحمەد ڕەخنەی لە شێوەی داڕشتنی کتێبەکە گرتووە، نەك ڕەخنە لە بەرپەرچدانەوەی موعتەزیلە کە وەك "موحاسیبی"دەفەرموێت فەرزە.

[4] - جیاوازی و ناکۆکی فیکری و تێگەیشتن لە دین نەك ناکۆکی تاکەکەسی و نەفسی و بەرژەوەندی.

نەبینی یەکێك لە بەڵگەکانیان پشتگوێ بخەم و وەڵامی نەدەمەوە، بۆیە هەموو بەڵگـەکانم هێناون، تاکو ئەو گومانەم پێ نەبرێت کە من تێبینەگەیشتووم بۆیە نەمهێناوە و بەرپەرچـم نەداوەتەوە-هەرچەند لە دەمی ئەو کەسەم بیستووە-.

مەبەستەکە: من شوبهەکانی ئـەوانم تـا ئەوپـەڕی توانـا هێنـاوە و خسـتوومەتە روو، پاشان هەڵە و چەوتییەکانیانم بە بەهێزترین بەڵگە بەیان کردووە.

دەرئەنجام: هیچ ئەنجامێك لە قسەی ئەوانەدا نییە و قسەکانیان سوود و مانایەك نابەخشێت، گەر خراپ سەرخستنی دۆستی نەزان[١] نەبوایە ئەو بیدعەیە -لەگەڵ لاوازبوونی- نەدەگەیشتە ئەو پلە و شانوشکۆیە، بەڵام توندی دەمارگیری ئەو دۆستە نەزانانە بەرگریکارانی حەقی پەلکێش کرد بۆ درێژکردنەوەی ململانێ و کێبەرکێ لەگەڵ ئەوانەدا لە پێشەکی قسەکانیاندا، هەروەها پەلکێشی کردن بە رەدکردنەوەی هەر قسەیەك ئەوان دەیلێن، بۆیە تەنانەت لەو قسەیەدا کە دەڵێن ((پێویستە فێرکردن و مامۆستا بوونی هەبێت)) دۆستانی نەزان سەرپێچییان لێ کردن، هەروەها لەو قسەیاندا کە دەڵێن ((هەموو مامۆستایەك مامۆستا نییە، بەڵکو پێویستە مامۆستایەکی مەعسووم بوونی هەبێت))، سەرئەنجام بەڵگەی ئەوان لە "پێویستی بە فێرکردن و مامۆستا" سەرکەوتنی بەدەست هێنا، چونکە قسەکان لە خۆیاندا دروست و رەوا بوون، و قسەی ئەوانەی رەدیان دەکردەوە شکستی هێنا، بۆیە کۆمەڵێك لەوانە (لە باتنییەکان) فریویان خواردو لە خۆیان دەرچوون گوایە ئەو سەرکەوتنە نیشانەی بەهێزیی مەزهەبەکەیان و لاوازی مەزهەبی نەیارانیانە، ئەوەیان لەبیرچوو هۆی سەرکەوتنی ئەوان

---

[١] - مەبەستی بە "دۆستی نـەزان" ئـەو کەسـانەن رەوگـەی ئایینـدارییان وەك رەوگـەی ئایینـداری ئیمـامی غـەزالی وایە، بەڵام خاوەنی زانستی تەواو نین و بـەو نەزانییـەش دەیانـەوێت بەرپەرچـی دەسـتەکانی تـر بدەنـەوە، بۆیـە لـە جێگەی ئەوەی شکستیان پێ بهێنن دەبنە هـۆی سەرخسـتنیان، چـونکە بـە بەڵگـەی لاواز دەیانـەوێت دەمکوتیـان بکەن، ئەمەش خوێنەری ئەو بەڵگە لاوازانە وا لێ دەکات دەستەکەی تر بە حـەق بزانێـت، نـەك ئـەو کەسـانەی کـە بەڵگەکانیان لاواز و بێبنەمان.

بۆ نەبوونی سەرخەری حەق دەگەڕێتەوە تاکو لەسەر ڕێگەیان بوەستێ و لێیان ڕاست ببێتەوە، دروست ئەوەیە دانبنێین بە پێویست بوونی مامۆستا و فێرکردندا، هەروەها پێویستە ئەو مامۆستایە مەعسووم بێت، بەڵام مامۆستای مەعسوومی ئێمە **محمد**(ﷺ) پێغەمبەری خودایە، گەر بڵێن "ئەو مردووە"! پێیان دەڵێن ((مامۆستاکەی ئێوەش بزرە)) گەر وتیان ((مامۆستاکەی ئێمە کۆمەڵێك بانگخوازی دروست کردووە و بە وڵاتاندا بڵاوەی پێکردوون، ئەو مامۆستا مەعسوومە چاوەڕوانی بانگخوازەکانە بگەڕێنەوە بۆ لای لە هەر شتێك کە جیاوازی کەوتە نێوانیانەوە، یاخود شتێکیان لێگیرا و تەمومژێك سەریهەڵدا)) ئێمەش دەڵێین ((مامۆستاکەی ئێمەش کۆمەڵێك بانگخوازی فێرکردووە و بە وڵاتاندا بڵاوەی پێکردوون و کامڵترین فێرکردنیش ئەو فێرکردنەیە خودا دەربارەی دەفەرموێت ﴿**ٱلۡيَوۡمَ يَئِسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمۡ فَلَا تَخۡشَوۡهُمۡ وَٱخۡشَوۡنِۚ ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي**﴾ المائدة: ٣ .

دوای کەماڵی فێرکردن مردنی مامۆستا زیان نابەخشێت وەك چۆن دیارنەمانی هیچ زیانێکی نییە.

ماوەتەوە ئەو قسەیان کە دەڵێن ((چۆن حوکم دەردەکەن بەسەر شتێکدا کە نەتان بیستووە؟ ئایا بە دەق حوکمەکە دەردەکەن کە نەتان بیستوە، یان بە ئیجتیهاد و بیروبۆچوون کە جێگەی کێبەرکێیە؟)) ئێمەش دەڵێین ((ئەو کارە دەکەین کە "مەعازی کوڕی جەبەل"[١] کردی، کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) ڕەوانەی یەمەنی کرد، ئێمەش حوکم بە دەق دەکەین کاتێك دەق بوونی هەبێت(رواه أبو دواد والترمذي وأحمد) ، ئەگەر نە، ئیجتیهاد دەکەین، بەڵکو ئەو کارە دەکەین بانگخوازەکانی ئەوان دەیکەن کاتێك بۆ دوورترین وڵات لە ئیمامەکەیان دووردەکەونەوە، ئەو ناتوانێت بە دەق (واتە قسەی

---

[١] - یەکێکە لە هاوەڵە زۆر نزیك و خۆشەویستەکانی پێغەمبەر(ﷺ)، یەکێکە لە ئەنصار.

ئیمامەکەی) کار بکات، چونکە دەقی سنووردار ناتوانێت رووداوە بێسنوورەکان لەئامێز بگرێت، بانگخوازەکەش ناتوانێت لە هەموو کار و بارێکدا بگەڕێتەوە بۆ ئەو ولاتەی ئیمامەکەی لێ دەژی، گەر بیەوێت ئەو رێگە دوورە ببڕێت و بۆ لای ئیمامەکەی بگەڕێتەوە تا دەچێتەوە بۆ لای ئەو کەسەی پرسیارەکەی کردووە مردووە، بۆیە سوودی گەڕانەوەکەی لەدەست دەچێت، هەر کەس رووگەی قیبلەی لێ تێکبچێت هیچ چارەسەرێکی نییە جگە لە ئیجتیهاد، چونکە گەر بگەڕێتەوە بۆ ئەو ولاتەی ئیمامەکەی لێ دەژی تاکو قیبلەی بۆ دیاری بکات کاتی نوێژەکەی لەدەست دەچێت، کەوابوو نوێژکردن دروستە بەپێی دیارکردنی قیبلە لەسەر گومان، دەوترێت ((ئەو کەسەی ئیجتیهاد دەکات و ناپێکێت یەك پاداشتی لای خودا هەیە و ئەو کەسەش دەیپێکێ دوو پاداشت))[1] دەی لە هەموو بابەتە ئیجتیهادییەکانی تردا هەر بەو جۆرەیە، پێدانی زەکات بە هەژارانیش بە هەمان شێوەیە، لەوانەیە زەکاتدەرەکە وا گومان ببات کەسەکە هەژارە و بەو ئیجتیهادەی زەکاتی پێبدات، بەلام لە راستیدا کەسەکە دەوڵەمەند بێت و ماڵ و سامانەکەی شاردبێتەوە، کەسی زەکاتدەر بەو کارەی هیچی نایەتە سەر با هەڵەشی کردبێت، چونکە بەپێی گومانی خۆی خودا مامەڵەی لەگەڵ دەکات، گەر بوترێت ((گومانی کەسانی نەیاریش هەروەك گومانی ئەو کەسە وایە)) دەڵێم ((ئەو کەسە نەیارە فەرمانی پێکراوە شوێنی گومانی خۆی بکەوێت نەك شوێنی گومانی کەسانی تر، هەر وەك ئەو کەسەی ئیجتیهاد دەکات لە دیاری کردنی قیبلەدا با کەسانی تریش پێچەوانەی ئەو بن لەو دیاری کردنەدا)) ئەگەر وتی ((لەلای ئێوەش کەسی تەقلیدکەر شوێنی ئەبو حەنیفە و شافیعی[2] دەکەون، یان شوێنی کەسانی تر دەکەون)) دەڵێم ((ئەو کەسەی لە قیبلەدا تەقلیدی زاناتر بە دیاری کردنی

---

[1] - رواه مسلم والبخاري وأبو دواد وابن ماجة والترمذي والنسائي (اي الستة) وأحمد.

[2] - دوو ئیمامی مەزنی ئەهلی سوننەتن و خاوەنی دوو مەزهەبی سەرەکین.

قیبلە دەکات لەباری لێ ئالۆزبوون و لێ تێکچووندایە، بۆیە شوێنی ئیجتیهادی ئەو کەسە دەکەوێت، لە مەزهەبیشدا هەر بەو جۆرەیە))[١].

پێغەمبەران(علیهم السلام) و ئیمامان-لەباری نەبوونی دەقدا- خەڵکیان گێڕاوەتەوە بۆ سەر ئیجتیهاد لەگەڵ ئەوەی دەیانزانی لە ئیجتیهاددا هەندێ جار هەڵە دەکەن، بەڵکو پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی ((من بە زاهیر بڕیار دەردەکەم، خودا بۆخۆی ئاگادارە بە پەنهان و ناوەوە))[٢]، واتە من بەو گومانەی لە قسەی شاهیدەکانەوە بۆم دروست دەبێت بڕیار دەردەکەم، لەوانەیە لەو ئیجتیهادەدا هەڵە بکەن، ڕێگەیەك نییە بۆ پارێزگاری کردن لە هەڵە لەم جۆرە ئیجتیهادانەدا، ئیتر چۆن دەبێت کەسێك بانگەشەی لەو جۆرە بکات؟!

لێرەدا دوو پرسیار دێتە ئاراوە: یەکەمیان ئەو قسەیان کە دەڵێن ((ئەمە گەر لە مەیدانی ئیجتیهادی ئەحکامی فیقهیدا دروست و ڕەوا بێت بۆ یاسا و ڕێساکانی عەقیدە دروست و ڕەوا نییە، چونکە کەسی هەڵەکار بیانوویەکی بەدەستەوە نییە، کەوابوو چ ڕێگەیەك بۆ گەیشتن بە حەق بگرینە بەر؟)) دەڵێم ((یاسا و ڕێساکانی عەقیدە قورئان و فەرموودە لە ئامێزیان دەگرن، وردەکارییەکانی پشتی ئەو یاسا و ڕێسانە کە جێگەی کێبەرکێیە پێویستە بە پێوەری ڕاست و ڕەوان (**القسطاس المستقیم**) حەقیان تێدا ببینینەوە، ئەوەش بریتییە لەو کۆمەڵە پێوەرەی خودا لە قورئاندا بەیانی کردوون، ئەوانەش پێنج دانەن کە لە کتێبی ((**القسطاس المستقیم**))دا لەبارەیانەوە باسم کردووە، گەر بڵێیت ((نەیارەکانت لەو پێوەرانەدا لەگەڵت ناکۆکن)) دەڵێم ((ناگونجێت تێگەیشتن لەو پێوەرانە بوونی هەبێت و پاشان ئەهلی فێرکردن

---

[١] - وەرگرتن لە ئیمامی مەعسوومەوە -کە ئیمام بزرە و دیار نییە- دەبێتە وەرگرتن لە دەمی کەسانی ترەوە، ئەوانیش لە دەمی کەسانی تر تا دەگات بە ئیمامە مەعسوومەکە، ئەمەش دیسان تەقلیدکردنە کە باتنییەکان دژی دەوەستنەوە.

[٢] - قال الحافظ العراقي والحافظ المزي: لا أصل له.

(باتنییەکان) سەرپێچی لیٚ بکەن، چونکە لە قورئان دەرمهێناون و فێریان بووم، ئەهلی مەنتق پێچەوانەی ئەو پێوەرانە نین، چونکە تەبان لەگەڵ ئەو مەرجانەی لە زانستی مەنتقدا دایانڕشتووە، پێوەرەکانیش پێچەوانە نین بەو زانستە، هەر بەو جۆرە ئەهلی کەلام لەگەڵی پێچەوانە نابنەوە، چونکە تەبان لەگەڵ ئەو بەڵگە نەزەرییانەی باسیان لەبارەوە دەکەن، لە زانستی کەلامدا بەو بەڵگە نەزەرییانە حەق دەبینرێتەوە)) گەر بڵێت ((گەر لەو جۆرە پێوەرانەت بەدەستەوەیە بۆچی ئەم هەموو ناکۆکی و جیاوازییەی نێوان خەڵکی کۆتا پیٚ ناهێنیت؟!)) ئەوا دەڵێم ((گەر ئەوانە گوێم بۆ بگرن دەمتوانی ئەو ناکۆکییەی نێوانیان کۆتا پیٚ بهێنم، لە کتێبی ((**القسطاس المستقيم**))دا باسی ڕێگەکانی هەڵگرتنی جیاوازییەکانم کردووە، لەو کتێبە رابمێنە تاکو بزانیت کە راست و دروستن، و بە دڵنیاییەوە جیاوازی و ناکۆکییەکان کۆتا پیٚ دەهێنێت گەر نەیاران گوێبگرن، بەڵام هەمووان گوێی بۆ ناگرن، بەڵکو تەنها دەستەیەك گوێیان بۆ گرتم، و ناکۆکی نێوانیانم کۆتا پێهێنا، ئیمامەکەی تۆ[1] دەیەوێت جیاوازی و ناکۆکی لە نێوانیاندا لاببات لەگەڵ گوێنەگرتنیان، ئەی بۆچی تا ئێستا جیاوازییەکان کۆتاییان پێنەهاتووە؟ ئەی بۆچی عەلی کوڕی ئەبی تالب نەیتوانی جیاوازییەکان کۆتا پیٚ بهێنێت کە پێشەوای هەموو ئیمامانە؟ یان ئیمامەکەی تۆیە بانگەشەی ئەوە دەکات بەزۆر هەموویان وا لێدەکات گوێبگرن، ئەی بۆچی تاکو ئێستا نەیتوانیوە گوێیان پێبگرێت؟ بۆ چ ڕۆژێك دوای خستووە؟ مەگەر بەهۆی بانگەوازەکەیەوە خەڵکی جیاوازی زۆرتر و زیاتری بۆ دروست نەبووە؟ بەڵیٚ، هەمیشە لە جیاوازیدا لە جۆرێك زەرەر دەترسێن کە سەردەکێشێت بۆ ڕشتنی خوێن و کاولکردنی وڵات و هەتیوکردنی ڕۆڵەکان و سەرهەڵدانی ڕێگری و جەردەیی و دزی و تاڵانی، لە جیهاندا بەهۆی بەرەکەتی نەهێڵانی

---

[1] - مەبەستی ئیمامی باتنییەکانە.

جیاوازییەوە لەلایەن ئیمامەکەتانەوە خێر و فەڕێك سەریهەڵداوە پێشتر بە خۆیانەوە نەبینیوە))[1] گەر بڵێت (بانگەشەی ئەوە دەکەیت جیاوازی و ناکۆکییەکان لەنێوان خەڵکیدا کۆتایی پێ دەهێنیت، کەچی سەرگەردانانی نێوان مەزهەبە دژبەیەکەکان و کێبەرکێکاری ناو جیاوازییەکان[2] گوێیان بۆ نەگرتی چجای نەیارەکانت، زۆربەی نەیارەکانت لەگەڵت پێچەوانە دەوەستنەوە، بۆیە تۆش هەروەك ئەوانی و لە ناکۆکییەکانی ئەوان جیانابیتەوە)) ئەمە پرسیاری دووەمیانە، لە وەڵامیدا دەڵێم ((ئەمەی دەیخەیە روو بەڵگەیەکە یەکەمجار دژ بە خۆتە، چونکە گەر ئەو کەسە وێڵ و سەرگەردانەی نێوان مەزهەبەکان بانگ بکەیت بۆ لای خۆت کەسەکە دەڵێت: بەچیدا دیارە لە نەیارەکانت باشتری، کاتێك زۆربەی ئەهلی زانست پێچەوانەن لەگەڵت؟ خۆزگە بمزانیبایە بەچی وەڵام دەدەیەوە! ئایا وەڵام دەدەیەوە بەوەی: "ئیمامەکەم دەقی لەسەرە"؟ کێ لە بانگەشەی دەقدا تۆ بەڕاست دەزانێت گەر دەقەکە لە پێغەمبەر(ﷺ) نەبیسترابێت؟ تەنها کاتێك گوێت بۆ دەگیرێت لەگەڵ ئەهلی زانستدا لە درۆ و داهێنانەکەتدا تەبا بیت، ئێستا وا دابنێ دەقێکت لەسەر ئیمامەکەت بە دەستەوەیە، گەر کەسەکە لە بنچینەی پێغەمبەرایەتیدا وێڵ و سەرگەردان بێت، و بڵێت: با ئیمامەکەت موعجیزەکەی عیسا(علیه السلام) دووبارە بکاتەوە، ئەویش بڵێت: بەڵگەی راستگۆیی من ئەوەیە دەتوانم باوکت زیندوو بکەمەوە، دواتر ئەو کەسە توانی باوکی زیندوو بکاتەوە، پاشان پرسیاری لێ بکات: ئێستا من حەقم یان نە؟ بە چیدا راستگۆیی ئەو کەسەمان بۆ دەربکەوێت؟ لە کاتێکدا هەموو خەڵکی بەو موعجیزەیە راستگۆیی

---

[1] - دیارە ئیمامی غەزالی لەو گشتە جیاوازی و ناکۆکییەی نێوان دەستە و مەزهەبەکان بێزارە، بۆیە وەك لێدانێك بۆ ئیمام و بانگەشەکەی ئەوان قسەکەی دەردەبڕێت.

[2] - واتە رەخنەگری نەیار دەیەوێت بڵێ"تۆ جیاوازی نێوان مەزهەبەکانی ئەهلی سوننەت پێ چارەسەر نەکراوە، ئیتر چۆن جیاوازی مەزهەبەکانی دەرەوەی ئەهلی سوننەتت پێ چارەسەر دەکرێت؟".

"عیسا"یان بۆ دەرنەکەوت، بەڵکو کۆمەڵێك پرسیاری ئاڵۆزی لەسەرە کە تەنها بە وردبوونەوەیەکی ژیرمەندانەی قووڵ چارەسەر دەکرێن، تێڕامانی ئەقڵیش لەلای تۆ (کەسی باتنی) متمانەی پێ ناکرێت[1]، هەر کەسێکیش سیحر نەناسێت و جیاوازی نەکات لە نێوان سیحر و موعجیزەدا ناتوانێت موعجیزە بکات بە بەڵگەی راستگۆیی کەسەکە، گەر ئەو حەقیقەتە نەزانێت کە خودا بەندەکانی گومڕا ناکات -پرسی گومڕاکردن و سەختیی دیاریکردن و دەرهێنانی وەڵامێکی دروست و جیاکردنەوەی حەق لە باتڵ لەناو زانایاندا بەناوبانگە- بەچ بەڵگەیەك هەموو ئەمانە دەبڕێنە دواوە؟ کەوابوو ئیمامەکەت لەپێشتر نییە بە شوێنکەوتن لە نەیارەکانت)) بۆیە -گەر بیەوێت وەڵام بداتەوە- دەگەڕێتەوە بۆ سەر ئەو بەڵگە نەزەرییانەی کارکردن پێیان رەد دەکاتەوە، نەیارەکانی ئەو هەمان ئەو بەڵگانە دەکەنە بەڵگەی خۆیان و رۆشنتر و بەهێزتر لە ئەوان دەیانخەنەروو؟ ئەم پرسیارەش بە وەرچەرخانێکی گەورە بە ڕووی خۆیاندا شکایەوە، گەر یەکەمین و دواهەمینیان کۆببنەوە بۆ ئەوەی وەڵامی ئەو پرسیارە بدەنەوە ناتوانن.

تێکچوونەکەی ئەوان لەو جێگەوە دەستی پێکردووە کە لەگەڵ دەستەیەکی لاوازدا موجادەلەیان کردووە، ئەو دۆستە نەزانانەی بە شکاندنەوەی بەڵگەکانی ئەوانەوە بە رووی خۆیاندا سەرقاڵ نەبوون، بەڵکو تەنها بە وەڵامی پرسیارەکانی ئەوانەوە خەریکبوون، ئەم ڕێبازەش لە رەخنەگرتن قسە تیایدا درێژە دەکێشێت، کە بەخێرایی مرۆڤ تێیناگات و بەکاری دەمکوت کردنی ئەوانە نایەت، گەر یەکێك بڵێت ((ئەمە بریتییە لە شکاندنەوە و بە ڕوودا وەرگێڕانی پرسیاری کەسی نەیار، ئایا وەڵامێکی لەبارەوە هەیە؟)) دەڵێم ((بەڵێ، وەڵامەکەی ئەوەیە گەر کەسی وێڵ و سەرگەردان بڵێت: من وێڵ و سەرگەردانم، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پرسە دیاری نەکات کە تیایدا

---

[1] - چونکە باوەڕیان بە قسەی ئیمامی مەعسوومە کە وەك دەقی قورئان و فەرموودە وایە لەلایان.

سەرسام بووە، پێی دەوترێت: تۆ وەك ئەو نەخۆشە وایت کە دەڵێ نەخۆشم و نەخۆشییەکەی دیاری ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا داوای چارەسەر دەکات، بۆیە پێی دەوترێت: هیچ دەرمانێك بوونی نییە ببێتە چارەسەر بۆ هەرچی نەخۆشییە، بەڵکو هەر دەرمانێك بۆ نەخۆشییەکی تایبەتە، لە سەرئێشە و سکچوون و شتانی تریش.. هەر بەو جۆرە کەسی وێڵ و سەرگەردان دەبێت وێڵی و سەرگەردانییەکەی خۆی دیاری بکات، گەر پرسەکەی دیاری کرد بە بەکارهێنانی پێنج پێوەرەکە[1] حەقی تێدا دیاری دەکرێت، کە هەر کەسێك لەو پێنج پێوەرە تێبگات دان بەوەدا دەنێت پێوەری راست و دروستن، پێوەرێکە متمانە بە کێشانە و پێوانەکەی دەکرێت، لەوێوە لە ترازووەکە و پێوەرەکە تێدەگات، دواتریش لە پێوانەکە دڵنیا دەبێتەوە، وەك چۆن فێرخوازی زانستی ژمێریاری فێری ژمێریاری دەبێت، یان هەروەك ژمێریارێکی مامۆستا کە زانایە بە زانستەکە و راستگۆیە تیایدا))

ئێستا و لێرەدا مەبەست دەرخستنی هەڵە و پەڵەی مەزهەبەکەیان نییە، لە کتێبی ((**المستظهري**)) بۆ یەکەمجار باسم لەبارەوە کردووە، دووەم جاریش لە کتێبی ((**حجة الحق**))دا، ئەوەش وەڵامی کۆمەڵێك قسەیانە کە لە بەغدا بۆیان خستمە روو، سێیەم جاریش لە کتێبی ((مفصل الحق))دا کە دوازدە بەشە، ئەمەش وەڵامی کۆمەڵێك قسەیە کە لە "هەمەدان" خستیانە روو، چوارەم جاریش لە کتێبی ((الدرج)) کە بە خشتە نەخشاندوومە، ئەوەش بریتییە لە قسە وشك و بێماناکانیان کە لە شاری "**طوس**" بۆیان خستمە روو، هەروەها شەشەم جار لە کتێبی ((**القسطاس المستقیم**))دا، ئەمەش لەخۆیدا کتێبێکی سەربەخۆیە مەبەستەکەی بریتییە لە بەیان کردنی مەرامی زانستەکان و پشتیوانی بێنیازی و پێویستنەبوون لە ئیمامی مەعسووم، بۆ هەر کەسێك تێبگات و لێی حاڵی ببێت.

---

[1] - مەبەستی ئەو پێنج پێوەرەیە لە کتێبی "**القسطاس المستقیم**"دا بەیانی کردوون.

مەبەستەکە ئەوەیە ئەو دەستەیە هیچ شتێکیان لەلا نییە مرۆڤ لە تاریکستانی بیروبۆچوونەکان قوتار بکات، بەڵکو ئەوان لەگەڵ دەستەوسانییان لە هێنانەوەی بەڵگە بۆ دیاریکردنی ئیمامی مەعسووم ئەو ماوەیەی مۆڵەتمان پێداون درێژەی کێشاوە، لەسەر پێویستیی بە"فێرکردن و مامۆستای مەعسووم" کە ئەوان دیارییان کردبوو بەڕاستمان زانین، پاشان پرسیاری ئەو زانستەمان لێ کردن کە لەو مەعسوومەوە وەریان گرتووە و دواتر تەمومژی ئەو زانستەمان بۆ بەیان کردن و تێینەگەیشتن، چجای بتوانن قسەکانی ئێمە بەرپەرچ بدەنەوە، کاتێک دەستەوسان بوون لە وەڵامدانەوە شتەکانیان گواستەوە بۆ لای ئیمامی نادیار و بزر بوو، وتیان گەر بتەوێ وەڵامت دەست بکەوێت دەبێت سەفەر بۆ لای ئیمام بکەیت)) ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە ئەوەیە هەموو تەمەنیان لە داوای مامۆستا و ئیمامی مەعسووم و فەخرکردن بە شوێنکەوتنی ئەو ئیمامە بەفیڕۆدا و هیچ شتێکی لێوە فێرنەبوون، وەك ئەو کەسەی لە پیسی هەڵـژەنراوە و بۆ بەدەستهێنانی ئاو خۆی ماندوو دەکات، بەڵام کاتێک دەیبینێتەوە بەکاری ناهێنێت و بەو لیتە و پیسییەوە دەمێنێتەوە.

هەندێ کەس بانگەشەی زانستی باتنییەکان دەکەن، کەچی زانستەکەی هیچی تر نییە جگە لە فەلسەفەی وشکی فیساغۆرس[١] کە یەکێکە لە فەیلەسووفە پێشینەکان، مەزهەبەکەی وشکترین مەزهەبی فەلسەفییە، ئەرەستۆتالیس بەرپەرچی داوەتەوە، بەڵکو قسە و بۆچوونەکانی سووك و رسوا کردووە، ئەو فەلسەفە وشکەش لە کتێبی ((إخوان الصفا))دا باسی لەبارەوە کراوە، ئەوەی روون و ئاشکرایە ئەو کتێبەیان ناواخنی فەلسەفەیە نەك فێربوون لە ئیمامی مەعسوومەوە.

سەیرە کەسێك هەموو تەمەنی بۆ زانست تەرخان بکات و خۆی ماندوو بکات پاشان بەو زانستە وشك و بێزراوە قەناعەت بکات، واشگومان ببات گەیشتۆتە دوورترین

---

[١] - فیساغورس (٥٨٠-٥٠٠ پ.ز) فەیلەسوف و زانای بیرکاری یۆنان.

مەبەست و مەرامی زانستەکان، ئاوسێیەتی ئەمانەشمان کرد و بە ناوەوە و دەرەوەیاندا شۆڕبووینەوە، کۆی دەرئەنجامیان ئەوەیە کە خەڵکی نەزان و رەشۆکی و کەسانی لاواز لە بیر و ژێریدا هەڵدەنێن و فریودەدەن، گوایە پێویستیان بە مامۆستای مەعسوومە، کاتێ یەکێك رەدی بکاتەوە پێویستی بە مامۆستای مەعسوم بێت دەکەونە موجادەلەی ئەو کەسە نەزانە بە قسە و بەڵگەی بەهێز و دەمکوتکەر، تا قەناعەتیان پێ دەهێنن و رازییان دەکەن یاریدەدەری ئیمام[1] زانستەکەیان پێ بگەیەنێت، کەسەکە سەرگەردانەکە دەڵێت ((باشە، ئێستا زانستەکەی ئیمامان پێ بگەیەنە تاکو سوود لە پەیامەکەی ببینین)) ئەویش دەوەستێ و پێی دەڵێت ((ئێستا کە تۆ ئەوەت رادەستی من کردووە برۆ بەدوای ئیمامدا بگەڕێ، مەبەست و پەیامی من تەنها ئەوەندە بوو))، چونکە دەزانێت گەر لەوە زیاتر قسە بکات رسوا دەبێت و راستەقینەی درۆکانی دەردەکەون، ئەو کات چارەسەری بچووکترین تەنگەشەی فیکری پێ ناکرێت[2]، بەڵکو لە تێگەیشتنیان دەستەوسانە، چجای بتوانێت وەڵامیان بداتەوە.

ئەمە حەقیقەتی حاڵی ئەم دەستەیە بوو، بۆ خۆت تاقییان بکەرەوە لە کۆتاییدا رقیان لێ هەڵدەگری و بێزیان لێ دەکەیەوە، کاتێك ئێمە تاقیمان کردەوە دەستمان لێ شۆرین و لێیان دوورکەوتینەوە.

---

[1] - لە سەرەتاوە بە پێویست بوونی مامۆستای مەعسووم کەسەکان قەناعەت پێ دەهێنن، دواتر کە قەناعەت دەهێنن و پرسیاری ئەو مامۆستا مەعسوومە دەکەن پێیان دەڵێن: لە یاریدەدەری ئیمام وەربگرە.

[2] - گەر یاریدەدەری ئیمام لەو دوو قسە زیاتر شتێك بە کەسەکە بڵێت هەموو بنەمای مەزهەبەکەیان هەڵدەوەشێتەوە، چونکە ئەوان پێیان وایە دەبێت هەر کەسە بۆخۆی لە مامۆستای مەعسوومەوە زانستەکە وەربگرێت.

٤. ڕێگەی سۆفییەکان

پاشان کە لە لێکۆڵینەوەی ئەم دەستەیە (باتنییەکان) تەواوبووم بە هەموو توانای خۆمەوە رووم لە ڕێگەی سۆفییەکان کرد، ئەوەم زانی ڕێگەی ئەم دەستەیە بە زانست و بە کردار بەدەست دێت، بەرئەنجامی زانستەکانیان بریتییە لە بڕینی کۆسپی دەروون، و خۆ پاکڕاگرتن لە ئەخلاقی ناپەسەندی دەروون و سیفەتە ناباشەکانی، تا بە هۆیەوە دڵی لە هەموو شتێك جگە لە خودا خاڵی بکاتەوە و بە یادی خودا بیڕازێنێتەوە.
بەدەستهێنانی زانست ئاسانتر بوو لەسەرم تا ئەنجامدانی کردار[١]، سەرەتا دەستم کرد بە بەدەستهێنانی زانستەکەیان لە کتێبەکانی خۆیانەوە، لەوانە ((قوت القلوب))ی ئەبی تالبی مەکی[٢] و کتێبەکانی حاریس المحاسبی، و هەندێك لە نووسینی پەرش و بڵاوی "جونەیدی بەغدادی"[٣] و ئەبوبەکری شیبلی[٤] و ئەبی یەزیدی بوستامی[٥] و کەسانی تر لە پیاوانی ئەم ڕێگەیە، تا بە تەواوی لە حەقیقەت و شاراوەی مەرام و مەبەستی زانستەکەیان حاڵی بووم، ئەوەندەی بەردەست بوو لە ڕێگە و ڕێبازیان بە فێربوون و گوێگرتن بەدەستم هێنا، ئەوەم بۆ دەرکەوت کە تایبەتمەندترین تایبەتمەندییان بە فێربوون

---

[١] - بۆ تێگەیشتن لە دەستەکانی تر تەنها زانست بەس بوو، بەڵام بۆ تێگەیشتن لە ڕێگەی ئەهلی تەسەوف دەبێ لەپاڵ زانستدا کردار ئەنجام بدەی ئەوجا لە ڕێگەکەیان تێدەگەی.

[٢] - **"أبي طالب المكي"**ئیمامی زاهید و عاریفی سۆفییەکان (ساڵی ٣٨٦ی کۆچی مردووە)، خاوەنی کتێبی "قوت القلوب"ە.

[٣] - **"جنيد البغدادي** (٢٩٧ی کۆچی مردووە)، عاریف و زاهیدی ڕێگەی تەسەوف، هاوەڵی **"السري السقطي و الحارث المحاسبي"** کردووە.

[٤] - **"أبوبكر الشبلي** (٢٤٧-٣٣٤ھ) سۆفی و زاهید و عاریف، هاوچەرخی جونەید و حەللاج بووە.

[٥] - **"أبي يزيد البسطامي"**: (١٨٨-٢٦١ھ) سۆفییەکی مەزن و یەکێك بووە لە عاریفان.

و گوێگرتن بەدەست نایەت، بەڵکو بە چێژ و حاڵ و گۆڕینی سیفات دەستەبەر دەبێت، جیاوازییەکی گەورە هەیە لە نێوان زانست بە لەشساغی و زانست بە تێری و هۆکار و مەرجەکانیان لەگەڵ ئەوەی کە بۆخۆت لەشساغ و تێربیت، هەروەها جیاوازی زۆر هەیە لە نێوان زانست بە مەستبوون و سەرخۆشبوون -کە حاڵەتێکە بەهۆی زاڵبوونی تەمومژی بەرزەوەبوو لە گەدەوە کانزای بیر و هۆش سڕ و بێئاگا دەکات- لەگەڵ کەوتنە ناو حاڵەتی مەستی و سەرخۆشی، بەڵکو سەرخۆش زانستی بە رادە و سنووری سەرخۆشییەکەی خۆی نییە، ئەوە کەسی بەئاگایە رادە و سنوور و پایەی مەستی و سەرخۆشی دەزانێت، پزیشك لە حاڵەتی نەخۆشیدا سنوور و رادەی لەشساغی و هۆکارەکان و دەرمانەکانی دەزانێت هەرچەند بۆخۆی لەو کاتەدا تەندروستی لەدەستداوە، جیاوازی نێوان حەقیقەتی زوهد و مەرجەکانی و هۆکارەکانی لەگەڵ ئەوەی کەسەکە لەناو حاڵی زوهددا بێت و نەفسی لە دونیا پەڕی گرتبێت هەر بەو جۆرەیە.

بۆیە یەقینم پەیدا کرد کە ئەم دەستەیە ئەهلی حاڵن نەك تەنها خاوەنی قسە بن، ئەوەندەی پێویست بێت بەدەست بهێنرێت لە زانست بەدەستم هێنا، شتێك نەمایەوە بە فێربوون و گوێگرتن بەدەستی بهێنم، جگە لەوەی پێویست بوو بە چێژوەرگرتن و سلوك بەدەستی بهێنم، بەهۆی ئەو زانستانەوە کە کارم تێدا کردبوون و ئەو رێگانەی گرتمنە بەر بۆ پشکنینی هەردوو جۆرە زانستەکەی شەرعی و ئەقڵی ئیمانێکی یەقینیم بە خودا و پێغەمبەرایەتی و رۆژی دوایی لا دروست بووبوو.

ئەم سێ ئەسڵەی ئیمانیش بە ناخمدا شۆڕبووبوونەوە، نەك تەنها بە بەڵگەیەکی دیاریکراوی بەدەستهاتوو، بەڵکو بە هۆکار و بەراورد و ئەزموونگەلێك کە وردەکارییەکانی نایەنە هەژماردن.

ئەوەم بۆ دەرکەوت تەنها بە تەقوا بەختەوەری دوارۆژ بەدەست دێت، هەروەها بە گرتنەوەی نەفس لە ئارەزوو، سەری هەموو ئەمانەش بریتییە لە بڕینی پەیوەندی دڵ

لەگەڵ دونیا و پشتهەڵکردن لە خانەی فریودەر و رووکردنە خانەی هەمیشەیی و نەبڕاوە، رووکردنە خودا بە ئەوپەڕی لێبڕانەوە، ئەمەش بەدەست نایەت تا پشت لە ماڵ و پلە و پایەی دونیایی نەکەم، و لە خەرۆکەر و پەیوەستبوونەکان[1] هەڵنەیەم.

پاشان سەرنجی حاڵی خۆمدا، بینیم لە پەیوەستبوونەکاندا نغرۆ بووم، لە هەموو لایەکەوە چاویان تێبڕیوم، سەرنجی کاروکردەوەکانی خۆم دا کە باشترینیان وانە وتنەوە و بڵاوەپێکردنی زانست بوو بینیم سەرقاڵی کۆمەڵێك زانستم کە گرنگییەکی ئەوتۆیان نییە و سوودێك بە رێگەی دوارۆژم ناگەیەنن.

پاشان لە نییەتی وانە وتنەوەکەم رامام، بینیم مەبەستەکەم بۆ خودای موتەعال پاڵفتە نییە، بەڵکو پاڵنەر و بزوێنەرەکەی بریتییە لە لە داوای پلە و پایە و دەرکردنی ناوبانگ، لەوە دڵنیابوومەوە من لە لێواری هەرەسێکی گەورەدام، بەڵکو لە قەراغی ئاگرێکی گەورەدام گەر نەتوانم ئەم حاڵە خراپەی خۆم بگۆڕم.

ماوەیەك بە سەرومڕی بیرم لەم حاڵەتەی خۆم کردەوە، من هێشتا لە دۆخی هەڵبژاردندا بووم، رۆژێك بڕیارم دەدا بەغدا بەجێبهێڵم و ئەو حاڵەتە ناپەسەندە لە خۆم دابڕنم، رۆژێکی تر بڕیارەکەم هەڵدەوەشاندەوە، هەنگاوێکم بەرەو پێشەوە هەڵدەگرت و هەنگاوێك بۆ دواوە دەگەڕامەوە، بەیانی بڕیاری سەفەر بەرەو دوارۆژم دەردەکرد و ئێوارە سەربازانی ئارەزوو بڕیارەکەیان هەڵدەوەشاندەوە، حەزەکانی دونیا بە کۆت و زنجیرەکانی خۆی رایاندەکێشام، بانگکەری باوەڕیش بانگی دەکرد: "با سەفەر بکەین، با سەفەر بکەین، تەمەن زۆری نەماوە، سەفەرێکی دوور و درێژت لەبەرە، هەموو ئەوەی تۆ تیایدا دەژی لە زانست و کردار ریا و خۆ بەزلزانینە، گەر ئێستا خۆت بۆ دوارۆژ ئامادە نەکەی کەی خۆت ئامادە دەکەیت؟ گەر ئێستا پەیوەندییەکانت کۆتا

---

[1] - خەرۆکەر: بریتییە لەو شتانەی مرۆڤ سەرقاڵ دەکەن و سوودێکی دونیایی یان دوارۆژیی لێوە بەرهەم نایەت، پەیوەستبوونەکان: بریتین لە هەموو ئەو پەیوەندیانەی مرۆڤ لە رۆیشتن بەرەو خودا رادەگرن یان دوادەخەن.

پێ نەهێنێت ئەی کەی کۆتایی پێ دەهێنیت؟" لەو کاتەدا پاڵنەری سەفەر بەرەو دوارۆژ لە ناخمدا بەهێز دەبوو، بڕیار و لێبڕانم بۆ هەڵهاتن و یەکلابوونەوە بۆ خودا زیادی دەکرد.

پاشان شەیتان دەهات و دەیوت ((ئەو حاڵەتەی تۆ حاڵەتێکی گوزەرکردە و کەموکورتە، ئاگاداربە و بە گوێی مەکە، چونکە زوو حاڵەتەکەت کۆتایی پێ دێت، گەر بۆی ملکەچ ببیت و ئەم پلە و پایە مەزنە بەجێبهێڵیت، گەر ئەم ناز و نیعمەت و شانوشکۆیە لەدەست بدەی، گەر ئەم ژیان و گوزەرانە بێنەیارە وازلێبهێنی لەوانەیە جارێکی تر حەزەکانت بۆ بگەڕێنەوە و جارێکی تر نەتوانی پلە و پایەکەت بەدەست بهێنییەوە))[1]

ماوەیەکی زۆر لە نێوان راکێشانی دونیا و بانگکەری دوارۆژدا دڵەڕاوکێم بوو، نزیکەی شەش مانگ لەو دۆخەدا بووم، لە سەرەتای مانگی رەجەبەوە ساڵی چوارسەد و هەشتا و هەشتی کۆچی و لەو مانگەدا حاڵەتەکەم لە رادەی ویست و هەڵبژاردن تێپەڕی و بوو بە حاڵەتێکی ناچاری، خودای موتەعال قوفڵی دا لە زمانم تا وام لێ هات نەتوانم وانە بڵێمەوە، ئەوپەڕی کۆششم کرد تەنها یەك رۆژ بتوانم -لەبەر دڵخۆشبوونی ئەوانەی تێکەڵیان بووم- وانە بڵێمەوە، بەڵام زمانم بە تەنها یەك وشەش گۆی نەدەکرد، بەڵکو بەهیچ رێگەیەك توانای قسەم نەبوو، ئەم زمان بەستنە حوزنێکی گەورەی لە دڵدا دروست کرد، بەهۆیەوە خواردن و خواردنەوەم بە گەروودا نەدەچووە خوارەوە، تەنانەت "تریت"یشم بۆ قووت نەدەدرا، نەك ئەوە بەڵکو تەنها یەك پارووش، ئەمەش سەریکێشا بۆ لاوازبوونم، تا پزیشکەکان هیوایان بە چارەسەرم بڕی و وتیان ((ئەمە حاڵەتێکە بەسەر

---

[1] - ئیمامی غەزالی لە شاری بەغدا وەك سەرۆکی زانکۆی "المستنصرية" بوو، وەك خۆی ئاماژەی پێ دەدا نزیکەی سێ سەد قوتابی هەبووە، ژیان و گوزەران و پلە و پایەی لە ئاستێکی زۆر بەرزدا بووە و یەکێك بووە لە کەسە نزیکەکانی خەلیفەی ئەو سەردەمە.

دڵیدا دابەزیوە، لەوێشەوە بەسەر میزاجیدا شکاوەتەوە، بۆیە هیچ ڕێگەیەك بۆ چارەسەری نییە، مەگەر کاتێك ئەو نهێنییە پەنگخواردووە لە دڵی خۆی دەربکات))
پاشان کە هەستم بە دەستەوسانی خۆم کرد و هەڵبژاردن بە تەواوی لە دەستی مندا نەما، هانام بۆ خودا برد بە هانابردنی کەسێکی هەڵهاتووی ناچار کە هیچ شتێکی بە دەستەوە نەماوە، ئەو کەسەی وەڵامی دوعای کەسی ناچار دەداتەوە وەڵامی منیشی دایەوە، پشتهەڵکردن لە پلە و پایە و ماڵ و منداڵ و خانەوادە و دۆست و ناسراوانی لەلا ئاسان کردم، لە دەرەوە ئاماژەم دابوو بەوەی شاری بەغدا بەجێدەهێڵم و روو لە مەککەی شەریف دەکەم، بەڵام لە ناوەوە بڕیاری مانەوەم دابوو لە شام، نەمدەویست بەو بڕیارەم بزانن نەوەك خەلیفە و دۆستانم لە بڕیاری مانەوەم لە شام پاشگەزم بکەنەوە، بە گرتنەبەری هەندێك بیانوو و پاساو لە بەغدا دەرچووم، بڕیارم دابوو جارێکی تر بۆ شاری بەغدا نەگەڕێمەوە، بەسەر ئیمامانی ئەهلی عێراقدا گەڕام هیچ یەکێك لەوانە پشت هەڵکردن لەو پلە و پایانەی بە ڕەوا نەدەبینی، چونکە ئەوان پایەی منیان بە پایەیەکی ئاینیی مەزن تەماشا دەکرد، ئەوەش پێگەی زانست و تێگەیشتنی ئەوان بوو.
خەڵکی بیروبۆچوونی جۆراوجۆریان لا دروست بوو، هەندێ لەوانەی لە عێراق دوور بوون وا گومانیان برد ڕۆیشتنەکەم بە هۆی دەسەڵاتدارانەوە بووە، بەڵام ئەو دەسەڵاتدارانەی نزیکم بوون سووربوون لەسەر پەیوەستبوون بە منەوە و تکایان لە من دەکرد بەغدا بەجێنەهێڵم، بەڵام من هەر سووربووم لەسەر پشتەهەڵکردن و لانەکردنەوە بەلای داواکانیاندا، بۆیە دەیانوت ((ئەمە فەرمانێکی ئاسمانییە، هیچ هۆیەکی نییە جگە لە چاوپیسی کە ئەهلی ئیسلام و ئەهلی زانستی گرتۆتەوە))
بەغدادم بەجێهێڵا، هەموو ماڵ و سامانەکەم دابەش کرد، جگە لە بڕێکی کەم کە پێی بژیم لەگەڵ بژێوی منداڵەکان، ئەو بڕە کەمەش لەو روخسەیەوە لەگەڵ خۆم هێنام کە

ماڵی عێراق لـە بەرژەوەندییەکانـدا بـەکاردەهێنرێت، چـونکە هـەموو عێـراق وەقفـی موسڵمانانە، بۆیە هیچ ماڵێك لە دونیادا بۆ کەسێکی زانا تاکو ڕۆزی مـاڵ و منـداڵی پێبدات لەو ماڵە حەڵاڵتر نییە.

گەیشتمە شام، نزیکەی دوو ساڵ کـارم بـریتی بـوو لـە گۆشـەگیری و خەڵوەنشـینی، و وەرزشـی ڕۆحـی و کۆشـان لەگـەڵ خـۆ، و سـەرقاڵبوون بـە پاکژکردنـەوەی دەروون، و پوختـەکردن و راسـتکردنەوەی ئـەخلاق، و پاڵفتـەکردنی دڵ بـۆ یـادی خـودا، وەك لـە کتـێبی سـۆفییەکانەوە وەرم گرتبـوو، ماوەیـەك لـە مزگـەوتی دیمەشـق[1]. سـەرقاڵی ئیعتیکاف بووم، بـە منارەکـەدا سـەردەکەوتم و بەدرێـژایی ڕۆژ تیایـدا دەمامـەوە، و دەرگاکەم لەسەر خۆم دادەخست.

دوایـی لـە شـامەوە بـەرەو"**بیـت المقـدس**" کەوتمـە ڕێ، هـەموو ڕۆژێـك دەچـوومە "**الصخرة**" و دەرگاکەم لەسەر خۆم کلۆم دەکرد.

دواتـر پاڵنـەری حـەج و ئامـادەیی بـۆ خێـر و فـەڕی مەککـە و مەدینـە و زیـارەتی پێغەمبەر(ﷺ) داگیری کردم، لە دوای ئەوەی زیارەتی ئیبراهیم(علیه السـلام) خـەلیلم کرد، بۆیە بەرەو حیجاز کەوتمە ڕێ.

پاشان ڕێکشانی هیممـەت و داوا و حـەزی منداڵـەکان هێنامیانـەوە بـۆ نیشـتمان[2]، گەڕامەوە بۆ نیشتمان دوای ئەوەی دوورترین کەس بووم لە گەڕانەوە بـۆ لای، لـەوێش گۆشەنشینینم بە پەسەند زانی تاکو خەڵوە لە خـۆم تێکنـەدەم و دڵـم بـۆ یـادی خـودا پاڵفتە بکەم.

ڕووداوەکانی زەمانە و پێویستی منداڵەکان و پێویستییەکانی بژێوی ڕووی مەبەست و مەرامی لێدەگۆڕیم و خاوێنی خەڵوەتی لێ تێکدەدام، بۆیە تەنها نـاو بـەناو حـاڵم بـۆ

---

[1] - مەبەستی جامع ئەمەوییە.

[2] - گەڕانەوە بۆ **شام**.

پالْفتە دەبوو، لەگەلْ ئەوەشدا هێشتا لە خۆم و حالْی باش بێهیوا نەبووبووم، کۆسپ و لەمپەرەکان لەسەر حالْی باش لایان دەدام و جارێکی تر دەگەڕامەوە سەری.
نزیکەی دە سالْ لەسەر ئەو حالْە بووم، لەو دە سالْەدا لە کاتی خەلْوەکانمدا کۆمەلْێك شتم بۆ والاّ بوو کە نایەنە هەژماردن، ئەو بڕەی کە پێویستە بوترێت تاکو سوودی لێ ببینرێت: بە یەقین بۆم دەرکەوت کە تەنها سۆفییەکانن بوون بە سالیکی ڕێگەی خودا، سیرەی ئەوان باشترین و جوانتریت سیرەیە، ڕێگەکەیان راستترین ڕێگەیە، ئەخلاقیان پاکترین ئەخلاقە، بەلْکو گەر هۆشمەندترین هۆشمەند و حەکیمترین حەکیم و زاناترین کەس بە نهێنییەکانی شەرع کۆبکرێتەوە بۆ ئەوەی شتێك لە سیرە و ئەخلاقی ئەوان بگۆڕن و بە باشتر لەوە شوێنی بگرنەوە ئەوا ناتوانن و هیچ ڕێگەیەك نییە لە بەردەمیاندا، چونکە تەواوی جوولْە و وەستان و دەرەوە و ناوەوەیان لە نووری چرای پێغەمبەرایەتییەوە وەرگیراوە، لەودیو نووری پێغەمبەرەوە(ﷺ) نوورێکی تر نییە مرۆڤ دەستی پێوە بگرێت.
بەگشتی دەبێ خەلْکی چی بلْێن لەمەڕ ڕێگەیەك یەکەمین مەرجی خۆخاوێن کردنەوە بێت، ئەوەش بریتییە لە خاوێنکردنەوەی دلْ لە هەموو شتێك جگە لە خودا، کلیلی ئەو دلْە کە پاکبوونەوەیە وەك کردنی "الله أکبر"ی دابەستنی نوێژە، نوقمبوونی تەواوی دلْ لە یادی خودادا، وەك چۆن کەسی نوێژکەر دوای کردنی "الله أکبر" لە نوێژەکەیدا نوقم دەبێت، کۆتاییەکەشی بریتییە لە فەنابوونی تەواو[1] لە خودای موتەعالدا، ئەم فەنابوونە کۆتاییەکەیەتی[2] بەراورد بە سەرەتاکەی کە سالیك تیایدا

[1] - فەنابوون مانای توانەوە و تێکەلْ بوون نییە بە خودا، چونکە خودا لەوە مەزنتر و پاکترە لە دروستکراوەکانیدا بتوێتەوە، بەلْکو لەدەستدانی ویست و حەز و بڕیارە بەرانبەر بڕیارەکانی خودا، بە دەربڕینێکی تر دەرچوونە لە ئیرادەی خۆ بۆ ئیرادەی خودای موتەعال و تەسلیمبوونی تەواو بە قەدەرەکانی.
[2] - مانای توانەوە لە مەعبوود دەگەیەنێت، ئەمەش وەهم و خەیالێك بوو کە دەستەیەك لە سۆفییەکان بۆیان دروست دەبوو.

ویست و هەڵبژاردن و بەدەستهێنانی لەدەست نەداوە، ئەمەش وەك ساغبوەتەوە سەرەتای ڕێگەکەیە، ئەوەی بەدوای ئەو سەرەتادا دێت وەك توناوتوونێك وایە و سالیك پیایدا گوزەر دەکات.

لە سەرەتای ڕێگەوە موشاهەدە و کەشف دەست پێدەکات، تا لە ئاگاهیدا فریشتە و ڕۆحی پێغەمبەران(علیهم السلام) دەبینن، دەنگیان دەبیستن و لێیانەوە سوودێکی زۆر وەردەگرن، پاشان لە موشاهەدەی وێنە و نموونەوە (**الصورة و المثال**) حاڵ بەرز دەبێتەوە بۆ پلەگەلێك زمان ناتوانێت تەعبیریان لێ بکات، هەر کەس بیەوێت تەعبیریان لێ بکات دەربڕینەکەی ڕووبەڕووی هەڵەیەکی ئاشکرا دەبێتەوە کە ناتوانێت خۆی لێ لابدات.

بەگشتی دەگەنە ئاستێك لە نزیکی دەستەیەك خەیاڵ و وەهمی حلولیان[١] بۆ دروست دەبێت، دەستەیەکی تر ناوی دەنێن گەیشتن، هەموو ئەوانە هەڵەن، ڕووی هەڵەی ئەوانەمان لە کتێبی"**المقصد الأسنى**"دا خستۆتە ڕوو، بەڵکو ئەوەی کەوتۆتە ناو ئەو حاڵەوە تەنها دەبێت بڵێ:

وکان ما کان ما لست أذکره فظن خیرا ولا تسأل عن الخبر

بەگشتی هەر کەس بە چێژ شتێك لەو مانانەی پێ نەدرابێت ئەوا لە حەقیقەتی پێغەمبەرایەتی تەنها ناوەکەی دەزانێت، وەك ئەوەی سەلمێنراوە کەراماتی دۆستانی خودا سەرەتای کاری پێغەمبەرانە، ئەوەش سەرەتای حاڵی پێغەمبەری خودا(ﷺ) بوو کاتێك ڕووی لە ئەشکەوتی "**حراء**" کرد، لەناو ئەو ئەشکەوتەدا لەگەڵ پەروەردگاری تەنها دەکەوت و عیبادەتی دەکرد، تا عەرەبەکان وتیان ((**محمد عاشقی پەروەردگاری بووە**)) ئەم حاڵەتە تەنها کەسێك پەی پێ دەبات و چێژی لێ دەبینێ ڕێگەکەی گرتبێتە بەر، هەر

---

[١] - سەفەر بۆ لای خودا کۆتایی نایەت، مەبەست بە کۆتاییەکەی ئەو مەقامە بەرز و بڵندانەیە کەسی عاریف بەدەستیان دەهێنێت.

کەس رۆزیی چێژی پێ نەدرابێت با بە ئەزموون و گوێڕاگرتن یەقینی پێهەبێت، با هاوەڵی ئەو جۆرە کەسانە بکات تاکو لە رووی یەقینەوە لە دەرکەوتەی حاڵی ئەوانە تێبگات، هەر کەس لە مەجلیسیاندا دابنیشێت لەو ئیمانە بەهرەمەند دەبێت، ئەوانە دەستەیەکن ئەهلی مەجلیسیان بەدبەخت نابن، هەر کەس هاوەڵی ئەوانەی پێ نەدرێت با بە بینراوەکانی بورهاندا یەقین بەو حەقیقەتە پەیدا بکات، ئەوەش لە کتێبی""عجائب القلب"دا باسمان لەبارەوە کردووە و کە بەشێکە لە کتێبی **"إحياء علوم الدين"**.

ساغکردنەوە بە بەڵگە و بورهان بریتییە لە "زانست"، چوونە ناو ئەو حاڵەتەوە بریتییە لە چێژ (**الذوق**)، قبووڵ کردن بە گوێگرتن و ئەزموون و گومانی باشەوە بریتییە لە "ئیمان"، **کەوابوو سێ ئاستە:** زانست (علم) وچێژ (**الذوق**) و باوەڕ (**الإيمان**)﴿ **يَرْفَعِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ دَرَجَٰتٍ** ﴾ المجادلة: ١١

لەودیو ئەو سێ دەستەیەوە کە بە حەق گەیشتوون خەڵکانی نەزان بوونیان هەیە، ئەوانەش نەرێکارانی بنچینەی ئەو رێگەن، لەم قسانەی ئێمە سەریان سوڕدەمێنێت، گوێ دەگرن و گاڵتە بە قسەکان دەکەن، و دەڵێن: سەیرە، ئەو گشتە وڕێنە چییە؟! ئەم ئایەتە پیرۆزە دەرحەق بەو جۆرە کەسانە دابەزیوە﴿ **وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ قَالُوا۟ لِلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ ﴿١٦﴾** ﴾ محمد: ١٦ ﴿ **فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ﴿٢٣﴾** ﴾ محمد: ٢٣

ئەوەی وەك پێویست لە جێبەجێ کردنی رێگەی سۆفییەکان بۆم دەرکەوت بریتی بوو لە ((حەقیقەتی پێغەمبەرایەتی و تایبەتمەندییەکانی))، پێویستە ئاماژە بە ئەسڵی پێغەمبەرایەتی بکرێت بەهۆی زۆری پێویستی بەو حەقیقەتە.

۞ ۞ ۞

حەقیقەتی پێغەمبەرایەتی و
زۆری پێویستی مرۆڤ بەو حەقیقەتە

بزانە: جەوهەری مرۆڤ لە بنچینەی فیترەتدا بە سادە و ساکاریی دروستکراوە و هیچ خێرێکی جیهانەکانی خودای لەگەڵ نییە، جیهانەکان زۆر زۆرن جگە لە خودا هیچ کەس ناتوانێت هەژماریان بکات، وەك دەفەرموێت﴿ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ ﴾المدثر: ٣١ زانیاری مرۆڤ لەسەر ئەو جیهانانە لە رێگەی پەیبردنەوەیە، هەر پەیبردنێك لە پەیبردنەکان دروستکراوە تاکو مرۆڤ ئاگاهی بە جیهانێك لەو جیهانانە پەیدا بکات، مەبەستمان بە جیهانەکان جۆرەکانی مەوجوداتە.

یەکەمین شتێك لە مرۆڤدا خولقێنراوە هەستی بەرکەوتنە (حاسة اللمس)، لە رێگەی ئەم هەستەوە چەندین جۆر لە مەوجودات پەی پێ دەبات، وەك گەرمی و ساردی و تەڕی و وشکی و نەرمی و زبری و شتانی تریش، بەڵام هەستی بەرکەوتن پەی نابات بە جیهانی رەنگ و دەنگ، بەڵکو دەنگ و رەنگ بۆ هەستی بەرکەوتن وەك نەبوون وان.

پاشان هەستی بینینی بۆ دروست دەبێت، لە رێگەی ئەم هەستەوە رەنگەکان و شێوەکان پەی پێ دەبات، ئەم جیهانە فراوانترین جیهانی پەیپێبراو و هەستپێکراوە.

دواتر فویەك بە گوێیدا دەکرێت و هەستی بیستن بەگەڕ دەکەوێت و جیهانی دەنگەکان و ئاوازەکان پەی پێ دەبات.

ئەوجا چێژی بۆ دروست دەبێت، (هەر بەو جۆرە هەستی بۆن) تا جیهانی هەستپێکراو یان بەرهەست (المحسوسات) بەجێدەهێڵێ، و بەدوایدا بەهرەی جیاکردنەوە یان جیاکاریی

(التمییز)ی بۆ دروست دەبێت، ئەوەش نزیکبوونەوەیە لـە تەمـەنی حـەوت سـاڵی کـە قۆناغێکی ترە لە قۆناغەکانی تەمەن و بوونی مرۆڤ، لە ئاستەدا کۆمەڵێك شت پەی پێ دەبات کە زیاتر و زۆرترن لـە پـەیپێبراوەکانی جیهـانی بەرهەسـت، هـیچ یـەکێك لـەو پەیپێبراوانەی جیهانی جیاکاریی لە جیهانی بەرهەستدا بوونی نییە.
پاشان بەرزدەبێتەوە بـۆ قۆنـاغێکی تـر، ژیـری لا دروسـت دەبێـت[١]، لـە رێگـەی ژیرییەوە پێویست و شیاو و موستەحیل (الواجبات و الجائزات و المستحیلات) پەی پێ دەبات، کۆمەڵێك شت کە لە قۆناغەکانی پێشتردا[٢] نەبوون.
لە پشتی ژیرییەوە قۆناغێکی تر بوونی هەیـە کـە چـاوێکی تـر بەڕوویـدا دەکرێتـەوە، پەنهان و ئەوەی لە داهاتوودایە و کۆمـەڵێك شـتی تـر دەبینێـت، ژیـری لـەم جیهانـە دابـڕاوە هـەروەك دابڕانـی هێـزی جیاکـاریی (التمییـز) لـە جیهـانی ژنـەوراو (عـالم المعقولات)، هەروەك چۆن ئەو مرۆڤەی لە قۆناغی جیاکارییدایە گەر شتەکانی جیهانی ژنەوراوی بۆ بخەیە روو نایانزانێ و تێیان ناگات و بەدووریان دەبینێت، هەر بـەو جـۆرە هەندێ لە ژیرمەندان پەی بە پێغەمبەرایەتی نابەن و بەدووری دەزانن، ئـەوەش خـودی نەزانییـە: چـونکە هـیچ پاڵپشـتێکیان نییـە جگـە لـەوەی قۆناغێکـە ئـەوان پێـی نەگەیشتوون و تێینەگەیشتوون، بۆیە وا گومان دەبات کە لە خودی ئەودا بوونی نییە، کەسی کەڕولاڵ گەر باسی رەنگ و شێوەکانی بە قسە بۆ بکەیت تێی ناگات و پەی پێ نابات، چونکە نایبیستێ، خودای موتـەعال نموونەیـەکی پێغەمبەرایـەتی لـە مرۆڤـدا خولقاندووە تاکو لە تێگەیشتنی نزیك بکاتەوە، ئـەوەش بریتییـە لـە "خـەو": کەسـی خەوتوو لە رێگەی خەونەوە پەی بە شتگەلێك دەبات لە جیهانی پەنهان (عالم الغیب)،

١- ژیری پەی بە جیهانی ژنەوراو (عالم المعقولات) دەبات.
٢- مەبەستی قۆناغی بەگەڕکەوتنی هەستەکان و قۆناغی جیاکردنەوەیە.

جا یان بە روونی و ئاشکرا یان لە رێگەی نموونەوە کە پێویستە تەئویل بکرێت[١]، گەر مرۆڤ ئەزموونی ئەمەی نەکردبێت و پێی بوترێت ((هەندێ کەس دەبوورێنەوە و وەك مردوویان لێ دێت و هەستی بەرکەوتن و بیستن و بینینان نامێنێت و هەندێ لە پەنهانیان بۆ ئاشکرا دەبێت)) ئەوا کەسە بێ ئەزموونەکە نەرێی دەکات و باوەڕی پێ ناهێنێت و بەڵگە لەسەر نەبوونی دەهێنێتەوە، و دەڵێت ((هێزەکانی هەست کردن هۆکاری پەیبردنن، هەر کەس پەی بە شتێك نەبات لە کاتی ئاگاهی و لەگەڵ چالاك بوونی ئەو هەستانەدا ئەوا لە باری خامۆشبوونیاندا (لە کاتی خەو) هەست پێنەکردن بۆی لەپێشترە))[٢]، ئەم جۆرە پێوانە (قیاس)ە بوون و بینین بە درۆی دەخەنەوە، وەك چۆن ژیری قۆناغێکە لە قۆناغەکانی ژیانی ئادەمی و چاوێکی بۆ دروست دەبێت بە هۆیەوە پەی بە جیهانی ژنەوراو (المعقولات) دەبات، و هەستەکانی تر لەو جیهانە دابڕاون، هەر بەو جۆرە پێغەمبەرایەتی قۆناغێکە و چاوێك بۆ کەسەکە دروست دەبێت نوورێکی هەیە و لەناو ئەو نوورەدا پەنهان (الغیب) و کۆمەڵێك مانا دەردەکەون کە ژیری پەییان پێ نابات.

گومان لە پێغەمبەرایەتی: یان لە بوون و رووداویەتی یان لە بەدەستهاتنی بۆ کەسێکی دیاریکراو[٣].

---

[١] - خەون یان رۆشنە و پێویستی بە لێکدانەوە نییە، یان هێما و ئاماژەیە و پێویستی بە تەئویلە، بۆیە ئەو کەسەی خەونەکە تەئویل دەکات پێویستە ئاگاهی تەواوی بە جیهانی نموونە (عالم المثال) هەبێت، ئەوەش بەوە دەبێت لە نموونەکانی ناو قورئان و فەرمووده تێبگات.

[٢] - مەبەستی ئەوەیە ئەگەر شتێك لە کاتی چالاکی هەستەکاندا هەستی پێنەکرێت ئەوا لە کاتی خامۆش بوونی هەستەکاندا هەست پێنەکردنی لەپێشترە.

[٣] - یان کەسەکە پێیوایە لە بنچینەدا پێغەمبەرایەتی بوونی نییە و بانگەشەیەکی ناڕاستە، یان باوەڕی بە بنچینەی پێغەمبەرایەتی هەیە، بەڵام باوەڕ ناکات فلان کەس پێغەمبەر بێت.

بەڵگەی بوونی پێغەمبەرایەتی بریتییە لە روودانی پێغەمبەرایەتی: بەڵگەی بوونیشی بوونی ئەو زانست و زانیاریانەیە لە جیهاندا کە لە ڕێگەی ژیرییەوە پەییان پێ نابرێت و وێنا ناکرێن، وەك زانستی پزیشکی و ئەستێرەناسی، هەر کەس لێیان بکۆڵێتەوە لەوە تێدەگات لە پشتی ئەو زانستانەوە ئیلهام و کۆمەکییەکی خودایی بوونی هەیە کە بە ئەزموون بەدەست ناهێنرێن[١]، لە یاساکانی ئەستێرەناسیدا یاسا بوونی هەیە هەزار ساڵ جارێك روودەدات، ئیتر چۆن بە ئەزموون بەدەست دەهێنرێت؟[٢] هەر بەو جۆرە تایبەتمەندییەکانی داودەرمان، بەم بەڵگەیە ڕۆشن دەبێتەوە مرۆڤ دەتوانێ ڕێگەیەك بدۆزێتەوە بۆ پەی بردن بەو حەقیقەتانە کە لە ڕێگەی ژیرییەوە پەییان پێ نابرێت-ئەوەش مەبەستە لە پێغەمبەرایەتیدا- نەك پێغەمبەرایەتی تەنها بریتی بێت لەو ڕێگەیە[٣]، بەڵکو پەیبردن بەم مانانە کە دەکەونە دەرەوەی پەیبردنی "ژیری"ەوە یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی پێغەمبەرایەتی، جگە لەوەش تایبەتمەندی زۆرتر و زیاتری هەیە، ئەوەی باسمان کرد دڵۆپێکە لە دەریایەکی مەزن، بۆیە باسمان کرد بەڵگەی نموونەی پێغەمبەرایەتی (خەونبینین) لەلای تۆ بوونی هەیە، ئەوەش بریتییە لەو پەیبراوانەی لە خەوندا دەیانبینیت، هەر بەو جۆرە ئیلهام لەناو زانستی پزیشکی و ئەستێرەناسیدا نموونەیەکی تری بەرچاوە، ئەوەش بریتییە لە موعجیزەی پێغەمبەران(علیهم السلام) کە بە کاڵای ژیری بۆ ژیرمەندەکان بەدەست نایەت.

---

[١] - لە سەردەمەکانی پێشوودا کاری پزیشکی و ئەستێرەناسی دوو زانستی پڕ لە نهێنی بوون، پزیشکەکان و ئەستێرەناسەکان نەیاندەویست بە ناو خەڵکیدا زانستەکەیان بڵاوە بکات، بۆیە کاری پزیشکی و ئەستێرەناسی لە چەند بنەماڵەیەکدا لە باوکەوە بۆ کوڕ بە میرات دەگیران، لێرەوە پۆشکێکی پیرۆزی و سەرسامی بە بەریاندا کرابوو، لەپاڵ ئەمەدا ئەم دوو زانستە پێشبینی (تنبأ)ی داهاتوویان تێدابوو، بۆ نموونە کاتی خۆرگیران و مانگیران و کاتی چاکبوونەوە و نەخۆشکەوتنی کەسێك، بۆیە ئیمامی غەزالی دەڵێت: لەناو ئەم دوو زانستەدا ئیلهام بوونی هەیە.

[٢] - مەبەستی ئەوەیە تەمەنی مرۆڤ ناگاتە هەزار ساڵ تا ئەزموونی ئەو یاسایە بکات کە هەزار ساڵ جارێك ڕوودەدات، بۆیە تەنها پێشبینییە.

[٣] - کەسەکە پێیوابێت پێغەمبەرایەتی یانی ئەو نهێنییانەی لە خەوندا بەدەست دێن، یان پێغەمبەرایەتی بریتییە لە ئەستێرەناسی و کاری پزیشکی.

تایبەتمەندییەکانی تری پێغەمبەرایەتی بە چێژ (**الذوق**) پەی پێ دەبرێت، ئەوەش لە گرتنەبەری ڕێگەی تەسەوفەوە، چونکە لە ڕێگەی خەونەوە بە چەند نموونەیەك لەو ڕاستییە تێگەیشتم، گەر ئەوە نەبوایە باوەڕت پێ نەدەکرد، گەر پێغەمبەر(ﷺ) تایبەتمەندییەکی هەبێت نموونەکەی لای تۆ نەبێت ئەوا هەرگیز تێی ناگەیت، ئیتر چۆن بەڕاستی دەزانی؟ بەڕاستزانین لە دوای تێگەیشتنە: ئەو سەرەتانە لە ڕێگەی تەسەوفەوە بەدەست دێن، لەو ڕێگەیەوە جۆرێك لە چێژ بەو قەدەرە بەدەستهاتووە و بەو جۆری بەڕاستزانینە بەدەست دێت کە بە کێشانە و پێوانە (قیاس) بەدەست نایەت، تەنها ئەم تایبەتمەندییە بەسە بۆ ئەوەی باوەڕت بە ئەسڵی پێغەمبەرایەتی هەبێت.

گەر گومانت لە کەسێکی تایبەت بۆ دروست بوو ئایا پێغەمبەرە یان نە، یەقین سەرهەڵنادات تا حاڵی ئەو کەسە نەزانیت یان بە بینین و موشاهەدە یان لە ڕێگەی تەواتر[1] و بیستنەوە، گەر زانستی پزیشکی و فیقهت زانی دەتوانی پزیشکەکان و فەقیهەکان بناسییەوە بە موشاهەدەکردنی حاڵ و باریان، یان گوێگرتن لە قسەکانیان لە زمانی خەڵکانێکی زۆرەوە گەر نەتوانی بیانبینی، ئەو کاتە دەستەوسان نابیت لەوەی بزانیت شافیعی فەقیه بوو یان نە، "گالینۆس" پزیشك بوو یان نە، زانینێك بە حەقیقەت نەك بە چاولێگەری لە کەسانی تر، بەڵکو شتێك لە زانستت لەلا بێت لەمەڕ فیقه و پزیشکی و خوێندنەوەی کتێب و دانراوەکانیان، ئەو کات زانستێکی تێروتەواوت بە حاڵی ئەوانە لا گەڵاڵە دەبێت، هەر بەو جۆرەیە، گەر لە مانای پێغەمبەرایەتی تێگەیشتی و وردبوونەوەی زۆرت لە قورئان و فەرموودەدا کرد، لەوێوە زانستێکی تێروتەسەلت بەوە بۆ دروست دەبێت کە محمد(ﷺ) پێغەمبەری خودایە، ئەوەی پشتیوانی ئەو ڕاستییە دەکات

[1] - تەواتور (التواتر): زاراوەیەکی ئەهلی فەرموودەیە، مەبەست لێی ئەوەیە کە هەواڵێك دەستەیەکی زۆر گەورە لە خەڵکی بیستبێتی یان بینیبێتی، لەو دەستەیەوە دەستەیەکی گەورە لە خەڵکی ڕووداوەکەیان گێڕابێتەوە، هەر بەو جۆرە تا دەگاتە دەستی گوێگر، یان ئەو کەسەی هەواڵەکە تۆمار دەکات.

لە ئەزموون ئەوەیە کە پێغەمبەر(ﷺ) لەمەڕ عیبادەت فەرموویەتی کە: کاریگەری لەسەر پاڵفتەبوونی دڵ بەجێدەهێڵێن، هەر بەو جۆرە چۆن پێغەمبەر(ﷺ) لەو فەرموودەیەدا راستی فەرمووە کاتێك دەفەرموێت: ((هەر کەس کار بکات بەو زانستەی لەلایەتی، خودا زانستێکی فێر دەکات کە نەیزانیوە))[١]

هەر بەو جۆرە چۆن فەرموودەکەی راست دەرچوو کە دەفەرموێت: ((هەر کەس کۆمەکی ستەمکارێك بکات خودا ئەو ستەمکارە زاڵ دەکات بە سەریدا))[٢]

هەروەها راستگۆیی پێغەمبەر(ﷺ) لەو فەرموودەدا کە دەفەرموێت: ((هەر کەس رۆژی لێ ببێتەوە و ویست و لێبڕانی تەنها یەك ویست بێت خودا خەم و پەژارەی دونیا و دوارۆژی لە کۆڵ دەکاتەوە))[٣] گەر لە هەزار و دوو هەزار و هەزاراندا ئەوەت تاقیکردەوە زانستێکی یەقینی لەمەڕ راستگۆیی پێغەمبەر(ﷺ) بەدەست دەهێنیت کە هیچ گومانێکی تیادا نامێنێتەوە.

لەم رێگەیەوە یەقین لە پێغەمبەرایەتی پەیدا بکە، نەك لە گۆڕینی عەسا بە ئەژدیها، و شەقکردنی مانگ، چونکە گەر بە تەنها تەماشای ئەمانە بکەی و تەبانەبێت لەگەڵ کۆمەڵێك نیشانەی تردا کە نایەنە هەژماردن لەوانەیە گومان ببەیت ئەو کارانە سیحر و ئەندێشەیە، و گومڕاکردنێکە لەلای خوداوە چونکە ﴿يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُ﴾ نحل: ٩٣.

پرسیار لەسەر موعجیزەکان رووت تێدەکات، گەر پاڵپشتی ئیمانەکەت قسەی داڕێژراو بێت بە رووی بەڵگەی موعجیزەدا، ئیمانەکەت سووربوون رووی تێدەکات بە رووی ئەو

١- غير موجود في كتب الحديث المشهورة.

٢- رواه أبن عساكر عن أبن مسعود وهو حديث ضعيف.

٣- رواه أبن ماجة عن أبن مسعود واسناده ضعيف، فيه نهشل بن سعيد. قيل فيه أنه يروى المناكير، وقيل بل الموضوعات.

تەمومژ و گومانەی لەسەر موعجیزەکە سەرهەڵدەدات، با ئەو موعجیزانە یەکێك بن لەو بەڵگە و نیشانانەی کە لە بەرچاویان دەگریت، تا زانستێکی یەقینیت لا گەڵاڵە ببێت کە ناتوانی پاڵپشتەکەی دیاری بکەیت، وەك ئەو هەواڵەی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی بە متواتیری بە ئەوی دەگەیەنن و ناتوانێت باسی ئەوە بکات کە یەقینەکەی لە کەسێکی دیاری کراوەوە بۆ دروست بووە، بەڵکو یەقینەکەی لە شوێنێکەوەیە کە ناتوانێت دیاری بکات، بەڵکو لە کۆی ئەو ژمارە زۆرەوە سەری هەڵداوە، نەك تەنها لە کەسێکەوە، ئەمە بریتییە لە ئیمانێکی بەهێزی زانستی.

چێژ و چەشتن وەك بینینی شتێك وایە بە دەستییەوە بگری، ئەم چێژ و چەشتنەش تەنها لە ڕێگەی سۆفییەکاندا دەبینرێتەوە.

ئەم برە لە حەقیقەتی پێغەمبەرایەتی بەسە بۆ ئەو مەرامەی ئێستا مەبەستمانە، لێرە بەدواوە پێویستیی بە پێغەمبەرایەتی دەخەمە روو.

هۆی بڵاوەپێکردنی زانست دوای پشتهەڵکردن لێی

دوای ئەوەی دە ساڵ سەرقاڵی کەنارگیری و خەڵوەنشینی بووم لە درێژایی ئەو خەڵوەنشینییەدا -جارێك بە چێژ و جارێك بە زانستی بەڵگە و بورهان و جارێك بە قبووڵکردنی ئیمانی- بۆم دەرکەوت: مرۆڤ لە جەستە و دڵ پێکهاتووە، مەبەست بە "دڵ" بریتییە لە حەقیقەتی ڕۆحی کە جێگەی ناسینی خودایە، نەك گۆشت و خوێن کە مردووان و ئاژەڵانیش تیایدا بەشدارن، جەستە تەندروستی بۆ هەیە کە بەختەوەری پێوە بەستراوە و نەخۆشیش ڕوو لێ دەکات کە دەبێتە هۆی تیابردنی، دڵیش هەر بەو جۆرەیە تەندروستی و سەلامەتی بۆ هەیە و لە دواڕۆژدا ڕزگاری نابێت گەر ئەو سەلامەتییە بەدەست نەهێنێت ﴿ إِلَّا مَنۡ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلۡبٖ سَلِيمٖ ﴾ الشعراء:٨٩ نەخۆشیش ڕووی تێدەکات کە تیاچوونی هەتاهەتایی دواڕۆژی لێ دەکەوێتەوە، وەك خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ ﴾ البقرة:١٠ نەزانی بە خودا ژەهرێکی کوشندەیە، و یاخیبوون لە خودا بەهۆی شوێنکەوتنی ئارەزووەوە نەخۆشییەکی کوشندەیە، ناسینی خوداش دەرمانی زیندووکەرەوەی ئەو دڵەیە، و گوێڕایەڵییەکەی لەگەڵ سەرپێچیکردن لە ئارەزوو دەوایەکی شیفادەرە، هیچ ڕێگەیەك بۆ چارەسەری ئەو نەخۆشییە و بەدەستهێنانی سەلامەتی بوونی نییە جگە لە بەکارهێنانی دەرمان، وەك چۆن چارەسەری جەستە بە بەکارهێنانی دەرمان دەکرێت، وەك چۆن دەرمان لەسەر تەندروستی جەستە کاریگەری هەیە بەهۆی تایبەتمەندییەکەوە کە تێیدایە، و ژیرمەندان بە شمەکی ژیری خۆیان پەی پێ نابەن، بەڵکو پێویستە شوێنی پزیشکەکان بکەون کە ئیلهامەکەیان لە سەرچاوەی

پێغەمبەرایەتییەوەیە[1]، ئەو پزیشکانەی کە بە تایبەتمەندی پێغەمبەرایەتی ئاگاهییان لە تایبەتمەندی شتەکان پەیدا کردووە، هەر بەو جۆرە بە تەواوی بۆم رۆشن بوویەوە دەرمانی عیبادەتەکان بە سنوور و بڕی دیاریکراوی خۆیان لەلایەن پێغەمبەرانەوە(علیهم السلام) رووی کاریگەرییەکەی بە شمەکی ژیری پەی پێ نابرێت، وەك چۆن دەرمان لە تێکەڵ کردنی چەند پێکهێنەرێك بە جۆر و بڕ دروست دەکرێت و هەندێکی دوو ئەوەندەی هەندێکی ترە لە کێش و بڕدا، بەهەمان شێوە جیاوازی بڕ و جۆرەکان نهێنییەکی تایبەتی تێدایە کە خەڵکە تایبەتمەندەکان دەیزانن، عیبادەتەکان -کە دەرمانی نەخۆشییەکانی دڵن- لە چەندین کردار پێکهاتوون لە جۆر و بڕدا جیاوازن، تەنانەت سوژدە لە نوێژدا دوو ئەوەندەی رکوعە، نوێژی بەیانی لە ژمارەی رکاتەکاندا نیوەی نوێژی عەسرە، ئەمەش خاڵی نییە لە نهێنی، ئەو نهێنییە لەو تایبەتمەندییانەن کە بە نووری پێغەمبەرایەتی پەی پێ دەبرێت، ئەوانەی لە رێگەی ژیرییەوە دەیانەوێ بەو نهێنییە بگەن خۆیان رووبەڕووی نەزانی و گەمژەیی کردۆتەوە، ژمارەی رکاتی نوێژەکان حیکمەتی گەورەیان تێدایە، یان وا گومان ببات ژمارەی رکاتەکان تەنها رێکەوت و گونجاندنە، نەك نهێنییەکی خودایی تێدابێت، لە رێگەی تایبەتمەندییەوە ئەو حیکمەتانەیان بە دوادا دێت، لە دەرماندا پێکهێنەری بنەما و ئەسڵ بوونی هەیە و دەبێتە پایەی ئەو دەرمانە و زیادەگەلێکیش هەن لەناو پێکهاتەی دەرمانەکەدا و دەبنە تەواوکاری دەرمانەکە، هەر یەکێك لەو دوانە تایبەتمەندی کاریگەرییان لە تایبەتمەندی دەرمانەکەدا هەیە، هەر بەو جۆرە سوننەت و نەوافلەکان تەواوکاری شوێنەواری پایەکانی عیبادەتن.

---

[1] - پێشتر ئاماژەمان دا بە دوو راستی لەسەر کاری پزیشکی و ئەستێرەناسی، ماوە لێرەدا راستییەك بدرکێنین: ئەو کەسانەی بە وەرزشێکی رۆحی بە پلەکانی باوەڕدا بەرز دەبنەوە و بە هەمیشەیی سەرگەرمی بەندایەتی و یادی خودان هێزی چارەسەر و شیفای نەخۆشییان لا دروست دەبێت، ئەوەش وەك خەڵاتێك لە خوداوە، ئەم راستییە ئەزموون کراوە و راستییەکی دوور لە گومانە، بۆیە گەر بۆ خۆت ئەزموونت نەکردووە لێی بوەستە و نەرێی مەکە.

بەگشتی: پێغەمبەران(علیهم السلام) پزیشکی نەخۆشییەکان دڵ و دەروونـن، سـوودی ژیری لەو مەیدانەدا ئەوەیە ئـەو حەقیقەتـەمان پـێ بناسـێنێت و شـایەتی راسـتگۆیی پێغەمبەرایـەتی بـدات و شـایەتی دەستەوسـانی خـۆی لـە پـەیبردن بـەوەی چـاوی پێغەمبەرایــەتی دەیبینێــت رابگەیــەنێت، دەســتی ئێمــە بگرێــت و رادەســتی پێغەمبەرایەتی بکات وەك رادەست کردنی کوێر بە رێنموونیکار، یان هەروەك رادەست کردنی نەخۆشی بێچارەسەر بە پزیشـکی خـاوەن بـەزەیی، تـا ئێرەیـە سـنوور و رادەی ژیری، لە پشتی ئەمەوە ژیری دەستەوسانە و پێیناگات، جگە لـەوەی کـە پزیشـکەکە (پێغەمبەرەکە) بەسەریدا دەخوێنێتەوە.

لــە مــاوەی خــەڵوەت و گۆشەنشــینیدا بەشــێوەیەکی تێــر و تــەواو لــەم حەقیقەتانــە تێگەیشتم وەك ئەوەی موشاهەدەم کردبن.

پاشــان لــە بنچــینەکانی پێغەمبەرایەتیــدا ســاردی و خاوبوونــەوەی بیروبــاوەڕم بــینی، بەهــەمان شــێوە لــە حەقیقــەتی پێغەمبەرایەتیــدا، دواتــر لــە کــارکردن بــەوەی پێغەمبەرایەتی بەیانی کردووە، بینیم لەناو خەڵکیدا هەموو ئەمانە بڵاوەیان کـردووە، **لە هۆیەکانی ساردی و خاوبوونەوەی خەڵکی و لاوازی ئیمانیان وردبوومەوە، بینیم چوار هۆی هەیە:**

یەکەم: هۆیەك لەلایەن ئەوانەوە کە لە فەلسەفەدا رۆچوون.

دووەم: هۆیەك لەلایەن ئەوانەوە لەسەر رێگەی تەسەوف رۆچوون.

سێیەم: هۆیەك لە لایـەن ئەوانـەوە بانگەشـەی فێرکردنـی نهـێنی دەکـەن (مەبەسـتی باتنییەکانە).

چوارەم: هۆیەك لە مامەڵەکردنی ئەوانەوە کە لەناو خەڵکیدا خۆیان بە ئەهلی زانسـت ناوزەد دەکەن.

ماوەیەك لە هەندێك خەڵك رامام، پرسیارم لەوانە دەكرد كە كەمتەرخەمن لە شوێنكەوتنی شەرع، بیرم كردەوە لە گومان و شوبهەكەیان، لە بیروباوەڕ ونهێنی كەسەكە كۆڵیمەوە، پێم دەوت ((بۆ كەمتەرخەمی بەرانبەر بە شەرع، گەر باوەڕت بە دوارۆژ هەیە، بۆ خۆتی بۆ ئامادە ناكەی و دوارۆژت بە دونیا دەفرۆشیت، ئەمە گەمژەییە! تۆ هەرگیز دوو دانە نافرۆشیت بە یەك دانە (لە هەمان جۆر) ئەی چۆن شتێك كە كۆتایی نایەت دەفرۆشی بە چەند رۆژێكی كەم و كورت؟ گەر باوەڕت بە دوارۆژ نییە ئەوە تۆ بێباوەڕی، ئەو كاتە هەوڵی بەدەستهێنانی ئیمان بدە، وردببەرەوە و بزانە هۆی بێباوەڕییە شاراوەكەت چییە كە بووە بە مەزهەبی ناوەوەت، هەر ئەوەشە لە دەرەوە بۆ سەرپێچی كردن بوێری پێداوی، هەرچەند ناتەوێت ئەوەی لە ناختدایە دەریببڕیت، ئەوەش بە مەبەستی خۆ جوانكردن بە رووالەتی ئیمان و خۆ مەزن كردن بە ناوهێنانی شەرع))

یەكێك لەوانە دەیوت ((ئەوەی تۆ دەیڵێی لە خۆ ئامادە كردن بۆ دوارۆژ و پشتكردن لە دونیا گەر كاركردن بۆی و پارێزگاری لە شەرع واجب بوایە ئەوا زانایان لەپێشتر بوون پێی، فلانە زانا كە زۆر بەناوبانگە نوێژ ناكات، فلانەكەس ئارەق دەخواتەوە، فلان ماڵی ئەوقاف و ماڵی هەتیو دەخوات، فلان لە پاشماوەی سوڵتان دەخوات و خۆی لە ماڵی حەرام ناپارێزێت، فلان بەرتیل وەردەگرێت لەسەر قەزاوەت و شایەتیدان، ئیتر بەم جۆرە چەندین نموونەی تر))

یەكێكی تر كە بانگەشەی زانستی ئاكار و ئەخلاقی دەكرد پێیوابوو ئەو گەیشتۆتە ئاستێكی باڵا و بۆ لوتكەیەك بەرز بووەتەوە كە ئاتاجیی بە عیبادەت نەمابێت.

كەسی سێیەم: شوبهەیەكی لە شوبهەكانی ئەهلی بەرەڵایی دەهێنا و دەیكردە پاساوی ئەنجام نەدانی عیبادەت.

ئەوانە كەسانێك بوون كە لە تەصوفدا گومڕا بووبوون.

کەسی چوارەم دەستی گەیشتبوو بە ئەهلی فێرکردنی نهێنی (باتنییەکان) و دەیوت ((حەق ئاڵۆزە، ڕێگە بۆ گەیشتن بە حەق سەخت و دژوارە، جیاوازی زۆر لەو ڕێگەدا هەیە، هیچ مەزهەبێك لە مەزهەبێکی تر باشتر نییە، بەڵگەکانی ژێری دژ بەیەکن، بۆیە متمانە بە بیروبۆچوونی ئەهلی ڕا (**أهل الرأي**) ناکرێت، بانگکردن بۆ فێرکردنی نهێنی سەپێنراوە و بەڵگەی بەدەستەوە نییە، ئیتر چۆن لە گومانەوە یەقین بەرهەم دێت؟!))

کەسی پێنجەم دەیوت ((نامەوێت بە چاولێکەری عیبادەت بکەم، بەڵام زانستی فەلسەفەم خوێندۆتەوە و لە حەقیقەتی پێغەمبەرایەتی تێگەیشتووم، ئەنجامەکەی گەڕانەوەیە بۆ حیکمەت و بەرژەوەندی (**الحكمة والمصلحة**)، مەبەست لە عیبادەت لەغاوکردن و بەستنەوەی خەڵکی ڕەشۆکییە لە یەکتر کوشتن و ململانێ و پێڕاکێشان لە حەز و ئارەزووەکاندا، من لەو خەڵکە ڕەشۆکییە نەزانە نیم تا بکەومە ناو بازنەی تەکلیفەوە، بەڵکو من یەکێکم لە حەکیمەکان و شوێنی حیکمەت دەکەوم و بەئاگام لە حیکمەت، و بەهۆیەوە بێنیازم لە چاولێکەری و شوێنکەوتنی کوێرانە))

ئەمەش کۆتایی باوەڕی ئەوانەیە کە فەلسەفەی ئیلاهییەکان دەخوێننەوە، ئەم بۆچوونانە لە کتێبەکانی "ئیبن سینا و ئەبی نەصر فارابی"یەوە وەردەگرن، ئەو دوو کەسەی کە دەرەوەی خۆیان بە ئیسلام جوان کردووە.

لەوانەیە ببینیت یەکێك لەوانە قورئان بخوێنێتەوە، ئامادەی نوێژی جەماعەت ببێت، شەریعەت بە زمان مەزن رابگرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەستبەرداری خواردنەوەی ئارەق و چەندین جۆر لە فیسق و فجوور نابێت، گەر پێی بوترێت ((ئەگەر پێغەمبەرایەتی نادروستە، ئەی بۆ نوێژ دەکەی؟)) لەوانەیە بڵێ ((بۆ وەرزشی جەستە، بەهۆی عادەتی خەڵکی ئەم شارەوە، یان بۆ پارێزگاری لە ماڵ و منداڵ)) یان لەوانەیە بڵێ ((شەریعەت دروستە و پێغەمبەرایەتی حەقە)) پێی دەوترێ ((ئەی بۆ ئارەق

دەخۆیەوە؟)) ئەویش دەڵێت ((خودا نەهی لە خەمر کردووە، چونکە دوژمنایەتی و رق و کینە بەرهەم دەهێنێت، من بە هۆی حیکمەتەکەمەوە لە دوژمنایەتی و رق و کینە خۆم بەدوور دەگرم، تەنها بەو خواردنەوەیە دەمەوێت خۆم ئاسوودە بکەم و هەست و نەستەکانم نویێ بکەمەوە))، تەنانەت ئیبن سینا لە وەسێتەکەیدا باسی ئەوەی کردووە: کە ((پەیمانم لەگەڵ خودا بەستووە لەسەر ئەوە و ئەوە، هەروەها لەسەر بە مەزن راگرتنی بارودۆخی شەرع، لە عیبادەتە ئاینییەکاندا کەمتەرخەمی نەکەم، بۆ لەهو و خۆشی و چێژ ئارەق نەخۆمەوە، بەڵکو تەنها وەك دەرمان و بۆ چارەسەر بەکاری بهێنم)) لە ئەوپەڕی سەفای ئیمان و پابەندبوون بە عیبادەتەوە دەڵێت: خواردنەوەی ئارەق بە مەبەستی چارەسەر و شیفا بەکاربهێنم.

ئەمە ئیمانی یەکێکە لە فەیلەسوفان کە بانگەشەی ئیمان دەکات، دەستەیەك بەو فەیلەسوفانە فریویان خواردووە، ئەوەی فریوخواردنەکەی گەورە کردووە نەبوونی کەسانێکە بەرهەڵستییان بکات، ئەوان بەرهەڵستییان کرد بە تێکۆشان لە زانستی تەنئەندازە و مەنتق و شتانی تریش کە بۆ خۆیان بە پێویستیان دەبینی، بەو شێوەیەی کە پێشتر خستمانە روو.

کاتێك دەستەکانی خەڵکم بینی بەم ئەندازەیە ئیمانیان بەهۆی ئەو شتانەوە لاواز بووە و خۆمم بینی کە ئامادەیە وەڵامی هەموو ئەو شوبهانە بداتەوە، رسواکردنی ئەوانە لەلام لە خواردنەوەی قومێك ئاو ئاسانتر بوو، بەهۆی زۆر رۆچوونم لە زانست و رێگەکانیاندا، مەبەستم رێگەی تەسەوف و فەیلەسوفان و باتنییەکان و بەناو زانایانە، لە ناخمدا ئەو راستییە جێگیر بوو بەرپەرچدانەوەی ئەوانە لەم کاتەدا پێویستە و دەبێ بەو کارە هەڵبستم، خەڵوەت و گۆشەنشینی چ سوودێکی هەیە لە کاتێکدا ئەم گشتە دەرد و ئافەتە بڵاوەی کردووە و پزیشکەکان بۆ خۆیان نەخۆش کەوتوون، و باڵاترین خەلقی خودا کە زانایانن لە لێواری تیاچووندان؟ پاشان بە خۆمم وت ((تۆ کەی خۆت

سەرقاڵ دەکەی بە ڕەواندنەوەی ئەم گشتە تەمومژە و ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم دونیایە لە تاریکی، سەردەم سەردەمی خاوبوونەوەیە و دەور دەوری باتڵە، تۆ گەر بە بانگکردنی خەڵکییەوە سەرقاڵ بیت و لەسەر ئەو ڕێگە چەوتانە لایان بدەی بۆ سەر ڕێگەی حەق ئەوا هەموو ئەهلی سەردەم دەکەونە دوژمنایەتی تۆ، ئەو کات چۆن بەرگری دەکەی و دەتوانی لەگەڵیان بژی، ئەو کارەی تۆ سەردەمێکی یارمەتیدەر و دەسەڵاتدارێکی باوەڕداری زاڵی پێویستە؟))

لە نێوان خۆم و خودادا بڕیاری دەستبردنم بۆ ڕوخسەت برد و لەسەر کەنارگیری و گۆشەنشینی بەردەوام بوو، بەو هۆیەی کە دەستەوسانم لە ئاشکراکردنی حەق بە بەڵگەوە، خودا وا تەقدیری کرد کە لە ناوەوە دەسەڵاتداری سەردەم ببزوێنێت، نەك بە جووڵاندنی لە دەرەوە، فەرمانی کرد بە فەرمانێکی ناچارکەر هەستم و بچم بۆ نەیسابوور بۆ ئەوەی چارەسەری ئەو خاوبوونەوە و ساردبوونەوەیە لە ئایین بکەم، ناچارکردنەکە گەیشتە ڕادەیەك گەر جێبەجێم نەکردبایە وەحشەت و نامۆیی لێوە پەیدا دەبوو، تێگەیشتم هۆی ڕوخسەتی شەرعی کۆتایی پێهاتووە، بۆیە نابێت پاڵنەری گۆشەگیری و خەلوەت بریتی بێت لە تەمبەڵی و ئیسراحەت، یان خۆپارێزی لە ئازاری دەست و زمانی خەڵك، بۆیە نەمتوانی بەهۆی دژواری و ئازار چەشتن لە دەستی خەڵکییەوە ڕوخسەتی گۆشەگیری بە خۆم بدەم، خودای موتەعال دەفەرموێت﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتۡرَكُوٓاْ أَن يَقُولُوٓاْ ءَامَنَّا وَهُمۡ لَا يُفۡتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدۡ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾العنكبوت:١-٣، خودای موتەعال بە بەڕێزترین دروستکراوی خۆی کە پێغەمبەرەکەیەتی(ﷺ) دەفەرموێت ﴿ وَلَقَدۡ كُذِّبَتۡ رُسُلٌ مِّن قَبۡلِكَ فَصَبَرُواْ عَلَىٰ مَا كُذِّبُواْ وَأُوذُواْ حَتَّىٰٓ أَتَىٰهُمۡ نَصۡرُنَاۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ وَلَقَدۡ جَآءَكَ مِن نَّبَإِيْ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾ الأنعام: ٣٤، هەروەها دەفەرموێت﴿ يسٓ ﴿١﴾ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٣﴾ عَلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٤﴾ تَنزِيلَ ٱلۡعَزِيزِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنذِرَ قَوۡمٗا مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمۡ فَهُمۡ

غَٰفِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ عَلَىٰٓ أَكۡثَرِهِمۡ فَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٧﴾ إِنَّا جَعَلۡنَا فِيٓ أَعۡنَٰقِهِمۡ أَغۡلَٰلٗا فَهِيَ إِلَى ٱلۡأَذۡقَانِ فَهُم مُّقۡمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلۡنَا مِنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ سَدّٗا وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ سَدّٗا فَأَغۡشَيۡنَٰهُمۡ فَهُمۡ لَا يُبۡصِرُونَ ﴿٩﴾ وَسَوَآءٌ عَلَيۡهِمۡ ءَأَنذَرۡتَهُمۡ أَمۡ لَمۡ تُنذِرۡهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿١٠﴾ إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلذِّكۡرَ وَخَشِيَ ٱلرَّحۡمَٰنَ بِٱلۡغَيۡبِۖ فَبَشِّرۡهُ بِمَغۡفِرَةٖ وَأَجۡرٖ كَرِيمٍ ﴿١١﴾﴾ یس: ١ – ١١

لەو بڕیارەدا راوێژم بە دەستەیە لە ئەهلی دڵ و موشاهەدات کرد هەموو کۆدەنگیان لەسەر ئەوە هەبوو کە گۆشەگیری واز لێ بهێنم و لە خەڵوەنشینی بێمە دەرەوە، لە پاڵ ئەمەدا چەندین خەونی کەسانی صاڵح پشتیوانی لە بڕیارەکەم دەکرد، هەموو شایەتییان دەدا کە ئەو کارە خێر و چاکەی تێدایە کە لە سەرەتای سەدەیەکی نوێوە روودەدات، بۆیە رجا و هیوا زۆربوو، گومانی باش بە هۆی ئەو گشتە شایەتییەوە بەسەرمدا زاڵ بوو، خودا بەڵێنی داوە لە سەرەتای هەر سەدەیەکدا ئایینەکەی خۆی زیندوو بکاتەوە، خودا چوونمی بۆ نەیسابوور ئاسان کرد بۆ ئەوەی لە "**ذي القعدة**"دا بەو کارە مەزنە هەڵبستم، ساڵی چوارسەد و نەوەد و نۆی کۆچی، دەرچوونم لە بەغداد لە "**ذي القعدة**"ی ساڵی چوارسەد و هەشتا و هەشتی کۆچی بوو، ماوەی گۆشەگیرییەکەم یازدە ساڵی خایاند، ئەم کارەش قەدەری دیاریکراوی خودا خۆی بوو، ئەوەش لە سەیروسەمەرەکانی تەقدیرە خودایییەکانە کە لەو گۆشەگیرییەدا بە بیرمدا نەهاتووە، هەروەك دەرچوونەکەم لە بەغداد کە بیرم لە کات و بەرواری نەکردەوە، هەروەها هاتنە دەرەوە لە گۆشەنشینی کە هەرگیز بە بیرمدا نەهاتووە، خودا بۆ خۆی دڵان و ئەحواڵی مرۆڤ وەردەگێڕێ و تاوتوتوێ دەکات، ((دڵی باوەڕدار لە نێوان دوو پەنجە لە پەنجەکانی رەحماندایە))[1]، من دەمزانی گەر بگەڕێمەوە بۆ سەر گەیاندنی زانست نەگەڕاومەتەوە بۆ سەر ئەوەی یەکەمجارم، چونکە گەڕانەوە بادانەوەیە بۆ سەر

---

[1] - مسلم وأحمد عن عبدالله بن عمرو بن العاص ويوجد في الترمذي وأبن ماجه روايات مشابـهه عن أخرون.

شتە کۆنەکان، من پێشتر زانستم بۆ بەدەستهێنانی پلە و پایە دەگەیاند، بە قسە و کردار خەڵکیم بۆ پلە و پایە بانگ دەکرد، ئەوەش مەبەست و نییەتی من بوو لەو کارەدا، بەڵام ئێستا بانگ بۆ سەر زانستێك دەکەم بە هۆیەوە خەڵکی پلە و پایە واز لیێ بهێنن و حەقیقەی پلە و پایە بناسن و لەبەرچاویان بکەوێت.

ئێستا ئەمە نییێت و مەبەست و خۆزگەی منە، خوداش بەو مەبەستەی من ئاگادارە، دەمەوێت خۆم و خەڵکی چاك بکەم، جا نازانم دەگەم بە موورادی خۆم یان لە پێناوی مەبەستەکەمدا سەردەنێمەوە؟ بەڵام ئیمانم هەیە بە ئیمانێکی یەقینی موشاهەدەکراو کە هیچ و هەوڵ و هێزێك بوونی نییە و ناگاتە ئەنجام گەر خودای بەرزی مەزن بڕیاری لەسەر نەدات، من بۆ خۆم نەجولاّم بەڵکو خودا جولاّندمی، من نەبووم کارەکەم کرد، بەڵکو خودا بەکاریهێنام، داوای لێدەکەم یەکەمجار چاکم بکات، پاشان خەڵکانی تر بە من چاك بکات، هیدایەتی من بدات و پاشان من بکاتە هۆی هیدایەتی خەڵکی، حەقم بە حەق پێنیشان بدات و توانام پێ ببەخشێت شوێنی بکەوم، و باتڵم بە باتڵ پێ نیشان بدات و توانام پێ ببەخشێت لێی دووربکەومەوە.

ئێستا دەگەڕێینەوە بۆ سەر ئەو هۆیانەی باسمان لە بارەوە کردن و سەردەکێشن بۆ لاوازی لە ئیماندا، ئەمەش بە باسکردنی ڕێگەی ئیرشاد و رزگارکردنیان لە تیاچوون:

ئەوانەی بانگەشەی وێڵی و سەرگەردانی دەکەن لەوەی لە ئەهلی فێرکردنی نهێنی (باتنییەکان) بیستوویانە چارەسەرەکەیان لە کتێبی ((**القسطاس المستقيم**))دایە، بۆیە لەم کتێبەدا درێژە بە باسکردنی نادەین.

بەڵام ئەوەی ئەهلی بەرەڵایی دەیڵێن: شوبهەکانیان حەوت جۆرە و لە کتێبی ((**كيمياء السعادة**))دا پەردەم لەسەر لاداون.

ئەوانەش کە لە ڕێگەی فەلسەفەوە ئیمانیان شێواوە تا وای لێهاتووە بنچینەی پێغەمبەرایەتی رەد بکەنەوە: ئەوە لە "حەقیقەتی پێغەمبەرایەتی و پێویستبوونی"دا بە

بەڵگەی تایبەتمەندی دەرمان و ئەستێرەناسی باسمان لەبارەوە کردووە، ئەم پێشەکییەمان لە پێناوی ئەوەدا خستۆتە روو، بەڵگەمان لە تایبەتمەندی پزیشکی و ئەستێرەناسی بەیان کردووە، چونکە لە خودی زانستەکەی ئەوانە، ئێمە بۆ هەر زانایەك بە هونەرێك لە زانست مامەڵەی لەگەڵ دەکەین و بۆی روون دەکەینەوە، وەك ئەستێرەناسی و پزیشکی و زانستی سروشت و سیحر و جادوو (**الطلسمات**)[١]، هەر کەسە و نموونەیەك لە خودی زانستەکەی خۆی، ئەوەش بەڵگە و بورهانی پێغەمبەرایەتییە.

بەڵام ئەو کەسەی بە زمان باوەڕ بە پێغەمبەرایەتی رادەگەیەنێت و بارودۆخی شەرع و حیکمەت (فەلسەفە) بەیەکتر یەکسان دەکات ئەو کەسە وەك ساغبووەتەوە بێباوەڕە بە پێغەمبەرایەتی، ئەو تەنها باوەڕی بە حوکمێك هەیە کە خاوەنی روویەکی تایبەتە، ئەو رووە تایبەتە داوا دەکات شوێنی ئەو حوکمە بکەوێت، ئەمەش لە هیچ رێگەیەکەوە ناچێتەوە سەر پێغەمبەرایەتی، بەڵکو **ئیمان بە پێغەمبەرایەتی:** ئەوەیە کە باوەڕ بە قۆناغێکی تر بهێنێت لەو دیوی ئەقڵەوە، قۆناغێك کە تیایدا چاوێك دەکرێتەوە و پەی دەبات بە کۆمەڵێك پەیپێبراوی تایبەتی تر، ژیری لەو پەیپێبراوانە دابڕاوە و بێبەشە، وەك چۆن گوێ ناتوانێت پەی بە جیهانی رەنگەکان ببات، و چاو ناتوانێ پەی بە جیهانی دەنگەکان ببات، هەر بەو جۆرە وەك چۆن پێنج هەستەکە ناتوانن لە جیهانی ژنەوراو (المعقولات) تێبگەن، گەر ئەمانە بە شیاو نەزانێت ئەوە ئێمە بەڵگە و بورهانمان لەسەر شیاوی ئەمانە خستۆتە روو، ئەگەریش بە شیاویان دەزانێت ئەوا ئەو کەسە یەکلابوتەوە کە شتێك هەیە ناوی تایبەتمەندییە، و ژیری ناتوانێت لەو جیهانەدا تەکان بە خۆی بدات، بەڵکو ژیری خەریکە بە درۆی دەزانێت و

---

[١] - **الطلسمات: الطلسم**، وشەیەکی یۆنانییە، لە زاراوەکانی سیحر و جادووە، کۆمەڵێك هێڵ و ژمارەن نووسەرەکەی بانگەشەی ئەوە دەکات بەهۆیەوە رۆحانییەتی هەسارە باڵاکان بە سروشتە نزمەکانەوە دەبەستێتەوە، بگەڕێرەوە بۆ "**المعجم الوسيط**".

پێیوایە جیهانی لەو جۆرە بوونی نییە، یەك لەسەر شەشی كێشی درهەمێك لە ئەفیون[١] ژەهرێكی كوشندەیە و خوێن لە دەمارەكاندا دەبەستێت، ئەمەش بەهۆی ساردی زۆری ئەو ژەهرەوە، وەك زانستی سروشت بانگەشەی بۆ دەكات، پێیان وایە ئەوەی لە پێكهاتەكان سارد دەبێتەوە بەهۆی رەگەزی ئاو و خاكەوەیە، چونكە ئەو دووانە دوو رەگەزی ساردن، ئەوەی زانراوە چەندین رەتڵ لە ئاو و خاك ساردییەكەیان ناگاتە ئەو ئاستەی بەو جۆرە لە ناوەوە خوێن لە دەمارەكاندا ببەستێت، گەر ئەم هەواڵە بە گوێی زانایەكی سروشتیدا بدەی و ئەزموونی نەكردبێت دەڵێت ((ئەوە محاڵە، بەڵگە لەسەر محاڵ بوونی ئەوەیە كە ژەهرەكە رەگەزی ئاگری و هەوایی تێدایە، هەوایی و ئاگری سەرما زیاد ناكەن، با وا دابنێین هەموو ژەهرەكە ئاو و خاك بێت لەگەڵ ئەوەشدا ئاو و خاك ناتوانن ئەو سەرما زۆرە پەیدا بكەن، خۆ گەر دوو گەرمیش (رەگەزی ئاگری و هەوایی) لەگەڵ دوو ساردەكەدا بێت ئەوە روونەدانی ئەو خوێن بەستنە لەپێشترە)) ئەو كاتە ئەمە بۆی دەبێتە بەڵگەیەك، زۆربەی بەڵگەكانی فەیلەسوفان لە سروشت و ئیلاهیاتدا لەسەر ئەم شێوازە بیناكراون، ئەوان هەمیشە بەپێی ئەوەی دەیبیننەوە و تێیدەگەن وێنای شتەكان دەكەن، ئەوەی لەلایان باو نییە بڕیاری نەبوونی بۆ دەردەكەن، گەر خەونی رۆشن و راستگۆ لەناو خەڵكیدا باو نەبوایە و كەسێك بیوتبا لە كاتی خامۆشبوونی هەستەكانمدا هەندێ لە هەواڵەكانی جیهانی پەنهان بەدەست دەهێنم ئەوا ئەوانەی خاوەنی ئەو جۆرە ئەقڵەن ئەو قسەیان رەد دەكردەوە، گەر بە كەسێك بوترێت: ((ئایا دەبێت لە دونیادا شتێك هەبێت بە ئەندازەی دەنكە گەنمێك گەر لە شارێكدا دابنرێت هەموو شارەكە دەخوات و پاشان خۆی خۆی دەخوات و هیچ شتێك نامێنێتەوە نە شار و نە خۆی؟)) لە وەڵامدا دەیوت

[١] - (مادەیەكی سەرخۆشكەرە لە خەشخاش دەردەهێنرێت).

((ئەمە کارێکی **محاڵە** و دەچێتە ناو ئەفسانەوە)) ئەو شتە بریتییە لە ئاگر و سروشتی ئاگر، هەر کەس ئاگری نەبینیبێت ئەو هەواڵە بە بیستن رەد دەکاتەوە، زۆربەی شتە سەرسوڕهێنەکانی دوارِۆژ لەم جۆرانەیە، بۆیە بە کەسی سروشتگەرا دەڵێین ((ناچاری بڵێیت: لەناو ئەفیوندا تایبەتمەندییەك بۆ ساردکردنەوە هەیە، لەسەر ئەو پێوەرە ماقووڵە نییە کە لە سروشتدایە، دەی بۆچی نابێت لە بارودۆخی شەرعیشدا تایبەتمەندی هەبێت، لە چارەسەری دڵ و خاوێنکردنەوەی کە بە حیکمەتی ژیری پەیی پێ نابرێت، بەڵکو تەنها بە چاوی پێغەمبەرایەتی ئەو راستییە دەبینرێت، بەڵکو ئەوان لە کتێبەکانیاندا دانیان بە هەندێ تایبەتمەندیدا ناوە کە سەیروسەمەرە ترە لەوەی قبووڵی ناکەن، ئەوەش لەو تایبەتمەندییە سەرسوڕهێنەدایە کە بۆ چارەسەری ئافرەتی سکپڕی ژانگرتوو بەکاری دەهێنن تاکو منداڵەکەی لێ ببێتەوە، ئەو شتە سەمەرەش بریتییە لە دروستکردنی ئەم خشتەیە بە پیت و ژمارە:

د	ط	ب
ج	هـ	ز
ح	ا	و

٤	٩	٢
٣	٥	٧
٨	١	٦

لەسەر دوو پارچە قوماش دەنوسرێ کە ئاویان بەرنەکەوتبێت، ئافرەتە سکپڕەکە بە چاو تەماشای هەردووکیان دەکات، پاشان لەژێر پێی خۆی دایان دەنێت، زۆر بە خێرایی منداڵەکەی لێ دەبێتەوە، ئەوان دانیان بەمەدا ناوە و لە ((**عجائب**

الخـواص))دا باسـیان لـەبارەوە کـردووە، ئـەوەش شـێوەیەکە و لـە چـەند خانەیـەك پێکهاتووە و لە هەر خانەیەکدا ژمارە و پیتێکی تایبـەتی تێدایـە، لـە هـەر ریزێکـی خشتەکەدا کۆی ژمارەکان دەکاتە پازدە، لە باری ئاسۆیی یان شاوڵی یان لابەلا کۆیان بکەیەوە هەمان ژمارە (پازدە) دەردەچێت.

خۆزگە دەمزانی کێ باوەڕ بەمە دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا ئەقڵی کەسەکە جێگەی ئەوەی تیا نابێتەوە کە نوێـژی بـەیانی بـە دوو رکـات و نیـوەڕۆ بـە چـوار و ئێـوارە بـە سـێ تایبەتمەندییەکی شـاراوەی تێدایـە و ژیـری بـە حیکمـەت ناتوانێـت پـەی پـێ ببـات، هۆیەکەشی بریتییە لە جیاوازی کاتەکان، ئەو تایبەتمەندییە بە نووری پێغەمبەرایـەتی پەی پێ دەبرێت، ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە گەر دەربڕینەکە بگـۆڕین بـۆ دەربـڕینی ئەستێرەناسەکان ئەوانە لە جیاوازی کاتەکان تێدەگەن، بۆیە دەڵێین ((ئایا حوکم بەپێی شوێنی خۆر ناگۆڕێت، بەوەی لە ناوەڕاستی ئاسماندا بێت، یان لە ئاسۆوە هەڵبێت، یان لە خۆرئاواوە ئاوابێت، تەنانەت جیاوازی لە شوێنی خۆردا لە ئاسـانکاری چارەسـەری پزیشکی جیاوازدا بەکاردەهێنن، هەر بەو جۆرە جیاوازی لە تەمەندا، هیچ جیاوازییەك نییە لە نێوان ئەوەی خۆر لە ناوەڕاستی ئاسمانـدا بێـت یـان لـە خۆرهـەڵات یـاخود لـە خۆرئاوادا، لەگەڵ ئەوەش ئەوان تایبەتمەندی بۆ ئەو جیاوازییانە بڕیار دەدەن، ئایا هۆیەك هەیە بۆ بەڕاست زانینی ئەوەی ئەوان دەیڵێن؟)) بەڵام کە بە دەربڕینی ئەستێرەناسەکە دەریدەبڕی-با سەد جاریش ئەزموونی ناڕاستیی ئەو قسەی کردبێت- لەگـەڵ ئەوەشـدا هەر بەڕاستی دەزانێت، تەنانەت گەر ئەستێرەناسەکە پێی بڵێـت ((کـە خـۆر گەیشـتە ناوەڕاستی ئاسمان و فلان هەسارە تەماشای خۆری کرد و فلان بورج سەری دەرهێنا، گەر لەو کاتەدا پۆشاکێکی نوێ لەبەر بکەیت ئەوا لەناو ئەو پۆشاکەدا دەکوژرێیت)) ئەو لەو کاتەدا جلوبەرگ لەبەر ناکات و شان دەداتە ژێر سەرمایەکی زۆر، ئەمـە لـە کاتێکـدا لەوانەیە لە ئەستێرەناسێکی بیستبێت کە سەدان درۆی لێ بینیوە!

گـەر کەسـێك ئـەقڵی ئـەم جـۆرە شـتانە لـە ئـامێز بگرێـت و ناچـاربێت پێیـان بڵێـت تایبەتمەندی، و بڵێت پێغەمبەران ئەمانـەیان زانیـوە موعجیزەیـان ئـەنجام داوە، باشـە بۆچی تایبەتمەندی شەریعەت رەد دەکاتەوە کە لە پێغەمبەرێکی راستگۆی پاڵپشتکراو بە موعجیزات دەیبیستێ، پێغەمبەرێك هەرگیز درۆی لێ نەبیستراوە؟ بۆچـی ئـەقڵی کەسەکە ئەمەیان بە راست و شیاو نازانێت؟

گەر کەسی فەلسەفی نەرێی تایبەتمەندی کرد لە ژمارەی رکاتەکانی نوێژ و لـە شـەیتان رەجمکردن و ژمارەی پایەکانی حەج و تەواوی عیبادەکانی تری شەرع ئەوا رووبـەڕووی ئەو پرسیارە دەبێتەوە کە هـەموو ئـەم تایبەتمەندییانـە لەگـەڵ تایبەتمەنـدی دەرمـان و ئەستێرەدا جیاوازییەکیان نییە، ئیتر چۆن دەبێ نەرێ بکرێن؟ گەر وتـی ((شـتێکم لـە ئەستێرەناسی و زانستی پزیشکی ئەزموون کردووە، بۆم دەرکەوتووە هەندێکیان راستن، بۆیە بەڕاست زانینیان لە دڵمدا چەسـپاوە و وەلانـان و بـەدرۆزانینیان بـەدوور دەزانم، بەڵام ئەمەی شەرعم ئەزموون نەکردووە، ئیتر چۆن بوون و حەقیقەتی بزانم؟ گەر دان بە تایبەتمەنـدی ئەستێرەناسـی و زانسـتی پزیشـکیدا دەنێـی، ئـەوا دەڵـێم ((تـۆ هـەموو ئەوانەت ئەزموون نەکردووە، بەڵکو هەواڵی ئەوانەت بیستووە کە ئەزموونیان کـردووە و تۆش چاو لەوان دەکەی، بۆیە کەلامی پێغەمبەرانیش ببیستە چونکە ئەوان هـەموو ئەوەی شەرع دەیخاتە روو بینیویانە و ئـەزموونیان کـردووە، رێگـەی ئـەوان بگـرە بـەر تۆش بە موشاهەدە (بە بینینی رۆشن) راستییەکان دەبینی))

زیاد لەوەش دەڵێم ((گەر ئەزموونی شەرعت نـەکردووە ئـەوا ئـەقڵت بڕیـاری بەڕاسـت زانین و شوێنکەوتن دەردەکات، گەر وا دابنێین کەسێك گەیشتە پلەی روشد و کەماڵ و تا ئـەو کاتـە ئـەزموونی نەخۆشـی نـەکردبوو، ئـەوجا نـەخۆش کـەوت، ئـەو خـاوەنی باوکێکی بەبەزەیی شارەزا بوو لە زانستی پزیشکی، لەو کاتەوەی دەیفـامی قسـەکانی باوکی بە گوێدا دەدرا، باوکی داوایەکی بۆ گرتەوە و وتی ((ئەمە بـۆ نەخۆشـییەکەی

تۆ چاکە و شیفای دەردی تۆیە)) باشە گەر دەواکە تاڵ و بێزراو بێت دەبێ ئەقڵی ئەو کەسە چ بڕیارێك بدات، دەرمانەکە بخواتەوە؟ یان بە درۆی بزانێ و بڵێ: هەرگیز ئەقڵم بەڕاستی نازانێت، ئەم دەرمانە بۆ نەخۆشییەکەی من چارەسەر بێت، چونکە ئەزموونم نەکردووە!)) گومانی تێدا نییە گەر کەسەکە ئەو کارە بکات تۆ بە گەمژەی دەزانی، دەی هەر بەو جۆرە گەر نەرێی تایبەتمەندی پێغەمبەرایەتی بکەیت ئەهلی بەصیرەت بە گەمژەت دەزانن، گەر دەڵێیت ((لە کوێوە و بەچیدا بەزەیی پێغەمبەر و شارەزایی ئەو بە زانستی پزیشکی دڵ و دەروون بزانم؟)) ئەوا دەپرسم ((بەچیدا لە بەزەیی باوکت تێگەیشتی کە بەزەیی بۆخۆی کارێکی بەرجەستە نییە؟ بەڵکو بە دەرکەوتەی حاڵ و شایەتی کردەوەکانیدا -لە سەرچاوەی زانستێکی پێویستی حاشاهەڵنەگرەوە- بەزەییەکەت بۆ دەرکەوت))

هەر کەس لە فەرموودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) رابمێنێ لەوەی تیایاندا هاتووە لە گرنگیدان بە رێنمونی خەڵکی و دڵنەرمی و نەرمونیانی بۆ راکێشانی خەڵکی بە چەندین جۆر لە نەرمونیانی، هەروەها راستکردنەوەی ئەخلاق و چاککرنی نێوانی خەڵکی، بە کورتی هەموو ئەو شتانەی دین و دونیای خەڵك چاك دەکەن، لە کۆی ئەم تێڕامانە لە فەرموودە زانستێکی یەقینی بۆ دروست دەبێت کە بەزەیی و رەحمی پێغەمبەری خودا(ﷺ) بۆ ئومەتەکەی مەزنترە لە بەزەیی باوکێك بۆ رۆڵەکەی.

گەر سەرنج بدات لەو کاروکردەوە سەرسوڕهێنانەی لە پێغەمبەر(ﷺ) دەرکەوتووە، هەروەها گەر سەرنجی ئەو هەواڵانەی پەنهان بدات کە قورئان هەواڵی لەمەڕ داون لەسەر زمانی پێغەمبەر(ﷺ) و هەواڵەکان، هەروەها ئەوەی پێغەمبەر(ﷺ) باسی کردووە دەربارەی ئاخر زەمان، هەموو ئەو هەواڵانە وەك خۆیان هاتوونەتە دی، ئەوا دەگات بە زانستێکی یەقینی کە پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتۆتە ئاستێك کە لەودیو ژێری مرۆڤەوەیە، تێدەگات کە پێغەمبەر(ﷺ) چاوێکی بۆ کراوەتەوە تاکو پەنهان ببینێت

کە تەنها کەسە تایبەتمەندەکان دەیبینن، هەر بەو جۆرە گەیشتن بە کۆمەڵێك مانا کە بە ژیری بەدەست نایەن.

ئەمە بریتییە لە مەنهەجی بەدەستهێنانی زانستی پێویست بەهۆی بەڕاست زانینی پێغەمبەری خوداوە(ﷺ)، بۆیە بۆ خۆت ئەزموونی بکە و لە قورئان رابمێنە و لە هەواڵەکان وردببەرەوە بە چاوی خۆت دەیانبینی.

ئەم بڕە بەسە بۆ بەئاگاهێنانی کەسی بەناو فەیلەسوف، ئەم بڕەش بەهۆی پێویستی زۆرەوە بەم بابەتە لەم سەردەمەدا باسمان لەبارەوە کرد.

هۆی چوارەم: ئەوەش بریتییە لە لاوازی باوەڕ بەهۆی رەفتاری زانایانەوە، **ئەم نەخۆشییە بە سێ شت چارەسەر دەکرێت:**

یەکەم: ئەوەیە بڵێیت ((ئەو زانایەی تۆ پێتوایە حەرام دەخوات، مەعریفەی ئەو بە حەرامکردنی ئەو حەرامە هەروەك مەعریفەی تۆ وایە بە حەرام کردنی ئارەق و گۆشتی بەراز و ڕیبا و حەرام کردنی غەیبەت و درۆ و دووزمانی، تۆش دەزانی هەموو ئەو شتانە حەرامن کەچی ئەنجامیان دەدەی، نەك بەهۆی نەبوونی ئیمانەوە بەوەی ئەوانە گوناه بن، بەڵکو بەهۆی حەزێکی زاڵبوو بەسەر تۆدا، حەزەکانی ئەو زانایە هەروەك حەزەکانی تۆ وان، زاڵ بوون بەسەریدا وەك چۆن زاڵ بوون بەسەر تۆدا، زانستی ئەو بە کۆمەڵێك شتی تر لە پشتی ئەمانەوە ئەوی لە تۆ جیاکردۆتەوە، بۆیە گونجاو نییە لەسەر ئەم شتە قەدەغەکراوانەوە زیادە لۆمە و زیادە سەرزەنشت بکرێت.

((زۆرن ئەوانەی باوەڕیان بە زانستی پزیشکی هەیە، لەگەڵ ئەوەش لە میوە خواردن و خواردنەوەی ئاوی سارد خۆیان پێ ناگیرێت تەنانەت گەر پزیشکیش لەسەر ئەو کارەی لۆمەی بکات، ئەنجامدانی ئەو کارە ئەوە ناگەیەنێت زیانبەخش نییە، یان ئیمانی بە کاری پزیشکی تەواو نییە، ئەمە کۆی تێکەوتنەکانی زانایانە))

دووەم: بە کەسی رەشۆکی بوترێت: پێویستە باوەڕت وابێت زاناکە زانستەکەی خۆی کردووە بە زەخیرەیەك بۆ دوارۆژی، وا گومان دەبات زانستەکەی رزگاری دەکات، و دەبێتە شفاعەتکاری و کردەوە خراپەکانی لەسەر ئاسان دەکات، ئەوەش بەهۆی گەورەیی زانستەکەیەوە، هەرچەند دەگونجێ بەڵگەیەکی زیادەش بێت لەسەری، دەشگونجێت بەڵگەیەکی گەورە بێت بۆ رزگاربوونی، بۆیە بە هەردوو باردا ئەگەرەکە والآیە، ئەو هەرچەند کرداری وازلێهێناوە، بەلاّم زانست پاڵپشتی دەکات، ئەی کەسی نەزان گەر تەماشای ئەو بکەی و دواتر واز لە کرداری چاکە بهێنی و هیچ زانستێکیشت لەلا نییە بە کردەوە خراپەکانی خۆت تیادەچی و شفاعەتکارێك نابینییەوە))

سێیەم: کە بریتییە لە راستەقینە، زانای راستەقینە روو لە گوناه ناکات مەگەر لە باری بێئاگایی و تێکەوتندا، ئەو هەرگیز لەسەر گوناه بەردەوام نابێت، چونکە زانستی راستەقینە ئەوەیە گوناه بە ژەهرێکی تیابەر بزانێت، هەروەها بزانێت کە ئاخیرەت باشترە لە دونیا، هەر کەسیش ئەمە بزانێت خێری دوارۆژ بە شتی کەموکورتی دونیا نافرۆشێت.

ئەم زانستە بەو جۆرە زانستانە بەدەست نایەت کە خەڵکی پێیەوە سەرقاڵن، چونکە ئەو زانستانە بوێرییان بۆ یاخیبوون لە خودا لا دروست دەکات، زانستی راستەقینە ترس و لەرزین و هیوا و رجا بە خودا لای خاوەنەکەی دەخولقێنێ، ئەوەش رێگری دەکات لە کەسەکە گوناه ئەنجام بدات، مەگەر لە هەندێ باری تێکەوتندا کە هیچ کەس لە دۆخی خاوبوونەوە و ساردبوونەوەدا لێی قوتار نابێت، ئەوەش بەڵگە نییە لەسەر لاوازی ئیمان، مرۆی باوەڕدار بە هەمیشەیی تاقیدەکرێتەوە و بە هەمیشەیی تەوبە دەکات، ئەو دوورە لە سووربوون لەسەر گوناهان و گەوزان لەناو تاواندا.

ئەمە ئەو برە بوو ویستم باسی بکەم دەربارەی فەلسەفە و فێرکردنی نهێنی و ئافەتی ئەو دوانە و ئافەتی ئەوانەش کە ئەو دوانە رەد دەکەنەوە بە رێگەیەك کە رێگەی خۆیان نییە.

داوا لە خودای مەزن دەکەین بمانگێرێت لەوانەی خودا هەڵیان دەبژێرێ و لە خۆی نزیکیان دەکاتەوە، ئەوانەی خودا بۆ لای حەق رێنومایییان دەکات و هیدایەتیان دەدات، ئەوانەی خودا بە یادی خۆی ئیلهامیان دەکات تاکو خودایان لەبیر نەچێت، لە شەری نەفسییان دەیانپارێزێت تاکو کەسێکی تر بەسەر خودادا هەڵنەبژێرن، ئەوانەی بۆ خۆی پاڵفتەکردووە تاکو جگە لە خودا کەسی تر نەپەرستن.

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم

لێرەدا کتێبی"المنقذ من الضلال والموصل إلى ذي العزة والجلال"ی ئیمامی غەزالی-رەحمەتی خودای لێ بێت و بە بەهەشتی بەرین شادی بکات- کۆتایی پێهات.

تێبینی

دەقە عەرەبییەکەی ئەم کتێبە لە **"موقع الوراق الإماراتي"** وەرگیراوە، کۆمەڵێك دەستکاری تیادا کردووە بە مەبەستی تەواوکردنی دەقە ئەسڵییەکە، هەروەها کۆمەڵێك راستکردنەوەی گرنگ بەراورد بەو چاپەی**"دار الکتب العلمية"** بە تەحقیقی **"أحمد شمس الدین"** ساڵی **١٩٨٨** بەچاپی گەیاندووە.

الحمد لله علی فضله ونعمته

ئێوارەی ٢٥ لەسەر ٢٠١٥/٢/٢٦

له وەرگێڕان و پیاداچوونەوەی ئەم کتێبە بوومەوە

وەرگێڕ/ سلێمانی

پەیامی

(قسطاس المستقيم)

بەكوردی

دەروازەی یەکەم: ڕێخۆشکردنێك لە پێوەرە مەعریفییەکاندا
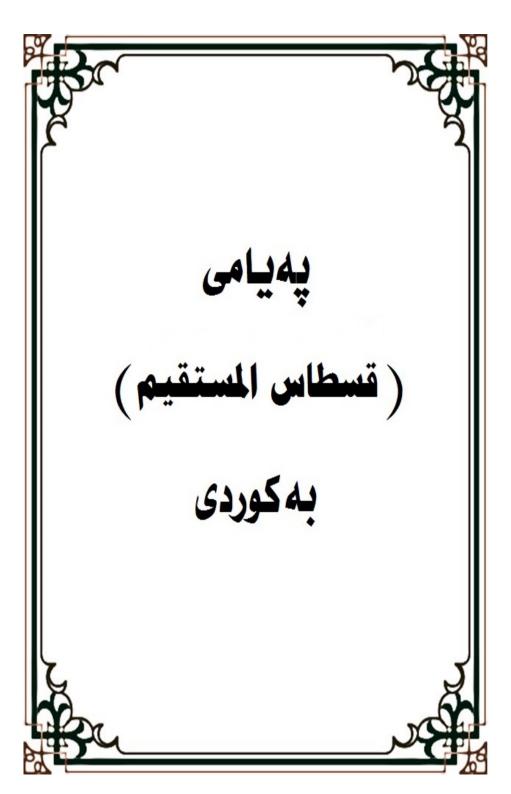
بە کام پێوەر حەقیقەتی مەعریفە پەی پێ دەبرێت؟ ئیمامی مەزن و مورشیدی بوێر **"أبو حامد محمد بن محمد الغزالي"** ڕەحمەتی خودای لێ بێت دەفەرموێت:

یەکەمجار حەمد و ستایشی خودا دەکەم و دووەمجار سڵاوات بۆ سەر گیانی پێغەمبەر دەنێرم(ﷺ) و دەڵێم: برایانم[١] کەس لە ئێوە هەیە گوێم بۆ رابگرێ تاکو شتێك لەوەی لەلامە لە شەوێکدا بۆی باس بکەم؟ لە یەکێك لە سەفەرەکانمدا یەکێك لە هاوەڵانی ئەهلی فێرکردنی نهێنی[٢] پێشوازی لێکردم و بە پرسیار و جیدال سەرسامی کردم، پرسیار و جیدالەکەی بۆ من ناکاو بوو، ئەو وەك کەسێك کە دەستی سپییە[٣] و بەڵگەی ڕۆشن و ئاشکرای لەلایە پرسیاری دەکرد و موجادەلەی ئەنجام دەدا و پێی وتم ((دەبینم بانگەشەی کەماڵی مەعریفە دەکەی، بە کام پێوەر پەی بە حەقیقەتی مەعریفە دەبەی؟ بە پێوەری ڕا و قیاس[٤] (الرأى والقياس) کە لە ئەوپەڕی دژبەیەکی و تەمومژدان و بەهۆی ئەو دوانەوە جیاوازی کەوتۆتە نێوان خەڵکییەوە، یان بە پێوەری فێرکردن دەتەوێ پەی بە حەقیقەتی مەعریفە ببەیت، ئەو کات پێویستە

---

[١]- مەبەستی قوتابییەکانی خۆیەتی.

[٢]- دەستەیەکی سەردەمی غەزالی بوون کە باوەڕیان بە فێربوون هەبوو لە ئیمامی مەعسومەوە.

[٣]- مەبەستی بەڵگە و بورهانێکە لە ڕۆشنییدا وەك موعجیزەکەی موسا (**عليه السلام**) وابێت کە دەستی سپی هەڵدەگەڕا.

[٤]- نەمویست وشەی "قیاس" بۆ "کێشانە و پێوانە" وەربگێڕم، چونکە لە دەیان جێگەی تردا و لە درێژایی وەرگێڕانی کتێبەکەدا ئەو دوو وشەیە(کێشانە و پێوانە)م بەکارهێناوە، تاکو ماناکانیان بەیەکتر تێکەڵ نەبن.

شوێنی ئیمامی فێرکەر[١] بکەوی، بەڵام دەتبینم هیچ هەوڵێك نادەی بۆ دۆزینەوەی ئەو ئیمامە؟!

منیش لە وەڵامیدا وتم: پەنا دەگرم بە خودا لەوەی لە پێوەری مەعریفەدا پەنا بۆ پێوەری ڕا و قیاس ببەم، چونکە ئەوانە پێوەری شەیتانن، هەر کەس لە هاوەڵانی من بانگەشەی ئەوە بکات کە ڕا و قیاس پێوەری مەعریفەن داوا لە خودا دەکەم شەڕ و خراپەی ئەو کەسە لە ئایین دووربخاتەوە، چونکە ئەو کەسە دۆستێکی نەزانی ئایینە کە خراپترە لە ژیرمەندێکی دوژمن بە ئایین، گەر ئەو کەسەی موجادەلەی لەگەڵ من کرد بەختەوەری ئەهلی فێرکردنی بەدەست بهێنابایە یەکەمجار لە قورئانەوە جیدال فێردەبوو، وەك خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِۖ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾النحل: ١٢٥ ئەو کات لەوە تێدەگەیشت ئەو کەسانەی بۆ لای خودا بانگ دەکرێن سێ جۆرن: دەستەی یەکەم بە حیکمەت، و دەستەی دووەم بە ئامۆژگاری، و دەستەی سێیەمیش بە موجادەلە[٢].

ئەگەر حیکمەت بکەی بە خۆراکی ئەهلی ئامۆژگاری زیانیان پێدەگەیەنێت وەك چۆن منداڵی ساوا بە خواردنی گۆشتی باڵندە زیانی پێدەگات، گەر موجادەلەش لەگەڵ ئەهلی حیکمەت بەکاربهێنی لێی بێزار دەبن، هەروەك بێزاری ئەو پیاوە بەهێزەی لە خواردنی شیری مرۆڤ بێزدەکاتەوە، هەر کەس جیدال لەگەڵ ئەهلی جیدالدا بەکاربهێنێت و موجادەلەکەی لەسەر ئەو ڕێگە و ڕەوگەیە نەبێت قورئان باسی دەکات وەك ئەوە وایە نانی گەنم بە کەسی بادیەنشین بدات کە جگە لە خواردنی خورما حەزی لە خواردنێکی دیکە نییە، یان وەك ئەوە وایە تەنها خورما بە کەسی شارنشین بدەی

---

١ - مەبەستی ئیمامی مەعسومە.

٢ - مانای موجادەلە لە قورئاندا و لەم شوێنەدا کە ئیمامی غەزالی بەکاری دەهێنێت جیایە لە دەمەقاڵێ و گەڕەلاوژێ و گفتوگۆی بێبنەما، بەڵکو قسەکردنە لەسەر بابەتێك بە بەڵگە و بورهانەوە.

که لەگەڵ نانی گەنمدا ئالوودە بووە، خۆزگە ئەو کەسە پێشەوایەتی و سەرمەشقی لە ئیبراهیمی خەلیلەوە **(علیه السلام)** وەربگرتبایە، کاتێك بەڵگەی بۆ نەیارەکەی[١] هێنایەوە و فەرمووی: خودای من ئەو کەسە کە دەژیەنێ و دەمرێنێ ﴿**رَبِّيَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ**﴾ البقرة: ٢٥٨، کاتێك نەیارەکەی وەڵامی دایەوە بەوەی منیش دەژێنم و دەمرێنم ﴿**قَالَ أَنَا۠ أُحۡيِۦ وَأُمِيتُۖ**﴾ البقرة: ٢٥٨، ئیبراهیم **(علیه السلام)** تێگەیشت پێویستە بەڵگەیەکی بۆ بهێنێتەوە بە ئاستی بیرکردنەوەی ئەو کەسە شیاو بێت، بۆیە سەرنجی بۆ لای ئاسۆی گەردوون راکێشا و فەرمووی، پەروەردگاری من ئەو کەسەیە خۆر لە خۆرهەڵاتەوە هەڵدەهێنێ، ئەگەر دەتوانی تۆش لە خۆرئاواوە خۆر دەربهێنە، بۆیە بەو بەڵگەیە کەسە بێباوەڕەکەی دەمکوت کرد ﴿**قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأۡتِي بِٱلشَّمۡسِ مِنَ ٱلۡمَشۡرِقِ فَأۡتِ بِهَا مِنَ ٱلۡمَغۡرِبِ فَبُهِتَ ٱلَّذِي كَفَرَۗ ٢٥٨**﴾ البقرة: ٢٥٨ ئیبراهیمی خەلیل **(علیه السلام)** سواری پشتی بەڵگەهێنانەوە نەکەوت بەوەی نەیارەکەی ئەو ناتوانێ و دەستەوسانە لەوەی بتوانێت مردوو زیندوو بکاتەوە، چونکە زانی ئەو کارە بۆ تێگەیشتنی نەیارەکەی دژوارە، چونکە کەسەکە وایدەزانی کوشتنی کەسێك بریتییە لە مراندی بە بڕیاری ئەو، رۆیشتن لەسەر قسەکەی ئەو گونجاو نەبوو بۆ ئاست و سروشت و پلەی تێگەیشتنی، بۆیە خۆی لادا لە درێژەدان بەو بەڵگەیە.

مەبەستی ئیبراهیم **(علیه السلام)** بەتاڵکردنەوەی بەڵگەی نەمرووود نەبوو، بەڵکو مەبەستی بوو کەسەکە بە ئیمان زیندوو بکاتەوە، و خۆراکێکی پێ ببەخشێت شیاو و تەبا بێت بۆ زیندووکردنەوەی، بەڵگە هێنانەوە بۆ شەکەت کردنی کەسی بەرانبەر تەنانەت خزمەت بە دەمکوت کردنیش ناکات، ئەم وردەکاریانە تەنها بە نووری

---

[١] - نەیارەکەی ئیبراهیم **(علیه السلام)** بریتی بوو لە نەمرووود.

زانستی وەرگیراو لە نووری پێغەمبەرایەتییەوە بەدەست دێن، بۆیە ئەوان(ئەهلی فێرکردن) لە وردەکارییەکانی و تێگەیشتن لێی بێبەشن، چونکە ئەوان لە نهێنی فێرکردنی راستەقینە بێبەشن.

وتی: گەر رێگەکەی ئەوان بە رێگەی هەڵدێر دەزانی و بەڵگەکانیان بە لاواز تەماشا دەکەیت، ئەدی بەچی مەعریفەی خۆت هەڵدەسەنگێنی؟

وتم: بە پێوەری راست و رەوان (**القسطاس المستقيم**) دەپێوم بۆ ئەوەی حەق لە باتڵ و راست لە چەوت جیاببنەوە و ئاشکرا بن، ئەمەش وەك شوێنکەوتنی فەرمانی خودا و فێربوون لە قورئانی دابەزێنراو بۆ سەر دڵ و زمانی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت: ﴿**وَزِنُوا۟ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴿٣٥﴾**﴾الإسراء: ٣٥، وتی: "پێوەری راست و رەوان" چییە؟ وتم: بریتییە لە پێنج پێوەرە دابەزێنراوەکە کە خودا لە قورئاندا بەیانی کردوون و پێغەمبەرانی(علیهم السلام) فێرکردووە کێشانە و پێوانەیان پێ بکەن، هەر کەس لە پێغەمبەرەوە فێرببێت و بە ترازووی خودا کێشانە و پێوانەکەی بکات ئەو کەسە هیدایەتی وەرگرتووە، هەر کەسیش لەو میزانە لایدا بۆ لای "ڕا و قیاس" ئەوا گومڕابووە و خۆی رووبەڕووی هەڵدێر کردۆتەوە.

وتی: ئەو پێوەرانە لە کوێی قورئاندان؟ ئەم قسەی تۆ هیچی تر نییە جگە لە درۆ و بوختان.

وتم: ئایا گوێت لەو ئایەتە پیرۆزە نەبووە کە دەفەرموێت: ﴿**ٱلرَّحْمَٰنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ ٱلْقُرْءَانَ ﴿٢﴾ خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ ٱلْبَيَانَ ﴿٤﴾ ٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴿٥﴾ وَٱلنَّجْمُ وَٱلشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾ وَٱلسَّمَآءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ ٱلْمِيزَانَ ﴿٧﴾ أَلَّا تَطْغَوْا۟ فِى ٱلْمِيزَانِ ﴿٨﴾ وَأَقِيمُوا۟ ٱلْوَزْنَ بِٱلْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا۟ ٱلْمِيزَانَ ﴿٩﴾**﴾ الرحمن: ١ـ ٩

ئایا ئایەتەکەی سورەتی"الحدید"ت نەبیستووە کە دەفەرموێت: ﴿**لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ**﴾ الحديد: ٢٥، ئایا تۆ وا گومان دەبەی ئەو "میزان"ەی هاوتای "الکتاب" کراوە بریتییە لە ترازووی گەنم و جۆ و پێوانەی زێڕ و زیو؟ ئایا وەهمی ئەوەت بۆ دروست بووە ئەو "میزان"ەی هاوتای بەرزکردنەوەی ئاسمان کراوە لە ئایەتی: (**وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ**)دا بریتییە لە ترازووی پێوانەی درهەم یان بریتییە لە قەپان؟ چەندە ئەم لێکدانەوەیە دوورە و چەندە بوختانێکی مەزنە! لە خودا بترسە، زیادەڕەوی لە تەئویلدا مەکە، بە یەقین بزانە ئەو میزانە بریتییە لە میزانی ناسینی خودا و فریشتەکان و کتێبەکان و پێغەمبەران(علیهم السلام) و مولْك و مەلەکوتی خودا، بۆ ئەوەی چۆنێتی پێوانە کردن لە پێغەمبەرانەوە (علیهم السلام) فێرببیت وەك چۆن ئەوان لە فریشتەکانی خوداوە فێربوون.

خودا یەکەمین مامۆستایە و دووهەمین مامۆستا جبریلە (**علیه السلام**) و سێیەمین مامۆستاش پێغەمبەرانن (علیهم السلام)، هەموو خەڵکی لە پێغەمبەرانەوە(علیهم السلام) فێردەبن، هیچ ڕێگەیەکی تر نییە بۆ بەدەستهێنانی مەعریفە لەو ڕێگەیەوە نەبێت.

وتی: بە چیدا دەزانی ئەو میزانە ڕاست دەکات یان درۆ؟ بە ژیری و تێڕوانینی خۆت، ژیرییەکان دژ بە یەکن، یان بە ئیمامی مەعسوومی ڕاستگۆدا؟ ئەو ئیمامەی لە جیهاندا بە حەق هەستاوە و ڕاوەستاوە، ئەوەش ئەو مەزهەبەیە من بانگی بۆ دەکەم؟

وتم: منیش ئەو پێوەرانەم بە فێربوون وەرگرتووە، بەڵام فێربوون لە ئیمامی هەموو ئیمامانەوە "**محمدی کوڕی عبداللە**"ی کوڕی **عبدالمطلب** (ﷺ)، من هەرچەندە پێغەمبەر(ﷺ) نابینم بەڵام فێرکردنەکانی بە متواتری[1] دەبیستم و هیچ گومانێکم

[1] - هەواڵێك دەستەیەکی زۆر بیستوویانە یان بینیویانە و دەیگێڕنەوە بۆ دەستەیەکی زۆرتر لەدوای خۆیان و ئەوانیش هەر بەو جۆرە.

تیایاندا نییە، پەیامی قورئان و بەیانی راستگۆیی و دروستیی میزانەکانی قورئان لەناو خودی قورئان خۆیدان.

وتی ((بەڵگەکەت بخەرە روو و میزانەکەی ناو قورئانت ئاشکرا بکە، بۆم دەربخە چۆن لە خودی قورئاندا بەڵگەی راستی و دروستیی میزانەکەت بەدەستهێناوە؟

وتم: بۆم باس بکە بە چیدا دروستیی و رەوایی ترازووی پێوانەی زیو و زێڕت بۆ دەردەکەوێت؟ یان زانینی بڕی قەرزارییەکەت-گەر قەرزت لەسەر بێت- تا بە تەواوی بۆ خاوەن قەرزەکەی دەگێڕییەوە؟ یان گەر قەرزێکت لە لای کەسێك هەبێت تا بە تەواوی و بەبێ کەموزیاد لێی وەردەگرییەوە؟ کاتێ دەچیتە ناو بازاڕێك لە بازاڕەکانی موسڵمانان یەکێك لە ترازووەکانت وەردەگریت و قەرزەکەی پێ دەدەیەوە یان قەرزەکەی پێ وەردەگرییەوە، بە چیدا دەزانیت ستەمت نەکردووە بە گێڕانەوەی کەمتر لەو قەرزەی لەسەرتە یان وەرگرتنەوەی زۆرتر لەو قەرزەی لەلای کەسەکەیە؟

وتی: گومانی باش بە موسڵمانان دەبەم و دەڵێم: ئەوان بە کاری مامەڵەوە خەریك نابن تا کێشانە و پێوانەکانیان رەوا و دروست نەبن، گەر گومانێکم لە هەندێ ترازوو و کێشانە و پێوانە بۆ دروست بوو دەیگرم و بەرزی دەکەمەوە و تەماشای دوو تا و زمانی ترازووەکە دەکەم، گەر زمانەکە لەگەڵ یەکتر راست وەستا بەبێ ئەوەی بەلایەکیاندا لابدات و لەگەڵ ئەوەشدا هاوتابوونی دوو تای ترازووەکەم بینی تێدەگەم کە ترازوویەکی دروست و رەوانە.

وتم: وا دابنێ زمانی ترازووەکە راست وەستا و دوو تای ترازووەکە هاوتا وەستان لە کوێوە دەزانی ترازووەکە راست و رەوانە؟ وتی بە زانستێکی پێویست بۆم ئاشکرا دەبێت کە لە دوو پێشەکییەوە بەرهەم هاتووە، یەکێکیان ئەزموونییە و ئەویتریان هەستپێکراوە، ئەزموونییەکە ئەوەیە کە بە ئەزموون فێربووم تای قورس بۆ خوارەوەیە و تای سووك بۆ

سەرەوەیە، ئەوکات دەڵێم گەر یەکێك لە تاکان لەویتریان قورستربایە تاکەی تر بۆ سەرەوە بەرز دەبوویەوە، ئەم پێشەکییە لەلام پێشەکییەکی گشتییە و بە زەروورەت رۆشن بووەتەوە، پێشەکی دووەم: ئەم ترازووە تایبەتە هیچ تایەکی بەرز نەبووەتەوە، بەڵکو هاوتا بەرانبەر بە یەکتر وەستاون، ئەمەش پێشەکییەکی هەستپێکراوە و بە چاو بینیومە، بۆیە هیچ گومانێکم نییە نە لە پێشەکی هەستپێکراودا و نە لە پێشەکی ئەزموونیدا، لەم دوو پێشەکییەوە دەرئەنجامێکی پێویستم دەست دەکەوێت ئەوەش بریتییە لە یەکسانی هەردوو تای ترازووەکە، چونکە دەڵێم: گەر یەکێك لە تاکان قورستر بوایە ئەوا ترازووەکە لاسەنگ دەبوو، ئەوەی بە چاو دەبینرێ ئەوەیە کە ترازووەکە یەکسانە و لاسەنگ نەبووە، کەوابوو ئاشکرا دەبێت هیچ تایەکی لەویتریان قورستر نییە.

وتم: ئەوە بریتییە لە ڕا و قیاسی ئەقڵی!

وتی: ئەوە زۆر دوورە، ئەمە بریتییە لە زانستێکی پێویست لە پێشەکییەکی یەقینییەوە، پێشەکییەك کە بە ئەزموون و هەستپێکردن(بینین) یەقینی لێوە پەیدا بووە، ئیتر ئەمە چۆن دەبێتە ڕا و قیاس، لە کاتێکدا قیاس گریمانە و وادانانە و یەقینی لێوە بەرهەم نایەت؟ بەڵام من لەم پێشەکی و دەرئەنجامەوە یەقین هەست پێ دەکەم.

وتم: گەر دروستیی میزانت بەم بەڵگە و بورهانە بەدەستهێنا، ئەی دروستیی هۆقە و رەتلً و مسقالێ بە چیدا دەزانیت؟[1] لەوانەیە سوکتر یان قورستر بێت لە سەنگ و میزانە دروستەکەی.

وتی: گەر گومانم لەوانەدا بۆ دروست بوو، ئەوا ئەو عەیارانە بە پێوانە دروستە ئەسڵییەکەی خۆی دەپێوم، گەر یەکسان بوون پێی بۆم دەردەکەوێت: ئەو شتانەی

---

[1] - مەبەستی ئەو سەنگانەیە دەخرێنە تایەکی ترازووەکەوە و شتەکانی پێ دەپێورێن، وەك کیلۆی ئاسن و کیلۆی بەرد لەم سەردەمەدا.

بەو پێوانانە بە منی داوە یەکسانە بە پێوانە دروستەکە، ئەو کات یەکسان بە یەکسانێك یەکسانە.

وتم: ئایا دانەری ترازووە ئەسڵییەکە دەناسی، ئەوەش ئەو کەسەیە یەکەمجار پێوەرەکانی داناوە؟

وتی: نەخێر، من هیچ پێویستییەکم بە ناسینی ئەو کەسە نییە، من دروستیی ترازووەکەم بە بینینی چاو بینیوە؟ من پاقلە دەخۆم و چیمداوە لە پاقلەفرۆش، دانەری ترازووەکە لە خۆیدا مەبەست نییە، بەڵکو هەر ئەوەندە پێویستە دروستیی ترازووەکە و چۆنێتی کێشانەکەی لێوە بزانرێت، من ئەوەم زانیوە، وەك چۆن تۆ باسی دەکەی و دەیزانی، بۆیە بێنیاز بووم لە گەڕانەوە بۆ لای دانەری ترازووەکە لە هەر کێشانێکدا، چونکە ئەوە درێژە دەکێشێ و هەموو کات بەدەست ناکەوێت، لەگەڵ ئەوەشدا من لێی بێنیازم.

وتم: گەر لە مەعریفەدا ترازوویەکی وەك ئەوە بەڵکو راستتر لەوەم بۆ هێنای، زیاتریش لەوە من بۆخۆم دانەر و مامۆستا و بەکارهێنەرەکەی دەناسم، دانەرەکەی خودایە و مامۆستاکەی جبریلە(علیهم السلام) و بەکاربەرەکەی ئیبراهیمی خەلیل و محمد و پێغەمبەرانی ترن(علیهم السلام)، خودا لەوەدا شایەتی راستگۆیی بۆ داناون، ئایا ئەوەم لێ وەردەگری؟ ئایا باوەڕی پێ دەکەی؟

وتی: چۆن بەڕاستی نازانم گەر رۆشنی و دەرکەوتنەکەی بەو جۆرە بێت تۆ باسی لەبارەوە دەکەی؟ وتم: ئێستا ئەخلاقی هۆشمەندان و حیکمەتت تیا دەخوێنمەوە، هیوای من بە فێرکردنی تۆ و راستکردنەوە و تێگەیاندنت لە حەقیقەتی مەزهەبەکەت بەڕاستگەڕا، لێرەوە پێنج پێوەرە دابەزێنراوەکەی ناو قورئانت بۆ دەخەمە روو تاکو بێنیاز بیت لە هەموو ئیمامێك و لە رادەی کوێری بێیە دەرەوە، ئەو کات ئیمامەکەت پێغەمبەری خودا(ﷺ) و پێشەواکەت قورئان و پێوەرەکەت موشاهەدە و بینین دەبێت.

بزانە لە بنچینەدا میزانەكانی قورئان سیانن:
میزانی یەكسانبوون و هاوتابوون(التعادل)، و میزانی پێویستبوون(التلازم) و میزانی كێبەركێكەر(التعاند)، بەڵام میزانی هاوتابوون بۆ سێ میزان دابەش دەبێت: گـەورە و ناوەند و بچووك، بۆیە هەموو میزانەكان دەبن بە پێنج.

دەروازەی دووەم: قسە لەسەر ترازووی گەورە

ئەمەش بەشی یەکەمە لە ترازووی هاوتابوون
ترازووی ڕۆحانی و ترازووە بەرجەستەکان[١]:
پاشان ئەم دۆستە ژیرەم لە دۆستانی فێرکردنی نهێنی پێی وتم:
یەکەمجار ترازووی گەورە لە ترازووەکانی هاوتابوونم بۆ باس بکە، مانای ئەو ناو و زاراوانەشم بۆ لێکبدەرەوە لە"تلازم و تعاند و تعادل: گەورە و ناوەند و بچووك"، ئەمانە کۆمەڵێك وشەی نامۆن و گومانم نییە لەژێریاندا مانای ورد بوونی هەیە.
وتم: مانای ئەم زاراوانە تێناگەی تا لێکدانەوەیان بۆ نەکرێت و لە ماناکانیان حاڵی نەبیت، بۆئەوەی پەی بە تەبایی زاراوەکان و حەقیقەتەکانیان(ناوەڕۆکەکانیان) ببەی، یەکەمجار فێرت دەکەم کە ئەم ترازووانە وەك ئەو ترازووە وایە بۆ باس کردی لە مانادا نەك لە شێوەدا، ئەم ترازووانە ترازووی ڕۆحانیین و وەك ترازووی بەرجەستە نیین، چۆن دەبێت ئەم ترازووانە بەو ترازووە یەکسان بێت لە کاتێکدا خودی ترازووە بەرجەستەکانیش لە شێوە و کاردا جیاوازییان لە نێواندا هەیە؟ قەپان ترازوویەکە و ترازووی کێشانەی زێڕیش ترازوویەك، بەڵکو ئوسترلاب ترازوویەکە کە کات و جووڵەی ئەستێرە و هەسارەکانی پێ دیاری دەکرێت، ڕاستە(**مسطرة**) ترازوویەکە بۆ پێوانەی دووریەکان و هێڵەکان، شاوڵ ترازوویەکە بۆ پێوانەی ڕێکی و چەمانەوە، هەموو ئەمانە هەرچەند وێنەی جۆراوجۆریان هەیە لەوەدا هاوبەشن کە "زۆری و کەمی"یان پێ دەناسرێنەوە، بەڵکو کێش(**العروض**) ترازووی هۆنراوەیە و هۆنراوەی هاوسەنگی لە

---

[١] - مەبەستی ئەو ترازووانەیە مرۆڤ ڕۆژانە کێشانە و پێوانەیان پێ دەکات.

لاسەنگ پێ جیادەکرێتەوە، ئەم ترازووە لە ترازووە بەرجەستەکان زۆر رۆحانی ترە، بەڵام بە تەواوی لە پەیوەستبوون بە بەرجەستەکانەوە دانەبڕاوە، چونکە بریتییە لە ترازووی دەنگ، دەنگیش لە بەرجەستەبوون جیانابێتەوە[1].

رۆحانیترین ترازوو بریتییە لە ترازووی رۆژی دوایی، چونکە بەو ترازووە کردەوەکان و بیروباوەڕ و زانست و زانیاری دەپێورێن، زانیاری و باوەڕ بەرجەستە نین، بۆیە ترازووەکەیان بە تەواوی رۆحانییە، هەر بەو جۆرە ترازووی قورئان بۆ مەعریفە ترازوویەکی رۆحانییە، بەڵام ناساندنی لە جیهانی بینراو (**عالم الشهادة**)دا بەرگ(غلاف)ێکی بۆ دروست دەبێت، ئەو بەرگەش لکان و پەیوەستبوونی بە بەرجەستەوە هەیە، با خودی ترازووەکەش بەرجەستە نەبێت، پێناسەی شتەکانی دەرەوە لەم جیهانەدا لە رێگەی دەربڕینەوەیە، دەربڕینیش دەنگە و دەنگیش بەرجەستەیە، یان لە رێگەی نووسینەوەیە، نووسینیش پیتە و پیتیش نەخشێکە لەسەر لاپەڕە و دیسان بەرجەستەیە، ئەمە حوکمی بەرگ(غلاف)ی ئەو ترازووەی کە ماناکەی تیا دادەنرێت، بەڵام ماناکە لە خودی خۆیدا رۆحانییەکی تەواوە و پەیوەست نییە بە بەرجەستەکانەوە، چونکە ناسینی خودای پێ دەپێورێت کە لە دەرەوەی تەنە بەرجەستەکانەوەیە، پاکترە لەوەی ئاراستەکان لە ئامێزی بگرن، چجای ببێت بە تەنێك لە تەنەکان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ترازووە راگرێك و دوو تای هەیە، دوو تایەکە بە راگرەکەوە بەستراونەتەوە، راگرەکەش یەکسانە لەگەڵ دوو تاکەدا بەهۆی بەستنەوەی هەر تایەك بەو راگرەوە، ئەمە قسەیەك لە ترازووی هاوتابوون.

ترازووی پێویستبوون (التلازم) وەك قەپان وایە، چونکە تەنها یەك تای هەیە، بەڵام لە لاکەی ترەوە پارچەیە ئاسنێکی هەنارشێوەی پێوە کراوە کە بریتییە لە "تۆپ"ی قەپانەکە، بەو پارچە ئاسنەدا جیاوازی و بڕەکان دیاری دەکرێت.

---

[1]- مەبەستی ئەوەیە دەنگیش شەپۆلە و هێشتا هەر مادەیە با لە ترازووەکانی تر رۆحانی تر بێت.

وتی: ئەم هەموو قسەیە قسەی زلە و مانای قسەکانت لە کوێدایە؟ چونکە من چەقچەقەی بەرداشم گوێ لێیە و ئاردەکە نابینم، بۆیە پێم وت: ئارام بگرە ﴿**وَلَا تَعْجَلْ بِٱلْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰٓ إِلَيْكَ وَحْيُهُۥ ۖ وَقُل رَّبِّ زِدْنِى عِلْمًا ١١٤**﴾ طه: ١١٤، بزانە پەلەکردن لە شەیتانەوەیە، ئارامی و لەسەرخۆییش لە خوداوەیە، بزانە ترازووی گەورە بریتییە لە ترازووی ئیبراهیمی خەلیل (**علیه السلام**) کە لەگەڵ "نەمرود" بەکاریهێنا، ئێمە لە خەلیلەوە ئەم ترازووە فێربووین، بەڵام بەهۆی قورئانەوە، ئەوەش ئەوە بوو کە: نەمردود بانگەشەی خواوەندی کرد، خواوەند لای ئەوان بریتی بوو لەو کەسەی بەسەر هەموو شتێکدا باڵادەست بێت، ئیبراهیم(**علیه السلام**) فەرمووی: خواوەند خواوەندی منە، چونکە ئەو کەسەیە کە دەژیەنێ و دەمرێنێ واتە باڵادەستە و دەستی بەسەر ئەو کارەدا زاڵە، بەڵام تۆ ناتوانی بژێنی و بمرێنی، نەمروود وتی: منیش دەژێنم و دەمرێنم (**قَالَ أَنَا۠ أُحْىِۦ وَأُمِيتُ ۖ**)، واتە منیش بە هاوسەری کردن لەگەڵ ئافرەت نوتفەی مردوو دەگۆڕم بۆ مرۆڤێکی زیندوو[1]، ئەشتوانم بیکوژم، ئیبراهیم زانی بەتاڵ کردنەوەی بەڵگەکەی لە تێگەیشتنی کەسەکەدا دژوارە، بۆیە رووی لە بەڵگەیەکی رۆشنتر لەوە کرد و فەرمووی: ((**فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأْتِى بِٱلشَّمْسِ مِنَ ٱلْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ ٱلْمَغْرِبِ فَبُهِتَ ٱلَّذِى كَفَرَ ۗ**))، خودای موتەعال مەدح و سەنای ئیبراهیم دەکات و دەفەرموێت: ﴿**وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ**﴾ الأنعام: ٨٣، لەمەوە تێگەیشتم بەڵگە و بورهان لە قسەکانی ئیبراهیم (**علیه السلام**) و ترازووەکەیدا بوونی هەیە، تەماشای چۆنێتی کێشانە و پێوانەکەیم کرد وەك چۆن تۆ تەماشای کێشانەی زێڕ و زیو دەکەی، لەم بەڵگەیەوە دوو ئەسڵم بینییەوە کە هاوتای یەکتر دەبن و دەرئەنجامێکیان لێوە لەدایك دەبێت کە بریتییە لە مەعریفە یاخود زانست، بونیادی قورئان لەسەر کورتکردنەوە و پوختەکردنە، کەماڵی وێنەی

---

[1] - یان دوو کەسی بەندی کە بڕیاری کوشتنیان درابوو دەهێنێت و یەکێکیان ئازاد دەکات و دەڵێ ئەمەیان ژیانم پێ بەخشی و ئەویتریان دەکوژێ و دەڵێت ئەمەیانم مراند.

ئەم ترازووە ئەوەیە بڵێیت: هەر کەس بتوانێت خۆر لە زەوی هەڵبکات ئەو کەسە خودایە، ئەمە ئەسڵی یەکەم، خوای من دەتوانێ خۆر لە زەوی هەڵبهێنێت ئەمە بریتییە لە ئەسڵی دووەم، لەم دوانەوە مەعریفەیەك بەرهەم هات ئەوەش ئەوەیە کە: خودای من بە حەق خودایە، نەك تۆ ئەی نەمرود.

سەرنج بدە ئایا هیچ کەس هەیە دان بەو دوو ئەسڵەدا بنێت و دان بەو دەرئەنجامەدا نەنێت و گومانی لێ پەیدا بکات؟ ئەوە زۆر دوورە، ئەو قسەیەمان کە دەڵێین: "خودا دەتوانێ خۆرهەڵبهێنێ" هیچ گومانی تێدا نییە، چونکە خودا لای ئەوان و لای هەمووان ئەو کەسەیە دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێکدا هەیە، هەڵهێنانی خۆر یەکێکە لەو شتانەی خودا دەسەڵاتی بەسەردا دەڕوات، ئەمە ئەسڵێکی زانراوە بە دانان و بە کۆدەنگی، ئەو قسەیەش: "دەستڕۆیو(خاوەن دەسەڵات) بەسەر هەموو شتەکاندا تەنها خودایە نەك تۆ" بە بینین زانراوە، دەستەوسانی نەمرود و هەر کەسێکی تریش لە بزواندنی خۆر و روون و ئاشکرا و بەرهەستە، مەبەستمان بە خودا بزوێنەری خۆر و هەڵهێنەری خۆرە، بۆیە لە زانینی ئەسڵی یەکەمەوە -زانراو بە دانان و کۆدەنگی- و لە ئەسڵی دووەمەوە -زانراو بە موشاهەدە- بۆمان دەردەکەوێت کە نەمرود ناتوانێ خۆر ببزوێنێت، دوای زانینی ئەم دوو ئەسڵەش دازانرێت کە نەمرود خودا نییە، بەڵکو خودا تەنها "الله"یە.

ئێستا پیاداچوونەوەیەك بە دەروونی خۆتدا بکە، ئایا ئەمە رۆشنتر نییە لە پێشەکییە ئەزموونی و بەرهەستەکەی یەکەم کە دروستیی ترازووی زێڕ و زیوی لەسەر بیناکراوە؟[1] وتی: ئەمە بە ناچاری مەعریفە لێیەوە پێویستە، و ناتوانم لەو دوو

---

[1] - مەبەستی ئەو قسانەیە کە کەسی بەرانبەر پێشتر کردی و تیایدا دوو پێشەکی و سەرئەنجامێك باس کرا، بەم جۆرە ((ئەو دوو پێشەکییە بەرهەم هاتووە، یەکێکیان ئەزموونییە و ئەویتریان هەسپێکراوە، ئەزموونییەکە ئەوەیە کە بە ئەزموون فێربووم تای قورس بۆ خوارەوەیە و تای سووك بۆ سەرەوەیە، ئەوکات دەڵێم گەر یەکێك لە تاکان لەویتریان قورستربایە تاکەی تر بۆ سەرەوە بەرز دەبوویەوە، پێشەکی دووەم: ئەم ترازووە تایبەتە هیچ تایەکی بەرز نەبووەتەوە، بەڵکو هەردووکیان هاوتا بەرانبەر بە یەکتر وەستاون، ئەمەش پێشەکییەکی هەستپێکراوە و بە چاو بینیومە، لەم دوو پێشەکییەوە دەرئەنجامێکی پێویستم دەست دەکەوێت ئەوەش بریتییە لە یەکسانی هەردوو تای ترازووەکە.

ئەسڵەدا گومان بکەم، و ناشتوانم لەو دەرئەنجامەی لە دوو ئەسڵەکەوە سەری هەڵداوە گومانم بۆ پەیدا ببێت، بەڵام ئەمە تەنها لەم شوێنەدا کە ئیبراهیمی خەلیل (**علیه السلام**) بەکاری هێناوە سوودی لێ دەبینم لە نەرێ کردنی خواوەندی لە نەمرود و جێگیر کردنی خواوەندی تەنها بۆ ئەو کەسەی دەتوانێت خۆر لە خۆرهەڵاتەوە هەڵبهێنێت، ئیتر چۆن بتوانم تەواوی مەعاریفەکانی تری پێ هەڵبسەنگێنم کە لێم ئاڵۆز دەبن و تیایاندا پێویستم بە جیاکردنەوەی حەقە لە باتڵ؟ وتم: هەرکەس بە ترازوویەك زێڕ بپێوێت دەتوانێت زیو و تەواوی کانزاکانی تری پێ بپێوێت، چونکە ئەوە وەزنکراو(سەنگکراو)ە بڕەکەی دەزانرێت نەك لەبەر ئەوەی زێڕە بەڵکو لەبەر ئەوەی خاوەن کێش و سەنگە[١]، ئەم بەڵگەیەش بە هەمان شێوەیە[٢]، لەم مەعریفەیەوە بۆمان ئاشکرا بووە نەك بە هۆی خودی رووداوەکەوە بەڵکو لەبەر ئەوەی حەقیقەتێکە لە حەقیقەتەکان و مانایەکە لە ماناکان، ئێستا رابمێنە بۆچی ئەم دەرئەنجامە لێیەوە زەروور و پێویستە، رۆحەکەی وەربگرە و رووتی بکەرەوە لەم نموونە(لەم رووداوە) تایبەتە تاکو هەر کات بمانەوێ سوودی لێ ببینین، ئەم دەرئەنجامە بۆیە لێیەوە پێویست بوو چونکە حوکم لەسەر سیفەت حوکمە لەسەر خاوەن سیفەتەکە، روونکردنەوەی راستی و رەوانی ئەم بەڵگەیە بەم جۆرەیە: پەروەردگاری من خۆر لە خۆرهەڵاتەوە هەڵدێنێت، ئەو کەسەی خۆر هەڵدێنێت خواوەند"**إله**"ە، بۆیە بە ناچاری ئەم دەرئەنجامە پێویستەی لێوە پەیدا دەبێت: پەروەردگاری من خواوەند"**إله**"ە، خۆرهەڵهێن سیفەتی پەروەردگارە، خۆرهەڵهێن "**إله**"ە، بۆیە سەرئەنجامێکی پێویست سەر هەڵدەدات کە: پەروەردگاری من "**إله**"ە، ئێمە حوکممان دەرکرد بەسەر ئەو

---

[١] - واتە هەموو شتێکی خاوەن سەنگ و بارستایی ترازووەکە دەیخوێنێتەوە ئیتر زێڕ بێت یان زیو یان هەر شتێکی تر.

[٢] - ئێمە تەماشای خودی رووداوەکە ناکەین لە نێوان ئیبراهیم (**علیه السلام**) و نەمروودda بەڵکو تەماشای ئەو ترازووە دەکەین کە ئیبراهیم (**علیه السلام**) بۆ قەناعەت پێکردنی نەمروود بەکاری دەهێنێت.

کەسەی خۆرهەڵدێنی (سیفەتەکە) کە"**إله**"ە، بۆیە لێیەوە حوکمی خواوەندبوون بەسەر پەروەردگاری مندا پێویست بوو، بە هەمان شێوە لە هەر جێگەیەکی تردا کە مەعریفەم بۆ بەدەست دێت لەمەڕ سیفەتی شتەکە، مەعریفەیەکی تر بەدەست دێت بە جێگیرکردنی حوکم بۆ ئەو سیفەتە، لەم دوانەشەوە مەعریفەی سێیەم سەرهەڵدەدات بە جێگیر کردنی حوکمەکە لەسەر خاوەن سیفەتەکە بە ناچاری.

وتی: ئەمەیان خەریکە پەی پێبردنی بۆ من گران دەبێت، گەر گومانم تیایدا بۆ پەیدا بوو چی بکەم تاکو گومانەکە بڕەوێنمەوە؟ وتم: بەو پێوەرەی لەلاتە بیپێوە، وەك چۆن مامەڵە لەگەڵ ترازووی زێڕ و زیو دەکەی، وتی: من چۆن لەم مەیدانەدا پێوەرەکە پەیدا بکەم؟ وتم: پێوەری ناسراو بریتییە لەو زانستە بنەڕەتی و سەرەتاییە پێویستانەی[1] کە لە هەست و ئەزموون و ئەنگێزەی ئەقڵەوە وەرگیراون.

تەماشای زانستە سەرەتاییەکان بکە و لێیان رابمێنە، ئایا حوکمەکە لەسەر سیفەتەکە جێگیر دەبێت، گەر وەڵامەکە ئەرێ بوو ئەوا حوکمەکە سەردەکێشێ بۆ خاوەن وەسفەکە و بۆ ئەویش جێگیر دەکرێت، گەر ئاژەڵێکی سك ئاوساو(ئێسترێك) بە بەردەمتدا گوزەری کرد، یەکێك وتی: ئەمە ئێسترە سکی پڕە، منیش پێی بڵێم: تۆ دەزانی ئێستر نەزۆکە و بێچووی نابێت؟ ئەویش بڵێت: بەڵێ دەزانم بە هەست و بینین بۆم دەرکەوتووە، منیش بڵێم: ئێستا دەزانی ئەم ئێسترە سك پڕ نییە؟ ئەو کات ناتوانێت دوای زانینی ئەو دوو ئەسڵە کە یەکێکیان ئەزموونییە و ئەویتریان بەرهەست گومانی تێدا پەیدا بکات، وەك چۆن لە زانستی ئەزموونییەوە لەوە تێدەگەیت تای قورس بۆ خوارەوە دەڕوات، هەروەها وەك چۆن لە زانستی بەرهەستەوە(بەبینین) ئەوە تێدەگەیت کە هیچ کام لە تاکان سەروخواریان نەکردووە.

---

[1] - زانستی بنەڕەتی و سەرەتایی پێویست(**العلوم الضرورية**) کە ئیمامی غەزالی لە چەندین شوێنی ئەم کتێبەدا دووبارەی دەکاتەوە بریتییە لە بەڵگە نەویستەکان، ئەو راستییانەی حاشاهەڵنەگرن و پێویستییان بە بەڵگە و بورهان نییە.

وتی: ئەمە بە ڕۆشنی تێگەیشتم، بەڵام بۆم دەرنەکەوتووە هۆی پێویستبوونەکەی بریتییە لە: حوکم بەسەر سیفەتدا حوکمە بەسەر خاوەن سیفەتەکەدا، وتم: بیربکەرەوە و رابمێنە، ئەو قسەت کە دەڵێی: "ئەمە ئێسترە" وەسفە، سیفەتەکە ئەوەیە کە ئەم ئاژەڵە ئێسترە، ئەو قسەیەشت کە دەڵێی: هەموو ئێسترێك نەزۆکە، ئەوە بریتییە لە حوکم کردن بەسەر ئێسترەکەدا کە بریتییە لە سیفەتی نەزۆکی، ئەو کات حوکمدان بە نەزۆکی بەسەر ئاژەڵێکدا کە وەسفکراوە بە ئێستر پێویست دەبێت، هەر بەو جۆرە کاتێك بۆت دەردەکەوێت-بۆ نموونە- کە هەموو گیاندارێك هەستی هەیە، پاشان بۆت دەرکەوت کرم گیاندارە، ئەو کات ناتوانی گومان بەوە ببەیت کە کرم هەستی هەیە، ڕێگەکەی بەم جۆرەیە کە بڵێیت: هەموو کرمێك گیاندارە، هەموو گیاندارێکیش خاوەن هەستە، کەوابوو هەموو کرمێك خاوەن هەستە، چونکە ئەو قسەیەت: "هەموو کرمێك گیاندارە" وەسفکردنی کرمە بەوەی گیاندارە، گیانداربوون سیفەتە، گەر حوکمت دەرکرد لەسەر گیاندارەکە کە خاوەنی هەستە، یان جەستەیە، یان.. ئەو کات بێ هیچ گومانێك کرمیش دەچێتە ژێر ئەو حوکمەوە، ئەمە دەرئەنجامێکی پێویست و ناچارییە و هیچ گومانێك هەڵناگرێت.

بەڵێ، مەرجی ئەمە ئەوەیە کە سیفەتەکە یەکسان بێت بە وەسفکراوەکە یان گشتگیرتر بێت لێی، تاکو حوکمدان بەسەریدا بە ناچاری وەسفکراوەکە بگرێتەوە، هەر بەو جۆرە لە دیگای فیقهییەوە کەسێك بەوە تەسلیم بێت کە: هەموو ئارەقێك سەرخۆشکەرە، هەموو سەرخۆشکەرێکیش حەرامە، ئەو کات گومان لەوە ناکات کە هەموو ئارەقێك حەرامە، چونکە سەرخۆشکەر وەسفی ئارەقەکەیە، بۆیە حوکمدان بەسەریدا بەوەی حەرامە ئارەقیش دەگرێتەوە، چونکە وەسفکراوەکە دەچێتە ناو ئەو حوکمەوە بەبێ چەندوچوون، هەر بەو جۆرە هەموو جۆرەکانی بابەتە نەزەرییەکان.

وتی: بە تێگەیشتنێکی زەرووری تێگەیشتم لە لەیەکدانی ئەو دوو ئەسڵە، بەم شێوازە دەرئەنجامێکی زەرووری لێوە بەرهەم دێت، بەڵگە هێنانەوەکەی ئیبراهیم خەلیل **(علیە السلام)** راست و دروستە، و ترازووەکەی ترازوویەکی راست و رەوانە، و لە سنوور و رادە و حەقیقەتی گەیشتوم، پێوەرەکەیم لە پێوانە باوەکانەوە وەرگرت، بەڵام حەز دەکەم نموونەیەك بزانم بۆ بەکارهێنانی ئەم ترازووە لە شێوە هەمەجۆرەکانی مەیدانی زانستدا، چونکە ئەم نموونانە لە خۆیاندا رۆشنن و ئاتاجی ترازوو و بەڵگە و بورهان نین.

بۆیە وتم: ئەوە زۆر دوورە، هەندێ لەم نموونانە لە خودی خۆیاندا زانراو نین، بەڵکو لە لەیەکدانی دوو ئەسڵەکەوە بەرهەم دێن، هیچ کەس نازانێت ئەم گیاندارە-بۆ نموونە- نەزۆکە جگە لەوانەی بە هەست زانیبێتیان کە ئەو گیاندارە ئێسترە، و بە ئەزموونیش بۆیان دەرکەوتبێت کە ئێستر نەزۆکە، ئەوەی لە خودی خۆیدا رۆشنە ئەسڵی یەکەمە، بەڵام پەیدابوو لە دوو ئەسڵەکە باوك و دایکی هەیە[1]، دەرئەنجامەکە لە خودی خۆیدا رۆشن نییە، بەڵکو بە شتی ترەوە رۆشن دەبێتەوە، بەڵام ئەو شتی ترە -مەبەستم دوو ئەسڵەکەیە- هەندێ جار بۆی هەیە رۆشن بێت، ئەوەش دوای ئەزموون و بینین.

هەر بەو جۆرە حەرامبوونی ئارەق لە خودی خۆیدا رۆشن نییە، بەڵکو بەهۆی دوو ئەسڵەکەوە رۆشن دەبێتەوە، یەکەمیان: ئارەق سەرخۆشکەرە، ئەمە لە رێگەی ئەزموونەوە ئاشکرا دەبێت، دووەمیان: هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامە، ئەمەش بەهۆی ئەو هەواڵەوە خودای موتەعال دەربارەی مادەی سەرخۆشکەر رایگەیاندووە، لەم رێگەیەوە چۆنێتی کێشانە و پێوانە بەم ترازوە و بەکارهێنانیت فێردەکات، گەر دەتەوێ چاو لەمە دەپۆشین، نموونەی زۆرمان لەلایە و کۆتایی پێ نایەت، بەڵکو بەم ترازووە زۆربەی نادیار و تەمومژەکانمان رەواندۆتەوە، تۆش بە تەنها یەك نموونە قەناعەت بکە.

---

[1] - واتە دوو ئەسڵەکە بۆ دەرئەنجامەکە دەبن بە دایك و باوك.

یەکێك لەو نارۆشنیانە ئەوەیە مرۆڤ خۆی خۆی دروست نەکردووە، بەڵکو هۆکار و دروستکەرێکی هەیە، هەر بەو جۆرە هەموو جیهان و گەردوون، گەر بگەڕێینەوە بۆ ئەم ترازووە دەزانین کە دروستکەرێکیان هەیە، ئەو دروستکەرە زانایە، بۆیە ئێمە دەڵێین: هەموو "ئەگەرەبوون"[١]ێك هۆیەکی هەیە، تایبەتمەندی جیهان یان مرۆڤ بەو ئەندازە تایبەتمەندبوونە ئەگەرەبوونە، بۆیە لێرەوە "ئەگەرەبوون" پێویستی بە هۆ(سبب) هەیە، هەر کەس خۆی رادەستی دوو ئەسڵەکە بکات ناتوانێت گومان لەم دەرئەنجامە بکات، بەڵام گەر گومانی لە دوو ئەسڵەکە هەبوو ئەوا زانین و ناسینیان لە دوو ئەسڵی رۆشنی تر دەردەهێنرێت، بەو جۆرە تا دەگاتە سەر زانستە سەرەتاییەکان(بنەڕەتییەکان) کە ناتوانرێت گومانی تێدا بکرێت، زانستە رۆشنە سەرەتاییەکان(بنەڕەتییەکان) دەبن بە بنەما بۆ زانستە نادیار و نارۆشنەکان، بەڵکو زانستە رۆشنەکان دەبن بە تۆوی ئەو زانستانەی تر، بەڵام ئەو تۆوانە کەسانێك دەتوانن بیانچێنن کە شارەزاییان لە کێڵان و دەرهێنانی دەرئەنجام لە پیتاندنی تۆوەکان لەگەڵ یەکتر هەبێت.

گەر بڵێیت: من لە هەردوو ئەسڵەکە بەگومانم، بۆچی دەڵێیت: هەموو ئەگەرەبوونێك هۆیەکی هەیە؟ بۆچی وتت: تایبەتمەندی مرۆڤ بەو ئەندازە تایبەتمەندییە ئەگەرەبوون(جائیز)ە نەك پێویستەبوون(واجب)؟ ئەوا دەڵێم: ئەوەی کە وتم هەموو ئەگەرەبوونێك هۆیەکی هەیە گەر لە مانای "ئەگەرەبوون" تێبگەی رۆشنە، چونکە مەبەستم بە ئەگەرەبوون: ئەو شتەیە لە نێوان دوو بەشی یەکساندا بێت، گەر دوو شت یەکسان بوون یەکێك لەوانە بە بوون و بە عەدەم لە خودی

---

[١] - مەبەست لە "ئەگەرەبوون"(جائز الوجود) ئەو بوونەیە بۆی هەیە ببێت و بۆی هەیە نەبێت، سەردەمێك نەبووە و دواتر هاتۆتە ناو بوونەوە، بۆ بوونەکەی هۆیەك لە دەرەوەی خۆی بوونی هەیە، بەرانبەر ئەگەرەبوون پێویستەبوون(واجب الوجود) دادەنرێت کە بوونەکەی بە خودی خۆیەوەیە و هۆیەك نییە لە پشتی ئەو بوونەوە.

خۆیدا تایبەتمەند نابێت[١]، چونکە ئەوەی بۆ شتێك جێگیر دەبێ بە ناچاری بۆ هاوشێوەکەشی جێگیر دەبێت، ئەمە لەپێشترە.

ئەو قسەشم کە دەڵێم: تایبەتمەندی مرۆڤ بەم ئەندازە لە تایبەتمەندی-بۆ نموونە- بەم بڕە جائیزە و واجب نییە وەك ئەو قسەم وایە کە دەڵێم: ئەو هێڵەی کەسێك دەیکێشێت-و بڕێکی دیاریکراوی هەیە- جائیزە، چونکە هێڵەکە-وەك ئەوەی کە هێڵە- بڕێکی دیاریکراوی بۆ دەستنیشان ناکرێت، بەڵکو وێنا دەکرێت ئەو هێڵە درێژتر یان کورتتر بێت، تایبەتمەندییەکەی بەو بڕە لەوەی درێژتر یان کورتتر نەبێت هۆیەکەی بریتییە لەو کەسەی کێشاویەتی، چونکە رێژەی بڕ و هەندەکان بۆ قبووڵ کردنی ئەو هێڵە بۆیان یەکسانە ئەمەش زەرورییە، هەر بەو جۆرە رێژەی بڕ و هەندەکان بۆ شێوەی مرۆڤ و ئەندامەکانی یەکسانە بۆیە تایبەتمەند دەبێت بە بکەرێك، پاشان لەمەوە بەرز دەبمەوە و دەڵێم: بکەرەکەی زانایە، چونکە هەموو کارێکی رێك و مەحکەم دەدرێتە پاڵ زانستی ئەو کەسەی کارەکەی کردووە، لێرەدا دوو ئەسڵ بوونیان هەیە گەر بیانزانین لە دەرئەنجامەکە گومانت نامێنێت، یەکەمیان: بونیادی مرۆڤ رێك و مەحکەمە، ئەمەش بە بینینی شیاویی و گونجاویی ئەندامەکانی مرۆڤ، ئامادەیی هەر یەکێك لەو ئەندامانە بۆ مەرامێکی تایبەت، وەك دەست بۆ وەشاندن و پێ بۆ رۆیشتن، زانینی توێکاری ئەندامەکانی مرۆڤ زانستێکی زەرووری بەم راستییە دروست دەکات، ئاتاجیی بونیادی رێکخراو و مەحکەمکراویش بە زانست روون و ئاشکرایە، کەسی

---

[١]- هەر بوونێك ئەسڵەکەی "ئەگەرەبوون" بێت لە نێوان دوو بەشی یەکساندایە، واتە بەشی "بوون" و بەشی "عەدەم"، بۆیە گەر یەکێك لەم دوو بەشە زاڵ بوو بەسەر ئەویتردا، بۆ نموونە بوون زاڵ بوو بەسەر نەبووندا، یان نەبوون زاڵ بوو بەسەر بووندا لەو بارەدا پێویستی بە هۆیەك هەبووە لە دەرەوەی خۆی، چونکە دوو یەکسان هەرگیز یەکێکیان بەسەر ئەویتریاندا زاڵ نابێت گەر هۆیەك بوونی نەبێت، بۆیە مرۆڤ و گەردوون هۆیەك بۆ زاڵبوونی بوونیان هەبووە بەسەر نەبوونیاندا، ئەو هۆیە لە دەرەوەی خۆیاندایە، نەك لە خودی خۆیاندا، ئەوەش بریتییە لە خودای موتەعال.

ژیر گومان لەوە ناکات کە هێڵی ڕێك و دروست کەسێکی گەرەکە زانا بێت بە نووسین، با کێشانی هێڵەکەش بەهۆی ئەو قەڵەمەوە بێت کە هیچ نازانێت، بینای دروستکراوی گونجاو بۆ حەمام و ئاش و شتانی تریش تەنها لە وەستایەکی زانا و شارەزا دەوەشێتەوە، گەر گریمانەی گومان لەمەدا بوونی هەبێت ڕێگەکەی ئەوەیە لێیەوە بەرز ببێتەوە بۆ لای ڕۆشنتر لەوە، تا بەرزدەبێتەوە بۆ زانستە سەرەتاییەکان (بنەڕەتییەکان).

شرۆڤەکردنی ئەوە لێرەدا مەبەستی ئێمە نییە، بەڵکو مەبەستەکە ئەمەیە کە لەیەکدانی زانستە سەرەتاییەکان بەو جۆرەی ئیبراهیم خەلیل (**علیه السلام**) لەیەکیدان ترازوویەکی ڕاستگۆی بەسوودە بۆ مەعریفەیەکی ڕاستەقینە، هیچ کەس ناتوانێت ئەمە پووچ بکاتەوە، چونکە دەبێتە هۆی بەتاڵ کردنەوەی ئەو پەیامەیە خودا پێغەمبەرانی(علیهم السلام) پێ فێرکرد، هەروەها پووچ کردنەوەی ئەوەی خودا مەدح و سەنای دەکات و دەفەرمویت ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَـٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ﴾ الأنعام: ٨٣، فێرکردنی ێغەمبەران(علیهم السلام) لەلایەن خوداوە گومانی تێدا نییە ڕاست و ڕەوایە با بیروڕا و بۆچوونیش لەسەر پەیامەکە ڕاست و ڕەوا نەبن، بەتاڵ کردنەوەی ئەم ترازووە (لەیەکدانی زانستە بنەڕەتییەکان وەك چۆن ئیبراهیم ئەنجامی دا) بەتاڵکردنەوەی را و بۆچوون و فێرکردنیشە، هیچ کەسێکیش ئەمەی نەوتووە و نایڵێت.

دەروازەی سێیەم: قسە لەسەر ترازووی ناوەند

ئەوەش شێوەی دووەمە لە ترازووی هاوتابوون

وتی: ترازووی گەورە و سنوور و پێوەر و مەیدانی بەکارهێنانی حاڵی بووم، ئێستا "ترازووی ناوەند"م بۆ باس بکە، ئەو ترازووە چییە و کامەیە؟ فێربوونی لە کوێوە بەدەست دێت و کێ دایناوە و کێ بەکاری دەهێنێت؟

وتم: ترازووی ناوەندیش ئیبراهیم خەلیل (**علیە السلام**) بەکاری هێناوە، کاتێك فەرمووی: ﴿لَآ أُحِبُّ ٱلۡأٓفِلِينَ ﴿٧٦﴾﴾ الأنعام: ٧٦

کەماڵی وێنەی ئەم ترازووە ئەوەیە: مانگ ئاوادەبێت، خودا نابێت ئاوابێت، بۆیە مانگ خودا نییە، بەڵام بونیادی قورئان لە پوختەکردن و کورتکردنەوەیە[١]، بەڵام زانست بە نەرێ کردنی خواوەندی لە مانگ نابێتە زەرووری و پێویست تا ئەم دوو ئەسڵە نەزانیت، ئەو دوانەش:

یەکەم (مانگ ئاوا دەبێت).

دووەم (خودا نابێت ئاوابێت)، گەر ئەم دوو ئەسڵەت زانی بە زەرورەت نەرێی خواوەندی لە مانگ دەکەیت.

وتی: من گومانم نییە نەرێ کردنی خواوەندی لە مانگ لەو دوو ئەسڵەوە بەرهەم دێت، دەزانم (مانگ ئاوا دەبێت) ئەمە بە هەست زانراوە، بەڵام ئەسڵی دووەم کە (خودا

---

[١] - مەبەستی ئەوەیە قورئان کرۆك و پوختەی بابەتەکان بەیان دەکات و خۆی لە هەندێ وردەکاری و شتی لابەلا بەدووردەگرێت لە باس و چیرۆکەکانیدا، ئەمەش حیکمەتی مەزنی خودای موتەعالی لە پشتەوەیە.

نابێـت ئاوابێـت) نـە بـە هەسـت و نـە بـە زەروورەت هەسـتی پـێ ناكرێـت[١]، وتم: مەبەستەكەم لە گێڕانەوەی ئەم ترازووە ئەوە نییە بە تۆی بسـەلمێنم كـە مـانگ خـودا نییـە، بـەڵام دەمـەوێ فێـرت بكـەم كـە ئـەم تـرازووە راسـت و دروسـتە، مەعریفـەی بەدەستهاتوو لێیەوە بەم ڕێگەیە لە كێشانە و پێوانە زەروورییـی و حاشـاهەڵنەگرەكانە، بەم ترازووە ئیـبراهیم خـەلیل (**علیـە السـلام**) زانسـتی زەرووری پـێ بەدەسـت هێنـا، چـونكە لای ئـەو زانرابـوو كـە "خـودا نابێـت ئاوابێـت" بـا ئـەو زانسـتەش بـۆ ئـەو زانستێكی سەرەتایی نەبێت، بەڵكو لە دوو ئەسڵی تر وەرگیرابێـت كـە "خـودا نابێـت گۆڕانی بەسەردا بێت"، هەموو شتێكی گۆڕاو ڕوداوە و بەدیهاتووە، ئاوابوون بریتییە لە گۆڕان، بۆیە هەڵسەنگاندنەكەی بـە هـۆی زانراوێكـەوە بـوو لـەلای، تـۆ ترازووەكـە وەربگرە و بەكاری بهێنە لە هەر جێگەیەك زانستت بە دوو ئەسڵەكە بۆ پەیدا بوو.

وتی: بە زەروورەت تێگەیشتم كە ئەم تـرازووە راسـت و ڕەوانـە، ئـەم مەعریفـەش وابەستەی ئەو دوو ئەسڵەیە، ئەو دوو ئەسڵەش ڕوون و ئاشـكراو و زانـراون، بـەڵام دەمەوێ ڕادە و سنوور و حەقیقەتی ئەم ترازووەم بۆ باس بكەی، پاشان پێوەرەكەیم لە پێوەرە بەرجەستە باوەكان بۆ باس بكـەی، پاشـان نموونەیـەك لـە بـەكارهێنانی

---

[١]- لەڕاستیدا پرسیاری پرسیارەكەر لە جێگەی خۆیەتی، بەڵام لەم شوێنەدا ئیمامی غەزالی خۆی لە پرسیارەكە لادەدات، ئەوەش یان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە ئیمام پێی وابووبێت كەسی پرسیاركەر لە وەڵامەكە تێناگات، یان وەڵامێكی تری لەلا بووبێت وایزانیبێت گەر بیخاتە ڕوو گفتوگۆكە بە ئاقارێكی تردا بڕوات، بەڵگەم بۆ ئەمە ئەو قسەی ئیمامە كە كەمێك دواتر دەفەرموێ((هەڵسەنگاندنەكەی بە هۆی زانراوێكەوە بوو لەلای))، ئەو زانراوە بریتییە لە فیترەت، لەسەر پرسیارەكە دەڵێم: خودا لە فیترەتی ئیبراهیمدا (**علیە السلام**) ئامادەبوو، ئەو لە ناوەوە هەستی بەو خودا تاك و تەنها دەكرد و بە هەمیشەیی لەبەر هەستی ئاوا نەدەبوو، ئەو (**علیە السلام**) بۆ بینینەوەی دەیویست دەرەوەی بۆ بگەڕێت، بەڵام بۆی دەركەوت هیچ شتێكی دەرەوە خودا نییە، بۆیە لە كۆتاییدا دەفەرموێت: ﴿**إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ**﴿٧٩﴾﴾ **الأنعام**: ٧٩، سەرنجی وشەی "**فطر**"بدە، ئەو خودایەی كە هەموو ئاسمانەكان و زەوی خولقاندووە و ڕامیهێناون بۆ بەندایەتی و گوێڕایەڵی و ئەمەش لە هەویری بوونیاندا(لە فیترەتیاندا) دانراوە، مرۆڤیش هەر بەو جۆرەیە.

ترازووەکە لە مەیدانە ناڕوونەکاندا، چونکە نەرێ کردنی خواوەندی لە مانگ لەلای من رۆشنترە لە رۆشن.

وتم: رادە و سنووری ئەوەیە کە: هەر دوو شتێك کە دانەیەکیان بە شتێك وەسف بکرێت و هەمان ئەو وەسفە لەویتریان دابڕنرێت ئەوا ئەو دوو شتە لەیەکتر جیاوازن، واتە یەکێکیان وەسفەکە لەویتریان داگیر بکات و پێی وەسف ناکرێت، وەك چۆن رادە و سنووری ترازووی گەورە ئەوە بوو کە دەمانوت: "حوکم لەسەر گشت حوکمە بۆ سەر تایبەت و دەکەوێتە ژێر هەمان حوکمەوە"، سنوور و رادەی ئەمەش بریتییە لە: ئەو شتەی نەرێی سیفەتێکی لێ بکرێت کە وەسفەکە بۆ شتێکی تر جێگیر ببێت ئەوا ئەو دوو شتە لەیەکتر جیاوازن، خودا نەرێی ئاوابوونی لێ دەکرێت و مانگ ئاوابوونی بۆ بڕیار دەدرێت، ئەمە جیاوازی و لەیەکتر جودایی دەخاتە نێوان خودا و مانگەوە، ئەوەش ئەوەیە کە مانگ خواوەند نەبێت و خوداش مانگ نەبێت.

خودای موتەعال لە چەندین شوێنی قورئاندا پێغەمبەرەکەی خۆی **محمد** (ﷺ) فێرکردووە تاکو بەم ترازووە هەڵسەنگاندن بکات بە وەرگرتنی سەرمەشقی لە باوکە گەورەیەوە ئیبراهیم(**علیه السلام**) تەنها ئاماژە بە دوو شوێن دەکەم، تۆ بۆ خۆت ئەوانی تر لە ئایەتەکانی قورئاندا بدۆزەرەوە ﴿**قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ**﴾المائدة: ١٨.

ئەوەش لەو کاتەی کە یەهودییەکان بانگەشەی ئەوەیان دەکرد ئەوان رۆڵەی خودا بن، خوداش پێغەمبەرەکەی فێر دەکات لەمەڕ چۆنێتی پووچ کردنەوەی بانگەشەکەیان و دەرخستنی هەڵەکەیان بە ترازووی راست و رەوان (**فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم**)

کەماڵی وێنەی ئەم ترازووە ئەوەیە کە رۆڵە و جگەرگۆشەکان سزا نادرێن، و ئێوە سزا دەدرێن، کەوابوو ئێوە رۆڵە و جگەرگۆشەی خودا نین، ئەوەی کە "رۆڵە و جگەرگۆشە

سزا نادرێت" بە ئەزموون سەلمێنراوە، ئەوەش کە "ئێوە سزا دەدرێن"[١] بە بینین بینراوە، بۆیە بە زەروورەت نەرێی رۆڵەبوونی خودایان لێ دەکرێت.

جێگەی دووەم لە قورئاندا ئەو ئایەتە پیرۆزەیە ﴿ قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ﴿٧﴾ ﴾ الجمعة: ٦ – ٧، ئەوان بانگەشەی دۆستایەتی خودایان دەکرد، ئەوەی ئاشکرایە دۆست ئاوات بۆ لیقای دۆستەکەی دەخوازێت، بەڵام وەك ئاشکرایە یەهودییەکان ئاواتی مردن ناخوازن کە هۆیەکە بۆ گەیشتن بە لیقای دۆستەکەیان، بۆیە بە زەروورەت دەرکەوت کە ئەوان دۆستی خودا نین، کەماڵی وێنەی ترازووەکە ئەوەیە بوترێت: هەموو دۆستێك ئاواتی گەیشتن بە دۆستەکەی دەخوازێت، یەهودییەکان ئاواتی لیقای خودا ناخوازن کەوابوو ئەوان دۆستی خودا نین.

سنوور و رادەکەی ئەوەیە ئاوات خواستن بۆ لیقای خودا وەسفی دۆستی خودایە کە لە یەهودییەکان نەرێ دەکرێت، بۆیە دۆست و یەهودی دوو شتی لەیەکتر جیاوازن، نە دۆست یەهودییە و نە یەهودی دۆستە.

پێوەری ئەم ترازووە لەناو ترازووە باوە بەرجەستەکاندا: بەوەی خستمە روو پێموایە- لەگەڵ ئەم گشتە رۆشنییەدا- بە پێوەری ئەم ترازووە ئاتاج نیت، بەڵام گەر دەتەوێت زۆرتر ئاشکرا بێت، ئەوا سەرنج بدە: گەر ئەوەت زانی کە بەرد بێگیانە، پاشان زانیت کە مرۆڤ بێگیان نییە، چۆن لێیەوە ناچار دەبیت کە بزانیت مرۆڤ بەرد نییە، چونکە "بێگیانبوون" بۆ بەرد جێگیر دەبێت و لە مرۆڤ نەرێ دەکرێت، ئەوەی روون و ئاشکرایە مرۆڤ داڕنراوە لە بەرد و بەردیش داڕنراوە لە مرۆڤ، نە مرۆڤ بەردە و نە بەردیش مرۆڤە.

---

[١] - ئەو هەموو کۆمەڵکوژییەی لە مێژوودا بەسەر یەهودییەکان هاتووە بەڵگەی سزادانی خودایە بۆ ئەوان، ئەمەش بەهۆی سەرپێچی و لاسارییانەوە.

مەیدانی بەکارهێنانی ئەم ترازووەش لە چەندین شوێنی ناڕوون و تەمومژاوییدا زۆرن: یەکێك لە بەشەکانی مەعریفە مەعریفەی تەقدیسە، ئەوەش ئەو شتانەیە کە خودای موتەعالی لێ شکۆمەند و بەرز و بڵند رادەگیرێت و تیایاندا تەقدیسی خودا دەکرێت، تەواوی مەعریفەکانی ئەم بەشە بەم ترازووە هەڵدەسەنگێنرێن، ئیبراهیم خەلیل **(علیە السلام)** ئەم ترازووەی لە تەقدیس کردنی خودادا بەکارهێناوە، فێری کردین چۆن هەڵسەنگاندنی پێ بکەین، بەم ترازووە نەرێی بەرجەستەبوون لە خودای موتەعال کراوە، هەر بەو جۆرە دەڵێین: **"إلە"**نابێت تەنێك(جەستەیەك) بێت لە شوێن و چوارچێوەیەکدا، چونکە **"إلە"** نابێت عیللەتدار (هۆدار) بێت، ئەمەش ئەو راستییەی لێوە ئاشکرا دەبێت کە خودا تەن و مادده نییە، هەروەها دەڵێین: خودا عەرەز**"عرض"**[(١)] نییە، چونکە عەرەز زیندوو و زانا نییە، بۆیە **"إلە"** زیندوو و زانایە و عەرەز نییە.

هەر بەو جۆرە هەموو دەروازەکانی تری تەقدیس مەعریفەکەی لە لەیەکدانی ئەو دوو ئەسڵەوەیە و لەم رێگەوەیە، یەکەمیان ئەسڵێکی سالب کە ناوەرۆکەکەی نەرێیە، و دووەمیان ئەسڵێکی موجەبە کە ناوەرۆکەکەی ئەرێیە، لەم دووانەش مەعریفەی نەرێ و تەقدیس بەرهەم دێنن.

---

[١]- "عەرەز" ئەو بوونانەن بوونیان بە شتێکی ترەوە وابەستەیە، بۆ نموونە رەنگ بریتییە لە "عەرەز"، چونکە تا شتێك بوونی نەبێت رەنگ بوونی نییە، کەوابوو بوونی رەنگ بە بوونی شتەوە بەستراوە، شتەکە پێی دەوترێت"جەوهەر" و رەنگەکە پێی دەوترێت"عەرەز".

دەروازەی چوارەم: قسەکردن لە ترازووی بچووك

کە بەشی سێیەمی ترازووی هاوتابوونە

وتی: بە تێگەیشتنێکی پێویست لەمە تێگەیشتم، ئێستا ترازووی بچووك و سنوور و رادە و پێوەر و مەیدانی بەکارهێنانی لە مەیدانی نارووندا باس لێوە بکە، وتم: ترازووی بچووك لە خودای موتەعالەوە فێربووین کە پێغەمبەرەکەی محمد (ﷺ) لە قورئاندا فێرکردووە، ئەوەش لە **ئایەتی**﴿وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدۡرِهِۦٓ إِذۡ قَالُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٖ مِّن شَيۡءٖۗ قُلۡ مَنۡ أَنزَلَ ٱلۡكِتَٰبَ ٱلَّذِي جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورٗا وَهُدٗى لِّلنَّاسِۖ ﴿٩١﴾﴾ الأنعام: ٩١، رووی پێوانە و هەڵسەنگاندن بەم ترازووە ئەوەیە بڵێیت: ئەو قسەیان کە نەرێی دابەزینی وەحی دەکات بۆ سەر مرۆڤ قسەیەکی پووچ و بێ بنەمایە، ئەمەش بە لەیەکدانی دوو ئەسڵ لە یەکتر، یەکەمیان: موسا (**علیه السلام**) مرۆڤ بوو، دووەمیان: موسا کتێبی بۆ دابەزی، لەم دوو ئەسڵەوە پرسێکی تایبەتی زەرووری سەرهەڵدەدات کە: هەندێ لە مرۆڤ کتێبی لەلای خوداوە بۆ دابەزیوە، لێرەوە ئەو بانگەشە گشتگیرە پووچ دەکاتەوە کە دەڵێت: خودا کتێب بۆ سەر هیچ مرۆڤێك دانابەزێنێت.

ئەسڵی یەکەم: ئەو قسەیەمان کە دەڵێین: موسا (**علیه السلام**) مرۆڤ بوو، بە هەستەکان زانراوە، **ئەسڵی دووەم:** کە موسا (**علیه السلام**) کتێبی بۆ سەر دابەزیوە دیسان زانراوە و لە دانپیادانانی یەهودییەکانەوە ئاشکرابووە، ئەو کتێبەی زۆربەیان دەشاردەوە و کەمێکیان دەخستە دەرەوە﴿تَجۡعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبۡدُونَهَا وَتُخۡفُونَ كَثِيرٗاۖ﴾الأنعام: ٩١ ئەم شێوازە باس کردنە لە میانەی موجادەلە بە باشترین شێوە باس لێوە دەکەین، لە تایبەتمەندی

موجادەلە ئەوەیە کە: ئەوەندە بەسە کەسی نەیار[١] خۆی بە دوو ئەسڵەکە رادەست بکات با گومانیشی هەبێت لە شتانی تر جگە لەو دوو ئەسڵە، دەرئەنجامێك بەسەریدا دەسەپێت گەر دان بەو دوو ئەسڵەدا بنێت، زۆربەی بەڵگەکانی قورئان لەسەر ئەم شێوازە جاری دەبن، گەر لە ناختدا ئەگەری هەندێك شك و گومان هەبوو لە هەندێك لە بنەماکان و پێشەکییەکاندا، ئەوا بزانە مەبەست تیایدا بەڵگەهێنانەوەیە بۆ کەسانێك کە گومانیان تیایدا نییە، بۆ تۆش مەبەستەکە ئەوەیە چۆنێتی کێشانە و پێوانەی لێوە فێر ببیت لە هەموو بابەتەکانی تردا بەکاری بهێنیت[٢].

پێوەری ئەم ترازووە ئەوەیە بڵێین: وێنا ناکرێت گیاندارێك بەبێ پێ بڕوات بەڕێوە، ئەو کاتە گەر بڵێیت: مار گیاندارە و مار بەبێ پێ دەڕوات بەڕێوە، ئەوا ناچاردەبین دان بەوەدا بنێین کە "هەندێ گیاندار بەبێ پێ دەڕوات بەڕێدا"، قسەی ئەو کەسەش کە دەڵێ: گیانداران تەنها بە پێ دەڕۆن بە رێدا قسەیەکی پووچ و هەڵوەشاوەیە.

شوێنی بەکارهێنانی ئەم ترازووە لە جێگە ناڕوونەکاندا زۆرە: هەندێ کەس-بۆ نموونە- دەڵێت: هەموو درۆیەك لە خودی خۆیدا ناشیرینە، دەڵێین: ئەی ئەگەر کەسێك پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرانی بینی، یان دۆستێك لە دۆستەکانی خودای بینی خۆی لە دەستی ستەمکارێك شاردبوەوە، ستەمکارەکە پرسیاری شوێنی ئەو کەسەی لێکرد و ئەویش وتنی راستی لە ستەمکارەکە شاردەوە، ئایا قسەکەی درۆیە؟

---

[١] - ئەو کەسەی موجادەلەی لەگەڵ دەکەی.

[٢] - مەبەستی ئەوەیە خودای موتەعال لە قورئاندا گوتاری خۆی ئاراستەی چەندین کۆمەڵ دەکات، یەهود و نەصارا و هاوەڵدانەران و دووڕووان و باوەڕداران، لەگەڵ هەر یەکێك لەم دەستانە بە مەنتقی خۆیان گفتوگۆ دەکات، بۆ نموونە باسی بابەت و رووداوێك لەگەڵ یەهودییەکان دەکات کە لەلای ئەوان ئەو رووداوە بەڵگەنەویستە و لەخودا تێدەگەن باسی چی دەکات، لەوانەیە کەسێکی تر(بۆ نموونە هاوەڵدانەرێك) لە ئەسڵی ئەو رووداوە گومانی هەبێت، لێرەدا ئیمامی غەزالی بە کەسی بەرانبەر دەڵێت: گەر لە قورئاندا لە هەندێ بنەما و پێشەکی گفتوگۆدا شك و گومانێکت بۆ دروست بوو ئەوا بزانە خودا بە مەنتقی ئەو دەستەیە قسە و گفتوگۆی کردووە و تۆش ئەوەی پێویستە فێربوونی کێشانە و پێوانەیە لەو گفتوگۆوە.

وتی: بەڵێ

وتم: ئایا قسەکەی ناشیرینە؟

وتی: نەخێر، بەڵکو ناشیرین ئەوەیە لەو جێگەدا راستی بڵێی و ببیتە هۆی تیاچوونی کەسەکە(دۆستەکەی خودا).

ئێمەش پێی دەڵێین: سەرنجی ترازووەکە بدە، "شاردنەوەی شوێنی ئەو کەسە لە ستەمکارەکە درۆیە"، ئەمە ئەسڵێکی روون و ئاشکرایە(ئەسڵی یەکەم)، ئەو راستییەش کە "قسەکە ناشیرین نییە" ئەسڵی دووەمە، لەم دوانەوە مەعریفەیەك سەرهەڵدەدات کە: "هەموو درۆیەك ناشیرین نییە"، ئێستا رابمێنە: ئایا گومان لەم دەرئەنجامەوە وێنا دەکرێت دوای دانان بەو دوو ئەسڵەدا؟ ئایا ئەمە رۆشنترە لەوەی باسم کرد لە پێشەکی ئەزموونی و بەرهەستی ترازووی تەقدیسدا؟

سنوور و رادەی ئەم ترازووە: هەردوو وەسفێك کە لەسەر یەك شت کۆدەبنەوە ئەوا بە زەروورەت بەشێك لە یەکێك لە دوو وەسفەکە پێویستە بەویتریان وەسف بکرێت، بەڵام مەرج نییە ئەو هەموو ئەو یەکەیان بە هەمان سیفەت وەسف بکرێت، بەڵکو تەنها لە هەندێك حاڵەتدا هەمووی بە هەمان سیفەت وەسف دەکرێت، وەك چۆن بۆی هەیە پێی وەسف نەکرێت، بۆیە متمانەی پێ ناکرێت، نابینی مرۆڤ وەسفی گیانداربوون و جەستەبوونی لەسەر کۆدەبێتەوە، بۆیە بە زەروورەت ئەوەی لێوە سەرهەڵدەدات کە هەندێ جەستە گیاندارە، بەڵام ئەوەی لێوە وەرناگیرێت کە هەموو جەستەیەك گیاندارە، ئەوە سەرمان لێ تێکنادات کە دەڵێین: بۆی هەیە هەموو گیاندارێك جەستە بێت، کەوابوو وەسفی هەر کامیان بەوی تریان لە هەموو کاتێکدا پێویست نییە، بۆیە لەم دوو ئەسڵەوە هیچ مەعریفەیەك بەرهەم نایەت.

پاشان ئەو دۆستەم وتی: لەم سێ ترازووە تێگەیشتم، بەڵام بۆ یەکەمیانت ناو لێنا ترازووی گەورە و دووەمیان ترازووی ناوەند و سێیەمیان ترازووی بچووك؟ وتم: چونکە

گەورەکەیان زۆرێك لە شت لە ئـامێز دەگرێـت، بـەڵام بچـووکەکە پێچـەوانەی ئـەوەی یەکەمە، ناوەندەکەش لە نێوان ئەو دوانەدایە، ترازووی یەکەمیان بـەرینترین تـرازووە، چونکە دەتوانرێ مەعریفەی لێوە بەدەست بهێنرێت بـە ئـەرێ کردنـی گشـتی و ئـەرێ کردنی تایبەت، و نەرێ کردنی گشتی و نـەرێ کردنـی تایبـەت، بۆیـە دەتـوانین لـەم ترازووەوە چوار جۆر لە مەعریفە دەستەبەر بکەین.

ترازووی دووەم: تەنها نەرێ کردنی پێ پێوانە دەکەین، هەر هەموو نەرێ کردنی گشتی و تایبەت، سێیەمیان: تەنها نەرێ کردنی تایبەتی پێ پێوانە دەکرێت، وەك بـۆم بـاس کـردی: بەشـێکی یـەکێك لـە دوو وەسـفەکە ئـەویتریانی پـێ وەسـف دەکرێـت بـەهۆی کۆبوونەوەیان لەسەر یەك شت.

ئەو شتەش کـە تـەنها حـوکمێکی بەشـەکی(**جزئـي**) لـە ئـامێز دەگرێـت بـەبێ هـیچ گومانێك دەبێتە بچووکترین.

بەڵێ، پێوانەی حوکمی گشتی بەم ترازووە لە کێشانە و پێوانەکانی شەیتانە، هەندێ لە ئەهلی فێرکردن[١] مەعریفەکانی خۆیان بەم ترازووە هەڵسەنگاندووە، شەیتان حەزی خۆی هەڵدایە ناو خۆزگە و داوای ئیبراهیم خەلیلەوە (**علیه السلام**) کاتێك وتی﴿ **فَلَمَّا رَءَا ٱلشَّمۡسَ بَازِغَةٗ قَالَ هَٰذَا رَبِّي هَٰذَآ أَكۡبَرُۖ** ﴿٧٨﴾ ﴾ الأنعام: ٧٨ لەدوای ئەمە چیرۆکەکەت بۆ باس دەکەم.

١- ئەو مەزهەبەی کەسی پرسیارکەر لە غەزالی خۆی دەداتە پاڵ(مەزهەبی فێرکردن).

دەروازەی پێنجەم: قسە لەسەر ترازووی پێویستبوون

ئەوەش بریتییە لە قیاسی مەرجیی لکاو

وتی: ترازووی "پێویستبوون" بۆ باس بکە، سێ بەشەکەی ترازووی "هاوتابوون"م زانی، وتم: ئەم میزانە لە ئایەتی﴿ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾ الأنبياء: ٢٢ وەرگیراوە، هەروەها لە ئایەتی﴿ قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ ﴾ الإسراء: ٤٢ هەروەها ئایەتی﴿ لَوْ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةً مَّا وَرَدُوهَا ﴾ الأنبياء: ٩٩

جێبەجێ کردنی وێنەی ئەم ترازووە ئەوەیە کە بڵێین: گەر جیهان دوو خودای هەبوایە بەسەریەکدا تێکدەچوو، ئەمە ئەسڵی یەکەم، ئەوەی ئاشکرایە جیهان بەسەریەکدا تێکنەچووە، ئەمە ئەسڵی دووەم، لەم دوو ئەسڵەوە دەرئەنجامێکی زەرووری پێویست پەیدادەبێت ئەوەش بریتییە لە "نەرێ کردنی دوو خودا بۆ جیهان"، گەر لەگەڵ خاوەنی عەرشی مەزندا خواوەندی تر بوونی هەبوایە، ئەوا رێگەیەکی بۆ لای خاوەن عەرش دەگرتەبەر، ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە رێگەیان بۆ لای خاوەن عەرش نەگرتۆتەبەر (وەك خودا هەواڵ دەدات)، بۆیە دەرئەنجامێکی پێویست سەرهەڵدەدات ئەوەش: نەرێ کردنی خواوەندی ترە جگە لە خوای خاوەن عەرش.

پێوەری ئەم ترازووە بە ترازووە بەرجەستە زانراوەکانی تر، ئەو قسەیە: گەر خۆر هاتە دەرەوە ئەستێرەکان بەدیارنامێنن، ئەمە بە ئەزموون زانراوە، پاشان دەڵێین: ئەوەی زانراو و ئاشکرایە خۆر هەڵهاتووە، ئەمەش بە هەستەکان دەزانرێت، لەم دوو ئەسڵەوە

دەرئەنجامێك سەرهەڵدەدات ئەوەش ئەوەیە کە: ئەستێرەکان شاراونەتەوە، هەروەها دەڵێین: گەر فلان کەس بخوات تێربووە، ئەمە بە ئەزموون سەلمێنراوە، پاشان دەڵێین: زانراوە کە خواردنی خواردووە، ئەمەش بە هەستەکان زانراوە، لە ئەسڵە ئەزموونی و ئەسڵە بەرهەستەکەوە دەرئەنجامێکی پێویست سەرهەڵدەدات ئەویش ئەوەیە کە: فلان کەس تێربووە.

بەکارهێنانی ئەم ترازووە لە مەیدانە نارِوونەکاندا زۆرە، فەقیهێك دەڵێت: گەر کڕین و فرۆشتنی کەسی نادیار دروست بێت ئەوا پێویستی بە راگەیاندنی پابەندبوون هەیە (واتە تەسلیم کردنی ئەو شتەی کڕین و فرۆشتنەکەی پێ دەکات، جا یان پارە و ماڵ و دارایییە، یان شمەکە)، ئەوەی ئاشکرایە کەسی نادیار راگەیاندنی پابەندبوونی پێ ناکرێت، بۆیە دەرئەنجامێکی پێویست سەرهەڵدەدات ئەویش ئەوەیە بڵێین: ئەو کڕین و فرۆشتنە دروست نییە. ئەسڵی یەکەم لە بەدواداچوونی شەرعی گومانبەخشەوە - هەرچەند یەقین نابەخشێت- زانراوە، ئەسڵی دووەم: بە رادەست کردنی پەباندبوونەکە و کۆمەك کردنی، هەروەها لە تێڕوانینەکاندا دەڵێین: گەر دروستکردنی جیهان و بەدیهێنانی مرۆڤ رێك و مەحکەم و سەرسوڕهێن بێت ئەوا دروستکەرەکەیان کەسێکی زانایە، ئەمە لە ئەقڵدا زانستێکی سەرەتایییە، ئەوەی ئاشکراو و زانراوە ئەوەیە کە مرۆڤ و گەردوون رێك و مەحکەم و سەرسوڕهێنە ئەمە بە بینین دەبینرێت، بۆیە لەمەوە دەرئەنجامێك پێویست دەبێت ئەویش ئەوەیە بڵێین: دروستکەر و بەدیهێنەری مرۆڤ و گەردوون کەسێکی زانایە.

پاشان بەرزدەبینەوە و دەڵێین: گەر بەدیهێنەرەکەی زانا بێت کەوابوو ئەو زانایە زیندووە، بە ترازووی یەکەم زانرا کە زانایە، بۆیە لێیەوە پێویست دەکات بڵێین: کەسێکی زیندووە، پاشان دەڵێین: گەر زانا و زیندوو بێت کەوابوو دەبێت راوەستاوییەکەی بە خودی خۆیەوە بێت نەك بە شتە لابەلاکانەوە، ئەوەی لە دوو

ترازووە سەرەتاییەکەی پێشترەوە زانراوە ئەو کەسە زیندوو و زانایە بۆیە پێویست دەکات راگرییەکەی بە خودی خۆیەوە بێت، بەم جۆرە لە سیفەتی دروست کردنی مرۆڤەوە بەرزدەبینەوە بۆ سیفەتی بەدیهێنەرەکە(خودا) کە بریتییە لە زانست، پاشان لە زانستەوە بۆ زیندەگی، پاشان لە زیندەگییەوە بۆ زاتی بەدیهێنەر، ئەمە بریتییە لە بەرزبوونەوەیەکی رۆحانی، ئەم ترازووانە پێپەیژەی بەرزبوونەوەن بۆ ئاسمان و پاشان بۆ لای دروستکەری ئاسمانەکان، ئەم ئەسڵانە پێپلەی ئەو پێپەیژەیەن، بەرزبوونەوەی جەستەیش بۆ لای خودای موتەعال هیچ هێزێك دەستەبەری ناکات و تەنها تایبەتمەندی پێغەمبەرایەتییە.

رادە و سنووری ئەم ترازووە: هەر شتێك پێویستی هەر شتێك بێت هەمیشە و لە هەموو بارێکدا شوێنی دەکەوێ، بۆیە نەرێ کردنی پێویستەکە نەرێی خاوەن پێویستییەکە دەکات، هەر بەو جۆرە بوونی خاوەن پێویستییەکە بوونی پێویستییەکە دەردەخات، بەڵام نەرێ کردنی خاوەن پێویستییەکە و جێگیرکردنی بوونی پێویستەکە هیچ دەرئەنجامێکی نییە، بەڵکو ئەو دوانە بریتین لە ترازووەکانی شەیتان، هەندێ لە ئەهلی فێرکردن مەعریفەی خۆیان بەم ترازووە دەپێون، نابینی مەرجی دروستیی نوێژ پێویست دەکات کەسی نوێژگەر پاك بێت، بۆیە بە ناچاری دەتوانین بڵێین: گەر نوێژی زەید دروست بێت ئەوا زەید پاکە، کاتێك زانرا کە زەید پاك نییە -کە بریتییە لە نەرێ کردنی مەرجەکە- لێیەوە ئاشکرا دەبێت و پێویست دەکات نوێژەکەی دروست نەبێت، یان دەڵێیت: زانراوە کە نوێژەکەی دروستە -کە بریتییە لە بوون و جێگیرکردنی مەرجبۆگیراوەکە- بۆیە دەرئەنجامێکی پێویستی لێوە پەیدا دەبێت کە زەید پاکە، ئەمەش بوون و جێگیرکردنی مەرجەکەیە، بەڵام گەر بڵێیت: زانراوە کە زەید پاکە بۆیە لێیەوە پێویست دەکات نوێژەکەی دروست بێت، ئەم دەرئەنجامە هەڵەیە، چونکە لەوانەیە بە هۆیەکی تر نوێژەکەی بەتاڵ بووبێتەوە، ئەمە بوونی مەرجێکە بەڵگە نییە

لەسەر بوونی مەرجبۆگیراوەکە، هەر بەو جۆرە گەر بڵێیت: زانراوە کە نوێژەکەی دروست نییە، بۆیە ئەو پاك نییە، ئەمەش هەڵەیەکی ناپێویستە، چونکە بۆی هەیە نادروستی نوێژەکەی بە هۆیەکی ترەوە بێت، نەك پاکێتی.

دەروازەی شەشەم: قسەکردن لەسەر ترازووی کێبەرکێ

ئەوەش پێوانەی مەرجیی سەربەخۆیە

پاشان وتی: ترازووی تەعاندم بۆ باس بکە، لە قورئان شوێن و پێوەر و جێگەی بەکارهێنانیم بۆ دیاری بکە. وتم: شوێنەکەی لە قورئاندا ئەو ئایەتە پیرۆزەیە کە پێغەمبەر فێردەکات ﴿**قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾**﴾ سبأ: ٢٤، ئەم بەشەی ئایەتەکە(**وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ**) لە میانەی شك وگومان لە خۆ و دانوستان لەگەڵ بێباوەڕان نەهێناوە، بەڵکو شاردنەوەی ئەسڵێکی تری تێدایە کە بریتییە لە: ئێمە لەسەر گومڕایی نین لەو قسەیەماندا (**إن الله يرزقكم من السماء والأرض**)، چونکە ئەوە خودایە بە باراندنی باران لە ئاسمانەوە و لە زەوییەوە بە رواندنی گژوگیا و دەخڵ و دان و دارودرەخت رۆزی ئێوە دەدات، بۆیە ئێوە بە نەریٚ کردنی ئەم راستییە گومڕا و سەرگەردانن.

وێنەی ئەم ترازووە: "ئێمە یان ئێمە و ئێوە لە گومڕاییداین"(**وإنا أو إياكم لفي ضلال مبين**) ئەمە ئەسڵی یەکەمە، پاش دەڵێین: ئەوەی ئاشکرایە ئێمە لەسەر گومڕایی نین، ئەمەش ئەسڵی دووەمە، لە لەیەکدانی ئەم دوو ئەسڵە دەرئەنجامێکی پێویست سەرهەڵدەدات کە بریتییە لە: ئێوە لە گومڕاییەکی ئاشکرادان.

نموونەی پێوەرەکانی ئەم ترازووە لە مەیدانە باوە ناسراوەکاندا ئەوەیە کە: هەرکەس بچێتە ئەو ماڵە کە لە دوو ژوور پێك هاتووە فلان کەس دەبینێت، گەر چووینە یەکێك لە ژوورەکانەوە و نەمانبینی بە شێوەیەکی پێویست دڵنیا دەبینەوە کەسەکە لە ژوورەکەی تردایە، بۆ ئەم لەیەکدانە دوو ئەسڵ هەیە، یەکەمیان: بوونی ئەو کەسە لە

یەکێك لە دوو ژوورەکەدا، دووەم: ئەو کەسە لە یەکێك لە ژوورەکاندا بوونی نییە، کەوابوو دڵنیا دەبینەوە کە لە ژوورەکەی تردایە: جارێك بەوەی کەسەکە لەو ژوورە ببینین جارێکیش بەوەی ژووری دووەم ببینین خاڵییە لەو کەسە، گەر بە چاو کەسەکەمان لە ژوورەکەی تر بینی ئەوە زانستی بینینە، گەر زانیمان لە ژووری دووەم نییە ئەمەش بریتییە لە زانستێك کە بە ترازوو بەدەستهاتووە، ئەم زانستی ترازووەش هەروەك زانستی بینینەکە وایە.

بڕ و رادەی ئەم ترازووە بریتییە لە: "هەر شتێك لە دوو شتدا کورت هەڵهات جێگیربوون لە یەکێکیاندا نەرێی جێگیربوون لە ئەویتریاندا دەکات، هەر بەو جۆرە نەرێکردن یەکێکیاندا جێگیربوون لە ئەویتریاندا نیشان دەدات"، بەڵام مەرجەکە ئەوەیە دابەشبوونەکە سنووردار بێت، نەك پەرش و بڵاو، کێشانە و پێوانە بە دابەشبوونی پەرش و بڵا و کێشانە و پێوانەی شەیتانە، ئەهلی فێرکردن هەندێ لە مەعریفەی خۆیان بەم ترازووە سەرلێشێواوە بەدەست هێناوە، لە"**القواصم**"دا باسمان لەبارەوە کردووە، هەروەها لە "**جواب مفصل الخلاف**" و کتێبی"**المستظهري**" و چەندین کتێبی تردا خستوومانەتە روو.

شوێن و جێگەی بەکارهێنانی لە مەیدانە نارِوونەکانیشدا زۆر و بێسنوورە، لەوانەیە زۆربەی بابەتە فیکری و تێرامانەکان بۆ ئەم ترازووە بگەڕێتەوە، هەر کەس بوونێکی دێرین نەرێ بکات پێی دەڵێین: بوون یان هەمووی رووداوە و خاوەن سەرەتایە یان بەشێکی دێرینە، ئەمە بریتییە لە کورتهەڵهێن(حاصر) چونکە لەنێوان نەرێ و جێگیرکردندا دەسورِێتەوە، پاشان دەڵێین: ئەوەی ئاشکرایە بوون هەر هەمووی رووداو و خاوەن سەرەتا نییە، بۆیە پێویست دەکات دێرینی تێدا بێت، گەر بوترێت: ئەی بۆ دەڵێن: هەر هەمووی رووداو و خاوەن سەرەتا نییە؟ ئەوا دەڵێین: گەر هەمووی رووداو و خاوەن سەرەتا بووایە ئەو کات روودانەکەی بەدەستی خۆی بوو بەبێ ئەوەی ئاتاج بە

هۆیەك بێت، بۆیە ناكرێت هەر هەمووی رووداو بێت و خۆی خۆی دروست كردبێت، كەوابوو ساغبوویەوە كە بوونێكی دێرین بوونی هەیە، هاوشێوەكانی بەكارهێنانی ئەم ترازووە نایەنە هەژماردن.

وتی: راستێتی ئەم پێنج ترازووەم بۆ دەركەوت، بەڵام حەزدەكەم مانای ناوەكانیان بزانم، بۆچی یەكەمت تایبەت كردووە بە "ترازووی هاوتابوون"، و دووەم بە "پێویستبوون" و سێیەم بە تەعاند؟

وتم: یەكەم بە ترازووی هاوتابوون ناوبرا، چونكە دوو ئەسڵی هاوتای تێدایە، واتە دوو ئەسڵی هاوتای یەكتری تێدایە، وەك ئەوەی دوو تای هاوسەنگ بن، دووەمیان بە ترازووی "پێویستبوون" ناوبرا، چونكە یەكێك لە دوو ئەسڵەكە دوو بەش لەئامێز دەگرێت یەكێكیان "پێویست" و ئەویتریان "پێویستكراو"، وەك ئایەتی ﴿ لَوۡ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلۡعَرۡشِ عَمَّا يَصِفُونَ ٢٢ ﴾ الأنبياء: ٢٢، وشەی (لَفَسَدَتَا) پێویستە و پێویستكراوەكەی بریتییە لە﴿ لَوۡ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ دەرئەنجامەكە لە نەرێ كردنی "پێویست"ەكەوە پێویست دەبێت[١]، سێیەمیان ناونرا ترازووی كێبەركێ، چونكە دەگەڕێتەوە بۆ كورتهەڵهێنانی دوو بەشەكە لە نێوان "نەرێ و ئەرێ"دا، ئەرێ كردنی یەكێكیان نەرێ كردنی ئەویتریانە، هەر بەو جۆرە نەرێ كردنی یەكێكیان ئەرێ كردنی ئەویتریانە، بۆیە لە نێوان دوو بەشەكەدا كێبەركێ و دژایەتی بوونی هەیە.

وتی: ئەم ناوانە تۆ داتهێناون، و ئەم ترازووانە تۆ دەرتهێناون یان تۆ دەستپێشخەری تیایاندا؟ وتم: ئەم ناوانە من دامهێناون، بەڵام ترازووەكان لە قورئانەوە دەرمهێناون، ئەوەی لەلامە من دەستپێشخەریم كردووە لە دەرهێنانیان لە قورئاندا، بەڵام ئەسڵی

---

[١] - واتە كە دەڵێین ئاسمان و زەوی بەسەریەكتردا تێكنەچووە و لەسەر یەك یاسا و رێسا بە بەردەوامی دەبزوێن كەوابوو دوو خواوەند لە گەردووندا بوونیان نییە، بەڵكو تەنها لەژێر دەسەڵاتی یەك خودادایە، گەر ویستی بەردەوامییان پێدەدات، و هەر كاتیش بڕیاریدا دەیانپێچێتەوە.

ترازووەکان پێش من دەرهێنراون، لەلای پاشین(خلف) ناوی تریان بۆ دانراوە جیا لەو ناوانەی من بۆم داناون، لەلای هەندێ لە گەلانی پێش هاتنی هەردوو پێغەمبەر محمد و عیسا(علیهم السلام) ناوی تریان بۆ داتاشراوە، ئەوان لە صحفی ئیبراهیم و موساوە(علیهم السلام) فێری بوون[١]، ئەوەی پاڵنەر بوو بۆم تاکو پۆشاکێکی ناوی تریان بە بەردا بکەم جیا لەو ناوانەی بۆیان دانراوە ئەو لاوازییە بوو لە سروشت و هەویری تۆدا دەمبینی، هەروەها گوێڕایەڵیت بۆ خەیاڵات، تۆم بینی وەك کەسێك کە زۆر شانازی بە روواڵەتەوە دەکرد، بە جۆرێك گەر هەنگوینی سوورت لە شاخی کەڵەشاخی خاوێندا بۆ بهێنرابایە نەتدەتوانی تامی بکەی بە هۆی بێزکردنەوەی سروشتت لەو کارەی بە کەڵەشاخ ئەنجام دەدرێت، هەروەها لاوازی ژیریت لەوەی تێبگەی کە مەرج پاکبوونی هەنگوینەکەیە لە هەر دەفرێك بکرێت گرنگ پاکبوونییەتی نەك ناو و شێوەی دەفرەکە، بەڵکو بەهۆی گیانی رووالەتکاریی لە تۆدا تورکێك دەبینی کە پۆشاکی پڕ لە پینە و جوبەی دڕاوی لەبەردا بێت راستەوخۆ حوکم دەردەکەی ئەو کەسە یان سۆفییە یان فەقیە، گەر سۆفییەکیش پۆشاکی ئاورشم بپۆشێت و مێزەرەی لەسەر بێت بە وەهم بڕیار دەدەی ئەو کەسە تورکە[٢]، تۆ بە هەمیشەیی وەهمت راتدەکێشێت بەرەو رووالەت و دەرەوە، نەك کرۆك و جەوهەر.

---

[١] - نازانم ئیمامی غەزالی ئەم بۆچوونەی لە کوێوە هێناوە، لەوانەیە گەلانی تر سوودیان لە سوحوفی ئیبراهیم و موسا(علیهم السلام) بینیبێت، بەڵام خۆ بۆ هەر گەل و نەتەوەیەك خودا پێغەمبەری تایبەتی رەوانە کردووە ﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ﴾النحل: ٣٦.

[٢] - سەردەمی ئیمامی غەزالی سەردەمی سەلجوقییەکانە کە تورك بوون، ئەوان بەشێك لە جیهانی ئیسلامییان لەژێر دەسەڵاتدا بوو، دەوڵەتی عەباسی زۆر لاواز بوو، پیاوانی تورك لە جێگەی خەلیفەکان حوکمیان دەکرد، ئەو سەردەمەی ئیمامی غەزالی لە بەغدا بوو پایتەختی خەلافەت لەژێر دەستی سەلجوقییەکاندا بوو، بۆیە بووبوون بە چینێکی باڵا و جلوبەرگ و پۆشاك و خواردنیان لە خەڵکە رەشۆکییەکە جیابوو، خەڵکی پۆشاکی کەڵپۆسی دەپۆشی و ئەوان ئاورشم.

بۆیە تۆ لە خودی قسەکەوە لە قسە رانامێنیت، بەڵکو لە شێوازی دارِشتن و گومانی باشت بە قسەکەرەکە سەرنجی قسەکە دەدەیت، گەر قسەکەی لای تۆ بێزراو بوو یان قسەکەرەکە لای تۆ حاڵی باش نەبوو-بەپێی بۆچوونی تۆ- قسەکەی رەد دەکەیەوە با قسەکەش لە خودی خۆیدا باش و حەق بێت.

گەر کەسێکی نەصرانی بڵێت"**لا إله إلا الله** عیسا رسول الله" سروشتت لەو قسەیە هەڵدێت و دەڵێیت: ئەوە قسەی نەصرانییەکانە چۆن من دەیڵێمەوە، ئەوەندە ژیریت لەلا نییە پەی بەو راستییە ببەیت کە ئەم قسەیە لە خودی خۆیدا حەقە، و کەسی نەصرانی بە وتنی ئەم قسەیە و کۆمەڵێك قسەی تریش لەلای خوداوە خەشمی لێنەگیراوە، بەڵکو بە وتنی دوو کەلیمە خودا خەشمی لێگرتوون: یەکەمیان: الله یەکێکە لە سێ ئەقنوومەکە، دووەم: محمد(ﷺ) پێغەمبەری خودا نییە، لە پشتی ئەم دوو قسەوە تەواوی قسەکانی تریان حەق و رەوان.

کاتێ تۆ و هاوەڵەکانی تۆم لە ئەهلی فێرکردن بە ژیری لاواز هاتە پێش چاو و بینیم تەنها بە رووالەت و دەرەوە فریودەخۆن دابەزیم بۆ ئاستی تۆ و لە جێگەی کەڵەشاخ لە کوپەدا پاراوم کردی، و بەهۆیەوە شیفات بەدەستهێنا[1]، زۆر بە نەرمونیانی لەگەڵت جووڵامەوە هەروەك جووڵانەوەی پزیشك لەگەڵ نەخۆشەکەیدا، گەر پێم بوتبای ئەوە دەوایە و لە کوپی دەوادا پێمبدابای ئەو کات سروشتت بێزی لێ دەکردەوە، گەر قبوڵیشت بکردبایە قومت لێدەدا، بەڵام بە گەروتدا نەدەچووە خوارەوە.

ئەمە مەبەستەکەم بوو لە گۆڕینی ئەو ناوانە و داهێنانی کۆمەڵێك ناوی تر، هەندێ کەس دەیانناسنەوە و هەندێکیش لێیان بێئاگان.

---

[1]- بەڵام لە کۆتایی گفتوگۆکەیدا ئیمامی غەزالی زۆر توند دادەبارێتە سەر کەسەکە و تەنانەت وەك کەسێکی سەرلێشێواو تەماشای دەکات و دەڵێت((کاتم لەمە زیاتر بەدەستەوە نییە لە چاککردنی کەسێکی تێکچوو و تێکدەردا بەختی بکەم، کاتم نییە ئاسنی سارد بکوتم)).

وتی: هەموو ئەمانە تێگەیشتم، بەڵام لە زۆر جێگەی باسەکەتدا ئاماژەت بەوەدەدا: ئەم ترازووە دوو تا و راگرێکی هەیە کە دوو تایەکە رادەگرێت و پێیەوە بەندن؟ من لەم ترازووەدا نە تا و نە راگر نابینم؟ ئەو ترازووانە لە کوێن بە قەپانت چواندن؟

وتم: ئەم شەش مەعریفەیەم لە دوو ئەسڵ وەرگرتووە، هەر ئەسڵێك تایەکە و بەشە ناوکۆیی نێوان دوو ئەسڵەکەش راگرەکەی دەچێتە ناو.

با نموونەیەکت لە فیقە بۆ بهێنمەوە بەڵکو نزیکتر بێت بە تێگەیشتنی تۆ، ئەو قسەیەمان: "هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامە" ئەمە تایەکە لە ترازووەکە، ئەو قسەیەش "هەموو ئارەقێك سەرخۆشکەرە" تایەکی ترە، وشەی ئارەق تەنها لە ئەسڵی دووەمدا بوونی هەیە کە بریتییە لە تای دووەم، وشەی حەرامیش تەنها لە ئەسڵی یەکەمدا بوونی هەیە کە بریتییە لە ئەسڵی یەکەم، وشەی "سەرخۆشکەر" لە هەردوو ئەسڵەکەدا بوونی هەیە، ئەو وشەیە لە هەردووکیاندا دووبارە بووتەوە و هاوبەشی نێوانیانە و بریتییە لە راگرەکە و هەردوو تای ترازووەکەی پێوە بەند دەبن، یەکێکیان پێیەوە وابەستە دەبێت وەك وابەستەبوونی وەسفکراو بە سیفەتەکەیەوە، ئەوەش ئەوەیە کە دەڵێین: هەموو ئارەقێك سەرخۆشکەرە، چونکە ئارەق وەسفکراوە بە سەرخۆشکەر، ئەویتریان پێی وابەستە دەبێت وەك وابەستەبوونی سیفەت بە وەسفکراوەوە، ئەوەش ئەو قسەیە کە دەڵێین: هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامە.

لەم نموونەیە رابمێنە تا بزانیت: تێکچوونی ئەم ترازووە جارێك بەهۆی تاکانییەوەیە و جارێك بەهۆی راگرەکەیانەوە، و جارێکیش بەهۆی بەندبوون و وابەستەبوونی تاکان بە راگرەکەیانەوە، ئاگادارم کردییەوە لەمەڕ ئەو هێمایەی کە لێیەوە پێوانەکە بەرەو ترازووی شەیتان سەردەکێشێت، ئەو ترازووەش بە قەپانم چواند بریتییە لە "ترازووی پێویستبوون"، یەکێك لە دوو لاکەی زۆر لەویتریان درێژترە، تۆ دەڵێیت: گەر کڕین و فرۆشتنی کەسی نادیار دروست بێت، ئەوا پابەند دەبێت بە پابەندبوونی ئاشکرا، ئەمە

ئەسڵێکە، ئەوەی زانراوە کەسی نادیار پابەند نابێت چونکە نادیارە، ئەمە ئەسڵێکی ترە کە کورتترە لەوی یەکەم، هەروەك پارچە ئاسنەکە (تۆپەکە) وایە کە خڕ و کورتە و بەرانبەر بە تای قەپانەکە وەستاوە.

ترازووی هاوتابوونیش هەردوو تایەکەی تیادا هاوتا دەبن، هیچ کامیان لەویتریان درێژتر نییە، بەڵکو هەر یەکێك لەو دوانە سیفەت و وەسفکراو لەخۆ دەگرێت، لەمە تێبگە لەگەڵ ئەوەی پێم ناساندی کە ترازووەکە رۆحانییە، وەك ترازووی جسمانی نییە، بەڵکو لێکچوونێکی تایبەت لە نێوانیاندا هەیە، بە هەمان شێوە دەتوانین بیچوێنین بە لەدایکبوونی دەرئەنجامێك لە لەیەکدانی دوو ئەسڵەوە، چونکە پێویستە شتێك لە یەکێك لە دوو ئەسڵەکەوە بچێتە ناو ئەویتریانەوە، ئەوەش بوونی "سەرخۆشکەر"ە لە ناو دوو ئەسڵەکەدا تا دەرئەنجام لێیانەوە لەدایك ببێت، گەر بەشێك لە یەکێك لە دوو ئەسڵەکە نەچێتە ناو ئەویتریانەوە، ئەوا لەو قسەیەت کە دەڵێی: "هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامە"، یان "هەموو داگیرکراوێك دەستەبەرکراوە" هیچ دەرئەنجامێکی لێوە پەیدا نەدەبوو، ئەم دوانەش(هەموو داگیرکراوێك دەستەبەرکراوە) دوو ئەسڵن، بەڵام هیچ هاوسەری کردنێك نەکەوتۆتە نێوانیانەوە، چونکە بەشێك لە هیچ کامیان ناچێتە ناو ئەویتریانەوە، هەمیشە دەرئەنجام لە چوونە ناو بەشێك لە یەکێکیان بۆ ناو ئەویتریان لەدایك دەبێت، ئەوەش ئەوەیە ئێمە ناومان لێنا "راگری ترازووەکە"[1]، گەر دەرگای هەڵسانگاندن و بەراورد پێکردنی بەرهەست و ژنەوراو(معقول) بە رووی تۆدا بکرێتەوە ئەوا دەرگایەکی مەزن لە زانینی بەراورد پێکردنی نێوان جیهانی بینراو (شەهادە) و جیهانی پەنهان(غەیب)،

---

[1] - ئیمامی غەزالی دوو تای ئەم ترازووەی بە نێر و مێ شوبهاندووە، وەك چۆن پێویستە ئەندامی نێر و مێ تێکەڵ بەیەکتر بن ئەوجا کۆرپە لەدایك دەبێت، هەر بەو جۆرە پێویستە بەشێك لە ئەسڵی یەکەم بچێتە ناو ئەسڵی دووەمەوە ئەوجا دەرئەنجامێکیان لێوە پەیدا دەبێت.

یان جیهانی موڵك و مەلەكوت بە رووتدا والآ دەبێت، لـەژێر ئەمانـەدا نهێنیگـەلێك بوونیـان هەیـە کـە پـەردەیان بەسـەردا دراوە و کـەم کـەس بەرچـاوی کـەوتوون، زۆرن ئەوانەی بێبەشن لە وەرگرتنی نـووری قورئـان و فێربـوون لێیــەوە، خـەڵکی تـەنها بـە توێکڵەکەیەوە خەریکن، وەك چۆن لە قورئان ترازووی هەموو زانستەکان بوونی هەیـە، هەر بەو جۆرە کلیلی هەموو زانستەکان بوونی هەیـە، لـە کتـێبی**"جـواهر القـرآن"**دا ئاماژەم بەم راستییانە کردووە، لەو کتێبەوە داوای ئەو نهێنیانە بکە. نهـێنی بـەراورد پێکردنی نێوان جیهانی بینراو و جیهانی پەنهان لە خەوندا جیلوە دەکات، ئـەوەش لـە حەقیقەتە مەعنەوییەکانەوە کە لەناو نموونەی خەیاڵیدا بەرجەستە دەبن و خۆیان نمایش دەکـــەن، چـــونکە خـــەون بـــەپێی فـــەرموودەی پێغەمبـــەر (ﷺ) بەشـــێکە لـــە پێغەمبەرایەتی[1]، لە جیهانی پێغەمبەرایەتیدا تەواوی جیهانی موڵك و مەلـەكوت و نموونەکانیان لە خەوندا جیلەوە دەکەن: پیاوێك لە خەونیدا بینی مۆرێکی پێ بوو دەیدا لە دەمی پیاوان و عەورەتی ئافرەتان، خەونەکەی بـۆ "ئـیبن سـیرین" گێڕایـەوە، پێـی فەرموو: تۆ بانگوێژی، لە رەمەزاندا بـەر لـە نوێـژی بـەیانی بـانگ دەدەی (واتـە بـەر لەوەی کاتی دروستی بانگەکە بێتە بەرەوە تۆ بانگ دەدەی)، کەسەکە وتی: بەڵێ، بەو جۆرەیە. ئێستا سەرنج بدە حاڵی ئەو کەسـە لـە جیهـانی پەنهانـدا چـۆن لـەم نموونـەدا بەرجەستە بووە، بەراورد بکە لـە نێـوان نموونەکـە و بانگـدان بـەر لـە نوێـژی بـەیانی، لەوانەیە لە رۆژی دواییدا ئەو بانگوێژە خۆی ببینێتەوە بە مۆرێکی ئاگرینــەوە و پێـی بوترێت: ئەوە ئەو مۆرەیە دەمی پیاوان و عەورەتی ئافرەتانت پێ مۆر دەکرد، ئەویش بڵێ: سوێند بە خودا ئەو کارەم نەکردووە، لە وەڵامدا پێی بوترێت: بەڵێ، کـاتی خـۆی ئەو کارەت ئەنجام دەدا، بەڵام تۆ نایزانیت، ئەم مۆرە رۆحی کردارەکەتە.

---

[1] - مەبەستی ئەو فەرموودە سەحیحەیە کە دەفەرموێت ((خەون بەشێکە لە چل و شەش بەشی پێغەمبەرایەتی)).

حەقیقەت و رۆحی شتەکان تەنها لە جیهانی رۆحەکاندا جیلوە دەکەن، رۆحەکە دەچێتە بەرگێکەوە لە جیهانی بەرگبەبەرداکردن(جیهانی نموونە)، یاخود جیهانی هەست و خەیاڵ، ئێستا ئێمە پەردەمان بۆ لادای و چاوت بە رۆشنی دەبینێت، هەر بەو جۆرە هەر کەس سنوورێك لە سنوورەکانی شەرع ببەزێنێت جیهانی بینراو پەردەی لەسەر لادەدا و شاراوەکەی دەردەخات، گەر راستەقینەی ئەمەت دەوێت ئەوا لە "**باب حقیقة الموت**"لە کتێبی"**جواهر القرآن**" داوای بکە، لەو شوێنە شتی سەیر و سەرسوڕهێنت بۆ ئاشکرا دەبێت، لێی رامێنە بەڵکو ئاسۆیەکت بەڕووی جیهانی مەلەکوتدا لێ بکرێتەوە، و هەندێ شتت بەرگوێ بکەوێت، هەرچەند من وا نابینم دەرگاکەی بە رووی تۆدا والا بێت، چونکە تۆ لە مامۆستایەکی نادیارەوە کە نایبینی دەتەوێ سەرنجی حەقیقەتەکان بدەی، گەر ئەو مامۆستایەش ببینییەوە تێدەگەی لە تێگەیشتنی ئەو راستیانە لە تۆ لاوازترە، بۆیە لە کەسێك وەریبگرە کە سەفەری کردووە و لێکۆڵینەوەی ئەنجام داوە و مەعریفەی بەدەست هێناوە، تۆ کەوتووی بەسەر کەسێکی شارازا و بەئاگادا[1].

وتی: ئەوەی ئێستا قسە و باسێکی ترە و رۆچوون تیایدا درێژە دەکێشێت، ئەو مامۆستایە نادیارە، هەرچەند من دیمەنیم نەبینیوە، بەڵام هەواڵی ئەوم بەدەست گەیشتووە، هەروەك شێرێك هەرچەند نەمبینیوە، بەڵام ئاسەواریم بەرچاوکەوتووە، دایکم تا کاتی مردنی و مەولام خاوەنی "قەڵای مەرگ"[2] مەدح و سەنای ئەو مامۆستایەیان بە باشرین و جوانترین شێوە دەکرد، تا پێیان وتم: ئەو بەئاگابوو لە هەموو ئەو شتانەی لە جیهاندا گوزەری دەکرد با هەزاران میلیش لێمانەوە دووربایە، ئایا دایکم بە درۆ بخەمەوە کە ئافرەتێکی بە تەمەنی سیرەت پاکوخاوێن بوو؟ یان

---

[1] - مەبەست بە کەسە شارەزا و بەئاگاکە ئیمامی غەزالی خۆیەتی.

[2] - مەبەستی حەسەنی کوڕی صەباحە کە خاوەنی "**قلعة الموت**"بوو.

مەولانام ئیمام حەسەن بە درۆ بخەمەوە کە پاکترین سیرە و ژیانی هەبووە؟ ئەو دوو کەسە دوو شاهیدی راستگۆ بوون، چۆن دەتوانم بە راستیان نەزانم لە کاتێکدا هەموو دۆستانم و ئەهلی "دامغان و ئەسفەهان" گوێڕایەڵی ئەو مامۆستا مەزنە بوون و هەموو ئەهلی قەڵاش لەگەڵ ئەواندا و هەروەك ئەوان بوون؟! تۆ وا دەزانی ئەوان فریودرابن بەو هەموو زیرەکی و لێزانییەوە، یان شتەکانیان لێ تێکچووبێت بەو گشتە تەقوا و لە خوداترسانەوە؟ ئەمە زۆر زۆر دوورە لە راستییەوە، لێگەڕێ لە "بزربوون"[1] چونکە مەولای ئێمە –بەبێ هیچ شك و گومانێك- ئاگادارە بەوەی لە نێوان من و تۆدا گوزەر دەکات، چونکە گەردیلەیەکی ئاسمان و زەوی لە ئەو بزر نابێت، من دەترسم تەنها بە هۆی گوێگرتنەوە لە تۆ رووبەڕووی خەشمی ئەو ئیمامە ببمەوە، ئێستا لاپەڕەی ورێنە واز لێ بهێنە و ترازووی شەیتانم بۆ باس بکە، هەروەها بۆم باس بکە بە چ رێگەیەك ئەهلی فێرکردن شتەکانی پێ هەڵدەسەنگێنن؟

[1] - مەبەستی دیارنەمانی ئەو ئیمامەیە.

دەروازەی حەوتەم: قسە لەسەر ترازووی شەیتان

وتم: ئێستا گوێ بۆ باسی ترازووی هاوەڵەکانت بگرە ئەی داماو، چونکە هەتا ئێستا لەناو زیادەڕەویدای، بزانە هەر ترازوویەك لەو ترازووانەی قورئان کە باسم لە بارەوە کردن شەیتان لە پاڵیاندا ترازوویەکی داناوە و پێیانەوە لکاوە، ئەو ترازووە شەیتانییانەیان لێ دەکات بە ترازووی رەوا و رووبەڕووی هەڵەیان دەکاتەوە، بەڵام شەیتان هەمیشە لە کەلەبەرەوە دێتە ژوورەوە، هەر کەس کەلەبەرەکان بگرێت و مەحکەمیان بکات لە دەستی شەیتان سەلامەت دەبێت.

کەلەبەرەکانی شەیتان "دە" دانەن، لە کتێبی"**محك النظر**" کۆمکردوونەتەوەو شرۆڤەم کردوون، هەروەها لە کتێبی"**معیار العلم**" هاوڕێ لەگەڵ شتانی تریش لە وردەکارییەکانی مەرجەکانی ترازوو، ئێستا باسیان لە بارەوە ناکەم بەهۆی کورتبینی تۆوە لە پەیبردن پێیان، گەر دەتەوێ بە پوختی وەریان بگریت لە کتێبی"**محك النظر**" وەریبگرە، گەر دەتەوێ بە دوورودرێژی وەریان بگریت ئەوا روو لە کتێبی"**معیار العلم**"بکە.

بەڵام ئێستا تەنها یەك نموونەت بۆ دەهێنمەوە، ئەوەش ئەو ختوورە بوو شەیتان هەڵیدایە ناو خەیاڵاتی ئیبراهیم خەلیلەوە (**علیه السلام**)، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ **وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٖ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٥٢** ﴾ الحج: ٥٢ ئەو ختوورەش ئەوە بوو کە فەرمووی: ﴿ **هَٰذَا رَبِّي هَٰذَآ أَكۡبَرُ** ﴾الأنعام: ٧٨،

تەنها لەبەر ئەوەی لە مانگ و ئەستێرەکانی تر گەورەتر بوو شەیتان ویستی فێڵی لێ بکات و فریوی بدات.

چۆنێتی هەڵسەنگاندن بەم ترازووە شەیتانییە: "**إله**" گەورەترین و مەزنترین کەسە، ئەمە ئەسڵێکی زانراو و ئاشکرایە بە کۆدەنگی هەموو لایەك، "خۆریش لە هەسارەکانی تر گەورەترە"، ئەمەش ئەسڵێکی ترە و بە هەست دەبینرێت، لێیانەوە پێویست دەکات بڵێین کەوابوو خۆر "**إله**"ە، ئەم قسەیەش دەبێتە دەرئەنجامی دوو ئەسڵەکە، ئەمە ترازوویەکە شەیتان لکاندوویەتی بە ترازووی بچووکی هاوتابوونەوە، چونکە گەورەتر(أكبر) بوو بە وەسفی "**إله**" و وەسفی خۆر، وا گومانی برد یەکێکیان بەویتریان وەسف دەکرێت، ئەمەش پێچەوانەی ترازووی بچووکە، رادە و سنووری ئەو ترازووە ئەوەیە کە: دوو شت بۆ یەك شت بوونیان هەبێت کە بەشێك لە یەکێکیان-نەك هەمووی- بەویتریان وەسف بکرێت، وەك پێشتر باسمان لەبارەوە کرد، بەڵام گەر یەك شت بۆ دوو شت بوونی هەبێت، ئەوا هیچ کام لەو دوانە بە یەکتر وەسف ناکرێن[1]، سەرنج بدە چۆن شەیتان پێچەوانەکەی بۆ فریودان بەکاردەهێنێت.

پێوەری ئەم ترازووە پووچە لە رەنگدا خۆی نمایش دەکات، رەنگ بۆ رەش و بۆ سپیش بەکاردەهێنرێت[2]، بەڵام لێیەوە پێویست ناکات رەش بە سپی و سپی بە رەش وەسف بکرێن، بەڵکو گەر کەسێك بڵێت: "سپی رەنگێکە و رەش رەنگێکە، ئەوا لێیەوە پێویست دەکات رەش سپی بێت"، ئەم دەرئەنجامە هەڵەیەکی پڕ لە پووچییە، هەر بەو جۆرە ئەوەی کە دەڵێین: "خودا گەورەیە و خۆریش گەورەیە کەوابوو خۆر خودایە"

---

[1] - گەر وەسفی گەورە بوو بە سیفەتی"**إله**" و "خۆر" واتە دوو شت بە یەك سیفەت وەسفکران، ئەوا ئەو دوو شتە لە هیچ رێگەیەکەوە نابن یە یەك شت، بەڵکو دوو بوونی لەیەکتر جیاوازن، بەڵام شەیتان پێچەوانەی ئەمە بە مرۆڤ دەڵێت، واتە فریویان دەدات و پێیان دەڵێت: مادەم ئەو دوو شتە لە یەك سیفەتدا هاوبەشن کەوابوو ئەو دوو شتە یەك شتن.

[2] - واتە دەڵێین: سپی رەنگە و رەشیش رەنگە.

دیسان دەرئەنجامێکی پووچ و بێبنەمایە، دەگونجێت دوو دژ بە یەك وەسف بکرێن، بۆیە مەوسوف بوونی دوو شت بە یەك سیفەت ئەوە ناگەیەنێت کە پەیوەندییەك لە نێوان دوو شتەکەدا بوونی هەیە، بەڵام مەوسوفبوونی یەك شت بە دوو سیفەت پێویست دەکات لە نێوان دوو سیفەتەکەدا پەیوەندییەك هەبێت، هەر کەس تێگەیشتنەکەی کورت و کۆڵ بێت ناتوانێت جیاکاری بکات لە نێوان مەوسوف بوونی یەك شت بە دوو سیفەت و مەوسوفبوونی دوو شت بە یەك سیفەت[١].

وتی: پووچی ئەوەم بۆ دەرکەوت، بەڵام کەی و لە کوێ ئەهلی فێرکردن قسەی خۆیان بەو ترازووە شەیتانییە پێواوە؟

وتم: قسەی زۆریان بەم ترازووە هەڵسەنگاندووە، کاتەکانم بەنرختر لەوە تەماشا دەکەم لە هێنانی قسەی ئەوانەدا بەختی بکەم، بەڵام تەنها یەك نموونەت بۆ دەهێنمەوە: زۆرجار ئەو قسەی ئەوانت بیستووە کە دەڵێن: **"حەق لەگەڵ یەکڕاییدایە، باتڵیش لەگەڵ فرەڕاییدایە، مەزهەبی را و بۆچوون سەر لە فرەڕاییەوە دەردەکات، مەزهەبی فێرکردنیش سەر لە یەکڕاییەوە دەردەکات، بۆیە حەق لە مەزهەبی فێرکردندایە"**[٢].

وتی: بەڵێ، زۆرجار ئەمەم بیستووە، و باوەڕم پێیەتی و دەیزانم بە زانینێکی بەڵگەدار کە هیچ شك و گومانێکم تیایدا نییە، منیش وتم: ئەمە بریتییە لە ترازووی شەیتان، سەرنج بدە چۆن هاوەڵەکانت وەرگەڕاون و پێوانە و ترازووی شەیتانیان بەکارهێناوە لە بەتاڵکردنەوەی ترازووی ئیبراهیم خەلیل **(علیه السلام)** و تەواوی ترازووەکانی تردا، وتی: رووی دەرچوونی ئەوان لەو ترازووانە کامەیە؟ وتم: شەیتان ئاڵۆزی لە

---

[١] - ئێمە کەسێك بە "کاری خواردن" وەسف دەکەین، هەر ئەو کەسە بە "زیندوو" وەسف دەکەین، کەوابوو لەنێوان "کاری خواردن" و "زیندوو"دا پەیوەندییەك هەیە، دیارە مردوو ناخوات.

[٢] - تا ئەم جێگەیە ئیمامی غەزالی لەسەر زمانی ئەهلی فێرکردن قسەکانی دەکات، مانای قسەکەیان-بە بۆچوونی ئەهلی فێرکردن- حەق یەکە، نە دوان، ناکرێت دوو رای پێچەوانە هەردووکیان لەسەر حەق بن، بەڵکو فرەڕایی بەڵگەی پووچی و بێبنەماییە.

ترازووەکاندا دروست دەکات، ئەمەش بە قسەی زۆر لەسەر کردنیان و لێل کردنی ترازووەکان، تا جێگەی ئالۆزییەکەی شەیتان نەبینرێتەوە، ئەم بابەتە قسەی زۆر هەڵدەگرێت، پوختەکەی: "حەق بە یەکڕایی وەسف دەکرێت"، ئەمە ئەسڵی یەکەمە، "مەزهەبی ئەهلی فێرکردن بە یەکڕایی وەسف دەکرێت"، ئەمەش ئەسڵی دووەمە، ئەو کات دەڵێت: کەوابوو مەزهەبی ئەهلی فێرکردن بە "حەق"وەسف دەکرێت، بەڵام "یەکڕایی" یەك وەسفە کە وەسفی شتێکی پێ دەکەین، بۆیە پێویست دەکات هەر یەك لەو دوو شتە بەویتر وەسف بکرێت، وەك ئەو کەسەی دەڵێت: ڕەنگ یەك وەسفە وەسفی سپی و ڕەشیشی پێ دەکەین، بۆیە-بەو ترازووەی ئەوان- پێویست دەکات ڕەش بە سپی و سپی بە ڕەش وەسف بکرێن، هەروەها وەك قسەکەی شەیتان: "گەورەتر" یەك وەسفە وەسفی خودا و وەسفی خۆری پێ دەکرێت، بۆیە لێیەوە پێویست دەکات خۆر بە خودا وەسف بکرێت، جیاوازی لە نێوان ئەم سێ ترازووەدا نییە، مەبەستم: بوونی ڕەنگ بە ڕەش و سپی، بوونی "گەورەتر" بۆ خودا و خۆر، هەروەها بوونی "یەکڕایی" لە مەزهەبی فێرکردن و لە حەقدا، لێیان ڕابمێنە تاکو تێیان بگەیت.

وتی: لەمەش بەتەواوی حاڵی بووم، بەڵام بە یەك نموونە قەناعەت ناکەم، بۆیە نموونەیەکی ترم لە ترازووی هاوەڵانم بۆ بهێنەوە تاکو دڵم سوکنایی و ئارامی زۆرتری هەبێت لەوەی ئەوان تیایدا بە ترازووی شەیتان فریویان خواردووە، وتم: ئەو قسەی ئەوانت بیستووە کە دەڵێن: "حەق یان بە ڕا و بیروبۆچوونی تەواو یان بە فێرکردنی تەواو دەناسرێتەوە، گەر یەکێکیان بەتاڵ بوویەوە بۆ ئەویتریان جێگیر دەبێت، کارێکی باتڵە پێمان وابێت حەق بە بیروڕای ئەقڵی پەی پێ دەبرێت بەهۆی دژیەکی ژیری و مەزهەبەکانەوە، بۆیە حەق بۆ مەزهەبی فێرکردن جێگیر دەکرێت"[١]

[١]- تا ئەم جێگەیە ئیمامی غەزالی لەسەر زمانی ئەهلی فێرکردن قسە دەکات.

وتی: سوێند بە خودا زۆرجار ئەوەم بیستووە، هەر ئـەوەش کلیلـی بانگەوازەکـەیان و ناونیشانی بەڵگەکانیانـە، وتم: ئەمـە کێشـانە و پێوانـەی شـەیتانە کـە بـە "تـرازووی کێبەرکێ"وەی نووساندووە، ئـەم تـرازووە دەڵێـت: "بـەتاڵ کردنـەوەی یـەکێك لـە دوو بەشەکە جێگیر کردن بۆ ئەویتر بەرهەم دەهێنێـت، بـەڵام بـە مـەرجێك دابەشـبوونەکە سنووردار بێت، نەك پەرشوبڵاو"[١]، شەیتان دێت و بەرگی "سنووردار" دەکات بە بەر "پەرشوبڵاو"دا[٢]، ئەم پەرشوبڵاوە لەنێوان نەرێ و ئەرێ دا ناخولێتـەوە، بـەڵکو بـۆی هەیە لەنێوانیاندا بەشی سێیەم بوونی هەبێت، ئەوەش ئەوەیە کە بە ژیری و مەزهەبی فێرکـردنیش پـەی پـێ ببرێـت، پێوەرەکەشـی لـە مەیدانـە باوەکانـدا -کـە پووچـییان ئاشکرایە- بریتییە لە قسەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: "ڕەنگەکان یان بە چاو یـان بـە نووری خۆر پـەییان پـێ دەبرێـت، قسـەیەکی ناڕاسـتە گـەر بڵـێین ڕەنگـەکان بـە چاو دەبینرێن، چونکە چاو لـە شـەودا نابینێـت، بۆیـە سـاغبوویەوە کـە بـە نـووری خـۆر ڕەنگەکان دەبینرێن"[٣]، ئەم دەرئەنجامە هەڵەیـە و پێـی دەوترێـت: ئـەی هـەژار، لـە نێوان ئەو دوانەدا بەشی سێیەم بوونی هەیە، ئەوەش ئەوەیە: "لە کاتی بـوونی نـووری خۆردا شتەکان بە چاو دەبینرێن".

وتی: لەمەش تێگەیشتم، بەڵام دەمەوێت زۆرتر باسی ئەو هەڵەیەم بۆ بکەیت کـە لـە نموونەی یەکەمدا ئاماژەت پێ کرد، ئەوەش بابەتەکەی "حەق و یەکڕایی"ە، پـەیبردن بە شوێنی هەڵە تیایدا زۆر ورد و ئاڵۆزە، وتم: ڕووی هەڵە ئەوەیە باسـم کـرد، ئـەوەش بریتییە لە "تێکەڵ کردنی مەوسوفبوونی شتێك بە دوو شـت، لەگـەڵ مەوسـوفبوونی دوو شت بە شتێك"، بەڵام بنچینەی ئەم هەڵەیە ناڕوونی پێچـەوانەبوونە، هـەر کـەس

---

[١] - ئەمە بریتییە لە ترازووی پێنجەم لە ترازووە قورئانییەکان.

[٢] - واتە شتەکە پەرشوبڵاوە بەڵام شەیتان بە فریودان دەیکات بە سنووردار.

[٣] - تا ئەم جێگەیە ئیمامی غەزالی لەسەر زمانی کەسەکە قسە دەکات.

بزانێت هەموو حەقێك یەك دانە و یەك ڕێگەیە، لەوانەیە وا گومان ببات هەموو "یەك"ێكیش حەق بێت[١]، بەڵام ئەم پێچەوانەیە دروست نییە، پێچەوانەبوون كاتێك ڕاستە پێچەوانەی تایبەت بێت، ئەوەش ئەوەیە بڵێیت: هەندێ "یەك" حەقە، ئەو قسەیەت: هەموو مرۆڤێك گیاندارە پێچەوانەبوونی گشتی لێیەوە سەرهەڵنادات و بڵێین: هەموو گیاندارێك مرۆڤە، بەڵكو پێویست ئەوەیە بڵێیت: هەندێ لە گیاندار مرۆڤە، شەیتان لە ڕێگەی پێچەوانە كردنەوەی گشتییەوە گەورەترین فێڵ لە لاوازەكان دەكات تا دەیگەیەنێتە ناو شتە بەرهەستەكانیش، تا گەر كەسێك حەبلێكی ڕەش و فرە ڕەنگ ببینێت ترسی لێ دەنیشێ و پێیوایە ڕەشمارە، هۆیەكەی ئەوەیە كە هەموو مارێك درێژە و ڕەنگی جۆراوجۆرە، بۆیە وەهمی كەسەكە ڕوو لە پێچەوانەی گشتی دەكات و حوكم دەردەكات بەوەی: هەموو درێژێكی فرە ڕەنگ بریتییە لە مار، بەڵام ئەوەی لێیەوە پێویست دەكات پێچەوانەی تایبەتە نەك گشتی، دروستە بڵێیت: هەندێ لە شتی درێژی فرە ڕەنگ بریتییە لە مار، نەك هەموو شتێكی درێژی فرە ڕەنگ بەو جۆرە بێت، لە پێچەوانەبوون و دژیەكبووندا وردەكاری زۆر بوونی هەیە، تەنها دەتوانی لە كتێبی "**محك النظر**" و "**معيار العلم**" تێیان بگەیت.

وتی: بە هەر نموونەیەك كە تۆ باسی دەكەی دڵنیایی زۆرترم لا دروست دەبێت بە ناسینی ترازووەكانی شەیتان، بۆیە نموونەی زۆرترم دەربارەی ترازووەكانی شەیتان بۆ باس بكە، وتم: ناتەواوی ئەو ترازووە جارێك بەهۆی خراپی "لەیەكدان"یەوەیە، بەوەی بەندبوونی دوو تای ترازووەكە بە ڕاگرەكەیانەوە ڕێك و ڕاست نەبێت، جارێكیش لە خودی تاكەدا بێت، بەوەی ئەو مادەیەی تاكەی لێی دروستكراوە خراپ و ناباش بێت، چونكە تای ترازوو یان لە ئاسن و نوحاسە یان لە پێستی ئاژەڵان، خۆ گەر لە بەفر و

---

[١] - واتە وا گومان ببات هەموو یەك ڕاییەك حەق بگەیەنێت.

لۆکە دروست بکرێت ناتوانیت کێشانە و پێوانەی پێ بکەیت، شمشێر هەندێ جار بەهۆی ناتەواوییەك لە شێوەکەیدا خراپ دەبێت، بەوەی وەك عەسای لێ بێت و کوڕی و تیژییەکەی لەدەست بدات، هەندێ جاریش لە خراپی ئەو مادانەوەیە کە شمشێرەکەی لێ دروست کراوە، بەوەی شمشێرەکە لە دار یان لە قوڕ دروست کرابێت، هەر بەو جۆرە ترازووی شەیتان لەوانەیە تێکچوونەکەی لە "لەیەکدان"ەکەدا بێت، وەك لە نموونەکانی گەورەیی خۆر و یەکڕایی حەقدا ئاماژەمان پێ کردن، وێنەی ئەو دوانە ناتەواو و پێچەوانەن، وەك ئەو کەسەی دوو تای ترازووەکە دەخاتە سەر راگرەکەیان و بیەوێت کێشانە و پێوانەیان پێ بکات، هەندێ جاریش لە تێکچوون و خراپی مادەکەیەوەیە، وەك ئەو قسەی ئیبلیس ﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ ﴿١٢﴾﴾ الأعراف: ١٢ لە وەڵامی قسەی خودای موتەعالدا ﴿قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ الْعَالِينَ ﴿٧٥﴾﴾ ص: ٧٥، ئیبلیس لەو قسەیەدا دوو ترازووی بەکارهێناوە، هۆی سوژدە نەبردنی ئەوەیە کە لە ئادەم چاکتر و باشترە، پاشان چاکتربوون و باشتربوونی خۆی بەستەوە بەوەی ئەو لە ئاگر دروستکراوە، گەر هەموو بەشەکانی بەڵگەکەی بخاتە روو ترازووەکەی لە لێکداندا رێك و رەوانە، بەڵام لە هەویر و مادەکەیدا تێکچوو و ناتەواوە.

کەماڵی ئەم وێنەیە ئەوەیە بوترێت: "من باشترم لە ئەو، بۆیە باشتر نابێت سوژدە ببات بۆ خوارتر لە خۆی، بۆیە من سوژدە نابەم بۆ ئادەم"، هەردوو ئەسڵی ئەم پێوانەیە قەدەغەیە چونکە نادیارن، زانستی نادیار بە زانراوی ئاشکرا هەڵدەسەنگێنرێت، ئەوەی ئیبلیس باسی دەکات نە روونە و نە ئاشکرایە و نە بەڵگەنەویستە، چونکە پێی دەڵێین: ئێمە خۆمان رادەستی ئەو قسەیە ناکەین کە تۆ لەو باشتر و چاکتری، ئەمەش لە کارکەوتنی ئەسڵی یەکەمە، دووەم: ئێمە بەو قسەیە خۆمان رادەست ناکەین کە چاکتر و باشتر نابێت سوژدە ببات، چونکە پێویستبوون و

شایستەبوون بە پابەندبوونەوەیە بە فەرمانی خودا، نەك بە چاكبوونی رەگەزەوە، بـەڵام ئیبلیس ئاماژەی ئەسڵی دووەمی واز لیٚ هیٚنـا ئـەوەش ئەوەیـە کـە: پیٚویسـتبوون بـە فەرمانەوەیە نەك بە چاكبوونەوە، خۆی خەریك كرد بە بەڵگە هیٚنانەوە كە ئەو چاكتر و باشترە لە ئادەم، "چونكە لە ئاگر منت دروستكردووە" ئەمەش بریتییە لە بانگەشەی باشتربوون و چاكتربوون بە رەچەڵەك.

كەماڵی ویٚنەی بەڵگە و ترازووەكـەی ئەوەیـە بڵیٚـت: ئـەو كەسـەی خـۆی دەداتـە پـاڵ رەچەڵەكیٚكی چاك چاكە، مـن دەچـمەوە سـەر رەچـەڵەكیٚكی چـاك، بۆیـە مـن چـاكم، هەردوو تای ئەم ترازووەش دیسان ناتەواو و تیٚكچووون، چونكە ئیٚمە خۆمان رادەستی ئەو قسەیە ناكەین ئەوەی خۆی بداتە پـاڵ رەچـەڵەكی چـاك كەسـیٚكی چـاكە، چـونكە چاكبوون بە سیفاتی خودی كەسەكەوەیە نەك بە رەچـەڵەك، ئـەو كاتـە گونجـاوە بڵـیٚین: ئاسن باشترە لە شووشە، پاشان لە شووشە شتی جوان و بە كەڵك دروست دەكریٚت كـە چاكتر و باشترە لە ئاسن، هەر بەو جۆرە دەڵیٚین: ئیبراهیم **(علیە السـلام)** لـە "ئـازەر" دروستكرابوو كە كەسیٚكی بیٚباوەڕ بوو[1]، لە نوحیش منداڵیٚكی بیٚباوەڕ لەدایك بوو.

ئەسڵی دووەمیش: ئەو قسەیەی كە دەڵیٚت(من لە شتیٚكی زۆر چاك و باش خولقیٚنراوم)، چونكە ئاگر چاكتر و باشترە لە قوڕ و خاك، ئەمەش دیسان خۆمانی رادەست ناكەین، چونكە قوڕ لە ئاو و خاكە، لەوانەیە بوتریٚت: لە تیٚكەڵ بوونی ئاو و خاك گیانداران و رووەكەكان سەریانهەڵداوە، بەو دوانەش گەشەو گۆڕان سەرهەڵدەدەن، بەڵام ئاگر تیابەر و تیٚكدەری هەموو ئەوانەیە، بۆیە ئەو قسەیەی كە دەڵیٚت: ئاگر چاكتر و باشترە پووچ و بیٚ بنەمایە، ئەم ترازووانە لە رووالەتدا دروست و لە ماددە و بنچینەدا ناتەواو و تیٚكچووە، هەروەك ئەو شمشیٚرە وایە لە دار دروستكرابیٚت، بەڵكو

---

[1] - قسە هەیە كە "ئازەر" مامی ئیبراهیم **(علیە السلام)** بوبیٚت نەك باوكی.

ئەوە بریتییە لە ﴿كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِندَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٣٩)﴾ النور: ٣٩ هەر بەو جۆر لە رۆژی دواییدا ئەهلی فێرکردن حاڵی خۆیان بۆ ئاشکرا دەبێت، ئەو رۆژەی پەردە لەسەر چاوان لادەدرێت و هەموو ترازووەکانیان بە روون و ئاشکرا بۆ دەردەکەوێت، ئەمەش دیسان کەلەبەرێکە لە کەلەبەرەکانی شەیتان و پێویستە دابخرێت، بەڵکو کەرەستەی دروست -کە لە سەرنج و تێڕاماندا بەکاردەهێنرێت- بریتییە لە ئەسڵێکی زانراوی بێ چەندوچوون یان بە هەست یان ئەزموون یان بە تەواتور[1] یان بە سەرەتاکانی ئەقڵ(زانستە بنەڕەتییەکان) یان بە دەرهێنان و ئەنجامگیری لە هەموو ئەمانە.

ئەوەش کە لە موجادەلەدا بەکاردەهێنرێت لەو شتانەی کەسی بەرانبەر دانیان پیادادەنێت و خۆی رادەستیان دەکات-با لە خودی خۆیدا زانراو نەبێت- دەبێتە بەڵگە لەسەری، هەر بەو جۆرەی کە لە هەندێ بەڵگەی قورئانیدا جاری دەبێت، دروست نییە بەڵگەی قورئان رەد بکرێتەوە با گومانیشت لە ئەسڵەکاندا هەبێت، چونکە بەسەر خەڵکانێکدا خوێنراونەتەوە و لەمەڕ کۆمەڵانێك بەڵگەکان خراونەتە روو کە دانیان پیادا دەنا و حاشایان لێ نەدەکرد.

[1] - هەواڵی گومانبڕی یەك لەدوای یەك.

دەروازەی هەشتەم: قسەکردن لەسەر بێنیازبوون لە پێغەمبەر محمد (ﷺ) و زانایان بە بوونی ئیمامێك

بەیانی ناسینی راستگۆیی محمد (ﷺ) بە رێگەیەکی رۆشنتر و تۆکمەتر لە تێڕامان لە موعجیزە، ئەوەش رێگەی عاریفانە

وتی: شیفاکەت کاملْ کرد و پەردەکەت لادا و دەستپێشخەری چاکەت کرد، بەڵام کۆشکێکت بینا کرد و شارێکت وێران کرد، من تا ئێستا پێشبینی ئەوەم دەکرد لە تۆوە کێشانە و پێوانە بەم ترازووانە فێربم، و بەهۆی تۆ و قورئانەوە لە ئیمامی مەعسوم بێنیاز ببم، کەچی ئێستا کە ئەم گشتە وردەکارییانەت لە دەروازەی هەڵەوە ئاماژە پێکرد بیهێوا بووم لە سەربەخۆبوون لە رێگەی ئەو ترازووانەوە، من لە خۆم دڵنیا نیم رووبەڕووی هەڵە نەبمەوە کاتێك کێشانە و پێوانە بەم ترازووانە دەکەم، ئێستا دەزانم بۆ ئەو گشتە جیاوازییە لە مەزهەبەکاندا سەریانهەڵداوە، چونکە نەگەیشتوونەتە ئەو وردەکارییانەی تۆ پێیان گەیشتووی، بۆیە هەندێکیان پێکاویانە و هەندێکیان رووبەڕووی هەڵە بوونەتەوە، سەرئەنجام نزیکترین رێگە ئەوەیە شان لەسەر ئیمام دابدەم تاکو لەم گشتە وردەکاریانە رزگارم ببێت.

وتم: زانیاری و زانستت بە ئیمامی مەعسوم بەڕادەی پێویست نییە، بەڵکو یان شوێنی دایك و باوکت کەوتووی، یان بە شتێك لەم ترازووانە هەڵسەنگانت بۆ کردووە، هەر زانستێك زانستێکی سەرەتایی(بنەڕەتی) نەبێت، ئەوا بە ناچاری بە یەکێك لەم ترازووانە لە ناخی خاوەنەکەیدا بەدەستهاتووە، با کەسەکەش هەست بە ترازووەکە

نەکات، تۆ دروستیی کێشانە و پێوانە بە ترازووی بەرهەست دەزانیت ئەوەش بە ڕێکخستنی دوو ئەسڵەکە لە زەینی "ئەزموونی و بەرهەست"دا، هەر بەو جۆرە تەواوی خەڵکانی تر، هەر کەس بزانێت ئەو گیاندارە-ئێستر- بەچکەی نابێت چونکە ئێسترە دوو ئەسڵەکەی زانیوە با هەستیش نەکات بە سەرچاوەی زانستەکەی خۆی.

هەر بەو جۆرە تەواوی ئەو زانستانەی لە جیهاندان و بۆ مرۆڤ بەدەست دێن بە هەمان شێوەن، تۆ گەر باوەڕت بە بێگوناهی ئیمامی ڕاستگۆ هەبێت بەڵکو ئیمانت بە محمد(ﷺ) هەبێت تەنها چاولێگەری دایك و باوك و هاوەڵانە، لەو کارەشدا لە یەهود و مەجووس جیانابیتەوە، چونکە ئەوانیش هەر وەك تۆیان کردووە، گەر کێشانە و پێوانەش بە یەکێك لەم ترازووانە بکەی لەوانەیە لە یەکێك لە وردەکارییەکانیدا ڕووبەڕووی هەڵە ببیتەوە ئەوکات متمانەش بەم ترازووانە نەکەیت.

وتی: ڕاست دەکەیت: ئێستا ڕێگەکە کامەیە؟ چونکە ڕێگەی ئەهلی فێرکردن و ڕێگەی ئەهلی کێشانە و پێوانەت لێ داخستووم، وتم: ئەمە دوورە، بگەڕێرەوە بۆ قورئان ئەو ڕێگەکەی فێر کردووی، کە دەفەرموێت﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ إِذَا مَسَّهُمۡ طَٰٓئِفٞ مِّنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبۡصِرُونَ ٢٠١ ﴾ الأعراف: ٢٠١، نەیفەرموو"سەفەر دەکەن ئەوجا شتەکان بە ڕوون و ئاشکرا دەبینن"، تۆ دەزانی زانست و زانیاری زۆر هەیە، تۆ گەر بۆ هەر گرفتێك سەفەر بۆ لای ئیمام بگریتە بەر-وەك بانگەشەی دەکەی- ئەو کات ماندووبوون و ئازارت زۆر دەبێت و زانستت کەم، بەڵام ڕێگەکەت ئەوەیە لە منەوە ڕێگەی هەڵسەنگاندن فێر ببیت، مەرجەکانی بەجێ بهێنی: گەر شتێکت لێ ئاڵۆز بوو دەیدەی لە پێوەری ترازووەکە و مەرجەکانی دەهێنییەوە یادی خۆت، ئەمەش بە بیرێکی خاوێن و کۆششێکی بەردەوام، ئەو کاتە تۆ چاوت دەکرێتەوە و شتەکان بە ڕۆشنی دەبینیت.

ئەم کارە وەك ئەوەی تۆ حساب بکەی چەندەت لای بەقاڵەکە ماوە یان ئەو چەندی لای تۆیە، یان دابەش کردنێك لە مەسەلەیەك لە مەسەلەکانی فەرزەکاندا[١] کە گومانت لە پێکان و نەپێکان بۆ پەیدا ببێت، ڕۆیشتن بۆ لای ئیمام زۆر درێژە دەکێشێت، بەڵام خۆت بۆ خۆت حساب دەزانی و بیری لێ دەکەیەوە، بەردەوام و جار لە دوای جار دەگەڕێیەوە بۆ سەر حساب کردن تا بە تەواوی یەقین پەیدا دەکەی تۆ لە یەکێك لە وردەکارییەکانی حسابەکەتدا هەڵەت نەکردووە.

هەر کەس زانستی حساب بزانێت ئەمە دەزانێت، هەر بەو جۆرە ئەو کەسەی کێشانە و پێوانە دەزانێت هەروەك زانینی من، وەبیرهێنانەوە و بیر لێ کردنەوە و پیاداچوونەوە جار لە دوای جار دەیگەیەنێتە یەقینێکی پێویست بەوەی هەڵەی نەکردووە، گەر ئەم ڕێگەیە نەگرییە بەر هەرگیز سەرکەوتن بەدەست ناهێنیت، و هەمیشە بە "لەوانەیە، و بۆی هەیە، ڕجاوایە" گومانەکانت دەردەبڕی، لەوانەیە هەڵەت کردبێت لە شوێنکەوتنی ئیمامەکەت، بەڵکو پێغەمبەرەکەت کە باوەڕت پێ هێناوە، زانینی ڕاستگۆیی پێغەمبەر (ﷺ) زەرووری نییە.

وتی: بەڕاستی کۆمەکیت کردم بەوەی بزانم کە فێرکردن حەقە، و ئیمامی حەقیش بریتییە لە پێغەمبەر (ﷺ) زانیم هیچ کەسێك ناتوانێت لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەربگرێت تا ئەم ترازووانە نەزانێت، ترازووی تەواویش ناناسێت لە تۆوە نەبێت، وەك ئەوەی بانگەشەی ئیمامەت بۆ خودی خۆت بکەیت، بەڵام کامەیە موعجیزە و بەڵگە و بورهانت؟ چونکە ئیمامی من یان دەبێ موعجیزەیەکی لەسەر دەست جاری ببێت، یان بەڵگە بە دەقێك بهێنێتەوە کە لە باب و باپیرییەوە وەریگرتووە، ئێستا کوا دەق و موعجیزەی تۆ؟

---

[١] - بۆ نموونە فەرزی دابەش کردنی میرات.

وتم: ئەو قسەیەت کە من بانگەشەی ئیمامەت تەنها بۆ خۆم دەکەم بەو جۆرە نییە، من لام پەسەندە کەسانی تریش لەگەڵ من خاوەنی ئەم مەعریفەیە بن، تۆ دەتوانیت لەو کەسەوە فێرببیت وەك چۆن لە منەوە فێردەبیت، فێرکردن تەنها لەسەر من کورت نەکراوەتەوە، ئەو قسەیەش کە دەڵێیت: بانگەشەی ئیمامەت بۆ خۆت دەکەیت، بزانە مەبەستمان بە ئیمام هەندێ جار ئەو کەسەیە کە لە خوداوە فێرکردن وەردەگرێت لە رێگەی جبریلەوە[1]، ئەمەیان من بانگەشەی بۆ ناکەم، هەندێ جاریش مەبەستمان پێی ئەو کەسەیە لە خوداوە فێردەبێت لە رێگەی پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە لە رێگەی جبریلەوە لە خودا وەریگرتووە، بەم مانایە بە عەلی -خودا لێی رازی بێت- دەوترێت ئیمام، چونکە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فێربوونی وەرگرتووە نەك لە جبریلەوە، من بەم مانایەیان بانگەشەی ئیمامەت دەکەم بۆ خۆم.

بەڵگەشم بۆ ئەو ئیمامەتە رۆشنترە لە دەق و ئەوەی تۆ پێتوایە موعجیزەیە، گەر سێ کەس لەلای تۆ بانگەشەی ئەوەیان کرد هەموو قورئانیان لەبەرە، تۆ پێیان دەڵێی بەڵگەتان چییە؟ یەکێکیان دەڵێ: مامۆستای قورئان خوێنان "ئیمامی کەسائی" ئەو راستییەی وەك دەقێك دەربارەی من راگەیاندووە، چونکە بە دەق لەسەر مامۆستای مامۆستاکەم رایگەیاندووە، مامۆستای مامۆستاکەشم بە دەق لەسەر مامۆستاکەم رایگەیاندووە، ئەویش بە دەق لەسەر من رایگەیاندووە، دووەمیان دەڵێ: بەڵگەم ئەوەیە من دەتوانم ئەم عەسایە بکەم بە مار، هەر بەو جۆرەش بانگەشەی کرد بوو عەساکەی کرد بە مار، سێیەمیان دەڵێ: بەڵگەم ئەوەیە قورئان بە بێ مەصحەف لە بەردەمتدا بخوێنمەوە، هەر بەو جۆرەش بانگەشەی کرد بوو قورئانی بۆ خوێندەوە، ئێستا پێم بڵێ کام لەم سێ بەڵگەیە رۆشنترە لە دوانەکەی تر، دڵی تۆ کامیان لە هەر سێکیان زیاتر بەراست دەزانێت؟ وتی: ئەوەیان کە قورئانەکەی خوێندەوە، ئەو کارەی ئەوپەڕی بەڵگە و بورهانە،

---

[1] - مەبەستی بەو کەسانە پێغەمبەرانە(علیهم السلام).

چونکە هیچ گومانێك ناهێڵێتەوە لە سینەدا، بەڵام دەقی مامۆستاکەی لەسەر ئەو و دەقی مامۆستای مامۆستاکەی و دەقی کەسائی لەسەر مامۆستای مامۆستاکەی بۆی هەیە هەڵەی تێبکەوێت، بە تایبەت دوای درێژەکێشانی سەفەر.

ئەوەشیان کە دار عەساکەی کرد بە مار لەوانەیە فێڵ و فریودانی تێدا بێت، گەر فریودانیشی تێدا نەبێت ئەوپەڕی ئەوەیە کە کارێکی سەرسوڕهێنی ئەنجام داوە، لە کوێوە بزانم ئەو کەسەی کاری سەرسوڕهێن دەکات پێویستە قورئانی لەبەر بێت؟

وتم: هەر بەو جۆرە بەڵگە و بورهانی من -وەك ئەوەی کە زانیم- بریتییە لە ئەم ترازووانە، خۆم زانیم و تۆم تێگەیاند و شك و گومانم لە دڵت ڕەواندەوە بەهۆی دروستی و ڕەوانی ترازووەکانەوە، بۆیە پێویستە باوەڕت بە ئیمامەتی من هەبێت، وەك ئەوەی حساب فێربوبیت و لە مامۆستاکەتەوە وەرتگرتبێت، ئەو کاتێك زانستی حسابت فێردەکات ئەوا زانستت بە حساب بۆ پەیدا دەبێت، زانستێکی زەرووری تر سەرهەڵدەدات ئەویش ئەوەیە کە تێدەگەیت مامۆستاکەت ژمێریارێکی زۆر شارەزا و زانایەکی مەزنە بە زانستی حیساب، تۆ لە فێرکردنەکەی ئەوەوە زانستەکەی و ڕاستێتی بانگەشەی زانستەکەیت بۆ ئاشکرا دەبێت، هەر بەو جۆرەی کە من ئیمانم هێنا بە ڕاستگۆیی **محمد** و ڕاستگۆیی موسا(**علیهم السلام**)، نەك بە لەتکردنی مانگ و گۆڕینی دارعەسایەك بۆ ئەژدها، چونکە فریودانێکی زۆری تێکەڵ دەبێت و متمانەی پێ ناکرێت، بەڵکو ئەو کەسەی باوەڕی بە وەرگەڕانی عەسا هەیە بۆ مار و ئەژدها ڕووبەڕووی بێباوەڕی دەبێتەوە بە هۆی قوڕەی گوێرەکەیەکەوە کە "سامری"[1] بۆی دروست کردن، دژایەتی و پێچەوانەبوون لە جیهانی بەرهەست و بینراودا زۆر زۆرە، بەڵام من ترازووەکان لە قورئانەوە فێربووم، پاشان تەواوی

---

[1] - سامری ئەو کەسە بەنی ئیسرائیلییە بوو لەو ماوەیەی موسا (**علیه السلام**) لە کێوی توور بوو بۆ وەرگرتنی لەوحەکانی تەورات، گوێرەکەیەکی بۆ بەنی ئیسرائیلییەکان دروست کرد و پێی وتن: ئەم گوێرەکەیە خودای ئێوە و خودای موسایە، بەشێك لە بەنی ئیسرائیلییەکان بە قسەکەی فریویان خوارد و دەستیان بە پەرستنی گوێرەکە کرد سەرەڕای بینینی نۆ ئایەتی مەزن لە موساوە (**علیه السلام**).

مەعریفە خواییەکانم پێ پێوانە کردووە، بەڵکو پێوانە کردنی حاڵی زیندووبوونەوە و گەڕانەوە بۆ لای خودا و سزا و ئازاری ئەهلی خراپە، و پاداشتی ئەهلی چاکە و گوێڕایەڵی، وەك لە کتێبی "**جواهر القرآن**"باسم لەبارەوە کردووە، بینیم هەر هەموو تەبان لەگەڵ ئەوەی لە قورئان و فەرموودەدا هاتووە، دەرئەنجام یەقینم پەیدا کرد **محمد**(ﷺ) راستگۆیە و قورئان حەقە، بۆیە ئەو کارەم ئەنجامدا کە عەلی-خودا لێی رازی بێت- ئەنجامیدا، کاتێك دەفەرموێت: ((حەق بە پیاواندا ناناسرێت، حەق بناسە پیاوانی حەق دەناسیت)) لەوێوە مەعریفەم بە راستگۆیی پێغەمبەر(ﷺ) بوو بە مەعریفەیەکی زەرووری و پێویست، وەك ئەوەی گەر پیاوێکی غەریب ببینیت لە یەکێك لە بابەتەکانی فیقهدا گفتوگۆی ئەنجام دەدا و زۆر باش قسەی لەبارەوە دەکرد و فقهێکی دروست و راشکاوانەی دەخستە روو، تۆ هیچ گومانێکت لا نامێنێتەوە کە ئەو پیاوە فەقیهە، ئەم یەقینەت بە فەقیهـ بوونی رۆشنترە لەو یەقینەی گەر کەسەکە بانگەشە بکات و بۆ ساغکردنەوەی بانگەشەکەی عەسا بکات بە مار، چونکە ئەو کارە ئەگەری سیحر و چاوبەست و فریودان و شتی تری تێدایە، تا بۆی روون دەبێتەوە کارەکەی جادوو نییە، ئەو کاتە باوەڕێکی لاوازی بۆ دروست دەبێت کە باوەڕی خەڵکی رەشۆکی و ئەهلی کەلامە، بەڵام ئیمانی ئەهلی موشاهەدە کە لە چرای پەروەردگارییەوە تەماشا دەکەن دەبێت بەم جۆرە بێت باسمان لەبارەوە کرد.

وتی: منیش حەز دەکەم پێغەمبەر (ﷺ) بناسم وەك چۆن تۆ ناسیوتە، باسی ئەوەت کرد: ئەو راستییە نازانرێت مەگەر تەواوی مەعریفە خواییەکان بەم ترازووە هەڵبسەنگێنیت، ئەوەی لەلام روونە ئەوەیە: دەتوانیت تەواوی مەعریفە خواییەکان بەم ترازووانە هەڵبسەنگێنیت، بەچیدا ئەوە بزانم؟

وتم: بزانە، من نەك تەنها بانگەشەی ئەوە دەکەم مەعریفەی ئاینیی پێ پێوانە بکرێت، بەڵکو زانستەکانی حساب و تەنئەندازە و پزیشکی و فیقهی و کەلامیشی پێ

هەڵدەسەنگێنرێت، من دەتوانم هەرچی زانستی حەقیقی هەیە(نەك دانراو) بەهۆی ئەو ترازووانەوە حەقی لە باتڵ جیابکەمەوە، چۆن ناتوانم جیای بکەمەوە؟ لە کاتێکدا ئەو ترازووانە پێوانە و کێشانەی راست و دروستن و ئەو میزانەن کە هاوەڵی کیتابە (قورئانە)، لە ئایەتی﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾الحديد: ٢٥

زانستی تۆ بە توانای من نە بەهۆی وەرگەڕانی عەساوەیە بۆ مار و ئەژدها نە بەهۆی دەقێکەوە لەسەر من هاتبێت، بەڵکو بەو رێگەیە دەبێت خۆت پەردەکان لا بدەی و ئەزموون بکەی و تاقیبکەیەوە، ئەو کەسەی بانگەشەی شۆڕەسواری دەکات بانگەشەکەی راست نابێتەوە تا سواری ئەسپێك نەبێت و بەرەو مەیدانێك تاوی نەدات، ئێستا پرسیارم لێ بکە لە هەر بابەتێکت لە بابەتی زانستە ئاینییەکان بۆ ئەوەی یەك لەدوای یەك پەردە لەسەر حەق لابدەم و بەم ترازووە بیپێوم تاکو زانستێکی زەروریت لەلا دروست ببێت بەوەی هەڵسەنگاندن و کێشانە و پێوانەکە راست و دروستە، و ئەو زانستەی لەم ترازووانەوە وەردەگیرێت یەقینبەخشە، هەر شتێکیش ئەزموونی نەکەی ناییناسیت.

وتی: ئایا دەتوانی هەرچی حەقیقەت و مەعاریفە بە هەموو خەڵکی بناسێنیت و ئەم گشتە جیاوازی و ناکۆکییە لە نێوانیاندا هەڵبگریت؟ وتم: ئەوە زۆر دوورە، و لە توانای مندا نییە، بۆ ئیمامە مەعسوومەکەی تۆ تا ئێستا توانیویەتی جیاوازی و ناکۆکییەکان لەنێوان خەڵکیدا کۆتایی پێ بهێنێت، ئایا توانیویەتی ئەو گشتە تەمومژە لە دڵاندا بسڕێتەوە، بەڵکو لە کوێ پێغەمبەران(عليهم السلام) توانیویانە هەموو جیاوازی و ناکۆکییەکان کۆتایی پێ بهێنن؟ بەڵکو جیاوازی خەڵکی حوکمێکی زەرووری ئەزەلییە﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً ۖ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ ۚ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ﴾هود: ١١٨ – ١١٩، ئایا من بۆم هەیە ململانێ و سەرپێچی

بکەم لە قەزا و قەدەرێکی خودایی لەسەر دروستکراوەکانی کە لە ئەزەلەوە بڕیاری لەسەر دراوە؟ ئایا ئیمامەکەت دەتوانێ بانگەشەی ئەوە بکات، گەر بانگەشەی ئەوە دەکات بۆچی تا ئێستا دوایخستووە لە کاتێکدا دونیا بە جیاوازییەکان شەپۆل دەدات؟ خۆزگە پێشەوای ئیمامان عەلی کوڕی ئەبی تالب-خوا لێی رازی بێت- بیتوانیبایە ئەو کارە ئەنجام بدات و جیاوازی لەناو خەڵکیدا کۆتا پێبهێنابا، یان بووە هۆی جیاوازییەك بەدرێژایی رۆژگار و سەردەمەکان کۆتایی پێ نایەت و درێژدەبێتەوە[1].

[1] - لەم شوێنەدا ئیمامی غەزالی رەخنە لە پێشەوای باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبی تالب-خوا لێی رازی بێت- ناگرێت، بەڵکو دەیەوێ بڵێت: هەوڵە چاکسازییەکانی ئەو بوو بە هۆی سەرهەڵدانی جیاوازیی کە تاکو ئێستا بەردەوامە، ئەمەش نەك بەهۆی ئەوەی پێشەوای باوەڕداران کارەکەی ناڕاست بووبێت، بەڵکو بەهۆی ئەوەی کە زۆربەی خەڵکی نایانەوێت مل بە حەق بدەن.

دەروازەی نۆیەم: قسە لەسەر ڕێگەی ڕزگاربوونی خەڵك لە تاریکستانی جیاوازیی

وتی: ڕێگەی ڕزگاری خەڵك کامەیە بۆ قوتاربوون لەم گشتە جیاوازییە؟
وتم: وتم گەر گوێم بۆ بگرن بە کتێبەکەی خودا جیاوازی لە نێوانیان هەڵدەگرم، بەڵام گوێگرتنی هەموو خەڵکی کارێکی ئەستەمە، چونکە هەمووان گوێیان بۆ پێغەمبەران(علیهم السلام) نەگرتووە، هەر بەو جۆرە گوێیان بۆ ئیمامەکەی تۆ نەگرتووە، ئیتر چۆن گویێ بۆ من دەگرن؟ چۆن ئەوان لەسەر گوێگرتن کۆدەبنەوە لە کاتێکدا لە ئەزەلەوە بڕیاری جیاوازی بەسەریاندا دراوە و بوونی جیاوازی لە نێوانیاندا وەك زەروورەتێکی لێهاتووە، بوونی جیاوازی لە نێوانیاندا وەك زەروورەتێك لە کتێبی **"جواب مفصل الخلاف"** بەرچنگ دەکەوێت، ئەو کتێبەش لە دوازدە بەش پێکهاتووە.
وتی: گەر گوێت بۆ بگرن چی دەکەیت؟
وتم: تەنها بە یەك ئایەت لە قورئانی پیرۆز مامەڵەیان لەگەڵ دەکەم ﴿**وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴿٢٥﴾**﴾ الحدید: ٢٥، خودا بۆیە ئەم سیانەی(**الكتاب، الميزان، الحديد**) دابەزاندووە چونکە خەڵکی سێ جۆرن، هەر یەك لەو دەستەیە یەکێك لەم سیانەی گەرەکە، قورئان و هێز و زۆر و ترازوو(کیتاب و ئاسن و میزان)، وتی: ئەو سێ دەستەیە کێن و چارەسەرەکەیان چۆنە؟ وتم: خەڵکی سێ دەستەن: خەڵکی ڕەشۆکی: ئەوانە ئەهلی سەلامەتین، ئەو خەڵکە نەزانەن کە دەبنە زۆرینەی ئەهلی بەهەشت، دەستەی دووەم: بریتین لە تایبەتمەندان، ئەهلی زیرەکی و بەصیرەتن، لە نێوان ئەم دوو

دەستەیەدا دەستەیەك سەرهەڵدەدات کە بریتین لە ئەهلی جدال و ئاشووبە و تێکدان: ئەو خەڵکانەن شوێنی شتە لێڵ و ناڕوونەکان دەکەون، شوێنی ئایەتی هاوشێوە و فرەڕەنگ(**متشابهات**) لە قورئان دەکەون تاکو فیتنە و ئاشووبی پێ بنێنەوە.

دەستەی یەکەم تایبەتەکانن: نەخۆشی تایبەتەکان چارەسەردەکەم بە ترازووە راست و دروستەکان(**الموازین القسط**) و چۆنێتی هەڵسەنگاندن پێیان، بۆیە جیاوازی و ناکۆکی نێوانیان بە زووترین کات کۆتایی پێ دێت، ئەم دەستەیە کەسانێکن کە سێ خەسڵەتیان تێدا هەیە: یەکەم: بیری تیژ و پەیپێبردنی ورد و تێڕوانینی بەهێز، ئەم سیفەتە بەخششێکی خۆڕسکە و غەریزەیەکە ئەو کەسانەی لەسەر بارهاتووە و بە هەوڵ و کۆشش نییە، دووەم: خاڵیبوونی ناوەوەیان لە چاولێکەری کوێرانە و دەمارگیری بۆ مەزهەبێکی بەمیراتگراو و بیستراو، کەسی چاولێکەر گوێ ناگرێت، کەسی گەمژەش-گەر گوێ بگرێت- تێناگات، سێیەم: کەسەکە باوەڕی بە من هەبێت کە من خاوەنی بەصیرەتم بە ترازووەکە، هیدایەت تەنها لەدوای ئیمانەوەیە، هەر کەس باوەڕی بەوە نەبێت کە تۆ زانستی حساب دەزانی حیساب لە تۆوە فێر نابێت.

پۆلی دووەم گێل و نەزانەکان: ئەمانەش خەڵکی رەشۆکین، ئەم کەسانە توانا و زیرەکی تێگەیشتنی حەقیقەتیان نییە، با ئامادەییەکی خۆڕسکیشیان بۆ فێربوون هەبێت، بەڵام بانگەری فێربوونیان تیادا نییە، بەڵکو پیشەسازی و کاروکەسابەت سەرقاڵی کردوون، هەر بەو جۆرە بانگەری جیدال و هۆشمەندی و گفتوگۆی زانستییان نییە و بیر و تێگەیشتنیان بۆ ئەو کارە کۆڵ و دەستەوسانە، ئەم دەستەیە بۆ خۆیان جیاوازییان لە نێواندا نییە، بەڵام بەهۆی جیاوازی ئیمامەکانیانەوە وێڵی و سەرگەردانی روویان تێدەکات، بە ئامۆژگاری کردنیان (**الموعظة الحسنة**) ئەو کەسانە بانگ دەکەم بۆ لای خودا، وەك چۆن ئەهلی بەصیرەت بە حیکمەت بانگ دەکەم (**الحكمة**) و ئەهلی قاڵە و نانەوەی ئاشوبیش بە باشترین شێوەی موجادەلە (**جدال بالتي هي احسن**).

خودای موتەعال ئەم سیانەی لە یەك ئایەتدا كۆكردۆتەوە ﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِۖ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦۖ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ١٢٥ ﴾ النحل: ١٢٥، ئەم ئایەتە تەواوكاری ئایەتەكەی پێشترە[١]، ئەوەیان پێ دەڵێم كە پێغەمبەری (ﷺ) خودا بە ئەعرابییەكەی فەرموو "كاتێك هاتە خزمەتی و وتی: فێری وردەكارییەكانی زانستم بكە، پێغەمبەر (ﷺ) زانی كەسەكە ئەهلی ئەو زانستە نییە، بۆیە پێی فەرموو: چی لە سەری زانست دەزانی؟ واتە ئیمان و تەقوا و خۆ ئامادەكردن بۆ دوارۆژ، برۆ و سەری زانست بگرەدەست پاشان وەرەوە تاكو وردەكارییەكانی زانستت فێربكەم". بۆیە منیش بە كابرای رەشۆكی دەڵێم: رۆچوون لە جیاوازییەكاندا كار و زانستی تۆ نییە، ئاگاداربە و داوات لێدەكەم لە جیاوازییەكاندا رۆنەچی و گوێیان بۆ نەگری، چونكە تیادەچیت، تۆ گەر هەموو تەمەنت لە زەڕەنگەریدا بەسەر ببەیت ناتوانی بچیتە ریزی ئەهلی دروومان و چنینەوە، تۆ تەمەنت لە زانستدا بەخت نەكردووە ئیتر چۆن دەتوانی لەناو زانستدا رۆبچیت؟ بۆیە ئامان سەد ئامان خۆت تیامەبە و لەو مەیدانە خۆت بەدوور بگرە، كەسی رەشۆكی هەرچی گوناهی گەورەیە ئەنجام بدات كەمتر دەكەوێت لەسەری لە رۆچوون لەناو زانستدا، چونكە بەبێ ئەوەی بە خۆی بزانێت رووبەڕووی بێباوەڕی دەكاتەوە، گەر بڵێت: پێویستە ئایینێكم هەبێت و باوەڕی پێبهێنم تاكو لێخۆشبوونی خودایی پێ بەدەست بهێنم لە كاتێكدا خەڵكی جیاوازییان لە ئاییندا هەیە، تۆ داوام لێ دەكەی باوەڕ بە كام ئایین بهێنم و پەنا بۆ كوێ ببەم؟ ئەوا دەڵێم: ئایین ئوسوڵ و لقی هەیە و جیاوازی دەكەوێتە نێوانیانەوە، بۆ ئوسوڵ ئەوەی لەسەرتە: باوەڕت هەبێت بەوەی لە قورئاندا هاتووە، چونكە خودای موتەعال لە كتێبەكەیدا هیچ شتێكی لە ناو و سیفاتی خۆی نەشاردۆتەوە لە بەندەكانی، بۆیە پێویستە باوەڕت هەبێت كە"**لا إله إلا**

---

[١] - ئایەتەكەی سورەتی "النحل-١٢٥" لە كتێبەكەدا نەهاتووە، بەڵام دڵنیام ئیمامی غەزالی مەبەستی بە ئایەتەكە ئەم ئایەتەیە، نەك ئایەتەكەی پێشتر كە لەگەڵ ئەم ئایەتەدا وێنەكە تەواو دەكەن و دەبن بە تەواوكاری یەكدی.

الله"، هەروەها باوەڕت هەبێت کە خودا: زیندووە و زانایە و بەدەسەڵاتە و بیسەر و بینەر و زاڵ و موتەکبیر و پاکە و هیچ شتێك لەو ناچێ و لە هیچ شتێك ناچێت، هەر بەو جۆرە تەواوی ئەوەی لە قورئاندا هاتووە و ئیمامان لەسەری کۆدەنگن، ئەوەندە بەسە بۆ دروستیی ئایین، گەر تەمومژ و لێڵی رووی تێکردی ئەوا بڵێ: باوەڕمان پێی هەیە و هەمووی لەلای خوداوەیە، باوەڕت وابێت هەموو ئەوەی هاتووە لە ئەرێ و نەرێی سیفات لە ئەوپەڕی بەمەزنزانین و بەپاکزانینەوەیە، هەروەها نەرێ کردنی هاوشێوەیی و نموونادن (**التمثیل**) بۆ خودا و باوەڕهێنان بەوەی کە هیچ شتێك بوونی نییە لە خودا بچێت (**لیس کمثله شيء**)، لەدوای ئەمانە لابەلای وتی وتیدا مەکەرەوە، چونکە تۆ بەو کارە فەرمانت پێ نەکراوە و لە توانا و هێزی تۆ بەدەرە، گەر دەستی کرد بە لاف لێدان و وتی: من لە قورئانەوە ئەوەم زانیوە کە خودا زانایە، بەڵام نازانم ئایا ئەو زانایە بە "خود" یاخود زیاتر لەوە دەزانێت، لەسەر ئەم بابەتە موعتەزیلە و ئەشعەری جیاوازییان لە نێواندا هەیە، بەم وتنی ئەم قسەیە ئەو کەسە سنووری خەڵکی رەشۆکی تێپەڕاندووە، چونکە کەسی رەشۆکی دڵی لا بەلای ئەم جۆرە قسانەدا ناکاتەوە مەگەر شەیتانی جەدەل بیبزوێنێت، خودا گەلێك تیانابات تا جەدەل نەخاتە نێوانیانەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە، گەر ئەو کەسە پەیوەندی کرد بە ئەهلی جەدەلەوە، ئەوا چارەسەری ئەهلی جەدەلی بۆ بەیان دەکەم[1]، ئەمە ئەو بەشەیە لە ئوسوڵ بۆی باس دەکەم و بۆ لای قورئان دەگەڕێتەوە، خودا قورئان و میزان و ئاسنی دابەزاندووە، ئەو خەڵکە رەشۆکییە دەبێت حەواڵەی لای کیتاب بکرێن.

دەربارەی لقەکانیش (الفروع) دەڵێم: دڵ و بیرت لە جیاوازی رزگاریان نابێت گەر خۆت بۆ ئەو بابەتانە ساغ نەکەیەوە کە کۆدەنگی ئوممەتیان لەسەرە، ئوممەت کۆدەنگی هەیە لەسەر ئەوەی کە توێشووی دوارۆژ بریتییە لە تەقوا و وەرع، هەروەها کۆدەنگییان

---

[1] - مەبەستی ئەوەیە گەر کەسەکە توانی ئەو جۆرە قسانە بکات ئەوا ئەهلی رەشۆکی نییە و ئەهلی جەدەلە و پێویستە رێگەی ئەهلی جەدەلی لەگەڵ بگیرێتە بەر.

هەیە لەسەر ئەوەی کە کەسابەتی حەرام و ماڵی حەرام و غەیبەت و دووزمانی و زینا و دزی و خیانەت و شتانی تریش لە قەدەغەکراوەکانن و حەرام کراون، فەرزەکانیش واجبن، گەر هەموو ئەمانەت جێبەجێ کرد ئەو کاتە ڕێگەی رزگاریت لە جیاوازی فێردەکەم[1]، گەر بەر لە جێبەجێ کردنی هەموو ئەوانە پێداگری کرد و داوای لێکردم ڕێگەی رزگاربوونی لە جیاوازی فێربکەم، ئەوا ئەو کەسە لە ئەهلی جەدەلە و لە دەستەی ڕەشۆکی نییە، کەی کەسی ڕەشۆکی دەستی لەوانە (لە کارە روون و ئاشکراکانی ئایین) بەتاڵ دەبێت تا سەربکاتە بابەتی جیاوازی؟ ئایا هاوەڵەکانی خۆتت بینی لە هەموو ئەوانە دەستیان بەتاڵ بووبێت و دواتر شێوەکانی جیاوازی بەرۆکی پێ گرتبن؟ ئەوە زۆر دوورە، لاوازی ئەقڵی ئەوانە لەناو گومڕایدا وەك ئەقڵێکی نەخۆش وایە کە بەهۆی نەخۆشییەکەیەوە کەوتۆتە سەرەمەرگ، چارەسەرێك بۆ ئەو نەخۆشییە -بە کۆدەنگی هەموو پزیشکەکان- بوونی هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا نەخۆشەکە دەڵێت: پزیشکەکان جیاوازییان لە نێواندا هەیە لەمەڕ دەرمانەکان، هەندێکیان دەڵێن گەرمە و هەندێکیان دەڵێن ساردە، لەوانەیە من ڕۆژێك پێویستم بەوە هەبێت لەو جیاوازییەی نێوانیان تێ بگەم، بۆیە من چارەسەری خۆم ناکەم تا یەکێك فێرم نەکات چۆن ئەم جیاوازییانەی نێوان پزیشکەکان کۆتایی پێ دێت.

بەڵێ، گەر مرۆڤێکی ساڵحت بینی و لە هەموو سنوورەکانی تەقوا دەستی بەتاڵ بوو بوو[2] و دەیوت: ئەو بابەتە مەسەلەکانم لا ئاڵۆز دەکات، منیش نایانزانم، لە دەستدان لە ئافرەت و رشانەوە و خوێنبەربوون دەستنوێژ بشۆمەوە یان نە، نییەتی ڕۆژووی ڕەمەزان بەشەو بهێنم یان بەڕۆژ؟ ئەمانە و کۆمەڵێك پرسیاری تریش، من پێی دەڵێم:

---

[1] - واتە گەر ئەوەی ڕۆشن و ئاشکرایە لە دین -کە کۆدەنگی ئوممەتیان لەسەرە- جێبەجێت کرد ئەوجا وەرە باسی جیاوازی ناو لقەکانت بۆ بکەم.

[2] - هەموو کارە باشەکانی ئەنجام دابوو.

گەر ڕێگەی سەلامەتی هەڵدەبژێری بەرەو دواڕۆژ ئەوا هەمیشە ڕێگەی لەپێشتر بگرە بەر، هەمیشە ئەو کارە بکە کە کۆدەنگی هەمووانی لەسەرە، هەر شتێك جیاوازی دەستنوێژ گرتنەوەی لەسەرە تۆ دەستنوێژی بۆ بگرەوە، چونکە ئەو کەسەی شۆردنەوەی دەستنوێژەکە بە واجب نازانێت بە پەسەند(مستحب)ی دەزانێت، لە ڕەمەزاندا بە شەو نییێت بهێنە، چونکە ئەو کەسانەی لە شەودا بە واجبی نازانن بە پەسەند تەماشای دەکەن، گەر وتی: ئەوەی لەسەرم گران دەکەوێت ئەو شتانەیە دەکەونە نێوان ئەرێ و نەرێ و بکە و مەکەوە، نازانم لە نوێژی بەیانیدا قنووت بخوێنم یان نە؟ "بەسمەلە" بە دەنگی بەرز بکەم یان نە؟ ئەو کات پێی دەڵێم: ئێستا لەگەڵ خۆت تێبکۆشە، سەرنج بدە کام ئیمام لە هەموویان زیاتر لەبەر دڵت باشترە و ئیجتیهادەکەی دروستترە، وەك ئەوەی نەخۆش بیت و لە شاردا چەندین پزیشك بوونی هەبێت، تۆ بە ئیجتیهادی خۆت -نەك بە حەز و میزاج- هەندێ لە پزیشکەکان هەڵدەبژێری، ئەو ئیجتیهادە بەسە بۆ تۆ، هەر کەس(هەر موجتەهیدێك) گومانی زۆرت هەبوو پێی کە لە هەمووان باشترە شوێنی بکەوە، گەر لەوەی ئیجتیهادی تێدا کرد پێکابووی دوو پاداشتی بۆ هەیە، گەر نەیپێکابوو تەنها یەك پاداشت وەردەگرێت، خودای موتەعال ئەمری گێڕاوەتەوە بۆ لای ئەهلی ئیجتیهاد و دەفەرموێت: ﴿لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسۡتَنۢبِطُونَهُۥ ۝٨٣﴾ النساء: ٨٣، هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی بووە بە ئیجتیهادی ئەهلی ئیجتیهاد و بە مەعاز دەفەرموێت ((سوپاس بۆ ئەو خودایەی نوێنەری پێغەمبەری خودای سەرکەوتوو کردووە لەو شتانەی کە پێغەمبەرەکەی پێی ڕازییە))، لێرەوە تێدەگەین کە پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی بووە لە ئیجتیهادی مەعاز و کەسانی تریش. وەك ئەو ئەعرابییەی وتی: من تیاچووم، من تیاچووم، لە ڕۆژی ڕەمەزاندا چوومەتە لای هاوسەرەکەم (ﷺ) پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو: کۆیلەیەك ڕزگار بکە، لێرەوە تێدەگەین گەر تورکێك و هندییەکیش هەمان کار بکات پێویستە کۆیلەیەك ڕزگار بکات، ئەمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە خەڵکی تەکلیفیان

لێ نەکراوە پێویستە لە هەموو کار و کردەوەیەکدا راست و رەوان بن، چونکە ئەوە لە توانای مرۆڤدا نییە، خوداش تەکلیفێك ناکات لە توانای مرۆڤ بەدەر بێت، بەڵکو داوایان لێکراوە کاروکردەوەیەك ئەنجام بدەن "کە وادەزانن" راست و رەوانن، هەروەك چۆن داوایان لێ نەکراوە نوێژ بە پۆشاکێکەوە بکەن کە پاکە، بەڵکو داوایان لێکراوە نوێژ بکەن بە پۆشاکێکەوە "کە وادەزانن یاخود وا گومان دەبەن" پاك بێت، گەر دوای نوێژەکە پیسیی پۆشاکەکەیان بۆ دەرکەوت قەزاکردنەوەی نوێژەکەیان لەسەر واجب نییە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) لەناو نوێژدا نەعلەکانی داکەند کاتێك جبریل **(علیه السلام)** هەواڵی پێدا کە نەعلەکەی پیسە، نوێژەکەی قەزا نەکردەوە و لەسەرەتاوە دەستی پێ نەکردەوە، هەر بەو جۆرە کەسی موسافیر تەکلیفی لێ نەکراوە لە کاتی سەفەرەکەیدا دەبێت روو بە قیبلە نوێژ بکات، بەڵکو تەکلیفی لێ کراوە روو لەو ئاراستە بکات "کە وادەزانێت" قیبلەیە، ئەوەش بە دیاریکردنی قیبلە بەهۆی شاخ و ئەستێرە و خۆرەوە، گەر لەوکارەدا پێکای دوو پاداشتی هەیە گەر نەیپێکا یەك پاداشتی هەیە، خودا تەکلیفی نەکردووە زەکات بە هەژار بدرێت، بەڵکو داوای کردووە بدرێت بە کەسێك "وادەزانن" هەژارە، چونکە تۆ نازانی ناوەوەی کەسەکە چۆنە، قازییەکان بۆ رشتنی خوێن و زیناکردن داوایان لێ نەکراوە شاهیدەکان دەبێت راستگۆ بن، بەڵکو ئەوەندە بەسە گومانی راستگۆییان پێ ببرێت، ئیتر بۆچی شایەتی بەڵگە بە گومان لە کاتی ئیجتیهاددا رەوا نییە؟ خۆزگە دەمزانی هاوەڵانی تۆ لەسەر ئەم بابەتە چی دەڵێن؟ ئایا دەڵێن: گەر قیبلەمان لێ تێکچوو نوێژەکەمان دوادەخەین تا دەگەڕێینەوە بۆ لای ئیمام و پرسیاری لێ دەکەین یان داوای لێ دەکرێت هەر دەبێت روو بە قیبلە نوێژەکەی بکات کە داوایەکە لە توانای مرۆڤ بەدەرە، یاخود دەڵێ: ئیجتیهاد دەکەم و توانای ئیجیتیهاد کردنیشی نییە، چونکە نیشانەکانی قیبلە و چۆنێتی بەڵگە هێنانەوە لەسەری بە ئەستێرە و شاخ و بادا نازانێت؟

وتی: گومانم نییە، ئەو کەسە مۆڵەتی ئیجتیهادی پێ دەدرێت، پاشان گوناهباریش نابێت گەر ئەوپەڕی هەوڵی خۆی بەگەڕخست، با هەڵەش بکات و ئاراستەی نوێژەکەشی روو بە قیبلە نەبێت، وتم: گەر کەسێك لە نوێژەکەیدا پشت لە قیبلە بکات بیانووی هەبێت و پاداشتیش بدرێتەوە ئیتر بۆ دەبێ ئەو کەسەی لە مەیدانەکانی تری ئیجتیهاددا ئیجتیهاد دەکات پاساو و بیانووی خۆی بەدەستەوە نەبێت؟ موجتەهیدەکان و شوێنکەوتووانیان هەر هەموو خاوەن پاساو و بیانوون، هەندێکیان ئەوەیان بەدەستهێناوە کە لەلای خودایە، هەندێکیشیان بەشداری پاداشتی ئەوانە دەکەن کە یەکێك لە دوو پاداشتەکەیان بەدەستهێناوە، پلە و پایەی ئەوانە لەیەکتر نزیکە و بۆیان نییە کێبەرکێی یەکتری بکەن و هەندێکیان لەگەڵ هەندێکی تریان دەمارگیری بەخەرج بدەن، لە کاتێکدا ناتوانرێت ئەو کەسەی پێکاویەتی دیاری بکرێت، چونکە هەر کەسێکیان وا گومان دەبات پێکابێتی و ئیجتیهادەکەی دروست و رەوان بێت، هەروەك ئەو دوو کەسە موسافیرەی لە دیاری کردنی قیبلەدا ئیجتیهاد دەکەن و جیاوازی دەکەوێتە نێوانیانەوە، هەر یەکێك لەو دوانە مافی خۆیەتی روو لەو ئاراستەیە بکات کە پێیوایە قیبلەیە، و ئیکارکردن و بەرهەڵستی کردنی هاوەڵەکەی واز لێ بهێنێت، چونکە ئەوان تەکلیفیان لێکراوە بەپێی زاڵبوونی گومانیان روو لە قیبلە بکەن، بەڵام رووکردنە خودی قیبلە تەنها خودا توانای بەسەریدا هەیە.

هەر بەو جۆرە مەعاز لە یەمەن ئیجتیهادی دەکرد، ئەو باوەڕی وانەبوو هەڵە ناکات بەڵکو لەو باوەڕەوە گەر هەڵەی کرد ئەوا پاساو و بیانووی لە لای خودا بەدەستەوەیە و لەسەر ئەو کارەش پاداشتێك وەردەگرێت، ئەمە لەبەر ئەوەی کاروبارە شەرعییەکان کە وا وێنا دەکرێن شەریعەتەکان جیاوازییان تیایاندا هەبێت، لە ناویاندا شتێك لە دژەکەی نزیك دەبێتەوە دوای ئەوەی بوو بە جێگەی گومان لە نهێنی ئاشکرابوون و

ڕۆشنبوونەوەدا (**سر الإستبصار**)[1]، بەڵام ئەوەی شەریعەت تیایدا ناگۆڕێت هیچ جۆرە جیاوازییەکەی تێ ناکەوێت، حەقیقەتی ئەم بەشە لە نهێنی شوێنکەوتنی سوننەتدا بۆت ڕۆشن دەبێتەوە، هەروەها لە ئەسڵی دەیەمی کردەوە زاهیرییەکان لە کتێبی"**جواهر القرآن**"دا باسم کردووە.

پۆلی سێیەم: کە بریتین لە ئەهلی جەدەل، بە نەرمونیانی بانگیان دەکەم بۆ لای حەق، مەبەستم بە نەرمونیانی ئەوەیە کە دەمارگیر نەبم بەرانبەریان و توندوتیژ نەبم لە ڕوویاندا، بەڵکو نەرم بم لەگەڵیان و موجادەلەیان بە حەق لەگەڵ بکەم، خودای موتەعال بەوە فەرمانی بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) کردووە، مانای "**المجادلة بالأحسن**" ئەوەیە کە بنەما حاشاهەڵنەگرەکانی کەسی موجادەلەکەر وەربگرم و حەقی لێوە دەربهێنم بەو ترازووە ڕاستگۆیە و بەو ڕادە و سنوورەی کە لە کتێبی "**الإقتصاد**"باسم لەبارەوە کردووە، گەر بەهۆی ئاگاداری زۆر و حەزی پەردەلادانی زۆرترەوە بەو بڕ و سنوورە قەناعەتی نەکرد ئەوا بۆ فێرکردنی ترازووەکان بەرزی دەکەمەوە، گەر بەوەش قەناعەتی نەکرد -بەهۆی ئینکاری و سەرپێچی و سووربوون لەسەر باتڵ و ملنەدان بە حەق- ئەوا بە ئاسن چارەسەری دەکەم، چونکە خودای موتەعال ئاسن و میزانی کردووە بە هاوتای کیتاب لە ئایەتە پیرۆزەکەدا تاکو لێیەوە حاڵی ببین هەموو خەڵکی تەنها بەو سیانە دێنە ژێر باری حەق و میانەگیری، کیتاب بۆ خەڵکی ڕەشۆکی و ترازوو بۆ تایبەتان و ئاسنیش کە ئێش و ئازاری تێدایە بۆ ئەوانەی شوێنی ئەو ئایەتانە دەکەون لە کیتاب کە خودا بە هاوشێوە و فرەڕەنگ"**متشابهات**" ناویان دەبات، ئەو کارەشیان بە مەبەستی نانەوەی فیتنە و هەوڵدان بۆ تەئویل کردنێك کە لەگەڵ کیتابدا پێکنایەتەوە، ئەوان ئەو ڕاستییە نازانن

[1] - مەبەستی ئەوەیە ئەو مەیدانانەی کە مەیدانی گۆڕاون(المتغییرات) مەیدانی فرە ئیجتیهادن و شەریعەتیش قبووڵیان دەکات، چونکە وەك نەگۆڕەکان ڕوون و ئاشکرانین و تەنها یەك مانا و مەبەستیان هەبێت.

کە ئەو کارە ئیشی ئەوان نییە، تەئویلی راستەقینەی ئەو ئایەتانە تەنها خودا و رۆچووان لە زانستدا دەیزانن، نەك ئەهلی جەدەل، مەبەستم بە ئەهلی جەدەل: دەستەیەکن زیرەکییان تێدا هەیە و لە خەڵکی رەشۆکی بەرزبوونەتەوە، بەڵام زیرەکییەکەیان ناتەواوە با وەك ئامادەییش تیایاندا تێر و تەواو بێت، بەڵام لە ناوەوەیاندا پیسی و سەرپێچی و دەمارگیری و شوێنکەوتنی کوێرانە هەیە، ئەوەش رێگەیان لێ دەگرێت لە پەیبردن بە حەق، ئەو سیفەتە ناباشانە دەبنە پەردەیەك لەسەر دڵیان و رێگە نادەن تێبگەن، زیرەکییە ناتەواوەکەیان بوو بەهۆی تیاچوونیان، چونکە زیرەکی ناتەواو زۆر خراپترە لە گێل و گەمژەیی.

لە فەرموودەدا هاتووە زۆربەی ئەهلی بەهەشت گێل و نەزانەکانن، پلەی"**عليين**"- بالآترین پلە بۆ خاوەن ژیرییەکانە، ئەوانەش کە موجادەلە لەسەر ئایەتی خودا دەکەن لەو دوو دەستەیە جیادەبنەوە و دەبن بە هاوەڵی ئاگر.

ئەوەی خودا بە سوڵتان دایدەمەزرێنێ و دەمکوتی دەکات و بەری رێگەی شەڕی لێدەگرێت بە قورئان ناکرێت، ئەوانە پێویستە رێگرییان لێ بکرێت لە جیدال بە شمشێر و کەوان[1]، وەك عومەر ئەنجامیدا، کاتێك پیاوێك پرسیاری دوو ئایەتی قورئانی لێ کرد لە ئایەتە موتەشابیهەکان، ئەویش عەساکەی لێ بەرزکردەوە، هەروەها وەك هەڵوێستەکەی "مالیکی کوڕی ئەنەس" کاتێك پرسیاری"**الإستواء على العرش**"ی لێکرا، فەرمووی: ((مانای"**الإستواء**" ئاشکرایە، ئیمان پێی واجبە، چۆنێتییەکەی نادیارە، پرسیار کردن دەربارەی بیدعەیە))، بەو چەند قسەیە دەرگای جەدەلی لە پرسیارەکەرەکە داخست، هەر بەو جۆرە تەواوی سەلەفی ساڵح هەمان کاریان ئەنجامداوە، لە کردنەوەی دەرگای جەدەل گەورەترین زیان بە بەندەکانی خودا دەگەیەنرێت، ئەمە بریتییە لە مەزهەبی من لە بانگ کردنی خەڵکی بۆ لای حەق، و

---

[1] - مەبەستی بەکارهێنانی هێز و زۆرە.

دەرهێنانیان لە تاریکستانی گومڕایی بۆ لای نووری حەق، لەبەر ئەوەی بانگ کردنی تایبەتان بە حیکمەتە، ئەوەش بە فێربوونی میزان، کاتێك ترازووی راست و دروست(**المیزان القسط**) فێربوو دەستی بەسەر هەموو زانستێکدا دەڕوات، هەر کەس ترازووی لەلا بێت ناکۆتا کێشانە و پێوانەی شتەکان دەزانێت.

هەر بەو جۆرە ئەو کەسەی ترازووی راست و رەوان(**القسطاس المستقیم**)ی لەلا بێت حیکمەتی لەلایە، هەرکەسیش حیکمەتی پێ بدرێت تەنها یەك خێری پێ نادرێت بەڵکو خێرێکی زۆری ناکۆتای پێ دەدرێت، گەر قورئان کۆمەڵێك ترازووی لەئامێز نەگرتبایە خودا بە نوور باسی نەدەکرد، چونکە نوور بە نووردا دەبینرێت و دەبێتە هۆی بینینی شتەکانی تریش کە دەبێتە سیفەتی ترازوو، هەروەها بۆ تەصدیقی ئایەتی ﴿وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ۝٥٩﴾ الأنعام: ٥٩، هەموو زانستەکان بە ناوهێنان لە قورئاندا نەهاتوون، بەڵام بە ئامادەیی و وەك هێزێکی شاراوە تیایدا ئامادەن، ئەمەش بەهۆی ئەو ترازووە راست و رەوانەوە کە دەرگای حیکمەتی ناکۆتا لە مرۆڤ دەکاتەوە، بەم شێوەیە و بەم رێگەیە تایبەتمەندەکان بانگ دەکەم.

خۆزگەم دەمزانی ئیمامەکەی تۆ ئەی دۆستی ئازیز، بەچی چارەسەری ئەم سێ دەستەیە دەکات، ئایا شتێك فێری خەڵکی رەشۆکی دەکات کە نەتوانن شان بدەنە ژێری، لەو بارەدا سەرپێچی لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) بکات، یان جدال لەسەر ئەهلی جەدەل بە بەڵگەوە دەردەهێنێت، پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بەسەر ئەمەدا نەرۆیشتووە لەگەڵ ئەو گشتە بەڵگە و بورهانە خواییانەی لە قورئاندا خودا پێی بەخشی بوو دژ بە بێباوەڕان؟ توانای ئیمامەکەت چەند مەزنە، دیارە لە خودا و پێغەمبەر (ﷺ) خۆی بەتواناتر تەماشا دەکات، یان بانگی ئەهلی بەصیرەت دەکات بۆ شوێنکەوتنی لە کاتێکدا قسەی پێغەمبەریان (ﷺ) بۆ شوێنکەوتن قبووڵ نییە، رازی نابن عەسا بگۆڕێت بە ئەژدەها، بەڵکو دەڵێن: کارێکی غەریب و نامۆیە، بەڵام لە کوێوە راستگۆیی کەسەکە

دەردەکەوێت لە کاتێکدا لە جیهاندا سیحر و جادووگەلێك بوونیان هەیە کە ئەقڵ سەرسام دەکەن؟ تەنها کەسانێك دەتوانن سیحر و جادوو لە موعجیزە جیابکەنەوە کە هەموو جۆرەکانی سیحر و جادوو بناسن و بزانن موعجیزە لە دەرەوەی ئەوانەوەیە، وەك چۆن ساحیرەکانی موسا -کە ئیمامی ساحیران بوون- موعجیزەکەی موسا (**علیه السلام**)یان ناسییەوە، کێ دەتوانێت هەموو ئەم شتانە بزانێت و سیحر و جادوو لە موعجیزە جیابکاتەوە؟ بەڵکو ئەوان دەیانەوێ راستگۆیی ئیمامەکەیان لە قسەکانییەوە بۆ دەربکەوێت، وەك چۆن شاگردێکی زانستی حیساب قسەی مامۆستاکەی خۆی -کە دەڵێت من شارەزای حسابم- بەڕاست دەزانێت لە ڕێگەی خودی زانستەکەوە.

ئەم مەعریفە یەقینییە ﷺخاوەن ژیرییەکان و ئەهلی بەصیرەت باوەڕی پێ دەکەن و ناتوانن باوەڕ بە شتێکی تر جگە لەمە بهێنن، ئەوان گەر بەم مەنهەجە راستگۆیی پێغەمبەری خودا(ﷺ) و راستگۆیی قورئانیان بۆ دەرکەوت و لە ترازووەکانی قورئان تێگەیشتن وەك بۆم باس کردی، هەروەها لە قورئانەوە کلیلی هەموو زانستەکانیان بەدەست هێنا لەگەڵ ترازووەکان وەك لە کتێبی "**جواهر القرآن**" باسم کردووە، ئیتر لە کوێوە ئاتاج بە ئیمامەکەی تۆ دەبن، ئەو ئیمامە دەتوانێت چ گرفت و تەمومژێێکی ئایین چارەسەر بکات؟ چ نهێنییەکی زانستی لەناو قورئاندا پەردە لەسەر لاداوە، خودای موتەعال دەفەرموێت:﴿ **هَٰذَا خَلْقُ ٱللَّهِ فَأَرُونِى مَاذَا خَلَقَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ** ﴾ **لقمان**: ١١، ئەمە بریتییە لە مەنهەجی من لە ترازووی زانستەکاندا، بەڵام شتێکم پێ بڵێ لە نهێننی زانست لە ئیمامەکەتەوە تاکو ئێستا وەرتگرتبێت.

مەبەست لە بانگهێش کردن بۆ سەر سفرە و خوان تەنها بانگ کردن نییە بەبێ خواردن و خواردنەوە.

من دەبینم ئێوە بانگی خەڵکی دەکەن بۆ لای ئیمام پاشان دەبینم ئەو کەسەی وەڵامی بانگەوازەکەی داوەتەوە لەناو نەزانی و نەفامی پێشووی خۆیدا ماوەتەوە، ئیمامەکە

نـەیتوانیوە گرێیـەکی بـۆ بکاتـەوە، بەپێچـەوانەوە چـەندین گرێـی بـۆ خولقانـدووە، وەڵامدانەوەی ئیمامەکە زانستی پێ نەبەخشیوە، بەڵکو هەنـدێ جـار لەخۆدەرچـوون و نەفامی بۆ زیادکردووە.

وتی: هاوەڵایەتیم لەگەڵ دۆسـتانم درێـژەی کێشـا و هـیچ شـتێکیان لێـوە فێرنـەبووم، تەنها ئەیانوت: پێویستە لەسەرت دەسـت بـە مەزهـەبی فێرکردنـەوە بگریـت، وریـای مەزهەبی بیر و بۆچوون و قیاس بە، چونکە دژبەیەك و نـاکۆکن، وتم: ئـەوەی جێگـەی سەرسوڕمانە ئەوەیە کە بانگ بکەیت بـۆ فێرکـردن و پاشـان بـە فێرکردنـەوە خـەریك نەبیت، بۆیە پێیان بڵێ: ئێوە منتان بانگ کـردن بـۆ فێربـوون منـیش وەڵامـی ئێـوەم دایەوە، ئێستا ئەو شتەی بانگی منتان کرد بۆ لای فێرم بکـەن، وتـی: وانـازانم زیـاتر لەوەی پێیان گەیاندووم شتێکی ترم فێربکـەن، وتم: منـیش هـەروەك ئـەوان بـانگ بـۆ فێرکـردن و بـۆ لای ئیمـام دەکـەم، و پووچـی مەزهـەبی بـیر و بۆچـوون و قیـاس رادەگەیەنم، بـەڵام لەگـەڵ ئەوانـەش و زیـاتر لەوانـە گـەر واز لـە چـاولێگەری بهـێنی نهێنییەکانی زانست و نهێنییەکانی قورئانت فێردەکـەم، لـە قورئانـدا کلیلـی هـەموو زانستەکانت بۆ دەردەهێنم، وەك چۆن ترازووی هەموو زانستەکان دەردەهێنم، بەڵگـەم لەسەر ئـەم بانگەشـەیەم زمـان و بـەیان کردنـی خۆمـە، گـەر شـك و گومانـت هەیـە دەتوانی ئەزموونم بکـەی و تـاقیم بکەیـەوە، ئایـا ئێسـتا مـن لەپێشـترم لێمـەوە فێـر ببیت یان هاوەڵەکانت؟

دەروازەی دەیەم: قسە لەسەر وێناکردنی "را"[١] و قیاس[٢] و پووچی ئەو دوو ڕێگەیە

وتی: دابڕان لە هاوەڵان و فێربوون لە تۆوە ڕێگر دەبێت لە جێبەجێ کردنی وەسێتەکەی دایکم کە لە سەرەمەرگدا پێی ڕاگەیاندم و پێشتر بۆم باس کردی، بەڵام حەز دەکەم رووی خراپی را و قیاسم بۆ باس بکەیت، من وا گومان دەبەم ئەقڵم بە لاواز دەزانی و فریوم دەدەی، "را و قیاس"م لێ دەکەی بە ترازوو و لەسەریان کۆمەڵێك ئایەتی قورئانم بۆ دەخوێنییەوە، من پێموایە ئەو کارەی تۆش هەر ئەو "قیاس"ەیە هاوەڵانت بانگی بۆ دەکەن، وتم: ئەوە زۆر دوورە، ئێستا ئەوەی من مەبەستمە و ئەوەی ئەوان مەبەستیانە لە را و قیاس بۆت باس دەکەم.

"را" نموونەکەی: ئەو قسەی موعتەزیلەیە کە دەڵێن: "لەسەر خودا پێویستە ریعایەتی باشتر و چاکتر بکات لە پێناوی بەندەکانی" گەر داوا لە موعتەزیلە بکرێت رەگو ریشە و بنچینەی ئەو بۆچوونە لە قورئان و فەرموودە بخەنە روو ناتوانن، بەڵکو تەنها بۆچوونێکە بە ئەقڵی خۆیان بە باشی دەزانن، ئەوەش لە قیاسی دروستکەر(خالق) بۆ سەر دروستکراوەکانی(مخلوق) و چوواندنی حیکمەتی خودا بە حیکمەتی بەندەکانی، بە

---

[١]- را(الرأي): ئەو قوتابخانە فیقهییە بوو کە لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچییەوە سەری هەڵدا و ئەقڵی کردووە بە مەبنای ئیجتیهادە فیقهییەکان، لە پێشەوایانی ئەو قوتابخانەیە ئیمامی حەنەفییە، لە مەیدانی بیروباوەڕدا دەستەیەك لە زانایان "را" و بیروبۆچوونیان قبووڵ نییە.

[٢]- "قیاس": لەسەر قیاس وەك سەرچاوەیەکی تەشریعی ئیسلامی کۆدەنگی نییە، هەندێك لە زانایان (لەدوای کیتاب و سوننە و ئیجماع) بە چوارەمین سەرچاوەی تەشریعی ئیسلامی تەماشای دەکەن و هەندێکی تر بە ناپەسەند تەماشای دەکەن، بەڵام قیاس لە مەیدانی بیروباوەڕدا زۆربەی زانایان لایان پەسەند نییە، لەم شوێنەدا ئیمامی غەزالی لە مەیدانی بیروباوەڕدا قیاس رەد دەکاتەوە.

باشزانینەکانی ژێری بریتییە لە "را" کە من شان لەسەریان دانادەم، چونکە کۆمەڵێك دەرئەنجامی لێوە پەیدا دەبێت ترازووەکانی قورئان پووچیان دەکەنەوە، لەوانە ئەم قسەیەی موعتەزیلە گەر بە "ترازووی پێویستبوون" هەڵبسەنگێنرێت، دەڵێم: گەر باشتر و چاکتر لەسەر خودا پێویستبوایە ئەنجامی دەدا، ئەوەی زانراوە خودا ئەنجامی نەداوە، کەوابوو لەسەر خودا پێویست نییە، چونکە گەر پێویستبوایە خودا پێویستی لەسەر خۆی وازلێ نەدەهێنا، گەر بوترێت: "وادابنێ گەر پێویستبوایە ئەنجامی دەدا، بەڵام خۆمان رادەستی ئەو قسەیە ناکەین کە خودا باشتری ئەنجام نەداوە"، منیش دەڵێم: گەر باشتری بکردبایە بەندەکانی خۆی لە بەهەشتدا دەهێڵایەوە و وازی لێدەهێنان، چونکە ئەوە بۆ ئەوان باشتر و چاکترە، ئەوەی زانراوە خودای موتەعال ئەو کارەی ئەنجام نەداوە، بۆیە چاکتری بۆیان ئەنجام نەداوە، ئەمە دەرئەنجامێکە لە "ترازووی پێویستبوون"ەوە سەرهەڵدەدات، ئێستا نەیارەکەمان یان دەبێت: ئینکاری ئەمە بکات و بڵێت: وازلێهێنانیان لە بەهەشتدا بۆ بەندەکانی باشتر نەبوو، ئەمەش بەئاشکرا دیارە کە درۆیە، یان بڵێت: چاکتر بوو بۆیان بێن بۆ ناو ژیانی دونیا، خانەی بەڵا و تاقیکردنەوە و تووشبوون بە گوناه، پاشان بە ئادەم بڵێ کاتێك گوناهەکان دەخرێنە روو: ئەی ئادەم ئەهلی ئاگر لە نەوەکانت دەربهێنە، ئادەم دەفەرموێ: چەند؟ خوداش دەفەرموێ لە هەر هەزارێك نۆسەد و نەوەد و نۆ، وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە، موعتەزیلە پێیوایە "ئەم دەرکردنە لە بەهەشت باشترە بۆ مرۆڤ لە مانەوە لەناویدا و هێڵانەوەی هەتاهەتایی، کاتێك گەڕانەوە بۆ بەهەشت نیعمەتەکانی خودا منەتیان تێدا نییە، چونکە بە کار و کردەوەی خۆیان بەدەستیان هێناوە، منەت شانی مرۆڤ قورس دەکات: گەر گوێبگرن و گوێڕایەڵ بن ئەوەی لە بەهەشتدا بەدەستی دەهێنن پاداشت و ئەجرێکە و منەتی تێدا نییە"، من گوێی تۆ و زمانی خۆم پاك ڕادەگرم لە کردنی ئەو جۆرە قسانە چجای وەڵامدانەوەیان، لێی ڕابمێنە تاکو

نــابوودی دەرئــەنجامی "را"ت بــۆ دەربکــەوێت، تــۆ دەزانــی خــودای موتــەعال دەفەرمویٚ((منداڵان کە دەمرن لە شوێنێکی بەهەشتدان کە پلەیان لـەخوار مەنزیلـەی کەسە باڵغە گوێڕایەڵەکانەوەیە))، گەر ئەو منداڵانە بڵێن: ئـەی خـودای ئێمـە تـۆ بـە چاکتر و باشتر دەستنوقاو نیت، چاکتر بـۆ ئێمـە ئەوەیـە بـەرزمان بکەیـەوە بـۆ پلـە و پایەی ئەوانە، ئەوا خودای موعتەزیلە دەڵێت: چۆن ئێوە بگەیەنمە پلە و پایـەی ئـەوان لە کاتێکدا ئەوان تەمەنێك خۆیان مانـدوو کـرد و گوێڕایـەڵی منیـان کـرد، ئێـوە بـە منداڵی مردن؟ ئەوانیش دەڵـێن: تـۆ ئێمـەت مرانـد و لـە مانـەوەی زۆری سـەر زەوی مەحرومت کردین، و پلەی باڵای دوارۆژمان لەدەست چوو، چاکتر و باشتر بـوو بۆمـان بەزوویی ئێمەت نەمراندبایە؟ خودا پێیان دەڵێ-بـەپێی بۆچـوونی موعتەزیلـە-((مـن دەمزانی گەر ئێوە گەورە بوونایە بێباوەڕ دەبوون، ئەو کات بە هەمیشـەیی شایسـتەی ئاگر دەبوون، بۆیە چاکتر و باشتر بۆ ئێوە ئـەوە بـوو لـە کـاتی منداڵیـدا بمـرن))، لـەم کاتەدا بێباوەڕە تەمەندارەکان لـەناو ئـاگری دۆزەخـەوە هـاوار دەکـەن و دەڵـێن: ئـەی خودایە، تۆ نەتدەزانی ئێمە گـەر گـەورە بـین بێباوەڕیمـان لـێ دەوەشـێتەوە، ئـەی بـۆ ئێمەت لە منداڵیدا نەمراند، ئێمە ئێسـتا رازیـن بـە دە یـەکی ئـەو پلـە و پایـەی بـە منداڵانت بەخشیوە، لێرەدا کەسی موعتەزیلی وەڵامی پێ نییە تا بەدەم خوداوە وەڵام بداتەوە، ئەو کاتە بێباوەڕان بەسەر خودادا بەڵگە راست دەکەنەوە، پاکێتی بۆ خودا لە قسەی ستەمکاران[١].

---

[١]- لە راستیدا هەردوو بۆچوونەکە(بۆچوونی موعتەزیلە: خودا پێویستە لەسەری باشتر ئەنجام بدات بۆ ریعایەتی بەندەکانی، و بۆچوونی ئیمامی غەزالی: خودا باشتری ئەنجام نەداوە بۆ ریعایەتی بەندەکانی) لای من جێگەی سەرنجە و ناتوانم وەریان بگرم، چونکە خودا هیچ شتێکی لەسەر پێویست ناکرێت ﴿وَهُوَ ٱلۡقَاهِرُ فَوۡقَ عِبَادِهِۦ ١٨﴾ **الأنعام**: ١٨، بەرانبەر بەمەش گەر بڵێین خودا چاکتری بۆ بەندەکانی ئەنجام نەداوە لە پێچەوانەکردنەوەدا رووبەڕووی ئیشکالی گەورە دەبینەوە، بۆیە خودا لە هەموو کارەکانیدا خێری بۆ بەندەکانی دەوێت، بە ئیحسان و بە عەدل مامەڵەی بەندەکانی دەکات.

بەڵێ، بۆ کاری چاکتر و باشتر نهێنییەك هەیە، کە لە مەعریفەی نهێنی خودا لە قەدەردا وەردەگیرێت، بەڵام کەسی موعتەزیلی لەو ئەسڵەوە تەماشا ناکات، ئەو تەنها بە کاڵای زانستی کەلام ناتوانێت لەو نهێنییە تێبگات، لێرەوە سەری لێ تێکدەچێت و بیروبۆچوونەکانی لێ ئاڵۆز دەبن، ئەمە نموونەی "را"ی پووچ و بێبنەمایە لەلام.

نموونەی قیاسیش: بریتییە لە جێگیرکردنی حوکمی شتێك بە قیاس بەسەر شتێکی تردا، وەك ئەو قسەی بەرجەستەکەران(**االمجسمة**) کە دەڵێن: خودای موتەعال جەستەیە-پاکێتی بۆ خودا لەو قسەیە-، وتمان: بۆ؟ وتیان: چونکە کەسێکی بکەر و دروستکەرە، بۆیە قیاس بۆسەر هەموو دروستکەرەکان و هەموو بکەرەکانی تر کە جەستەیان هەیە پێویستە خوداش جەستەی هەبێت، ئەمەش قیاسێکی پووچە، چونکە دەڵێین: "بۆچی دەڵێن کەسی بکەر جەستەیە چونکە بکەرە"، ئەو قسەش لە هیچ روویەکەوە بە ترازووی قورئان وەرناگیرێت کە بریتییە لە ترازووی گەورە لە ترازووی هاوتابوون، وێنەی هەڵسەنگاندنەکەی ئەوەیە بوترێت: هەموو بکەرێك جەستەیە، خودای دروستکەریش بکەر و بەدەسەڵاتە، بۆیە ئەویش جەستەیە، دەڵێین: خۆمان رادەستی ئەو قسەیە دەکەین کە خودا بکەر و دروستکەرە، بەڵام خۆمان رادەستی ئەو ئەسڵی یەکەمە ناکەین کە هەموو بکەرێك جەستەیە، لە کوێوە ئەمەتان زانی؟ لەم بارەدا هیچیان بەدەستەوە نامێنێت جگە لە دەستگرتن بە بەدواداچوون و شوێنپێ هەڵگرتن(**الإستقراء**)[1] لەگەڵ دابەشبوونی پەرش و بڵاو[2]، هەردوو بەشەکە بەڵگەیان تێدا نییە.

"بەدواداچوون و شوێنپێ هەڵگرتن" ئەوەیە بڵێت: تەماشای هەموو بکەرەکانم کردووە لە پینەدۆز و بەرگدروو و دارتاش و کەڵەشاخگر و فلان و فلان هەموویانم بینی

---

[1] - بەدواداچوون و شوێنپێ هەڵگرتن: بریتییە لە بەدەستهێنانی بەڵگە لە واقیعی بەرهەستەوە بە پشکنین و تێڕامان و سەرنجدان.

[2] - لە "ترازووی کێبەرکێ"دا باسی "دابەشبوونی پەرش و بڵاو" کراوە.

جەستەیان هەبوو، بۆیە زانیم هەموو بکەرێك جەستەیە، لە وەڵامدا پێی دەوترێت: هەموو بکەرەکانت تاوتوێ کردووە یان بکەرێك بوونی هەیە نەتبینیوە؟ گەر بڵێت: "هەندێ لە بکەرەکانم تاوتوێ کردووە" ئەو کاتە ناتوانێت حوکمەکە بەسەر هەمواندا گشتگیر بکات، گەر بڵێت: "هەرچی بکەرە تاوتوێم کردووە"، ئێمە خۆمان رادەستی ئەو قسەیە ناکەین، چونکە هەرچی بکەرە بۆ ئەو ئاشکرا نییە، چۆن؟ ئایا توانیویەتی هەرچی بکەری ئاسمانەکان و زەوییە تاوتوێ بکات؟ گەر تاوتوێی نەکرد بوو کەوابوو تەنها بەشێکی تاوتوێ کردووە، گەر تاوتوێشی کرد بوو ئایا هەموو بکەرەکان جەستە بوون؟ گەر وتی: بەڵێ، پێی دەوترێت: گەر ئەوەت لە پێشەکی قیاسەکەتدا بینییەوە ئەی چۆن کردت بە ئەسڵێك تاکو بیکەی بە بەڵگە لەسەری؟[1] پەیبردن بە دۆزراوەکەت کرد بە بەڵگەی ئەوەی کە دۆزیتەوە، ئەمەش هەڵەیە، بەڵکو ئەو لەو تاوتوێ کردنەدا وەك ئەو کەسە وایە کە ئەسپ و وشتر و فیل و مێرووەکانی تاوتوێ کردووە و بینیویەتی رۆیشتنیان بەهۆی "پێ"وەیە، بەڵام مار و کرمی نەبینیبوە، لەوێوە حوکم دەردەکات کە هەموو گیاندارێك بەپێ دەڕوات، یان وەك ئەو کەسەی کە تاوتوێی کۆمەڵێك گیانداری کرد و بینی شەویلگەی خوارەوەیان لە کاتی خواردندا دەجولێت، بۆیە حوکم دەردەکات کە هەرچی گیاندارە لە کاتی خواردندا شەویلگەی خوارەوەیان دەجولێت، بەڵام تیمساحی نەبینیوە کە شەویلگەی سەرەوەی دەجولێنێت، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە دەگونجێ هەزار کەس لە یەك رەگەز لەسەر یەك جۆر حوکم بن بەڵام لەو هەزارە دانەیەك پێچەوانەی ئەوانە و حوکمەکە نایگرێتەوە، بۆیە ئەو کارە یەقینبەخش نییە و کارێکی پووچ و بێبنەمایە.

---

[1] - واتە گەر ئەوەندە روون و ئاشکرابێت هەموو بکەرێك خاوەن جەستە بێت ئیتر پێویست بەوە ناکات ئەسڵ دابڕێژی و بیسەلمێنی خودا جەستەیە، هەر ئەوەی دەتەوێ بیسەلمێنی کە خودا جەستەیە بەڵگەیە لەسەر نەبینینی هەموو بکەر و دروستکەرەکان.

ئەوەش کە دەستی گرتووە بە "دابەشبوونی پەرش و بڵاو"ەوە، وەك ئەو قسەی: "لە وەسفی بکەرەکاندا رۆچووم و بینیم هەموویان جەستە بوون لەبەرئەوەی بکەربوون، یان لەبەر ئەوەی بوونیان هەبوو، یان، یان...، پاشان هەموو بەشەکان پووچ دەکاتەوە و دەڵێ: لەمەوە دەگەینە ئەو سەرئەنجامەی کە هەموو ئەمانە خاوەن جەستەن، چونکە بکەرن"، ئەمەش بریتییە لە "دابەشبوونی پەرش و بڵاو" کە شەیتان پێوانەکانی خۆی پێ دەکات، و پێشتر پووچی ئەم جۆرە پێوانەمان باس کردووە.

وتی: وا گومان دەبەم گەر هەرچی بەشەکانی تر بەتاڵی کردەوە ئەو بەشەی خۆی دەیەوێت دەردەکەوێت و سەردەکەوێت، بۆیە ئەمە بە بەڵگەیەکی بەهێز تەماشا دەکەم، زۆربەی ئەهلی کەلام لە بیروباوەڕیاندا شانیان لەسەر ئەم جۆرە هەڵهێنجانە داداوە، لە مەسەلەی بینینی خودای موتەعالدا دەڵێن: بینراوە، چونکە جیهان بوونێکی بینراوە، قسەیەکی پووچە گەر بوترێت: ئەو بینراوە، چونکە رەنگی سپییە، لەبەر ئەوەی رەنگی رەشیش دەبینرێت، هەروەها قسەیەکی پووچە بوترێت خودا ببینرێت، چونکە جەوهەرە، لەبەر ئەوەی سیفەتی جەوهەریش دەبینرێت، هەروەك چۆن قسەیەکی پووچە بوترێت خودا سیفەتی جەوهەرە، چونکە جەوهەریش دەبینرێت، گەر بەشەکان پووچبوونەوە دەمێنێتەوە بوترێت ئەو دەبینرێت لەبەر ئەوەی بوونی هەیە، بۆیە دەمەوێت تێکچوونی ئەم ترازووەم بۆ دەربخەی بە دەرخستنێکی ئاشکرا و دیار بەجۆرێك گومانم تیایدا نەمێنێت.

وتم: من نموونەیەکی راستەقینەت بۆ دەهێنمەوە کە لە قیاسێکی پووچەوە وەرگیراوە، پەردەی لەسەر لادەدەم و دەڵێم: ئەو قسەیەمان کە دەڵێین "جیهان رووداوە و سەرەتایەکی بۆ هەیە راست و دروستە"، بەڵام ئەو قسەیە رایەکی پووچە کە دەڵێت: "جیهان رووداوە لەبەر ئەوەی وێناکراوە قیاس بۆ سەر خانو و بینا وێناکراوەکانی تر"، ئەم بۆچوونە قسەیەکی بێبنەمایە و ئەو مانایە ناگەیەنێت کە جیهان رووداوە و

سەرەتای هەیە، دەوترێت ترازووەکەی حەق دەبێت گەر بوترێت: هەموو وێناکراوێك رووداوە، جیهانیش وێناکراوە بۆیە پێویستە رووداو بێت، ئەسڵی دووەم (جیهان رووداوە) حاشاهەڵنەگرە، بەڵام ئەو قسەیە(ئەو ئەسڵە) کە دەڵێیت: "هەموو وێناکراوێك رووداوە" نەیارەکەت پێی رادەست نابێت، لێرەدا بادەداتەوە بەلای "بەدواداچوون و شوێنپێی هەڵگرتن"دا و دەڵێت: بەدواداچوونم بۆ هەرچی وێناکراوە کرد بینیم هەموویان رووداون، وەك خانوو، پیاڵە، کراس و، ئەوە و ئەوە...، پێشتر ناڕاستی ئەمەت بۆ دەرکەوت، لەوانەیە بگەڕێتەوە بۆ رۆچوون و قوڵبوونەوە و بڵێت: "خانوو رووداوە" و دواتر دەچێتە ناو وەسفەکانییەوە کە بریتین لە: "بەرجەستەبوون، و وەستاو بە خودی خۆ، و هەبوون، و وێناکراو"، ئەمانە چوار سیفەتن، هۆ هێنانەوەی بە یەکەمین سێ سیفەت واز لێهێنا بەوەی "بەرجەستەیە و بەخۆیەوە وەستاوە و هەبووە"، تەنها بە سیفەتی چوارەم بەوەی خانوو وێناکراوە هۆی هێنایەوە، بۆیە پێی دەوترێت: ئەم قسەیە لە چەندین روەوە پووچە کە تەنها چوار روویان باس دەکەم:

یەکەم: گەر ئەو سێ سیفەتەت (بەرجەستەبوون، وەستاو بە خودی خۆوە، هەبوون) پووچ کردەوە ئەوا ئەو هۆیەی تۆ داوای دەکەی (هۆی چوارەم کە بریتییە لە وێناکردن) بۆت ساغ نابێتەوە، لەوانەیە حوکمەکە عیللەتدار بێت بە عیللەتێکی کەموکورتی ناگشتگیر و تێنەپەڕ وەك ئەوەی-بۆ نموونە- خانوو بێت[١]، گەر ساغبوویەوە بوونی خانووش نارووداوە(**غیر محدث**) لەوانەیە حوکمەکە عیللەتدار بێت بە مانایەکی کەموکورتی تر بەوەی پێی وابێت خانوو رووداو بێت[٢]، چونکە دەتوانی تەقدیری وەسفێکی تایبەت بکەیت کە هەموو ئەوانە(هەر چوار سیفەتەکە) کۆبکاتەوە و تێنەپەڕێت.

١- مەبەستی ئەوەیە "خانووبوون" هۆیەك بێت بۆ دەرنەچوونی دەرئەنجامەکە کە خانوو رووداوە.

٢- واتە دەرگای هەموو ئەگەرەکان والاَن، گەر وترا خانوو رووداوە لەوانەیە هۆیەکی تر بوونی هەبێت پێچەوانەی ئەوە بسەلمێنێت.

دووەم: کاتێك ئەمە راستە گەر رۆچوون و قوولبوونەوە لە بەدواداچووندا بکرێت بەجۆرێك هیچ بەشێکی لێ شاز نەبێتەوە[١]، گەر ئەو بەدواداچوونە لە نێوان ئەرێ و نەرێدا سنووردار نەبوو[٢]، وێنا دەکرێت بەشێکی لێ شاز ببێتەوە، بەدواداچوونی کورتهەڵهاتوو کارێکی ئاسان نییە، زۆربەی ئەهلی کەلام و فوقەها گرنگی پێ نادەن، بەڵکو دەڵێن: گەر بەشێکی تری تێدا بێت دەریبخە[٣]، لەوانەیە کەسەکەی تر بڵێت: پێویست ناکات دەریبخەم، ئەو کات جەدەل تیایدا درێژە دەکێشێت، لەوانەیە کەسی قیاسکەر بەڵگە بهێنێتەوە و بڵێت: "گەر بەشێکی تری تێدابووایە دەمانزانی و دەتزای، نەبوونی زانستی ئێمە بە بەشێکی تر بەڵگەی نەبوونی ئەو بەشەیە، نەبینینی فیل لەم مەجلیسەدا بەڵگەی نەبوونی فیلە"، ئەو هەژارە نازانێت چەندین جار فیلی ئامادەمان نەبینیوە، بەلام دواتر بینیومانە[٤]، زۆرێك لە مانای ئامادەمان بینیوە کە هەموومان دەستەوسان بووین لە پەیبردن پێیان، بەلام پاش ماوەیەك پێمان زانیون و لامان بەلایاندا کردۆتەوە، لەوانەیە بەشێکی تر بوونی هەبێت کە لێمان شاز بووەتەوە و ئێستا ئاگاهیمان پێی نییە، لەوانەیە بە هەموو تەمەنمان ئاگاهی بەو بەشە پەیدا نەکەین.

سێیەم: ئێمە با خۆمان رادەستی کورتهەڵهێنان (حصر) بکەین، بەلام بە بەتاڵ کردنەوەی سێ سیفەتەکە سیفەتی چوارەم جێگیر ناکات، بەڵکو لەیەکدانەکان(ترکیبات) کە لە چوارەوە بەدەست دێن زیاترە لە دە و بیست، ئەگەر هەیە هۆیەکە تەنهایی ئەو چوارە

---

[١] - واتە بەدواداچوون بکرێت بۆ هەموو بەشەکان و شتێك نەمێنێتەوە بەدواداچوونی بۆ نەکرابێت.

[٢] - واتە یەك بەیەکی بەشەکان بپشکنین و ئەو پرسیارەیان ئاراستە بکەین: ئەو بەشە رووداوە یان رووداو نییە؟ ئەوجا دەگەینە سەرئەنجامێك لێیانەوە.

[٣] - واتە ئەهلی کەلام و فوقەها بۆ نەرێ کردنی بەشی تر دەڵێن: ئەگەر هەیە دەریبخە و ناوی بهێنە، بەلام قسەیان نابێتە بەڵگەی نەبوونی بەشێکی تر، چونکە دەگونجێ هەبێت و ئەو نەیزانێت.

[٤] - واتە وامان زانیوە فیل ئامادە نییە و لەو دەوروبەرەدا بوونی نییە، بەلام دواتر بۆمان دەرکەوتووە ئامادە بووە و ئێمە پێمان نەزانیوە.

بێت، یان ئەو دوانە، یان ئەو سیانە، پاشان نە دوان و نە سیانی لێوە دیاری نـەکرێت، بەڵکو وێنا دەکرێت هۆیەکە بریتی بێت لەوەی: شتەکە بوونی هەیە، یان بەرجەستەیە، یان بەخودی خۆی راوەستاوە، یان بوونی هەیە و خانووە، یان خانووە و وێناکراوە، یـان خـانووە و بـە خـودی خۆیـەوە راوەسـتاوە، یـان خـانووە و تـەنێکی وێنـاکراوە، یـان بەرجەستەیە و یە خودی خۆیەوە راوەستاوە، یان بەرجەستەیە و بوونی هەیـە، یـان بـە خودی خۆیەوە راوەستاوە و بوونی هەیە، ئەمە بریتییە لە هەندێ لە لێکدانەکانی دووان، قیاس بۆ سەر ئەمە خۆت بۆ سـیانی بکـە، ئـەو کـات بزانـە حوکمـەکان لەسـەربوونی هۆگەلێکی زۆری کۆبوەوە رادەوەستن، شت نابینرێت بەهۆی ئـەوەوە کـە کەسـی بینـەر چاوی هەیە، چونکە بە شەودا چاوی هەیـە و ناشـبینێت، هـەروەها بینیینەکـە تـەنها بەهۆی رۆشنایی خۆرەوە نییـە، چـونکە کـوێر لـە رۆژدا هـیچ نابینێـت، هـەروەها بـە کۆبوونەوەی ئەو دوانەش(چاو و تیشکی خۆر) نییـە، چـونکە هـەوا نابینرێـت، بـەڵکو بەهۆی هەموو ئەوانەوە دەبینرێت لەگەڵ ئەوەی کە بینراوەکە رەنگـدار بێـت و شـتانی تریش. ئەمە بریتییە لە حوکمی بوون، بەڵام حوکمی بینین لە دوارۆژدا قسەیەکی ترە.

چوارەم: گەر کەسەکە خۆی رادەستی کەناردان کرد[1] و لە چـواردا کـورتی کـردەوە و لێکدانـەکانی وازلێهێنـا، ئـەو کـات جێگیرکردنـی سـێ (سـیفەتەکە) وابەسـتەبوونی حوکمەکە بە چوارەمەوە لە هیچ روویەکەوە واجـب ناکـات، بـەڵکو کاتێـك حوکمەکـە جێگیر دەکات لە چوارەمدا کورتی بکاتەوە، لەوانەیە چوارەمیش بۆ دوو بەش دابـەش ببێت و حوکم وابەستە ببێت بە یەکێك لە دوو بەشەکەوە، دەبینی گەر یەکەمجار دابەشی بکات و بڵێت: بەوەی کە خانوو بەرجەستەیە یان بوونی هەیە یـان بـە خـودی خۆیـەوە راوەستاوە یان وێناکراوە -بۆ نموونە- بە وێنەیەکی چوارگۆشە یان وێناکراوە بە وێنەیەکی

[1]- واتە کەناردانی هەموو ئەگەرەکانی تر کە لە لێکدانەکانەوە سەرهەڵدەدەن.

بازنەیی، پاشان ئەو سێ بەشە پووچ بکاتەوە (هەڵبوەشێنێتەوە) هەرگیز حوکمەکە وابەستەی وێنەکە (وێناکردنەکە) نابێت، لەوانەیە تایبەت ببێت بە وێنەیەکی تایبەت(چوارگۆشە یان بازنەیی)، بەهۆی بێئاگایی لەم وردەکارییانە ئەهلی کەلام تووشی هەڵە و تێکەوتنی زۆر بوونەتەوە و کێبەرکێیان لە نێواندا زۆربووە، چونکە دەستیان بە "را و قیاس"ەوە گرتووە و ئەو دوانەش یەقینبەخش نین، بەڵکو تەنها بۆ پێوانەکردنی فیقهی دامەزراو لەسەر گومان بەکاردێن، هەروەها بۆ راکێشانی دڵی خەڵکێکی رەشۆکی بۆ دەرخستنی رووی راستی راستەقینەکان، ئەوەی راستی بێت بیری ئەوان درێژنەبووەتەوە بۆ لای ئەگەرە دوورەکان، بەڵکو پێداگری لە بیروباوەڕیاندا دەکەن بە کۆمەڵێك هۆی لاواز، نابینیت ئەو کەسە رەشۆکییەی سەرئێشەی لەگەڵدایە پێی دەوترێت: ئاوی گوڵ بەکاربهێنە، چونکە منیش سەرئێشەیەکم لەگەڵ بوو بەکارم هێنا سوودم لێ بینی، وەك ئەوەی بڵێت: ئەم سەرئێشەی تۆ ئاوی گوڵی بۆ باشە قیاس بۆ سەرئێشەکەی من، بۆیە دڵی نەخۆشەکە لادەکاتەوە بە لایدا و بەکاری دەهێنێت، پێی ناڵێت: یەکەمجار بیسەلمێنە ئاوی گوڵ بۆ هەموو سەرئێشەیەك باشە، سەرئێشەکە بەهۆی سەرماوە بێت یان بەهۆی گەرما یان بوخاری گەدە و جۆرەکانی تری سەرئێشە، یان پێی ناڵێت: بۆم بسەلمێنە سەرئێشەکەی من وەك سەرئێشەکەی تۆ وایە، و میزاجی من هەمان میزاجی تۆیە و تەمەنم هەمان تەمەنی تۆیە و پیشەکەم هەمان پیشەی تۆیە و حاڵم هەمان حاڵی تۆ، هەموو ئەمانە چارەسەری جۆراوجۆریان دەوێت، داواکردنی ئەم جۆرە شتانە کاروباری خەڵکی رەشۆکی نییە، چونکە ئاگاهییان پێیان نییە، هەر بەو جۆرە کاروباری ئەهلی کەلام نییە چونکە –بە پێچەوانەی خەڵکی رەشۆکییەوە- گەر ئاگاهییان پێی هەبێت ئەوا پەی بەو رێگانە نابەن کە لێیەوە یەقین بەدەست بهێنن، بەڵکو ئەو کاروبارانە کاروباری کەسانێکە لە ئەحمەدەوە (ﷺ) وەریان گرتبێت، ئەوانە خەڵکانێکن بە نووری خودا هیدایەتیان بۆ لای رۆشنایی قورئان وەرگرتووە، لە قورئانەوە

ترازووی راست و رەوان و رێك و دروستیان بەدەست هێناوە، بۆیە بوون بەوانەی کە بە حەق و راستییەوە بۆ خودا راوەستان.

وتی: ئێستا لە ئاسۆی قسەکانی تۆوە ئەندێشەی حەق دەکەم، ئایا رێگەم پێ دەدەی شوێنت بکەوم تاکو ئەوەم فێربکەی کە بەتێروتەواوی فێرکراویت؟ وتم: ئەوە دوورە، تۆ ناتوانیت لەگەڵ من ئارام بگریت، چۆن دەتوانی ئارام بگریت لەسەر شتێك کە زانستت پێی نییە، وتی: گەر خودا بیەوێت ئارام دەگرم و سەرپێچی لە بڕیارەکانت ناکەم[1] وتم: پێتوایە من لەبیرم چووە تۆ چەندە پابەندبووی بە ئامۆژگاری دایکت و دۆستەکانت، لەبیرم چووە چەندین رەگی چاولێکەری لە ناخی تۆدا لێدەدەن، بۆیە نە من بەکاری هاوەڵی تۆ دێم و نە تۆش بەکاری هاوەڵی من دێیت، بڕۆ و لێم بەدوور بە، لێرەدا جیابوونەوەی من و تۆ دەست پێدەکات، من سەرقاڵی راستکردنەوەی خۆمم و کاتم نییە لە راستکردنەوەی تۆدا بەختی بکەم، خەریکی فێربوونم لە قورئانەوە و بێنیازم لە فێرکردنی تۆ، لێرە بەدواوە نە ممبینە و نە دەتبینم، کاتم لەمە زیاتر بەدەستەوە نییە لە چاککردنی کەسێکی تێکچوو و تێکدەردا بەختی بکەم، کاتم نییە ئاسنی سارد بکوتم، من ئامۆژگاریم کردن، بەڵام ئێوە ئامۆژگاریکەرانتان خۆش ناوێت.

والحمد لله رب العالمین، والصلاة علی سید المرسلین وآله الأخیار أجمعین.

[1] - ئیمامی غەزالی ئەو چەند قسەی کۆتایی گفتوگۆکەی لەگەڵ پرسیارکەرەکە لەسەر شێوازی قسەکانی موسا(**علیه السلام**) لەگەڵ پیاو چاکەکەی سورەتی "الکهف" دەربڕی.

برایان، ئەمە چیرۆکی من بوو لەگەڵ دۆستێکم، بۆم باس کردن بە هەموو گرێ و گۆتاڵەکانییەوە، تاکو بەهۆیەوە خۆپەسەندی لە خۆتان بکەنەوە، لە لاوازییەکانی ئەم گفتوگۆیە سوود وەربگرن بە ئاگابوون لە کۆمەڵێك شت کە مەزنترە لە راستکردنەوەی مەزهەبی فێرکردن، ئەوەش مەبەستی من نەبوو، بەڵام لەگەڵ تۆمە ئەی جیرانم تێبگە و بژنەوە، داوامە لە دڵسۆزان عوزرم قبووڵ بفەرموون کاتێك لەم گفتوگۆیەدا چاویان بە گرێ و گۆتاڵ و شیکردنەوەی مەزهەبەکان دەکەوێت، هەروەها عوورزم قبووڵ بفەرموون لە داهێنانی ئەو ناوانەدا کە بە گۆڕین و جێگۆڕکێی کۆمەڵێك ناوی تر بەرهەمم هێناون، لە خەیاڵ و نموونەوە کۆمەڵێك مانام داهێناوە، لە پشتی هەر یەك لەوانەوە مەبەستێکی دروست و نهێنییەکی ئاشکرام هەیە کە خاوەن بەصیرەتەکان پەی پێ دەبەن، داواتان لێدەکەم ئەم رێسایە مەگۆڕن، و ماناکان لەو پۆشاکانە دەرمەهێنن، فێرم کردن چۆن مەعقوول پێوانە دەکرێت بە دانەپاڵ مەنقوول[١]، تاکو دڵ بە خێرایی قبوولی بکات، ئاگادارتان دەکەمەوە هەرگیز مەعقوول مەکەن بە ئەسڵ و مەنقوول بکەن بە شوێنکەوتە و پاشکۆ، چونکە ئەو کارە کارێکی زۆر خراپ و بێزراوە، خودای موتەعال فەرمانی پێکردوون واز لە شتی خراپ بهێنن و بە باشترین شێوە موجادەلە بکەن، ئاگاداربن سەرپێچی لە فەرمان مەکەن، چونکە خۆتان و خەڵکی تیادەبەن، خۆتان گومڕا دەبن و خەڵکیش گومڕا دەکەن.

ئەم وەسێتەی من چ سوودێکی دەبێت لە کاتێکدا حەق کوژاوەتەوە و گەرووی ئاوی حەق وشکی کردووە، و خراپە دونیای تەنیوە و بە هەموو وڵاتاندا بڵاوەی کردووە، بووەتە جێگەی خۆشی و پێکەنین لە شار و لادێکاندا، دەستەیەك کۆچییان لەم قورئانە کرد، و پەیامی پێغەمبەرایەتییان کرد بە تۆزی بەربا، هەموو ئەمانە بەهۆی بێمانایی نەفامان

---

[١] - مەعقوول و مەنقول (**المعقول والمنقول**): مەعقول هەموو ئەو بیر و بۆچوونانەی دەرهاوێشتەی ئەقڵن، مەنقوول: بریتییە لە قورئانی پیرۆز و فەرموودەی پێغەمبەر و کۆدەنگی هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ).

کە خۆیان لە مەقامی عاریفاندا دادەنا و بانگەشەی سەرخستنی ئاینیان دەکـرد﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا لَّيُضِلُّونَ بِأَهْوَآئِهِم بِغَيْرِ عِلْمٍۗ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾ ﴾ الأنعام: ١١٩

نووسینی کتێبی **"القسطاس المستقیم"** تەواو بوو، **والحمـد لله أولا وآخـرا، وظـاهرا و باطنا، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم**

الحمد لله على فضله ونعمته

ڕۆژی یەك شەممە / بەروار ٢٠١٥/٣/٨

کاتژمێر ١:٣٠ دوانیوەڕۆ لە وەرگێڕان و پێداچوونەوەی ئەم نامەیەی ئیمامی غەزالی تەواو بووم.

وەرگێڕ/ سلێمانی

پەیامی

(فيصل التفرقة)

بە كوردی

یەکلاکەرەوەی جیاوازی نێوان ئیسلام و زەندەقە

بسم الله الرحمن الرحيم

وتاری ئەم پەیامە

ئیمامی زانای تێکۆشەر ئەبو حامد محمد کوڕی محمد کوڕی محمدی غەزالی-ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: حەمدی خودا دەکەم و خۆم رادەستی عیززەتی ئەو دەکەم، دەمرم لەپێناو شوکری نیعمەتەکانی و داوای کۆمەکی و هاوکاری و کاری چاکەی لێ دەکەم، دەست بە خوداوە دەگرم بۆ دوورکەوتنەوە لە سەرشۆڕی و گوناه و تاوان، و لادەکەمەوە بە لای ئەو گشتە نیعمەتەی کردوونی بە پۆشاکی بەرمان، صەلات و سەلام لەسەر گیانی پاکی محمد، بەندە و پێغەمبەری خۆی و خێرترین دروستکراوی خودا، ملکەچ دەبم بۆ پێغەمبەرایەتییەکەی و داوای شفاعەتی پێغەمبەر دەکەم بۆ گوناهانم، هەروەها داوای توانا دەکەم بۆ جێبەجێ کردنی حەقی پەیامەکەی، دەستدەگرم بە خێر و فەڕی ناخی پاك و بێگەردی پێغەمبەری خوداوە(ﷺ) هەروەها صەلات و سەلامی خودا لەسەر ئالوبەیت و هاوەڵانی.

پاشان:

ئەی ئەو برایەی جێگەی بەزەییت، دۆستی دەمارگیر و سینە پڕ لە رق، من تۆم وا هاتە پێش چاو کەسێکی بیر پەرت و دابەش بوو بیت، ئەمەش بەهۆی پڕبوونی گوێت لە رەخنەی دەستەی حەسوودان کە دژ بە هەندێ لە کتێبە دانراوەکانی ئێمە لەمەڕ "نهێنی مامەڵەی ئایین" تانە و تەشەریان داوە، وا بانگەشە دەکەن ئەو کتێبانە

هەندێ شتی تێدایە پێچەوانەن لەگەڵ مەزهەبی خاوەن مەزهەبە پێشینەکان و سەرانی ئەهلی کەلام، بە بۆچوونی ئەوان لادان لە مەزهەبی ئەشعەری بە قەدەر تاڵەموویەك و جیابوونەوە لە شتێکی زۆر کەمی ئەو مەزهەبە گومڕایی و زیانۆمەندییە، منیش دەڵێم: لەسەرخۆبە ئەی ئەو برایەی جێگەی بەزەییت و دەمارگیرییت بۆ مەزهەب هەیە، پەلە مەکە لەوەی ئەوانە دەیڵێن و بە کۆچکردنێکی جوان کۆچ لەوانە بکە، بێ نرخ تەماشا کردنی ئەو کەسەی حەسووی نابات و تۆمەت ناداتە پاڵ کەس، و کەم تەماشا کردنی ئەو کەسەی بە بێباوەڕی و گومڕایی نەناسراوە کارێکی ناڕەوایە[1]، چ بانگکەرێك کامڵتر و هۆشمەندترە لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەگەڵ ئەوەشدا دەیانوت: یەکێکە لە شێتان، چ قسەیەك بەرزتر و راستگۆترە لە قسەی پەروەردگاری جیهانەکان کەچی وتیان: بریتییە لە حیکایەتی ئەوانەی پێشوو، هەرگیز خەریك مەبە بە دوژمنایەتی ئەوانە و نیازی دەمکوتکردنی ئەوانەت نەبێت[2]، چونکە ئەوە نیازێکە هەرگیز ناگاتە ئەنجام، و بانگ بە گوێیەکدا دەدەی نابیستێ، ئەم دێرە هۆنراوەت نەبیستووە کە دەڵێت:

كل العداة قد ترجى سلامتها

إلا عداوة من عاداك عن حسد

(هەموو دوژمنێك هیوای سەلامەتی لێ دەکرێت، جگە لە دوژمنایەتییەك لە حەسادەتەوە سەرچاوەی گرتبێت)

گەر یەکێك لەوانە هیوای چاکبوونەوەی لێ بکرابایە کۆمەڵێك ئایەتی بێهیوابوون لە پێناویاندا دانەدەبەزی، ئەم ئایەتانەت بیستووە کە دەفەرموون: ﴿وَإِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ

[1]– مەبەستی بەو کەسە کە حەسوودی نابات و تۆمەت ناداتە پاڵ کەس ئیمامی غەزالی خۆیەتی.

[2]– مەبەستی ئەو نەیارانەیە رەخنەیان لە غەزالی گرتووە.

إِعۡرَاضُهُمۡ فَإِنِ ٱسۡتَطَعۡتَ أَن تَبۡتَغِيَ نَفَقٗا فِي ٱلۡأَرۡضِ أَوۡ سُلَّمٗا فِي ٱلسَّمَآءِ فَتَأۡتِيَهُم بِـَٔايَةٖۚ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَمَعَهُمۡ عَلَى ٱلۡهُدَىٰۚ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡجَٰهِلِينَ ٣٥ ﴾ الأنعام: ٣٥ ﴿ **وَلَوۡ فَتَحۡنَا عَلَيۡهِم بَابٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَظَلُّواْ فِيهِ يَعۡرُجُونَ ١٤ لَقَالُوٓاْ إِنَّمَا سُكِّرَتۡ أَبۡصَٰرُنَا بَلۡ نَحۡنُ قَوۡمٞ مَّسۡحُورُونَ ١٥** ﴾ الحجر: ١٤ – ١٥ ﴿ **وَلَوۡ نَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ كِتَٰبٗا فِي قِرۡطَاسٖ فَلَمَسُوهُ بِأَيۡدِيهِمۡ لَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ مُّبِينٞ ٧** ﴾ الأنعام: ٧ ﴿ **وَلَوۡ أَنَّنَا نَزَّلۡنَآ إِلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ ٱلۡمَوۡتَىٰ وَحَشَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ كُلَّ شَيۡءٖ قُبُلٗا مَّا كَانُواْ لِيُؤۡمِنُوٓاْ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ يَجۡهَلُونَ ١١١** ﴾ الأنعام: ١١١، بزانە، دروستیی بیر و راستێتی ئیمان و حەق و گومڕایی و نهێنییەکانیان بۆ دڵێك کە بە هەڵپە و خۆشەویستی ماڵ و پلە و پایە پیس بووبێت رۆشن نابێتەوە، بەڵکو بۆ دڵێك دەردەکەون کە یەکەمجار لە پیسی و لیتەی دونیا خاوێن بووبێتەوە، و دووەمجار بە وەرزشی دەروونی کامڵ رووی ئاوێنەی دڵ خاوێن بووبێتەوە و سێیەمجاریش بە یادی پاك و بێگەرد نوورانی بووبێت، پاشان(چوارەمجار) بە بیرێکی دروست خاوێنی بکاتەوە، پێنجەمجاریش بە پابەندبوون بە سنووری شەرعەوە جوانی بکات، تا وای لێ دێت لە چرای پێغەمبەرایەتییەوە نوور بەسەریدا دادەبارێت، دەبێت بە ئاوێنەیەکی روو پاك و درەوشاوە، نووری چرای ئیمان لە شووشەی دڵدا پەرش و بڵاو دەبێتەوە، زەیتی چراکە خەریکە بۆ خۆی دەسوتێ بەر لە گڕگرتنی بەهۆی ئاگرەکەوە، چۆن نهێنی مەلەکوت بۆ خەڵکانێك دەردەکەوێت ئارەزووی خۆیان کردووە بە خواوەند و دەسەڵاتدارانیان کردووە بە مەعبوودی خۆیان، قیبلەیان دینار و درهەمە، شەریعەتیان شلگیرییە، ویستیان پلەوپایە و تێرکردنی حەزوئارەزووە، بەندایەتییان خزمەتکاری دەوڵەمەندانە، یادیان وەسوەسەیە، گەنجینەیان سەردارەکانیانە، بیرکردنەوەیان دەرهێنان و دۆزینەوەی فێڵ و حیلەیە بۆ پارێزگاری لە پلە و پایەیان، ئەوانە لە کوێ دەتوانن تاریکی بێباوەڕی لە نووری باوەڕ جیابکانەوە! بە ئیلهامی خودایی جیای بکەنەوە؟ بەڵام خۆ

ئەوان دڵیان پاڵفتە نەکردووە لە لیَلاَوی دونیا تاکو ئیلهام وەربگرن، یان بە کەماڵی زانست جیای بکەنەوە؟ کە تەنها بابەتی پیسی و ئاوی زەعفەران و هاوشیَوە ئەمانەیان لەلایە. ئەوە زۆر دوورە، ئەو داوایە بەنرختر و دەگمەنترە لەوەی بە هیوا و ئاوات مرۆڤ بیگاتیَ، تۆ خەریکی خۆت بە و ئەو بەشەی لە تەمەن ماوەتەوە لەوانەدا بەختی مەکە ﴿ فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ ۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ ٱهْتَدَىٰ ﴿٣٠﴾ ﴾ النجم: ٢٩ — ٣٠

بەشی یەکەم: حەق بە ناو هەموو مەزهەبەکاندا خولدەخوات

گەر دەتەوێت ئەم گشتە رق و کینە لە سینەی خۆت دابڕنی، هەروەها لە سینەی ئەو کەسەش حاڵی وەك حاڵی تۆیە، مەبەست ئەو مرۆڤەی پێچوپەنای کەسی حەسوود نایبزوێنێ و شوێنکەوتنی کوێرانەی مەزهەب کۆتوبەندی ناکات، بەڵکو بە پێچەوانەوە زیاتر تینوو دەبێت بۆ بەرچاورۆشنی لە تەمومژێك کە بیری ئاڵۆز و هەڵچوونی وردبوونەوە خولقاندوویەتی، قسە لەگەڵ خۆت و هاوەڵەکەتدا بکە و داوای لێ بکە سنووری بێباوەڕی دیاری بکات، گەر بانگەشەی ئەوەی کرد سنووری بێباوەڕی ئەوەیە پێچەوانەی مەزهەبی ئەشعەری یان موعتەزیلی یان حەنبەلی یان هەر مەزهەبێکی تر بجوولێیەوە، ئەوا بزانە ئەو کەسە گەمژەیەکی خۆبەزلزانە، و تەقلید کۆت و پێوەندی کردووە و ئەو کەسە کوێرێکە لە کوێران، بۆیە کات لە چاککردنی ئەو کەسەدا بەفیڕۆ مەدە، چجای بۆ دۆزینەوەی بەڵگە بۆ دەمکوتکردنی، یان بەراورد پێکردنی بانگەشەکەی ئەو بە بانگەشەی کەسانی تر، چونکە لەنێوان ئەو و تەواوی تەقلیدکارانی تردا جیاوازییەك بوونی نییە، تەنها جیاوازییەك ئەوەیە کە ئەو کەسە لەناو مەزهەبەکاندا مەیلی بە لای ئەشعەریدا هەیە، ئەو وا بانگەشە دەکات سەرپێچی لەو مەزهەبە(مەزهەبی ئەشعەری) لە گەورە و بچووکدا بێباوەڕییەکی روون و ئاشکرایە، پرسیاری لێ بکە و بزانە لە کوێوە حەق بۆ ئەو جێگیر بووە تا بڕیاری کوفری "باقلانی"[1] بدات کاتێك پێچەوانەی ئەو کەسە ئەشعەرییە قسەی لە سیفەتی

---

[1]– قازی ئەبوبەکر محمدی کوڕی تەیبی کوڕی جەعفەری کوڕی قاسم ناسراو بە باقلانی، سەر بە مەزهەبی مالیکی بووە، خەڵکی بەصرە بووە و لە بەغداد نیشتەجێ بووە، یەکێکە لە ئیمامە مەزنەکان، چەندین کتێبی لەسەر زانستی کەلام داناوە،ساڵی ٩٥٠ ز لەدایك بووە و ١٠١٣ ز لە شاری بەغداد کۆچی دوایی کردووە.

بەقای خودای موتەعال کردووە، وا بۆی چووە کە ئەو سیفەتە وەسفێك نییە زیاتر بێت لە زاتی خودای موتەعال، بۆچی "باقلانی" لەپێشتر بێت بە بێباوەڕی -بەهۆی سەرپێچی لە ئەشعەرییەکانەوە- لە ئەشعەری، ئەی بۆ ئەشعەری لەپێشتر نەبێت لە باقلانی؟ بۆ دەبێ حەق لای یەکێکیان بێت و لای ئەویتریان نەبێت؟ ئایا بەهۆی ئەوەوەیە یەکێکیان لەپێش ئەویتریان هاتووە؟ خۆ موعتەزیلەکان و کەسانی تریش پێش ئەشعەرییەکان هاتوون دەی-ئەگەر وایە- با موعتەزیلەکان لەسەر حەق بن! یان بەهۆی جیاوازییەوەیە لە فەزڵ و لە زانستدا؟ بە کام ترازوو و پێوانە پلەی فەزڵ و گەورەیی دەپێوێ تا بۆی دەربکەوێت هیچ کەسێك نییە چاکتر و باشتر لەوانەی شوێنی مەزهەبەکەی ئەو کەوتوون و بوون بە هەواداری؟ گەر رێگە بە "باقلانی" دەدات پێچەوانەی مەزهەبەکەی ئەو بجوولێتەوە دەبێ بۆچی لەسەر کەسانی تر قەدەغە بکرێت؟ جیاوازی چییە لە نێوان باقلانی و کەرابیسی[١] و قەلانیسی[٢] و کەسانی تریش؟ بۆ دەبێ تەنها یەك کەس تایبەت بکرێتەوە بەو مۆڵەت پێدانە؟[٣] گەر بانگەشەی ئەوەی کرد جیاوازی باقلانی تەنها لە وشە و زاراوەدایە و تەحقیق لە پشتییەوە نییە، وەك چۆن هەندێ لە دەمارگیران زۆر لە خۆیان دەکەن و ئەو بۆچوونە دەردەبڕن، بانگەشەی ئەوە دەکەن ئەو دوانە لەگەڵ یەکتر تەبان لەسەر بەردەوامی بوون، جیاوازییەکە: ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ زات یان بۆ وەسفێکی زیادە لەسەر زات، ئەمەش جیاوازییەکی نزیکە و بەگژداچوونی پێویست ناکات، ئەی بۆچی قسەی توند لەمەڕ کەسێکی موعتەزیلی دەکات لە خودی سیفاتدا لە کاتێکدا ئەو کەسە موعتەزیلییە دان بەوەدا دەنێت کە خودای موتەعال زانایە و ئابڵۆقەی هەموو

---

[١]- ئەبو حەسەنی کوڕی یەزیدی کەرابیسی بەغدادی، هاوەڵی ئیمامی شافیعی کردووە و ساڵی٢٤٨ هـ کۆچی دوایی کردووە.

[٢]- ئەبو عەباسی قەلانسی.

[٣]- مۆڵەت دان بە سەرپێچی لە ئەشعەرییەکان وەك "باقلانی".

زانیارییەکانی داوە و دەسەڵاتی بەسەر هەموو مومکیناتدا دەڕوات، تەنها لەوەدا پێچەوانەی ئەشعەرییەکان دەوەستێتەوە کە خودا بە زات زانا و بەدەسەڵاتە یان سیفەتێکی زیادەن لە زات، جیاوازی چییە لە نێوان ئەو دوو جیاوازییەدا[١]، کام قسەیان گەورەتر و ترسناکترە: نەریٚ کردن یان جێگیر کردنی سیفاتی خودای موتەعال؟ گەر وتی: من بۆیە موعتەزیلی تەکفیر دەکەم، چونکە پێیوایە "تەنها لە یەك زاتەوە زانست و قودرەت و زیندەگی سەرچاوە دەگرن"، بەڵام ئەم سیفەتانە لە مانا و رادە و حەقیقەتدا لەیەکتر جیاوازن، حەقیقەتی جیاواز لەیەکتریش هەرگیز بە یەکبوون وەسف ناکرێن، یاخود تەنها یەك زات لە جێگەی هەموویان دانانیشێت، لێرەدا دەپرسین: ئەی بۆچی ئەم قسەیە لە کەسی ئەشعەری بەدوور نازانێت کە دەڵێت: کەلام سیفەتێکی تاقانەیە و بە زاتی خودای موتەعالەوە وەستاوە، لەگەڵ ئەوەی ئەو کەلامە یەك کەلامە کەچی تەورات و ئینجیل و زەبوور و قورئان-بە زمانی جیاواز- کەلامی خودان، هەموو ئەمانەش ئەمر و نەهی و هەواڵی رابردوو و داهاتوون، ئەم حەقیقەتانە هەمە چەشنن، چۆن وا نەبێت لە کاتێکدا بەڕاستزانین و بەدرۆزانین روو لە رادە و سنووری هەواڵ دەکات، بەڵام بەراست زانین و بەدرۆزانین روو لە ئەمر و نەهی ناکات، ئیتر چۆن دەبێت ئەم حەقیقەتانە یەك حەقیقەت بن و بەراستزانین و بەدرۆزانین رووی لیٚ بکات و رووی لیٚ نەکات، لێرەوە نەریٚ و ئەریٚ لە یەك شتدا کۆدەبنەوە، گەر ئەندێشەی ئەم وەڵامەی کرد یاخود دەستەوسان بوو لە پەردە لادان لەسەری ئەوا بزانە ئەو کەسە ئەهلی بیرکردنەوە و تێڕامان نییە، بەڵکو ئەو کەسێکی چاولێکەر(تەقلیدکەر)ە، مەرجی چاولێکەر ئەوەیە بێدەنگ بێت و لێی بێدەنگ بن، چونکە دەستەوسانە لە گرتنەبەری رێگەی بەڵگەهێنانەوە، گەر ئەو کەسە ئەهلی بیر و تێڕامان بووایە خۆی بەدوای بەڵگەکاندا دەگەڕا، نەك شوێنی خەڵکی بکەوێت، دەبوو

١- ئەوەی "باقلانی" دەیڵێت لەگەڵ ئەوەی کەسە موعتەزیلییەکە دەیڵێت.

بە ئیمام نەك بە مەئمووم، گەر کەسی چاولێگەر لە بەڵگە هێنانەوەدا خۆی سەرقاڵ کرد ئەوە کارێکی نەزانانەیە و لەو دەوەشێتەوە، کەسی سەرقاڵ بە چاولێگەرەوە ئاسنی سارد دەکوتێ و داوای چاککردنی تێکچوو دەکات، ئایا زانا دەیەوێت کەسێك چاك بکات کە رۆژگار شێواندوویەتی؟ لەوانەیە گەر ویژدانت هەبێت لەوە حاڵی بووبیت ئەو کەسەی حەق لە سەر یەکێك لە ئەهلی نەزەر کورتبکاتەوە ئەوا ئەو کەسە زۆر نزیکە لە بێباوەڕی و دژایەتی، بێباوەڕیەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بابای ئەهلی نەزەری لە جێگەی پێغەمبەر (ﷺ) داناوە و بە مەعسوومی دەزانێت و پێیوانییە ئەو کەسە هەڵە بکات، ئەو پێیوایە ئیمان تەنها لە تەباییدایە لەگەڵ ئیمامەکەی و بێباوەڕیش بریتییە لە سەرپێچی لە ئەو، دژایەتیش ئەوەیە: هەر یەکێك لە ئەهلی نەزەر وردبوونەوە بە واجب دەزانێت و تەقلید کردن بە حەرام لێکدەداتەوە، ئەی بۆچی دەڵێ: تۆ پێویستە تەقلیدم بکەی، یان پێویستە لەسەرت لە بەڵگەکان وردببیتەوە و لە وردبوونەوەکەتدا تەنها ئەوە ببینیت کە من بینیومە، هەموو ئەوەی من بینیومە حوججەیە و پێویستە باوەڕت بەو حوججەیە هەبێت، ئەوەی من بە شوبهەی دەزانم دەبێ تۆش باوەڕت وابێت کە شوبهەیە، ئێستا چ جیاوازییەك هەیە لە نێوان کەسێکدا کە دەڵێت: تەنها لە مەزهەبەکەمدا تەقلیدم بکە، لەگەڵ ئەو کەسەی کە دەڵێت: لە مەزهەبەکەم و هەموو بەڵگەکانمدا تەقلیدم بکە، ئەمە چیترە جگە لە دژایەتی.

بەشی دووەم: باسێك لەسەر سنوور و رادەی بێباوەڕی(کفر)

لەوانەیە حەز بکەیت رادە و سنووری کوفر بزانیت دوای ئەوەی سنووری جۆرەکانی تەقلیدکەرانت لا ئالۆز بوو، بزانە باس کردنی ئەم بابەتە درێژە دەکێشێت، پەیبردن پێی لێڵ و ناڕوونە، بەڵام نیشانەیەکی دروست و پێچەوانەکەرەوەت پێدەدەم تاکو بیکەیت لەبەر چاوی بگریت، ئەو کات بە هۆیەوە لە تەکفیرکردنی دەستەکان ئاگادار بیت، و زمان درێژی نەکەیتە سەر ئەهلی ئیسلام، با رێگەکانیان جۆراوجۆریش بێت، هەتا دەستیان بە"**لا إلە إلا الله محمد رسول الله**"وە گرتبێت، شەهادەت بەڕاست بزانن و پێچەوانەی ئەو شەهادەتەیان لێ نەوەشێتەوە و شەهادەتی خۆیان هەڵنەوەشێننەوە، بۆیە دەڵێم: کوفر بریتییە لە بەدرۆزانینی پێغەمبەر (ﷺ) لە شتێك لەوەی هێناویەتی.

ئیمانیش: تەصدیق کردنی پێغەمبەرە (ﷺ) لە هەموو ئەوەی کە هێناویەتی، یەهودی و نەصرانی دوو کافرن بەهۆی بەدرۆزانینی پێغەمبەرەوە، کەسی بەرهەمی لەپێشترە بە کوفر، چونکە پێغەمبەری ئێمە تەواوی پێغەمبەران ئینکار دەکات، کەسی دەهریش هەروەك بەرهەمی لەپێشترە بە کوفر، چونکە لەگەڵ ئینکارکردنی پێغەمبەری ئێمە و هەموو پێغەمبەرانی تر ئینکاری بوونی خودا دەکات، ئەمەش لەبەر ئەوەی کوفر حوکمێکی شەرعییە، وەك کۆیلایەتی و ئازادی، چونکە مانای حەڵاڵی رشتنی خوێنی تێدایە، و حوکمی مانەوەی هەتاهەتایی لە ئاگردا لەخۆ دەگرێت، ئەمانە پەیپێبردنیان شەرعییە، یان بە دەق دەزانرێن یان بە قیاس بۆ

سەر دەق، لەسەر يەهود و نەصارا دەق بوونى هەيە، بۆيە بەراهيمە و سونەوى و زەەناديقە و دەهرييەكان لەپێشترن بە حوكمى ئەو دەقانە، هەر هەموو ئەمانە لە بەدرۆزانينى پێغەمبەردا هاوبەشن، هەر كەسێك پێغەمبەر بەدرۆ بزانێت كافرە، هەر كافرێكيش پێغەمبەر بەدرۆ دەزانێت، ئەمەش بريتى بوو لە نيشانەى پێچەوانەكەر.

بەشی سێیەم: ئاستەکانی بوون و نموونەیان

بزانە، ئەوەی باسمان کرد -لەگەڵ دەرکەوتن و ئاشکرابوونی- لە ژێریدا نوقمبوون هەیە، بەڵکو هەموو جۆرەکانی نوقمبوون، چونکە هەر دەستەیەك سەرپێچیکەرانی مەزهەبەکەی خۆیان دەدەنە پاڵ بە درۆزانینی پێغەمبەر (ﷺ)، حەنبەلی ئەشعەری کافر دەکات و پێیوایە پێغەمبەریان (ﷺ) بە درۆزانیوە، ئەم بە کافر کردنەش لە جێگیرکردنی سیفەتی لەسەربوون(**فوقية**) بۆ خودا و ئیستیواکردن لەسەر عەرش لەلایەن ئەشعەرییەکانەوە روویداوە، ئەشعەریش حەنبەلییەکان بە کافر دەزانن گوایە ئەهلی تەشبیهن و پێغەمبەر(ﷺ) بە درۆ دەزانن لە سیفەتی هیچ شتێك لە ئەو ناچێت (**ليس كمثله شيء**)، ئەشعەری موعتەزیلە بە کافر دادەنێت و پێیوایە پێغەمبەریان (ﷺ) بە درۆزانیوە لە گونجاویی بینینی خودا و جێگیرکردنی زانست و قودرەت و سیفەتەکان بۆ خودا، موعتەزیلیش ئەشعەرییەکان بە کافر دادەنێن گوایە جێگیر کردنی سیفەتەکان جێگیرکردنی فرە دێرینییە[1] و بە درۆزانینی پێغەمبەرە(ﷺ) لە یەکتاپەرستیدا، لەم گشتە هەڵە و تێکەوتنانەدا هیچ شتێك ناتوانێت قوتارت بکات مەگەر سنوور و رادەی بەدرۆزانین و بەڕاستزانین(**تكذيب و تصديق**) و حەقیقەتی ئەو دوانە بزانیت، لەوێوە زیادەڕەوی ئەم دەستانەت بۆ دەردەکەوێت لە تەکفیرکردنی یەکتردا.

بۆیە دەڵێم: بەڕاستزانین روو لە هەواڵ(فەرمودە) بەڵکو روو لە هەواڵدەر(پێغەمبەر) دەکات، حەقیقەتی داننان بە فرەڕوویی ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی لەبارەی

[1]– موعتەزیلەکان دەڵێن یەك دێرین(قديم) بوونی هەبووە ئەویش خودایە، کاتێك سیفەتەکان وەك بوونێکی زیاد لە زاتی خودا بۆ خودا جێگیر دەکرێت بەو کارە فرە دێرینی بۆ خودا بڕیار دەدرێت و ئەوەش لەگەڵ یەکتاپەرستیدا ناگونجێت.

بوونیانەوە داوە پێنج ئاستە(**خمس مراتب**)، بەهۆی بێئاگایی لەم پێنج ئاستە هەر دەستەیەك سەرپێچیکەرانی خۆیان داواتە پاڵ بەدرۆزانین، بوون "زاتی[١] و بەرهەست(**حسي**) و خەیاڵی(**خيالي**) و ئەقڵی(**عقلي**) و هاوشێوەیی(**شبهي**)"ییە، هەر کەس دان بنێت بەوەی پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی لەبارەی بوونییەوە داوە بە ڕوویەك لەم پێنج ڕووە ئەو کەسە لە هیچ ڕێگەیەکەوە پێغەمبەری (ﷺ) بەدرۆ نەزانیوە، با ئەم پێنج جۆرە باس لێوەبکەین و نموونەیان لە تەئویلاتدا بۆ بخەینە ڕوو:

بوونی زاتی: بریتییە لە بوونی حەقیقی جێگیر لە دەرەوەی هەست و ئەقڵەوە، بەڵام هەست و ئەقڵ وێنەیەکی لێ وەردەگرن[٢]، ئەو وێنە وەرگرتنە بریتییە لە درککردن یاخود پەی پێبردن، ئەم بوونەیان وەك بوونی ئاسمان و زەوی و ئاژەڵان و ڕووەك و گژوگیا، ئەم بوونە ڕوون و ئاشکرا و دەرکەوتووە، بەڵکو ئەم بوونە ناسراوێکە کە زۆربەی خەڵکی جگە لەم جۆرە بوونە مانایەکی تر بۆ بوون شك نابەن.

بوونی بەرهەست: بریتییە لەو شتانەی کە بەرجەستە دەبن لەبەر چاوی بینەردا، بەڵام لە دەرەوەی چاو بوونێکیان نییە، بەڵکو تەنها لە هەستی کەسی هەستکەردا بوونیان هەیە، لەو هەستکردنەشدا کەسانی دەوروبەر لەگەڵی بەشدار نین[٣]، ئەمە وەك ئەو شتانەی کەسی خەوتوو لە خەونـدا دەیبینێت، یان وەك ئەوەی کەسی نەخۆش لە ئاگاهیدا دێتە پێش چاوی، لەوانەیە وێنەیەکی بۆ بەرجەستە ببێت و لە دەرەوەی هەستەکان بوونی نەبێت، تەنانەت بەجۆرێك دەیبینێت وەك بینینی هەموو

---

[١]– زات(ذات) یان خود.

[٢]– دار و شاخ و ئەستێرە لە دەرەوەی ئێمە بوونیان هەیە، هەستەکانی ئێمە وێنە لەو بوونانە دەگرنەوە و ڕەوانەی مێشکی دەکەن و لەوێ ئەقڵ لێیان تێدەگات، لە دەرەوە بوونەکە بوونێکی زاتییە، دواتر لە هەست و ئەقڵی ئێمەدا دەبن بە بوونێکی بەهەست و ئەقڵی.

[٣]– واتە بەتەنها ئەو دەیبینێ و کەسانی تر نایبینن.

بوونەکانی تر[١] لە دەرەوەی هەستەکانی، بەڵکو هەندێ جار لە ئاگایی و تەندروستیدا بۆ پێغەمبەران(**علیهم السلام**) و ئەولیاکان وێنەیەکی جوان لە دەربڕینی جەوهەری فریشتەکان بەرجەستە دەبێت، بەهۆیەوە وەحی و ئیلهام دەگاتە پێغەمبەران(**علیهم السلام**)، لە ئاگاهییدا فەرمانەکانی پەنهان(غیب)یان پێ دەگات هەروەك ئەوانەی لە خەوندا پێیان دەگەن، ئەمەش بۆ پاکی ناوەوەی پێغەمبەران(**علیهم السلام**) و دۆستانی خودا دەگەڕێتەوە، خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ۝١٧﴾ مریم: ١٧، هەروەها وەك زۆرجار بینینی جبریل (**علیه السلام**) لەلایەن پێغەمبەری خوداوە(ﷺ) ، بەڵام تەنها دوو جار جبریلی (**علیه السلام**) لە شێوەی خۆیدا بینیوە، جارەکانی تر لە شێوەی جۆراوجۆردا جبریلی(**علیه السلام**) بینیوە کە تیایدا بەرجەستە دەبوو[٢]، هەر بەو جۆرە وەك ئەوەی کەسێك پێغەمبەری خودا(ﷺ) لە خەوندا دەبینێت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی ((هەر کەس لە خەوندا من ببینێت ئەوا بە حەق منی بینیوە، شەیتان ناتوانێت خۆی بکات بە من))، بینینی پێغەمبەر ئەو مانایەی نییە پێغەمبەر (ﷺ) لە رەوزەی مەدینەوە رۆیشتووە بۆ شوێنی کەسە خەوتووەکە، بەڵکو ئەوە تەنها لە رێگەی بوونی وێنەی پێغەمبەرەوە(ﷺ) لە هەستی کەسە خەوتووەکەدا روویداوە، هۆی ئەمە و نهێنی ئەمە دوورودرێژە[٣]، لە هەندێ لە کتێبەکانماندا باسمان لەبارەوە کردووە، گەر بەڕاستی نازانیت ئەوا چاوی خۆت بەڕاست بزانە، تۆ دارێك کە سەرێکی گڕیگرتبێت دەگریت بە دەستەوە و بە جوڵانێکی رێك دەرەکە لە شێوەیەکی

---

[١]– بوونە زاتییەکان.

[٢]– عەبدوڵای کوڕی عومەر دەفەرموێت: جبریل (**علیه السلام**) لە شێوەی "دحیة الکلبي" دەهاتە لای پێغەمبەر(ﷺ).

[٣]– مەبەستی ئەوەیە لێرەدا جێگەی باس کردنی نییە.

بازنەیدا دەجولێنی لەبەر چاوت بازنەیە لە ئاگر دروست دەبێت، بازنە ئاگرینەکە و هێڵەکە هەردوو دەبینرێن و هەردوو لەبەر هەستت بوونیان هەیە، بەلاّم لە دەرەوەی هەستت(بینینت) ئەو بازنەیە بوونی نییە، چونکە ئەوەی لە دەرەوە بوونی هەیە لە هەموو بارێکدا بریتییە لە خاڵێك، خاڵەکە لە چرکە یەك بەدوای یەکەکاندا -بەهۆی جووڵەی بەردەوامەوە- دەبێت بە هێڵێك[١] و بوونی هێڵەکە لە یەك حاڵدا نییە[٢]، بەلاّم لەبەر هەستی تۆدا لە حاڵەتێکی جێگیردایە.

بوونی خەیاڵی: بریتییە لە وێنەی ئەم هەستپێکراوانە[٣] کاتێك لەبەر چاوت بزر دەبن، تۆ دەتوانی وێنەی فیل و ئەسپ لە خەیاڵدا دابهێنیت، کاتێك چاوەکانت دادەخەی بەجۆرێك دەیانبینی وەك ئەوەی لەبەر چاوت بن، بەلاّم ئەو بوونانە تەنها لە دەماغی تۆدا بوونیان هەیە، نەك لەو ساتەدا لە دەرەوە و نزیك بە تۆ بوونیان هەبێت.

بوونی ئەقڵی: شتێك رۆح و حەقیقەت و مانای هەبێت، ئەقڵ تەنها پەی بە ماناکەی دەبات بەبێ جێگیرکردنی وێنەکەی لە خەیاڵ یان لە هەست یان لە دەرەوەدا، بۆ نموونە دەست، وێنەیەکی هەستپێکراو و خەیاڵکراوی بۆ هەیە، مانایەکیش بۆ دەست بوونی هەیە کە بریتییە لە حەقیقەتی دەست، ئەوەش بریتییە لە قودرەت و هێزی وەشاندن، بوونی قودرەت بەسەر وەشاندندا بریتییە لە دەستی ئەقڵی، هەر بەو جۆرە قەڵەم وێنەیەکی هەیە، بەلاّم حەقیقەتەکەی بریتییە لە نەخشاندنی زانستەکان، ئەمە ئەوەیە ئەقڵ بەدەستی دەهێنێت بەبێ ئەوەی وێنەی قامیش و دار[٤] و شتانی تر لە وێنەی خەیاڵی و بەرهەستی لەگەڵ بێت.

---

[١]- هێڵێکی بازنەیی.

[٢]- بەڵکو خاڵێکە و لە حاڵەتێکی گۆڕاوی سەرومڕدایە.

[٣]- زاتی بن یان بەرهەست.

[٤]- قەڵەمی کۆن لە قامیش و دار و کەرەستەی تریش دروست دەکرا.

بوونی هاوشێوەیی: ئەوەش ئەوەیە خودی شتەکە بوونی هەبێت نە بە وێنە و نە بە حەقیقەت و نە لە دەرەوە و نە لە هەست و نە لە خەیاڵ و نە لە ئەقڵدا، بەڵام بوونەکە شتێکی ترە کە هاوشێوەیەتی بە تایبەتمەندییەك لە تایبەتمەندییەکانی و سیفەتێك لە سیفەتەکانی، گەر نموونەیەکت لە تەئویلات بۆ باس بکەم لەمە تێدەگەی[1]، ئەمە بریتییە لە ئاستەکان لە بوونی شتەکاندا.

[1]– لە بەشەکانی دواتردا نموونە دەهێنێتەوە.

بەشی چوارەم: ئاستەکانی بوون و نموونەیان

ئێستا گوێ لە نموونەی ئەم پلە و ئاستانە لە تەئویلاتدا بگرە:

بوونی زاتی: ئاتاجی نموونە بۆ هێنانەوە نییە، ئەم بوونە ئەوەیە بە ئاشکرا دەبینرێت و ئاتاجی تەئویل کردن نییە، ئەمەش بریتییە لە بوونی رەهای حەقیقی، وەك ئەو هەواڵانەی پێغەمبەر(ﷺ) دەربارەی عەرش و کورسی و حەوت ئاسمانەکان رایگەیاندوون، ئەم جۆرە هەواڵانە وەك خۆیان وەردەگیرێن و تەئویل ناکرێن، چونکە ئەم بوونانە لە خودی خۆیاندا بوونیان هەیە، هەست و خەیاڵ دركیان بکات یان نەیکات، بوونی بەرهەست نموونەی لە تەئویلاتدا زۆرە و بە تەنها دوو نموونە رازی ببە: یەکەم: ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) کە دەفەرموێت: ((لە رۆژی دواییدا مردن لە شێوەی بەرانێکی مارۆدا[١] دەهێنرێت و لە نێوان بەهەشت و دۆزەخدا سەردەبڕرێت))[٢]، هەر کەس بەڵگە بهێنێتەوە بەوەی مردن سیفەتە(عەرەزە)[٣] یان نەبوون(عدم) عەرەزە و وەرگەڕانی عەرەز بۆ جەستە لە ژێری بەدەرە و دەست بەسەریدا ناڕوات، تۆ دەبێت بەم جۆرە لە فەرموودەکە حاڵی ببیت: وا دابنێ کە خەڵکان لە رۆژی دواییدا ئەوە دەبینن و باوەڕیان وایە ئەوە مردنە و ئەو وێنەیە لە هەستیاندا بەرجەستە بووە نەك لە دەرەوە بوونی هەبێت، ئەو کارەش هۆیەکە بۆ بەدەستهێنانی

---

[١]– مارۆ: ئەو گیاندارانەن کە رەشن و ناوچاوانیان سپییە.

[٢]– ئیمامی بوخاری ریوایەتی کردووە.

[٣]– عەرەز سیفەتێکە کە بە بوونێکەوە پەیوەستە، بۆ نموونە رەنگەکان، هەتا شتێك بوونی نەبێت رەنگ بوونی نییە، بۆیە دەڵێن مردن عەرەزە، واتە سیفەتی گیاندارێکی زیندووە کاتێك زیندەگی لەدەست دەدات، تا گیانداری زیندوو بوونی نەبێت مردن بوونی نییە.

یەقین بە نەمردن لەدوای ئەو مەشهەدا بینراوە، چونکە سەربڕراو مرۆڤ لێی بێهیوا دەبێت و دڵنیا دەبێت لەوەی زیندوو نابێتەوە، هەر کەس ئەم بەڵگەیەی لەلا راست نەبێتەوە و بەم شێوەیە لە فەرموودەکە تێنەگات لەوانەیە باوەڕ بەوە بهێنێت خودی مردن لە خۆیدا دەگۆڕێت بۆ بەرانێك و سەردەبڕرێت.

نموونەی دووەم: ئەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت((بەهەشت لەسەر پانتایی ئەو دیوارە بۆم خرایە روو))[١]، ئەو کەسەی بەڵگەی لەلا راست بووەتەوە کە تەنەکان ناتوانن بچن بەناو یەکتردا[٢]، بچووك ناتوانێت گەورە لەئامێز بگرێت[٣]، سەرئەنجامێك لەمەوە بەدەست دەهێنێت کە بەهەشت نەگوازراوەتەوە بۆ سەر دیوارەکە، بەڵکو وێنەکەی لە دیوارەکەدا بەرجەستە دەبێت وەك ئەوەی بە چاو بیبینێت، رێگری ناکرێت لە بینینی نموونەی شتێکی گەورە لە تەنێکی بچووکدا، وەك بینینی ئاسمان لە ئاوێنەیەکی بچووکدا، ئەو بینینە بینینێکە جیاوازە لە خەیاڵکردنی وێنەی بەهەشت، لەم نموونەدا دەتوانی ئەو جیاوازییە پەی پێ ببەیت: وێنەی ئاسمان لە ئاوێنەیەکدا ببینیت لەگەڵ خەیاڵکردنی وێنەی ئاسمانی ناو ئاوێنەکە بە چاوداخستن.

بوونی خەیاڵی: نموونەکەی ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە (ﷺ) کە دەفەرموێت((وەك ئەوەی تەماشای یونسی کوڕی مەتی بکەم، دوو عەبای سپی کورتی پۆشیوە، هانا دەبات -بۆ لای خودا- و چیاکانیش وەڵامی دەدەنەوە و خوداش پێی دەفەرموێت: رووم لە تۆیە و وەڵامت دەدەمەوە))[٤] ئەوەی ئاشکرایە ئەمە هەواڵێکە لە نموونەی وێنەیەك لە خەیاڵیدا (ﷺ)، چونکە بوون و روودانی ئەم حاڵەتە لە سەردەمانی پێش

١- ئیمامی بوخاری و مسلم ریوایەتیان کردووە.

٢- بەهەشت بوونێکە و دیوارەکەش بوونێکە بۆیە ئەو دوو بوونە ناچن بەناو یەکتردا.

٣- واتە بەهەشت بەرینە و ئەو دیوارە بچووك و بەرتەسکە.

٤- دەیلەمی ریوایەتی کردووە.

پێغەمبەری خودا (ﷺ) روویداوە، ئەو رووداوە تێپەڕیوە و لە ئێستادا بوونی نییە[١]، بەدوور نازانرێت دیسان بوترێت: ئەو شتە لە هەستی پێغەمبەری خودادا (ﷺ) بەرجەستە بووە تا وەك ئەوەی بیبینێت، وەك چۆن کەسی خەوتوو لە خەوندا وێنە دەبینێت، بەڵام ئەو بەشەی فەرموودەکەی کە دەفەرموێت"وەك ئەوەی تەماشای بکەم" هەست دەکرێت ئەو رووداوە حەقیقەتی سەیرکردن نەبووە، بەڵکو "وەك سەیرکردن بووە" مەبەستەکە تێگەیاندنە بە نموونە، نەك خودی وێنەکە، بەگشتی هەموو ئەوەی لە خەیاڵدا بەرجەستە دەبێت وا وێنا دەکرێت لەبەر چاوان بەرجەستە ببێت، ئەو کات ئەوە دەبێت بە بینین، یان بڵێ: ئەوەی بە بورهان جیادەکرێتەوە بینین تیایدا ناسەلمێنرێت لەوەی خەیاڵی تێدا وێنا دەکرێت.

بوونی ئەقڵی: نموونەکانی زۆرن، تەنها بە دوو نموونە رازی ببە:

یەکەمیان: ئەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت((دواین کەسێك لە دۆزەخ دەردەهێنرێت دە ئەوەندەی ئەم دونیایەی لە بەهەشت پێ دەدرێت)) رووالەی ئەم فەرموودەیە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات ئەو بەشەی لە بەهەشت پێیی دەدرێت دە بەرانبەری دونیایە بە درێژی و پانی و پێوانە، ئەوەش جیاوازی بەرهەست و خەیاڵییە، پاشان لەوانەیە سەری سوڕبمێنێ و بڵێت: بەهەشت لە ئاسماندایە وەك هەواڵەکانی وەحی رایانگەیاندووە، چۆن ئاسمان دە ئەوەندەی دونیا لەئامێز دەگرن لە کاتێکدا ئاسمان بۆخۆی لە ئاستە نزمەکاندایە، کەسی تەئویلکەر ئەم سەرسوڕمانە کۆتا پێ دەهێنێت و دەڵێت: مەبەست لە فەرموودەکە جیاوازی مەعنەوی و ئەقڵییە نەك جیاوازی بەرهەست و خەیاڵی، وەك دەوترێت کێشی ئەم گەوهەرە سەدان ئەسپە، مەبەست پێی بەها دارایی و مادییەکەیەتی، نەك کێشی خودی گەوهەرەکە، مەبەست بە "دە

[١]– چونکە هاتنی یونس **(علیه السلام)** پێش هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) بووە.

ئەوەندە" لە فەرموودەکەدا درك کردنێکە جیا لە پێوانە پەی پێبراوەکە بە هەست و خەیاڵ دەزانرێت.

نموونەی دووەم، ئەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت((خودای موتەعال قوڕی ئادەمی چل ڕۆژ بە دەستی خۆی شێلاوە)) [1]، فەرموودەکە دەستی بۆ خودای موتەعال جێگیر کرد، ئەو کەسەی بەڵگە و بورهانی لەلا ڕاست دەبێتەوە تێدەگات کە نابێت دەستی خودا ئەندامێکی جەستە بێت –وەك دەستی مرۆڤ- هەروەها نابێت دەستێك بێت لە خەیاڵدا، لێرەوە دەستێکی ڕۆحانی ئەقڵی بۆ خودا بڕیار دەدات، مەبەستم ئەوەیە مانا و حەقیقەت و ڕۆحی دەست بەبێ ئەوەی وێنە بۆ خودا جێگیر بکات، ڕۆحی دەست و مانای دەست ئەوەیە کە دەتوانێت بیوەشێنێ و کاری پێ ئەنجام بدات و بەهۆیەوە ببەخشێ و بگرێتەوە، خودای موتەعال لە ڕێگەی فریشتەکانییەوە دەبەخشێ و دەگرێتەوە، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت ((یەکەم شتێك خودا دروستی کرد بریتی بوو لە ئەقڵ، بۆیە فەرمووی: بەهۆی تۆوە دەبەخشم و بەهۆی تۆوە دەگرمەوە))[2]، نابێت مەبەستی بەوە ئەقڵی عەرەزی بێت، وەك ئەهلی کەلام وای بۆ دەچن، چونکە نابێت عەرەز یەکەم دروستکراو بێت[3]، بەڵکو دەبێت مەبەست پێی زاتی فریشتەیەك لە فریشتەکان بێت کە پێی دەوترێت ئەقڵ، بەو جۆرەی لە جەوهەر و زاتی شتەکان تێبگات بەبێ پێویستی بە فێرکردن، لەوانەیە قەڵەمیشی پێ بوترێت، چونکە حەقیقەتی زانست لەسەر ڕووپەڕی دڵی پێغەمبەران(**علیهم السلام**) و ئەولیاکان و فریشتەکان وەك وەحی و ئیلهام نەقش دەکات، لە فەرموودەیەکی تردا

١– ئیبن مەردەوەی و دەیلەمی ریوایەتیان کردووە.

٢– ئیمامی "**السيوطي**" لە "الجامع الكبير"دا هێناویەتی.

٣– عەرەز سیفەتی شتە، چۆن دەبێت شتەکە دروست نەکرابێت، بەڵام سیفەتەکەی بوونی هەبێت، بۆیە دەفەرموێ: نابێت عەرەز یەکەم جار دروستکرابێت.

هاتووە((یەکەمین شتێك خودا دروستی کردووە بریتییە لە قەڵەم))[1] گەر قەڵەم مانای ئەقڵی نەبێت دوو فەرموودەکە دژ بەیەکتر دەوەستن، دەگونجیّ بۆ تەنها یەك شت لە رێگەی جۆراوجۆرەوە چەندین ناو بوونی هەبێت، پێی بوترێت "ئەقلّ" لە رێگەی زاتی شتەکەوە، یان پێی بوترێت فریشتە(ملك) لە رێگەی دانەپاڵی بۆ لای خودای موتەعال لەبەر ئەوەی ناوەندێکن لە نێوان خودا و دروستکراوەکانیدا، یان پێی بوترێت "قەڵەم" لە رێگەی دانەپاڵی ئەو سیفەتەی لێی دەوەشێتەوە لە نەقشکردنی زانست بە ئیلهام و بە وەحی، وەك چۆن بە جبریل **(علیه السلام)** دەوترێت "روح" بە سەرنجدان لە زاتی جبریل، یان پێی دەوترێت "ئەمین" لەو رێگەیەی کە نهێنییەکانی لەلایە و دەیانپارێزێت، یان پێی دەوترێت"**ذو مرة**" بە سەرنجدان لە دەسەڵاتی، یان "**شدید القوی**" بە سەرندان لە کەماڵی هێزی، یان پێی دەوترێت"**مکینا عند ذي العرش**" بە سەرنجدان لە نزیکی پلە و پایەی لە خوداوە، یان پێی دەوترێت "**مطاع**" بە سەرنجدان لەوەی کە هەندیّ لە فریشتەکان شوێنی دەکەون و گوێڕایەڵی دەبن[2]، کەوابوو ئەو کەسەی بەڵگەی لەلا راستبووەتەوە دەست و قەڵەمی ئەقڵیی بڕیارداوە نەك بەرهەست و خەیاڵی، هەر بەو جۆرە ئەوانەی پێیان وایە دەست بریتییە لە سیفەتی خودای موتەعال جا یان مەبەستی دەسەڵات(**قدرة**) بێت یان سیفەتی تر، وەك چۆن ئەهلی کەلام جیاوازیان لە نێواندا هەیە دەربارەی.

بوونی هاوشێوە: نموونەکەی بریتییە لە تووڕەبوون و شەوق و فەرەح و صەبر و سیفەتگەلێکی تریش کە لە حەقی خودای موتەعالدا هاتووە، حەقیقەتی تووڕەبوون بریتییە لە هاتنە جۆشی خوێنی دلّ بۆ ویستی تۆڵەسەندنەوە، ئەمە ناتەواوی و ئازاری

---

[1]– ئیمامی ئەحمەد و "**الترمذي**" و "**أبو داوود**" ریوایەتیان کردووە.

[2]– هەموو ئەم ناوانە لە قورئاندا بۆ جبریل **(علیه السلام)** بەکارهاتووە ﴿ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلۡقُوَىٰ ۝٥ ذُو مِرَّةٖ فَٱسۡتَوَىٰ ۝٦ ﴾ النجم: ٥ – ٦، هەروەها ﴿ إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ ۝١٩ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي ٱلۡعَرۡشِ مَكِينٖ ۝٢٠ مُّطَاعٖ ثَمَّ أَمِينٖ ۝٢١ ﴾ التكویر: ١٩ – ٢١.

لەگەڵە، ئەو کەسەی بەڵگەی لەلا راستبووەتەوە کە نابێت هەمان ئەو تووڕەبوونەی مرۆڤ بۆ خودای موتەعال جێگیر بکات بە جێگیرکردنێکی زاتی و بەرهەست و خەیاڵی و ئەقڵی، ئەوا لە شوێنی سیفەتێکی تر دایدەنێت کە ئەوەی لە تووڕەبوون دەوەشێتەوە لەو سیفەتەش دەوەشێتەوە، ئەوەش بریتییە لە "ویستی تۆڵەسەندنەوە"، ویست لە حەقیقەتی خۆیدا لەگەڵ تووڕەبوون گونجاو نییە، بەڵکو لە سیفەتێك لە سیفەتەکان لێی نزیك دەبێتەوە، یان لە ئاسەوارێك لە ئاسەوارەکاندا لێی دەوەشێتەوە کە بریتییە لە ئێش گەیاندن بەو کەسەی لێی تووڕە دەبێت، ئەمە بریتی بوو لە پلەی تەئویلاتی ئەو پێنج ئاستە لە بوون.

بەشی پێنجەم: قسەیەك دەربارەی بەدرۆزانینی خاوەن شەرع

بزانە، هەر کەس قسەیەك لە قسەکانی خاوەن شەرع بە یەکێك لەم پلە و ئاستانە لێکبداتەوە ئەو کەسە لە تەصدیقکەرانە، بەدرۆزانین(**التكذيب**) ئەوەیە هەموو ئەم مانانە نەرێ بکات، وا بانگەشە بکات ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی هیچ مانایەکی نییە، بەڵکو درۆیەکی رووتە و مەبەستی لە وتنی چاوبەستکردن و فریودان و بەرژەوەندی دونیا بووە، ئەوەش بریتییە لە کوفرێکی رووت و زەندەقە، ئەوانەی تەئویل دەکەن کافر ناکرێن هەتا پابەند بن بە یاسای تەئویلەوە وەك لە داهاتوودا ئاماژەی پێ دەکەین، چۆن دەبێت بە تەئویل کردن کفر پێویست ببێت؟ هیچ دەستەیەك نییە لە ئەهلی ئیسلام پەنای بۆ تەئویل نەبردبێت، دوورترین کەس لە تەئویل "ئەحمەدی کوڕی جەنبەل" بووە-رەحمەتی خوای لێ بێت- دوورترین تەئویل لە حەقیقەت و نامۆترینیان ئەوەیە کەلام بکەیت بە "**مجاز**"[(١)] یان بیکەیت بە خواستن(**إستعارة**) ئەوەش "بوونی ئەقڵی" و "بوونی هاوشێوە"یە، لەگەڵ ئەوەشدا حەنبەلییەکان پەنایان بۆ بردووە و دانی پیادادەنێن، لە شاری بەغداد لە هەندێ لە ئیمامانی جێی متمانەی حەنبەلییەکانم بیستووە کە دەیانوت: ئەحمەدی کوڕی حەنبەل بە ئاشکرا تەئویلی سێ فەرموودەی کردووە:

---

[١]- لە مانای قسەدا "حەقیقەت و مەجاز"مان هەیە، وشەیەك دەگونجێ مانای حەقیقی وەربگرێت و دەگونجێ مانای مەجازیش بگەیەنێت، دەگونجێ وشەی"بەرد" مانای خودی بەرد بێت و حەقیقەتی بەرد بگەیەنێت، دەشگونجێ مانایەکی مەجازی هەبێت و مەبەست پێی دڵێکی رەق و بێ بەزەیی بگەیەنێت.

یەکەمیان((بەردە رەشەکەی کەعبە دەستی راستی خودایە لەسەر زەوی))
دووەمیان((دڵی باوەڕدار لە نێوان دوو پەنجە لە پەنجەکانی رەحماندایە))
سێیەمیان((من هەناسەی رەحمان لە ئاراستەی یەمانی کەعبەوە دەبینمەوە))

ئێستا سەرنج بدە چۆن ئەمانەی تەئویل کردووە کاتێك بەڵگەی لەلا راست بووەتەوە کە نابێت بە رووالەتی دەقەکە کار بکرێت، بۆیە دەڵێت: رووی لای راستی کەعبە ماچ دەکرێت وەك نزیکبوونەوە لە خاوەنەکەی، هەروەها بەردە رەشەکە ماچ دەکرێت وەك نزیکبوونەوە لە خودای موتەعال، ئەو وەك لای راستی خودا وایە نەك لە زات و سیفاتی زاتیدا، بەڵکو لە دەرکەوتەیەك لە دەرکەوتەکانیدا، بۆیە بە "دەستی راستی خودا" ناوبراوە، ئەم بوونەیە کە بە "بوونی هاوشێوە" ناومان بردووە کە دوورترین بوونی تەئویلە، سەرنج بدە چۆن دوورترین کەس لە تەئویل(ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل) ناچاربووە پەنای بۆ ببات، هەر بەو جۆرە کاتێك بەڵگەی لەلا راستدەبێتەوە کە نابێت دوو پەنجەی بەرهەست بداتە پاڵ خودای موتەعال، چونکە هەر کەس تەماشای سینەی خۆی بکات دوو پەنجەی تێدا نابینێتەوە، بۆیە تەئویلی کردە سەر رۆحی دوو پەنجەکە کە بریتییە لە دوو پەنجەی ئەقڵی رۆحانی، مەبەستم ئەوەیە رۆحی پەنجە ئەوەیە بتوانی بەئاسانی شتی پێ وەربگێڕیت، دڵی مرۆڤ لە نێوان دەستبۆبردنی فریشتە و دەستبۆبردنی شەیتاندایە، بەو دووانە پەروەردگار دڵان وەردەگێڕێت، بۆیە بە دوو پەنجە ئاماژەی پێ کرد[1]، ئەحمەدی کوڕی حەنبەل-خوا لێی رازی بێت- تەنها لەم سێ فەرموودەدا تەئویلی کردووە، چونکە نەگونجان و نەشیاویی-لە مانای دەرەکیدا-

---

[1]- لە فەرموودەدا هاتووە: عن عبد الله بن مسعود قال: قال رسول الله (ﷺ): ((إن للشيطان لمة بابن آدم، وللملك لمة، فأما لمة الشيطان فإيعاد بالشر وتكذيب بالحق، وأما لمة الملك فإيعاد بالخير وتصديق بالحق، فمن وجد ذلك فليعلم أنه من الله فليحمد الله، ومن وجد الأخرى فليتعوذ بالله من الشيطان الرجيم، ثم قرأ "الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ")) حسنه الترمذي.

تەنها لەم سێ فەرموودەدا بۆ هاتۆتە پێش، ئیمام ئەحمەد لە سەرنجدانی ئەقڵیدا زۆر ڕۆنەچووە، گەر زۆرتر ڕۆچوونی بکردبایە ئەوا ئەو بۆچوونەی نەدەبوو کە خودا بە لەسەربوون(**فوقية**) تایبەت بکات، ئەمە و چەندین شتی تر کە تەئویلی نەکردوون، ئەشعەری و موعتەزیلە بەهۆی باس و لێکۆڵینەوەی زۆریانەوە لە تەئویل کردنی زۆرێك لە دیاردەکان تێیان پەڕاندووە، نزیکترین کەس لە حەنبەلییەکانەوە لەسەر بابەتەکانی دوارِۆژ ئەشعەرییەکانن-خودا کۆمەکیان بکات- لە زۆربەی دیاردەکانی دوارِۆژدا تەئویلیان بڕیارداوە مەگەر کەمێکی زۆر کەم نەبێت، موعتەزیلەکان توندتر و زۆرتر چوونەتە ناو تەئویلەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەشعەرییەکان ناچار دەبن تەئویلی کۆمەڵێك شت بکەن وەك پێشتر باسمان کرد، لەوانە ئەو فەرموودەیە کە دەفەرموێت: ((مردن لە شێوەی بەرانێکی مارۆدا دەهێنرێت))، هەر بەو جۆرە لە کێشانەی کردارەکان و ترازوودا دەڵێن: "لاپەڕەی کردارەکان دەکێشرێن و خودا بەپێی پلەی کردارەکان کێشیان بۆ دروست دەکات"[١]، ئەمەش بریتییە لە گێڕانەوەی کێشانە و پێوانەی کردارەکان بۆ بوونێکی هاوشێوەی دوور(**الوجود الشبهي البعيد**)، چونکە لاپەڕەکان تەنگەلێکی بەرجەستەن کە پیت و ژمارەیان تێدا نووسراوە و ئاماژە بە کردارگەلێك دەکەن-لەڕووی زاراوەییەوە- کە بریتین سیفەت، بۆیە وەزنکراو-بە بۆچوونی ئەشعەرییەکان- بریتی نییە لە کردار، بەڵکو بریتییە لە شوێنی ئەو نەقش و پیتانەی-لە ڕووی زاراوەییەوە- ئاماژە بە کردار دەکەن[٢]، کەسی موعتەزیلی خودی ترازووەکەی تەئویل کردووە، کردوویەتی بە هۆیەك کە لەرێگەیەوە بڕی کردارەکان بۆ هەر یەکێك دیاری دەکرێت، ئەمەیان لە ناسازیی و زۆرلەخۆکردندا دوورترە لەوەی ئەشعەرییەکان کە بۆ کێشانەی لاپەڕەی کردەوەکان تەئویلی دەکەن، لێرەدا مەبەست

---

[١]– تا ئێرە بۆچوونی ئەشعەرییەکانە.

[٢]– خودای موتەعال دەفەرموێ ئێمە کردار دەپێوین ﴿ وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَـٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴿٢٣﴾ ﴾ الفرقان: ٢٣.

راستکردنەوەی یەکێك لەو دوو تەئویلە نییە، بەڵکو مەبەست پەند وەرگرتن و فێربوونە کە هەر یەکێك لەو دوو دەستەیە-هەرچەند زیادەڕەوی کردبێت لە پابەندبوون بە رووالّەتی دەقەوە- لەگەڵ ئەوەشدا ناچاربووە بە تەئویل کردن، مەگەر کەسەکە سنووری گێلی و نەزانی تێپەڕاند بێت، و بڵێت: بەردە رەشەکە بە حەقیقەت دەستی راستی خودایە، مردن با سیفەت و نەشیاو و نەگونجاویش بێت، بەڵام دەبێت بە بەرانێك بە رێگەی وەرگەڕانەوە، کردارەکان -با سیفەتیش بن و کۆتاییان پێ هاتبێت- دەگوێزرێنەوە بۆ ناو میزان و سیفەتێکیان تێدا دروست دەبێت بریتییە لە قورسایی، هەر کەس بگاتە ئەم سنوورە لە نەزانی ئەوا ملوانکەی ئەقڵی لە گەردنی خۆی کردۆتەوە.

بەشی شەشەم: باسێك لە یاسای تەئویل

ئێستا گوێ بۆ یاسای تەئویل بگرە، پێشتر جیاوازی ئەم پێنج پلەی تەئویلت زانی، تێگەیشتی بوونی یەکێك لەمانە خاوەنەکەی لە بەدرۆزانین دووردەخاتەوە، هەموو کۆکن لەسەر ئەوەی شیاوی و گونجاویی تەئویل کاتێکە کە رووالەتی دەق رێگە بەو مانایە نەدات، یەکەمین رووالەتێك بریتییە لە "بوونی زاتی"، گەر ئەمە جێگیر کرا ئەوا کۆی بوونەکانی تر[١] لە ئامێز دەگرێت، گەر بوونی زاتی جێگیر نەکرا ئەوا "بوونی بەرهەست"، گەر ئەمە جێگیر کرا ئەوە ئەوانەی دواتر لەئامێز دەگرێت[٢]، گەر "بوونی بەرهەست" جێگیر نەکرا ئەوا بوونی خەیاڵی یان ئەقڵی، گەر ئەو دوانەش جێگیر نەکران ئەوا بوونی "هاوشێوەی مەجازی"، رێگە پێدراو نییە لە پلەیەك لابدەی بۆ پلەیەکی خوارتر مەگەر بە بەڵگە و بورهانێکی زەرووری[٣]، ئەو کاتە جیاوازی دەگەڕێتەوە بۆ حەقیقەتی بەڵگە و بورهانەکان، حەنبەلی دەڵێت: هیچ بەڵگەیەك نییە نەرێی ئەوە بکات خودا تایبەتمەند بکرێت بە ئاراستەی لەسەربوون(**فوقیة**)[٤].

---

[١]– مەبەستی چوار شێوەکەی ترە لە بوون: بوونی بەرهەست و بوونی خەیاڵی و بوونی ئەقڵی و بوونی هاوشێوە.

[٢]– بوونی خەیاڵی و بوونی ئەقڵی و بوونی هاوشێوە.

[٣]– مەبەستی ئەوەیە ئاستی بوونەکان بەم جۆرەیە و نابێت لێی لابدەی: بوونی زاتی←بوونی بەرهەست←بوونی خەیاڵی←بوونی ئەقڵی←بوونی هاوشێوە، ناتوانی یەکسەر پەلاماری "بوونی بەرهەست" بدەیت، بەڵکو یەکەمجار سەرنج لە "بوونی زاتی" دەدرێت، ئەگەر نەبوو دەچیت بۆ "بوونی بەرهەست"، ئەگەر نەبوو دەچیت بۆ "بوونی خەیاڵی" ئیتر بەم جۆرە.

[٤]– ئاراستەکان شەشن: راست و چەپ، پێشەوە و دواوە، و سەرەوە و خوارەوە، حەنبەلییەکان پێیان گەر بوترێت: خودا لە کوێیە؟ دەتوانی لە وەڵامدا بڵێیت: خودا لەسەر عەرشەکەیەتی لە سەرو حەوت ئاسمانەکانەوە.

ئەشعەری دەڵێت: هیچ بەڵگەیەك لەسەر نەبینینی خودا بوونی نییە، وەك ئەوەی هەر یەکێکیان رازی بێت بەوەی نەیارەکەی باسی دەکات، بەڵام بەڵگەی نەیارەکەی بە بەڵگەیەکی گومانبڕ نازانێت، هەر چۆنێك بێت نابێت هەر دەستەیەك هەستێت بە تەکفیکردنی نەیارەکانی خۆی، بەوەی لە بەڵگەکەیدا بە هەڵەدا چووە، بەڵێ دەتوانی پێی بڵێت: "سەرلێشێواو" یان "بیدعەکەر"[١]، سەرلێشێواو: لەبەر ئەوەی لە دۆزینەوەی رێگەی دروست سەری لێ تێکچووە، بیدعەکەر: لەبەر ئەوەی قسەیەکی داهێناوە پێشینی صالح لێیان نەبیستراوە و دەریان نەبڕیوە، ئەوەی مەشهوورە لەلای پێشین ئەوەیە کە خودا لە بەهەشتدا دەبینرێت، کەوابوو قسەی ئەو کەسەی دەڵێ نابینرێت بیدعەیە، هەروەها راگەیاندنی تەئویلی بینین بیدعەیە، بەڵکو گەر بۆی دەرکەوت ئەو بینینە بریتییە لە بینینی دڵ ئەوا پێویستە ئاشکرای نەکات و باسی لەبارەوە نەکات، چونکە پێشین باسیان نەکردووە، بەڵام لەم شوێنەدا حەنبەلی دەڵێت: "جێگیرکردنی لەسەر(فوق) لەلای پێشینی صالح بەناوبانگە"[٢]، هیچ کام لە پێشین باسی ئەوەیان نەکردووە کە دروستکەری جیهان پەیوەست نییە بە جیهانەوە یاخود پەیوەستە بە جیهانەوە، لەناو جیهاندایە یان لە دەرەوەی جیهانە، یان باسی ئەوەیان نەکردووە کە شەش ئاراستەکە خاڵییە لە خودای موتەعال، دانە پاڵی لەسەر(فوق) هەروەك دانەپاڵی لەژێر(تحت) وایە، کەوابوو ئەمە قسەیەکی داهێنراوە(بیدعەیە)، چونکە بیدعە بریتییە لە داهێنانی وتەیەك کە لە پێشینەوە سەرچاوەی نەگرتبێت، لەم شوێنەدا بۆت رۆشن دەبێتەوە کە دوو مەقام بوونی هەیە:

یەکەمیان، مەقامی خەڵکی بە گشتی(خەڵکی رەشۆکی): راست و رەوان بۆ ئەم دەستەیە بریتییە لە شوێنکەوتنی مەزهەبی پێشین و دەستگرتنەوەی سەرلەبەر لە

---

[١]- لە ئەمڕۆدا گرفتەکە ئەوەیە لای هەندێکیان سەرلێشێواو"ضال"یان بیدعەچی"مبتدع" هاوتا کراوە لەگەڵ کافر و لە دیندەرچوو.

[٢]- تا ئێرە قسەی حەنبەلییەکانە.

گۆڕینی رووالەتی دەق، خۆلادان لە بیدعەی ئاشکراکردنی تەئویل کە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) قسەیان لەبارەوە نەکردووە، هەروەها کۆتاهێنان بە کردنەوەی دەروازەی پرسیار و دەمکوت کردن لە رۆچوون لە زانستی کەلام و باس و لێکۆڵینەوە و شوێنکەوتنی موتەشابیهات[1] لە قورئان و فەرموودەدا، وەك ریوایەت کراوە لە عومەرەوە -خوا لێی رازی بێت- کە کەسێك لە دوو ئایەتی رووالەت پێچەوانەوە پرسیاری لێ کرد، ئەویش بە دارعەساکەی دەستی کرد بە لێدانی، هەروەها لە مالیکەوە -رەحمەتی خودای لێ بێت- ریوایەت کراوە کاتێك پرسیاری **"الإستواء"**ی لێکرا فەرمووی: ئیستیوا زانراوە، ئیمان پێی واجبە، چۆنێتییەکەی نادیارە، پرسیارکردن دەربارەی بیدعەیە[2].

مەقامی دووەم: ئەم مەقامە مەقامی ئەو کەسانەیە بیروباوەڕی بە میراتگیراویان رووبەڕووی هەژان بووەتەوە، پێویستە باس و لێکۆڵینەی ئەوانە بە ئەندازەی پێویستی و زەرووڕەت بێت، هەروەها پێویستە بە بورهانی یەکلاکەرەوە دەستبەرداری رووالەتی دەق بن، پێویستیش ناکات هەندێکیان هەندێکی تریان تەکفیر بکەن بەوەی وادابنێت بەرانبەرەکەی بە هەڵەداچووە لەو شوێنانەدا کە باوەڕی وایە لای ئەو بەڵگە و بورهانە، ئەو کارە کارێکی ئاسان نییە و بە ئاسانیش مرۆڤ پەیی پێ نابات، با لە نێوانیاندا بەڵگە و بورهان یاسایەکی هەبێت هەمووان لەسەری تەبا بن و هەمووان دانی پیادا بنێن، چونکە گەر ئەوان تەبا نەبن لەسەر دروستیی میزان ئەوا بە کێشانە و پێوانەی ئەو میزانە جیاوازییەکان کۆتاییان پێ نایەت، لە کتێبی **"القسطاس المستقیم"**دا باسی پێنج میزانەکەمان کردووە، ئەو پێنج میزانە جیاوازی تیایاندا وێنا ناکرێت دوای

---

[1]- ئەو ئایەت و فەرموودانەی لە مانادا زیاتر لە روویەك هەڵدەگرن و پێویستە لەبەر رۆشنایی **"محکمات"**دا لێیان تێبگەین، ئەو کارەش بە کەسانێك دەکرێت خاوەنی زانست قووڵ و ورد بن.

[2]- ئیستیوا(**الإستواء**) سیفەتێکی فیعلی خودای موتەعالە، وشەی**"استوی"** لە زمانی عەرەبدا بە مانای**"کمل، تم"** هاتووە، وشەی**"الإستواء"** بە مانای**"العلو والإرتفاع والإعتدال"**هاتووە.

ئەوەی بە دروستیی لێیان تێگەیشتن، بەڵکو هەر کەس تێیان بگات دان بەوەدا دەنێت ئەو پێنج میزانە رێگەیەکە بۆ گەیشتنە یەقین و یەکلایی کردنەوەی جیاوازییەکان، ئەوانەی ئەو پێنج میزانەیان بەدەست هێناوە ویژدان و میانەگیری و پەردە لەسەر لادان و کۆتاهێنان بە جیاوازی لەلای سەرهەڵدەدەن، بەڵام سەرباری ئەوەش بوونی جیاوازی لە نێوانیان بەدوور نازانرێت، جا یان بەهۆی کەموکورتی تێگەیشتنیانەوە لە مەرجی تەواوی میزانەکان(پێنج میزانەکە)، یان بەهۆی گەڕانەوەیان بۆ جۆری تێڕوانین و سروشتیان، وەك ئەو کەسەی دوای ئەوەی بە تەواوی زانستی عەروزی هۆنراوە فێر دەبێت دەگەڕێتەوە بۆ چێژی شیعری، لەبەر قورسی پێوانەی یەك بە یەکی دێڕە هۆنراوەکان بە زانستی عەروز بۆیە بەدوور نازانرێت هەڵە بکات، یان بەهۆی جیاوازییان لە بەدەستهێنانی بڕی زانستەکاندا کە دەبنە پێشەکی بۆ بەڵگە و بورهانەکان، هەندێك لە زانستەکان کە ئوسوڵی بەڵگە و بورهانن ئەزموونی و تەواتوری[1] و شتی ترن، خەڵکیش لە ئەزموون و تەواتوردا جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە، لەلای یەکێك لەوانە زانستێك تەواتورە و لەلای یەکێکی تریان تەواتور نییە، یەکێکیان ئەزموونی لە زانستێکدا هەیە کە ئەویتریان نییەتی، یان بەهۆی تێکەڵبوونی پرسی وەهم بە پرسی ئەقڵ، یان بەهۆی تێکەڵبوونی زاراوەگەلێکی بەناوبانگ و باڵا بە زانستە سەرەتایی و زەرووریییەکان، وەك چۆن لە کتێبی "**محك النظر**"دا باسمان لەبارەوە کردووە، بەگشتی گەر ئەو ترازووانەیان بەدەستهێنا و بەجوانی لێی وردبوونەوە ئەوا لەو شوێنانەی کە رووبەڕووی هەڵە بوونەتەوە بە ئاسانی دەوەستن و رکەبەری واز لێ دەهێنن.

---

[1]– تەواتور: ئەو فەرموودەیە کە دەستەیەك ریوایەتیان کردووە ئەگەری کۆبوونەوەیان لەسەر درۆ بوونی نییە، جیل لە دوای جیل ریوایەتیان کردووە تا فەرموودەکە تۆمارکراوە.

بەشی حەوتەم: پەلەنەکردن لە تەکفیرکردن

هەندێ خەڵکی بە گومـانی زاڵ و بـەبێ بورهـانێکی یەکلاکـەرەوە دەسـت بـۆ تـەئویل دەبەن، هەر چۆنێك بێت نابێت ئەو کەسە تەکفیر بکرێـت، بـەڵکو لێـی ورد دەبنـەوە، گەر تەئویلەکەی لە بابەتێکدا بـوو گرێـدراو نـەبوو بـە ئوسـوڵی عەقیـدە و پایـەکانی ئایینەوە، ئەوا تەکفیر ناکرێت، نموونەی ئەمەش وەك قسەی هەندێك لە سۆفییەکان کە پێیان وایە: مەبەست بە بینینی ئەستێرە و مانگ و خۆر لەلایەن ئیبراهیمەوە و وتـنی ئەمە پەروەردگارمە(**هذا ربي**) رووالەتەکەی نییە[١]، بەڵکو ئەوانە(هەسارە و مـانگ و خۆری ناو سێ ئایەتەکـە) کۆمـەڵێك جەوهـەری نـورانیی فریشـتەیین و نورانییەکـەیان ئەقڵییە نەك بەرهەست، پلەی جۆراوجۆریشیان لە کەماڵـدا هەیـە، جیـاوازی نێوانیـان وەك جیاوازی نێوان هەسارە و مانگ و خۆرە، بەوە بەڵگە دەهێننەوە گوایـە ئیـبراهیم خەلیل(**علیه السلام**) مەزنترە لەوەی باوەڕی وابێت تەنێکی بەرجەستە خـودا بێـت تـا کـاتی ئـاوابوون و دیارنـەمانی، ئایـا گـەر ئـاوا نەبوونایـە، یـان گـەر ناپەسـەندی خواوەندێتی ئەوانەی بۆ دەرنەکوتبایە -لەو ڕێگەیەوە کە تەنێکی سنووردارن-دەیکردن بە خودای خۆی؟ دیسان بەڵگە دەهێنێتـەوە چـۆن دەبێـت یەکـەمین شـتێك بینیبـێتی هەسـارە بووبێـت لـە کاتێکـدا خـۆر ئاشـکراتر و روونـاکترە، خـۆر یەکـەمین تەنێکـە دەبینرێت، نەك هەسارە و مانگ؟ بەڵگـەش بـەوە دەهێنێتـەوە کـە خـودای موتـەعال

١- ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَآ أُحِبُّ ٱلْءَافِلِينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَءَا ٱلْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِى رَبِّى لَأَكُونَنَّ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَءَا ٱلشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّى هَٰذَآ أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّآ أَفَلَتْ قَالَ يَٰقَوْمِ إِنِّى بَرِىٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾﴾ الأنعام: ٧٦ - ٧٨.

دەفەرموێت ﴿ وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾ ﴾ **الأنعام: ٧٥**، پاش ئەم ئایەتە باس لە بینینی هەسارە و مانگ و خۆر دەکات، چۆن دەبێت ئیبراهیم وەهمی بۆ دروست ببێت دوای ئەوەی پەردەی مەلەکوتی ئاسمانەکان و زەوی بۆ لادرا؟ هەموو ئەم قسانە -کە سۆفییەکان دەیکەن- ئاماژەگەلێکی گومانئامێزن نەك بەڵگەی یەکلاکەرەوە.

ئەو قسەیەی کە دەڵێت ئیبراهیم **(علیه السلام)** مەزنترە لەوەی هەسارە و خۆر و مانگ بپەرستێت، وتراوە: کاتێك ئەو رووداوەی بەسەرهاتووە منداڵ بووە، بۆیە بەدوور نازانرێت ئاماژەی ئاوابوون بەبیردا هاتبێت بەر لە ئاماژەی بەرجەستەبوون[1]، بۆیە دەگونجێ پێغەمبەرێك بیرێکی وا بە زەینیدا گوزەری کردبێت، یەکەمجار بینینی هەسارەش بەدوور نازانرێت، چونکە ریوایەت کراوە کە لە منداڵیدا لە ئەشکەوتێکدا بەند کرابێت و شەو هاتبێتە دەرەوە و هەسارەی بینیبێت.

ئەو قسەیەش کە: بەر لەو ئایەتانەی باس لە بینینی هەسارە و مانگ و ئەستێرە دەکات ئەم ئایەتە بوونی هەیە ﴿ وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾ ﴾ الأنعام: ٧٥، دەگونجێ خودای موتەعال حاڵی کۆتایی ئیبراهیمی**(علیه السلام)** پێشخستبێت و باسی لەبارەوە کردبێت[2]، ئەوانەی حەقیقەتی

---

[1]– واتە یەکەمجار ئەوە بە بیریدا هاتبێت کە خودا دەبێ هیچ کات ئاوا نەبێت، نە ئەو بیرەی کە نابێت خودا جەستەی ماددی هەبێت.

[2]– واتە بە کورتی سەرئەنجامەکەی باس کردبێت ئەوجا بە سێ ئایەتەکەی پاش ئەو ئایەتە رووداوەکەی گێرابێتەوە)، ئەمانە و نموونەی ئەمانە هەموو گومانن(ئەمەش بە ویژدانی ئیمامی غەزالی لە گفتوگۆدا نیشان دەدات، کاتێك بیر و بۆچوونەکەی ئەوان و ئەوەی کە خۆی لەمەڕ ئەو رووداوە دەیخەنە روو هەموو بە گومان ناو دەبات و دەفەرموێ بەڵگە و بورهانی یەکلاکەرەوە نین، چونکە گەر"ئەمانە و نموونەی ئەمانە(**هذا و أمثالها**)" بۆچوونەکانی ئەویش نەگرێتەوە ئەوا بەڵگەکانی ئیمامی غەزالی بۆ دەموکوتکردنی سۆفییەکان -لەو بابەتەدا- هێز و پێزی لە قسەکانی ئەوان زیاتر نییە، چونکە ئەوان دەڵێن "لەوانەیە" و ئەمیش لە وەڵامیاندا دەڵێت"لەوانەیە".

بورهان و مەرجەکانی نازانن وا گومان دەبەن ئەو قسانە بریتی بن لە بورهان، ئەمە نموونەیەك لە جۆری تەئویلی ئەو دەستەیە، هەر بەو جۆرە عەسا و نەعلەکانی موسایان تەئویل کردووە لەو ئایەتانەی کە دەفەرمون﴿ **فَٱخۡلَعۡ نَعۡلَيۡكَ** ﴾طە: ١٢، هەروەها ئایەتی﴿ **وَأَلۡقِ مَا فِي يَمِينِكَ** ﴾ طه: ٦٩ ، لەوانەیە گومان لەم جۆرە شتانەدا کە پەیوەست نین بە بنچینەکانی باوەڕەوە خاوەنەکەی پێ تەکفیر نەکرێت و بە بیدعەکەر لێکنەدرێتەوە، بەڵێ لەوانەیە کردنەوەی ئەم دەرگایە و ئاشکراکردن و قسە لەبارەوە کردنی ببێتە هۆی تێکدانی دڵی خەڵکی نەزان و رەشۆکی، ئەو کاتە خاوەنەکەی بە بیدعەکەر لە قەڵەم دەدرێت، ئەوەش لە هەر شتێکدا کە پێشینی صاڵح باسیان لەبارەوە نەکردبێت، نزیك لەم جۆرە قسانە قسەی هەندێ لە دەستەی باتنییەکانە کە دەڵێن: گوێرەکەکەی "سامیری" دەبێ تەئویل بکرێت، چۆن دەبێ هەموو ئەو خەڵکە کەسێکی ژیر و هۆشمەندی تیانەبووبێت و بزانێت ئەوەی لە ئاڵتوون دروست دەکرێت نابێت خودا بێت، ئەم بۆچوونەش دیسان گومانە، چونکە بەدوور نازانرێت نەزانی دەستەیەك لە خەڵکی بگاتە جێگەیەك پەیکەری ئاڵتوون بە خودا بزانن، هەروەك ئەو خەڵکانەی بت دەپەرستن، هەر بەوەی دەگمەنە یەقین بەرهەم ناهێنێت.

ئەوەش کە لەم جۆرەیە و پەیوەستە بە بنچینە گرنگەکانی باوەڕەوە هەر کەس رووالەتی دەقەکە بگۆڕێت بەبێ بورهانێکی یەکلاکەرەوە ئەوا پێویستە ئەو کەسە تەکفیر بکرێت، وەك ئەوانەی بە گومان و وەهم و بەدوورزانین ئینکاری حەشری جەستەی مرۆڤ دەکەن[1]، یان ئینکاری سزای جەستەیی و بەرهەست دەکەن لە دوارۆژدا، بەبێ ئەوەی بورهانێکی یەکلاکەرەوەیان لابێت، ئەوانە بێ هیچ دوودڵییەك دەبێت تەکفیر بکرێن، چونکە هیچ بورهانێك بوونی نییە بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی رۆح

---

[1]– پێیان وایە تەنها رۆحی مرۆڤ دادگایی دەکرێت نەك جەستەی.

ناگەڕێتەوە بۆ ناو جەستە، باسی ئەو بۆچوونە زیانی گەورە بە ئایین دەگەیەنێت، هەر کەس ئەو جۆرە قسانە بە دەمیدا هات واجبە تەکفیر بکرێت، ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە مەزهەبی زۆرینەی فەیلەسوفەکانە[١]، هەر بەو جۆرە پێویستە تەکفیری ئەوانە بکرێت لە فەیلەسوفان کە دەڵێن: خودا تەنها زانستی بە خۆی هەیە، و تەنها زانستی بە گشت(کلیات)ە، بەڵام ئەو کارانەی کە بەشەکی(**جزئي**)ن و وابەستەی کەس و شتەکانن خودا زانستی پێیان نییە، چونکە ئەو قسەیان بێ هیچ دوودڵییەك بەدرۆزانینی پێغەمبەری خودایە(ﷺ)، ئەو قسانە یەکێك لەو ئاستانە نین لە پێنج ئاستەکەی تەئویل کە پێشتر ئاماژەمان پێدا، بەڵگەی قورئان و فەرموودە بۆ تێگەیاندنمان لە حەشری جەستەکان و هەروەها بەڵگەی قورئان و فەرموودە بۆ تێگەیاندنمان لەوەی زانستی خودا وابەستەی هەرچی شتێکە بەسەر کەسەکاندا گوزەر دەکات لە ئاستێکدایە جێگەی تەئویل نییە، ئەوان(فەلاسفە) بۆخۆیان دان بەوەدا دەنێن کە ئایەتەکان جێگەی تەئویل نیین، بەڵام دەڵێن: "لەبەر ئەوەی چاکبوونی مرۆڤ بەو جۆرەیە کە باوەڕیان وابێت خودا جەستەیان زیندوو دەکاتەوە -ئەمەش بەهۆی کەموکورتی ئەقڵیانەوە بۆ تێگەیشتن لە زیندووبوونەوەی ئەقڵی- بۆیە چاکبوونی ئەوان لەو ڕێگەیەوەیە کە باوەڕیان وابێت خودا زانایە بە هەموو ئەو شتانەی بەسەریاندا گوزەر دەکات و چاودێرە لەسەریان، تاکو ئەم هەست و بیروباوەڕە حەز و ترس(**رغبة و رهبة**)یان لە دڵدا دروست بکات، مۆڵەت بە پێغەمبەر (ﷺ) دراوە بە ڕێگەیەك تێیان بگەیەنێت، ئەو کەسەی دەیەوێت کەسێك چاك بکات -هەرچی بڵێت- بە درۆزن تەماشا ناکرێت، پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی چاکەی خەڵکی تێدا بێت فەرموویەتی، با بەو جۆرەش نەبێت کە ئەو فەرموویەتی"[٢]، ئەم قسەیە سەرلەبەر پووچ و بێبنەمایە،

---

[١]- واتە زۆرینەی فەلاسفە بۆچوونیان وایە کە تەنها ڕۆحە لەو دونیایەدا سزا و پاداشت وەردەگرێت، نەك ئەم جەستە فانییە.

[٢]- تا ئەم جێگەیە قسەی فەیلەسوفانە.

چونکە بە ئاشکرا بەدرۆزانینی پێغەمبەری تێدایە، پاشان بیانوویەکی دۆزیوەتەوە گوایە پێغەمبەر (ﷺ) درۆی نەکردووە، پێویستە مەقامی پێغەمبەرایەتی لەو کارە نزمە بەدووربگیرێت، چاکبوونی خەڵکی لە صدقدایە و هەر بە صدقیش مرۆڤ بێنیاز دەبێت لە درۆ، ئەمە یەکەمین پلەی زەندەقەیە، پلەیەکە لە نێوان موعتەزیلەبوون و زەندەقەی رەهادا، موعتەزیلەکان مەنهەجی خۆیان لە مەنهەجی فەلاسیفە نزیك دەکەنەوە جگە لە تەنها یەك کار، ئەوەش ئەوەیە کەسی موعتەزیلی درۆکردن بە دەم پێغەمبەری خوداوە -بەم جۆرە بیانووانە- بە پەسەند نابینێت، بەڵکو زاهیر تەئویل دەکات با بە بەڵگە و بورهانیش دژی ئەوەی بۆ دەرکەوتبێت، بەڵام کەسی فەلسەفی هەر بەوەوە ناوەستێت رواڵەتی دەق و زاهیر بەجێبهێڵێت لەو مەیدانانەی تەئویل قبووڵ دەکات دوور یان نزیك، زەندەقەی رەهاش: ئەوەیە کە بنچینەی زیندووبوونەوەی ئەقڵی و بەرهەست نەرێ بکات، هەر بەو جۆرە سەرلەبەر دروستکەرێکی زانا بۆ جیهان نەرێ بکات.

جێگیر کردنی زیندووبوونەوە بە جۆرێکی ئەقڵی لەگەڵ نەرێکردنی ئازار و چێژی جەستەیی، هەروەها جێگیرکردنی بوونی دروستکەر لەگەڵ نەرێ کردنی زانستی ئەو دروستکەرە بە وردەکارییەکان بریتییە لە زەندەقەیەکی سنووردار بە جۆرێك لە داننان بە راستێتی پێغەمبەران(**علیهم السلام**) ئەمانە -خودا باشتر دەزانێت- وەك ئەوەی لە رووی گومانەوە دەردەکەوێت ئەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) دەیانگرێتەوە کە دەفەرموێت((ئوممەتەکەی من بۆ حەفتا و ئەوەندە دەستە دابەش دەبن، هەموویان لە ئاگردان جگە لە زەندیقەکان))[1]، ئەم زەندیقانە دەستەیەکن لەو دەستانە، دەقی فەرموودەکە لە هەندێ ریوایەتدا بەو جۆرەیە، رواڵەتی فەرموودەکە ئاماژە بەوە

[1]- "**الحافظ السیوطي**"لە کتێبی"**الآلیء المصنوعة**"دا لەسەر ئەم فەرموودەیە دەفەرموێت: لە چەندین فەرموودەی دانراو دروستکراوە.

دەکات کە پێغەمبەر (ﷺ) مەبەستی زەندیقەکانی ئوممەتی خۆی بووە، کاتێك دەفەرموێت((ئوممەتەکەم دابەش دەبێت)) هەر کەس دان بە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەردا(ﷺ) نەنێت لە ئوممەتی پێغەمبەر نییە، ئەوانەش ئەسڵی زیندووبوونەوە و بەدیهێنەر نەریٰ دەکەن دانیان بە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەردا نەناوە، چونکە باوەڕیان وایە مردن تیاچوونێکی رەهایە، جیهانیش لە دێر زەمانەوە هەر بووە و بە خۆیەوە راوەستاوە و پێویستی بە بەدیهێنەر نییە، ئەوانە باوەڕیان بە خودا و رۆژی دوایی نییە، پێغەمبەران(**علیهم السلام**) دەدەنە پاڵ درۆ و فریودان، ئەوانە ناتوانرێت لە ئوممەتی ئیسلام سەرژمێر بکرێن، بۆیە مانایەك بۆ زەندیقی ئەو دەستەیەی ئوممەت نامێنێتەوە جگە لەوەی باسمان لەبارەوە کرد.

بەشی هەشتەم: درێژەی ئەوەی پێی کافر دەکرێت و ئەوەی پێی کافر ناکرێت

بزانە، باسکردنی ئەوەی کەسێکی پێ کافر دەبێت و ئەوەی پێی کافر نابێت پێویستی بە باسی دوورودرێژە و دەبێت قسە و بۆچوونی هەموو مەزهەبەکان بهێنی، شوبهە و دەلیلی هەر لایەك بخەیە روو، رووی دوورییەکەی لە زاهیر و رووی تەئویلی هەر یەکەیان باس لێوە بکەیت، ئەمەش پێویستی بە نووسینی چەندین بەرگ لە کتێب هەیە، و کاتەکانی منیش بەشی هەموو ئەم باس و خستنەرووانە ناکات، بۆیە لێرەدا بە وەسێت و قانونێك رازی ببە.

وەسێتەکە: زمانی خۆت بگرە لە تەکفیرکردنی هەموو ئەوانەی روویان لە قیبلەیە و شایەتی **"لا إله إلا الله محمد رسول الله"** دەدەن و شایەتمانەکەی خۆیان بە قسە و کردار هەڵناوەشێننەوە، هەڵوەشاندنەوەی شایەتمان ئەوەیە لە حەقی پێغەمبەر (ﷺ)دا درۆ بە رەوا بزانێت بە پاساوێك یان بەبێ پاساو، چونکە تەکفیرکردن مەترسی تێدایە، بەڵام بێدەنگ بوون مەترسی تێدا نییە.

قانونەکەش: ئەوەیە کە بزانی نەزەریات[1] دوو بەشە: بەشێکی پەیوەستە بە بنچینەکانی باوەڕە، بەشێکیش پەیوەستە بە لقەکانەوە، بنچینەکانی باوەڕ سیانن: ئیمان بە خودا و ئیمان بە پێغەمبەران و ئیمان رۆژی دوایی، جگە لەم سێ بنچینەیە بەشەکانی تری باوەڕ لقن، بزانە تەکفیر لە لقەکاندا بوونی نییە جگە لە یەك بابەت،

[1]- لێرەدا مانای "نەزەریات" بریتییە لە بیر و باوەڕ و بۆچوونی جۆراوجۆر.

ئەوەش ئەوەیە ئەسڵێکی ئاینیی کە بە تەواتور لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەرگیراوە ئینکار بکات، بەڵام لە هەندێکیاندا هەڵە و تێکەوتن سەریهەڵداوە وەك لە بابەتە فیقهییەکاندا، لە هەندێکی تریاندا بیدعە داهێنراوە وەك ئەو هەڵانەی پەیوەستن بە ئیمامەت و دۆخی هاوەڵانی پێغەمبەرەوە -خوایان لێ رازی بێت-.

بزانە هەڵە و تێکەوتن لە بابەتی ئیمامەت و دیاریکردنی ئیمام و مەرجەکانی و ئەوەی پەیوەستە پێیەوە تەکفیر هەڵناگرێت، ئیبن کەیسان[1] ئەسڵی پێویستبوونی ئیمامەتی ئینکار کردووە و پێویست بە تەکفیرکردنیش ناکات، ئەو لاناکاتەوە بەلای دەستەیەکدا ئەمری ئیمامەتیان مەزن کردووە و ئیمان بە ئیمامیان بردووەتە ئاستی ئیمان بە خودا و بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ)، هەروەها لا بەلای نەیارەکانی ئەوانەدا ناکاتەوە کە تەنها بە هۆی مەزهەبەکەیانەوە تەکفیری ئیمامییەکان دەکەن، هەردوو لاکە(هەردوو دەستەکە) زیادەڕەوییە، چونکە لە هیچ کام لەو دوو قسەیەدا[2] بەدرۆزانینی پێغەمبەری (ﷺ) تێدا نییە، لە هەر شوێنێك بەدرۆزانین بوونی هەبوو تەکفیر بوونی هەیە، با لە لقەکانیشدا بێت، گەر کەسێك بڵێت: "ئەو خانەیەی کە لە مەککەیە ئەو کەعبەیە نییە خودا فەرمانی حەج کردنی داوە" ئەمە بریتییە لە کوفر، چونکە بە متەواتیری لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) پێچەوانەی ئەو قسەیە جێگیر بووە، گەر کەسێك ئەو شایەتییەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ خانەی کەعبەی داوە ئینکار بکات و بڵێت پێغەمبەر (ﷺ) شتی وای نەفەرمووە ئینکارکردنەکە سوودی پێ ناگەیەنێت، چونکە بەبێ هیچ گومانێك دەزانرێت ئەو کەسە لە ئینکارکردنەکەیدا لاساری دەکات، مەگەر کەسەکە تازە موسڵمان بوویێت و ئاگاهی لە ئیسلام زۆر کەم بێت و ئەو

---

[1]– ئیبن کەیسان: ئەبولحەسەن محمدی کوڕی ئەحمەدی کەیسان لە نەحوزانەکانی سەدەی سێی کۆچییە، ساڵی ٢٩٩ھ یان ٣٢٠ھ کۆچی دوایی کردووە.

[2]– واجبوون و واجب نەبوونی ئیمامەت.

حەقیقەتە لەلای ئەو نەبووبێت بە موتەواتیر، هەر بەو جۆرەی ئەوانەی عائشە دەدەنە پاڵ فاحشە لە کاتێکدا بەرائەتی لە قورئاندا دابەزیوە، ئەو کەسە بە وتنی قسەیەکی لەو جۆرە کافر دەبێت، چونکە ئەمانە و نموونەی ئەمانە تەنها لە ڕێگەی بەدرۆزانینی پێغەمبەرەوە دێنە دی، یان دەبێت ئینکاری تەواتور بکات، تەواتوریش مرۆڤ بە زمان ئینکاری دەکات، بەڵام ناتوانێ بە دڵ پشتگوێی بخات، بەڵێ گەر ئینکاری شتێك بکات کە بە فەرموودەی ئاحاد[1] سەلمێنرا بێت کوفر نادرێتە پاڵی، گەر ئینکاری ئەوە بکات کە بە ئیجماع جێگیر بووە ئەمەیان دەبێ لێی ورد ببینەوە، چونکە زانینی ئەوەی کە ئیجماع بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە هەندێ لێڵی و تەمومژی تێدایە، ئەوانەی زانان بە زانستی ئوسوڵی فیقھ دەیزانن، "**النظام**" ئینکاری ئەوەی کردووە کە ئیجماع هەر لە بنچینەدا حوجەت بێت، بۆیە ئیجماع بۆخۆی جێگەی ناکۆکییە و جیاوازی لەسەرە، ئەمە بریتییە لە حوکمی هەموو لقەکان.

حوکمی سێ بنچینەکەی ئیمانیش: هەر شتێك لە خودی خۆیدا تەئویل هەڵنەگرێت و ریوایەتەکەی موتواتیر بێت و وێنای ئەوە نەکرێت بورهانێك دژ بەوە ڕاست ببێتەوە، پێچوانەبوون لەگەڵ ئەمەدا بەدرۆزانینێکی رووتە، نموونەکەی ئەوەیە کە دەربارەی "زیندووکردنەوەی جەستە و ئابڵۆقەی زانستی خودا بە هەموو شتێك" ئاماژەمان پێکردن، ئەوەش کە ئەگەری تەئویلی بە شێوەیەکی دوور تێدایە سەرنجی بەڵگە و بورهانەکەی دەدەین، گەر یەکلاکەرەوە بوو ئەوا وتنی ئەو حەقیقەتە واجب دەبێت، بەڵام گەر لە ئاشکراکردنیدا زیانی بە خەڵکی نەزان و رەشۆکی دەگەیاند ئەمەش بەهۆی کەموکورتی تێگەیشتنیانەوە ئەوا ئاشکراکردنی بیدعەیە، گەر بورهانی یەکلاکەرەوەی بەدەستەوە نەبوو بەڵکو تەنها گومانێکی زاڵ بوو لەگەڵ ئەوەشدا زیانی

---

[1] - فەرموودەی ئاحاد جۆرێکە لە فەرموودە کە لە بەهێزی و دروستیدا لە خوار متەواتیرەوەیە.

به ئـایین نەدەگەیانـد وەك نـەرێكردنی بینـینی خـودا لەلایـەن موعتەزیلـەوە ئەمـەش بیدعەیە، بەڵام كوفر نییه.

گەر ئاشكراكردنی ئەو بۆچـوونە زیـانی ئـایینیی لێـوە پەیـدا دەبـوو ئەمـەیان جێگـەی ئیجتیهاد و تێڕامانە، ئەگەری هەیە كافر بكرێت و ئەگەریش هەیە نـەكرێت، نموونـەی ئەم جۆرە ئەوەیە كە هەندێ لـە سـۆفییەكان بانگەشـەی بـۆ دەكـەن گوایـە گەیشـتۆتە حاڵەتێك لە نزیكبوونەوە لە خودا نوێژیان لەسەر هـەڵگیراوە و خواردنـەوەی شـەراب و یاخیبوون و خواردنی ماڵی سوڵتانی بۆ حەڵاڵ كردوون، ئەم كەسە هیچ گومانێك نییـە لە واجبوونی كوشتنیدا، هەرچەند لە حوكمی مانەوەی هەتاهەتایی لـە ئـاگردا قسـەی جیاواز هەیە، كوشتنی ئەم جۆرە كەسانە لە كوشتنی سەد كافر باشترە، چونكە زیـانی ئەم كەسە بۆ دین گەورەترە لە زیانی كوفر، ئەم كەسە دەرگایەك لە بەرەڵایی دەكاتەوە كە داناخرێت، زیانی ئەم كەسە لەسەرو زیانی ئەو كەسەوەیە كە بە رەهایی باوەڕی بـە بەرەڵایی هەیە، ئەو كەسە نابێ بهێڵرێت كەسانێك گوێی بۆ بگرن، ئەمەش بـە هـۆی ئاشكراكردنی كوفرەكەیەوە.

بـەڵام ئەمەیان(سـۆفییەكە) شـەرع بـە شـەرع دەڕوخێنێـت، وا گومـان دەبـات هـیچ تـاوانێكی نـەكردووە و تـەنها حـوكمێكی گشـتی تایبـەت كـردووە[١]، چـونكە كـۆی تەكلیفی گشتی بۆ خۆی تایبەت كردووە و پێیوایـە حـوكمی ئـەو كەسـانەی دەكەونـە خوار ئەوەوە لە ئەو جیاوازن، لەوانەیە بابای سۆفی پێی وابێت تێكەڵ بوون بە دونیـا و ئەنجامدانی گوناه تەنها بە رووالەت ئەنجامیان دەدات و ناوەوەی بەرییە لەو تاوانانـە، ئەمەش سەردەكێشێت بۆ ئەوەی هەر فاسقێك راستبێتەوە و هـەمان بانگەشـەی ئـەو

١- حوكمی گشتی ئەوەیە كە خودا فەرمانی بە نوێژكردن كردووە و لەسەر دانـە دانـەی بـاوەڕداران واجـبی كـردووە، بابای سۆفی دێت و دەڵێت: ئەم حوكمە گشتییە بۆ من تایبەت كراوەتەوە و من ناگرێتەوە.

بکات، ئەو کات پایەکانی ئایین لەبەر یەکتر هەڵبوەشێن، نابێ وا گومان ببرێت کە تەکفیر و نەرێی تەکفیر لە هەموو مەقامێکدا پێویستە یەکلاکەرەوە بن، بەڵکو تەکفیر حوکمێکی شەرعییە، دەگەڕێتەوە بۆ ئیباحەی ماڵ و رشتنی خوێن و حوکمی مانەوەی هەتاهەتایی لە ئاگردا، دەست بۆ بردنی هەر وەك دەست بۆ بردنی حوکمەکانی تری شەرع وایە، هەندێك جار بە یەقین پەی پێ دەبرێت و هەندێ جار بە گومانی زاڵ و هەندێ جاریش دڵەڕاوکێ بوونی هەیە، هەر کات دڵەڕوکێی تێدا پەیدا بوو وەستان لە تەکفیر لەپێشترە، ئەوانەی زوو پەلاماری تەکفیر دەدەن کەسانێکن سروشتی نەزانی زاڵ بووە بە سەریاندا، لێرەدا دەبێت هۆشداری بدەین دەربارەی رێسایەکی تر، ئەوەش: کەسی سەرپێچیکەر لەوانەیە سەرپێچی لە دەقێکی موتەواتیر بکات و پێیوابێت دەقەکە جێگەی تەئویلە، بەڵام بە هیچ جۆرێك یاساکانی زمانەوانی دوور و نزیك تەئویلەکەی ئەو کەسە قبووڵ ناکەن، ئەمە بریتییە لە کوفر، و خاوەنەکەی درۆزنە با بانگەشەی ئەوەش بکات کە دەقەکە تەئویل کراوە.

نموونەی ئەمە بریتییە لەو قسانەی کە لە هەندێ لە باتنییەکان بیستوومە: ئەوان دەڵێن خودای موتەعال تاك و تەنهایە واتە تاك و تەنهایی دەبەخشێت و دەخولقێنێت، هەروەها خودا زانایە بەو مانایەی خودا زانست دەبەخشێت و دروستی دەکات، خودا بوونی هەیە بەو مانایەی بوون بە غەیری خۆی دەدات، بەڵام پێمان وابێت خودا تەنها لە خودی خۆیدا تاکوتەنهایە و بوونی هەیە و زانایە و بەم سیفەتانە رازاوەتەوە، ئەمەیان نەخێر[1]، ئەو بۆچوونەی باتنییەکانیش کوفرێکی ئاشکرایە، چونکە لێکدانەوەی مانای تاکوتەنهایی بەوەی خودا تاکوتەنهایی خولقاندووە لە هیچ

---

[1]– لای ئیمامی غەزالی هەردوو بۆچوونەکە ناڕاستە، ئەوەی باتنییەکان دەیڵێن و ئەم قسەیەش کە خودا تەنها لەناو خۆیدا زانایە و تاکوتەنهایە، و ئاگاهی بە دەرەوەی خۆی نییە.

ڕێگەیەکەوە ناچێتەوە سەر تەئویل و زمانی عەرەب شان ناداتە ژێر ئەو مانایە، گەر خودای دروستکەر تاکو تەنها بێت لەبەر ئەوەی تاکو تەنهای دروست کردووە کەوابوو دەبێت پێشی بوترێت سێ و چوار، چونکە ژمارەکانی دروست کردووە، نموونەی ئەم جۆرە قسانە بەدرۆزانینە، بەڵام بە تەئویل دەریدەبڕن.

بەشی نۆیەم: ئەوەی تەکفیر وابەستەی دەبێت

لەم دابەش کردنەوە ئەوە حاڵی بووی تێڕامان لە تەکفیر بە چەند شتێکەوە وابەستەیە:
یەکەم: دەقی شەرعی کە لە رووالەت لایدەدەی، ئایا تەئویل قبوولْ دەکات یان نە؟ گەر قبوولّی بکات ئایا تەئویلەکە نزیکە یان دوورە؟ زانین و ناسینی ئەوەی تەئویل قبوولْ دەکات و ئەوەی قبوولّی ناکات کارێکی ئاسان نییە، بەڵکو تەنها کەسێکی زیرەك و لێوەشاوە و شارەزا لە زمان و زانا بە بنچینەی زمانەوانی دەتوانێت بەو کارە هەستێت، پاشان ئەو کەسە دەبێ بەئاگا بێت لە عادەتی زمانی عەرەب لە مەیدانی بەکارهێنانی خواستن(**الإستعارة**) و تێپەڕاندنی زمان و مەنهەجی زمان و جۆرەکانی پەند و نموونە.
دووەم: لە دەقێکی رووالەت وازلێهێنراودا، ئایا ئەو دەقە متەواتیرە یان ئاحاد یان بە ئیجماع جێگیر بووە؟ کاتێك بە تەواتور جێگیر بوو، ئایا دەقەکە لەسەر مەرجی تەواتورە یان نە؟ لەوانەیە کەسێك بە متەواتیری بزانێت، سنوور و رادەی تەواتوریش هیچ گومانێك هەڵناگرێت، وەك زانست بە بوونی پێغەمبەران، هەروەها بوونی ئەو بەلاّ و سزا بەناوبانگانەی گەلانی پێشووی گرتۆتەوە، و شتانی تریش، هەموو ئەوانە لە سەردەمە جیاجیاکاندا بە متەواتیری هاتوون تا سەردەمی هاتنی پێغەمبەر(ﷺ)، وێنا ناکرێت لە یەکێك لە سەردەمەکاندا ژمارەی تەواتورەکە کەمی کردبێت، مەرجی تەواتور ئەوەیە لە هەموو جیلەکاندا ژمارەی تەواتور کەمی نەکردبێت و بۆ چەند کەسێك دابەزی بێت، وەك لە گواستنەوەی قورئاندا هاتووە، بەلاّم لە شتانی تردا جگە لە قورئان پەیبردن پێی زۆر ناڕوون و دەگمەن دەبێت، تەنها ئەوانە پەیی پێ دەبەن کە

لێکۆڵەرن لە کتێبەکانی مێـژوو و رووداوەکـانی سـەردەمانی پێشـوو و سەرچـاوەکانی کتـێبی فـەرمـوودە و ژیـانی پیـاوان و مـەرام لـە گواسـتنەوەی وتارەکانیـان، ژمـارەی تەواتور لە هەر سەردەمێکدا دەبینرێتەوە، زانستی بەو تەواتورە بەدەست نایـەت گـەر بزانرێت ئەو دەستە گەورەیە پەیوەندییەکی رێکەوتن لە نێوانیانـدا هەیـە، بـە تایبـەت دوای پەیدابوونی دەمارگیری لە نێوان شـوێنکەوتووانی مەزهەبەکانـدا، بۆیـە دەبـینی رافیزەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن دەقیان بە دەستەوەیە لەسەر ئیمامەتی عەلی کـوڕی ئەبی تالب-خوا لێـی رازی بێـت- بـەهۆی تـەواتوری ئـەوە لـەلای ئـەوان و تـەواتوری پێچەوانەی ئەوە لای نەیارەکانیان-لە زۆر بابەتدا- کەوابوو تەواتورەکەیان وەرناگیرێـت و مەرجی تەواتوری تێدا نییە، ئەمەش بە هۆی تونـدی رێکـەوتنی رافیزەکـان لەسـەر ساغ کردنەوە و شوێنکەوتنی درۆکانیان.

پەیبردن بەوەی دەدرێتە پـاڵ ئیجمـاع و نـاوی ئیجمـاعی لـێ دەنرێـت تەمومـژاویترین بابەتێکە، مەرجەکەی ئەوەیە ئەهلی حەل و عەقـد لـە شـوێنێکدا کۆببنـەوە و لەسـەر یەك بابەت کۆدەنگیان هەبێت و هەر هەموو لەسـەر یـەك قسـەی ئاشـکرا کۆببنـەوە، پاشان دەستەیەك لە خەڵکی جارێك لەسەری بەردەوام بن، تا مردنی کۆتا نەفەریان لەو سەردەمەدا، یان ئیمام بە نامە کەسەکانی ئەهلی حەل و عەقد لە وڵاتـە جیاجیاکانـدا ئاگادار بکاتەوە، فتواکانیان لە یـەك کاتـدا کۆبکاتـەوە بـە جۆرێـك قسـەکانیان هـەر هەموو لەگەڵ یەکتر بە شێوەیەکی روون و ئاشکرا تەبا بن، ئەمـەش بـۆ ئـەوەی رێگـە بگیرێـت لـە پاشـگەزبوونەوە لـە فتواکـەیان و پێچـەوانە هەڵوێسـت وەرگـرتن، پاشـان تەماشا بکە ئایا ئەو کەسەی فتواکەی داوە لەگەڵ ئیجماع پێچەوانە دەوەستێتەوە یان نە، ئەگەر پێچەوانە وەستایەوە بەو کارەی کافر دەکرێت؟ هەندێ کەس پێیان وایە ئەو کەسە کافر ناکرێت و دەڵێن: گـەر لـەو کاتـەدا دروسـت بێـت جیاوازییـان لـە نێوانـدا هەبێت و کۆدەنگییەکەیان نیشانەی تەبابوون و رێکەوتن بێت، ئـەوا لـە دوای ئـەوەش

ڕێگە ناگیرێت لە هیچ کەس لەوانە بۆچوونی پێچەوانەی هەبێت، ئەمەش دیسان لە ئیجماعدا کارێکی لێڵ و ناڕوونە.

سێیەم: سەرنجدان لەوەی ئایا خاوەن قسەکە هەواڵەکەی لەلا متەواتیرە، یان ئایا بە زمانی ئیجماعە؟ چونکە ئەوانەی دوای ئەوان[١] لەدایك دەبن کارەکان لە لایان متەواتیر نیین، هەر بەو جۆرە بابەتی ئیجماع لە لایان لە بابەتی جیاوازی جیاناکرێتەوە، هەموو ئەوانە کەم کەم پەی پێ دەبرێن، ئەو کاروبارانە لە خوێندنەوەی کتێبی دانراو لەسەر جیاوازی و ئیجماعی پێشین دەزانرێن و پەییان پێ دەبرێت، پاشان بە خوێندنەوەی کتێبێك و دوو کتێب زانست لەو مەیدانەدا بەدەست نایەت، چونکە بەو یەك دوو کتێبە ئیجماع بەدەست نایەت، ئەبوبەکری فارسی-ڕەحمەتی خوای لێ بێت- کتێبێکی لەسەر بابەتی ئیجماع داناوە، زانایان هەندێکی بە ناپەسەند دەزانن و لە هەندێکیشدا پێچەوانەی وەستاونەتەوە، گەر کەسێك سەرپێچی ئیجماع بکات و هەواڵی تەواتوریشی بۆ جێگیر نەبووبێت ئەو کەسە نەزان و هەڵەکارە، بەڵام بە درۆزان(**مکذب**)[٢] لە قەڵەم نادرێت، بۆیە ناتوانرێت تەکفیر بکرێت، سەرقاڵبوون بە زانینی ڕاستکردنەوە (یان زانینی تەحقیقەوە) لەم بابەتەدا کارێکی ئاسان نییە.

چوارەم: سەرنجدان لە بەڵگەکەی کە هاندانی سەرپێچی کردنی ڕواڵەتی دەقی تێدایە، ئایا بەڵگەکەی لەسەر مەرجی بورهانە، یان نە؟ باسکردنی زانینی مەرجی بورهان چەندین بەرگ لە کتێب دەبات، ئەوەی لە کتێبی **"القسطاس المستقیم"** و کتێبی**"محك النظر"**دا باسمان کردووە نموونەیەکن لەوە، زۆرینەی فەقیهەکانی ئەم سەردەمە دەستەوسانن لە تێگەیشتنی تێروتەواوی مەرجەکانی بورهان، زانینی ئەمە زۆر پێویستە، کاتێك بورهان یەکلاکەرەوە بوو ڕێگە بە تەئویل دەدرێت با دووریش

---

[١]– مەبەست لە "ئەوان" ئەو کەسانەن لە جیلی یەکەمدا هەواڵەکان لە لایان متەواتیر بووە.

[٢]– ئەو کەسەی پێغەمبەر (ﷺ) بەدرۆ دەزانێت.

بێت[١]، گەر یەکلاکەرەوە نەبوو تەنها بە تەئویلێکی نزیکی سەردەرکەر لە تێگەیشتنێکی دروست رێگە دەدرێت.

پێنجەم: سەرنجدان لەوەی ئایا باسکردنی ئەو قسەیە زیان بە ئایین دەگەیەنێت یان نە؟ ئەو قسانەی زیانیان بۆ ئایین نییە کارەکەیان ئاسانترە، با قسەکەش خراپ و پووچی ئاشکرا بێت، وەك قسەی ئیمامییە چاوەڕوانەکان کە دەڵێن: ئیمام لە ژێر زەمینێکدا خۆی حەشارداوە و چاوەڕوانی هاتنە دەرەوەیە، ئەمە بەئاشکرا قسەیەکی زۆر خراپ و درۆ و پووچە، بەڵام زیانی تێدا نییە بۆ سەر ئایین، بەڵکو تەنها زیانەکەی بۆ کەسە گەمژانە دەگەڕێتەوە کە باوەڕیان بەو جۆرەیە، چونکە بەیانی هەموو رۆژێك لە شارەکەی خۆی دێتە دەرەوە بۆ پێشوازی ئیمام و ئێوارە بە بێهیواییەوە بۆ ماڵەوە دەگەڕێتەوە[٢]، ئەمە نموونەیەکە و مەبەست پێی ئەوەیە نابێت بە هەموو ورێنەیەك خەڵکی کافر بکرێت، با بە ئاشکراش قسەکەی پووچ و بێبنەما بێت، گەر لەوە حاڵی بوویت کە سەرنجدان لە تەکفیر لەسەر هەموو ئەو وتارانە وەستاوە کە تەنها کەسە باڵاکان دەتوانن بەدەستی بهێنن، ئەوا لەوە تێدەگەی کە ئەوانەی پەنا بۆ تەکفیر دەبەن بەهۆی سەرپێچی لە مەزهەبی ئەشعەری یان هەر مەزهەبێکی تر کەسانێکی نەزان و سەرکەشن، چۆن کەسی فەقیە دەتوانێت تەنها بە فیقهەکەی لەم کۆسپە مەزنە حاڵی ببێت، لە کام پانتایی فیقهدا ئەم جۆرە

---

[١]– واتە کاتێك بە بەڵگەی حاشاهەڵنەگر و یەکلاکەرەوە سەلمێنرا کە مەبەست لەم دەقە لە رووالەتەکەیدا نییە، بەڵکو گەر بە رووالەت مانای دەقەکەمان لێکدایەوە رووبەڕووی چەندین هەڵە دەبینەوە و دژایەتی لەگەڵ کۆمەڵێك دەقی رۆشن و متەواتیردا پەیدا دەکات، ئەوا لەو بارەدا پێویستە دەقەکە تەئویل بکرێت.

[٢]– دیارە لەو سەردەمەدا خەڵکانێك هەبوون بۆ پێشوازی لە ئیمام مەهدی بەیانی لە شارەکەیان چوونەتە دەرەوە و ئێوارە بە دەستی بەتاڵ گەڕاونەتەوە، دیسان بەیانی چوونەتەوە سەر چاوەڕوانی خۆیان، چونکە پێیان وابووە هاتنی ئیمام مەهدی زۆر نزیکە، بەڵام ئەوە نزیکی نۆسەد ساڵ بەسەر قسەکەی غەزالیدا تێپەڕیوە و ئەو خەڵکە هەر چاوەڕوانن.

زانستانە دەبینێتەوە، هەرکات فەقیهێکت بینی -کە شمەکەکەی تەنها بریتی بوو لە فیقە- لەناو تەکفیرکردن و گومڕاکردندا ڕۆدەچوو پشتی تێبکە، دڵ و زمانی خۆت بەو جۆرە فەقیهانەوە سەرقاڵ مەکە، چونکە پێکوڵێکردن(**تحدی**) بە زانست غەریزەیەکە لە سروشتی مرۆڤدا، خەڵکانی نەزان خۆیان پێڕاناگیرێت، بەو هۆیەوەیە ئەم گشتە ناکۆکی و جیاوازییە لە نێوان خەڵکیدا سەریهەڵداوە، گەر ئەوانەی نازانن بێدەنگ بوونایە جیاوازی لە نێوان مەردوماندا کەم دەبوویەوە.

بەشی دەیەم: بەرپەرچدانەوەی ئەوانەی خەڵکی کافر دەکەن بەهۆی تەقلیدکرنەوە

توندترین کەس لە رۆچوون و زیادەڕەویدا دەستەیەکن لە ئەهلی کەلام کە خەڵکی رەشۆکی لە موسڵمانان کافر دەکەن، پێیانوایە هەر کەس وەك ئەوان زانستی کەلام و بیروباوەڕی شەرعی -بەو بەڵگانەی ئەوان خستوومانەتە روو- نەزانێت ئەو کەسە کافرە، ئەوانە یەکەمجار رەحمەتی بەرینی خودایان بە بەندەکانی تیابردووە و بەهەشتیان لەسەر ژمارەیەکی کەم لە ئەهلی کەلام وەقف کردووە، پاشان ئەوەی لە سوننەتدا بە مـتەواتیری هاتووە پشتگوێیان خستووە، چونکە حوکمی ئیسلامبوونی ئەو عەرەبە سروشت وشك و نەزانانەیان بۆ دەرکەوت کە بتیان دەپەرست و لە سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) و سەردەمی هاوەڵانی پێغەمبەردا موسڵمان بوون، ئەو عەرەبە نەزانانە خۆیان سەرقاڵ نەکرد بە زانستی بەڵگەوە، بەڵکو لێی حاڵی نەدەبوون، هەر کەس وا گومان ببات پەیبردن بە ئیمان لە رێگەی زانستی کەلام و بەڵگەی رووت و دابەش کردنی رێکخراوەیە ئەو کەسە لە ویژدان و میانەگیری بەدوورە، بەڵکو ئیمان نوورێکە خودا هەڵیدەداتە دڵی بەندەکانییەوە وەك بەخشش و هەدیەیەك لەلای خۆیەوە، جارێك بە رۆشنکردنەوەی باتڵ بۆی کە ناتوانێت تەعبیری لێ بکات، جارێکی تر لە رێگەی خەونەوە، جارێکیش بە بینینی حاڵی کەسێکی ئایندار و جاریبوونی نوور لەو کەسەوە بۆ ئەو بەهۆی هاوەڵی کردن و دانیشتن لە مەجلیسیدا، جارێکی تریش بە نزیکبوونەوە و بینینی حاڵ، کابرایەکی ئەعرابی کە بێباوەڕ و سەرپێچیکار بوو هات بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ)، چاوی بە روخساری پاك و جوانی پێغەمبەری خودا کەوت-خودا شەرەف و کەرامەت بۆ

روخساری جوانی زیاد بکات- کاتێك بینی نووری پێغەمبەرایەتی لە روخساری هەڵدەقوڵێت وتی: سوێند بە خودا ئەم روخسارە روخساری کەسێکی درۆزن نییە، پێغەمبەر (ﷺ) ئیسلامی بۆ باس کرد و داوای لێ کرد موسڵمان بێت ئەویش موسڵمان بوو، یەکێکی تر لەوانە هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) و وتی: سوێندت دەدەم بە خودا ئایا خودا تۆی بە پێغەمبەرایەتییەوە رەوانە کردووە؟ پێغەمبەر فەرمووی((ئەرێ بە خودا، خودا منی وەك پێغەمبەر رەوانە کردووە))[1] باوەڕی بە سوێندەکەی پێغەمبەر کرد و موسڵمان بوو، ئەمانە و نموونانەی ئەمانە زۆرترن لەوەی ئامار بکرێن، هیچ کام لەوانە بە زانستی کەلام و زانینی بەڵگەوە خۆی سەرقاڵ نەکردووە، بەڵکو یەکەمجار لە رێگەی ئەو سەرنجانەوە نووری ئیمان وەك تیشکێکی سپی دەیدا لە دڵیان، پاشان بە بەردەوامی بەهۆی موشاهەدەی ئەو ئەحواڵە مەزنانە و خوێندنی قورئان و هاوەڵی کردنی خاوەن دڵی سازەوە نوور و رۆشناییەکە لەناو دڵیاندا زیادی دەکرد، خۆزگە دەمزانی کەی و لە کوێ لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) و هاوەڵانییەوە ریوایەت کرابێت کابرایەکی ئەعرابی هاتبێت و ویستبێتی موسڵمان ببێت و پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو بێت: بەڵگە لەسەر ئەوەی کە جیهان رووداو و دروستکراوە ئەوەیە کە جیهان خاڵی نییە لە رووداو، هەر شتێکیش خاڵی نەبێت لە رووداو رووداوە، یان پێی فەرموو بێت: خودا زانایە بە زانست و قادیرە بە قوردرەتێك کە زیادەیە لە زاتی، نە قودرەتەکە ئەوە و نە قودرەتەکە غەیری ئەوە، ئەمانە و رێورەسمی تری ئەهلی کەلام، ناڵێم: ئەم وشانە بەکارنەهاتوون، یان وشەگەلێکی تر کە مانای ئەم وشانە دەگەیەنن، جەنگان تەنها لەگەڵ کەسانێکدا بووە کە یاخی بوون و لەژێر سێبەری شمشێردا موسڵمان دەبوون و خۆیان رادەست دەکرد، هەندێ لە بەدیلگیراوەکانیان دانە دانەیەکیان لێ موسڵمان دەبوو، ئەوەش دوای زەمەنێکی کورت یان دوورودرێژ، کاتێك شایەتمانیان دەهێنا فێری نوێژ و زەکات دەکران

---

[1]– ئیمامی بوخاری ریوایەتی کردووە.

و ڕەوانە دەکرانەوە بۆ لای کار و پیشەی خۆیان کە بەخێوکردنی مەڕ و ماڵات بوو، بەڵێ، من ئەوە نەرێ ناکەم کە بەڵگەی ئەهلی کەلام لەوانەیە هۆیەك بێت بۆ موسڵمان بوونی هەندێك کەس، بەڵام هۆیەکان لە بەڵگەی کەلامدا کورت ناکرێنەوە، ئەوەش بۆ خۆی دەگمەنە[1]، بەڵکو بەسوودتر ئەوەیە بەڵگەکان لە میانەی وەعز و ئامۆژگاریدا بخرێنە ڕوو وەك چۆن لە قورئاندا خراونەتە ڕوو، بەڵام قسە لەسەر شێواز و ڕەوگەی ئەهلی کەلام کەسی گوێگر هەست دەکات زۆر لە خۆکردن و دروستکردنی جیدالی تێدایە و خەڵکی ڕەشۆکی لە تێگەیشتنی دەستەوسانە، ئەمە نەك بەهۆی ئەوەوە کە لە خودی خۆیدا حەق و ڕەوایە، بەڵکو لەوانەیە ئەوە ببێتە هۆیەك بۆ قوڵبوونەوەی سەرپێچی لە باوەڕ لەناو دڵیدا، بۆیە نابینیت لە یەکێك لە مەجلیسەکانی ئەهلی کەلام یان فەقیهەکاندا کەسێك بیدعە یان موعتەزیلەی وازلێهێنابێت و ڕووی لە ڕێگەی دروست کردبێت، یان لە مەزهەبی شافیعییەوە چووبێت بۆ مەزهەبی حەنەفی، یان بە پێچەوانەوە، ئەم گواستنەوانە لە ڕێگەی چەندین هۆی ترەوەیە هەتا دەستبردن بۆ هۆی جەنگان لەگەڵیان بە شمشێر، بۆیە ڕەوگەی پێشین بانگ کردن نەبووە بۆ ئەم جۆرە وتارانە، بەڵکو بە پێچەوانەوە بە توندی دابارینەتە سەر ئەو کەسانەی لە زانستی کەلامدا ڕۆچوون و بە باس و پرسیارەوە خۆیان سەرقاڵ کردووە، گەر واز لە دووڕوویی و خاترگرتن بهێنین بە ئاشکرا ڕایدەگەیەنین ڕۆچوون لە زانستی کەلامدا حەرامە، ئەمەش بە هۆی زۆری ئەو ئافەتانەی تێیدایە، تەنها بۆ دوو کەس نەبێت:

پیاوێك گومان و تەمومژێکی لەلا دروست بووە و بە وەعز و ئامۆژگاری و فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) لە دڵیدا نارەوێتەوە، دەگونجێ قسەیەکی ڕێکخراو لە زانستی کەلام ببێتە هۆی لابردنی شك و گومانەکەی و دەوایەك بێت بۆ نەخۆشییەکەی، لەو بارەدا زانستی کەلامی لەگەڵ بەکاردەهێنێ و گوێی بە بیستنی شتی دروست کە ئەو

[1]– واتە موسڵمان بوون لە ڕێگەی بەڵگەی ئەهلی کەلامەوە زۆر دەگمەنە.

نەخۆشییە لاببات ئاو دەدات، گومانەكەی لەوانەیە ئالۆزی گەورەی لە بیروباوەڕدا بۆ دروست بكات و سەرئەنجام گومانێكی بۆ دروست ببێت نەخۆشی بخات و لە بیروباوەڕی دروست و رەوان دووری بخاتەوە.

دووەمیان: كەسێكە ئەقڵی كامڵ بووە و پێیەكانی لە ئاییندا جێگیر بووە، ئیمانی بە نووری یەقین دامەزراوە، دەیەوێت ئەم پیشەیە(زانسی كەلام) فێرببێت تاكو نەخۆشەكانی پێ چارەسەر بكات، كاتێك شوبهەیەكیان بۆ پەیدا دەبێت، یان كەسێكی بیدعەچی پێ دەمكوت بكات كاتێك هەڵدەكەون و سەرهەڵدەدەن، یان بیروباوەڕی پێ بپارێزێت كاتێك كەسێكی بیدعەچی دەیەوێت گومڕایی بخاتە ناو ئایینەوە، فێربوونی ئەم زانستە لەم رێگەیەوە و بەم جۆرە لێبڕانە فەرزی كیفایەتە[1]، فێربوونی بڕێك لەم زانستە كە شك و گومان بسڕێتەوە و پاڵ بە تەمومژ و ئالۆزییەكانەوە بنێت فەرزی عەینە[2]، ئەمە لە كاتێكدا ئەگەر بۆ رێكخستنەوەی بیروباوەڕی رێگەیەكی تر شك نەدەبرا، حەقی رۆشن و ئاشكرا ئەوەیە هەر كەس باوەڕی بەوە هەبێت پێغەمبەر(ﷺ) هێناویەتی و باوەڕی بەوە هەبێت كە لە قورئاندا هاتووە و لە ئامێزی گرتووە ئەو كەسە باوەڕدارە با بەڵگەكانیش نەزانێت، بەڵكو ئیمانی دامەزراو بە بەڵگەكانی كەلام زۆر لاوازە و بە هەڵكردنی هەر گومان و تەمومژێك دەكەوێتە لەرزە، ئیمانی دامەزراو بریتییە لە ئیمانی ئەو خەڵكە رەشۆكییەی كە لە منداڵییەوە -لە رێگەی بیستنی متەواتیرەوە- لە دڵیاندا نەقشی گرتووە، یان لە قۆناغی گەورەبووندا بە سەرنجدان لە

---

[1]– فەرزی كیفایەت ئەو جۆرە كارانەیە كە لەسەر كۆی ئوممەت واجبن و گەر دەستەیەك بەو واجبە هەڵبستن ئەوا لەسەر شانی هەموو ئوممەت هەڵدەگیرێت، بۆ نموونە كفن و دفنی مردوو، لەسەر هەموو ئوممەت واجبە، كاتێك دەستەیەك پێی هەڵدەستن واجبەكە لە كۆڵی ئوممەت دەكەنەوە، هەر بەو جۆرە هەر دەستەیەك لە ئوممەت جۆرە فەرزێك لە كۆڵی ئەوانی تر دەكەنەوە، هەموویان دەبن بە تەواوكەری هەموویان، یەكێك بە زانستی پزیشكی و یەكێك بە فێركردن و یەكێك بە بیناسازی و یەكێك بە وەعز و ئامۆژگاری و یەكێك بە تێكۆشان و هتد...

[2]– فەرزی عەین: ئەوەیە كە دانە بە دانەی ئوممەت ئەو ئەركە لەسەر شانی واجب بووە و هیچ كەس ناتوانێت لە جێگەی ئەو بە ئەركەكە هەڵبستێت، وەك نوێژ و رۆژ و هتد....

حاڵگەلێك کە ناتوانن تەعبیری لێ بکەن وەریان گرتووە، کەماڵی ئەو باوەڕە لە پەیوەستبووندایە بە عیبادەت و یادی خوداوە، هەر کەس عیبادەتەکەی پاڵی نا بەرەو حەقیقەتی تەقوا و پاکبوونەوەی ناوەوە لە چلکوچەپەڵی دونیا و پەیوەستبوون بە یادی خوداوە نووری مەعریفە بۆ ئەو کەسە جیلوەی کردووە، ئەو کات ئەو شتانەی کە بە تەقلید وەریگرتبوو بۆی دەبێت بە موشاهەدە و بینین، ئەوەش بریتییە لە حەقیقەتی مەعریفەت کە تەنها دوای کردنەوەی گرێی بیروباوەڕ و واڵابوونی سینە بە نووری خودا بەدەست دێت﴿أَفَمَن شَرَحَ ٱللَّهُ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٖ مِّن رَّبِّهِۦۚ ﴿٢٢﴾﴾ الزمر: ٢٢، کاتێك پرسیار لە پێغەمبەری خودا کرا لەمەڕ مانای واڵابوونی سینە(شرح الصدر) فەرمووی((نوورێکە هەڵدەدرێتە دڵی باوەڕدارەوە، وترا: نیشانەکانی چین؟ فەرمووی: پشت هەڵکردن لە خانەی فریودان(خانەی غروور) و رووکردنە خانەی هەتاهەتایی))[1] بەمەدا دەزانرێت کەسی ئەهلی کەلام رووی لە دونیا کردووە و پەلاماری دەدات و نازانێت حەقیقەتی مەعریفەت چییە، چونکە گەر بیزانیبایە بێ هیچ گومانێك پشتی لە خانەی فریودان دەکرد.

١- "إبن كثير" لە تەفسیرەکەیدا هێناویەتی.

بەشی یازدەهەم: حەقیقەتی ئەو شتانەی کوفریان پێوەیە

لەوانەیە بڵێیت: تۆ تەکفیر لە بەدرۆزانینی دەقە شەرعییەکانەوە گرێ دەدەی، خاوەن شەرع(ﷺ) بۆخۆی رەحمەتی لە خەڵکی بەرتەسك کردۆتەوە نەك ئەهلی کەلام، چونکە پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت((لە رۆژی دواییدا خودای موتەعال بە ئادەم دەفەرموێت: ئەی ئادەم لە نەوەکانت بەشی ئاگر دەربهێنە، ئەویش دەفەرموێ: ئەی پەروەردگار لە چەند؟ پێی دەفەرموێ: لە هەر هەزارێك نۆسەد و نەوەد و نۆ))[1]، هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت((ئوممەتەکەم بۆ حەفتا و ئەوەندە دەستە دابەش دەبێت، ئەوەی رزگاری دەبێت تەنها یەك دەستەیە))[2]

وەڵام: فەرموودەکەی یەکەم سەحیحە، بەڵام ئەو مانایەی تێدا نییە کە ئەوانە کافرن و بۆ هەتاهەتایە لە ئاگردا دەمێننەوە، بەڵکو ئەوانە دەچنە ناو ئاگرەوە و بەسەر ئاگردا دەهێنرێن و لەناو ئاگردا بەجێدەهێڵرێن، هەر کەس بە ئەندازەی گوناه و یاخیبوونی خۆی، کەسی بێگوناه و بێتاوان لە هەزار کەس کەسێکە، هەر بەو جۆرە خودای موتەعال دەفەرموێت: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾مریم: ٧١، پاشان "بەشی ئاگر" ئەو کەسانەن بەهۆی گوناهەکانیانەوە شایستەبوون بە ئاگر، دەگونجێ لە رێگەی شفاعەتەوە لە ئاگر دووربخرێنەوە، وەك لە فەرموودەدا هاتووە، زۆرێك لە فەرموودە ئاماژە بە بەرینی رەحمەتی خودا دەکەن و ئەو فەرموودانە زۆرترن لەوەی لێرەدا ئاماژە بە هەموویان بکرێت، لەوانە ئەو فەرموودەیە لە عائشەوە-خوا لێی رازی بێت-

---

[1]– بەشێك لە فەرموودەکە ئیمامی بوخاری ریوایەتی کردووە.

[2]– تا ئەم جێگەیە قسەی ئەو کەسەیە رەخنەکە لە ئیمامی غەزالی دەگرێت.

ریوایەت كراوە و فەرموویەتی: شەوێك پێغەمبەری خودام لێ ون بوو، بەدوایدا گەڕام بینیم لە شوێنێك نوێژ دەكات، سێ نوورم لەسەر سەری بینی، كاتێك نوێژەكەی تەواو كرد فەرمووی: ئەوە كێیە؟ وتم: منم، عائشەم ئەی پێغەمبەری خودا، فەرمووی: ئەو سێ نوورەت بینی؟ وتم: بەڵێ، ئەی پێغەمبەری خودا، فەرمووی: كەسێك لەلای پەروەردگارمەوە هات بۆ لام، مژدەی پێدام خودای موتەعال لە ئوممەتەكەم حەفتا هەزار كەس بەبێ حساب و بەبێ سزا دەخاتە بەهەشتەوە، پاشان لە شێوەی نووری دووەمدا یەكێك لە پەروەردگارمەوە هاتە لام و مژدەی پێدام خودای موتەعال لە جێگەی هەر یەكێك لەو حەفتا هەزار كەسە حەفتا هەزار كەس دەخاتە بەهەشتەوە، بەبێ حساب و بەبێ سزا، پاشان لە شێوەی نووری سێیەمدا كەسێك لە پەروەردگارمەوە هاتە لام و مژدەی پێدام كە لەگەڵ هەر یەكێك لەو حەفتا هەزار كەسە زیادكراوە حەفتا هەزار كەس دەخاتە بەهەشتەوە بەبێ حساب و بەبێ سزا، منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ژمارەی ئوممەتەكەت ناگاتە ئەوەندە، فەرمووی: خودا لە ئەعرابەكان تەواوی دەكات كە نە نوێژ دەكەن و نە ڕۆژوو دەگرن))[1]

ئەمانە و زۆرێكی تر لە فەرموودە كە بەڵگەن لەسەر فراوانی ڕەحمەتی خودا، ئەمە تەنها تایبەت بە ئوممەتی محمد(ﷺ) منیش دەڵێم: ڕەحمەت زۆرێك لە ئوممەتانی پێشووتر دەگرێتەوە، با زۆربەشیان بەسەر ئاگردا بهێنرێن، یاخود سەردانی ئاگریش بكەن، جا یان بە خستنەروویەكی هێواش و سوك بەسەر ئاگردا ساتێك یان سەعاتێك، یان بۆ ماوەیەكی دوورودرێژ كە ناوی "بەشی ئاگر"یان لێنراوە، بەڵكو دەڵێم: زۆربەی نەصارای ڕۆم و تورك لەم سەردەمەدا -**إنشاءالله**- ئەم ڕەحمەتە خواییە دەیانگرێتەوە، مەبەستم ئەوانەیە لە شوێنە دوورەكانی وڵاتی ڕۆم و توركن و بانگەوازی ئیسلامییان

---

[1]- لای زانایان فەرموودەكە بەو شێوازە ئەسڵی نییە، بەڵام ئیمامی بوخاری و ئیمامی مسلم هاوشێوەی ئەو فەرموودەیان لە سەحیحەكانیاندا ریوایەت كردووە، كەوابوو مانای فەرموودەكە دروستە.

پـیٚ نەگەیشــتووە، ئەوانــەش ســیٚ جـۆرن: دەســتەیەك کــە نــاوی **محمــد**(ﷺ)یــان پێنەگەیشتووە، ئەمانە لای خـودا بیـانوو و پاسـاوی خۆیـان هەیـە، دەسـتەیەك نـاوی **محمد**(ﷺ) سیفەتەکانی و ئەو موعجیزانـەی لەسـەر دەسـتی جارییوون پێگەیشـتووە، ئەوانە تێکەڵن بە موسڵمانان و ئاوسـێیەتییان دەکـەن، ئەمانـە کـافران و مولحیـدانن، دەستەی سێیەم لە نێوان ئەو دوو پلەدایە، ناوی **محمد**(ﷺ)یان بیستووە، بەڵام سـیفەت و رەوشت و ئاکاری ئەویان پێنەگەیشتووە، هەر لە منداڵییەوە ئەوە بە گوێیانـدا دراوە کە کەسـێکی درۆزن هـاتووە و نـاوی **محمـد** (ﷺ) بـووە و بانگەشـەی پێغەمبەرایـەتی کـردووە، هـەروەك چـۆن لـە منداڵییـەوە ئـەوەی بیسـتووە درۆزنێـك هـەبووە نـاوی "**المقفع**"[١] بووە و بە درۆ پێکۆڵی لە پێغەمبەرایەتی کردووە، ئەم دەسـتەیە لای مـن هەر وەك دەستەی یەکەم وان، ئەوانە هەرچەند وەسف و رەوشت و ئاکاری پێغەمبەریان پێنەگەیشتووە لەگـەڵ ئەوەشـدا دژی ئەوانـەیان بـۆ بـاس کـراوە، ئەمـەش وا دەکـات بانگکەری گەڕان لەدووی پێغەمبەر (ﷺ) لە ناخیاندا بێدەنگ بکات.

فەرموودەکەی تـر کـە ((لـە حـەفتا دەسـتەکە تـەنها یـەك دەسـتە رزگـاری دەبێـت)) ریوایەتی جیاواز لەسەری هەیە، ریوایەتێکی تـر هـاتووە کـە ((تیاچـوو لـەو حەفتایـە تەنها یەك دەستەیە)) بەڵام ئەوەی بەناوبانگە فەرموودەکەی پێشووە، مانـای "رزگـار بوو" ئەوەیە کە بەسەر ئاگردا ناخرێنە روو و ئاتاجی شفاعەت بـۆ کـردن نـین، بـەڵکو ئەوانەی زەبانیەی دۆزەخ [٢]پەلیان دەگرن تاکو بۆ ناو ئاگر رایبکێشن لە چوون بـۆ لای ئاگر بەرەهایی رزگاریان نابێت، با بـەهۆی شفاعەتیشـەوە دواجـار لـە چڕنووکەکانیان رزگاریان ببێـت، لـە ریـواتێکی تـردا هـاتووە ((هـەموویان لـە بەهەشـتدان جگـە لـە

---

[١]– ئیبن موقەفەع لە سالّی ٧٢٤ی زایـنی لـەدایك بـووە و سـالّی ٧٥٩ی زاینیـی لەسـەر دەسـتی سـوفبانی کـوڕی موعاویە والی بەصرە کوژراوە، رەگەزی فارس بووە و تۆمەتبارکراوە بە زەندەقە و هەنـدێکیش پێیـان وایـە کێشـکە سیاسی بووە نەك ئاینیی.

[٢]– ئەو فریشتانەی خودا کردوونی بە مەئمووری دۆزەخ.

زەندیقەکان)) زەندیقەکان دەستەیەکن لە دەستەکان، لەوانەیە هەموو ریوایەتەکان سەحیح بن، ئەو کات تیاچوو(**هالك**) تەنها یەك دەستە دەبێت، ئەوەش ئەوانەن لە ئاگردا بە هەتاهەتایی دەمێننەوە، ئەو کات تیاچوو ئەو کەسەیە کە لە رزگاربوون بێهیوا بووە، چونکە کەسی تیاچوو دوای تیاچوونەکەی هیوای خێری بۆ ناخوازرێت، لەو بارەدا رزگار بوو تەنها یەك دەستەیە کە دەچێتە بەهەشتەوە بەبێ حساب و شفاعەت بۆ کردن، چونکە ((هەر کەس حسابی لەگەڵ کرا ئەو کەسە سزادراوە))[١] کەوابوو ئەو کەسە رزگاری نەبووە، هەر کەس شفاعەت بیگرێتەوە ئەوە رووبەڕووی شەرمەزاری بووەتەوە و دیسان حسابی رزگاربووی بۆ ناکرێت، ئەمە دوو رێگە کە بریتین لە شەڕ و خێری خەڵکی، تەواوی دەستەکانی تر لە نێوان ئەم دوو دەستەیەدان، هەیانە تەنها بە حیساب لەگەڵ کردن سزا دەدرێت، هەیانە نزیك دەکرێتەوە لە ئاگر دوایی بە شفاعەت رزگاری دەبێت، هەشیانە دەچێتە ناو ئاگرەوە و پاشان بە ئەندازەی گوناهی بیدعە و چەوتی بیروباوەڕی سزا دەدرێت، ئەوجا لە ئاگر دێتە دەرەوە، ئەوەش بەپێی زۆری و کەمی خراپە و یاخیبوونی، بەڵام دەستەی تیاچووی ئەم ئوممەتە تەنها یەك دەستەیە، ئەو دەستەیە ئەوانەن کە درۆکردنیان بە دەم پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەرەوا بینیوە و ناوی بەرژەوەندییان لێناوە.

لە ئوممەتانی تر: هەر کەس پێغەمبەر (ﷺ) بەدرۆ بزانێت دوای ئەوەی بە متەواتیری هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) و سیفەتەکانی و موعجیزەکانی بەدەست گەیشت، وەك شەقکردنی مانگ وتەسبیحاتی چەو و هەڵقوڵانی ئاو لە نێوان پەنجەکانییەوە و ئەو قورئانەی کە پێکۆڵی کردە سەر ئەهلی رەوانبێژی و نەیانتوانی و دەستەوسان بوون لە هێنانی قورئانێکی لەو چەشنە بەڵکو چەند ئایەتێك لە قورئان، گەر هەموو ئەمانە بە گوێیدا درا و پاشان پشتی هەڵکرد و لێیان دوورکەوتەوە، هەروەها لێیان وردنەبوویەوە

---

[١]- ئیمامی "**الترمذي**" لە عائشەوە-خوا لێی رازی بێت- ریوایەتی کردووە.

و تێڕامـــانی تێـــدا نـــەکردن و بەڕاســـتی نـــەزانین، ئـــەوا ئـــەو کەســـە بـــەدرۆزانێکی سەرپێچیکەری بێباوەڕە، زۆربەی ئەوانەی لە وڵاتی رۆم و تـورکن و وڵاتەکـەیان دوورە لە وڵاتی ئیسلامەوە ناچنە ژێر ئـەم حوکمـەوە، بـەڵکو دەڵـێم: هـەر کـەس ئەمانـەی بەرگوێ کەوت پێویستە بانگکەری گەڕان تیایـدا سـەرهەڵبدات تـاکو حەقیقـەتی ئـەو کارانەی بۆ رۆشن ببێتەوە، ئمـە لەبارێکـدا گـەر لـە ئـەهلی دینـە و نەچـووەتە ریـزی ئەوانەی ژیانی دونیایان بەسەر ژیانی دوارۆژدا هەڵبژاردووە، گەر ئەم بانگکەرەی تێـدا زیندوو نەبوویەوە ئەوەش بەهۆی پاڵدانەوە و لاکردنەوەی بە لای دونیـادا و خـاڵیبوونی لە ترس و هەڕەشەی رۆژی دوایی ئەوا ئـەو هەڵوێسـتەی بریتییـە لـە بێبـاوەڕی، گـەر بانگکەرەکـەی تێـدا زیندووبوویـەوە، بـەڵام لـە داوا و گەڕانـدا کەمتەرخـەمی نوانـد، ئەمەش دیسان بێباوەڕییە، بەڵکو ئەو کەسەی باوەڕی بە خودا و رۆژی دوایی هەیە لە ئەهلی هـەموو میللـەتان لـە داواکـردن و هەوڵـدان سـارد نابێتـەوە دوای دەرکـەوتنی هەموو ئەو ئایەتانەی واقیعی باو تێدەپەڕێنن و ئەقڵ و هۆشی مرۆڤ رادەگرن، گەر بـە تێڕامان و گەڕانەوە سەرقاڵ بوو و کەمتەرخەم نەبوو لـەو مەیدانـەدا و مـردن بـەر لـە تەواوکردنی کارەکەی دەرگای پـێ گـرت ئـەو کەسـە خـودا لێیخـۆش دەبێـت، پاشـان رەحمەتی بەرینی بۆ هەیە، رەحمەتی خودا بەرینە و تۆش بەرین نیشانی بدە و کاروبارە خوداییەکان بە ترازووە کورتهەڵهاتووە رەسمییەکان مەپێوە.

بزانە ئاخیرەت لـە دونیـاوە نزیکـە ﴿ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾ ﴾ لقمان: ٢٨ ، وەك چۆن زۆربەی ئەهلی دونیا لە نیعمەت و سـەلامەتیدان یـان لە حاڵەتێکدان خۆزگەیان پـێ دەبرێـت گـەر هەڵبـژاردەی(ئیختیاری) پـێ بـدەی لـە نێـوان هەڵبژاردنی دونیا لەگـەڵ هەڵبـژاردنی مـردن و لـە سـێدارەدان ئـەوا دونیـا هەڵدەبـژێرێت، تەنانەت بە دەگمەن کەسی زەحمەتکێش و بە ئازاریش مردن هەڵدەبژێرێت، ئەوانـەی ئـازار دەچێژن و خۆزگە بە مردن دەخوازن کەسانێکی دەگمەنن، هەر بەو جۆرە ئەوانەی لە ئاگردا

دەمێننەوە بەرانبەر بەوانەی لە ئاگر رزگاریان بووە، سیفەتی رەحمەت بە گۆڕینی حاڵی ئێمە گۆڕانی بەسەردا نایەت، دونیا و دوارۆژ دوو دەربڕینن بۆ گۆڕانی حاڵەتی تۆ، گەر ئەمە نەبوایە مانا بۆ قسەکەی پێغەمبەر(ﷺ) نەدەمایەوە کە دەفەرموێت((یەکەمین شتێك خودا لە کیتابی یەکەمجار دا نووسی: من "الله"م و هیچ خودایەك بوونی نییە جگە لە من، رەحمەتم پێش تووڕەبوونم کەوتووە، هەر کەسە شایەتمان بێت کە "**لا إلـه إلا الله و أن محمدا عبده ورسوله**" بەهەشت بۆ ئەوە))[١]

بزانە ئەهلی بینینی رۆشن بەزەیی پێشینەی خودایان بۆ پێشکەوتووە، ئەمەش بە کۆمەڵێك هۆکار و موکاشەفە جگە لەوەی لە فەرموودە و ئاسار بیستوویانە، بەڵام باسی ئەمە درێژە دەکێشێت، مژدەت لێ بێت بە رەحمەتی خودا و رزگاربوونی رەها گەر ئیمان و کرداری چاکەت کۆکردەوە، هەروەها تیاچوونی رەها چاوەڕوانت دەکات گەر دەستبەرداری ئەو دوانە بووی، ئەگەر لە بنچینەی بەڕاستزانین(تصدیق)دا خاوەنی یەقین بووی و لە هەندێ تەئویلاتدا خاوەنی هەڵە بووی یان گومانت تێیاندا هەبوو یاخود کردارەکانت تێکەڵ کرد بوو، ئەوا بە تەمای رزگاری رەها مەبە[٢].

بزانە لەوانەیە ماوەیەك سزا بدرێی و پاشان وازت لێ بهێنن، یان ئەو کەسەی یەقینت هەبووە بە صدقی لە هەموو ئەو شتانەی هێناویەتی و فەرموویەتی شفاعەتت بۆ بکات، تێبکۆشە و هەوڵبدە تاکو خودا لە شفاعەتی شفاعەتکاران بێنیازت بکات[٣]، چونکە ئەمری ئەوانەی شفاعەتیان بۆ دەکرێت ترسی تێدایە.

---

[١]– ئیمامی بوخاری ریوایەتی کردووە.

[٢]– واتە لەوانە نیست بەبێ حساب و بەبێ سزا دەچنە بەهەشتەوە، بەڵکو دادگایی دەکرێی، بەڵام لەوانەیە رەحمەتی بەرینی خودا و شفاعەتی شفاعەتکاران و کەمێك لە سزای بینینی دۆزەخ دواجار ببێتە مایەی رزگار بوونت.

[٣]– مەبەستی پێغەمبەرە(ﷺ).

بەشی دوازدەهەم: دەستبردن بۆ تەکفیر لە شەرعەوەیە

هەندێ خەڵکی وا گومان دەبەن دەستبردن بۆ تەکفیر لە ئەقڵەوەیە نەك لە شەرعەوە، بۆیە لایان وایە کەسی نەزان بە خودا بێباوەڕە، و زانا بە خودا باوەڕدارە، بەو کەسە دەوترێ: حوکم بە حەڵاڵ کردنی خوێن و مانەوەی هەتاهەتایی لە ئاگردا حوکمێکی شەرعییە، پێش هاتنی شەرع هیچ مانایەکی نییە، گەر مەبەستی بەمە ئەوە بێت لە خاوەن شەرعەوە ژنەوراوە نەزان و نەفام بە خودا بێباوەڕە، ناتوانی بێباوەڕی تەنها لە نەزان بە خودادا کورت بکەیەوە، چونکە نەزان بە پێغەمبەر و ڕۆژی دواییش دیسان بێباوەڕە، پاشان گەر ئەوە تایبەت بکرێت بە نەزان بە زاتی خودای موتەعال و ئینکارکردنی بوونی خودا و یەکتاپەرستی خودا، بەڵام سیفاتی نەگرتەوە لەوانەیە بەهاناچوون هەبێت لەسەری، گەر کەسەکە هەڵەی کرد و لە سیفاتدا بە نەزان دانرا یان بە بێباوەڕ حساب کرا ئەوا ئەو کەسە تەکفیر دەکرێت بەهۆی نەرێ کردنی سیفەتی مانەوە(**بقاء**)ی خوداوە، هەروەها بە هۆی نەرێکردنی سیفەتی دێرینی(**قدم**) خوداوە، هەر بەو جۆرە لە نەرێ کردنی کەلام وەك وەسفێکی زیاتر لە زانست، هەروەها لە نەرێ کردنی بیستن و بینین وەك وەسفێکی زیاتر لە زانست، بە هەمان شێوە لە نەرێ کردنی بینینی خودا، هەر بە جۆرە ئاراستە بۆ خودا جێگیر بکات و ویستی ڕووداو بۆ خودا لە زاتیدا نەك لە شوێن(**محل**)دا جێگیر بکات و تەکفیری سەرپێچیکەرانیش بکات.

بە گشتی هەر بابەتێك پەیوەست بێت بە سیفاتی خودای موتەعالەوە تەکفیری بۆ پێویست دەکەن، تەکفیرکردن لەم مەیدانەدا حوکمێکە هیچ پاڵپشتێکی نییە، گەر تایبەت کرا بە هەندێ سیفەتەوە جیا لە هەندێکی تر بۆ ئەو کاری جیاکردنەوە هیچ

بەڵگەیەکی ئـەقڵی بەدەسـتەوە نییـە و هیچیشـی بەدەسـت نەگەیشـتووە لـە بەڵگـەی نەقڵی، روویەکی شیاویش بۆ ئەو کارەی بوونی نییە جگـە لـە بەخشـینەوەی تۆمـەتی بەدرۆزانین، بۆ ئەوەی تۆمەتەکە بۆ ئەو کەسە بەدرۆزانینی پێغەمبەر و رۆژی دوایـیش بگرێتەوە و دەقە تەئویلکراوەکانیشی لێ دەربچـێت[1]، پاشـان بـەدوور نازانرێـت شـك سـەرهەڵبدات، سـەرنجدان بـە هەنـدێ بابـەت لـە کـۆی تـەئویل یـان بەدرۆزانینـە تـا تەئویلەکە دوور بێت و بە گومان و ئیجتیهاد بڕیاری لەسەر بـدرێت، کـەوابوو ئـەوەت زانی کە ئەم بابەتە بابەتێکی ئیجتیهادییە.

[1]– واتە ئەو دەقانەش کە قابیلی تەئویلن لە تەئویل کردن دەکاتە دەرەوە بۆ ئـەوەی تۆمـەت بداتـە پـاڵ نەیارەکـەی خۆی و بڵێت: پێغەمبەر و رۆژی دوایی بەدرۆدەزانێت.

بەشی سیازدەهەم: هەندێ خەڵك هەن تەكفیری ئەوانە دەكەن كە تەكفیر دەكەن

هەندێ خەڵكی دەڵێن: هەر كەسێك لە هەر دەستەیەك تەكفیرم بكات تەكفیری دەكەم، ئەوانەش كە تەكفیرم ناكەن منیش تەكفیری ناكەم، ئەمە جێگەی رەخنە نییە، گەر یەكێك بڵێت: "عەلی" لەپێشتر بووە بە ئیمامەت، ئەم قسەیە كوفر نییە، بەرانبەرەكەی خۆی بە هەڵە دابنێ و وا گومان ببات كەسی سەرپێچیكار لە بۆچوونەكەی ئەو -لەو بابەتەدا- بێباوەڕە، بە سەرپێچی لە بۆچوونەكەی ئەو هیچ كەس بێباوەڕ نابێت، بەڵكو ئەوە تەنها هەڵەیەكە لە بابەتێكی شەرعیدا، هەر بەو جۆرە كەسی حەنبەلی كاتێك ئەو كەسەی ئاراستە بۆ خودا جێگیر دەكات بە بێباوەڕی نەزانێت، ئەو كەسە بەهۆی ئەو هەڵەیەوە تەكفیر ناكرێت، یان وا گومان ببات نەرێكەری ئاراستە بۆ خودا بەدرۆزانە نەك تەئویلكەر، ئەو فەرموودەی پێغەمبەریش(ﷺ) كە دەفەرموێت((ئەگەر كەسێكی موسڵمان تۆمەتی كوفری دایە پاڵ هاوەڵەكەی ئەوا یەكێك لەو دووانە كوفرەكەی بەسەردا دەسەپێت))[١]، مەبەست پێی ئەوەیە: كەسێك یەكێك تەكفیر بكات لەگەڵ ئەوەی كەزانست و زانیاری بە حاڵی كەسەكە هەیە[٢]، هەر كەس ئەوەی لە كەسێك زانی كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) بەڕاست دەزانێت پاشان تەكفیری كرد ئەو كاتە تەكفیركەرەكە كافر دەبێت.

---

[١]- ئیمامی بوخاری و مسلم ریوایەتیان كردووە.

[٢]- بزانێت ئەو كەسە كوفری نەكردووە.

بەڵام گەر تـەکفیری کـرد بـەو گومانـەی کـە پێغەمبـەر (ﷺ) بـەدرۆ دەزانێـت ئەمـە هەڵەیەکە لە ئەوەوە بە حاڵی تەنها کەسێك کە گومانی پێ دەبـات کـافر و بـەدرۆزان بێـت، بـەڵام راسـتییەکەی بـەو جـۆرە نییـە، ئەمـە نابێتـە کـوفر، بـەم خسـتنەڕووانە سوودمان پێ گەیاندی و ئاگادارمان کردییەوە لـە مـەزنترین یاسـا و رێسـا، هـەروەها ئاگارمان کردییەوە لەو یاسایەی کە پێویستە شوێنی بکەوی، پێی رازی بە و سەلامی خودات لێ بێت.

الحمد لله علی فضله ونعمته

رۆژی هەینی ٢٠١٥/٤/١٠ کاتژمێر ٠٧:٠٠ لە وەرگێڕان و پێداچوونەوەی ئەم نامەیەی ئیمامی غەزالی تەواو بووم.

وەرگێڕ/ سلێمانی

ناوەرۆك

پەیامی (منهاج العارفین) بەکوردی (١٩٧ - ٢٢٢)

پەیامی (منقذ من الضلال) بەکوردی (٢٢٣ - ٣٠٢)

پەیامی (قسطاس المستقیم) بەکوردی (٣٠٣ - ٣٩٦)

پەیامی (فیصل التفرقة) بەکوردی (٣٩٧........ ٤٥٩)